

Експертна служба Міністерства внутрішніх справ
Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
Національний центр судових експертиз при Міністерстві юстиції
Республіки Молдова (Республіка Молдова)
Державна некомерційна організація «Національне бюро експертиз» Національної академії наук
Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)
Вища школа професійного навчання у Вроцлаві (Республіка Польща)
Академія прикладних наук «Collegium Balticum» (Республіка Польща)
Поморська вища школа у Старограді Гданському (Республіка Польща)
Юридичний факультет НАТ «Карагандинський університет імені академіка Є.А. Букетова»
(Республіка Казахстан)
Приватна установа «Академія «Bolashaq»» (Республіка Казахстан)
Вища школа бізнесу та підприємництва при Міністерстві економічного розвитку та скорочення бідності
Республіки Узбекистан (Республіка Узбекистан)
Академія ГУСПОЛ (Чеська Республіка)
Центральноукраїнський національний технічний університет
Запорізький національний університет
Донецький національний медичний університет
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка
Донецький державний університет внутрішніх справ
Льотна академія Національного авіаційного університету
Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ
Кафедра права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету імені
М.С. Жуковського «ХАІ»
Кафедра економіки та фінансів економічного факультету Херсонського державного аграрно-
економічного університету
Університет імені Альфреда Нобеля
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»
Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського
Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті
Центральноукраїнський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП»
Черкаський державний бізнес-коледж
Київське міське клінічне бюро судово-медичної експертизи
Кіровоградський кооперативний фаховий коледж економіки та права імені М.П. Сая
Всеукраїнська громадська організація «Союз експертів України»
Громадська організація «Всеукраїнська Незалежна науково-дослідна експертна спілка»
Громадська організація «Всеукраїнська асоціація вибухотехніків»
Науково-дослідний інформаційно-аналітичний центр «Інновації, інвестиції, інтелект»

«АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ СУДОВО- ЕКСПЕРТНОЇ ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

**Збірник матеріалів
засідання № 4 постійно діючої Міжнародної
науково-практичної конференції**

16 грудня 2022 року

Кропивницький, 2022

УДК 343.98+351.74](082+083.97)

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Центральноукраїнського національного технічного
університету (протокол № 4 від 29.12.2022 р.)*

Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності : збірник матеріалів засідання № 4 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 16 грудня 2022 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2022. 472 с.

Збірник містить матеріали засідання № 4 однойменної науково-практичної конференції, у якій взяли участь практики, науковці, викладачі та здобувачі вищої освіти вищих навчальних закладів, наукових установ, інших державних органів України та зарубіжжя.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та в освітньому процесі спеціалізованих ЗВО.

Матеріали друкуються у авторській редакції, за точність викладеного матеріалу, достовірність наведених у публікації даних, географічних назв, власних імен, цитат та іншої інформації відповідальність несуть автори.

УДК 343.98+351.74](082+083.97)

© Кіровоградський НДЕКЦ МВС, 2022

© Автори, 2022

© ТОВ «Центрально-Українське видавництво» (верстка), 2022

Expert Service of the Ministry of Internal Affairs
 Kirovohrad Scientific Research Institute
 National Center for Forensic Examinations under the Ministry of Justice of the Republic of Moldova (Moldova)
 «National Bureau of Expertises» State Non-Profit Organization of the National Academy of Sciences of the
 Republic of Armenia
 Higher School of Vocational Training in Wroclaw (Poland)
 Szczecin High School CollegiumBalticum (Poland)
 The Higher School of Economics, Law and Medical Sciences in Kielce named after Professor Edward Lipinski
 (Poland)
 Faculty of Law of NAT "Karaganda University named after Academician E.A. Buketov" (Kazakhstan)
 Private institution "Bolashaq Academy" (Kazakhstan)
 Higher School of Business and Entrepreneurship under the Ministry of Economic Development and Poverty
 Reduction of the Republic of Uzbekistan (Uzbekistan)
 GUSPOL Academy (Czech Republic)
 Central Ukrainian National Technical University
 Zaporizhzhia National University
 Donetsk National Medical University
 H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
 Central Ukrainian State University named after Volodymyr Vynnychenko
 Donetsk State University of Internal Affairs
 Flight Academy of the National Aviation University
 Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs
 Department of Law of the Faculty of Humanities and Law of the National Aerospace University named after
 N.E. Zhukovskiy "KHAI"
 Department of Economics and Finance of the Faculty of Economics of the Kherson State Agrarian and
 Economic University
 Alfred Nobel University
 Central Ukrainian Institute of Human Development of the University "Ukraine"
 Kirovohrad Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education named after Vasily Sukhomlinsky
 Kyiv Clinical Bureau of Forensic Medical Examination
 Robert Elworthy Institute of Economics and Technology
 Central Ukrainian Institute of PrAT "University "IAPM"
 Cherkasy State Business College
 Kirovohrad Cooperative Professional College of Economics and Law named after M. P. Say
 All-Ukrainian public organization "Union of Experts of Ukraine"
 Public organization "All-Ukrainian Independent Research Expert Union"
 Association Explosive ordnance Disposaal Specialists of Ukrainian
 Scientific Research Information and Analytical Center "Innovation, Investment, Intelligence"

**«TOPICAL ISSUES OF IMPROVING FORENSIC AND LAW
ENFORCEMENT ACTIVITIES»**

**Collection of materials
 of the meeting No. 4 of the permanent International
 scientific and practical conference**

December 16, 2022

Kropyvnytskyi, 2022

UCC 343.98+351.74](082+083.97)

*Recommended for printing
by the Academic Council of the Central Ukrainian National Technical University
(protocol No. 4 dated December 29, 2022)*

Topical Issues of Improving Forensic and Law Enforcement Activities: a collection of materials of meeting No. 4 of the ongoing International Scientific and Practical Conference (Kropyvnytskyi, December 16, 2022). Kropyvnytskyi: "Central Ukrainian Publishing House", 2022. 472 p.

The collection contains the materials of meeting No. 4 of the scientific and practical conference of the same name, which was attended by practitioners, scientists, teachers and students of higher educational institutions, scientific institutions, other state bodies in Ukraine and abroad.

The conference materials can be used in research work and in the educational process of specialized higher education institutions.

The materials are represented in the author's edition, the authors are responsible for the accuracy of the material presented, the reliability of the data, geographical names, proper names, quotations and other information provided in the publication.

UCC 343.98+351.74](082+083.97)

© Kirovohrad scientific research forensic expert center of the Ministry of internal affairs of Ukraine, 2022
© Authors, 2022
© "Central Ukrainian Publishing House" LLC (typesetting), 2022

Зміст

Список установ, здобувачі вищої освіти та працівники яких взяли участь у конференції	14	
Наукова Президія конференції	16	
Організаційний комітет конференції	18	
Експертна комісія конференції	21	
 Напрямок № 1 Теоретико-правове забезпечення правоохоронної діяльності		
Kaleta Jarosław	Charakterystyka struktury policji kontekście realizacji jej zadań ustawowych	24
Malinowska Irena	Profilowanie kryminalne w polsce	27
Mordarska Marta	Znajomość cech współczesnego terroryzmu	32
Галіахметов Ігор	Стадії арбітражного провадження щодо вирішення міжнародних суперечок щодо захисту навколишнього середовища	37
Голубов Артем	До питання нормативного закріплення інтегративних зав'язків понять «склад злочину», «предмет доказування» та «криміналістична характеристика злочину» ...	39
Кравчук Валентина	Морально-етичні принципи слідчої діяльності	43
Лугіна Наталія Лугін Сергій	Окремі питання процесу добування в умовах дії воєнного стану	48
Петрова Ганна	Норми, що передбачають кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність та пособництво державі-агресору і можливість їх удосконалення	51
Петков Сергій	Українська система законодавства: європейський вектор розвитку	55
Попов Володимир Довбиш Олександр Германов Дмитро	Антитерористичне законодавство зарубіжних країн	57
Стецюк Богдан	Статус біженців та внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правові аспекти	61
Сукмановська Лідія	Нормативно-правове закріплення протидії домашньому насильству як складової правоохоронної діяльності	65
Трошкіна Катерина	Принципи правоохоронної діяльності	70
Язан Наталія	Впровадження медіації працівниками з ювенальної превенції ГУНП в Донецькій області	74

Напрям № 2 Актуальні питання здійснення правоохоронної діяльності, забезпечення публічного порядку та безпеки в умовах дії воєнного стану

Kaleta Jarosław	Realizacja zadań ustawowych policji w kontekście obowiązujących przepisów prawa	77
Michalski Mariusz	Pojęcia bezpieczeństwa publicznego w ujęciu doktrynalnym	81
Богдана Богдан	Реалізація державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури під час дії воєнного стану	83
Бондаренко-Берегович Валерія	Проблемні питання залучення структурних підрозділів різних силових структур до проведення спільних заходів, спрямованих на забезпечення публічного порядку та безпеки, а також протидії розвідувально-підривної діяльності агресора, в умовах дії воєнного стану	86
Вайда Тарас	Стокгольмський синдром жертви: поняття, прояв та фактори формування особистісного утворення (на прикладі війни 2022 року в Україні)	89
Горбач Ірина	Забезпечення безпеки пасажирів у повітряному просторі України: юридичний аспект	94
Горобець Анна	Антистресова поведінка: як не піддатись паніці та справлятися з надмірною тривогою цивільному населенню в умовах війни	97
Кандейкіна Діана	Забезпечення публічної безпеки і порядку як одне із пріоритетних завдань національної безпеки України в умовах військового стану ..	100
Крижна Анастасія	Діяльність Національної поліції в умовах воєнного стану	102
Лозова Світлана Брянцева Катерина	Особливості огляду трупа на місці події	105
Напрям № 3 Захист конституційних прав та свобод людини і громадянина у судовій практиці та правоохоронній діяльності		
Клепка Дар'я	Дистанційний судовий розгляд під час досудового розслідування: аналіз судової практики	107
Сейтхожин Булат Онгарова Гульжан	Проявление коррупции в Казахстане и меры ее предупреждения	111

Топчій Василь Топчій Наталія	Загальна характеристика міжнародного забезпечення прав людини на стадії досудового розслідування	119
Шеїн Дмитрій	Примусове годування осіб, які тримаються під вартою: правова природа та перспективи	122
Напрямок № 4 Проблеми здійснення проваджень у справах про адміністративні правопорушення		
Білик Анастасія	Учасники провадження у справах про адміністративні правопорушення	126
Бондар Валерія	Правомірне використання нагрудної камери патрульними поліцейськими України	129
Довженко Дарина	Окремі аспекти участі представника суб'єкта авіаційної діяльності в адміністративному процесі	132
Павловська Наталія	Щодо кваліфікуючих ознак адміністративно-правової відповідальності у міжнародному праві	134
Напрямок № 5 Науково-педагогічний підхід у профілактиці правопорушень серед учнів та студентської молоді		
Бісік Світлана Рубан Ольга	Деякі аспекти роботи щодо профілактики правопорушень серед молоді	138
Дефорж Ганна	Вплив соціального середовища на формування шкідливих звичок у підлітків	142
Єфіменко Світлана	Профілактика порушень прав людини в інтернеті в умовах дистанційного та змішаного навчання	147
Мирошниченко Володимир	Правова освіта та правове виховання як один із напрямків профілактики протиправної поведінки учнівської молоді	154
Рябовол Лілія	Підвищення рівня правосвідомості та правової культури учнівської та студентської молоді як засіб профілактики правопорушень	159
Напрямок № 6 Проблеми формування й удосконалення окремих криміналістичних методик та використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві		
Malinowska Irena	Przestępstwa niewykryte sprzed lat – zadania policyjnych zespołów ds. przestępstw niewykrytych	163
Байбузан Вікторія	Застосування судової фотографії у криміналістиці	170

Дідовець Ярина	Деякі аспекти криміналістичного дослідження вогнепальної зброї, виготовленої методом 3D-друку	175
Заяць Ярослав Бойчук Юлія Біндас Роман Беднарчук Микола	Актуальні проблеми формування та удосконалення криміналістичних методик	178
Кірін Роман Коротаєв Володимир	Проблемні аспекти судової вибухо-технічної експертизи	182
Юнку Іванна	Щодо визначення поняття «спеціальні знання»	187
Напрямок № 7 Удосконалення організації судово-експертної діяльності: проблеми теорії та практики		
Włodarczyk Renata	Specyfika kryminalistycznego badania porozdzieliska	190
Гамалюк Богдан Адам Володимир	Інституційні засади формування системи судово-експертної діяльності в Україні	195
Грабовський Григорій Семененко Роман	Експертне дослідження слідів знарядь злочину ...	198
Ковкіна Євгенія	Визначення меж компетенції судового експерта у проведенні лінгвістичних експертиз щодо встановлення мовленнєвих актів пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання вигоди	201
Лукомська Ольга	Актуальність призначення судових імунологічних експертиз перед молекулярно-генетичним дослідженням	205
Міщенко Дмитро	Деякі питання формування інформаційно-довідкових колекцій трасологічного обліку	208
Наранович Олег Зленко Олександр Кобилін Ігор	Правила прийняття рішень у судово-експертній діяльності	210
Недашківська Ольга	Автоматизація та комп'ютеризація як фактори впливу на формування професійного профілю судового експерта в сучасних умовах digital світу	215
Оглоб'як Олена Шикеринець Ольга	Окремі аспекти проведення судових комп'ютерно-технічних експертиз мобільних телефонів	218
Ольхов Валерій	Вирішення окремих питань технічної оцінки дій учасників ДТП при неналежному облаштуванні перехрестя технічними засобами організації дорожнього руху	221

Панасюк Дмитро	Використання рентгенофлуоресцентного аналізу при дослідженні продуктів пострілу ...	225
Позаченюк Едуард Ясенюк Альона	Методи дактилоскопіювання, їх переваги та недоліки	227
Пугаченко Ольга Мусієнко Ольга Манасенко Тетяна	Порядок призначення та проведення судово-економічних експертиз у межах цивільного провадження	231
Пугаченко Ольга Швиданенко Діна Фомінова Марина	Особливості надання висновку судовим експертом з економічних питань у межах цивільного провадження	237
Рудзевич Роман	Арифметичне підтвердження обґрунтованості розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд: законодавчі зміни та їх суть	240
Сидор Маркіян Ходирєва Інна	Облік геномної інформації людини в судово-експертній діяльності	244
Смоліна Оксана Мацюк Оксана	Актуальні питання щодо недопущення можливих експертних помилок у почеркознавчій експертизі	248
Сокол Олександра	Особливості етапів огляду місця вибуху	254
Соловчук Клавдія	Судова експертиза підроблених акумуляторів та елементів живлення	257
Філіпенко Наталія Оболенцева-Красивська Олена	Сучасний стан наукової розробки питань кримінологічної діяльності судово-експертних установ України	259
Фролов Андрій Варлахов Віталій Федорченко Владислав	Вплив аквапланування на процес взаємодії автомобільної шини з поверхнею дорожнього покриття	264
Шарапова Олена Чирва Тетяна Джалова-Фісун Олена	Щодо питання правильності вибору засобів вимірювання при проведенні експертних досліджень	268
Шульженко Оксана	Особливості визначення вартості викраденого майна на ретроспективну дату при проведенні судової товарознавчої експертизи	271
Ющенко Юрій	Інформаційно-аналітичні засоби експертизи товарів	274
Напрямок № 8 Сучасні проблеми нормативно-правового регулювання сфери техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення правосуддя		
Kataraga Olga Petkovich Petr Prisekaru Vikoria	Comments on the Legal basis of judicial Expertise	279

Антонюк Поліна Улещенко Ольга	Щодо врегулювання порядку проведення експертизи для встановлення причин смерті в умовах воєнного стану	282
Напрямок № 9 Проблемні аспекти методології та методики судової експертизи		
Баранов Петро Сливна Олена	Про сучасний стан преїскурантів на каменебарвну сировину та їх значення при експертній оцінці	287
Геріщенко Віктор	Установлення механізму утворення слідів тиснення (віджимної дії) під час проведення трасологічної експертизи	291
Зайчик Кристина	Актуальні питання проведення комплексної психолого-лінгвістичної експертизи мовлення	294
Каплун Євгеній Лазаренко Алла	Проблеми криміналістичного дослідження слідів губних помад під час розслідування кримінальних правопорушень	297
Коваленко Олена Лисенко Алла	Актуальні питання судово-економічних експертиз, пов'язаних з визначенням розміру збитків, завданих суб'єктам господарювання внаслідок збройної агресії Російської Федерації	301
Лобастова Дар'я	Механізм утворення вогнепальних пошкоджень та встановлення напрямку стрільби	305
Можарівський Олександр	Проблемні питання застосування криміналістичної одорології	308
Недайхліб Олена	Преюдиційне рішення суду як об'єкт судової економічної експертизи	311
Ольговський Вячеслав	Використання результатів попередніх обстежень технічного стану конструкцій будівельних об'єктів для вирішення питань будівельно-технічної експертизи	316
Переяслов Віталій Копитіна Інна	Лінгвістична експертиза кіберхарактеристики	319
Рудоменко Андрій	Складання суб'єктивного та словесного портрета за ознаками зовнішності	322
Саргсян Марат	Определение предельной скорости транспортного средства, достаточной для переворота другого транспортного средства, участника столкновения	325
Холодова Ольга	Актуальні питання судової товарознавчої експертизи в контексті визначення розміру матеріальної шкоди, завданої власнику знищеного або пошкодженого майна внаслідок збройної агресії Російської Федерації	329

Напрямок № 10 Міжнародний досвід і перспективи розвитку судово-експертної діяльності

Дубровська Ольга Легедза Аріна Марчук Богдан	Актуальна проблематика нормативно-правового забезпечення процесу ідентифікації померлих осіб при виявленні масових поховань та їх судово-медичної експертизи під час воєнного стану	333
Колеснік Наталія	Міжнародне співробітництво в галузі судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану	339
Лисенко Катерина	Зарубіжний досвід та перспективи розвитку професійної підготовки фахівців для забезпечення судово-експертної діяльності в Україні	342
Сиводед Іван	Використання сучасних ідентифікаційних можливостей при проведенні судових експертиз ДНК по кримінальним провадженням правопорушень, які вчинені на окупованих територіях України	345
Яремчук Вікторія	Міжнародне співробітництво у галузі судово-експертної діяльності	348

Напрямок № 11 Питання вдосконалення навчання, професійної підготовки і підвищення кваліфікації фахівців експертних установ та працівників поліції

Несін Віталій	Огляд альтернативних напрямків підвищення кваліфікації фахівців зі спеціального матеріалознавства, прикладної механіки та технічної діагностики небезпечних об'єктів	350
Олейнік Василь Аманжолова Ботагоз	Окремі проблеми вдосконалення юридичної освіти у Республіці Казахстан	353
Савчук Маргарита	Міжнародний досвід вдосконалення технічних засобів для використання їх з метою знешкодження вибухонебезпечних предметів	357
Скрипка Ганна Скрипка Олександр	Сучасні технології у викладанні вогневої підготовки в дистанційному та змішаному навчанні	361
Шалімова Наталія Косенко Світлана Коломоєць Олександр	Використання можливостей виробничо-технологічної практики у підготовці фахівців (на прикладі взаємодії вищих навчальних закладів із структурними підрозділами Експертної служби МВС України)	364

Напрямок № 12 Економічна безпека та державне регулювання економіки

Dehtiar Taras	The problem of the forming an adaptive personnel policy under the conditions of the migratory activity of labour potential	370
Tanklevska Nataliya	The importance of benchmarking in the economic security of enterprises	372
Берегович Василь	Механізм забезпечення стійкості соціально-економічного розвитку регіону в умовах загроз національної безпеки	375
Бурдоль Вадим	Безпекова політика держави в умовах військової загрози	380
Гордійчук Данііл	Причини та наслідки дефляції	382
Горлачук Олексій	Економічна безпека країни в спектрі розвитку судових економічних експертиз	384
Зимовченко Віталій	Дослідження причин дефіциту електронних компонентів та їх вплив на економічну безпеку	387
Латкіна Світлана	Проблеми економічної безпеки підприємств в Україні	391
Суховірська Людмила Болілій Василь Громова Тетяна	Правовий аспект кіберстійкості критичної інфраструктури	394
Тарасюк Алла Ворошило Валерія	Кадрова безпека, як основна складова економічної безпеки підприємства	397

Напрямок № 13 Сучасні проблеми та перспективи обліку, оподаткування, аналізу, аудиту, фінансів, менеджменту, інформаційної економіки

Mordarska Marta	Mobbing – jako patologia środowiska pracy	400
Гавриш Галина	Особливості використання інструменту отриманої фінансової поворотної допомоги у платника єдиного податку четвертої групи спрощеної системи оподаткування	406
Карнаушенко Алла	Сучасний стан розвитку суб'єктів господарювання	409
Кононова Олександра	Особливості бізнес-планування при відкритті міжнародних представництв	412
Смірнова Ірина Олейніченко Денис	До питання облікової політики підприємств державного сектору економіки	415
Смірнова Надія	Напрямки розвитку бухгалтерського обліку в зарубіжних країнах та в Україні	418

Степанова Олена	Реалізація сучасних положень пенсійної реформи в Україні	421
Ткаченко Ольга Олефір Юлія Бандурко Дмитро	Докази та їх характеристика при перевірці операцій з немонетарними оборотними активами	425
Напрямок № 14 Медична допомога і медична послуга: проблеми і перспективи правового регулювання		
Żywucka-Kozłowska Elżbieta Broniecka Rossana	War medicine: challenges of the XXI century	428
Аббасов Рафат	Інклюзивна вища освіта осіб з особливими потребами за законодавством Республіки Казахстан	432
Бабкіна Олена	Кримінальна відповідальність за порушення у сфері охорони здоров'я	437
Бреус Інна Абуватфа Самі	Медична допомога і медична послуга: критерії розмежування понять та юридичні аспекти	441
Напрямок № 15 Проблемні питання діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану		
Бабенко Аліна	Пріоритет розвитку електронного судочинства в умовах воєнного стану в Україні	444
Батюк Олег	Забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури в умовах воєнного стану: досвід країн лідерів	448
Канюк Олександр	Діяльність військових адміністрацій в умовах воєнного стану	453
Поплавська Надія	Соціальне, тимчасове і кризове житло в умовах воєнного стану: проблемні питання на державному та місцевому рівнях	458
Сидоренко Сергій	Проблемні аспекти функціонування уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин	462
Солдатенко Ангеліна	Особливості трудових відносин державних органів та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану	465
Чорний Сергій	Предметна компетентність міжнародного співробітництва НЦБ Інтерполу з правоохоронними органами зарубіжних країн .	469

**Список установ
здобувачі вищої освіти та працівники яких взяли участь у
науковому заході**

1. Академія WSB у Домброві-Гурнічі (Республіка Польща)
2. Академія Державної пенітенціарної служби
3. Академія прикладних наук «Collegium Balticum» (Республіка Польща)
4. Бердянський державний педагогічний університет
5. Вармінсько-Мазурський університет в Ольштині (Республіка Польща)
6. Вища банківська школа в Варшаві (Республіка Польща)
7. Вища школа економіки, права та медичних наук у м. Кельце імені професора Едварда Ліпінського (Республіка Польща)
8. Вища школа професійного навчання у Вроцлаві (Республіка Польща)
9. Волинський національний університет імені Лесі Українки
10. Вшехніца Польська Школа Вища в Варшаві (Республіка Польща)
11. Державна некомерційна організація «Національне бюро експертиз» Національної академії наук Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)
12. Державна спеціалізована установа «Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України»
13. Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
14. Державний податковий університет
15. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
16. Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
17. Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України
18. Донецький державний університет внутрішніх справ
19. Донецький національний медичний університет
20. Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті
21. Житомирський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
22. Жовтневий районний суд м. Харкова
23. Запорізький науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
24. Західноукраїнський національний університет
25. Івано-Франківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
26. Інститут права ім. Князя Володимира Великого МАУП
27. Карагандинська академія МВС Республіки Казахстан імені Баримбека Бейсенова (Республіка Казахстан)
28. Карагандинський університет Казспоживсоюзу (Республіка

Казахстан)

29. Київське міське клінічне бюро судово-медичної експертизи
30. Київський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
31. Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
32. Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
33. Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського
34. Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
35. Луганський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
36. Львівський державний університет внутрішніх справ
37. Львівський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
38. Львівський торговельно-економічний університет
39. Льотна академія Національного авіаційного університету
40. Миколаївська міська рада Стрийського району Львівської області
41. Навчально-науковий гуманітарний інститут Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
42. Навчально-науковий інститут менеджменту та психології
43. НАТ «Карагандинський університет імені академіка Є.А. Букетова» (Республіка Казахстан)
44. Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
45. Науково-дослідний інститут публічного права
46. Національна академія внутрішніх справ
47. Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
48. Національний медичний університет імені О.О. Богомольця
49. Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»
50. Національний центр судової експертизи Міністерства юстиції Республіки Молдова (Республіка Молдова)
51. Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України
52. Поліський національний університет
53. Полтавський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
54. Спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері Офісу Генерального прокурора України
55. Сумський державний університет

56. Сумський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
57. Сумський національний аграрний університет
58. Тернопільський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
59. Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України
60. Університет сучасних знань
61. Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
62. Харківський національний університет внутрішніх справ
63. Херсонський державний аграрно-економічний університет
64. Херсонський національний технічний університет
65. Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ
66. Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка
67. Центральноукраїнський національний технічний університет
68. Черкаський державний бізнес-коледж
69. Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
70. Чернігівський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України

Наукова Президія конференції:

Голова Президії:

Сергій Кримчук – доктор філософії, директор Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Заступник голови Президії:

Броніслав Теплицький – кандидат юридичних наук, перший заступник директора Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Члени Президії:

1. **Тетяна Татарнікова** – кандидатка юридичних наук, завідувачка лабораторії забезпечення якості експертних досліджень та роботи Експертно-кваліфікаційної комісії Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України;
2. **Ігор Копотун** – доктор юридичних наук, професор, проректор з міжнародних зв'язків Академії ГУСПОЛ (Чеська Республіка);
3. **Гульнара Рисмагамбетова** – кандидатка юридичних наук, асоційована професорка, ректор Приватної установи «Академія «Bolashaq»» (Республіка Казахстан);

4. **Ольга Катарага** – докторка юридичних наук, директор Національного центру судових експертиз при Міністерстві юстиції Республіки Молдова (Республіка Молдова);

5. **Ботагоз Аманжолова** – кандидатка юридичних наук, асоційована професорка, професорка кафедри кримінального права, процесу та криміналістики юридичного факультету НАТ «Карагандинський університет імені академіка Є.А. Букетова» (Республіка Казахстан);

6. **Наталія Шалімова** – докторка економічних наук, професорка, декан економічного факультету Центральноукраїнського національного технічного університету;

7. **Євген Соболев** – доктор юридичних наук, професор, ректор Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

8. **Рената Володарчик** – докторка юридичних наук, професорка, професорка юридичного факультету Академії прикладних наук «Collegium Balticum» (Республіка Польща);

9. **Сергій Вітвіцький** - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, ректор Донецького державного університету внутрішніх справ, полковник поліції;

10. **Тетяна Коломоєць** – докторка юридичних наук, професорка, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужена юристка України, декан юридичного факультету Запорізького національного університету;

11. **Роман Заяць** – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік УАН, директор Львівського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України;

12. **Олег Куклін** – доктор економічних наук, професор, директор Черкаського державного бізнес-коледжу Міністерства освіти і науки України;

13. **Юрій Бойчук** - доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, ректор Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди;

14. **Сергій Холод** – доктор економічних наук, доцент, ректор Університету імені Альфреда Нобеля;

15. **Генрик Федевич** - доктор соціологічних наук, професор, ректор Вищої школи професійної освіти у Вроцлаві (Республіка Польща);

16. **Ігор Стародубов** - кандидат юридичних наук, доктор філософії, атестований судовий експерт, оцінювач, патентний повірений, Президент ВГО «Союз експертів України», директор відокремленого структурного підрозділу державного підприємства «Інформаційні судові системи» «Центр судових експертиз та експертних досліджень» державної судової адміністрації, провідний науковий співробітник відділення-бюро національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса;

17. **Анатолій Анчев** – кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної та дитячої хірургії, в.о. ректора Донецького національного медичного

університету;

18. **Валентина Пупишева** – директорка Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна»;

19. **Наталія Танклевська** – докторка економічних наук, професорка, завідувачка кафедри економіки та фінансів економічного факультету Херсонського державного аграрно-економічного університету;

20. **Марія Письменна** – докторка економічних наук, професорка, декан факультету авіаційного менеджменту Льотної академії Національного авіаційного університету;

21. **Пшемислав Рухлевський** – доктор соціологічних наук, професор, ректор Поморської вищої школи у Старограді Гданському (Республіка Польща);

22. **Віталій Дмитрук** – кандидат філологічних наук, доцент, директор комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»;

23. **Олександр Михайлов** – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Кіровоградського кооперативного фахового коледжу економіки та права імені М.П. Сая;

24. **Роман Колісніченко** – доктор політичних наук, доцент, директор Центральноукраїнського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»;

25. **Олімхон Алікорієв** – кандидат економічних наук, доцент, начальник відділу підготовки науково-педагогічних кадрів Вищої школи бізнесу та підприємництва при Міністерстві економічного розвитку та скорочення бідності Республіки Узбекистан (Республіка Узбекистан);

26. **Володимир Іванков** – кандидат економічних наук, судовий експерт, арбітражний керуючий, аудитор, директор Науково-дослідної судово-експертної установи;

27. **Олександр Михайленко** – кандидат медичних наук, лікар судово-медичний експерт-криміналіст вищої кваліфікаційної категорії, в.о. начальника Київського міського клінічного бюро судово-медичної експертизи;

28. **Валерій Фатєєв** – президент громадської організації «Всеукраїнська асоціація вибухотехніків».

Організаційний комітет:

Голова Оргкомітету:

Максим Бабій – директор Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Заступники голови Оргкомітету:

Андрій Одарченко – заступник директора Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Члени Оргкомітету:

1. **Валерій Петков** - доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням Донецького державного

університету внутрішніх справ;

2. **Зінаїда Смутчак** – докторка економічних наук, професорка, завідувачка кафедри менеджменту авіаційної діяльності Львівської академії Національного авіаційного університету;

3. **Світлана Косенко** – кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка лабораторії навчальної та наукової роботи Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України;

4. **Єгор Назимко** – доктор юридичних наук, професор, перший проректор Донецького державного університету внутрішніх справ, майор поліції;

5. **Патвакан Восканян** - кандидат хімічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора по науковій роботі Державної некомерційної організації «Національне бюро експертиз» Національної академії наук Республіки Вірменія (Республіка Вірменія);

6. **Артем Голубов** – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «ХАІ»;

7. **Вікторія Гмиря** – кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри економіки, підприємства та маркетингу Черкаського державного бізнес-коледжу МОН України;

8. **Богдан Стецюк** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загально-правових дисциплін факультету №3 Донецького державного університету внутрішніх справ;

9. **Акилбек Кабжанов** – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри юридичних дисциплін Приватної установи «Академія «Volashaq»» (Республіка Казахстан);

10. **Тетяна Меліхова** – докторка економічних наук, професорка, завідувачка кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту Інженерного навчально-наукового інституту ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету;

11. **Іон Лопатенко** – завідувач лабораторії аналізу та планування Національного Центру Судових Експертиз при Міністерстві Юстиції Республіки Молдова (Республіка Молдова);

12. **Надія Армаш** – доктор юридичних наук, доцент, віце-президент з нормативно-правового напрямку та експертних досліджень ВГО «Союз експертів України»;

13. **Світлана Бережна** - докторка філософських наук, професорка, проректор з наукової, інноваційної і міжнародної діяльності Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди;

14. **Олена Кравченко** – кандидатка філологічних наук, начальниця відділу наукової та виховної роботи Центральноросійського інституту розвитку людини Університету «Україна»;

15. **Ірена Маліновська** – кандидатка юридичних наук, асоційована професорка, проректор з міжнародної діяльності Вищої школи професійної освіти у Вроцлаві (Республіка Польща);

16. **Вероніка Шкабаро** – кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля;

17. **Маріуш Міхальський** – доктор соціологічних наук, професор, професор Вищої школи економіки, права та медичних наук у м. Кельце імені проф. Едварда Ліпінського (Республіка Польща);

18. **Володимир Панченко** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та менеджменту освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

19. **Олена Бабкіна** – докторка медичних наук, професорка, лікар судово-медичний експерт вищої кваліфікаційної категорії, завідувачка організаційно-методичним відділом Київського міського клінічного бюро судово-медичної експертизи, професорка кафедри патофізіології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця;

20. **Валерія Бондар** – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ;

21. **Віра Савченко** – кандидатка економічних наук, професорка, професорка кафедри економіки та фінансів економічного факультету Херсонського державного аграрно-економічного університету;

22. **Мацей Состек** – кандидат юридичних наук, асоційований професор, старший викладач кафедри криміналістики Інституту кримінальної служби Вищої школи поліції в Щитно (Республіка Польща);

23. **Олена Магопець** - кандидатка економічних наук, доцентка, завідувачка кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету;

24. **Наталія Шевчук** – кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри бізнес-економіки та підприємництва Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

25. **Ельжбета Живуцька-Козловська** – кандидатка юридичних наук, асоційована професорка, доцентка кафедри кримінального процесу та виконавчого кримінального права Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Республіка Польща);

26. **Людмила Суховірська** – кандидатка педагогічних наук, доцентка, декан медичного факультету № 2 Донецького національного медичного університету;

27. **Юрій Ярослав** – кандидат юридичних наук, доцент, судовий експерт, доцент кафедри транспортного права і логістики Національного транспортного університету;

28. **Юрій Приходько** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту №2 Національної академії внутрішніх справ, віце-президент громадської організації «Всеукраїнська асоціація вибухотехніків»;

29. **Світлана Єфіменко** – кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та безпечного освітнього середовища комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»;

30. **Альона Абдель Салам** – завідувачка відділу забезпечення діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Секретар Оргкомітету:

Олександр Коломоєць – кандидат юридичних наук, доцент, провідний фахівець з організації наукової роботи відділу забезпечення діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Експертна комісія:

Голова:

Сергій Петков – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Заступник голови:

Руслан Степанюк – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ, провідний фахівець з організації наукової роботи відділу забезпечення діяльності центру Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Члени комісії:

1. **Олександр Герасименко** – доктор медичних наук, професор, професор кафедри судової медицини, судово-медичний експерт вищої кваліфікації, проректор з науково-педагогічної роботи Донецького національного медичного університету;

2. **Ардак Шакенов** – кандидат юридичних наук, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики юридичного факультету НАТ «Карагандинський університет імені академіка Є.А. Букетова» (Республіка Казахстан);

3. **Галина Гавриш** – кандидатка економічних наук, доцентка кафедри фінансів та бухгалтерського обліку Економіко-технологічного інституту імені Роберта Ельворті, податкова консультантка, судова експертка з правом проведення судово-економічної експертизи за спеціальностями 11.1, 11.2 та 11.3;

4. **Петро Петкович** – віце-директор з наукової роботи Національного Центру Судових Експертиз при Міністерстві Юстиції Республіки Молдова (Республіка Молдова);

5. **Катерина Трошкіна** – кандидатка юридичних наук, доцентка, старша викладачка кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

6. **Януш Брик** – доктор юридичних наук, асоційований професор, професор Відділу безпеки Вищої банківської школи у Варшаві (Республіка Польща);

7. **Інна Зеленко** – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

8. **Оксана Урсол** – кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри права та соціально-гуманітарних дисциплін Льотної академії Національного авіаційного університету;

9. **Клавдія Соловчук** – кандидатка технічних наук, судова експертка відділу комп'ютерно-технічних та телекомунікаційних досліджень Полтавського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України;

10. **Сергій Назарук** – доктор філософії, начальник відділу нагляду за додержанням законів територіальними органами поліції при провадженні оперативно-розшукової діяльності, дізнання, досудового розслідування та підтримання публічного обвинувачення управління нагляду за додержанням законів НПУ та органами, які ведуть боротьбу з організованою та транснаціональною злочинністю Кіровоградської обласної прокуратури;

11. **Олександр Нікітенко** – кандидат юридичних наук, директор департаменту надання адміністративних послуг Кропивницької міської ради;

12. **Ольга Пугаченко** - кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету;

13. **Марія Боброва** – кандидатка біологічних наук, доцентка, доцентка кафедри фізики, біології та методик їхнього навчання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

14. **Леся Кононенко** – кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри економіки та фінансів економічного факультету Херсонського державного аграрно-економічного університету;

15. **Ганна Скрипка** – кандидатка педагогічних наук, завідувачка кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та безпечного освітнього середовища комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»;

16. **Олег Назаров** – кандидат психологічних наук, доцент, директор Київського міжнародного судово-експертного інституту психологічної експертизи і досліджень на поліграфі, заступник голови громадської організації «Всеукраїнська незалежна науково-дослідна експертна спілка»;

17. **Анна Рибіцька** – кандидатка технічних наук, асоційована професорка, викладачка факультету безпеки Університету імені Павла Влодковича в Плоцьку (Республіка Польща);

18. **Світлана Чернік** – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

19. **Якуб Куфель** – доктор філософії, академічний викладач факультету безпеки Поморської вищої школи у Старогарді Гданському (Республіка Польща);

20. **Микола Беднарчук** – кандидат технічних наук, професор, завідувач сектора моніторингу та інформаційного забезпечення відділу забезпечення діяльності Львівського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Секретар:

Наталія Максименко – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права та правового регулювання авіаційної діяльності Льотної академії Національного авіаційного університету.

Напряг № 1
Теоретико-правове забезпечення правоохоронної діяльності

Jarosław Kaleta
adiunkt Akademii WSB w Dąbrowie Górniczej, Rzeczpospolita Polska

**CHARAKTERYSTYKA STRUKTURY POLICJI KONTEKŚCIE
REALIZACJI JEJ ZADAŃ USTAWOWYCH**

1. Zadania ustawowe Policji

Istota funkcjonowania Policji wraz z ustawowymi zadaniami została opisana w ustawie z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, zwanej dalej ustawą. W pierwszym artykule dowiadujemy się, że tworzy się Policję jako umundurowaną i uzbrojoną formację służącą społeczeństwu i przeznaczoną do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz do utrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego. Już w pierwszym zdaniu ustawodawca wskazuje jaki jest cel utworzenia Policji i obrazuje jej podstawowe zadania. Na samym wstępie bezsprzecznie określono najważniejsze zadanie formacji, jakim jest ochrona bezpieczeństwa ludzi oraz utrzymanie bezpieczeństwa i porządku publicznego. Jak można przeczytać w komentarzu do ustawy o Policji, cele realizowane są w ramach służby społeczeństwu, co wskazuje na służebną rolę formacji, zarówno wobec ogółu społeczeństwa, jak i każdej jednostki. W celu sprecyzowania zadań postawionych przed funkcjonariuszami są one wymienione w enumeratywnie. Zgodnie z ustawą należą do nich:

- ochrona życia i zdrowia ludzi oraz mienia przed bezprawnymi zamachami naruszającymi te dobra,
- ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym zapewnienie spokoju w miejscach publicznych oraz w środkach publicznego transportu i komunikacji publicznej, w ruchu drogowym i na wodach przeznaczonych do powszechnego korzystania,
- inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym i współdziałanie w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi organizacjami społecznymi,
- prowadzenie działań kontrterrorystycznych w rozumieniu ustawy z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych,
- wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców,
- ochrona obiektów stanowiących siedziby członków Rady Ministrów, z wyłączeniem obiektów służących Ministrowi Obrony Narodowej i Ministrowi Sprawiedliwości, wskazanych przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych;
- nadzór nad specjalistycznymi uzbrojonymi formacjami ochronnymi w zakresie określonym w odrębnych przepisach,
- kontrola przestrzegania przepisów porządkowych i administracyjnych związanych z działalnością publiczną lub obowiązujących w miejscach publicznych,

- współdziałanie z policjami innych państw oraz ich organizacjami międzynarodowymi, a także z organami i instytucjami Unii Europejskiej na podstawie umów i porozumień międzynarodowych oraz odrębnych przepisów,
- przetwarzanie informacji kryminalnych, w tym danych osobowych,
- prowadzenie zbiorów danych zawierających informacje gromadzone przez uprawnione organy o odciskach linii papilarnych osób, niezidentyfikowanych śladach linii papilarnych z miejsc przestępstw oraz o wynikach analizy kwasu deoksyrybonukleinowego (DNA).

Policja realizuje także zadania wynikające z przepisów prawa Unii Europejskiej oraz umów i porozumień międzynarodowych na zasadach i w zakresie w nich określonych jak również zadania wynikające z ustawy z dnia 9 marca 2017 r. o systemie monitorowania drogowego przewozu towarów.

2. Struktura organizacyjna i wyposażenie Policji

Wraz z nowelizacją ustawy zmienił się podział struktury organizacyjnej Policji. Obecnie policja składa się z pięciu rodzajów służb:

- kryminalnej,
- śledczej,
- spraw wewnętrznych,
- prewencyjnej,
- kontrterrorystycznej,
- zwalczania cyberprzestępczości,
- wspomagającej działalność Policji w zakresie organizacyjnym, logistycznym i technicznym.

Dodatkowo w skład Policji wchodzi również:

- policja sądowa,
- Wyższa Szkoła Policji, ośrodki szkolenia i szkoły policyjne,
- wyodrębnione oddziały prewencji Policji.

Komendant Główny Policji, zgodnie z zapisami ustawy może za zgodą ministra właściwego do spraw wewnętrznych, w uzasadnionych przypadkach powoływać inne niż wymienione wyżej rodzaje służb, określając ich właściwość terytorialną, organizację i zakres działania.

Zgodnie z wyżej wymienionym podziałem tworzone są jednostki organizacyjne Policji, które zapewniać mają prawidłowe wykonywanie zadań przez organy Policji. Struktura tych organów oparta została na zasadzie hierarchicznego podporządkowania organów niższych organom wyższego stopnia. Zgodnie z obecnym stanem prawnym w Policji wyszczególnić można następujące jednostki organizacyjne:

- Komenda Główna Policji,
- Centralne Biuro Śledcze Policji,
- Biuro Spraw Wewnętrznych Policji,
- Centralne Biuro Zwalczania Cyberprzestępczości,
- Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Policji,
- komendy wojewódzkie Policji,

- Komenda Stołeczna Policji,
- jednostki szkoleniowe Policji:
- Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie,
- Centrum Szkolenia Policji w Legionowie,
- Szkoła Policji w Katowicach,
- Szkoła Policji w Pile,
- Szkoła Policji w Słupsku,
- komendy miejskie, rejonowe, powiatowe Policji,
- komisariaty Policji.

W celu realizacji zadań wynikających z przyznanych uprawnień jednostki i komórki organizacyjne Policji oraz policjanci otrzymują wyposażenie niezbędne do wykonywania czynności służbowych. Wyposażeniem policjantów są między innymi środki przymusu bezpośredniego oraz broń palna. Określenie środków przymusu bezpośredniego używanych lub wykorzystywanych przez przedstawicieli uprawnionych organów, przypadki i zasady używania lub wykorzystywania, postępowanie przed użyciem lub wykorzystaniem i po ich użyciu lub wykorzystaniu, dokumentowanie użycia lub wykorzystania tych środków przymusu bezpośredniego i broni palnej reguluje Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej.

BIBLIOGRAFIA:

1. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1882).
2. Jarecka M., Komentarz do ustawy o Policji, wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
3. Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2234).
4. Rozporządzenie MSWiA z dnia 16 sierpnia 2007 r. w sprawie szczegółowego zakresu zadań i zasad organizacji policji sądowej (Dz. U. Nr 155, poz. 1093)
5. Pieprzny S., Policja – organizacja i funkcjonowanie, 3. wydanie, wyd. LEX Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
6. Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1416).

Irena Malinowska

PhD, Doctor of Social Sciences, Rector's Representative for International Cooperation University of Vocational Training Wrocław, Poland

PROFILOWANIE KRYMINALNE W POLSCE

Profilowanie kryminalne nieznanymi sprawców przestępstw to szereg czynności wykonywanych najczęściej w przypadku seryjnych zabójstw, napaści seksualnych, handlu ludźmi, uprowadzeń, rozboju i podpażeń, w celu typowania cech nieznanego przestępcy, w oparciu o analizę danych pochodzących z miejsca zbrodni, cech ofiary oraz wiedzę na temat podobnych, wcześniej popełnionych przestępstw. Profilowanie stało się w ostatnich latach ważną częścią świadomości społecznej, głównie za sprawą mediów, które wykorzystując sensacyjny charakter przestępstw, wykreowały wizerunek profilerów jako ekspertów, którzy z niemal stuprocentową skutecznością rozwiązują najbardziej zawile zagadki kryminalne.

Profilowanie kryminalne jest stosunkowo nowym rozwiązaniem w procesie wykrywczym stosowanym przez służby policyjne na całym świecie, głównie w przypadku głośnych i niewyjaśnionych zbrodni – jak wcześniej zauważono zwykle zabójstw bądź brutalnych napaści (także na tle seksualnym). W praktyce pojawiło się w latach 60. Ubiegłego stulecia i do dziś wiąże się z nim wiele sporów i kontrowersji, zwłaszcza na gruncie naukowym. Wielu badaczy wciąż nie uważa profilowania za nową naukę bądź część już istniejącej dziedziny naukowej. Zarzucają jej twórcom brak naukowych podstaw, jednoznacznych definicji i metodologii.

Słowo „profilowanie” łączone jest w rozmaite związki frazeologiczne z innymi wyrazami. Czasami więc występuje jako profilowanie nieznanymi sprawców przestępstw, czasami jako profilowanie psychologiczne, profilowanie kryminologiczne czy wreszcie profilowanie kryminalne. W pewnym sensie określenia te można traktować jako synonimy opisujące działania, których rozkwit przypada na przełom lat 70. i 80., a które polegały na wsparciu śledztwa przez specjalistów z dziedzin takich jak psychiatria, kryminologia i psychologia.

Miejsce zbrodni jest nie tylko źródłem dowodów popełnionego przestępstwa wskazujących wprost na osobę sprawcy (np. ślady traseologiczne, daktyloskopije, biologiczne), ale również dostarcza szeregu informacji przydatnych w procesie profilowania nieznanego sprawcy czynu i w konsekwencji pozwalających na jego wykrycie oraz ujęcie przez organy ścigania, gdy takimi twardymi dowodami nie dysponujemy.

Przyjmuje się bowiem, że to jak zostaliśmy ukształtowani, w jakim środowisku wzrastaliśmy, czego doświadczyliśmy i jakie cechy osobowości posiadamy wpływa w sposób bezpośredni na to, jak się zachowujemy, jakich wyborów dokonujemy i jak działamy. Ten wewnętrzny przymus, nawet jeśli chcielibyśmy, jest nie do przezwyciężenia. W związku z tym, także sprawcy przestępstw działają w ściśle określony sposób, ich modus operandi pozwala wyciągnąć szereg wniosków co do tego, kim są i jacy są. Oczywiście, typując sprawcę nie możemy wskazać konkretnej

osoby, ale ustalając szereg jego cech jesteśmy w stanie w sposób znaczący ograniczyć listę potencjalnych sprawców danego czynu zabronionego.

W toku profilowania modus operandi, rozumiany jako „sposób działania”, staje się zasadniczym środkiem służącym do identyfikacji sprawcy przestępstwa.

Analiza dowodów i miejsca zbrodni, informacji o ofierze pozwala na dokonanie podziału sprawców tradycyjnie na dwie grupy: sprawców zorganizowanych oraz sprawców niezorganizowanych.

Profil budujący profil nieznanego sprawcy zabójstwa, czy przestępstwa podpalenia musi bazować na danych już zgromadzonych w śledztwie, a wśród podstawowych źródeł informacji służących profilowaniu wskazać należy: a) dokumentację dotyczącą czasu zaistnienia zdarzenia (z której wynika, kto jako pierwszy oraz kiedy dokonał powiadomienia organów ścigania o znalezieniu zwłok, kto jako pierwszy pojawił się na miejscu zdarzenia, jeszcze przed przybyciem funkcjonariuszy Policji, który policjant jako pierwszy wszedł na miejsce zdarzenia, jeszcze przed przybyciem grupy oględzinowej), b) dokumentację szczegółowo obrazującą miejsce lub miejsca zdarzeń (szkice, mapy, fotografie, materiał video, diagramy), c) opis śladów kryminalistycznych, które zostały ujawnione i zabezpieczone w toku prowadzenia oględzin miejsca zdarzenia (musi być bardzo szczegółowy), d) protokół z przeprowadzonej sekcji zwłok ofiary, jak też ekspertyzy medyczno-sądowe (toksykologiczne i inne), e) ekspertyzy z różnych dziedzin kryminalistyki, f) kompleksowo zgromadzone wszystkie informacje na temat osoby ofiary (informacje wiktymologiczne), które zazwyczaj są zawarte w protokołach przesłuchań świadków, korespondencji ofiary, notatkach i policyjnych raportach.

Wśród rozważań jako cele i elementy profilu kryminalnego pojawiają się: analiza miejsca zbrodni, charakterystyka sprawcy, możliwe do obrania tropy w śledztwie, próba zawężenia kręgu podejrzanych do konkretnej grupy, o konkretnych cechach, łączenie podobnych spraw (jeśli zachodzi taka konieczność i uzasadnione podejrzenie, że mogły mieć tego samego sprawcę bądź sprawców), ocena możliwej eskalacji, ocena przedmiotów, które mogły należeć do podejrzanego, wskazówki co do strategii przesłuchania, analiza zeznań podczas przesłuchania (jeśli mamy kilku potencjalnych sprawców lub kilku się przyznało – by sprawdzić, czy zeznania lub profil są wiarygodne).

Wśród naukowców i praktyków wciąż nie ma zgody w rozważaniach, które mają odpowiedzieć na pytanie, w przypadku jakiego rodzaju przestępstw warto sięgnąć po profilowanie i w jakich przypadkach będzie ono skuteczne. Możliwie najszerszej zastosowanie profilowania kryminalnego widzą (wspominani już wcześniej) Douglas z zespołem oraz Turvey. Ich zdaniem rodzaje przestępstw odpowiednie do profilowania to: zgwałcenie, zabójstwo bez tła seksualnego, zabójstwa seryjne, zabójstwo na tle seksualnym, podpalenie, groźby (tylko w typologii Douglasa), wzięcie zakładników (tylko w typologii Douglasa), przestępstwa internetowe (tylko w typologii Turveya).

O wiele węższy zakres przydatności dla profilowania widzieli w swoich rozważaniach Holmes i Holmes. Według nich jest ono właściwe dla: zgwałcenia,

molestowania nieletnich, zabójstw seryjnych, zabójstwa na tle seksualnym, podpalenia.

Niespójne wśród badaczy są też typologie przestępców. Sposób dzielenia ich na grupy jest inny w niemal każdym ze znanych modeli związanych z profilowaniem indukcyjnym. Na przykład Douglas wraz ze swoim zespołem podzielili cechy przestępców ze względu na: rodzaj i styl zabójstwa, pierwotny zamiar, ryzyko związane z ofiarą, ryzyko sprawcy, eskalację czynów, czynnik związany z czasem, czynnik związany z miejscem przestępstwa.

Jak można zauważyć, sprawiło to, że tak naprawdę niezwykle trudne mogłoby być stworzenie profilu będącego matrycą dla wielu przestępców i wielu zdarzeń, a takie założenie mają przecież profile indukcyjne.

W Polsce w strukturach organów ścigania wciąż brakuje, jak na razie, konkretnych struktur, które zajmowałyby się stricte profilowaniem kryminalnym. Nie ma ich ani w Policji, ani prokuraturze. Samych funkcjonariuszy przygotowanych i wyszkolonych do stworzenia profili kryminalnych jest obecnie w Policji niewiele. Głównie są to funkcjonariusze wydziałów psychologii w Komendzie Głównej Policji, komendach wojewódzkich Policji oraz Komendzie Stołecznej Policji, a także nieliczni funkcjonariusze służby kryminalnej. To przede wszystkim specjaliści zajmujący się tzw. psychologią policyjną stosowaną.

Głównym ośrodkiem szkolącym i badawczym na potrzeby polskich organów ścigania jest od wielu już lat Instytut Ekspertyz Sądowych im. Jana Sehna w Krakowie. To tam pracują najwybitniejsi polscy specjaliści w dziedzinie profilowania kryminalnego i psychologii sądowej. Eksperci instytutu stworzyli pierwszą w naszym kraju bazę behawioralnych danych sprawców. Ponadto na wielu polskich uczelniach, m.in. na Uniwersytecie Jagiellońskim, Warszawskim, Śląskim czy Wrocławskim, funkcjonują jednostki i specjaliści zajmujący się zagadnieniami psychologii sądowej.

Na gruncie polskim profiler występuje w postępowaniu karnym zwykle jako biegły powołany przez prokuratora w postępowaniu przygotowawczym lub sąd w postępowaniu głównym. Jak już zostało wcześniej wspomniane, opinia biegłego musi spełniać pewne wymogi formalne. Tak samo jest z powołaniem biegłego w postępowaniu. Zasady te są określone w Kodeksie postępowania karnego w rozdziale 22 zatytułowanym „Biegli, tłumacze, specjaliści”. Art. 193 mówi o tym, kiedy można powołać biegłego. Przesłanką do tej czynności jest potrzeba posiadania wiadomości specjalnych, by móc stawiać twierdzenia na temat okoliczności szczególnie ważnych dla sprawy. Okoliczności te muszą wykraczać poza wiedzę ogólną i właściwą dla organu procesowego. Co więcej, organ powołujący biegłego musi wydać w tej sprawie postanowienie, które zgodnie z art. 194 powinno zawierać: imię i nazwisko biegłego lub biegłych, specjalność i kwalifikacje osób, które mogą przygotować ekspertyzę, jeśli organ powołuje do wydania opinii instytucję, przedmiot i zakres opinii wraz z pytaniami szczegółowymi, termin, w jakim opinia powinna zostać dostarczona.

Co ciekawe, w art. 195 ustawodawca zaznacza, że aby pełnić czynności biegłego, nie trzeba być biegłym sądowym.

Wystarczy posiadać odpowiednią wiedzę w dziedzinie, co do której potrzebne jest wydanie opinii w danej sprawie. W myśl art. 198 biegły może mieć dostęp do akt

sprawy na potrzeby opinii, a także brać udział w przeprowadzaniu dowodów. Sąd może powołać więcej niż jednego biegłego, jeśli opinia jest niejasna lub między opiniami w sprawie zachodzi sprzeczność (art. 201). Szczególnym przypadkiem opinii biegłego jest bliska profilowi kryminalnemu opinia psychiatryczna. Wówczas organ procesowy musi powołać co najmniej dwóch biegłych.

Muszą być niezależni i nie mogą być małżeństwem (art. 202). Na potrzeby opinii oskarżony może zostać umieszczony w zakładzie leczniczym, by biegli mogli dokonać obserwacji i wnioskować na jej podstawie (art. 203).

W Kodeksie postępowania karnego są też ujęte wyłączenia co do osoby biegłego. Biegłym w postępowaniu nie może zostać: obecny i poprzedni obrońca oskarżonego lub osoba, która udzielała mu porady prawnej, duchowny, jeśli posiada informacje na temat sprawy pochodzące ze spowiedzi, osoba najbliższa dla oskarżonego lub pozostająca z nim w szczególnie bliskim stosunku, osoba będąca oskarżonym o udział w przestępstwie w postępowaniu, w którym miałyby być biegłym, osoba, której sprawa bezpośrednio dotyczy, małżonkowie stron, pokrzywdzonego, obrońcy, pełnomocnika (lub osoby pozostające z nimi we współżyciu), krewni i powinowaci w linii prostej i bocznej (aż do stopnia dzieci rodzeństwa tych osób), osoba, która brała udział w sprawie jako prokurator, pełnomocnik, przedstawiciel ustawowy strony lub prowadziła postępowanie przygotowawcze osoba, która jest powołana jako świadek w danej sprawie lub była świadkiem czynu, ale nie została powołana na świadka.

Biorąc pod uwagę, że zgodnie z zasadami dotyczącymi wyłączeń biegłego nie może nim zostać osoba, która prowadziła postępowanie przygotowawcze, należy podkreślić, że dla prawników dyskusyjny jest udział w sprawie w charakterze biegłego osoby, która na poziomie postępowania przygotowawczego tworzyła profil kryminalny sprawcy. Tym bardziej sporna jest kwestia dowodu z opinii biegłego, który stworzył ów profil jako funkcjonariusz Policji.

Według śledczych najbardziej pożądane dane o przestępcy wynikające z profilu to: liczba sprawców, płeć sprawcy/ów, wiek sprawcy/ów, relacje z ofiarą, znajomość i związek sprawcy/ów z miejscem zdarzenia, możliwość seryjnego charakteru przestępstwa, prawdopodobna motywacja, dalsze zachowania sprawcy/ów w związku ze śledztwem, funkcjonowanie sprawcy/ów w społeczeństwie.

Te dane nakreślają główne kierunki w prowadzonym śledztwie. Pomagają w podstawowym zawężeniu kręgu podejrzanych. Pozostałe informacje służą większemu uściśleniu tego kręgu i eliminacji z niego osób, które prawdopodobnie nie mają nic wspólnego z zaistniałym i badanym przez śledczych zdarzeniem.

Profilowanie kryminalne niesie wiele szans w śledztwie. Może usystematyzować pracę policjantów i ich wiedzę na temat prowadzonej sprawy, dać nowe spojrzenie na fakty, ale przede wszystkim – zawęzić grupę potencjalnych podejrzanych. Trzeba jednak pamiętać, że należy rozważać wszystkie możliwe wersje śledcze i w tworzeniu profilu posiłkować się niebывалą kreatywnością, ale także ostrożnością w formułowaniu wniosków. Zbyt daleko idące insynuacje lub niedostateczne rozważenie sprawy mogą sprowadzić śledztwo na manowce i zaprowadzić w ślepy zaułek, a w najgorszych przypadkach – do ujęcia i skazania

niewłaściwego człowieka lub nieschwywania nikogo. Ważne jest też, żeby pamiętać o cienkiej linii granicznej między intuicją i wnioskami a faktami pochodzącymi z dorobku nauk, jakimi są psychologia, psychiatria czy socjologia. Dlatego osoby przygotowujące profil powinny być do tego merytorycznie i naukowo odpowiednio przygotowane, posiadać wiedzę i kwalifikacje. Wśród zagrożeń, które niesie profilowanie kryminalne brak, można wymienić jednoznacznych podstaw w tej dziedzinie wiedzy i istnienie wielu – mniej lub bardziej przydatnych – metodologii i wzorów postępowania profilerów. Kategoryzowanie przestępców w profilowaniu może być zgubne, dlatego warto każdy przypadek rozważać osobno i nie przykładać go do stałych ram czy bardzo wąskich typologii przestępców.

Nie należy jednak bać się korzystania z pomocy profilerów, bo mogą być ostatnią szansą na rozwikłanie skomplikowanych spraw i powiązań w śledztwie. Stąd warto po profilowanie kryminalne sięgać możliwie jak najwcześniej w toku prowadzonego postępowania. Pozwala to na uniknięcie błędnych decyzji w początkowej fazie śledztwa, a to prowadzi do zaoszczędzenia czasu i prawdopodobnie szybszego dotarcia do potencjalnego sprawcy przestępstwa.

Wnioski:

1. W przypadku konieczności ujęcia i postawienia w stan oskarżenia osoby odpowiedzialnej za atak na najcenniejsze dobro prawne wskazane jest powołanie biegłego z dziedziny profilowania kryminalnego, kryminalistycznego lub psychologicznego.
2. Szkolenie funkcjonariuszy Policji, prokuratorów w kierunku korzystania z możliwości profilowania kryminalnego sprawców przestępstw w prowadzonych sprawach karnych.

BIBLIOGRAFIA:

1. Gołębiowski J., Grochowska K., Profilowanie kryminalne na potrzeby sądu. Kontrowersje wokół przydatności. URL: <https://bit.ly/3hUT7IF> (dostęp: 17.12.2022).
2. Lach B., Profilowanie kryminalistyczne, wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2022.
3. Lebedowicz A., Profilowanie nieznanymi sprawców zabójstw, Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury Quarterly of the National School of Judiciary and Public Prosecution Zeszyt 2 (42)/2021, s. 2.
4. Misztal P., Majchrzak K., Profilowanie przestępców na podstawie modus operandi – sprawcy zorganizowani i niezorganizowani. URL: <https://bit.ly/3hYo1cS> (dostęp: 17.12.2022).
5. Sikora M., Profilowanie sprawców przestępstw, wyd. Kwartalnik Policyjny, nr 3 (46)/2018, s.19.

Marta Mordarska

*nauczyciel akademicki Wszechnica Polska Akademia Nauk Stosowanych w
Warszawie, Rzeczpospolita Polska*

ZNAJOMOŚĆ CECH WSPÓŁCZESNEGO TERRORYZMU

Terroryzm wywodzi się z greckiego *τρέω/treo* – «drżeć, bać się»; «stchórczyć, uciec» oraz łacińskiego *terror, -oris* – «strach, trwoga, przerażenie», lub «straszne słowo, straszna wieść» i pochodnego czasownika łacińskiego *terreo* – «wywoływać przerażenie, straszyć».

Na tej podstawie można bardzo ogólnie zdefiniować terroryzm jako sianie strachu i grozy. Terroryzm nie jest pospolitym zjawiskiem politycznym, nie jest też zwyczajną wojną. Opiera się on na naukach psychologicznych, której osiągnięcia odwołują się do wywierania wpływu na ludzi, a przez to na społeczeństwo. Terroryzm jako walka polityczna wymusza określone koncepcje postępowania rządzących, z drugiej zaś strony wywiera ogromny wpływ na ludzi. Obecność aktów terrorystycznych nie może być ignorowana przez nikogo, bowiem ich skuteczność każe władzom każdego zainteresowanego państwa przygotować się do przeciwdziałania im, a także do zachowania czujności. Wydarzenia z 11 września 2001 roku dowiodły, iż zamach terrorystyczny może mieć miejsce w najmniej oczekiwanym miejscu i czasie, zaś jego reperkusje zachwiać mogą funkcjonowaniem państwa, a nawet układem stosunków międzynarodowych.

Na szczycie NATO w Pradze, w listopadzie 2002r. przyjęto, że terroryzm to „bezprawne lub groźne użycie siły lub przemocy przeciw osobom indywidualnym lub mieniu, zmierzające do niewolnienia lub zastraszenia rządów lub społeczeństw dla osiągnięcia celów politycznych, religijnych lub ideologicznych. Skalkulowanie użycia przemocy lub groźby dla osiągnięcia celów natury politycznej, religijnej lub ideologicznej, a pomocą zastraszania, zniewolnienia lub siania strachu. Terroryzm wiąże się z aktem przestępczym, który jest często symboliczny i którego zamiarem jest wpłynięcie na opinię publiczną”.

Terroryzm jest zjawiskiem, które na przestrzeni lat bardzo się zmieniało i występowało w różnych postaciach. Z uwagi na dynamikę rozwoju terroryzmu bardzo ciężko jest w sposób jednolity i spójny zdefiniować pojęcie terroryzmu. Bardzo duży postęp techniczny doprowadził do wykorzystywania jako formy terroru najnowszych środków łączności, mass mediów oraz nowoczesnych technik komunikowania się oraz komputerów.

Terroryzm w obecnej chwili stanowi priorytet w kontekście zapewnienia bezpieczeństwa na świecie w rozumieniu nie tylko globalnym, ale i dla pojedynczych krajów

Władze różnych państw w wyniku nasilających się aktów terroru zmobilizowały się do przeciwdziałania. Świat został zmuszony do współpracy. Niezbędna w tej kwestii jest współpraca w dziedzinie prawa i wymiany technologii.

Państwa w obrębie wewnętrznego prawodawstwa zmieniają ustawy, powołują do życia nowe organizacje. Podobnie dzieje się w Polsce. Pomimo, że nasz kraj jak do

tej pory nie stał się bezpośrednim celem ataku terrorystycznego, władze RP zostały zmuszone do dostosowania się do międzynarodowego modelu zwalczania terroryzmu, który zakłada głównie obowiązek uznania przez państwa - strony poszczególnych konwencji czynów będących ich przedmiotem za przestępstwa prawa krajowego.

Typologia terroryzmu

Terroryzm zmieniał się wraz ze społeczeństwem, w który był wymierzony. W drugiej połowie XX wieku można mówić o różnorodności terroryzmu. „Mnogości organizacji towarzyszył rozwój technologii, zwiększających wartość bojową małych grup, a zarazem opinia publiczna miała kluczowy wpływ na powoływanie i obalanie rządów oraz na podstawy ustrojowe państwa. Sytuację zaogniała wówczas zimna wojna, która sprawiała, że oba supermocarstwa wspierały organizacje terrorystyczne, szkodzące państwu przeciwnego bloku. Obecnie terroryzm, który zyskał światowy rozgłos w związku z zamachami 11 września 2001 r. w Stanach Zjednoczonych, jest na trwałe wpisany w większość współczesnych konfliktów we wszystkich regionach świata”. Współczesne akty terrorystyczne ujawniły także, że na ich formę działalności wpływ mają: stopień globalizacji, przepływ kapitałów i komunikacja satelitarna.

Wg. nurtu historycznego za K.Liedel

terroryzm anarchistyczny (XIX i początek XXw.);
 terroryzm nacjonalistyczny i faszizm;
 terroryzm lewacki;
 terroryzm prawicowy;
 terroryzm postnowoczesny, religijny, globalny.

Wg. B. Hołyst

terroryzm państwowy (władzy wobec obywateli);
 terroryzm antypaństwowy (obywateli wobec władzy).

Liczne typologie terroryzmu w literaturze przedmiotu dowodzą, iż zjawisko terroryzmu jest bardzo złożone. Najczęstsze podziały oparte są na kryterium podmiotu i przedmiotu działań terrorystycznych, zasięgu przestrzennego, motywów oraz metod walki.

Przy zastosowaniu kryterium podmiotowego mówi się o następujących rodzajach terroryzmu: terroryzm niepaństwowy, sponsorowanym przez państwo i terroryzm państwowy. Wśród tych trzech rodzajów najpowszechniej występuje niepaństwowy, który charakteryzuje się tym, że „organizacje terrorystyczne działają tutaj niezależnie od struktur jakiegokolwiek państwa, choć mogą stanowić część większej struktury o zasięgu międzynarodowym lub/i korzystać ze wsparcia innych organizacji terrorystycznych, zachowując własną autonomię”. W przypadku terroryzmu sponsorowanego przez państwo, występuje w sytuacji, kiedy państwo udziela jakiegokolwiek wsparcia organizacji terrorystycznej. Marek Pietrasik mówi o jego dwóch wariantach. „Po pierwsze, państwo wspiera organizację terrorystyczną, ale nie sprawuje nad nią kontroli (np. militarne wsparcie Kadafiego dla IRA). Sytuacja taka ma miejsce w przypadku zgodności ideologii lub działań danej organizacji z interesami państwa (istnienie "wspólnego wroga" itp.). Po drugie, państwo kontroluje daną organizację i zleca jej określone działania (np. Hezbollah utworzony i wspierany

przez Iran). Stopień kontroli waha się między całkowitym podporządkowaniem a pewną formą autonomii”.

O terroryzmie państwowym mówi się, kiedy „państwo stosuje przemoc w sposób zakamuflowany (w odróżnieniu od polityki terroru), wykorzystując do tego celu funkcjonariuszy służb specjalnych (terroryzm państwowy bezpośredni) lub grupy ad hoc i osoby specjalnie wynajęte, niebędące funkcjonariuszami państwowymi (terroryzm państwowy pośredni). Państwo może stosować terroryzm zarówno jako instrument swojej polityki wewnętrznej - przemoc kierowana jest wówczas przeciwko opozycji, mniejszościom etnicznym itp., jak i zagranicznej - występując przeciwko obywatelom, instytucjom i infrastrukturze obcego państwa. W drugim przypadku terroryzm zastępuje otwarty konflikt zbrojny (pełni funkcję "zastępczej wojny" międzypaństwowej). Przykładem są działania hiszpańskich służb specjalnych GAL (Antyterrorystyczne Grupy Wyzwolenia) na terytorium Francji, morderstwa dysydentów irańskich w RFN, działania Syrii wobec Izraela czy Libii wobec USA”.

1. Cechy współczesnego terroryzmu

Cechy współczesnego terroryzmu są trudne do uchwycenia, charakteryzują się nie tyle zdolnością do ewentualnego poświęcenia życia, ale raczej poświęcenia życia jako takiego, celem nadrzędnym jest cel wypełnienie misji jaką stawia ktoś przed terrorystą, druga ważna cecha to rozbicie struktur i brak jednolitego łańcucha dowódczego, terroryści działają w małych grupach o których często nie wiedzą organizacje z którymi się identyfikują trzecia to wykorzystywanie zdobyczy nauki i techniki do swoich celów (media, Internet) czwartą cechą współczesnego terroryzmu to to, że ma charakter globalny.

NOWOCZESNY TERRORYZM CHARAKTERYZUJE SIĘ:

- masowym używaniem przemocy, radykalizacją działań;
- transnarodowością i globalnym charakterem działań;
- dążeniem do zniszczenia obowiązujących systemów wartości;
- niejasnością celów i nienegocjowalnością ustępstw;
- profesjonalizacją działań (zagospodarowanie zawodowych weteranów ostatnich konfliktów zbrojnych);
- niezależnością źródeł finansowania;
- walką informacyjną;
- silną motywacją religijną i kulturową;
- atakami ukierunkowanymi na maksymalizację strat ludzkich;
- wykorzystywaniem nowoczesnych technologii komunikacyjnych;
- strukturami typu SPIN (Segmented, Polycentric, Ideologically, Integrated Network) – przejście z piramidy dowodzenia (zależności) do płaszczyzny dwuwymiarowej (działanie w luźnych komórkach lub pojedynczo);
- konfliktem asymetryczny.

Podkreślić należy, iż terroryzm jest zjawiskiem dynamicznym. Wraz z rozwojem techniki, zwłaszcza w sferze komunikacji, przybiera on nowe formy, które zdają się rozszerzać istniejące już definicje. Klasycznym przykładem może być tzw. Cyberterroryzm. Jest on próbą zastraszenia za pośrednictwem narzędzi internetowych, np. w formie zagrożenia sparaliżowaniem systemu komputerowego.

W dzisiejszym świecie nie sposób zauważyć jego ciągłych przeobrażeń, rozwija się technika, zmienia się koncepcja. Ta dynamika powoduje, że również sam terroryzm ulega ewolucji. Pojawiają się nowe oraz nieznane wcześniej cechy organizacji terrorystycznych, stwarzające znacznie większe zagrożenia dla społeczności międzynarodowej

2. Klasyfikacja terroryzmu w Unii Europejskiej.

Zauważyć należy, że europejski terroryzm współczesny sięga do zjawisk takich jak np. rewolucja naukowa i kulturalna czy też konfrontacja państw Wschodu i Zachodu na wielu płaszczyznach, a także masowa imigracja z krajów biedniejszych do krajów bogatszych. Za początkową datę europejskiego terroryzmu, uważa się rok 1968. W tymże roku zaczęły powstawać lewicowe komórki ekstremistów. Brutalny sposób ich działań porządkowych spowodował wśród ich działaczy realizację tzw. „propagandy czynu”, według której tylko powstania były gwarancją niezawodności oraz właściwą i jedyną formą propagandy. Przyspieszeniem tego zjawiska były także organizacje studenckie oraz zakorzenione kierunki do których dążyli - separatystyczne oraz nacjonalistyczne.

Źródłem najbardziej wiarygodnym w temacie klasyfikacji terroryzmu w Unii Europejskiej wydaje się być raport Europol-u TE-SAT, który jest publikowany od 2007. Dokument ten, bazuje na danych, które są przekazywane przez państwa członkowskie. Raport ten jest jawny, co skutkować może pewnymi ograniczeniami prawnymi oraz dość małą użytecznością dla organów tychże państw w związku z przekazywaniem niepełnego obrazu sytuacji. Jednak stwierdzić należałoby, iż ów raport jest najlepszym i najbardziej przekrojowym analizowanym opracowaniem w tym temacie.

Raport z roku 2009 (za 2008 rok) wyróżnia pięć typów terroryzmu w Unii Europejskiej:

terroryzm islamski (islamist terrorism) – motywowany radykalną interpretacją islamu, gdzie użycie przemocy jest postrzegane jako święty obowiązek bądź sakramentalny akt,

terroryzm etno-nacjonalistyczny i separatystyczny (ethno-nationalist and separatist terrorist groups) – poszukujący uznania międzynarodowego i motywowany głównie poprzez nacjonalizm, etniczność bądź i religię (ETA, RIRA, PKK),

terroryzm lewicowy (left-wing terrorist groups) – celem jest całościowa zmiana systemu politycznego, ekonomicznego oraz socjalnego zgodnie z ekstremistycznym modelem ideologii marksistowskiej (np. DHKP-C). W raporcie jest omawiany na równi z anarchistycznymi grupami terrorystycznymi (np. FAI) ze względu na fakt, iż nie wszystkie państwa dokonały rozróżnienia pomiędzy nimi.

terroryzm prawicowy (right-wing terrorist groups) – celem jest zmiana całego systemu w model ekstremalnie prawicowy,

terroryzm jednej sprawy (single issue terrorism) – przemoc jest stosowana, aby osiągnąć konkretny, ściśle określony cel. Termin używany głównie w odniesieniu do grup walczących o prawa zwierząt bądź środowiskowych.

Polska nie należy do państw bezpośrednio zagrożonych atakami terrorystycznymi. Nie można jednak zupełnie wykluczyć zwiększenia zainteresowania

Polską ze strony organizacji terrorystycznych. Tak jak zmienia się wszystko co nas otacza tak i zagrożenie terrorystyczne zmienia się w Polsce. Dotyczy to zarówno tego co nas ze strony terrorystów może spotkać jak i tego kto może to zagrożenie terrorystyczne stwarzać.

Głównym celem terrorystów jest stworzenie atmosfery strachu w danym kraju, czyli destabilizacją, która ma wywołać ogólne przekonanie, że lepiej ulec żądaniom niż narażać siebie i swoich bliskich na niebezpieczeństwo. Wraz z rozwojem techniki i technologii zmieniają się techniki ataków. Wpływ na to ma też stosowanie przez odpowiedzialne służby zabezpieczeń. Terrorysty starają się atakować tam, gdzie się tego nie spodziewamy.

BIBLIOGRAFIA:

1. Aleksandrowicz T. Nowy terroryzm[w], Współczesne zagrożenie terroryzmem oraz metody działań antyterrorystycznych, red. J. Safranski, Szczytno 2007.
2. Aleksandrowicz T. Terroryzm międzynarodowy, Warszawa 2008.
3. Hołyst B. Terroryzm, Warszawa, 2009.
4. Jałoszyński K. Współczesne zagrożenia terroryzmu, Szczytno, 2013.
5. Kaczmarek J., Skrzyp J. NATO, Wrocław, 2003.
6. Liedel K., Mocek S. Terroryzm w medialnym obrazie świata, Warszawa, 2010.
7. Pałgan J. Terroryzm w Europie Zachodniej, [w:] K. Kowalczyk, W. Wróblewski (red.), Terroryzm. Globalne wyzwanie, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, 2006.
8. Szlachter D. Walka z terroryzmem..., op.cit., s. 35.
9. Raport z roku 2007 obejmuje okres od października 2005 do końca grudnia 2006. Analogicznie raport z roku 2008 obejmuje rok 2007. Publikacje dostępne pod adresem. URL: <https://bit.ly/3WvKI79> [dostęp: 17.11.2022]
10. EU Terrorism Situation and Trend Report TE-SAT 2009, s. 9. Podstawowym kryterium klasyfikacyjnym jest w tym wypadku motywacja. Więcej na temat terroryzmu w Europie w: raporty TE- SAT oraz D. Szlachter, Walka z terroryzmem..., op.cit., s. 38-69
11. Grotowicz V. Terroryzm w Europie Zachodniej w imię narodu i lepszej sprawy, Wydawnictwo PWN, Warszawa-Wrocław 2000 oraz P. Sabaj, Terroryzm w Unii Europejskiej. URL: <https://bit.ly/3hXnrMw> (dostęp: 17.11.2022).

Ігор Галіахметов

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного права
Юридичного інституту Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана, м.Київ, Україна*

СТАДІЇ АРБІТРАЖНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СУПЕРЕЧОК ЩОДО ЗАХИСТУ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Міжнародні суперечки щодо захисту навколишнього середовища виникають у різних контекстах міжнародних відносин. Оскільки немає єдиного судового органу, який би спеціалізувався на врегулюванні міжнародних екологічних спорів, питання захисту навколишнього середовища мають розглядатися декількома судовими органами, такими як ICJ, ITLOS і WTO, якщо ці суперечки не можуть бути вирішені дипломатичним шляхом. Крім того, для ефективного захисту навколишнього середовища необхідно забезпечити дотримання зобов'язань, передбачених екологічними договорами. У цьому відношенні процедури невідповідності, викладені в багатосторонніх екологічних договорах, є вирішальними як альтернативний спосіб вирішення спорів.

Міжнародні суперечки щодо захисту навколишнього середовища виникають у багатьох контекстах, таких як регулювання транскордонного забруднення повітря, використання міжнародних водотоків, регулювання забруднення моря, розвідка та експлуатація природних ресурсів, а також міжнародна торгівля та комерція. У світлі різноманітності проблем, пов'язаних із захистом навколишнього середовища, важко і навіть ілюзорно дати визначення «міжнародної екологічної суперечки». Для цілей цієї глави екологічний спір широко розуміється як спір, який включає екологічний аспект.

У світлі зростаючої важливості захисту навколишнього середовища, включаючи захист природних ресурсів і біологічного різноманіття, частіше виникатимуть суперечки щодо тлумачення та застосування відповідних норм міжнародного права з цього питання. Отже, мирне врегулювання міжнародних екологічних суперечок повинно бути ключовим питанням міжнародного права.

Одним із міжнародних суб'єктів, який уповноважений розглядати міжнародні суперечки щодо захисту навколишнього середовища є Permanent Court of Arbitration (постійний третейський суд, заснований угодою 1899 року, є міжурядовою організацією, яка надає різноманітні послуги з вирішення спорів міжнародному співтовариству). До складу якої також входять 121 країна-учасниця.

Арбітражне провадження щодо вирішення міжнародних суперечок щодо захисту навколишнього середовища, на нашу думку, має такі стадії:

Підготовка та розгляд арбітражним судом справи у такий спосіб, який він вважає доцільним, за умови, що до сторін ставляться рівноправно та що на будь-якій стадії розгляду кожній стороні надається повна можливість представляти свої інтереси.

Позивач повинен надіслати свою позовну заяву в письмовій формі відповідачу та кожному з арбітрів. У позовній заяві має бути чітко викладено такі відомості: (а) назви та адреси сторін; (б) виклад фактів, що підтверджують позов; (с) спірні питання між сторонами; д) шуканий засіб правового захисту.

Позивач повинен додати до позовної заяви всі документи, на які він посилається або які вважає відповідний або може додати посилання на документи чи інші докази, які він подасть.

Проведення слухання арбітражним судом відбувається для представлення доказів свідками, включаючи експертів, або для усних аргументів. Усі документи чи інформація, надані до арбітражного суду однією стороною, мають бути водночас передані цією стороною іншій стороні. Якщо сторони не домовилися про інше, місцем проведення арбітражу є Гаага, Нідерланди. Якщо сторони погоджуються, що арбітраж буде проведено в іншому місці, ніж Гаага, Міжнародне бюро інформує сторони та арбітражний суд про те, чи може воно надати секретаріат і послуги реєстратора. Арбітражний суд може визначити місце проведення арбітражу в межах країни, погодженої сторонами. Він може заслуховувати свідків і проводити засідання для консультацій

Після заслуховування сторін та аналізу наданих доказів арбітражний суд може зібратися в будь-якому місці, яке він вважає за потрібне для перевірки майна або документів. Сторони повинні бути повідомлені належним чином, щоб вони могли бути присутніми на такій перевірці.

Рішення виносяться за місцем арбітражу. Якщо є три або п'ять арбітрів, будь-яке рішення або інше рішення арбітражного суду приймається більшістю арбітрів. У випадку процедурних питань, коли немає більшості або коли арбітражний суд надає дозвіл, головуючий арбітр може прийняти рішення самостійно.

Окрім винесення остаточного рішення, арбітражний суд має право виносити проміжні, проміжні або часткові рішення. 2. Арбітражне рішення виносяться в письмовій формі та є остаточним і обов'язковим для сторін. Сторони зобов'язуються виконати арбітражне рішення без зволікання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Permanent court of arbitration optional rules for arbitration of disputes relating to natural resources and/or the environment. URL: <https://bit.ly/3WvRXfx> (дата звернення: 01.12.2022).

Артем Голубов

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри права Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

ДО ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ІНТЕГРАТИВНИХ ЗАВ'ЯЗКІВ ПОНЯТЬ «СКЛАД ЗЛОЧИНУ», «ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ» ТА «КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНУ»

Кримінальне процесуальне доказування, як вказується у фаховій літературі, маючи пізнавальний характер, пронизує усю кримінально-процесуальну діяльність і становить її основний обсяг та зміст [1, с. 3]. Саме тому цілком обґрунтованою буде думка, що ефективність досудового розслідування та судового розгляду цілком і повністю залежать від його результатів. Більш того, саме воно та його результати є критерієм оцінки виконання зокрема такого завдання кримінального провадження як забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, а також оцінки дотримання прокурором, керівником органу досудового розслідування, слідчим, дізнавачем обов'язку всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження. Тому подальші кроки до поглиблення теоретичних основ, правових та організаційно-тактичних засад доказування у кримінальному провадженні слід розглядати як перспективний напрям удосконалення цього різновиду правозастосовної діяльності, покращення стану захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

В тезах наукової доповіді обґрунтовується припущення про доцільність співвіднесення та більш повного та змістовного нормативного закріплення і практичної реалізації у діяльності з розслідування кримінальних правопорушень інтегративного зв'язку між такими поняттями як «склад злочину», «предмет доказування» та «криміналістична характеристика злочину».

Стосовно поняття «склад злочину», то в науці кримінального права його визначають як сукупність встановлених у законі про кримінальну відповідальність юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне [2, с. 100]. Тобто це певні властивості поведінки (дії чи бездіяльності) особи, які визначають таку поведінку як кримінальне правопорушення і є підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Безумовно, вони мають бути чітко визначені у законі (Кримінальний кодекс України) і всебічно, повно і неупереджено досліджені та встановлені під час розслідування і судового розгляду. Поряд зі складом злочину питання кримінальної відповідальності особи характеризують: співучасть, обставини, які пом'якшують або обтяжують кримінальну відповідальність, підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності тощо. Отже, склад злочину та низка інших обставин є

обов'язковим об'єктом дослідження під час доказування і в такій якості становить його предмет.

Кримінальний процес як засіб реалізації кримінальної відповідальності визначає форму та порядок діяльності із встановлення усіх обставин вчиненого кримінального правопорушення, що охоплюється відповідним складом злочину. Засобом такого встановлення під час кримінального провадження власне і є доказування. Одним із центральних понять доказування, яке пов'язано із визначенням змісту та спрямованості дій по збиранню, перевірці та оцінці доказів, є предмет доказування. В науці кримінального процесуального права його визначають як передбачену законом сукупність обставин, які підлягають обов'язковому встановленню у кожній кримінальній справі з метою її правильного вирішення [1, с. 21]. У чинному КПК України він визначений у ст. 91, яка має назву: «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні». І як засвідчує аналіз цієї статті, він доволі повно відображує ті чи інші аспекти визначених у Кримінальному кодексі України понять, якими визначаються підстави (склад злочину) та умови (співучасть обставини, які пом'якшують або обтяжують кримінальну відповідальність, підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності тощо) притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Поряд із цим предмет доказування має відігравати роль засобу реалізації кримінальної процесуальної діяльності, а тому відображує і закріплює низку юридичних фактів, які впливають на розвиток, зміну або припинення кримінальних процесуальних правовідносин. Приміром, це стосується розміру процесуальних витрат, обставин, які є підставою закриття кримінального провадження, обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та ряд інших. Отже, можна констатувати, що предмет доказування, з одного боку, закріплює обставини, які характеризують поняття кримінального права і є підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності, а з іншого – він охоплює процесуально значущі факти та обставини, які впливають на зміст кримінальної процесуальної діяльності.

Щодо ролі поняття «криміналістична характеристика злочинів» у його зв'язку із доказуванням та поняттями «склад злочину» і «предмет доказування». У криміналістиці під криміналістичною характеристикою злочинів розуміють систему відомостей (знань) про елементи механізму вчинення злочинів окремого виду чи групи, в яких відображаються закономірні зв'язки між цими елементами і які використовуються для побудови та перевірки версій під час розслідування конкретних злочинів [3, с. 9]. Отже, воно є засобом організації та спрямування кримінальної процесуальної діяльності на досягнення найбільш ефективних результатів її здійснення, а саме – забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування та розкриття кримінального правопорушення, а також притягнення особи до кримінальної відповідальності. Тому криміналістична характеристика злочинів відображує інструментальний бік

доказування та реалізації кримінальної відповідальності особи. Відповідно, вона має базуватися та охоплювати відомості про склад злочину, а також враховувати процесуальні особливості (форми, методи та способи) здійснення кримінальної процесуальної діяльності. Зокрема це підтверджується аналізом змісту типової структури криміналістичної характеристики злочинів [3, с. 9]. Однак відмітимо, що такі її елементи зокрема як: способи підготовки, вчинення та приховування злочинів, сліди злочинів (різноманітні зміни, які вносяться ними в навколишню обстановку), особа потерпілого [3, с. 9] не охоплюються, ані поняттям «склад злочину», ані поняттям «предмет доказування», хоча мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

В контексті наведеного відмітимо думку О.В Пчеліної щодо тісного зв'язку криміналістики з правовими науками, де основний вплив на неї справляють саме науки кримінально-правового циклу, зокрема, мова йде про кримінальне процесуальне право, кримінальне право, кримінологію, теорію оперативно-розшукової діяльності. Вона відмічає, що на науку «криміналістику» кримінальне право здійснює вплив, оскільки такі категорії останнього як «склад злочину», «спосіб злочину», «співучасть у злочині» й інші є визначальними для багатьох теоретичних положень криміналістики, а процесуальний закон є формою реалізації криміналістичної техніки та слідчої і судової тактики в методиці розслідування конкретних видів злочинів і тому криміналістичні положення повинні співпадати із законодавчими приписами, не суперечити їм [4, с. 136-137]. І як вважається, такий зв'язок є взаємним.

Так, криміналістика, визначаючи шляхи та способи та методи розкриття кримінального правопорушення, опрацьовуючи ефективні прийоми діяльності по роботі з доказами, дає для кримінального права та кримінального процесу інформацію, яка більш повно та глибоко дозволяє пізнати як склад злочину, так і закономірності розслідування злочинів окремого виду, у тому числі в частині формування обставин, які підлягають встановленню. Тому криміналістична характеристика злочину є певним продовженням, практичним відображенням правозастосовного ланцюга, який включає поняття «склад злочину» та «предмет доказування». Вона є інструментом їх втілення в конкретну діяльність прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого, дізнавача по доведенню наявності в діях особи складу злочину шляхом виявлення обставин, які входять в предмет доказування. Відповідно, вона також має в певній частині віднайти своє нормативно-правове закріплення. Це сприятиме розширенню змісту предмета доказування шляхом включення усього комплексу криміналістично-значущих фактів і обставин (доказів), що мають значення для кримінального провадження у доказування, а також створить умови для більш повного та глибокого встановлення змісту всіх елементи складу злочину в їх взаємодії та взаємозв'язку.

Саме тому доцільним вбачається нормативно-правове закріплення співвіднесення інтегративного зв'язку між такими поняттями як «склад злочину», «предмет доказування» та «криміналістична характеристика злочину», що є умовою для більш повної та змістовної їх реалізації у практичній

діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. Тому, підсумовуючи викладене в доповіді, пропонується ст. 91 КПК України доповнити п. 8 у наступній редакції: «1. У кримінальному провадженні підлягають доказуванню: 8) інші факти та обставини, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню». Як вважається, такий крок сприятиме забезпеченню всебічності, повноти та неупередженості дослідження обставини кримінального провадження, а також посиленню інтегративних зав'язків між науками кримінально-правового циклу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грошевий Ю.М., Стахівський С.М. Докази і доказування у кримінальному процесі. Науково-практичний посібник (2-е вид., стереотипне). К. : КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2007. 272 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
3. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Маляррової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.
4. Пчеліна О. В. Кримінально-процесульне та криміналістичне забезпечення протидії злочинності. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2019. № 4. С. 134-139

Валентина Кравчук

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри теорії та історії держави і права Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль, Україна

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розслідування злочинів є специфічним видом юридичної діяльності, яка покладається на слідчих (детективів), в структурі яких державних органів вони б не працювали: Національній поліції, Державному бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, Національному антикорупційному бюро України тощо. Їх головним завданням є швидке розкриття злочину, розшук, затримка і викриття особи, яка його вчинила, що передбачає наявність відповідних владних повноважень та здійснення великої кількості передбачених законодавством слідчих (розшукових) дій. Слідча діяльність дуже чітко регламентована кримінальним процесуальним законодавством, хоча у прийнятті рішень слідчі (детективи) є процесуально незалежними.

Оскільки слідчий (детектив) є представником державної влади, а його діяльність характеризується необхідністю ухвалення самостійних рішень та можливістю застосування примусу, а також високим рівнем відповідальності та високим рівнем емоційної напруженості, йому доконечно необхідні швидкість реакції, неупередженість, стресостійкість, холонокровність, витримка, вміння зосереджуватися, організаційні здібності, комунікаційні навички і ще багато інших якостей, а особливо важливо дотримуватися у своїй діяльності морально-етичних принципів.

Правила етичної поведінки слідчих (детективів) чи морально-етичні принципи їх діяльності окремим актом не визначаються, не є систематизованими чи консолідованими, на відміну від більшості інших видів юридичної практичної діяльності (наприклад, Кодекс суддівської етики, Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, Правила професійної етики нотаріусів України тощо). Це можна пояснити тим, що теорія слідчої етики є результатом інтеграції етичних, правових та криміналістичних правил та норм, тож має комплексний, етико-правовий характер. Крім того, оскільки посада слідчого чи детектива є у штаті різних державних інституцій, виникають певні складності в уніфікації морально-етичних правил і норм, адже ці інституції як правило мають свої затверджені кодекси чи правила етичної поведінки.

Етичні основи діяльності слідчого, за вдалим формулюванням Л.М. Гуртієвої, це «система загальноприйнятих моральних цінностей (життя, свобода, честь, гідність людини), принципів (гуманізм, справедливість) та заснованих на них моральних норм, моральних установок слідчого, які у своїй сукупності разом із нормами кримінально-процесуального права регулюють його діяльність щодо порушення та розслідування кримінальної справи» [1, с. 4]. Структура етичних основ діяльності слідчого, на думку дослідниці, охоплює такі складники: «1) морально-правову свідомість слідчого; 2) морально-правовий

аспект мети, засобів, результату діяльності слідчого; 3) етико-правовий аспект процесу діяльності слідчого, який включає систему кримінально-процесуальних та моральних відносин слідчого із суб'єктами кримінального процесу, а також норми кримінального процесуального права, моральні норми, моральнісні принципи, що регулюють ці відносини» [1, с. 8], з чим цілком можна погодитися.

Загалом, зміст та форма кримінального провадження мають відповідати загальним засадам кримінального провадження, які визначені у главі 2 Кримінального процесуального кодексу [2]. Серед них морально-етичний характер в першу чергу мають такі:

- повага до людської гідності;
- презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини;
- забезпечення права на свободу та особисту недоторканність;
- таємниця спілкування;
- невтручання у приватне життя.

Закріплення цих принципів на рівні законодавчих приписів цілком відповідає світогляду гуманізму, у центрі якого ідея людини як вищої цінності у низці всіх інших матеріальних і духовних цінностей, а також гуманістичній моралі, яка підтримується і розвивається в цивілізованих, демократичних державах, фундаментом яких є громадянське суспільство.

Ключовим правовим орієнтиром, що визначає всю слідчу діяльність є конституційний принцип презумпції невинуватості, який закріплений також в нормативно-правовому акті вищої юридичної сили - у Конституції України (ст. 62). Цей принцип є фундаментальним в цілому для усієї правоохоронної системи демократичної держави, адже покликаний не допустити застосування покарання до невинуватої особи, а також послаблює традиційний обвинувальний ухил в діяльності правоохоронців.

Не менш важливим є питання щодо моральності методів, які обираються для досягнення мети. Найбільш загальним і прийнятним моральним правилом, що є незмінним вже більше чотирьох тисячоліть, є золоте правило моральності, за яким людина не повинна здійснювати по відношенню до інших того, чого не бажає для себе. Його доцільно дотримуватися не тільки в особистому житті, а й в професійній діяльності. Давнє українське прислів'я не дарма застерігає: від суми та тюрми — не зарікайся.

Як моральна категорія гідність — основна цінність, що передбачає шанобливе ставлення особистості до себе і, відповідно, до інших, тому що повага до інших — це один із проявів цієї якості. Моральний критерій поваги до людської гідності у кримінальних процесуальних нормах найчастіше формулюється як заборона вдаватися до дій, які принижують честь і гідність, розголошувати відомості про інтимні аспекти життя, домагатися показань шляхом насильства тощо. «Забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність» [2].

Як ми вже зазначили вище, посада слідчого (детектива) є у штаті різних державних інституцій, тому на слідчих (детективів), що працюють у цих інституціях будуть поширюватися правила професійної етики, ухвалені і затверджені для усіх працівників цих інституцій. Зокрема, на них можуть поширюватися етичні норми, закріплені у таких актах:

1) Правилах етичної поведінки поліцейських, затверджених Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 1179 від 09.11.2016;

2) Правилах професійної етики працівників Державного бюро розслідувань, затверджених Наказом Державного бюро розслідувань № 30 від 16.01.2021;

3) Правилах професійної етики працівників Бюро економічної безпеки України, затверджених Наказом Бюро економічної безпеки України № 129 від 30.06.2022;

4) Кодексі професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України, затвердженому Наказом Директора Національного антикорупційного бюро України №242 від 01.09.2016.

У Правилах етичної поведінки поліцейських зафіксовано тільки перелік основоположних принципів, відповідно до яких вони мають здійснювати свою діяльність, а саме: «верховенства права; дотримання прав і свобод людини; законності; відкритості та прозорості; політичної нейтральності; взаємодії з населенням на засадах партнерства; безперервності; справедливості, неупередженості та рівності» [3]. Ці принципи є людиноцентричними і їх закріплення само по собі стало слухним кроком в процесі реформування поліції, однак, доцільно було б їх розтлумачити для правильного і єдиного розуміння (так, як це, приміром, роз'яснено у Коментарі Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, затвердженому Рішенням Ради прокурорів України № 36 від 23 листопада 2022 року [4]. Одним із проявів верховенства права, як слушно вказують розробники коментаря, є те, що «право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, наприклад норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права мають спільну рису, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права» [4, с. 26-27]. Також там визначено зміст складників верховенства права, й зокрема розкривається сутність правової передбачуваності та правової визначеності.).

У Правилах професійної етики працівників Державного бюро розслідувань більш деталізовано роз'яснюються такі принципи професійної етики, що поширюються на всіх без винятку працівників ДБР незалежно від займаної посади: «законності; утримання від виконання незаконних наказів та вказівок; професіоналізму; неупередженості; доброчесності; політичної неупередженості; прозорості; відповідальності; незалежності; конфіденційності; недопущення конфлікту інтересів; недопущення проявів корупції; дисциплінованості» [5]. Як бачимо, у цьому переліку принципів проглядається більш формалізований підхід, орієнтованість на дотримання службової дисципліни і законодавчих приписів. Морально-етичну сутність тут мають принципи неупередженості (у

його змісті акцентується необхідність неухильного дотримання презумпції невинуватості та обов'язок поважати права, свободи, інтереси, честь та гідність, репутацію осіб, з якими взаємодіє працівник ДБР) та доброчесності.

Подібний підхід до пріоритетності принципів застосовано і в Кодексі професійної етики працівників НАБУ, що поширює свою дію і на детективів, що працюють в системі НАБУ. Так, він закріплює з короткими роз'ясненнями такі принципи: «професіоналізм, законність, чесність та порядність, незалежність, відповідальність, збалансованість, об'єктивність, політична нейтральність, прозорість та підзвітність» [6], але при цьому вказує, що працівники НАБУ мають дотримуватися не лише цих принципів і стандартів етичної поведінки, визначених вказаним Кодексом, але й загальноновизнаних норм моралі, дбати про власну репутацію, поважати честь і гідність інших. Принцип «чесності і порядності», який є так би мовити «ексклюзивним», у порівнянні із переліком принципів у подібних, названих вище актах, акцентує, що працівники НАБУ, в тому числі детективи, не застосовують заходи впливу, такі як шантаж, погрози, введення в оману, підкуп, не використовують складні матеріальні чи особисті обставини інших осіб або інші незаконні заходи для досягнення своїх професійних чи особистих цілей; поважають не тільки права, свободи, інтереси, честь, гідність і репутацію, але й почуття осіб, з якими вони взаємодіють при здійсненні своїх обов'язків [6].

«Найсвіжішим» із ухвалених актів, що закріплюють етичні норми зокрема й у слідчій діяльності, є Правила професійної етики працівників Бюро економічної безпеки України, де було закріплено 14 наступних етичних принципів: «патріотизму, верховенства права та законності, політичної нейтральності та позапартійності, оперативності, доброчесності, прозорості та підзвітності, незалежності від інших, крім державних інтересів, неупередженості, пріоритетності прав, свобод і інтересів фізичних та юридичних осіб, персональної відповідальності кожного працівника, конфіденційності, субординації, дисциплінованості та гідної поведінки, неприпустимості корупції» [7]. Крім переліку самих принципів, в нормативному акті подається також коротке роз'яснення змісту. Так, принцип доброчесності, наприклад, встановлює для детективів БЕБ обов'язки бути чесними та добропорядними, не допускати переваг приватного інтересу над публічним під час виконання посадових (службових) обов'язків; не використовувати службове становище в особистих (приватних) інтересах чи в неправомірних особистих інтересах інших осіб; не надавати будь-яких переваг і не виявляти прихильності до окремих фізичних та юридичних осіб, громадських і релігійних організацій тощо. Принцип пріоритетності прав, свобод і інтересів фізичних та юридичних осіб включає в себе обов'язок неухильно дотримуватись принципу презумпції невинуватості. Особливо цінним вважаємо закріплення принципу «дисциплінованості та гідної поведінки», за яким працівники, в тому числі детективи БЕБ мають дотримуватись правил етикету, належного зовнішнього вигляду, поважати гідність, та приватне життя інших осіб, дотримуватись культури спілкування (не допускати використання нецензурної лексики, підвищеної інтонації), уникати

конфліктів у стосунках з громадянами, керівниками, колегами та підлеглими, підтримувати сприятливий морально-психологічний клімат у колективі, утримуватись від будь-яких дій, які компрометують, принижують професійну гідність і авторитет колективу чи окремих працівників тощо [7].

Таким чином, «фундаментом» слідчої діяльності, яка направлена на збереження суспільного порядку та загального ладу в державі, є, в першу чергу, моральність. Адже у правовій державі влада не повинна пригнічувати особистість та її свободу, не повинна втручатися у сферу її самовизначення, має сприяти реалізації та забезпеченню прав і свобод громадян, водночас залишаючись організуючою і стримуючою силою для суспільства. Наявність у державі сильного морально орієнтованого слідчого корпусу — це важливий фактор соціальної стабільності та спокою в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуртієва Л.М. Етичні основи діяльності слідчого: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.09. Одеса: ОНЮА, 2008. 22 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Редакція від 06.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n389> (дата звернення: 09.12.2022)
3. Правила етичної поведінки поліцейських, затверджені Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 1179 від 09.11.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text> (дата звернення: 09.12.2022)
4. Коментар Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, затверджений Рішенням Ради прокурорів України № 36 від 23.11.2022 / Керівник роб. групи В.М. Кравчук. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/realizovano-rekomendaciyu-greco> (дата звернення: 12.12.2022)
5. Правила професійної етики працівників Державного бюро розслідувань, затверджені Наказом Державного бюро розслідувань № 30 від 16.01.2021. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/kodeks-etiki/doc015.PDF> (дата звернення: 09.12.2022)
6. Кодекс професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України, затверджений Наказом Директора Національного антикорупційного бюро України № 242 від 01.09.2016. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/page_uploads/17.12/nakaz_242.pdf (дата звернення: 09.12.2022)
7. Правила професійної етики працівників Бюро економічної безпеки України, затверджені Наказом Бюро економічної безпеки України № 129 від 30.06.2022. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/RE38279?an=1> (дата звернення: 09.12.2022)

Наталія Лугіна

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінальної юстиції Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету, м. Ірпінь, Україна

Сергій Лугін

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Державного податкового університету, м. Ірпінь, Україна

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУ ДОКУЗУВАННЯ В УМОВАХ ДІЇ
ВОЄННОГО СТАНУ**

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в Україні діє особливий правовий режим, від початку якого в діюче законодавство України було внесено цілу низку змін, які викликані реаліями сьогодення.

Певні зміни відбулися і у процесі доказування, а саме вони стосуються процедури оцінки доказів на предмет їх допустимості та змінено процес фіксації у документах слідчих (розшукових) дій саме в умовах воєнного стану.

Починаючи з 25.08.2022 року [Законом](#) України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану» [3] були внесені доповнення до ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1].

Як влучно зауважує Гришанова Н., в умовах правового режиму воєнного стану під час досудового розслідування кримінальних проваджень важливо приділяти велику увагу питанню збирання, перевірки, оцінки доказів. Завдяки належно зафіксованим і збереженим доказам вдасться притягнути винних осіб до кримінальної відповідальності за діяння, скоєні на території України[5].

На сьогоднішній день великого значення набули електронні докази, завдяки яким є можливість доказування знаної кількості обставин у кримінальному провадженні. Даний вид доказів за певних обставин може належати як до документів, так і до речових доказів, але за будь яких умов, вони мають відповідати всім вимогам КПК України, щоб була можливість на них посилалися у судовому рішенні і не виникало питань щодо їх допустимості.

Відповідно до ч.2 ст. 91 КПК України доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [1]. В умовах дії воєнного стану КПК України зазнав деяких змін і уточнень щодо цього питання. Отож, далі розглянемо норму, що регулює особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану, а саме ст. 615 КПК України. Положення цієї статті можна поділити на дві групи. До першої доцільно віднести норми, які пов'язані з воєнним станом та застосовуються без будь-яких додаткових умов, а до другої – ті, що пов'язані з воєнним станом і застосовуються за наявності додаткових умов.

Тобто, якщо через воєнний стан відсутня можливість проведення процесуальних дій у звичайному порядку, будуть застосовуватися певні норми статті 615 КПК України.

Як зауважує Яновська О., у кожному конкретному випадку предметом доказування в суді та оцінки судом має бути те, чи справді не було об'єктивної можливості, наприклад, звернутися до слідчого судді за ухвалою про застосування запобіжного заходу, проведення обшуку. Під час застосування положень ст. 615 КПК України слідчий, прокурор обов'язково мають зазначати у відповідних документах (постановах, клопотаннях), чому немає об'єктивної можливості дотриматися стандартного порядку проведення процесуальних дій [6].

Слід зауважити, що тлумачення п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України дозволяє констатувати, що вона не відмінює вимог ч. ч. 6, 7, 9 ст. 214 КПК України. У п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України процесуальні дії під час кримінального провадження фіксуються у відповідних процесуальних документах, а також за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, крім випадків, якщо фіксування за допомогою технічних засобів неможливе з технічних причин. Посилання на відповідні процесуальні документи вказує, що процесуальні дії фіксуються у загальновстановленому порядку, тобто відповідно до глави 5 КПК [1]: у протоколі; на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; у журналі судового засідання [4].

Також варто відмітити вимушеність дій законодавця, що викликані подіями сьогодення, викладені у ст. 615 КПК України щодо використання за певних умов показань, отриманих під час допиту свідка, потерпілого, підозрюваного в кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, як доказів у суді [1].

У п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України зазначено, що під час проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язане з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні слідчі (розшукові) дії проводяться без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису[1].

Тобто законодавець, урахувавши специфіку воєнного стану, запровадив виняток із загального правила й зазначив у ч. 11 ст. 615 КПК України, що показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.

І, варто зазначити, що показання, які є результатом допиту підозрюваного (або результатом допиту двох і більше осіб), якщо така дія проведена в умовах воєнного стану будуть мати місце у кримінальному провадженні як допустимі

докази за умови, що у цій дії приймав участь захисник, а процес проведення фіксувався за допомогою відповідних технічних засобів.

Таким чином, виходячи з викладеного вище можемо зробити деякі висновки. Введення режиму воєнного стану на території держави цілком логічно має наслідком внесення змін і доповнень до законодавчих актів, проте це не означає, що на всій території держави одразу мають застосовуватися ці зміни, варто враховувати об'єктивний фактор можливості проведення тих чи інших процесуальних дій у звичайному порядку. Беззаперечним є факт порушення окремих прав і свобод громадян під час дії режиму воєнного стану і це є очевидним і зрозумілим, проте законодавець намагається всіляко ці порушення мінімізувати, проте деякі із них все одно залишаються поза увагою і мають в результаті негативні для розслідування наслідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI // Офіційний вісник України. 2012. № 37 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17> (дата звернення 04.12.2022);
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/389-19> (дата звернення 04.12.2022);
3. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану: [Закон](#) України від 02.09.2022 [№ 2462-IX](#) // Офіційний вісник України. 2022. № 68. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2462-20> (дата звернення 04.12.2022).
4. Гловюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. Г Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України (станом на 25 березня 2022 року). 2022. 48 с.
5. Гришанова Н. Докази та доказування в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. Ліга Закон. Судова практика. 2022. URL: <https://bit.ly/3I957La> (дата звернення 04.12.2022).
6. Яновська О. Під час застосування положень ст. 615 КПК слідчий, прокурор обов'язково мають зазначитичому немає об'єктивної можливості дотримання стандартного порядку проведення процесуальних дій. Адвокат пост. 2022. URL: <https://bit.ly/3PZ7mm2> (дата звернення 04.12.2022).

Ганна Петрова

*здобувачка вищої освіти другого освітньо-наукового рівня (магістр)
Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут», юрисконсульт ТОВ «КРАТОС 100»,
м. Харків, Україна*

*Науковий керівник: **Наталія Філіпенко** – докторка юридичних наук, доцентка,
професорка закладу вищої освіти кафедри права гуманітарно-правового
факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна*

НОРМИ, ЩО ПЕРЕДБАЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ПОСОБНИЦТВО ДЕРЖАВІ- АГРЕСОРУ І МОЖЛИВІСТЬ ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ

Нагальна потреба деталізації форм державної зради та виокремлення норми, яка б передбачала кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність, з'явилась ще у 2014 році, з початком збройної агресії проти України з боку Російської Федерації. Наприклад, труднощі у правозастосовній діяльності були пов'язані з інкримінацією "державної зради" громадянам України, які перейшли на сторону невизнаних та самопроголошених терористичних квазідержавних утворень ЛНР та ДНР. Норма ст. 111 ККУ передбачає відповідальність за надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України іноземній державі, іноземній організації або їх представникам, а не терористичній організації, яка не містить жодних ознак, притаманних державі, і не є суб'єктом міжнародного права. Існування такої прогалини призводило до закриття кримінального провадження через необґрунтованість обвинувачення у суді. За статистикою на основі даних з ЄДРСР, повідомлення про підозру пред'явлено тільки третині від загальної кількості облікованих кримінальних проваджень, а кількість вироків суду за ст. 111 ККУ була не виправдано малою, що в умовах загрози національній безпеці потребувало оперативного реагування.

Після повномасштабного вторгнення держави-агресора подальше відкладення реформування кримінального законодавства було неможливим і 3 березня 2022 року Верховна Рада України низка законів, що вносили зміни до Кримінального кодексу, зокрема, встановлювали відповідальність за такі склади злочинів як "Колабораційна діяльність", "Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників", а 14 квітня - "Пособництво державі-агресору" [1].

Оскільки зазначені закони приймалися в умовах браку часу та у важких обставинах, цілком закономірно, що вони мають певні недопрацювання, що може призвести до труднощів у практиці їх застосування.

Серед недоліків цих новел є, зокрема, складність розмежування правопорушень, передбачених статтями 111 КК України «Державна зрада», 111-1 КК України «Колабораційна діяльність», 111-2 КК України «Пособництво державі-агресору».

Умовно можна визначити, що норми про відповідальність за колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК) та пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК) фактично є похідними від складу державної зради (ст. 111 КК).

Так, диспозиція статті 111-2 передбачає "Умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні шляхом: реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора ". Аналізуючи норми ч. 4, 5, 6 ст.111-1 КК України, можна дійти висновку, вони тільки більш детально описує ті дії, що можуть бути вчинені й в межах ст. 111-2 КК. Вони передбачають передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора(ч.4 ст. 111-1 КК України), добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території (ч. 5 ст. 111-1 КК України), організацію та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах (ч.6 ст. 111-1 КК України). Певну відмінність можна побачити в суб'єктному складі: суб'єктом колабораційної діяльності визнається громадянин України, тоді як суб'єктом пособництва державі-агресору може бути громадянин України, іноземець або особа без громадянства, за винятком громадян держави-агресора. Але, в той же час в ч. 4, 6 такої вказівки немає, що призводить до практично повного співпадінням цих норм з діями передбаченим ст. 111-2 КК України [3].

Окрім того, під дію ст. 111-1 формально підпадає цілком правомірною діяльністю, зокрема заходи, спрямовані на розв'язання гуманітарних проблем на окупованій території, надання медичних послуг, діяльність у галузі трубопровідного транспорту, робота продуктових магазинів тощо. Таким чином,

мешканці окупованої території (у тому числі тієї, яка фактично перебуває під тимчасовим контролем російської армії, проте не має формального статусу «тимчасово окупована територія») опинилися під ризиком притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, які не є суспільно небезпечними, однак можуть підпадати під диспозицію частини 4 ст. 111-1 КК України [4].

Задля подальшого удосконалення правового регулювання обговорюваних відносин та подолання проблем правозастосування вищевказаних норм продовжуються публічні дискусії та пропонуються законопроекти, прийняття яких може подолати згадані прогалини. Зокрема, Законопроект № 7570 було зареєстровано на сайті парламенту 20 липня [2]. Він був підтриманий громадськими організаціями, що не перший рік займаються проблемами окупованих територій: ГО «Кримська правозахисна група», ГО «КримSOS», БФ «Восток SOS», ГО «Донбас-СОС» [5].

Цей документ має на меті розгалуження системи кримінально-правових норм, що регулюють ці відносини, запобігання дублюванню задля спрощення їх застосування та чіткіше розмежування колабораційну діяльність від державної зради, а виправдання, визнання правомірної, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікацію її учасників - від інших суміжних правопорушень.

Зазначеним законопроектом пропонується виключити зі статті 111-1 КК України "Колабораційна діяльність" відповідальність за публічні заклики до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території, оскільки відповідальність за такі дії передбачається статтею 110 КК України "Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України".

Також пропонується виключити статтю 111-2 КК України "Допомога державі-агресору", оскільки вона передбачає колабораційну діяльність у її окремих формах, які вже визначені у статті 111-1 КК України.

Крім того, існує ряд пропозицій щодо змін у структурі нових норм. Автори законопроекту упорядковують складну конструкцію статті 111-1 КК ("Колабораційна діяльність"), вважаючи, що колабораційна діяльність у різних її формах не так відрізняється за своїм змістом, щоб її відображати у восьми частинах статті, а також пропонують встановити кілька альтернативних покарань, які можуть бути обрані на пропозицію прокурора на розсуд суду залежно від конкретних обставин.

Так само, з метою спрощення пропонується замінити в КК такі терміни, як "воєнізовані формування держави-агресора", "озброєні формування держави-агресора", "незаконні збройні або воєнізовані формування, створені на тимчасово окупованій території", уніфікованим терміном "держави-агресор", визначення якого буде розкриватися у примітці.

Отже, очевидно, що новели, що були внесені в Кримінальний кодекс навесні, були необхідними, але на них ще чекають доопрацювання в тому чи іншому вигляді. В процесі застосування цих норм будуть розкриватись деякі прогалини, що потребуватимуть внесення нових змін до законодавства, зокрема,

до вищезазначених норм. Необхідно вчасно реагувати на їх виявлені недоліки, задля ефективного правового регулювання таких важливих суспільних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.13. URL: <https://bit.ly/3FWsmoN> (дата звернення: 12.12.2022).

2. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення. URL:<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40023> (дата звернення: 12.12.2022).

3. Балобанова Д. О. Визначеність нових норм про злочини проти національної безпеки України. - Українська кримінальна юстиція в умовах війни. Матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції, 9–11 червня 2022 р., ст. 9-12. URL: <https://bit.ly/3G28kcw> (дата звернення: 12.12.2022).

4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність». URL: <https://bit.ly/3VrIHHR> (дата звернення: 12.12.2022).

5. Аналіз пропозицій змін до законодавства про відповідальність за колабораційну діяльність. Центр прав людини ZMINA, ГО «Громадський холдинг «ГРУПА ВПЛИВУ», БО БФ «Стабілізуєшес Суппорт Сервісез», ГО Кримська правозахисна група, ГО «КримSOS», БФ «Восток SOS», ГО «Донбас-SOC», 01.09.2022 р. URL: <https://www.vplyv.org.ua/archives/6807> (дата звернення: 12.12.2022).

Сергій Петков

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

УКРАЇНСЬКА СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ

Радянська тоталітарна модель управління всіма сферами суспільно-економічного життя продовжує тримати своїми залізними пазурами, немов лещатами за горло молоду українську державність. Трагізм ситуації полягає в тому, що будь-яке інноваційне, прогресивне нововведення, вихованці радянської школи перетворюють в інструмент репресій і регресу.

Демократичний вектор реформ, замість розвитку став черговим дестабілізуючим фактором в житті країни. Так на рівні законодавства було запроваджено ряд новел, щодо відповідальності, які були подані суспільству «під соусом» європейських нововведень та захисту інтересів громадян та приватних підприємців. Більше того, було прийнято демократичний «закон Савченко», а для бізнесу встановлено «мораторій на проведення перевірок».

Але як завжди «благими намірами вимощена дорога до пекла». Завдяки «закону Савченко» на вулиці з місць позбавлення волі виплеснувся страшний криміналітет. А самі місця позбавлення волі, що опинились в складі Міністерства юстиції України перетворились на притони наркоманії, злочинності та корупції.

В той же час громадяни залишені з підприємцями сам-на-сам опинились під жорстким тиском «бізнесменів», які, користуючись безконтрольністю, грубо нехтують правами працівників. Але і самі підприємці нині потерпають від рейдерських захоплень, розбалансування владної вертикалі, постійних змін в податковому законодавстві.

Але про радянська номенклатура не зупинилась на досягнутому. Найдеструктивніші удари вона наносить по самим основам держави, як гаранта справедливості і безпеки. Три гілки влади, що мають повністю контролюватись зі сторони народу нині настільки щільно зрослись між собою, що навіть не зрозуміло хто приймає рішення по справі в судовому засіданні, чи то суддя чи представник правоохоронного органу. Під контролем партій опинились цілі галузі народного господарства, установи, органи державної влади.

Загрозою національній безпеці нині стала навіть відповідальність за правопорушення. Хаотичне, безсистемне нагромадження банкетних норм в базових кодексах і навіть Кримінальному кодексі України, введення нових визначень та дефініцій в законодавство про відповідальність за проступки, створення нових органів, що проводять адміністративну діяльність, яка здійснюється в сфері функціонування інших державних органів, призвели до реальної безвідповідальності посадових осіб органів державної влади.

Для виправлення ситуації, що склалась в правоохоронних органах: нікчемність слідчого апарату і низький професійний рівень керівних кадрів,

високопосадовці, за лекалами НКВС планують введення нової класифікації злочинів за якою кримінальні правопорушення будуть поділятися на злочини та «кримінальні проступки».

Слід наголосити, що саме визначення «кримінальний проступок» є таким що не відповідає теорії права. Суспільношкідливе діяння (проступок) по своїй суті не може бути кримінальним! Особа не може нести кримінальну відповідальність за проступки!

В європейських країнах відповідальність за проступки є позасудовою! Накладення штрафів – один з елементів адміністративної діяльності органу державної влади який здійснює регулювання суспільно-економічних відносин у відповідній сфері! Саме штрафні санкції носять право виховну роль.

Криміналізація проступків як явища – наступ на демократичні права і свободи громадян! Такі дії є прямим порушенням норм Конституції України. Фактично громадянське суспільство має справу з черговою спробою в новітній історії України повернутись до тоталітарних законів 30-х рр., коли за незначні проступки, громадян, навіть неповнолітніх, могли жорстоко покарати і навіть розстріляти, - так званий сталінський «закон про 5-ть колосків».

Українці під час Революції гідності висловили своє негативне ставлення до антидемократичних диктаторських законів «16 січня», які були прийняті Верховною Радою України. Чи зможе розпізнати українське суспільство в нових законах, щодо кримінальної відповідальності за проступки черговий наступ на права і свободи людини, покаже час.

Володимир Попов

доктор PhD, старший викладач кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

Олександр Довбиш

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

Дмитро Германов

асистент кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» м. Харків, Україна

АНТИТЕРОРИСТИЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Протидія тероризму, особливо у сучасний період боротьби українського народу зі збройною агресією РФ проти України, є питанням виживання та перемоги нашої держави.

Найбільш небезпечними та руйнівними наслідками визначаються терористичні акти, пов'язані із застосуванням зброї, бойових припасів чи вибухових речовин, оскільки створюють реальну загрозу для життя та здоров'я людей, спричиняють руйнування промислових, господарських чи оборонних об'єктів. Світовий досвід свідчить про особливу небезпеку терористичних замахів в місцях громадського користування: на аеро- та залізничних вокзалах, стадіонах, в школах, лікарнях, супермаркетах тощо [1, с. 188-191].

Тому актуальність теоретичного і методологічного розроблення питань протидії терористичній діяльності, врахування позитивного антитерористичного законодавства зарубіжних країн не викликає сумнівів та є метою написання цих тез.

Обрана проблематика була предметом досліджень М.О. Беляєва, С.С. Босхолова, О.О. Митрофанова, М.І. Панова, Г.О. Спіциної, Н.Є. Філіпенко, П.Л. Фріса та інших вчених. Окремі аспекти знайшли своє відображення в нормативних актах різних галузей права та правозастосовної практики, але багато проблем ще потребують свого наукового висвітлення, зокрема питання позитивного антитерористичного законодавства зарубіжних країн.

У сучасній науковій літературі можна знайти різні точки зору щодо визначення термінів «тероризм», «терористична діяльність», «терористичні злочини» та інших суміжних за змістом понять. Навіть у міжнародних правових нормах містяться неузгодженості та колізії, які беззаперечно впливають на ефективність правового регулювання протидії тероризму як суспільно небезпечному злочинному діянню. Більшість передових держав світу спрямовують свої зусилля на формування потужного антитерористичного законодавства та вдосконалення методів стримування терористичної діяльності.

Разом з тим, слід констатувати, що і по теперішній час норми національного кримінального закону різних країн не мають єдиного підходу щодо розкриття змісту та розмежування досліджуваних понять.

Аналіз зарубіжного законодавства в сфері антитерористичної діяльності свідчить, що переважна більшість розвинених країн концентрують свою увагу на криміналізації організаційних і підготовчих дій, що мають високу ймовірність трансформації до безпосередніх проявів терористичної діяльності. Особлива увага приділяється ліквідації джерел фінансування тероризму шляхом посилення попереджувальних заходів кримінально-правового впливу та посилення кримінальної відповідальності за зазначені злочинні діяння. Разом з правовою регламентацією кримінальної відповідальності у межах кримінального закону, положення щодо протидії терористичній діяльності закріплюються і в окремих нормативно-правових актах (наприклад, у Франції є спеціальний закон «Про боротьбу з тероризмом і посяганнями на державну безпеку», у Великобританії закон «Про затримання терористів», в Італії «Закон про боротьбу з тероризмом і підривною діяльністю тощо»). При цьому законодавці окремих держав виділяють в кримінальних кодексах спеціальні розділи, які містять норми щодо визначення тероризму та встановлення конкретних видів терористичних злочинів.

Так, в кримінальному законі Франції терористичним злочинам присвячується окрема глава «Про акти тероризму» (Розділ II «Про тероризм» Книги 4). Відповідно до ст. 421-1 КК Франції, до актів тероризму відносяться діяння, якщо вони зв'язуються з будь-якою індивідуальною або колективною операцією, що має на меті суттєво порушити громадський порядок шляхом залякування або терору. До таких належать: умисні посягання на життя і особисту недоторканність, викрадення і незаконне позбавлення волі, так само як викрадення повітряного судна, корабля або будь-якого іншого транспортного засобу (п. 1); крадіжки, вимагання, знищення, пошкодження і псування, так само як злочинні діяння в галузі інформатики (п. 2); злочинні діяння у справах про бойові групи і розформовані рухи (п. 3); виготовлення або зберігання смертоносних або вибухових механізмів і знарядь (п. 4); приховування отриманого в результаті вчинення будь-якого із злочинних діянь, передбачених в вищезазначених пунктах 1-4 (п. 5) [2, с. 359–361]. Водночас, такі терористичні злочини як фінансування тероризму та залучення до терористичної діяльності КК Франції не передбачаються (кримінальна відповідальність за такі діяння встановлюється окремим законом).

Аналогічний підхід до визначення терористичних злочинів простежується також в КК Іспанії (глава VII «Про терористичні організації і групи та терористичні злочини»). У ч. 1 ст. 573 цього Кодексу визначено, що терористичним є будь-який тяжкий злочин проти життя, фізичної недоторканості, свободи, моральної цілісності, статевої свободи та цілісності, власності, природних ресурсів або навколишнього середовища, суспільного здоров'я; спричинення ризику катастрофи, пожежі; проти Корони; збройний напад, володіння, торгівля і зберігання зброї, боєприпасів та вибухових речовин, передбачених цим кодексом, а також захоплення літаків, кораблів або інших транспортних засобів. У межах цієї статті визначаються цілі терористичної

діяльності: повалення конституційного ладу, припинення або тяжка дестабілізація функціонування політичних інститутів, економічних або соціальних структур держави або примушування публічної влади вчинити певну дію чи не вчиняти таку; серйозне порушення громадського спокою; серйозна дестабілізація функціонування міжнародної організації; провокація стану страху серед населення або його частини [3, с. 240].

Численні форми дій, іменованих в міжнародному праві як терористичні діяння, знайшли також досить докладний опис в статтях глави XX «Злочини проти громадської безпеки» та глави XXXII «Злочини проти публічного порядку» КК Республіки Польща. Так, у ст. 163 зазначеного Кодексу визначено форми прояву насильства у вигляді: пожежі, руйнування будівлі, затоплення або обвалу землі, гірських порід або снігу, вибуху вибухових або легкозаймистих речовин або іншого бурхливого вивільнення енергії, поширення отруйних, задушливих речовин або речовин, що викликають опіки, бурхливого вивільнення ядерної енергії або вивільнення іонізуючого випромінювання. У ст. 252 КК Республіки Польща окремо виокремлюється такий злочин як захоплення або утримання заручника з метою примусу державного органу або органу самоврядування, установи, організації, фізичної або юридичної особи або групи осіб до певної поведінки [4]. Однак, дефініції тероризму та терористичних злочинів в КК Республіки Польща відсутні. Законодавець обмежується лише переліком форм насильства.

Подібною також є ситуація і в правовій системі Китайської Народної Республіки. Наприклад, у статтях 120-122, 130 КК Китайської Народної Республіки встановлено кримінальну відповідальність за організацію, керівництво або активне членство в терористичній організації, захоплення і утримання повітряного транспортного засобу, морського, річкового судна або автомобіля із застосуванням погроз, насильства чи інших способів, появу в громадському місці зі стрілецькою зброєю, боєприпасами, вибуховими, легкозаймистими, токсичними хімічними речовинами, що створило загрозу громадській безпеці тощо [5], проте термін «тероризм» та суміжні з ним поняття (терористичні злочини, злочини терористичного характеру, терористичний акт) взагалі не використовуються.

Підсумовуючи викладене, хочемо зазначити, що під тероризмом слід розуміти публічно чинені, суспільно небезпечні злочинні дії або погрози такими, що передбачають організаційне, фінансове, матеріально-технічне або інше сприяння безпосередньому здійсненню одиничних або серії терористичних актів, спрямовані на нагнітання жаху і паніки, створення атмосфери безвихідності, пригніченості, неспокою з метою прямого або опосередкованого впливу щодо вчинення владними посадовими особами на користь терористів конкретних дій або виконання в їх інтересах відповідного комплексу політичних, соціальних чи економічних заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Спіцина Г.О., Філіпенко Н.Є. Терористична діяльність: кримінально-правова політика протидії. Кримінально-правові та кримінологічні

засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квіт. 2019 р., м. Харків). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2019. С. 188-191.

2. Станіч В.С. Кримінальний кодекс Французької Республіки. Видавництво ОВК. 2017. 138 с.

3. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія. Під ред. В.Л. Менчинського; переклад на укр. мову О.В. Лішевської. Київ: ОВК, 2017. 284 с.

4. Станіч В.С. Кримінальний кодекс Республіки Польща. Видавництво ОВК. 2017. 348 с.

5. Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки. URL.: <https://jurkniga.ua/contents/kriminalniy-kodeks-kitayskoi-narodnoi-respubliki.pdf> (дата зверення: 15.11.2022).

Богдан Стецюк

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кропивницький, Україна

СТАТУС БІЖЕНЦІВ ТА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

На сьогодні Україна, захищаючи незалежність у важкій боротьбі зі східною ордою, стикається з низкою обставин у питаннях захисту своїх громадян. Особливо це стосується біженців і внутрішньо переміщених осіб, адже внаслідок цих драматичних подій значна частина нашого населення відчула реальну загрозу для свого життя, й була вимушена залишити свої домівки та й переїжджати в інші безпечні місця для проживання.

Можна констатувати, що на сьогодні наша держава зіткнулася не тільки із мало відомою дотепер проблемою, пов'язаною з забезпеченням прав і свобод зазначеної категорії населення, але й з регламентацією статусу біженця та внутрішньо переміщеної особи.

В сучасній теоретико-правовій науці немає одностайної думки щодо визначення статусу біженців. Зокрема Г.С. Тимчик вказує, що встановлення правового статусу біженців повинно враховувати його специфічний стан та опиратися на принципи, що закріплені не лише у вітчизняному законодавстві, але й відображені в міжнародних принципах, котрі мають відношення до визначення правового статусу біженця. Також, на думку автора, правильним є твердження, що правове становище біженців та внутрішньо переміщених осіб необхідно розглядати в контексті взаємозв'язку з правовим статусом громадян держави [1, 41].

Правовий статус біженця, як стверджує А.Л. Свящук, є першопричиною для реалізації його правового режиму з надання на території держави притулку в конкретно визначеній формі [2, с.224].

На думку К.О. Нестеренко, правовий статус біженців повинен визначатися системно не тільки встановленими законодавством правами, свободами, законними інтересами та обов'язками, але й водночас правовими гарантіями щодо дотримання їх статусу [3, с.4].

Інший науковець Д.М. Гурін пропонує визначати правовий статус біженця, як сукупність особливих прав та обов'язків, котрі може отримати іноземець у статусі біженця, тільки при умові після проходження низки спеціальних процедур, при яких встановлюється його умовам визнання особи біженцем та отримання необхідних документів щодо посвідчення його спеціального статусу [4, с. 44 – 45]

Як свідчить аналіз норм вітчизняного й міжнародного законодавства, особи, яким було надано статус біженця в Україні, мають рівні права з іноземцями або особами без громадянства, котрі перебувають в Україні на законних підставах. Їм належать такі ж права, свободи й обов'язки, як

громадянам України, окрім винятків, передбачених Конституцією України та іншими законами, а також міжнародними угодами, котрі Верховна Рада України визнала як обов'язкові.

Не менш важливим теоретико-правовим аспектом є визначення відмінностей в категоріях «внутрішньо переміщені особи» та «вимушені переселенці», котрі є близькими за окремими ознаками до поняття статусу біженців.

За дослівним визначенням дефініція «внутрішньо переміщені особи» означає особу, яка через певні обставини добровільно змінила місце проживання межах держави, а поняття «вимушені переселенці» виражає зміну місця проживання, що здійснюється через примусовий характер та проти бажання особи під тиском зовнішніх обставин. Оскільки саме поняття «вимушений» за своїм змістом роз'яснює сутність наявної проблеми як логічний наслідок певної події тому термін «вимушені переселенці» більш категоріально дає визначення статусу осіб, які змінюють місце проживання через об'єктивні, незалежні від них, причини.

У правовій літературі існує різноманітність теоретичних поглядів щодо тлумачення поняття внутрішньо переселених осіб. Зокрема, М. Ніколайчук визначає внутрішньо переміщених осіб як специфічну цільову групу в реалізації міграційної політики, котрій притаманні різні ознаки, детерміновані особливими потребами, особистісними характеристиками та впливами зовнішнього середовища [5, р. 105–112].

На думку М. Менджул та Ю. Паніна поняття «внутрішньо переміщені особи» стосується будь-яких осіб незалежно від їх статусу, які постійно проживали на території держави та через певні обставини зокрема, з реальною загрозою для життя, здоров'я їх особистого або членів їхніх сімей, масовими порушеннями прав людини, переслідуваннями, що спричинені воєнними діями, збройними конфліктами, масовими проявами насильства, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, були вимушені переселитися в межах цієї самої держави [6, с. 296].

В енциклопедичному виданні за редакцією Ю. Римаренка, внутрішньо переміщена особа визначається, як вимушено переміщена з місця постійного проживання всередині своєї країни внаслідок збройного конфлікту, внутрішньодержавної нестабільності, що загрожує особі, а також внаслідок екологічних чи природних катаклізмів [7, с. 95].

М. Сірант вказує, що особами переміщеними всередині країни можуть вважатися група людей чи окремо людина, які вимушено покинули своє житло, щоб урятуватися від збройних конфліктів, проявів насильства або масових порушень прав людини, а також які потерпають від масштабних стихійного лиха чи техногенної катастрофи [8, с. 154 – 159].

Серед зарубіжних науковців також немає спільного погляду щодо визначення статусу внутрішньо переміщеної особи. Більшість дослідників зазначають, що характерна особливість внутрішньо переміщених осіб виражається в їх значній кількості, вимушеності покинути своє постійне місце

проживання через причину зовнішнього або внутрішнього збройного конфлікту, систематичних порушення прав людини чи стихійних лих та змінювати місце проживання тільки на території власної країни.

Загалом можна погодитися з думкою Ф. Мейдінга, який вважає, що статус внутрішньо переміщених осіб отримують ті люди, котрі залишають свої будинки, проте не перетинають кордонів, і є підконтрольними своїм урядам та державі-суверену. Беручи до уваги чутливість категорії суверен, міжнародні втручання можливі лише у виняткових або надзвичайних обставинах для вирішення внутрішніх справ [9].

Низка вітчизняних теоретиків права значно ширше підходять до визначення поняття статусу «внутрішньо переміщена особа». Особливої уваги заслуговує погляд Л. Наливайко та А. Орешкова, на думку яких під зазначений статус потрапляють особи котрі, незалежно від їх громадянства та, перебуваючи на території України на законних підставах і, маючи право на постійне проживання, змушені залишити місце свого мешкання, всередині міжнародно визнаних кордонів держави, через широкий спектр окремо визначених правових підстав [10, с. 38].

Також більш ширше до визначення статусу підходить М. Кобець, вказуючи, що це є внутрішньо переміщені особи, які мають зареєстроване місце постійного проживання або працюють чи володіють жилою нерухомістю в зоні конфлікту [11, с. 202].

На основі розглянутих наукових точок зору та на підставі їх аналізу можна стверджувати, що статус внутрішньо переміщених осіб визначається за таких умов, як вимушена зміна місця свого постійного проживання в межах державних кордонів внаслідок впливу чи загрози впливу воєнних дій або інших збройних конфліктів, на підставі різноманітних етнічних чи соціальних розбіжностей, що можуть призвести до насилля, а також катастроф природного чи техногенного характеру.

Важливим аспектом у правовому статусі біженців є їх повернення додому, а для внутрішньо переміщених осіб – до місць постійного мешкання всередині своєї країни. Найважливішою умовою для реалізації таких дієвих заходів є перш за все врегулювання конфлікту чи вирішення тих обставин, яке має місце на певній території.

Агресія росії проти України та порушення тим самим всіх міжнародно-правових принципів, призвело до трансформації сучасного суспільства не тільки в Україні, але й за кордоном, що супроводжується процесами, котрі істотно впливають на зміни соціальної дійсності.

Не менш важливим аспектом є створення відповідних умов щодо усунення колізійності правових норм, котрі визначають особливості правового становища біженців та внутрішньо переміщених осіб. Через це метою усунення можливості різного тлумачення правових норм є уніфікація юридичних термінів.

Отже, спільна особливість правового статусу обох категорій осіб виражається в їх вимушеній зміні своїх місць постійного проживання для уникнення негативних наслідків ситуації у власній державі. Водночас, держава

через свої політико-правові принципи повинна забезпечувати юридичний статус таких категорій осіб, незважаючи на їх особливості відносно інших категорій громадян України. Незважаючи, що це потребує великих матеріальних затрат, правове регулювання статусу біженців та внутрішньо переміщених осіб є складовою цілеспрямованої правової політики держави. Важливим теоретико-правовим аспектом у цій проблематиці є вироблення належної правової регламентації, котра б могла створити сприятливі умов для адаптації біженців та внутрішньо переміщених осіб на новому місці тимчасового проживання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Калюжний Р.А. Тимчик Г.С. адміністративно-правовий статус осіб, визнаних біженцями в Україні: монографія. Київ: Леся, 2015. 192 с.
2. Свящук А.Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності: навч. посіб. Харків: Лисенко І.Б., 2018. 324 с.
3. Нестернко К.О. Адміністративно-правовий статус біженців в Україні: автореф. дис. ... канд. Юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2013. 11 с.
4. Гурін Д.М. Адміністративно-правове забезпечення статусу біженця в Україні: дис. ... д-ра філософії. Київ, 2020. 241 с.
5. Nikolajchuk M. The constituent elements of the mechanism of regulation of migration processes of the rural population. *Rehional'na ekonomika*. 2005. Vol. 3. No. 37. P. 105–112.
6. Менджул М. В., Паніна Ю. С. Поняття «внутрішньо переміщена особа»: порівняльний аналіз законодавства України та зарубіжних країн. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 293 – 297.
7. Римаренко Ю. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний вимір. Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія і практика: енциклопедія / за ред. Ю. Римаренка. Київ: Довіра, 1998. 184 с.
8. Сірант М. М. Біженці та внутрішньо переміщені особи: співвідношення понять. *Митна справа*. 2015. № 2 (98). С. 154 – 159.
9. Francis Mading Deng, *The Global Challenge of Internal Displacement*, 5 *WASH. U. J.L. & POL'Y* 141, 144 (2001).
10. Наливайко Л., Орешкова А. Внутрішньо переміщені особи: визначення поняття. *Право і суспільство // Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики*. 2018. № 1. С. 34-39.
11. Кобець М. Щодо визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» в законодавстві України. *Порівняльне аналітичне право*. № 1. 2016. С. 199-202.

Лідія Сукмановська

кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри адміністративного права та адміністративного процесу факультету № 3 ІПФПНП Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів, Україна

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проблема жорстокості та насильства в сім'ї, що існує в нашому суспільстві, є надзвичайно актуальною. Одним із основних принципів правової держави, орієнтованої на соціальні цінності, є забезпечення охорони життя, здоров'я кожного члена суспільства, його честі і гідності, безпеки та недоторканості. Насильство і жорстокість у сім'ї не лише руйнують гармонійний мікроклімат у ній, а й виступають однією з передумов злочинності в суспільстві загалом. Проблема насильства в сім'ї в Україні не являється локальною, притаманною виключно нашій державі. Як і в багатьох інших країнах світу, простежуються тенденції до поширення насильницьких дій у сім'ях, на міжособистісному рівні, у стосунках між подружжям, батьків з дітьми тощо [1, с. 215]. Міжнародною спільнотою усвідомлено всю важливість дилеми існування домашнього насильства та спрямовано зусилля на вироблення єдиної системи запобігання такого насилля і забезпечення захисту постраждалих від нього. Одна із пріоритетних складових такої системи – належність правового забезпечення.

Правовий базис запобігання та протидії домашньому насильству в Україні складається із міжнародного та вітчизняного нормативного правового забезпечення. Міжнародна спільнота вже досить тривалий час намагається виробити ефективні засоби протидії домашньому насильству.

Зокрема, захист від учинення домашнього насильства закріплений у таких міжнародних нормативно-правових актах як: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про політичні та громадянські права, Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських та принижуючих гідність видів поведіння та покарання, Конвенція ООН про права дитини, Декларація про ліквідацію насильства щодо жінок, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Декларація про ліквідацію усіх форм дискримінації по відношенню до жінок, Конвенція про згоду на вступ до шлюбу, мінімальний шлюбний вік та реєстрацію шлюбу, Конвенція про охорону материнства та ін. Позитивним у сфері реалізації державної політики у заданому напрямку для України є нещодавня ратифікація Конвенції Ради Європи № 210 про попередження та боротьбу із насильством щодо жінок та домашнім насильством [2].

Національне законодавство у сфері запобігання та протидії домашньому насильству в Україні включає Конституцію України, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», інші нормативні правові акти, регулюючі відносини із запобігання та протидії зазначеному явищу.

Базисом національного законодавства являється Конституція України. Її нормами визначена охорона та захист прав, свобод та інтересів людини і сім'ї. Конституцією України закріплено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте та сімейне життя, окрім випадків, передбачених Конституцією (стаття 32); встановлено принцип рівності кожного із подружжя в правах та обов'язках у шлюбі та сім'ї (стаття 51); закріплено гарантію права на захист свого життя та здоров'я, життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань (стаття 27); право володіння, користування та розпорядження своєю власністю (стаття 41); право на звернення до державних інституцій (стаття 40); право знати свої права та обов'язки (стаття 57) та забезпечено право на захист прав і свобод людини та громадянина у судовому порядку (стаття 55) [3].

Довгоочікуваним та важливим для громадськості та органів державної влади було прийняття 7 грудня 2017 року парламентом України Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Закон гарантує забезпечення охорони прав членів сім'ї та інших осіб при здійсненні заходів із запобігання домашньому насиллю, визначає організаційні та правові основи запобігання домашньому насильству, підстави для вжиття спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству стосовно кривдників, повноваження спеціально уповноважених суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та порядок їхньої взаємодії, закріплює права постраждалих від домашнього насильства осіб та відповідальність за вчинення домашнього насилля [4].

Наступним етапом із конкретизації норм, указаних у Законі, стало прийняття Кабінетом Міністрів України у серпні 2018 року Постанови № 658 «Про затвердження порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі», яка визначає механізм прийняття і розгляду заяв та повідомлень про факти домашнього насилля суб'єктами, що здійснюють заходи із запобігання та протидії такому насильству, а також а також декларує обов'язковість їх взаємодії [5].

Розглядаючи правові засади запобігання домашньому насильству, важливо звернути увагу й на норми права, закріплені Сімейним кодексом України, Кримінальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Цивільним кодексом України. Сімейний кодекс закріплює регулювання сімейних правових відносин із врахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їх права на особисту свободу та недопустимість свавільного втручання до сімейного життя. Учасник сімейних відносин не може мати привілеїв або обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних і інших переконань, етнічного і соціального походження, матеріального стану, місця проживання, мовними та іншими ознаками; жінка та чоловік мають рівні права та обов'язки у сімейних правових відносинах, шлюбі та сім'ї; сімейні відносини ґрунтуються на засадах справедливості, сумлінності, розумності, у відповідності із моральними засадами суспільства [6].

Стаття 126-1 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність кривдника за домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Окрім цього, важливим є кримінальне покарання за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників, передбачене статтею 390-1 КК України [7].

За вчинення суспільно небезпечного діяння, яке кваліфікується як домашнє насильство, проте не тягне настання кримінальної відповідальності, може наступати адміністративна відповідальність.

Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису та неповідомлення про місце свого тимчасового перебування [8].

Основними цивільно-правовими засобами захисту постраждалої від домашнього насильства особи є обов'язок з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, обов'язок щодо виплати аліментів, а також винесення обмежувального припису стосовно кривдника [9].

Окрім згаданих законодавчих актів нормативно-правове регулювання запобігання та протидії домашньому насильству в загальному закріплюється законами, що визначають правовий статус, повноваження, функції та завдання суб'єктів, що діють у цій сфері а також напрямки їх діяльності. До таких нормативних правових актів відносяться Закони України: «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру», «Про судоустрій та статус суддів», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про охорону дитинства», «Про безоплатну правову допомогу», «Про пробацію», «Про освіту», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про соціальні послуги», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про звернення громадян» та ін., постанови Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» від 22 серпня 2018 р. № 655; «Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» від 22 серпня 2018 р. № 654; «Про затвердження Положення про Національну поліцію» від 28 жовтня 2015 р. № 877; «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» від 28 жовтня 2015 р. № 878; «Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою» від 28 грудня 2011 р. № 1363; «Порядок взаємодії органів державної влади, органів

місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» від 3 жовтня 2018 р. № 800; «Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі» від 20 березня 2019 р. № 234 та ін.

Пріоритетне місце по запобіганню та протидії домашньому насиллю належить наказам різних міністерств та відомств у цій сфері (в т.ч. й спільним наказам). До них можна віднести: Наказ МВС України від 8 лютого 2019 р. № 100 «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку а органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події»; Наказ МВС України від 6 листопада 2015 р. № 1376 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції»; Наказ МВС України від 16 лютого 2018 р. № 111 «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України»; Наказ МВС України від 2 липня 2015 р. № 796 «Про затвердження Положення про патрульну службу МВС»; Наказ МВС України від 23 травня 2017 р. № 440 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України»; Наказ МВС України від 28 липня 2017 р. № 650 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції»; Наказ МВС України від 19 грудня 2019 р. № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України»; Наказ МВС України від 25 лютого 2019 р. № 124 «Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України»; Наказ МВС України від 1 серпня 2018 р. № 654 «Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника»; Наказ Міністерства соціальної політики України від 1 жовтня 2018 р. № 1434 «Про затвердження Типової програми для кривдників»; Наказ Міністерства соціальної політики України від 11 грудня 2018 р. № 1852 «Про утворення Державної установи «Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобіганню та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей»; Наказ Міністерства освіти і науки України від 2 жовтня 2018 р. № 1047 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування та випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників з іншими органами та службами»; наказ Міністерства соціальної політики України, МВС України від 13 березня 2019 р. № 369/180 «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства» та ін.

Аналіз нормативно-правового закріплення протидії домашньому насильству дозволяє зробити висновок про те, що правова основа запобігання і протидії домашньому насильству є системою взаємопов'язаних, ієрархічно вибудованих і динамічно розвинутих в часовому та просторовому розрізах міждержавних і внутрішньодержавних настанов та офіційних приписів, спрямованих на запобігання та боротьбу з усіма проявами домашнього насильства. Законодавство із зазначених питань ґрунтується на Конституції України, включає Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та інші міжнародні й вітчизняні нормативно-правові акти, які регулюють питання запобігання та протидії домашньому насильству.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сукмановська Л.М. Домашнє насильство: дослідження актуальної проблеми сьогодення. *Юридичний вісник. Науково-практичний фаховий журнал. Національний університет «Одеська юридична академія»*. 2014. № 4. С. 215-219.
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 2011 р. Електронний ресурс. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU11251> (дата звернення: 03.12.2022).
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*, 1996. № 30. Ст. 141.
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 р. Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 03.12.2022).
5. Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658. Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-п> (дата звернення: 03.12.2022).
6. Сімейний кодекс України. Коментар основних положень / Упорядн. М.І. Хавронюк. К.: Літера ЛТД. 2006. 128 с.
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року із змінами і доповненнями. *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 25-26. Ст. 131.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07. 12. 1984 р. із змінами і доповненнями. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.12.2022).
9. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 03.12.2022).

Катерина Трошкіна

кандидатка юридичних наук, доцентка, старша викладачка кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ПРИНЦИПИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Захист прав і свобод людини і громадянина, охорона прав і законних інтересів державних та недержавних організацій, боротьба зі злочинами та іншими правопорушеннями, а також забезпечення законності та правопорядку є центральною категорією у вітчизняній юридичній науці та практиці. Саме на них зорієнтовані в першу чергу держава та її органи, у тому числі і правоохоронні.

Правоохоронна діяльність, які одна із правових форм здійснення функцій держави, має відповідати певним принципам, оскільки саме принципи виступають в ролі «підвалин» цієї діяльності та задають, як влучно зазначила С.Мельничук, її «тональність» [1]. Значення таких принципів полягає в тому, що вони: є першоджерелом, що обумовлює порядок здійснення, ефективність, спрямованість і причинність правоохоронної діяльності, а також дають змогу говорити про існування правоохоронної системи; є гарантіями забезпечення прав і свобод людини та громадянина; синхронізують систему правових норм і забезпечують узгодженість правових інститутів; вважаються юридичною базою для тлумачення правових норм і вирішення суперечливих питань, сприяючи правильному правозастосуванню; є вихідними положеннями для вдосконалення окремих правових інститутів, розвитку процесуальної форми й процесуальних гарантій правоохоронної діяльності.

При такі важливості та значимості, підхід до формулювання принципів правоохоронної діяльності в сучасній юридичній науці остаточно не визначено. З огляду на недостатню розробленість, принципи правоохоронної діяльності залишаються й досі прогалиною наукових праць.

З урахуванням етимології досліджуваного терміна, він походить від латинського «*principium*» – початок, основа, першоджерело [2, с. 110]. Під принципами у словниковій та довідковій літературі розуміють: – основне вихідне положення якої-небудь системи, учення, теорії, ідеологічного напрямку; – основна особливість устрою, дії механізму; – керівне положення, правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства [3, с. 1125].

У правовій доктрині під принципами правники розуміють основні засади, вихідні ідеї, положення, що відображають зміст права, його сутність і призначення в суспільстві, визначають спрямованість правового регулювання. Вони (принципи) поширюються на діяльність усіх суб'єктів права, служать основним орієнтиром усієї правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності державних органів [4, с. 96]. Як зазначає О. Скакун, принципи – це об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які висуваються до учасників суспільних відносин з метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. У

принципах зосереджено світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації [5, с. 221].

Підходи вчених до класифікації принципів правоохоронної діяльності ґрунтується на різних підставах. Найбільш повною, на нашу думку, є класифікація запропонована І.Григоренко. Як вказує дослідниця, усі принципи правоохоронної діяльності можна поділити на такі групи [6]:

1) загальносоціальні, що відображають систему цінностей, притаманних певному типу суспільства, мають правову форму закріплення та гарантії забезпечення (гуманізм, демократизм, соціальна справедливість);

2) спеціальні, які втілюють засади формування та існування власне правоохоронної системи як специфічного соціального явища (верховенство права; законність; добропорядність громадян; рівність усіх перед законом; гласність; взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням; професіоналізм і компетентність; незалежність суб'єктів правоохоронної діяльності).

Розглянемо більш детально кожен із вказаних вище принципів правоохоронної діяльності.

Принцип гуманізму зумовлює необхідність орієнтування суб'єктів правоохоронної діяльності під час своєї діяльності на особу, її життя, особисту недоторканність, честь і гідність тощо. У сучасному демократичному суспільстві домінуючою вважається ідея, що без поваги свобод, гідності людини правоохоронна діяльність не може бути ефективною.

Принцип демократизму забезпечує участь у діяльності з охорони права громадськості, робить можливим наявність контролю за суб'єктами правоохоронної діяльності. Утілення цього принципу в усіх сферах державної діяльності значно сприяє розвитку громадянського суспільства та становленню правової держави, забезпечує можливість реалізації принципу народовладдя, визнання суверенітету народу [7, с. 135].

Принцип справедливості. Справедливість означає передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Забезпечення справедливості має вирішальне значення для забезпечення конституційного принципу верховенства права в Україні. Одним із виявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства [8, с. 99].

Принцип законності та верховенства права. Вказані принципи чітко взаємопов'язані і означають наступне – така (правоохоронна) діяльність відбувається у відповідності з Конституцією України, міжнародними правовими актами, ратифікованими у встановленому порядку, законами, нормативно-правовими актами Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, профільних міністерств та відомств. Застосування заходів державного примусу для реалізації обов'язків та прав суб'єктами цієї діяльності припустимо тільки у випадках та у порядку, передбаченому законом.

Принцип рівності всіх перед законом. Рівність більш широке поняття, ніж рівноправність, оскільки не всі елементи соціальної рівності одержують закріплення в праві. Повинна забезпечуватися не фактична рівність (це утопія в умовах сучасного суспільства), а рівність усіх перед законом, створення рівних стартових умов. Крім рівності перед законом і судом, принцип рівноправності містить у собі рівність прав і свобод людини і громадянина, а також рівні права і свободи людей незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови тощо [9, с. 8–9]. Вказаний принцип закріплений в Основному законі (ст. 21).

Принцип гласності. Діяльність суб'єктів правоохоронної діяльності є гласною. Вони зобов'язані інформувати органи влади і управління, громадські організації, населення і засоби масової інформації про свою діяльність, стан громадського порядку та заходи щодо його зміцнення. Гласність, як вказують деякі науковці, – це відкритість, прозорість, об'єктивність, повнота інформації щодо юридичної практичної діяльності. Громадськість, кожен член суспільства мають право знати, що загрожує їх безпеці, правам і свободам, які заходи спрямовані і вживаються для їх забезпечення [10, с. 157]. Більшість інформації належить до категорії публічної інформації, тобто відображеної та задокументованої будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформації, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених Законом України “Про доступ до публічної інформації”.

Принцип незалежності суб'єктів правоохоронної діяльності є необхідним чинником ефективного забезпечення безпеки, прав, свобод та законних інтересів громадян, втілення вимог норм права в діяльності суб'єктів права. Характеризуючи незалежність юридичної практичної діяльності, С.Гусарев і О.Тихомиров зазначають, що вона виключає вплив на рішення або поради юриста будь-якого тиску зовнішніх факторів (телефонного права, підкупу, залякування тощо), особистого інтересу юриста (бажання одержати необґрунтовану додаткову винагороду або інші особисті блага) чи бажання догодити іншим суб'єктам – клієнту, суду, органам влади тощо [10, с. 157].

Принцип професіоналізму та компетентності. Кожна помилка суб'єктів правоохоронної діяльності може призвести до непоправних наслідків. Відтак, здійснювати цей вид суспільної діяльності мають лише компетентні особи, професіонали. Вимога професіоналізму до правоохоронної діяльності закріплюється у законах, що визначають правовий статус того чи іншого правоохоронного органу, є метою діяльності системи навчальних закладів. Професіонал – це належним чином підготовлений спеціаліст конкретної справи, що володіє відповідними правовими знаннями, навичками роботи, може кваліфіковано виконувати дії, які складають зміст його роботи.

Окрім зазначених вище, можна виділити такі спеціальні принципи

правоохоронної діяльності – дотримання прав і свобод фізичних та юридичних осіб (діяльність відбувається на підставі дотримання прав та свобод людини, її законних інтересів, поваги до їхньої гідності); відкритість та прозорість (діяльність здійснюється на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених законами України); політична нейтральність; безперервність; забезпечення суспільної довіри на засадах партнерства тощо.

Аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, нормативно-правових актів надав змогу дійти висновку про те, що в поглядах учених немає неоднозначності в розумінні переліку органів, які здійснюють правоохоронну діяльність. Таке становище спричиняє прогалини в науковому забезпеченні концептуальної розбудови системи правоохоронних органів, а також не надає однозначної відповіді стосовно розуміння характеру правоохоронної діяльності, яку реалізує той чи інший орган.

Таким чином, під принципами правоохоронної діяльності слід розуміти об'єктивно властиві цьому виду суспільної діяльності відправні начала, незаперечні вимоги, що ставляться перед суб'єктами здійснення правової охорони й які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу відносин та відрізняються універсальністю, вищою імперативністю, загальною значимістю та стабільністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мельничук С.М. Принципи правоохоронної правозастосовної діяльності здійснення функцій держави: проблеми виокремлення.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5: П–С. Київ: Укр. енцикл., 2003. 736 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)/уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
4. Кириченко В.М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2010. 264 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник]. Харків : Консум, 2001. 656 с.
6. Григоренко І.А. *Принципи правоохоронної (поліцейської) діяльності в Україні та Німеччині*. Наше право. 2013. № 7. С. 24-30.
7. Сухонос В.В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму. Суми, 2003. 335 с.
8. Зеленський С.М. Функціональне призначення справедливості у кримінальному провадженні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. №2. С. 97-101.
9. Полховська І.К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.02. Х., 2007. 20 с.
10. Гусарев С. Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності: теоретичні і деонтологічні аспекти). К : Національна академія внутрішніх справ України, 2000.

Наталія Язан

здобувачка вищої освіти третього освітньо-наукового рівня (доктор філософії з Права) Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», начальник сектору превентивної комунікації відділу превенції Ужгородського районного управління поліції Головного управління Національної поліції в Закарпатській області, м. Ужгород, Україна

Науковий керівник: Наталія Філіпенко – докторка юридичних наук, доцентка, професорка закладу вищої освіти кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ ПРАЦІВНИКАМИ З ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ ГУНП В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Медіація є одним з найпоширеніших у світі альтернативних способів урегулювання конфліктів (спорів). Упровадження медіації в Україні на сьогодні є одним з актуальних напрямів реформування системи доступу громадян до справедливого правосуддя та ефективним засобом зниження конфліктного потенціалу суспільства в цілому. У зв'язку із цим кожен професійний юрист має володіти знаннями про медіацію, уміннями й навичками роботи із цим інструментом альтернативного вирішення конфліктів (спорів) [1, с. 101].

Обрана проблематика була предметом досліджень Т. Білик, Р. Гаврилюка, Н. Данилко, Н. Ковалко, М. Поліщука, Г. Спіциної, Н. Філіпенко та інших вчених. Окремі аспекти знайшли своє відображення в нормативних актах різних галузей права та правозастосовної практики, але багато проблем ще потребують свого наукового висвітлення, зокрема питання впровадження медіаційної практики у діяльність практичних підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України.

В умовах сучасності криміногенна ситуація серед неповнолітніх досить складна і не стабільна. Разом із тим, організаційно-практичні заходи, які постійно вживаються місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та правоохоронними органами з виконання завдань, що поставлені перед ними, Президента України та Уряду, дають змогу не допускати на території Донецької області суттєвого загострення скоєння правопорушень підлітками.

Для зниження рівня злочинності серед неповнолітніх, здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист прав і свобод дітей, розвиток їх творчих здібностей, удосконалення морального, патріотичного виховання, підвищення правосвідомості, організації змістовного дозвілля підлітків, захист від криміногенних факторів і шкідливих звичок, подолання та вирішення конфліктів серед дітей, шляхом надання соціальних, освітніх, правових послуг, шляхом налагодження партнерських відносин між працівниками органів виконавчої влади та громадськістю у протидії правопорушенням у підлітковому середовищі, Головним управлінням Національної поліції була розроблена і

затверджена Регіональна програма профілактики правопорушень серед дітей на території Донецької області на 2019–2022 роки [2].

Одним із шляхів недопущення вчинення підлітками кримінальних та адміністративних правопорушень є здійснення постійної профілактики серед неповнолітніх за трьома рівнями:

- *первинним*, профілактичні заходи уповноважених служб відносно усіх категорій неповнолітніх;

- *вторинним*, створення умов коли діти у навчальних закладах загальної середньої освіти навчаються самостійному розв'язуванню конфліктів при обговоренні у своїх колективах (рівний навчає рівного);

- *третинним*, спрямованим на роботу зі специфічними видами девіантної поведінки.

У цих тезах мова буде йти про вторинний рівень профілактики, який включає в себе такі завдання:

- 1) формувати у дітей навички розв'язання конфліктів шляхом медіації;

- 2) надавати послуги з первинного втручання та оцінки потреб сімей, у яких діти виявляють девіантну поведінку, перенаправляючи таких підлітків до шкільних служб порозуміння чи до інших служб, де їм буде надано кваліфіковані, доступні й достатні послуги, що допоможе сім'ї (дитині) вийти з кризи;

- 3) активізувати та залучати органи і служби у справах дітей, спеціальні установи та заклади, які здійснюють профілактику правопорушень, та громадськість до надання дітям із девіантною поведінкою та їхнім сім'ям соціально-психологічної, реінтеграційної (та інших видів) підтримки;

- 4) забезпечувати доступ дітей із девіантною поведінкою, сімей групи ризику до потрібних ресурсів, складаючи мапу соціально-психологічних, юридичних та інших видів доступних у громаді послуг.

Організація діяльності Шкільних служб порозуміння: за участю учнів, вчителів, працівника ювенальної превенції, батьків (тобто сторін причетних до конфлікту чи проблеми) під час тренінгів та бесід проводиться ціннісно-орієнтоване навчання підлітків навичкам конструктивної взаємодії.

Завдання Шкільних служб порозуміння:

- навчати дітей розв'язувати конфлікти мирним шляхом та реагувати на прояви девіантної поведінки учнів школи;

- формувати у порушників соціально прийнятну, законослухняну поведінку;

- не допускати замовчування конфлікту та надання допомоги у його розв'язанні, мінімізувавши при цьому негативні наслідки для обох сторін.

Так, представники ювенальної превенції в Донецькій області виступили ініціаторами у створенні Шкільних служб порозуміння, що функціонують в закладах загальної середньої освіти області, в результаті чого були розроблені та реалізовані наступні проекти спільно з громадськими організаціями за підтримки Програми розвитку ООН з відновлення та розбудови миру за фінансової підтримки Європейського Союзу та урядів Данії, Швеції та Швейцарії: «Кожній школі – медіатор!», «Наш шлях – від зернятка до ниви!», Форум-практикум

«ШКІЛЬНА СЛУЖБА ПОРОЗУМІННЯ: *досвід, партнерство та перспективи*» для ознайомлення з результатами впровадження діяльності ШСП у Донецькій області, що були створені в рамках проєкту «Наш шлях від зернятка до ниви!», «Простір миру та безпеки», «Прості рішення складних питань» [2].

Цілями проєктів є:

- впровадження соціальної згуртованості через налагодження дружніх стосунків дітей-учасників;
- психологічне розвантаження та робота з усунення психологічних травм у дітей, спричинених внаслідок конфлікту на сході;
- ознайомлення з найкращими практиками взаємодії поліції та молоді, де молодь виступає ініціатором запровадження партнерських з поліцією відносин у розв'язанні існуючих у молодіжному середовищі проблем безпеки (*анг. Community Policing*);
- оволодіння знаннями та навичками медіації дітьми-учасниками для створення соціального капіталу для запровадження шкільних служб порозуміння в освітніх закладах Донецької області;
- зниження агресії та профілактика правопорушень серед дітей через інтерактивне дружнє спілкування і обговорення деяких правових аспектів молодіжного життя офіцерів ювенальної превенції з дітьми підчас візиту.

В рамках зазначених проєктів проведені тренінги та учасниками тренінгів отримані сертифікати «Базові навички медіатора Шкільної служби порозуміння».

На теперішній час на території Донецької області у загальноосвітніх закладах середньої освіти діють 63 шкільні служби порозуміння. У поточному році Шкільними службами порозуміння було вирішено 109 конфліктних ситуацій серед учнів. Працівниками ювенальної превенції було проведено 48 тренінгів для отримання навичок медіації ШСП, у яких взяли участь 2128 учнів і 99 вчителів.

Підсумовуючи викладене, хочемо зазначити, що проведення тренінгів працівниками ювенальної превенції сприяє формуванню правової свідомості та правової культури у молоді; залучає молодь до практичної правозахисної роботи; розвиває вміння, необхідні для захисту прав і свобод; виховує молодь в дусі патріотизму і дотриманню загальноприйнятих норм та правил поведінки; співпрацює та встановлює зв'язки з навчальними закладами(установами), центрами дозвілля, організаціями, асоціаціями і фондами, які проводять правові, культурно-просвітницькі, творчі та фізкультурно-оздоровчі заходи, у тому числі іноземними та міжнародними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилук, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

2. Регіональна програма профілактики правопорушень серед дітей на території Донецької області на 2019-2022 роки.

Напряг № 2
Актуальні питання здійснення правоохоронної діяльності,
забезпечення публічного порядку та безпеки в умовах
дії воєнного стану

Jarosław Kaleta
adiunkt Akademii WSB w Dąbrowie Górniczej, Rzeczpospolita Polska

REALIZACJA ZADAŃ USTAWOWYCH POLICJI W KONTEKSCIE
OBOWIĄZUJACYCH PRZEPISÓW PRAWA

1. Realizowane czynności służbowe

Policja w granicach zadań opisanych w pkt. 1 wykonuje czynności operacyjno-rozpoznawcze, dochodzeniowo-śledcze oraz administracyjno-porządkowe. Ogólne cele tych czynności wynikają z art. 14 *ustawy* i obejmują:

rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie przestępstw i wykroczeń,
 poszukiwanie osób ukrywających się przed organami ścigania lub wymiaru sprawiedliwości,

poszukiwania osób, które na skutek wystąpienia zdarzenia uniemożliwiającego ustalenia miejsca ich pobytu należy odnaleźć w celu zapewnienie ochrony ich życia, zdrowia lub wolności.

Policja wykonuje również czynności na polecenie sądu, prokuratora, organów administracji państwowej i samorządu terytorialnego w zakresie, w jakim obowiązek ten został określony w odrębnych ustawach.

1.1. Czynności operacyjno-rozpoznawcze

Nie ma jednoznacznej, krótkiej definicji czynności operacyjno-rozpoznawczych. Trudność jawnego zdefiniowania tych czynności wynika z faktu, że formy pracy operacyjnej nie są jawne i nie zostały opublikowane. W prosty sposób można określić, że przedsięwzięcia realizowane w ramach pracy operacyjnej w dużym zakresie dopełniają postępowanie karne, a materiały uzyskane w toku tych czynności mogą zostać wykorzystane w późniejszym etapie jako dowody procesowe w rozumieniu kodeksu postępowania karnego w konkretnych sprawach. Głównych ich celem jest jednak wypełnianie przez Policję podstawowych jej zadań związanych z ochroną bezpieczeństwa państwa oraz bezpieczeństwa i porządku publicznego. Marek Chrabkowski w uwagach do artykułu K. Chałubek podkreśla, że po odtajnieniu niektórych przepisów zarządzenia Komendanta Głównego Policji, regulującego metody i formy wykonywania przez Policję czynności operacyjno-rozpoznawczych, można zdefiniować te czynności jako jawne i niejawne przedsięwzięcia taktyczne i techniczne, oparte na przepisach prawa, podejmowane w związku z realizacją ustawowych zadań Policji w celu rozpoznania, zapobiegania oraz wykrywania czynów zabronionych, a także ścigania ich sprawców. Cel i zasady towarzyszące pracy operacyjnej są tożsame z zadaniami stawianymi przed Policją. Odmienne natomiast są formy wykonywanych czynności. Rolą policjantów służby kryminalnej jest zbieranie

jak największej ilości informacji oraz ich sprawdzaniu, a także ustalanie sprawców i uzyskiwanie dowodów, wykorzystując wszystkie, oczywiście zgodne z prawem, możliwe źródła informacji. W tym celu mogą również wykorzystywać przewidziane przepisami środki techniki operacyjnej, włączając w to niejawnie nabycie, zbycie lub przejęcie przedmiotów pochodzących z przestępstwa, ulegających przepadkowi albo których wytwarzanie, posiadanie, przewożenie lub którymi obrót są zabronione, a także przyjęciu lub wręczeniu korzyści majątkowej. Na pisemny wniosek Komendanta Głównego Policji, Komendanta CBŚP, Komendanta BSWP, Komendanta CBZC, komendanta wojewódzkiego/Stołecznego Policji – po uzyskaniu pisemnej zgody prokuratora okręgowego, gdy inne środki okazały się bezskuteczne albo będą nieprzydatne, sąd okręgowy może, w drodze postanowienia, zarządzić kontrolę operacyjną, która polega na kontrolowaniu treści korespondencji, kontrolowaniu zawartości przesyłek, stosowaniu środków technicznych umożliwiających uzyskiwanie w sposób niejawny informacji i dowodów oraz ich utrwalania, a w szczególności treści rozmów telefonicznych i innych informacji przekazywanych za pomocą sieci telekomunikacyjnych.

Z definicji wynika, że formę pracy operacyjnej można stosować do wszystkich czynów zabronionych, a zatem do przestępstw i wykroczeń. W praktyce wykorzystuje się ją w zasadzie głównie w celu rozpoznawania, zapobiegania i wykrywania przestępstw oraz w celu poszukiwania osób ukrywających się przed organami wymiaru sprawiedliwości, osób zaginionych, a także identyfikację nieznanymi osobami oraz zwłok.

1.2. Czynności dochodzeniowo-śledcze

Praktyczne aspekty prowadzenia postępowania przygotowawczego, które mają istotny wpływ na poprawność policyjnych czynności dochodzeniowo-śledczych wykonywanych podczas prowadzenia postępowań i czynności zleconych przez prokuratora, sąd lub referendarza sądowego na podstawie ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks postępowania karnego* zawarte są w wytycznych nr 3 Komendanta Głównego Policji w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów. Procedurę czynności dochodzeniowo-śledczych można streścić cytując tytuł rozdziałów wytycznych:

przyjęcie zawiadomienia o przestępstwie, prowadzenie postępowania sprawdzającego i wykonywanie czynności procesowych w niezbędnym zakresie dla zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem,

wydanie postanowienia o wszczęciu dochodzenia,
 przeprowadzenie czynności dowodowych,
 przesłuchanie świadków,
 przedstawienie zarzutów i przesłuchanie podejrzanego,
 zebranie danych o podejrzanym,
 oględziny miejsca, osoby i rzeczy,
 wykonanie eksperymentu procesowego,
 zatrzymanie rzeczy i danych informatycznych, przeszukanie osoby, miejsca, urządzenia zawierającego dane informatyczne i systemu informatycznego,
 powołanie biegłych, specjalistów i tłumaczy,

przeprowadzenie konfrontacji,
 przeprowadzenie okazania,
 zastosowanie środków przymusu w postępowaniu przygotowawczym,
 przedłużenie okresu prowadzenia i zawieszenie postępowania,
 wyłączenie materiałów i łączenie postępowań,
 zamknięcie postępowania, zakończenie postępowania przeciwko osobie,
 umorzenie postępowania,
 postępowanie zażaleniowe,
 podjęcie na nowo i wznowienie postępowania.

1.3. Czynności administracyjno-porządkowe

Kolejnymi czynnościami po operacyjno-rozpoznawczych oraz dochodzeniowo śledczych są czynności administracyjno-porządkowe. Ustawodawca w art. 14 *ustawy* wymienia je na trzeciej pozycji, przez co w niektórych interpretacjach można doszukać się stwierdzeń, że w całości czynności wykonywanych przez Policję mają one mniejsze znaczenie i dotyczą głównie zabezpieczenia podstawowych warunków życia społecznego. Pomimo tego, że czynności administracyjno-porządkowe mogą być wykonywane przez Policję w celu rozpoznawania, zapobiegania i wykrywania przestępstw i wykroczeń, to w rzeczywistości kojarzą się głównie z wykroczeniami. Sugeruje to również nazwa zarządzenia 323 Komendanta Głównego Policji z dnia 26 marca 2008 r. w *sprawie metodyki wykonywania przez Policję czynności administracyjno-porządkowych w zakresie wykrywania wykroczeń oraz ścigania ich sprawców*. Zarządzenie szczegółowo opisuje sposób postępowania ze sprawcami wykroczeń, prowadzenie czynności wyjaśniających, formy przesłuchania świadka, pokrzywdzonego oraz osoby co do której istnieje uzasadniona podstawa do sporządzenia przeciwko niej wniosku o ukaranie. Wydaje się jednak, że rola czynności administracyjno-porządkowych jest dużo bardziej istotna ponieważ wykonywane są one w celu ochrony spokoju i porządku publicznego. Poczucie bezpieczeństwa społeczności lokalnych jest ważnym elementem w nakreśleniu strategii działania Policji, której nadrzędnym celem funkcjonowania jest właśnie zapewnienie bezpieczeństwa obywateli oraz ładu i porządku publicznego. Zarówno przestępczość, jak i inne zjawiska patologiczne, zakłócają bezpieczeństwo publiczne, czego efektem może być powstanie w społeczeństwie poczucia niesprawiedliwości. Tradycyjne metody działania stosowane przez Policję, takie jak patrolowanie, podejmowanie interwencji, działania profilaktyczne czy bieżące, bezpośrednie komunikowanie się z mieszkańcami w celu niesienia oczekiwanej pomocy, stały się już niewystarczające, pomimo że polegają na bezpośrednim kontakcie z obywatelem. Prospołeczne nastawienie Policji wymaga zmiany wykorzystywanych metod i środków komunikacji. Takimi nowatorskimi rozwiązaniami w tym zakresie są wdrożone programy „Dzielnicowy bliżej nas” wspomagany aplikacją mobilną „Moja Komenda” oraz funkcjonująca od 2016 roku na terenie naszego kraju aplikacja „Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa”, która w prosty sposób umożliwia zaznaczenie na interaktywnej mapie miejsca, w którym zachodzą niepokojące zjawiska. Ich rola jest w dodatku dwukierunkowa. Po pierwsze zbliża policjantów do społeczeństwa zwiększając poczucie bezpieczeństwa wszystkim obywatelom, ale, co niezwykle

istotne, pokazuje policjantom, co można zrobić, aby to bezpieczeństwo było na jeszcze wyższym poziomie. Dialog Policji ze społeczeństwem ukazuje obszary, nad którymi wymagany jest ciągły nadzór.

Biorąc pod uwagę, że jednym z celów wszystkich czynności realizowanych przez Policję jest rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie wykroczeń i przestępstw, opisana powyżej profilaktyka i prewencja wpisuje się na stałe w zadania każdego policjanta i ma niebagatelny wpływ na realizację ustawowych zadań.

BIBLIOGRAFIA:

1. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1882).
2. Jarecka M., Komentarz do ustawy o Policji, wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
3. Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2234).
4. Zarządzenie 323 Komendanta Głównego Policji z dnia 26 marca 2008 r. w sprawie metodyki wykonywania przez Policję czynności administracyjno-porządkowych w zakresie wykrywania wykroczeń oraz ścigania ich sprawców tj. Dz. Urz. KGP z 2009 r. Nr 6, poz.31
5. Pieprzny S., Policja – organizacja i funkcjonowanie, 3. wydanie, wyd. LEX Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
6. Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1416).

Mariusz Michalski

PhD, academy of Applied Sciences prof. Edward Lipiński in Kielce, Poland

POJĘCIA BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO W UJĘCIU DOKTRYNALNYM

Pojęcie bezpieczeństwo wywodzi się od łacińskiego „*sine cura*” co w czasach rzymskich oznaczało polityczną stabilność, a aktualnie w najogólniejszym znaczeniu, pojmowane jest jako stan pewności istnienia i przetrwania, funkcjonowania i rozwoju. Pewność, czyli brak zagrożeń lub zagrożenia znane, niewypływające w zasadniczy sposób na poczucie „spokoju”. Brak zagrożeń jest stanem obiektywnym i dającym się zdiagnozować pod warunkiem posiadania wystarczających sił i środków do pozyskania potrzebnej wiedzy o zjawiskach mogących zakłócić pożądany stan oraz oceny tych zjawisk w kategoriach typologii bezpieczeństwa.

W. Czapiński dokonał rozległej analizy bezpieczeństwa publicznego w ujęciu przepisów prawa administracyjnego oraz prawa karnego, a także analizy porównawczej z systemami prawnymi innych państw. Nie sformułował jednak jednoznacznej definicji bezpieczeństwa publicznego. Podkreślił jedynie, że ochrona bądź zapewnienie bezpieczeństwa publicznego to oznaczenie środków, względnie działalności zapobiegawczej czynom złej woli, ludzkiej, skierowanym wprost przeciwko temu bezpieczeństwu: „(...) w ten sposób do zakresu ochrony bezpieczeństwa należałoby odnieść tylko prewencję zbrodni i występków bądź skierowanych przeciwko życiu, mieniu, wolności osób, bądź stanowiących zamach na organizację społeczną lub państwową; natomiast nie można by tu zaliczać zapobiegania wykroczeniom przeciwko licznym przepisom administracyjnym, chociażby mającym na celu uniknięcie różnych niebezpieczeństw, które w pewnych warunkach są możliwe”.

J. Zaborowski uważa się za materialnym ujęciem bezpieczeństwa. Bezpieczeństwem publicznym nazywa więc „(...) *stan faktyczny wewnątrz państwa, który umożliwia bez narażenia na szkody normalne funkcjonowanie organizacji państwowej i realizację jej interesów, zachowania życia, zdrowia i mienia jednostek żyjących w tej organizacji oraz korzystanie przez te jednostki z praw i swobód zagwarantowanych Konstytucją oraz innymi przepisami prawa*”. Podobnie bezpieczeństwo publiczne definiuje E. Ura. Który twierdzi, że oznacza to stan, w którym ogółowi obywateli indywidualnie nieoznaczonych, żyjącemu w państwie i społeczeństwie, nie grozi żadne niebezpieczeństwo i to niezależnie od tego, jakie byłyby jego źródła”.

W ujęciu A. Pakuły bezpieczeństwo publiczne to natomiast idealny stan braku zagrożenia w życiu zbiorowości i jednostek. Prezentowane jest też ujęcie, zgodnie z którym bezpieczeństwo publiczne jest stanem określonym przepisami prawa, w którym człowiekowi i ogółowi społeczeństwa nie grozi żadne niebezpieczeństwo niezależnie od źródeł jego powstania. Podkreśla się przy tym, że ze względu na wymiar ponadindywidualny, publiczny istnieją przesłanki do wyróżniania różnych obszarów tego bezpieczeństwa. Wśród tych obszarów wymienia się między innymi

bezpieczeństwo państwa, organów i instytucji publicznych, prawne, pracy, energetyczne.

W myśl reguł języka polskiego „*bezpieczeństwo publiczne*” nie ma tylko jednego, ścisłego znaczenia, lecz tłumaczone jest albo w ujęciu szerszym – jako całość porządku i urzędów społecznych, chroniących państwo i obywateli przed zjawiskami groźnymi dla ładu prawnego, albo w ujęciu węższym – jako ochrona ustroju przed zamachami na podstawowe instytucje polityczne państwa. Zauważyć jednak należy, że jedynie pierwsze ujęcie jest przydatne prawu policyjnemu. Szczególnie rozważając pojęcie bezpieczeństwa w zestawieniu z jego ochroną jako podstawowym zadaniem policji, konieczne jest ogólniejsze i jak najpełniejsze ujmowanie tego zagadnienia. Bezpieczeństwo publiczne w rozumieniu węższym także występuje w przepisach prawnych, lecz wyrażane jest raczej za pomocą precyzyjniejszego określenia, tj. bezpieczeństwa państwa.

Reasumując, można stwierdzić, że na gruncie aktualnie obowiązujących przepisów ustawy o Policji pod sformułowaniem bezpieczeństwo publiczne należy pojmować taki stan braku zagrożenia dla jakiegokolwiek dobra prawnego człowieka, który umożliwia normalne funkcjonowanie jednostki w społeczeństwie, a w szczególności zachowania życia, zdrowia, mienia, swobodę korzystania z wszelkich przysługujących jednostce praw podmiotowych, której jest zagwarantowane Konstytucją i innymi przepisami prawa, nad utrzymaniem i zachowaniem którego czuwają wyposażone we właściwe kompetencje organy państwa.

BIBLIOGRAFIA:

1. Wojtaszczyk K., Materska-Sosnowska A. (red.), *Bezpieczeństwo państwa*, Aspra JR F.H.U, Warszawa, 2009.
2. Zięba R. *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, 2008.
3. Grosicka K., Grosicka L., Grosicki P. *Organizacja i kierowanie instytucjami bezpieczeństwa wewnętrznego*, Typografia Pultusk, Pułtusk-Warszawa, 2013.
4. Czapiński W. *Bezpieczeństwo, spokój i porządek publiczny w naszym prawie administracyjnym*, «Gazeta Administracji i Policji Państwowej», 1929, nr 9.
5. Zaborowski J. *Administracyjno-prawne ujęcie pojęć «bezpieczeństwo publiczne» i «porządek publiczny»*, Zeszyty Naukowe ASW, 1985, nr 41.
6. Ura E. *Prawne zagadnienia bezpieczeństwa państwa*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa, 1988.
7. Pakuła A. *Bezpieczeństwo publiczne jako dobro wspólne, kilka uwag i refleksji*, w: *Bezpieczeństwo wewnętrzne w działaniach terenowej administracji publicznej*, red. A. Chajbowicz, T. Kocowski, Kolonia Spółka z o.o, Wrocław, 2009.
8. Szymczyk M. *Słownik języka polskiego PWN*, t. 2, Warszawa, 1995.
9. Misiuk A. *Instytucjonalny system bezpieczeństwa wewnętrznego*, Difin, Warszawa, 2013.
10. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny. Dz. U. 2016 poz. 1137. Tekst jednolity.

Богдан Богдана

кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного та міжнародного права навчально-наукового інституту «Юридичний інститут Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана», м. Київ, Україна

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах повномасштабної війни, розв'язаної російською федерацією, Україна щоденно зазнає технічних пошкоджень об'єктів критичної інфраструктури, які відбуваються внаслідок активних ракетних ударів з боку країни-агресора. Тому особливої актуальності набувають питання, пов'язані із своєчасною та належною реалізацією державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури.

Відносини у сфері функціонування та захисту критичної інфраструктури наразі врегульовано Законом України «Про критичну інфраструктуру» [1]. При цьому слід зауважити, що відповідно до ч. 1 ст. 3 зазначеного Закону відносини у сфері функціонування та захисту критичної інфраструктури цей закон регулює «у мирний час», а відповідно до ч. 2 ст. 3 - особливості захисту об'єктів критичної інфраструктури в умовах надзвичайних ситуацій, надзвичайного та воєнного стану, особливого періоду регулюються низкою інших нормативно-правових актів: Законами України «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про функціонування єдиної транспортної системи України в особливий період», «Про оборону України».

На нашу думку, термін «захист» Конституцією України закріплюється переважно відносно таких елементів, як: суверенітет, кордон, незалежність, територіальна цілісність [2; 3, с. 30]. В. Темченко вважає, що в юридичних конструкціях Конституції України термін «захист» означає *юридичний обов'язок держави чи інших суб'єктів щодо захисту прав і свобод людини в контексті міри юридично необхідної поведінки, забезпеченої можливістю державного примусу*. Термін «охорона», на відміну від терміну «захист», у низці юридичних конструкцій застосовується як *забезпечення прав і свобод людини*, а також для позначення широкого кола повноважень органів державної влади [4, с. 59-63] (тут і далі курсив – авт.).

Ю. В. Желіховська зазначає, що слід визнавати термін «захист» складовою частиною терміну «охорона», аргументуючи це тим, що закріплення права в нормативно-правовому акті саме по собі означає *захист цього права з боку держави*, натомість термін «охорона», на думку науковця, є більш широким поняттям у порівнянні із захистом. Тож, охорона прав – це правовий засіб, який попереджає порушення, а захист – це засіб, який настає за порушенням, і тягне за собою відновлення суб'єктивного права [5, с. 20].

На підставі вищезазначеного, на наш погляд, є підстава зауважити, що *захист критичної інфраструктури з боку держави* полягає в правовому

забезпеченні державної політики у цій сфері та належній її реалізації. Основні засади державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури передбачено Розділом II Закону України «Про критичну інфраструктуру», відповідно до ст. 4 якого захист критичної інфраструктури є складовою частиною забезпечення національної безпеки України [1]. Серед завдань реалізації державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури законом виокремлено такі, як:

1) запобігання проявам несанкціонованого втручання в її функціонування, що наразі відбувається з боку країни-агресора, запобігання кризовим ситуаціям на об'єктах критичної інфраструктури та їх попередження:

на виконання цього завдання в Україні передбачається обладнання електростанцій спеціальними камерами та звуковими датчиками, які захищатимуть електростанції, як об'єкти критичної інфраструктури, виявлятимуть ворожі дрони або ракети і сповіщатимуть про них сили протиповітряної оборони [6];

2) створення і забезпечення функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури, що передбачає визначення уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури України:

на виконання зазначеного завдання відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної служби захисту критичної інфраструктури та забезпечення національної системи стійкості України» передбачено утворення центрального органу виконавчої влади із спеціальним статусом - Державної служби захисту критичної інфраструктури та забезпечення національної системи стійкості України (ДЗКІ) [7]. Проте відповідно до нещодавно прийнятого Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо повноважень уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури України» повноваження такого органу покладено здійснювати на Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України [8], що дало можливість без створення нового державного органу продовжити формування і реалізацію державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури, а також заощадити бюджетні кошти у цей і без того нелегкий період для держави зокрема та суспільства в цілому.

Крім того, передбачаються такі завдання, як розроблення нормативно-правової та нормативно-технічної бази з питань забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури; розроблення і реалізація державних цільових програм із захисту критичної інфраструктури та інші.

Підсумовуючи вищевикладене, маємо підстави констатувати, що державою здійснюються всі необхідні кроки для належної реалізації державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури та забезпечення безпеки в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX. Дата оновлення 05.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505->

[19#Text](#) (дата звернення: 06.12.2022).

2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96. Дата оновлення 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.12.2022).

3. Богдан Б. В. Адміністративно-правова охорона населення від інфекційних хвороб: дис. ... канд.. юрид. наук. Київ, 2021. 215 с.

4. Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав людини. *Вісник Академії управління МВС*. 2007. № 2-3. С. 58-65.

5. Желіховська Ю. В. Співвідношення та розмежування понять «охорона» та «захист». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 13. Том 2. С. 18-21.

6. Соколова Ю. В Україні на електростанціях можуть з'явитися датчики для виявлення ракет і дронів. Факти ICTV. URL: <https://bit.ly/3C7b3jJ> (дата звернення: 15.12.2022).

7. Про утворення Державної служби захисту критичної інфраструктури та забезпечення національної системи стійкості України : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2022 р. № 787. Дата оновлення 12.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/787-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.12.2022).

8. Про внесення змін до деяких законів України щодо повноважень уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури України : Закон України від 18.10.2022 р. № 2684-IX. Дата оновлення 18.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2684-20#Text> (дата звернення: 09.12.2022).

Валерія Бондаренко-Берегович

докторка філософії, старша судова експертка Житомирського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Житомир, Україна

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАЛУЧЕННЯ СТРУКТУРНИХ ПІДРОЗДІЛІВ РІЗНИХ СИЛОВИХ СТРУКТУР ДО ПРОВЕДЕННЯ СПІЛЬНИХ ЗАХОДІВ, СПРЯМОВАНИХ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ, А ТАКОЖ ПРОТИДІЇ РОЗВІДУВАЛЬНО-ПІДРИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АГРЕСОРА, В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

З початком повномасштабного військового вторгнення російської федерації на територію України, наша правоохоронна система зіткнулася з рядом нових викликів та загроз, пов'язаних з агресивними діями ворога. Останній, з метою досягнення свої цілей, використовує не тільки загальновійськові методи, в тому числі і заборонені, пов'язані із нанесенням ударів по цивільній інфраструктурі, місцях скупчення цивільного населення, а й новітні – зокрема проведення інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації, відволікання сил та засобів, блокування роботи правоохоронного блоку шляхом спрямування на хибні загрози, тощо.

В таких умовах, виникає гостра необхідність налагодження чіткої взаємодії та зв'язку між структурними підрозділами різних органів державної влади та місцевого самоврядування, правоохоронними органами та військовими формуваннями ЗС України, з метою максимально ефективної протидії загрозам що виникають та забезпечення публічного порядку, безпеки.

Практичний досвід, здобутий представниками силового блоку з початку збройної агресії, свідчить про те, що зазвичай, силами одного органу не можливо досягти бажаного результату, в ході реалізації антитерористичних, контрдиверсійних чи інших превентивних заходів з ряду об'єктивних причин.

Так, для успішної реалізації таких превентивних заходів одним силовим органом, в умовах воєнного стану, може бути не достатньо особового складу, технічних засобів (мова йде про матеріальну базу та спеціальні технічні засоби, якими можуть володіти підрозділи інших органів або ЗС України), визначених законом повноважень, тощо.

Коротко аналізуючи вказані обставини, слід зазначити, що під недостатністю технічних засобів, маємо на увазі як технічний ресурс (транспорт, зброя), так і спеціальні технічні засоби (засоби зв'язку, технічної розвідки, зняття інформації з каналів зв'язку, тощо). Під недостатністю повноважень, слід розуміти не тільки їх фактичне значення, а й обставини, за яких компетенція різних органів пересікається, наприклад, превентивні заходи проводяться в прикордонні чи секторі оброну, за який відповідають військові формування ЗС України чи Прикордонної служби.

В умовах воєнного стану, кількість проведених антитерористичних, контрдиверсійних чи інших превентивних заходів, спрямованих на забезпечення публічного порядку та безпеки значно зросла, що вимагає якісної взаємодії між усіма учасниками процесу.

Разом з тим, аналіз чинного законодавства України у сфері безпеки не дає чіткого розуміння порядку взаємодії між силовими структурами та органами державної влади та місцевого самоврядування. Так, ст. 8 Закону України «Про Службу безпеки України» визначає, що Служба безпеки України взаємодіє з державними органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, які сприяють виконанню покладених на неї завдань [1]; ст. 5 Закону України «Про Національну поліцію» стверджує, що поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів [2]; п. 3 ст. 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» визначає як обов'язок ДПС України у взаємодії із Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями у відбитті вторгнення або нападу на територію України збройних сил іншої держави або групи держав [3].

Таким чином, ми бачимо, що на законодавчому рівні закріплена можливість взаємодії усіх силових структур, органів державної влади та місцевого самоврядування, з метою забезпечення державної безпеки та публічного порядку. Поряд з цим, відсутній механізм реалізації цієї взаємодії, що ускладнює процес її налагодження, з однієї сторони та створює умови для відпрацювання індивідуальних рішень, в конкретно існуючій обстановці, на розсуд безпосередніх виконавців, з дотриманням внутрішніх інструкцій кожного зацікавленого органу.

У зв'язку з вищезазначеним, можна запропонувати алгоритм організації взаємодії на місцях, між учасниками процесу забезпечення державної безпеки та публічного порядку в умовах воєнного стану:

- виявлення загрози компетентним органом у сфері забезпечення державної безпеки та публічного порядку;
- аналіз наявних сил та засобів з висновками про необхідність залучення інших суб'єктів;
- залучення інших суб'єктів у сфері забезпечення державної безпеки та публічного порядку, шляхом використання особистих комунікацій керівників на місцевому рівні з подальшим оформленням офіційних листів;
- проведення спільної наради та складання плану дій, визначення необхідних спільних сил та засобів для досягнення позитивного результату;
- безпосередня реалізація превентивного заходу у сфері забезпечення державної безпеки та публічного порядку.

Крім того, слід зазначити, що було б доречним врегулювання питання взаємодії між різними силовими структурами, органами державної влади та місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічного порядку та безпеки, якщо не на законодавчому рівні то спільним міжвідомчим нормативно-правовим

актом. Наявність такого документу спонукала б керівників усіх рівнів, завчасно та відповідально ставитися до організації взаємодії та сприяла б усуненню суб'єктивних факторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України від 25 березня 1992 року № 2230-XII «Про Службу безпеки України». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 27, ст.382. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 26.11.2022).

2. Закон України від 20 серпня 2015 року № 580-VIII «Про Національну поліцію». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 26.11.2022).

3. Закон України від 19 червня 2003 року № 661-IV «Про Державну прикордонну службу України». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 27, ст.208. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 26.11.2022).

Тарас Вайда

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної фізичної та вогневої підготовки Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса, Україна

СТОКГОЛЬМСЬКИЙ СИНДРОМ ЖЕРТВИ: ПОНЯТТЯ, ПРОЯВ ТА ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО УТВОРЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ВІЙНИ 2022 РОКУ В УКРАЇНІ)

Актуальність проблеми. З 24 лютого 2022 року значна кількість регіонів України внаслідок неспровокованого нападу військ Російської федерації (*далі – РФ*) перебувають/ли тривалий час в окупації, що поряд з бойовими діями підрозділів держави-агресора спричинило значну кількість військових злочинів як по відношенню до військовослужбовців Збройних Сил України (*далі – ЗСУ*), так і стосовно цивільного населення [1]. Можна навести безліч прикладів не тільки руйнування промислової та соціальної інфраструктури населених пунктів, пограбування та мародерство фізичних і юридичних осіб, а й значну кількість випадків тортур/катувань серед мирних громадян, викрадення активістів, воїнів АТО/ООС, злочинів проти статевої свободи і недоторканості (згвалтувань) тощо. Таким чином, значна кількість людей були вимушені спілкуватися з ворогом, перебуваючи у цих небезпечних ситуаціях.

Одним із аспектів психологічної реакції жертви на протиправні і нелюдські дії окупанта (*далі – кривдника, агресора*) є так званий стокгольмський синдром, котрий може проявлятися у багатьох осіб у вищезазначених ситуаціях. Під стокгольмським синдромом (англ. *Stockholm syndrome*) нами розуміється психологічний несвідомий захисний стан особи, який характеризується прив'язаністю жертви до кривдника (окупанта держави-агресора – РФ, *уточнено нами*). У процесі захоплення в полон військовослужбовців ЗСУ (на прикладі «Азов»), викрадення цивільної особи або застосування (чи загрози застосування) до неї насильства у деяких випадках жертви починають співчувати своїм загарбникам, виправдовувати їх оперативні дії, і, навіть, ототожнювати себе з агресорами (військовослужбовцями РФ), переймаючи їхні ідеї чи цінності (типовий приклад – ідеологія більшості місцевого населення квазіреспублік ЛНР та ДНР) [2].

Стокгольмський синдром є нормальною реакцією людини на психотравмуючу подію (а не особистісним розладом). Він (синдром) не включений в жодну з міжнародних систем класифікації психіатричних захворювань. Проаналізувавши більше 4700 випадків захоплення заручників, спеціалісти ФБР (*FBI Law Enforcement Bulletin*, № 7, 2007) дійшли висновку, що в більшій чи меншій мірі у 27 % жертв проявляється стокгольмський синдром [там само].

Розглянемо походження терміну «стокгольмський синдром», особливості його прояву та фактори, що сприяють формування у жертви цього особистісного утворення.

Результати дослідження. Авторство терміну «стокгольмський синдром» належить криміналісту Нільсу Бейруту, який увів його під час аналізу ситуації із захопленням заручників у м. Стокгольмі у серпні 1973 року. Через свою парадоксальність, термін набув широкої популярності і має багато синонімічних назв, наприклад, «синдром ідентифікації заручника» (англ. *Hostage Identification Syndrome*), «синдром здорового глузду» (англ. *Common Sense Syndrome*), «стокгольмський фактор» (англ. *Stockholm Factor*), «синдром виживання заручника» (англ. *Hostage Survival Syndrome*) тощо. Назва «Хельсинський синдром» була помилково використана у фільмі «Міцний горішок», хоча завдяки чому отримала широке використання [2].

В основу тлумачення стокгольмського синдрому лягла концепція психологічного захисту людини в стресових ситуаціях Анни Фрейд, котра була розроблена у 1936 році під назвою «ідентифікація з агресором». У 1978 році детально почав займатись вивченням стокгольмського синдрому також і американський психіатр *Франк Очберг* (англ. *Frank Ochberg*), який дійшов висновку, що таку поведінку обов'язково потрібно враховувати при розробці спецоперацій зі звільнення заручників (наприклад, жителів населених пунктів окупованих ворогом територій), розслідуванні фактів сексуального насильства військовослужбовцями держави-агресора, інших військових злочинів проти мирного населення тощо. У свою чергу агент ФБР *Конрад Хассель* (англ. *Conrad Hassel*) також значною мірою посприяв використанню цього терміну у діяльності антитерористичних підрозділів.

Особливості прояву стокгольмського синдрому. У екстремально стресових умовах бойових дій (наприклад, захоплення окупаційними підрозділами українських військових у полон, прояв різного роду насилля (психологічне, сексуальне, фізичне тощо) щодо цивільних громадян на тимчасово окупованих територіях, викрадення людей військовослужбовцями Нацгвардії Росії, їх катування тощо) жертва спочатку переживає сильне емоційне потрясіння (психологічний стрес), відчуває у ставленні до агресора неприязнь (внаслідок посягання на свою безпеку, позбавлення волі тощо), страх за своє життя і здоров'я, апатію (втрата віри у можливість порятунку).

З часом у особи (жертви) виникає почуття примирення з обставинами, які склались і в котрих вона вимушено потрапила, – це є захисною реакцією психіки людини, оскільки потерпіла людина розуміє, що лише у випадку повного підкорення окупантові зможе досягнути кращого (менш жорстокого) ставлення до себе.

Наступним етапом є звикання жертви (потерпілої особи) до негативних умов ситуації, котра розуміється як така, яку не можна змінити. Не бачачи можливостей та способів для свого врятування, людина неусвідомлено починає сприймати самого кривдника як єдине джерело забезпечення її безпеки (збереження чи захисту свого життя і здоров'я, вирішення подальшої долі тощо) – потрібно лише поводитись правильно (не ускладнювати відносин) і пристосуватися до ситуації. З часом жертва починає відчувати симпатію до

кривдника (військовослужбовця держави-агресора), а також і виправдовувати його агресивні (злочинні) дії.

Крім того, людській психіці складно сприйняти факт невмотивованого насильства, що є наслідком лише хворобливих мотивів кривдника, а себе – вважати такою ж безглуздою жертвою цього насильства. Тому в цій ситуації спрацьовує психологічний захист особи, даючи жертві інше пояснення особистісної трагедії: він (окупант) не міг по-іншому (військовий воює за наказом своїх командирів), інакше б його неправильно розумітимуть (також покарають), він це робить не зі зла (жертва шукає у агресора особистісні позитивні людські риси). Таким чином активна суб'єктивна підтримка (виправдовування) дій агресора-військовослужбовця РФ позбавляє жертву почуття власної безпорадності.

Умовами щодо формування у жертви стокгольмського синдрому може бути дія наступних об'єктивних факторів та суб'єктивних чинників:

1) надія жертви, що агресор проявить поблажливість за умов беззаперечного виконання всіх його вимог, спричинює намагання людини продемонструвати слухняність, сподівання викликати схвалення кривдника чи його заступництво (зменшення фізичного впливу, припинення сексуального чи психологічного насилля тощо);

2) можливість і якість соціальної взаємодії: ускладнити розвиток емоційних відносин чи стану жертви можуть зав'язування їй очей, затикання рота кляпом, зв'язування рук, ніг тощо;

3) можливість раціонального пояснення виявленої кривдником жорстокості: якщо, наприклад, один з заручників (полонених) гине в результаті чинення опору діям військових злочинців, то деякі інші з числа затриманих громадян можуть намагатися виправдати спалах жорстокості в окупантів провокативною (нераціональною) поведінкою самого загиблого (покараного);

4) мовний бар'єр: заборона перемовлятися або незнання мови окупантів (бурятів, чеченців держави-окупанта тощо) сильно ускладнює формування симпатії та взаємопорозуміння між заручниками і військовими злочинцями;

5) ідентифікація з злочинцем: заручники ототожнюють себе з військовими держави-агресора внаслідок дії захисного психологічного механізму «не нашкодь своїм» – якщо загарбники «приймають», хоча б частково, заручника з місцевих жителів за свого (за умови, якщо дії жертви сприйматимуться як спільні і позитивні в цих умовах війни), то окупанту не буде завдано шкоди і навіть навпаки, жертви можуть виправдовувати його поведінку, його можуть захищати (морально, психологічно, неактивно) від дій військових ЗСУ, котрі звільняють окуповану ворогом територію;

6) психологічна грамотність: досвідчений/грамотний заручник (жертва) і/або злочинець мають більше шансів вплинути один на одного – використанням методів бесіди, пояснення, взаємодопомоги тощо;

7) стереотипи: расові, етнічні, релігійні та ідеологічні розбіжності мають негативний вплив на розвиток симпатії між загарбником і його жертвою;

8) тривалість перебування особи у полоні (під впливом насилля, жорстокості тощо): при тривалому перебуванні в ізоляції (окупації) заручник (жертва) вимушено спілкується з агресором, пізнає кривдника як особистість, розуміє причини свого викрадення (захоплення, знуцання, катування тощо) за активну проукраїнську позицію, усвідомлює те, чого саме окупант хоче досягти шляхом тортур. Особливо це виявляється на захопленнях територіях (при викраденнях осіб, схилянні до колаборації/співпраці місцевих активістів тощо), що мають, зокрема, політичну причину, – жертва-заручник дізнається про претензії окупанта до місцевої влади (на прикладі «спецоперації зі звільнення росіян в Україні від нацистів»), переймається цими проблемами «руського міра» (сприймає спецоперацію як правильні дії держави-агресора, стає на бік загарбників, намагається там знайти своє вигідне місце) і може дійти висновку, що позиція захоплювача – вірна;

9) заручник (жертва) психологічно дистанціюється від ситуації: вважає, що з ним такого статись не могло, це якась помилка; все скоро закінчиться тощо. Особа намагається не думати (забути) про трагізм ситуації, витісняє з пам'яті травмуючу подію, займаючись будь-якою конкретною діяльністю [3, с. 184-193].

Висновки. Провівши аналіз спеціальної літератури з проблеми заручників (осіб, яких окупанти держави-агресора незаконно позбавили волі), можемо зробити деякі узагальнення.

1. Під час воєнних дій держави-агресора на території України у складних умовах перебувають значна кількість як військовослужбовців ЗСУ, територіальної оборони, правоохоронних та інших державних органів (захоплення в полон), так і цивільного населення (перебування в окупації).

2. Врахування психологічного стану потерпілих осіб (військовослужбовців ЗСУ після полону, жителів тимчасово окупованих територій, котрі постраждали від різного роду насилля, катувань, жорстокості окупантів), які побували у таких екстремальних ситуаціях під час ведення бойових дій, вимагає від психологів організації не тільки кропіткої роботи щодо реабілітації цієї категорії жертв, а й врахування особливостей прояву у потерпілих стокгольмського синдрому для об'єктивного розслідування військових злочинів, вчинених окупантами держави-агресора.

3. Належна психологічна підготовка військовослужбовців підрозділів ЗСУ та цивільних осіб з розглянутого нами аспекту насильства дає змогу мінімізувати морально-психологічну шкоду, котра може бути завдана життю чи здоров'ю потерпілій особі (жертві військового злочину).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до наказу Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 25 квітня 2022 року № 75: наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 28.04.2022 № 80. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0466-22#Text> (дата звернення: 06.12.2022).

2. [Стокгольмский синдром: история появления и содержание термина.](#)

URL: uirpsy.com (рос.). Процитовано 29 квітня 2017.

3. Стокгольмський синдром. URL: <https://bit.ly/3WRiAva> (дата звернення: 05.12.2022).

4. Вайда Т.С. Дії правоохоронців у випадку захоплення заручників та особливості ведення поліцейськими групи діалогу перемовин із злочинцями з врахуванням наявного у осіб характерних типів психологічних розладів. *Society and science. Problems and prospects* : Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference, London, England, January 25-28, 2022 (628 p.). Pp. 184-193 = *Суспільство і наука. Проблеми та перспективи* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції, 25-28 січня 2022 р., Лондон, Англія. (628 с.). С. 184-193.

Ірина Горбач

студентка 5-го курсу гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «ХАІ», м. Харків, Україна

*Науковий керівник: **Наталія Федосенко** – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «ХАІ», м. Харків, Україна*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПАСАЖИРІВ У ПОВІТРЯНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ: ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТ

З кожним роком у світі зростає показник авіаційних перельотів. При цьому важливою залишається потреба у забезпеченні безпеки у повітряному просторі. Юридично питання безпеки закріплене положенням статті 3 Конституції України і є одним із головних обов'язків держави. Водночас останнім часом з потреб безпеки відбувається нівелювання потреб у користуванні цивільною авіацією в Україні. Тому юридичне аспекту потреби забезпечення безпеки пасажирів у повітряному просторі України потребує детального дослідження.

Основною метою даного дослідження є аналіз нормативно-правових актів повітряного права України, якими гарантується забезпечення безпеки пасажирів та визначити потенційні правозастосовні проблеми юридичної техніки.

Проблемам забезпечення безпеки пасажирів у повітряному просторі України присвячено роботи дослідників та вчених, зокрема В.Дикань, В.Захарченко, А.Куденко, С.Москаленко, П.Прогній, Д.Попович, О.Радчук, О.Спасіченко та інших.

Конституція України визначає, що головним обов'язком держави є забезпечення життя і здоров'я, безпеки людини [2]. Частиною 1 статті 1 Повітряного кодексу України характеризується зміст поняття «авіаційна безпека», зокрема захист цивільної авіації від актів незаконного втручання, який забезпечується комплексом заходів із залученням людських і матеріальних ресурсів[3].

Аналіз національного законодавства дозволив зробити висновок, що безпека забезпечується задовго до посадки пасажирів на борт літака.

Державний орган здійснює нагляд за дотриманням авіаперевізниками положень Правил перевезень пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти та додержанням ними вимог і правил, встановлених міжнародними договорами України, правилами авіації України, зокрема з урахуванням прав пасажирів і вантажовідправників, які користуються послугами повітряного транспорту, та розгляду скарг пасажирів і вантажовідправників.

Зазначимо, державний орган визначає порядок подання пасажиром та диспетчерами скарг і претензій до авіаперевізника у разі заподіяння шкоди під час повітряного перевезення відповідно до Авіаційних правил України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу».

У разі подання такої скарги державний орган приймає висновок щодо:

1) відсутності факту порушення авіаперевізником законодавства та авіаційних правил України;

2) наявності факту порушення авіаперевізником законодавства та авіаційних правил України із зазначенням обсягу порушень та терміну, до якого порушення мають бути усунені [4].

До скарги, передбаченої у випадку порушення автоперевізником законодавства та авіаційних правил України, за частиною 2 статті 101 Повітряного кодексу України додаються такі документи:

- 1) копія скарги на адресу авіаперевізника;
- 2) відповідь авіаперевізника на скаргу пасажирів - якщо така відповідь надана [3].

Обов'язок встановити факт відсутності порушення прав пасажирів, диспетчера у разі відмови йому в посадці на борт повітряного судна чи повітряного транспорту або у разі скасування чи затримки рейсу покладається на авіакомпанію. носій. Відповідно до ст. 89 Повітряного кодексу України всі юридичні та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з використанням повітряного простору України, розробкою, виготовленням, ремонтом та експлуатацією авіаційної техніки, здійсненням господарської та комерційної діяльності, обслуговуванням повітряного руху та забезпечення безпеки польотів несуть відповідальність за протиправні дії України, а також управління та нагляд за ними. Слід зазначити, що послуги надаються кваліфікованим персоналом, який повинен бути атестований у встановленому порядку.

Як зазначив О. Радчук, сторони договору повітряного перевезення мають свої обов'язки та відповідальність. В першу чергу це стосується авіаперевізника. Авіаперевізник зобов'язаний дотримуватись усіх правил, інструкцій та техніки, які застосовуються під час повітряного перевезення пасажирів та/або багажу, вантажу та пошти, визначених Авіаційними правилами України. У разі, якщо іноземна авіакомпанія здійснює свою діяльність в Україні, вона повинна на вимогу уповноваженого органу повідомити уповноважений орган у сфері цивільної авіації про свої правила та вимоги для приведення своїх правил у відповідність до вимог законодавства України. Україна [5, с. 144–151].

Аналіз національного законодавства дозволив зробити висновок, що захист прав осіб, які здійснюють авіаційну діяльність, може здійснюватися в адміністративному та судовому порядку на міжнародному рівні.

Так, Державна авіаційна служба забезпечує, зокрема, створення рівних умов для розвитку господарської діяльності підприємств цивільної авіації всіх форм власності; ліцензування комерційної діяльності з надання послуг з перевезення пасажирів та/або вантажів повітряним транспортом; контроль та нагляд за дотриманням вимог законодавства у сфері повітряних перевезень пасажирів, багажу, вантажів, небезпечних вантажів, товарів військового призначення та подвійного використання [4].

Права пасажирів захищаються в суді з урахуванням законодавства України про захист прав споживачів. Слід зазначити, що позов про відповідальність перевізника за шкоду, заподіяну під час перевезення, може бути пред'явлено відповідно до умов та обмежень відповідальності, встановлених Монреальською конвенцією [1] та чинним законодавством України. Водночас, відповідно до законодавства, у разі неналежного надання послуг пасажирів звільняються від сплати судового збору. Національні правила перевізника фактично ґрунтуються

на вимогах міжнародних договорів і повинні відповідати їм. Отже, фактично захист пасажирів як учасників відносин в авіації здійснюється Державною авіаційною службою України, у разі потреби, в судовому порядку за заявою самих пасажирів.

Попри визначений рівень контролю за безпекою перевезення пасажирів, не врегульованими залишаються деякі питання. Зокрема правовою колізією є забезпечення інституту громадського контролю та його безпосереднього впливу на результати перевірки безпеки. На сьогодні діяльність інституту у галузі цивільної авіації зводиться до положення статті 38 Конституції України, за якою громадянам надається право участі в управлінні державними справами [2]. Тобто для перевірки безпеки перевезення пасажирів не допускаються пересічні громадяни України. Така відповідальність може покладатися лише на громадян, наділених посадовими повноваженнями та діючими з урахуванням Авіаційних правил України «Правил використання повітряного простору України» та відповідних посадових інструкцій.

Другим колізійним питанням щодо безпеки пасажирів є питання дії норм повітряного права та положень Повітряного кодексу України у воєнний час. Чинне законодавство не містить прямих обмежень щодо використання повітряного простору для цивільної авіації на період воєнного стану. Однак таке обмеження має виходити з критерії розумності та сприяти безпеці пасажирів.

Авіаційна безпека є базовою потребою пасажирів при здійсненні перевезень, та досягається завдяки поєднанню врегулювання інституту в адміністративному та судовому порядках на міжнародному рівні та в Україні. Водночас залишаються питання про інститут громадського контролю та доцільності дії норм без обмежень з моменту вступу у воєнний стан. Ці юридичні колізії впливають суттєво на рівень безпеки пасажирів та потребують подальшого окремого пошуку юридичних інструментів вирішення колізій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень: від 28.05.1999 р. Дата приєднання України: 17.12.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_594#Text (дата звернення: 04.12.2022).
2. Конституція України : від 28.06.1996 р. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 04.12.2022).
3. Повітряний кодекс України: від 19.05.2011 р. Дата оновлення: 15.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text> (дата звернення: 04.12.2022).
4. Про затвердження Авіаційних правил України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу»: Наказ Державної авіаційної служби України від 26.11.2018 року №1239. Дата оновлення: 19.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0141-19#Text> (дата звернення: 04.12.2022).
5. Радчук О.П. Міжнародно-правове регулювання авіаційних перевезень. *Форум права*. 2015. № 2. С. 144–151. URL: <http://nbuv.gov.ua/j->

Анна Горобець

*судова експертка сектору досліджень у сфері інформаційних технологій
Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
МВС України, м. Кропивницький, Україна*

АНТИСТРЕСОВА ПОВЕДІНКА: ЯК НЕ ПІДДАТИСЬ ПАНІЦІ ТА СПРАВЛЯДИТСЯ З НАДМІРНОЮ ТРИВОГОЮ ЦИВІЛЬНОМУ НАСЕЛЕННЮ В УМОВАХ ВІЙНИ

Так сталося, що в нашому житті з'явилася дата, коли все змінилося. Триває війна, ведуться жорстокі бої, а вся наша держава перебуває під ракетними обстрілами, багато людей залишило нашу країну, і багато людей перемістилося по всій Україні, щоб урятувати свої життя. Ми повинні протистояти війні і жити в часі, якого не обирали. Цивільному населенню потрібно дуже багато сил та енергії, аби впоратись із самим контекстом того усього, що відбувається. Напевно, зараз немає життя, яке не змінилося би повністю.

Виникає тривога, як відповідь на величезну реальну небезпеку, як відповідь на війну, на загрозу життю кожного із нас. Ніхто з нас у перший день війни не знав, наскільки ця загроза є небезпечною і чи кожен з нас матиме своє завтра. Все зупинилось в цей конкретний день. Наша психіка змушена була відреагувати тривогою, адже однією з функцій є попередження про небезпеку. Тривога сигналізує, що щось пішло не так, а отже треба щось робити, якимось чином реагувати на війну та на події навколо. Тривога мобілізує нас для того, щоб якимось чином діяти. Тривога є вмонтованим в наш мозок механізмом, який з'являється для того щоб ми вижили. Тому наше тіло реагує на появу справжньої великої небезпеки [1, с.18].

Військовий стрес має безліч різних конфігурацій: від стресового впливу новин про війну по телебаченню або чуток, у міру їх появи, до втрати близьких, руйнувань, вимушеного переселення, нестачі харчів, насилля та жорстокості, смерті та зруйнованих долей.

Усі фактори військового стресу мають дещо спільне та призводять до:

великих, несподіваних та неминучих змін у житті;

втрати різних типів: втрати життя, безпеки, приналежності, соціального положення та статусу, продовольчої безпеки;

невизначеності того, що відбувається, де взяти їжу, що відбувається з близькими, чим можуть закінчитись бойові дії;

непередбачуваності щодо свого коротко- та довготривалого існування, наступних подій, правил, положень та очікуваної поведінки вороже налаштованих інших;

впливу гротескних сцен смерті та руйнувань або через особистий досвід, або через засоби масової інформації. Вплив страждань, голоду, холоду.

Люди не реагують на стрес пасивно – вони негайно починають чинити опір, пристосовуються й отримують ту міру контролю над військовими подіями та наслідками, яка можлива. Так, матері заспокоюють немовлят і задобрюють

дітей, люди швидко намагаються отримати інформацію (про джерела їжі, безпеки, шляхи порятунку), а рятувальники швидко гасять пожежі та доставляють постраждалих до лікувальних закладів [2, с.128].

Все це відбувається спонтанно, без наказу і завжди: природа людини бути стійкою і справлятися де б ви не були і що б з вами не трапилося, у вас негайно виникне реакція, яка допоможе вам і тим, хто вас оточує. Стійкість та вміння справлятися з труднощами закладені в наших генах.

Проте фактори стресу через війну можуть призвести до непереборних втрат і проблем, люди можуть запанікувати, втратити орієнтацію в часі та просторі, піддатися сильним емоціям або бути паралізованими страхом. Таким чином, хоча в кожному з нас є насіння стійкості, це насіння потрібно вирощувати, активувати, захищати та підтримувати діями, рішеннями та надією.

Мета таких зусиль – «збільшити дистанцію між стресом та дистресом». Інакше кажучи, такі зусилля повинні допомогти нам мінімізувати вплив факторів військового стресу на нашу поведінку й оптимізувати виживання.

Люди переживають катастрофічний стрес, швидко пристосовуючись до будь-якої ситуації, з якою стикаються. А саме: ми відразу починаємо інформувати себе, захищати себе (і своїх близьких), орієнтуватися, оцінювати ресурси, розглядати альтернативи та приймати рішення; у міру того, як ми вчимося і формуємо образ чи карту нашої нової реальності, якою б катастрофічною вона не була (наприклад, зараз ми їдемо в машині, рятуючись від бойових дій, у напрямку кордону), ми знову боремося за виживання, а не морально розбиті подіями; за першої ж нагоди чи то в першому теплому прихистку ми святкуємо життя тощо.

Безліч досліджень показують, що крайній ступінь страху не довговічний (ми просто виснажуємо нашу здатність виробляти необхідний «адреналін»), так що ми можемо і повинні очікувати, що страх минуций і дуже часто змінюється непокорюю і рішучістю.

Як кажуть тривога є нормою й що вона зростає під час війни, це не означає, що нам нічого не треба з нею робити. З нашими емоціями потрібно справлятися, потрібно її проживати, давати собі з ними раду.

Для подолання стресу, страху і тривоги для цивільного населення під час війни пропонуються деякі рекомендації:

мати план на щодень (рутинність);

фізична активність більша, ніж у «мирні» часи, але не виснажлива та лише в задоволення;

спілкуватися з людьми (у т. ч. дистанційно) обов'язково щодня, але не з тими хто піддається паніці;

не залишати роботу (варіант – самонавчання, дистанційна робота та освіта, паралельна діяльність);

поменше телевізора та новин, особлива на ніч;

виберіть те джерело інформації, якому ви довіряєте, і не слухайте та не дивіться інші;

побільше руху навіть у межах будинку, квартири;

складайте плани на день у вигляді окремих коротких завдань;
потурбуйтеся про когось, кому зараз погано (дітей, тварин, людей похилого віку тощо);

спробуйте жити за принципом «Давайте переживати незгоди лише в міру їх надходження»;

дотримуйтеся тривалості сну 7-8 годин;

обов'язково проговоріть (озвучте) свої страхи та тривоги комусь з однодумців і друзів – вам одразу стане легше;

подумайте, як ваші емоції впливають на ваших дітей. Ваші діти уважно стежать за вашим настроєм. Вони ще не мають досвіду формувати свої емоції, тому копіюють вас із нами. Тож потрібно бути відповідальним за прояви своїх надмірних емоцій. Не травмуйте їх своїм переляком та панічними діями тощо [2, с.129].

Дієвими засобами подолання стресу є дихальні вправи, вправи спрямовані на вегетативну систему (масаж, душ), а також додатково корисними можуть бути фізіологічні та соціальні вправи на концентрацію, переключення та відволікання, заспокоєння.

Тривоги в Україні дуже багато і є тривога щодо війни. Тривога є нормою. В умовах сьогодення наша тривожність зросла. Ми можемо дозволити її собі відчувати, можемо дозволити її собі описувати, можемо з нею працювати, ми можемо робити щось для свого тіла, для того, щоб тривожність зменшилася. При цьому високий рівень тривожності є нормою війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Станчишин В. Емоційні гойдалки війни. Роздуми психотерапевта про війну. К.: Віхола, 2022. 288 с.

2. Практична психосоматика: тривога. Навчальний посібник / За заг. ред. О.О. Чабана, О.О. Хустової. К.: Видавничий дім Медкнига, 2022. 144 с.

Діана Кандейкіна

студентка 4-го курсу групи 1091-П Львівської академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

Науковий керівник: Лілія Єрмоленко-Князева – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права та соціально-гуманітарних дисциплін Львівської академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ ЯК ОДНЕ ІЗ ПРІОРИТЕТНИХ ЗАВДАНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Забезпечення публічної безпеки і порядку є одним із пріоритетних завдань національної безпеки України. Воно входить до кола головних та основних завдань Національної поліції України. Його важлива роль зумовлена створенням стану захищеності прав і свобод громадян, їх життя та здоров'я, попередженням злочинів та проступків, повагою до людської честі та гідності, дотриманням норм суспільної моралі і порядку. При цьому актуальність забезпечення публічної безпеки і порядку сьогодні значно підвищується в умовах широкомасштабної військової агресії Російської Федерації на практично всій території України, яка стала результатом восьмирічних гібридних військових дій в окремих районах Донецької і Луганської областей, у зв'язку з чим 24 лютого 2022 р. Указом Президента України був уведений воєнний стан на всій території держави, який устанавлює особливий правовий режим, спрямований на відвернення загрози, відсіч збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України та її територіальній цілісності.

Введення в Україні воєнного стану у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації спричинило необхідність зміни правових основ діяльності державних органів відповідно до потреб воєнного часу. Національній поліції, належить провідна роль у забезпеченні публічної безпеки і порядку. Відповідно до цього, 15 березня 2022 р. було прийнято Закон «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії режиму воєнного стану.

Важливою особливістю забезпечення публічної безпеки і порядку Національною поліцією України в умовах воєнного стану є ефективна взаємодія з добровольчими формуваннями територіальної оборони, а саме відповідно до п. 3 ст. 3 Закону України «Про основи національного спротиву»:

своєчасне реагування та вжиття необхідних заходів щодо оборони території та захисту населення на визначеній місцевості до моменту розгортання в межах такої території угруповання військ чи угруповання об'єднаних сил, призначених для ведення воєнних дій із відсічі збройної агресії проти України;

участь в охороні та обороні важливих об'єктів і комунікацій, інших критично важливих об'єктів інфраструктури, визначених Кабінетом Міністрів України, та об'єктів обласного, районного, сільського, селищного, міського значення, районного у містах рад, сільських, селищних, порушення функціонування та виведення з ладу яких становить загрозу для життєдіяльності населення; участь у здійсненні заходів щодо тимчасової заборони або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів поблизу та в межах зон чи районів надзвичайних ситуацій та/або ведення бойових дій;

участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах; участь у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану в разі його введення на всій території України або в окремих її місцевостях;

участь у боротьбі з диверсійно-розвідувальними силами, іншими збройними формуваннями агресора та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями; участь в інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям противника.

Забезпечення публічної безпеки та порядку має велике значення для держави і включає комплекс законодавчих та організаційних заходів, спрямованих на постійну захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави в умовах напруженої політичної, економічної та соціальної ситуації, викликаній воєнною агресією з боку Російської Федерації. В умовах дії правового режиму воєнного стану особливі вимоги щодо несення служби під час забезпечення публічної безпеки і порядку покладаються на уповноважені органи і підрозділи Національної поліції та добровольчі формування територіальної оборони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Афонін Д.С., Боксгорн А.В. Особливості забезпечення публічної безпеки і порядку Національною поліцією України в умовах воєнного стану: м. Одеса. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.39> (дата звернення: 23.11.2022).

2. Про основи національного спротиву: Закон України від 12.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 23.11.2022).

3. Проект Закону про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії режиму воєнного стану (реєстр. № 7147 від 13.03.2022). Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://bit.ly/3G2jzSl> (дата звернення: 23.11.2022).

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану» (від 08.07.2020)№573. URL: <https://bit.ly/3GqP5Ll> (дата звернення: 23.11.2022).

Анастасія Крижна

здобувачка вищої освіти ступеня «бакалавр» 3-го курсу групи МСЕ навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна

Науковий керівник: Юрій Приходько – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна

**ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ**

Сьогодні як ніколи ми можемо спостерігати як державні органи забезпечують публічний порядок та безпеку в умовах воєнного стану де Національна поліція займає одне з перших місць у цій діяльності. Кожний державний орган забезпечує публічний порядок у своїй сфері діяльності. Відмітимо, що воєнний стан є особливим правовим режимом для діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій, а також Національної поліції України як правоохоронного органу виконавчої влади.

Насамперед, потрібно визначитися з поняттям воєнний стан. Воєнний стан - це особливий правовий режим, що передбачає надання органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози. Особливості діяльності поліції в умовах воєнного стану визначаються чинним законодавством, насамперед Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 21.05.2015 [1].

Важливим є роз'яснення компетенції Національної поліції щодо введення воєнного стану, оскільки таке роз'яснення є гарантією законності її посадових осіб під час воєнного стану, що сприяє належній ефективності роботи служб і підрозділів. Особливості діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану визначаються чинним законодавством, насамперед Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Відповідно до цього закону Національна поліція сприяє діяльності органів військового управління, судів, прокуратури, судових органів під час воєнного стану; доповідає органам військової адміністрації про правову обстановку на відповідній території, веде боротьбу зі злочинністю, охороняє громадський порядок і результати діяльності громад [2].

Діяльність працівників Національної поліції України в умовах воєнного стану характеризується специфічними умовами здійснення ними професійних повноважень. Для того, щоб Національна поліція могла ефективно забезпечувати громадський порядок і безпеку під час воєнного стану, ці заходи мають бути належним чином організовані. Для цього, враховуючи соціальні, політичні та економічні умови, мають бути вжиті заходи щодо забезпечення їх необхідними матеріально-технічними ресурсами для розробки алгоритмів дій поліції у разі можливих надзвичайних ситуацій, таких як захоплення державних будівель, заручників тощо. Стандартне планування в умовах воєнного стану, наприклад,

організація оперативно-розшукових дій у справі озброєних злочинних угруповань, вимагає певного досвіду керівника, знання місцевості, аналізу бойової обстановки [2]. Тому основною функцією правоохоронних органів із забезпечення воєнного стану є реагування на загрози, що досягається вирішенням таких питань, як боротьба зі злочинністю, тероризмом у всіх його проявах, громадська безпека.

Зазначимо, Верховна Рада розширила повноваження Нацполіції на час воєнного стану – правоохоронці отримують право конвоювати затриманих та розмінювати заміновані об'єкти чи території. Зокрема, для виконання службових обов'язків поліцейським дозволяється зупиняти транспортні засоби, якщо є інформація про те, що водій або пасажир транспортного засобу є особою, яка залишила місце утримання військовополонених. Крім того, під час воєнного стану поліцейський має право без урахування вимог і заборон законодавства застосовувати зброю та спеціальні засоби до осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України.

Працівники органів поліції, які виконують обов'язки з охорони громадського порядку в умовах воєнного стану, повинні знати організацію і тактику діяльності органів поліції в таких умовах, завдання, функції, форми і методи діяльності поліції, рішення органів місцевого самоврядування. З питань охорони громадського порядку, чинне законодавство, зокрема те, що регулює діяльність міліції та інших правоохоронних органів в умовах воєнного стану.

У березні цього року Верховна Рада ухвалила зміни до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, зокрема під час воєнного стану.

Як зазначається, статтю 23 Закону України «Про Національну поліцію» доповнено новими пунктами, необхідними для виконання завдань, у тому числі в умовах воєнного стану. Зокрема, доповнення стосуються питань взаємодії органів та підрозділів Національної поліції з державними органами, органами місцевого самоврядування, у тому числі щодо військовополонених, забезпечення конвоювання та тримання затриманих, розмінування та допуску поліцейських до транспортування проведення спеціальних вибухових робіт, а також представництво в Міжнародній організації кримінальної поліції – Інтерпол [3].

Важливого значення набувають психологічна підготовка, спеціальна фізична підготовка та професійна підготовка особового складу Національної поліції України. Оскільки офіцери зазвичай готові до умов воєнного стану, тож навіть раптові, непередбачувані ситуації не призводять до проблем у виконанні поліцією своєї діяльності.

Також, слід відзначити, що під час введення воєнного стану органи Національної поліції переходять на посилений варіант несення служби.

Посилений варіант службової діяльності – комплекс організаційно-правових, превентивних, профілактичних, оперативних та інших заходів, пов'язаних з особливим режимом виконання службових завдань і залученням значної кількості поліцейських з метою швидкої стабілізації оперативної

обстановки, якщо наявними силами і засобами, що безпосередньо залучені до забезпечення публічної безпеки і порядку у повсякденному режимі несення служби, їх виконати неможливо [3]. Залежно від обставин, що склалися, посилений варіант може бути оголошений як для всіх працівників органів поліції, так і для її окремого органу або відокремленого підрозділу. Метою введення посиленого варіанта є найшвидша нормалізація оперативної обстановки та відновлення правопорядку, усунення загрози життю чи здоров'ю громадян, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших соціальних інститутів суспільства.

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що працівники Національної поліції, які виконують обов'язки з охорони громадського порядку в умовах воєнного стану, повинні знати організацію та тактику діяльності правоохоронних органів у таких умовах, їх завдання та функції, форми та методи здійснення поліцейської діяльності, рішення місцевих правоохоронних органів, а також законодавство, зокрема, те, що регулює діяльність поліції та інших правоохоронних органів в умовах воєнного стану. Це означає, що надзвичайна складність підтримання громадського порядку в умовах воєнного стану вимагає високої професійної підготовки поліцейських. Дії працівників поліції в умовах воєнного стану мають бути юридично компетентними, сприйматися громадянами, з обмеженими правами і свободами, як справедливі та законні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 23.11.2022).
2. Гіденко Є. (2022). Дії працівників Національної поліції України в умовах воєнного стану. Молодий вчений, 6 (106), 87-89. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-6-106-19> (дата звернення: 23.11.2022).
3. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 23.11.2022).
4. Про затвердження Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності: Наказ МВС України від 10 грудня 2015 р. № 1560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0012-16#Text> (дата звернення: 23.11.2022).

Світлана Лозова

кандидатка психологічних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального процесу, криміналістики і експертології факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, Україна

Катерина Брянцева

студентка 4 курсу групи Ф-6-ПЗдср-19-3 кп Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ ТРУПА НА МІСЦІ ПОДІЇ

На сьогоднішній час, в умовах військової агресії Російської Федерації в Україні, вчиняється велика кількість злочинів, в тому числі і проти життя і здоров'я. Одним із найрозповсюджених злочинів даної категорії є вбивство. Тільки в м. Ізюм Харківської області під час ексгумації було знайдено понад 440 загиблих. Більшість із них мають ознаки насильницької смерті, щонайменше 30 загиблих зазнали катувань [1]. Під час розслідування даної категорії злочинів, найважливішою слідчою (розшуковою) дією є огляд трупа на місці події.

Огляд трупа на місці події - це слідча дія, що провадиться слідчим на місці знаходження трупа в ході загального огляду місця події з метою виявлення ознак, що дають можливість встановити особу потерпілого, місце, час, обставини і причини настання смерті, а також мають значення для виявлення ознак, які вказують на можливого злочинця.

Проведення огляду місця події та трупа на місці його виявлення регламентується статтями (237, 238, 361) Кримінального процесуального кодексу України [2].

Основною формою фіксації результатів огляду місця події є протокол. В якості додаткових виступають плани (схематичні чи масштабні), фотознімки, що ілюструють місце події, його окремі вузли, сліди, речові докази.

У протоколі огляду обов'язково відмічають: місце розташування трупа; зовнішній стан одягу; наявність знарядь заподіяння ушкоджень чи смерті, якщо вони є на трупі чи поруч.

Докладно описують: ложе трупа (ділянку під трупом), тіло трупа та ушкодження, трупні явища, індивідуальні особливості, які спостерігають на тілі, предмети, котрі виявлено поряд з трупом і які можуть мати відношення до особи.

Огляд трупа складається з двох етапів – загального та детального.

При загальному огляді досліджуються: 1) поза трупа та його положення на місці події; 2) зовнішній стан одягу на трупі; 3) знаряддя заподіяння смерті, що знаходяться на трупі.

При детальному огляді досліджуються: 1) ложе трупа (ділянка підлоги або ґрунту під трупом); 2) одяг трупа; 3) тіло трупа та ушкодження на ньому.

При огляді оголеного трупа фіксуються: 1) повнота, колір шкіри, статура, вік і стать; 2) трупні явища (охолодження, висихання тіла, трупні плями, ознаки гниття); 3) положення та особливості голови, вираз обличчя; 4) вигляд та

особливості живота; 5) індивідуальні особливості, які спостерігаються на тілі; 6) ушкодження на трупі [3, с. 241].

Лікар-експерт під час огляду трупа зобов'язаний звертати увагу слідчого на всі обставини, що, на його думку, мають значення для даного випадку, а також давати пояснення щодо дій, які він виконує.

Рекомендується виконувати огляду трупа в такій послідовності: місцезнаходження трупа, положення та поза трупа; предмети на трупі та безпосередньо біля нього; одяг та взуття трупа; загальні відомості про трупа; наявність та прояв трупних змін; ознаки переживання тканин; особливості частин тіла трупа та їх ушкодження; ложе трупа. Вагоме значення при огляді трупа також має огляд одягу.

Одяг може бути речовим доказом за наявності на ньому ушкоджень, нашарувань або забруднень, що виникли в зв'язку із травмою. Пошкодження на одязі бувають основним джерелом інформації щодо характеру травми в разі, коли зроблено хірургічну обробку рани, а також у разі дослідження скелетованих, гнилих та розчленованих трупів та в інших випадках.

Важливим етапом огляду місця події за участю лікаря є виявлення об'єктів біологічного походження: слідів крові, виділень організму (сперма, слина, сеча, піт, кал тощо), інших речових доказів (медичних документів, ліків, залишків їжі тощо) [4].

Доцільним є ретельний огляд і опис ложа трупа, при якому обов'язково зазначаються характер поверхні (грунт, сніг, підлога і яка саме), наявність відбитка тіла трупа, забруднення та певних предметів.

Отже, огляд місця події та огляд трупа на місці його виявлення є невідкладною, складною, багатогранною слідчою (розшуковою) дією, яка потребує професійності і злагодженості дій від всіх її учасників. Правильне та кваліфіковане проведення огляду трупа, з дотриманням усіх процесуальних норм і криміналістичних рекомендацій, має виключно важливе значення для ефективного розслідування даної категорії злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. В Ізюмі завершили ексгумацію тіл – знайдено понад 440 загиблих. URL: <https://bit.ly/3vHqR9z> (дата звернення: 03.12.2022).
2. Кримінальний процесуальний кодекс: Закон України від 13.04.2012 р. № № 4651-VI: станом на 06 лист. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 03.12.2022).
3. Криміналістика: підруч. для студ. юрид. спец.вищ.закл. освіти / за ред. В. Ю. 2-ге вид. перероблене і доповнене. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с.
4. Огляд місця події та огляд трупа на місці виявлення його URL: <https://bit.ly/3I9shAR> (дата звернення: 03.12.2022).

Напря́м № 3
Захист конституційних прав та свобод людини і громадянина у
судовій практиці та правоохоронній діяльності

Дар'я Кленка

кандидатка юридичних наук, наукова співробітниця відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, м. Київ, Україна

ДИСТАНЦІЙНИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Можливість здійснення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження (дистанційне судове провадження) закріплена законодавцем з моменту прийняття чинного КПК України. Так, ч. 1 ст. 336 КПК передбачається, що судове провадження може здійснюватися у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі яке знаходиться поза межами приміщення суду (дистанційне судове провадження), у разі: 1) неможливості безпосередньої участі учасника кримінального провадження в судовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин; 2) необхідності забезпечення безпеки осіб; 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого; 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності судового провадження; 5) наявності інших підстав, визначених судом достатніми. Зазначена норма передбачає можливість здійснення дистанційного судового засідання не лише під час судового провадження, а й під час досудового розслідування у судовому контрольному провадженні.

Поштовхом до перегляду моделі здійснення дистанційного судового провадження стала пандемія COVID-19. З метою попередження поширення коронавірусної інфекції в низці процесуальних кодексів було запроваджено можливість участі сторін у судових засіданнях дистанційно, за допомогою відео конференції, у тому числі використовуючи й власні технічні засоби. Однак на відміну від господарського, цивільного та адміністративного, процесів, участь у судовому засіданні в дистанційному форматі (поза межами приміщення суду за допомогою власних технічних засобів учасників) в кримінальному процесі не передбачено. І хоча ст. 336 КПК не містить прямої заборони щодо використання власних технічних засобів учасниками кримінального провадження поза межами приміщення суду, Верховним Судом позначена стаття тлумачиться саме у такий спосіб (див., наприклад, постанова Верховного Суду від 1 грудня 2021 року, справа № 760/15429/20). Тож, відповідно до чинного КПК дистанційний судовий розгляд існує у так би мовити «гібридному» стані.

Новим етап еволюції дистанційного судового розгляду у кримінальному провадженні стала повномасштабна війна, адже обставини вимагали

запровадження додаткових заходів забезпечення безпеки як учасників кримінального провадження так і працівників апарату судів та суддів. У відповідь на такі виклики Рада суддів України прийняла рішення «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень ВРП та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку РФ». У цьому рішенні, зокрема, зазначається, що якщо за об'єктивних обставин учасник провадження не може прийти в судове засідання суд може допустити участь такого учасника в режимі відеоконференції за допомогою будь-яких інших технічних засобів, в тому числі і власних [1].

Варто відмітити, що зазначене рішення Ради суддів України не має обов'язкового характеру, тому можливість здійснення дистанційного судового провадження поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів слідчими суддями оцінюється по-різному. Так, відмовляючи у задоволенні клопотання адвоката про розгляд його скарги в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів за допомогою системи «EasyCon», слідчий суддя Печерського районного суду м. Києва аргументував своє рішення тим, що наказом Державної судової адміністрації України № 169 від 08.04.2020 року затверджено Порядок роботи з технічними засобами відеоконференцзв'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесах за участі сторін поза межами приміщення суду. Проте, не передбачено проведення судового засідання з використанням власних технічних засобів поза приміщенням суду в кримінальному судочинстві. Відтак, слідчий суддя позбавлений можливості проводити розгляд провадження за скаргою у режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів поза приміщенням суду [2].

У той же час Єдиний державний реєстр судових рішень містить низку рішень про здійснення судового засідання в режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів. У межах підготовки цієї доповіді нами було проаналізовано 100 ухвал слідчих суддів про проведення судового розгляду в режимі відеоконференції, постановлених з 1 квітня 2022 року по 1 листопада 2022 року. Систематизація отриманих даних надає підстави стверджувати, що у більшості випадків слідчими суддями виносяться рішення про здійснення судового засідання в режимі відеоконференції з приміщення іншого суду, що складає 60 % від загальної кількості проаналізованих судових рішень, та у 40 % випадків слідчі судді виносили рішення про проведення судового засідання в режимі відео конференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. У 100 % випадків судове засідання в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів планувалося провести за допомогою системи «EasyCon». Зазначимо, що усі проаналізовані рішення виносилися на підставі відповідних клопотань учасників кримінального провадження. Такі результати аналізу судової практики надають підстави стверджувати, що хоча чинне кримінальне процесуальне законодавство й не передбачає можливості здійснення

дистанційного судового розгляду з використанням власних технічних засобів, водночас здійснення судового засідання у такий спосіб є вельми затребуваним.

Враховуючи, відсутність будь-яких вказівок у чинному КПК України щодо здійснення судового засідання в режимі відеоконференції за допомогою власних технічних засобів значний науковий інтерес становить детальний аналіз судових рішень, якими вирішується це питання. Тут варто відмітити, що судова практика йде різними шляхами. Так, деякі слідчі судді лише визначають дату, час, та спосіб здійснення дистанційного судового засідання [3]. У інших рішеннях у резолютивній частині не міститься вказівки на те, у який спосіб здійснюватиметься дистанційний судовий розгляд (тобто не зазначається комунікаційна платформа за допомогою якої буде здійснюватися відеоконференція) [4]. Уявляється, що такий підхід щодо визначення порядку здійснення дистанційного судового засідання не сприятиме захисту прав та законних інтересів учасників судового контрольного провадження.

Більш правильною на наш погляд є практика детального визначення у судовому рішенні порядку здійснення дистанційного судового розгляду. Так, наприклад, у рішенні слідчого судді Індустріального районного суду м. Дніпропетровська зазначається: «...Провести судові засідання по розгляду скарги адвоката в інтересах ОСОБА_1 ... в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду. Попередити сторін, що ризики технічної неможливості участі у відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву. Зобов'язати сторони подати скановані копії документів, що посвідчують особу учасника або його представника для встановлення повноважень, письмових заяв і клопотань, письмових доказів засвідчених електронним цифровим підписом за один робочий день до проведення судового засідання. Відеоконференція буде проведена за допомогою системи EasyCon. Для участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції сторонам необхідно використовувати комп'ютерну техніку або смартфони з доступом в мережу Інтернет, які дозволяють передавати аудіосигнал та відео зображення. Попередити учасників справи про необхідність забезпечення участі у конференції з приміщення, яке б виключало наявність сторонніх звуків (шуму) [5]. У іншому рішенні слідчий суддя акцентує увагу на тому, що «Застосовувані в дистанційному судовому провадженні технічні засоби і технології мають забезпечувати належну якість зображення і звуку, дотримання принципу гласності та відкритості судового провадження, та інформаційну безпеку. Учасникам провадження має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового провадження, ставити запитання і отримувати відповіді, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені КПК України. Хід і результати процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції повинні фіксуватися за допомогою технічних засобів відеозапису» [6].

Враховуючи відсутність нормативного регламентації порядку здійснення дистанційного судового засідання поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, вважаємо що ухвала слідчого судді

про здійснення судового розгляду у такий спосіб має бути викладена якомога детально з максимально можливим рівнем інформативності щодо порядку здійснення судового засідання. Видається, що мінімальний обсяг відомостей, які має містити судове рішення є: дата та час судового розгляду; особу, яка братиме участь у судовому засіданні за допомогою відео конференції; спосіб здійснення дистанційного судового засідання (комунікаційна платформа за допомогою якої буде здійснюватися відеоконференція); вимоги до обладнання, яке має використовувати особа (тобто можливість передавати аудіосигнал та відео зображення належної якості); посилання на необхідність дотримання інформаційної безпеки; посилання на необхідність фіксування судового засідання технічними засобами відеозапису.

Як нами було проілюстровано на сьогодні прослідковується відсутність єдності судової практики з різних питань здійснення дистанційного судового розгляду. Нагадаємо, що відсутність єдності судової практики з будь-якого питання є порушення верховенства права та безпосереднім індикатором невідповідності національного законодавства стандартам якісного закону. У цьому сенсі можна констатувати значне відставання законодавства від потреб правозастосовної практики. Тому, підсумовуючи вище викладене беззаперечним видається висновок щодо необхідності унормування здійснення дистанційного судового розгляду поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень ВРП та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку рф: Рішення Ради суддів України від 24 лютого 2022 р. URL: <https://bit.ly/3I5VzQY> (дата звернення: 26.11.2022).

Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 25 жовтня 2022 р
 Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 28 жовтня 2022 року справа № 991/4943/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107005196> (дата звернення: 26.11.2022).

Ухвала слідчого судді Саксаганський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 22 серпня 2022 року справа № 214/3684/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106400576>

Ухвала слідчого судді Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 22 вересня 2022 року справа № 202/6540/22 URL:

Ухвала слідчого судді Кіровського районного суду міста Кіровограда від 01 серпня 2022 року справа № 404/2088/20. URL:

/
 7
 5
 4
 3
 2
 1

Булат Сейтхожин

кандидат юридических наук, доцент, старший научный сотрудник НИИ экономических и правовых исследований Карагандинского университета Казпотребсоюза, г. Караганда, Республика Казахстан

Гульжан Онгарова

магистр юридических наук, докторант 2-го года обучения Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Баримбека Бейсенова, г. Караганда, Республика Казахстан

ПРОЯВЛЕНИЕ КОРРУПЦИИ В КАЗАХСТАНЕ И МЕРЫ ЕЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ

Проявление коррупции и борьба с ней ведется практически во всех государствах как ближнего, так и дальнего зарубежья. В историческом аспекте можно так сказать, что коррупция и ее составляющие элементы (получение-дача взятки) появились в тот момент, когда начали развиваться товарно-денежные отношения между людьми. Понятие *коррупции* в развернутом виде дается в действующем законе Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015г. Проблеме борьбы с коррупцией, в настоящий период времени - противодействие коррупции, посвящены работы ученых юристов, философов, социологов и др. в многочисленных учебниках, монографиях, учебных пособиях, диссертациях, дипломных работах и других научных трудах. В настоящей статье постараемся осветить проявление коррупции в Республике Казахстан за последние 5 (пять) лет.

Проявление коррупции является одним из возможных факторов для усиления протестных настроений в обществе. В этом контексте необходимо отметить, что системная коррупция, как и социально-экономический фактор, стали одними из триггеров трагических январских событий 2022г. В целом, несмотря на проводимую государством работу по противодействию коррупции, проблема остается достаточно острой. Какие меры необходимо принять для того, чтобы на государственном уровне противодействовать коррупции? Президент страны в числе системных мер назвал следующие: обеспечить контроль за недопущением фактов незаконного проведения контрольно-надзорных и следственных действий в отношении субъектов предпринимательства, направить усилия правоохранительных органов на раскрытие фактов мошенничества, отмывания средств, незаконного обналичивания, строительства финансовых пирамид.

Представляется, что работа государства в этой сфере также должна основываться на следующих важных направлениях: внедрение института общественного контроля, продвижение сервисной модели работы государственных органов, развитие международного сотрудничества по противодействию коррупции. Таким образом, антикоррупционная политика остается одним из приоритетных направлений для государства. Требуется

активная работа властей в части эффективного противодействия коррупции как на центральном, так и региональном уровнях. Сегодня необходимо принятие решительных мер в этой сфере в соответствии с теми задачами, которые обозначил Глава государства во время встречи с представителями отечественного бизнеса [1].

Благодаря системной превентивной работе, переходу на трехзвенную модель уголовного процесса, количеству зарегистрированных Комитетом правовой статистики и спец.учетов Генеральной прокуратуры РК фактов коррупции снизилось на 29 %.

Диаграмма № 1. Динамика коррупционной преступности с 2016 по 2021 г.г.

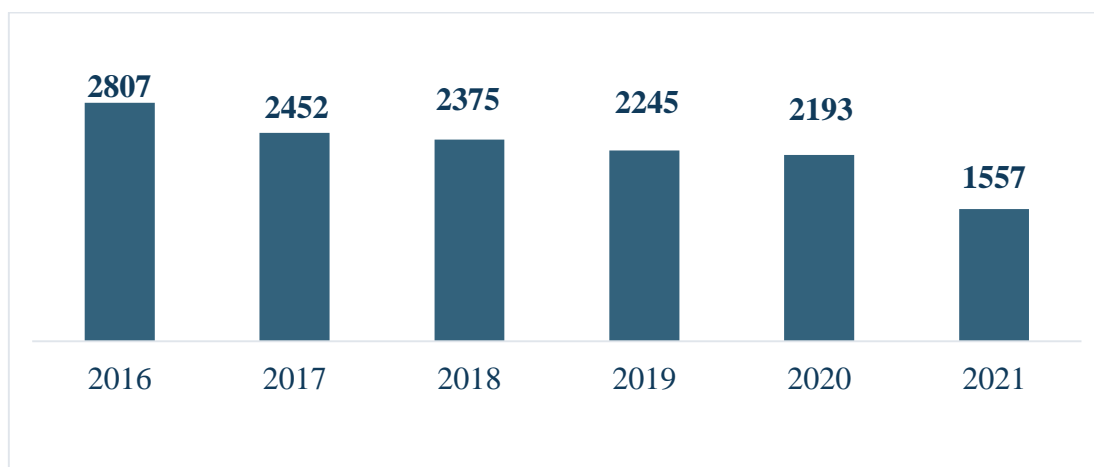

Таблица № 1. Вклад правоохранительных и специальных государственных органов в противодействие коррупции (количество зарегистрированных преступлений)

Субъект коррупции	2020г.	2021г.	Динамика
Антикоррупционная служба РК	1632	1037	-37 %
Министерство внутренних дел РК	371	326	-12 %
Комитет национальной безопасности РК	89	72	-19 %
Органы прокуратуры РК	78	68	-13 %
Служба экономических расследований РК	21	53	+152 %

Таблица № 2. Наиболее распространенные коррупционные преступления

Вид преступления	2020г.	2021г.	Динамика
Дача взятки	625	568	-9 %
Получение взятки	570	449	-21 %
Посредничество во взяточничестве	42	36	-14 %
Мошенничество	316	160	-49 %
Присвоение или растрата вверенного чужого имущества	268	116	-57 %
Злоупотребление должностными полномочиями	193	123	-36 %

За совершение коррупционных правонарушений в 2021г. осуждено 892 лица (в 2020 г. - 1021), среди них служащие: *органов внутренних дел* – 207 (254), *акиматов и их структурных подразделений* – 150 (211), из них *акимов* – 5 (19), *министерства финансов* – 34 (67), *министерства сельского хозяйства* – 19 (18), *министерства здравоохранения* – 16 (5), *органов национальной безопасности* – 10 (5), *службы экономических расследований* – 4 (7), *прокуратуры* – 3 (6), *судьи* – 3 (5).

В структуре коррупционной преступности из года в год растет доля взяточничества (получение и дача взятки, посредничество во взяточничестве). Если в 2015 г. это было только каждое третье преступление (895 от 2 733), то в 2021 г. – более 67 % (1 053 от 1 557). Это сигнал о наличии в работе государственного аппарата рискованных зон, связанных с бюрократией и сложными процедурами.

Несмотря на снижение общей статистики, возросло число особо тяжких коррупционных преступлений (на 10 %), задержанных (на 10 %, с 216 до 235), арестованных (на 13 %, с 197 до 223) и осужденных к лишению свободы (на 7 %, с 269 до 289).

Благодаря реформам по защите конституционных прав граждан доля коррупционных уголовных дел, прекращенных по реабилитирующим основаниям, снизилась в 2021 г. на 30 % (с 1 576 до 1 096) [2].

В настоящее время действует пожизненный запрет на трудоустройство на государственную службу и в субъекты квазигосударственного сектора для лиц, совершивших коррупционные преступления. Ужесточены санкции за коррупционные преступления для сотрудников правоохранительных органов, судей, взяткодателей и посредников во взяточничестве. Для осужденных за тяжкие и особо тяжкие коррупционные преступления исключена возможность применения условно-досрочного освобождения. Установлен запрет на отбытие наказания за взяточничество сразу в учреждении минимальной безопасности. Введен институт персональной ответственности руководителей государственных органов, организаций, субъектов квазигоссектора за коррупцию подчиненных [3].

В Казахстане с 2021 г. стали жестче наказывать за коррупцию. Если прежде за преступление, предусмотренное частью 2 статьи 367 Уголовного кодекса РК (дача взятки в значительном размере), максимальная санкция составляла до 5 лет лишения свободы и, соответственно, это деяние признавалось преступлением средней тяжести, то в новой редакции верхний порог наказания увеличен до 7 лет, что автоматически относит это преступление к категории тяжких с соответствующими правовыми последствиями: запрет условно-досрочного освобождения, невозможность отбытия наказания в колонии минимальной безопасности. Теперь и берущие, и дающие взятки будут строго наказываться. Такие же жесткие меры – запрет на условно-досрочное освобождение (УДО) и отбытие наказания в колонии минимальной безопасности - будут применяться и к лицам, осужденным за посредничество во взяточничестве, совершенное неоднократно либо преступной группой, либо лицом с использованием своего

служебного положения. Кроме увеличения сроков лишения свободы, возросли и размеры штрафов за дачу взятки и посредничество во взяточничестве. Теперь для дающих простую взятку до 50 МРП (до 145 тысяч тенге) минимальный размер кратного штрафа увеличен вдвое – с 10-кратного до 20-кратного размера взятки. Если лицо осуждено за дачу взятки в сумме 100 тысяч тенге, то минимальный штраф, который может быть назначен ему судом, составит 2 миллиона тенге. Прежде размер минимального штрафа составлял 1 миллион тенге. Аналогично вдвое увеличен порог кратного штрафа и для посредников. По части 1 ст. 368 УК было «от 5-кратной до 10-кратной суммы взятки», а стало – «от 10-кратной до 20-кратной суммы взятки». Об этом сообщил председатель Агентства РК по противодействию коррупции О. Бектенов в ходе прямого эфира в Facebook [4].

По итогам января - августа 2022 г. на уголовных коррупционных преступлениях попало 111 сотрудников министерств Казахстана. Это на 20,7 % больше, чем годом ранее, сообщает Zakon.kz.

Чаще всего такие преступления совершали сотрудники Министерства финансов: 33 человека, против 31 годом ранее. Годовой рост составил 6,5 %, пишет ranking.kz.

В число антилидеров также попали: Министерство обороны Казахстана (22 человека, плюс 83,3 %), Министерство сельского хозяйства (16 человек, плюс 23,1 % за год) и Министерство индустрии и инфраструктурного развития (также 16 человек, сразу в 5,3 раза больше, чем годом ранее).

Среди коррупционеров 102 сотрудника совершили тяжкие преступления, четыре человека - преступления средней тяжести, и еще четыре - преступления небольшой тяжести, один человек - особо тяжкое преступление.

69,4 % «министерских» правонарушителей попались на получении взятки: 77 человек, плюс 63,8 % за год. Еще 14 человек совершили коррупционные мошенничества, семь человек попались на злоупотреблении должностными полномочиями, шесть человек – на даче взятки, пять человек – на присвоении или растрате вверенного чужого имущества.

В региональном разрезе большинство сотрудников министерств, совершивших коррупционные правонарушения, находились в Алматы: 23 человека – в 3,3 раза больше, чем годом ранее. На второй и третьей строчках антилидерства оказались Шымкент (12 человек, годовой рост – в четыре раза) и Алматинская область (10 человек, минус 9,1 %).

Наименьшая численность «министерских» правонарушителей наблюдалась в Кызылординской и Западно-Казахстанской областях: по два человека в каждом регионе. В трех новообразованных областях, а также в Карагандинской и Костанайской областях случаи коррупционных правонарушений со стороны работников министерств не фиксировались [5].

Антикоррупционная служба ориентирована на проведение глубоких разработок для выявления и пресечения многоуровневой системной коррупции, законспирированных преступных схем и крупных хищений.

Пресечен 91 случай незаконного вмешательства в бизнес и 66 фактов покровительства субъектам теневой экономики. Выявлено 82 факта системной коррупции. Изобличена деятельность 3-х организованных преступных групп (2020 г. – 0).

Так, в столице сотрудники инспекции транспортного контроля организовали выдачу более 260 тысяч фиктивных диагностических карт технического осмотра на 500 млн тенге.

В Восточно-Казахстанской области группа из 16 лиц, включая руководителей резервата «Семей орманы», получала взятки за выдачу разрешений на санитарную вырубку леса. Уничтожался уникальный сосновый бор.

В Костанае работники специализированного центра обслуживания населения (ЦОН) подделывали сотни экзаменов на получение водительских прав.

В рамках проверки закупок компьютерной техники для онлайн-обучения учеников выявлено 12 преступлений (г.Астана – 1, Алматинская область – 4, Атырауская – 1, Костанайская – 2, Мангистауская – 1, Павлодарская – 1, Северо-Казахстанская – 2) с общей суммой установленного ущерба свыше 15 млрд тенге.

В числе изобличенных лиц руководители управлений образования 4-х регионов (г.Астана, Алматинская, Западно-Казахстанская и Павлодарская области), которые совершили хищение бюджетных средств путем завышения стоимости и поставки компьютерной техники ненадлежащего качества.

В 2021 г. Антикоррупционной службой обеспечено возмещение 20,4 млрд тенге или 86 % (из 23,8 млрд тенге установленного ущерба).

Вместе с тем, Агентством по противодействию коррупции основное внимание уделяется раннему предупреждению общественно-опасных последствий.

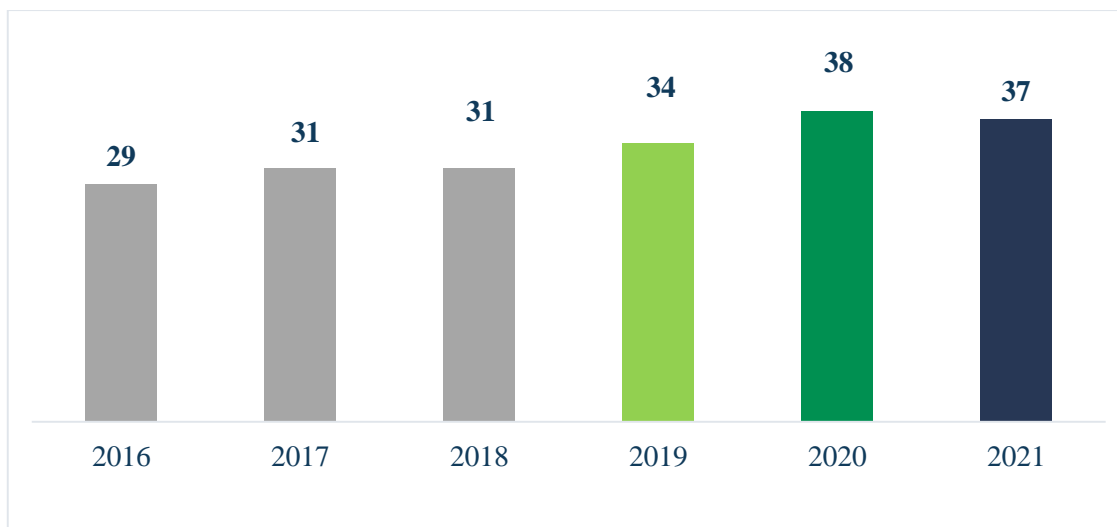
Так, путем мониторинга государственных закупок предотвращено нерациональное использование бюджетных средств на сумму 46,6 млрд тенге.

Такой же превентивный подход применяется и в рамках уголовных дел. К примеру, Агентством по противодействию коррупции не допущено хищение более 18 млрд тенге, выделенных на строительство моста в Северо-Казахстанской области.

По итогам 2021 г. Республика Казахстан в Индексе восприятия коррупции *Transparency International* получила 37 баллов из 100 возможных, заняв 102 место среди 180 стран.

В регионе Восточной Европы и Центральной Азии (средний показатель – 36 баллов, оценивалось 19 стран) Казахстан расположился на 7-й позиции, уступив Грузии (55 баллов), Армении (49), Черногории (46), Беларуси (41), Косово (39), Северной Македонии (39), Сербии (38) и Турции (38). Среди стран Содружества независимых государств Республика Казахстан заняла 3-е место.

Диаграмма № 2. Индекс восприятия коррупции в Казахстане с 2016 по 2021г.г.

Для подсчета баллов использовано среднее значение оценок 9 организаций. При экспертной оценке обращается внимание не только на статистику, новостную информацию, но и мнение правозащитников и журналистов. В отчетах прослеживается призма политических реформ и демократизации, уровня участия государства в управлении экономикой, политической коррупции, nepoтизма и бюрократизации, регулирования конфликта интересов и других аспектов.

Transparency International в отчете выделяет проблематику «богатства политической элиты страны, предположительно накопленного благодаря коррупции», непринятие мер в части публикаций об офшорных активах, недостаточно жесткие меры в отношении коррумпированных высокопоставленных чиновников и другие факторы.

Снижение позиции Казахстана в Индексе восприятия коррупции *Transparency International* (опубликован 25 января 2022 г.) показало, что данный показатель отражает оценку не только «классических» антикоррупционных мер, но и политических, социальных, экономических реформ [2].

Анализ рейтинговых источников показал, что «антикоррупционная система» вкпе с «системой сдержек и противовесов» выходит далеко за рамки деятельности Агентства РК по противодействию коррупции (Антикоррупционная служба). Она касается в том числе компетенции органов прокуратуры, вопросов независимости судов и органов аудита.

В 2021 г. Антикоррупционной службой разработан законопроект, предусматривающий важные поправки по формированию комплексной системы защиты лиц, сообщивших о фактах коррупции, а также по введению контроля за соответствием расходов государственных служащих и приравненных к ним лиц - их доходам, с установлением ответственности за необоснованное обогащение.

Среди комплексных системных мер по противодействию коррупции в Республике Казахстан, направленных на повышение эффективности по ее

предупреждению, помимо разрешения данной проблемы на законодательном уровне, на наш взгляд, также целесообразно указать следующие направления:

1) необходимо разработать эффективный механизм взаимодействия институтов гражданского общества и органов государственной власти;

2) следует разработать механизм действенных мер поощрения всех граждан за мотивацию по выявлению и сообщению о всех фактах проявлений коррупции;

3) разработать комплекс материалов для преподавателей высших учебных заведений и учителей школ с целью развития практических инструментов антикоррупционного образования, кроме этого необходимо на уровне закона закрепить единые антикоррупционные стандарты их поведения, чтобы обеспечить единую систему запретов, ограничений и требований по предупреждению коррупции в образовательных организациях;

4) обеспечить реализацию механизмов персональной ответственности за исполнение министрами, главами регионов и органов местного самоуправления «Национальных планов противодействия коррупции», для чего необходимо осуществлять мониторинг их выполнения на всех уровнях государственной власти;

5) в целях недопущения коррупционных рисков, проявляющихся при финансировании инновационных проектов, создании инновационной инфраструктуры, а также при участии инновационных организаций в государственных закупках, необходимо активизировать инновационную деятельность по внедрению новых решений, повышающих рост уровня и качества жизни граждан;

6) перспективным направлением антикоррупционной деятельности представляется использование цифровой трансформации взаимоотношений бизнеса и государства;

7) в антикоррупционной политике необходимо шире использовать средства массовой информации, которые должны информировать население о правонарушениях коррупционной направленности, учитывая «продажность», преступную безответственность, злоупотребления и превышения должностных полномочий государственными служащими;

8) совершенствовать законодательство Республики Казахстан в части имплементации международных актов, с целью расширения действующего антикоррупционного законодательства и внесения поправок в нормативные правовые акты;

9) устранить разночтения в правовой и судебной системах при толковании норм уголовного закона, что позволит снизить возможности ухода от ответственности как лиц, получивших взятку, так и ее давших, в том числе посредством антикоррупционной экспертизы нормативных правовых актов;

10) ввести единую, а не ведомственную статистику правонарушений коррупционной направленности, а также публичные списки государственных служащих, уличенных в коррупционных проявлениях, вовлеченных в конфликт интересов и подвергнутых на этом основании дисквалификации;

11) проработать быстрые и неотвратимые механизмы конфискации, как у государственных служащих, так и у их родственников в случае доказанности коррупционных правонарушений и преступлений;

12) развивать антикоррупционные механизмы и инструменты в условиях активизации государственно-частного партнерства [6, с.12-16].

Анализ текущей ситуации за последние пять лет в сфере противодействия коррупции в целом показывает, что сохраняется высокий запрос общества на обеспечение справедливости, равенства всех перед законом и неотвратимость ответственности.

Среди ключевых инициатив в ближайшей перспективе предполагается предусмотреть введение ответственности за необоснованное обогащение, внедрение института финансового расследования (follow the money), криминализация обещания/предложения взятки, проработка механизма внедрения проверки на добропорядочность (integrity check), системные меры по повышению прозрачности бюджетного процесса, закупок, сокращению участия государства в экономике, формирование национального индекса восприятия коррупции, присоединение к конвенциям Совета Европы «Об уголовной ответственности за коррупцию» и ОЭСР по борьбе с подкупом иностранных должностных лиц при осуществлении международных коммерческих сделок [7].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Победа над коррупцией – критически важное условие для успеха в построении Нового Казахстана. URL: <https://bit.ly/3WxCnzM> (дата обращения: 1.12.2022).
2. Национальный доклад о противодействии коррупции за 2021г. (Агентство РК по противодействию коррупции (Антикоррупционная служба) 2022. URL: <https://bit.ly/3vHt5FX> (дата обращения: 2.12.2022).
3. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам усиления защиты прав граждан в уголовном процессе и противодействия коррупции» от 19 декабря 2020 г. № 384-VI. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000384> (дата обращения: 5.12.2022)
4. Наказывать за коррупцию будут жестче в Казахстане: увеличены сроки и штрафы. URL: <https://bit.ly/3I6hmrB> (дата обращения: 6.12.2022).
5. В Казахстане назвали самые коррумпированные министерства. URL: <https://bit.ly/3hUTKvF> (дата обращения: 30.11.2022).
6. Сейтхожин Б.У., Сарсембаев Б.Ш. Некоторые аспекты повышения эффективности мер противодействия коррупции в Республике Казахстан. Юридический факт. Кемерово: издат. дом «Плутон», 2021. Вып. № 144. С. 12-16.
7. Статистические данные Агентства РК по противодействию коррупции за 2021. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption?lang=kk> (дата обращения: 5.12.2022).

Василь Топчій

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, в.о. директора
Навчально-наукового інституту права Державного податкового
університету, м. Ірпінь, Україна*

Наталія Топчій

*ад'юнкт кафедри кримінального процесу Національної академії
внутрішніх справ, м. Київ, Україна*

**ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВ ЛЮДИНИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

З проголошенням Акту незалежності України, з побудовою демократичного суспільства перед державою виникла необхідність повного забезпечення прав і свобод людини. Держава розпочала послідовну та цілеспрямовану діяльність по розробці та прийняттю нової законодавчої бази, яка відповідала б сучасним світовим стандартам в цій галузі.

З огляду на проблематику дослідження нормативних приписів кримінального процесуального законодавства, варто погодитись із твердженням вчених, які звертають увагу на нагальну необхідність законодавчого уточнення визначення поняття і змісту таємниці розслідування та судового розгляду, а також визначення конкретних організаційно-правових механізмів захисту інформації з обмеженим доступом [1; 2]. Актуальність дослідження кримінальних процесуальних питань, пов'язаних із забезпеченням нерозголошення відомостей досудового розслідування підкреслюється й тим, що у слідчо-судовій практиці наявні випадки необхідності застосування цього правового інституту й у судових стадіях кримінального провадження, що у свою чергу, свідчить про його важливість для усєї сфери кримінальних процесуальних відносин, а не тільки для стадії досудового розслідування.

Норми ст.ст. 1 та 2 Загальної декларації прав людини, а також ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права закріплені в ст. 10 КПК України, яка передбачає, що не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками [3].

Ст. 5 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини, ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Звід принципів захисту всіх осіб, що підлягають затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі знайшли своє втілення у Конституції України (ст. 29) та КПК України, гарантуючи право на свободу та особисту недоторканність (ст. 12). Проте ст. 177 нового КПК України передбачає, що метою застосування запобіжних заходів є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків [3]. Разом із тим законодавець значно розширив, у

порівнянні з попереднім кодексом, вичерпний (до цього часу) перелік підстав для застосування запобіжних заходів, у тому числі тримання під вартою, доповнивши його «перешкоджанням кримінальному провадженню іншим чином». Зазначене положення є суттєвим звуженням прав людини та громадянина, що не тільки порушує вимоги ст. 22 Конституції України, але й суперечить вимогам ст. 5 Конвенції, оскільки фактично висуває нову підставу, в тому числі й для позбавлення волі, не передбачене цим міжнародно-правовим документом, норми якого є не просто частиною національного законодавства, але й пріоритетними при прийнятті рішень.

Ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права знайшла своє втілення в ст. 31 Конституції України та в ст. 14 КПК України, гарантуючи таємницю спілкування.

Засада забезпечення права на захист закріплена в ст. 20 КПК України та є відображенням права, що закріплене в кожному міжнародному нормативному акті, в якому йдеться про права людини. При цьому ст. 93 КПК України передбачає, що збирати докази, окрім сторони обвинувачення, може й сторона захисту, а саме: підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, їх захисники [3]. В той же час, особа, відносно якої розпочато кримінальне провадження та яка не отримала в такому провадженні статус підозрюваного або обвинувачуваного (а такий статус вона може не отримати досить тривалий час), за чинним КПК України повністю позбавляється права займатися в межах такого кримінального провадження як особисто, так й за допомогою захисника. Свідченням цього є нові норми кримінального процесуального законодавства, а саме ст. 276 КПК України, де вказано, що повідомлення про підозру здійснюється й у випадках наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення (тобто не тільки з моменту затримання або обрання запобіжного заходу), ст. 283 КПК України, у відповідності до якої прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру звернутися до суду з обвинувальним актом або закрити кримінальне провадження [3]. Тобто фактично особа впродовж усього досудового розслідування може бути навіть не допитана як підозрювана, отже не зможе захищатись від порушення його прав, оскільки після повідомлення про підозру прокурор зобов'язаний у найкоротший термін звернутися до суду з обвинувальним актом.

Ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено в ст. 21 КПК України, яка гарантує доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень. Проте новий КПК України не передбачає жодної гарантії для захисту своїх прав особою, відносно якої кримінальне провадження може бути розпочато безпідставно, бо відповідно до ст. 214 чинного КПК України слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати

розслідування [3]. При цьому досудове розслідування починається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Окрім цього новий КПК, не дивлячись на вимоги Конституції України, а також на відміну від попереднього кодексу, позбавляє особу, відносно якої розпочато досудове розслідування, права оскаржити таке рішення у суді, який встановив би обґрунтованість початку досудового розслідування або визнав його незаконним та, як наслідок, припинив би незаконне та безпідставне втручання в охоронювані права та свободи такої людини. При цьому законодавець не врахував навіть роз'яснень Конституційного Суду України, який чітко вказав, що неможливість розгляду судом скарги на постанову про порушення кримінальної справи відносно певної людини на стадії попереднього розгляду кримінальної справи або на стадії розгляду її по суті, відстрочка судового контролю обмежує конституційне право людини на судовий захист, який є гарантією всіх прав і свобод людини і громадянина. Таким чином, мова іде не тільки про істотне звуження вже наданих прав національним законодавством, але й міжнародним.

Ст. 7 Загальної декларації прав людини, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права були реалізовані в кримінальному процесі України через засаду змагальності сторін та свободу в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (ст. 22).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Карпенко М.О. Щодо питання нерозголошення відомостей досудового розслідування. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 21. С. 67-76.
2. Єфименко І.М. Таємниця досудового розслідування в кримінальному судочинстві європейських держав. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 329-337.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 01.12.2022).
4. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: <https://cutt.ly/ZbbaZ4m> (дата звернення: 01.12.2022).
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: <https://cutt.ly/4bbsDv0> (дата звернення: 01.12.2022).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: <http://surl.li/huud> (дата звернення: 01.12.2022).

Дмитрій Шеїн

студент Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету, м. Суми, Україна

*Науковий керівник: **Олександр Ільченко** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету, м. Суми, Україна*

ПРИМУСОВЕ ГОДУВАННЯ ОСІБ, ЯКІ ТРИМАЮТЬСЯ ПІД ВАРТОЮ: Правова природа та перспективи

Недавніми змінами законодавець вніс до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) статтю 206-1 [1], якою було легалізоване примусове годування у випадку наявності висновку лікаря про те, що підозрюваному, обвинуваченому, який заявив про відмову від прийняття їжі, загрожує значне погіршення стану здоров'я та існує очевидна загроза його життю, що підтверджується відповідними медичними документами, які містять результати лабораторних, інструментальних та інших необхідних досліджень. У вітчизняній науковій колах наразі відсутня доктринальна оцінка цієї новели і тому наразі постає питання у визначенні його правової природи, доцільності запровадження та перспектив застосування у практиці кримінального процесуального права.

Суспільна, правова та політична дискусії стосовно запровадження інституту примусового годування виникла насамперед на тлі необхідності забезпечення завдання кримінального провадження і його засад, що делеговані положеннями чинного КПК України [1]. Так, переслідуючи охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також повагу до людської гідності (ст. 11) розвиток і удосконалення кримінально-процесуальних гарантій є закономірним процесом, який супроводжується у тому числі імплементацією закордонного досвіду й змісту рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Активізація проблематики застосування чи незастосування примусового годування осіб, які тримаються від вартою, сталася через окреслення правової позиції ЄСПЛ у рішеннях від 21 червня 1999 р. у справі «Невмержицький проти України» [2], а також від 19 червня 2007 року у справі «Cioară v. Moldova» [3]. За фабулами звернень Європейським судом було констатовано, що свідоме голодування завдає значної шкоди здоров'ю особи, що тримається під вартою, та за умови існування медичної необхідності й відповідного кваліфікованого дослідження медичної документації правоохоронні органи, відповідальні за тримання під вартою конкретної особи, можуть застосовувати заходи із протидії й запобігання таким ситуаціям. Тобто, ЄСПЛ виходить з логіки, що постулати Конвенції про захист прав і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) [4] ані прямо, ані опосередковано не розглядають примусове годування як захід, котрий може вважатися як нелюдський чи такий, що принижує гідність особи. Проте при цьому примусове годування має бути медично обґрунтованим, здійснюватись способом, який відповідає принципам гуманізму із обов'язковим дотриманням належних процедур та наявності формальних і правових підстав. Зауважимо, що

Закон України (далі – ЗУ) «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [5] у ч. 1 ст. 17 закріплює, що суди України застосовують при розгляді справ положення ЄКПЛ та практику ЄСПЛ як джерело права, що зобов'язує українську правову систему до узгодження правозастосування згідно з актуальними тенденціями ЄСПЛ.

Вперше на рівні законопроекту аспект доцільності й допустимості примусового годування осіб було піднято у 2013 році. Щоправда, здійснено це було з точки зору оптимізації кримінально-виконавчого законодавства і гуманізації стандартів виконання та відбування покарань [6]. Тоді група народних депутатів, реалізуючи право на законодавчу ініціативу, апелювала до існуючої тенденції свавільної практики серед кримінально-виконавчих установ і слідчих ізоляторів, де примусове годування фактично стало формою катувань і відповідно перетворилося у антиконституційні дії з боку персоналу установ виконання покарань [7]. На думку авторів законопроекту, існуючий на момент винесення питання на обговорення наказ голови Державного департаменту України з питань виконання покарань від 12.06.2000 р. № 127 «Про затвердження Інструкції про умови тримання і порядок примусового годування в установах кримінально-виконавчої системи осіб, які відмовляються від уживання їжі» містив методику примусового годування, яка фактично узаконювала здійснення щодо голодуючого ув'язненого психологічного тиску та завдання йому тяжких моральних і фізичних страждань, нанесення свідомої та безпосередньої шкоди здоров'ю під виглядом надання медичної допомоги [8]. Втім зрештою законопроект навіть не було включено до порядку денного та відхилено. Як наслідок, у контексті порушеного питання жодних сутнісних змін не відбулося.

Деяко згодом, 08.04.2014 було прийнято суміжний, але більш детальний за змістом законопроект «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» № 1186-VI [9]. Після набрання ним чинності у ч. 3 ст. 116 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України було регламентовано заборону примусового годування засуджених осіб, які не мають психічних захворювань та усвідомлюють характер своїх дій. При цьому, Законом України № 1488-VII «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань» було доповнено цю норму умовою, що питання про застосування примусового годування вирішується судом (а не на розсуд суб'єкта установи виконання покарань) [10]. Тотожна позиція залишається у кримінально-виконавчому законодавстві й наразі.

Повертаючись до трансформацій КПК України з позиції примусового годування осіб, які тримаються під вартою, принагідно зазначити та підкреслити відмінності цієї новації від існуючого у кримінально-виконавчому законодавстві правового інституту.

Примусове годування особи у кримінальному провадженні допускається виключно на підставі ухвали слідчого судді, суду, а відповідно застосування без такого процесуального документу забороняється. Юридичним підґрунтям ухвали виступає клопотання про примусове годування підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під

вартою. Суб'єктом подання клопотання є прокурор, котрий разом з безпосередньо клопотанням зобов'язаний надати суду висновок лікаря, який підтверджує необхідність застосування примусового годування, а також інші матеріали, якими таке клопотання обґрунтовується. Загалом якщо зіставляти нормативне забезпечення примусового годування відносно осіб, що тримаються під вартою, та осіб, що засуджені до позбавлення волі, то можна прослідкувати вагомій відмінності у баченні законодавця як процесуального порядку застосування, так і характеру заходів (строк призначення, суб'єкти, порядок продовження, підстави для застосування). Суб'єктом, що ініціює розгляд питання про примусове годування особи, що тримається під вартою, є прокурор, який подає еквівалентне клопотання про примусове годування підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Натомість для КВК цей аспект законодавчо не регламентовано, проте з огляду на існуючу судову практику [12][13] ним виступає або начальник установи виконання покарань, або лікар, що підготував супровідний медичний висновок.

З метою уніфікації інституту примусового годування у КПК та КВК було прийнято ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування» [13]. Цей документ делегує редакцію, яка близька до чинної інтерпретації примусового годування в рамках КПК, але крім цього закріплюється мета примусового годування, алгоритм процедури застосування (прописуються дії начальника установи виконання покарань), види примусового годування, обов'язковість інформування омбудсмана щодо прийняття судом рішення про примусове годування засудженого.

Отже, примусове годування осіб, що тримаються під вартою, є прогресивним і об'єктивно обумовленим нововведенням кримінально-процесуального законодавства. Воно має на меті гуманне ставлення до таких осіб, охорону їхніх прав, свобод та законних інтересів. Попри намагання узгодити інститут примусового годування у положеннях КПК та КВК між цими актами наявні численні відмінності, а самі норми базуються на різному тлумаченні практики ЄСПЛ стосовно рішень у справах «Невмержицький проти України» і «Сіорар v. Moldova». Вбачаємо за необхідне продовжувати розвиток нормативного забезпечення цього інституту шляхом чіткого встановлення таких не відображених у законі питань, як порядок встановлення факту відмови від прийняття їжі; види примусового годування; умови тримання особи під вартою, що відмовляється від прийняття їжі тощо. Одним із механізмів усунення сутнісних прогалин може слугувати уніфікація із новаціями кримінально-виконавчого законодавства, що передбачені розглянутим Законом № 2428-IX від 19.07.2022.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13.04.2012. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n431>. Дата звернення: 06.12.2022.

2. Невмержицький проти України: Рішення Європейського суду з прав людини за заявою № 54825/00 від 21.06.1999. Харківська правозахисна група. URL: <https://khpg.org/1075312544>. Дата звернення: 06.12.2022.
3. Чорап проти Молдови: Рішення Європейського суду з прав людини за заявою № 12066/02 від 19.06.2007. URL: Дата звернення: 06.12.2022.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. Дата звернення: 06.12.2022.
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України № 3477-IV від 23.02.2006. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#o130>. Дата звернення: 06.12.2022.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України № 1129-IV від 11.07.2003. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n22>. Дата звернення: 06.12.2022.
7. Проект Закону про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо примусового годування засуджених): законопроект № 2199 2 сесії VII скликання Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45662. Дата звернення: 06.12.2022.
8. Про затвердження Інструкції про умови тримання і порядок примусового годування в установах кримінально-виконавчої системи осіб, які відмовляються від уживання їжі: наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань № 127 від 12.06.2000 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0444-00#Text>. Дата звернення: 07.12.2022.
9. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України № 1186-VII від 08.04.2014. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18#Text>. Дата звернення: 06.12.2022.
10. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань: Закон України № 1488-VIII від 06.09.2016. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1488-19#n18>. Дата звернення: 06.12.2022.
11. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області у справі № 569/12772/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75209765>. Дата звернення: 07.12.2022.
12. Ухвала Сокирянського районного суду Чернівецької області у справі № 722/889/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75264321>. Дата звернення: 07.12.2022.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування: Закон України № 2428-IX від 19.07.2022 Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2428-20#Text>. Дата звернення: 06.12.2022.

Напрям № 4
Проблеми здійснення проваджень у справах про
адміністративні правопорушення

Анастасія Білик

студентка 3 курсу ННІ права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ м. Дніпро, Україна
*Науковий керівник: **Лариса Наливайко** – докторка юридичних наук, професорка, Заслужена юристка України, проректорка Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна*

УЧАСНИКИ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО
АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Сьогодні головний напрям розвитку адміністративного права та, безпосередньо, регулювання механізму провадження у справах про адміністративне правопорушення полягає в її орієнтації на дієве функціонування правової системи України. У зв'язку з цим актуалізувалися дослідження щодо забезпечення прав і законних інтересів громадян в межах регулювання інституту адміністративного провадження. Зокрема, невід'ємна основа адміністративного провадження, на якій ґрунтуються всі інші його складники та принципи є коло учасників провадження, їхні повноваження, права та обов'язки. У межах цього інституту слід визначати його основні засади, що передбачають належні права учасників адміністративних правовідносин. Так важливим елементом у реалізації адміністративної відповідальності є функціональна значущість та забезпечення завдань учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення. Проблематика законодавчого регулювання прав та законних інтересів учасників адміністративного провадження має ґрунтуватися на основі постійного законодавчого аналізу цього питання. Саме тому метою даної роботи є повний та всебічний аналіз функціонування та правовий статус учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення та їх правове закріплення.

Отже, правове положення учасників адміністративного процесу, класифікація та правовий статус учасників адміністративного провадження аналізується протягом багатьох років різними вченими правової галузі та діячами юридичної діяльності. Правовий статус учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення закріплено в чинному законодавстві, так відповідно до положень Кодексу України про адміністративні правопорушення наведено перелік осіб, які беруть участь у провадженні в справі про адміністративні правопорушення, до яких належать: особа, яка притягається до адміністративної відповідальності; потерпілий; законні представники; захисник; свідок; експерт; перекладач [1]. Загалом, аналізуючи Кодекс України про адміністративні правопорушення, слід зазначити, що кодекс не закріплює поняття «учасник провадження у справі про адміністративні правопорушення».

Відповідно у законодавстві використовується більш загальна категорія – особи, що беруть участь у провадженні у справі про адміністративні правопорушення.

Тож саме класифікація учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення має на меті виявити специфіку правового статусу кожного учасника даного провадження та сприяти об'єктивному обсягу прав і обов'язків кожного з них. Зокрема, На думку О. В. Кузьменко та Т. О. Гуржія усіх суб'єктів провадження у справах про адміністративні правопорушення можна класифікувати за характером процесуального статусу на три групи: суб'єкти, що вирішують справу; суб'єкти, відносно яких вирішується справа; допоміжні учасники процесу [2, с. 233].

Більш поглибленої позиції додержується В.К. Колпаков, який всіх суб'єктів адміністративно-деліктного провадження поділив на шість груп: по-перше, компетентні органи і особи, наділені правом на владні дії (акти), що впливають на рух і долю справи. До них належать суб'єкти, уповноважені складати протоколи про адміністративні правопорушення; розглядати справи про адміністративні правопорушення; суб'єкти, які впливають на рух і долю справи, але розглядати справи не уповноважені (прокурор і уповноважена ним особа); які реалізують заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення. По-друге, суб'єкти, що мають особистий інтерес у справі. По-третє, суб'єкти, що сприяють встановленню об'єктивної істини шляхом надання компетентним органам відомої їм інформації щодо обставин правопорушення. По-четверте, суб'єкти, які мають спеціальні знання і залучаються для дослідження з їх використанням практичних даних, що фігурують у справі. По-п'яте, суб'єкти, що засвідчують важливі для встановлення об'єктивної істини факти, дії, обставини. По-шосте, суб'єкти, що сприяють виконанню постанови по справі [3, с. 146-147].

Тобто положення чинного законодавства та теоретичні праці науковців правової галузі у сфері дослідження провадження у справах про адміністративні правопорушення викликають підстави до аналізу учасників адміністративного провадження. Так відповідно учасників провадження у адміністративних правопорушень поділяють на дві категорії. Зацікавлений суб'єкт – особа, яка притягається до відповідальності, потерпілий та їх законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники, адвокати). На відміну від суб'єктів першої групи, ніхто з представників цієї групи не користується владними повноваженнями незацікавлені суб'єкти – особи й органи, які сприяють здійсненню провадження: адвокат, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, поняті тощо [4, с. 158]. Вищенаведене дає змогу визначити, що є головні суб'єкти провадження у справах про адміністративне правопорушення, які відповідно до законодавства необмежені й мають рівні конституційні права – це особа, яка притягається до адміністративної відповідальності та потерпіла особа, якій адміністративним правопорушенням заподіяно фізичну чи моральну шкоду. А також учасники, які не мають заінтересованості у вирішенні справи – це свідок, експерт, перекладач та інші.

Засновуючись на всьому вищевикладеному, можна стверджувати, що провадження у справах про адміністративні правопорушення залишаються найбільш поширеним різновидом юрисдикційної діяльності правової системи держави. Вони охоплюють всі сфери суспільного життя і тим самим акцентують увагу на функціональній належності учасників справи про адміністративні правопорушення. Визначено, що учасниками провадження у справах про адміністративні правопорушення є суб'єкти, які відповідно до законодавства здійснюють певні завдання та функції в провадженнях у справах про адміністративні правопорушення, конкретний зміст яких залежить від виконання ними завдань та дотримання своїх прав та обов'язків відповідно до законодавства у даному провадженні. Отже, правовий статус учасників провадження у справі про адміністративні правопорушення є достатньо системним і включає багато аспектів різних критерій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року. Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n57> (дата звернення: 15.11.2022).
2. Кузьменко О.В., Гуржій Т.О. Адміністративно-процесуальне право України: Підручник. Київ, 2007. 416 с.
3. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посібник. Київ, 2008. 256 с.
4. Ковалів М.В. Суб'єкти провадження у справах про адміністративні правопорушення. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2012. Т. 1. С. 153-162.

Валерія Бондар

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів, Україна

**ПРАВОМІРНЕ ВИКОРИСТАННЯ НАГРУДНОЇ КАМЕРИ
ПАТРУЛЬНИМИ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ УКРАЇНИ**

Сьогодні пріоритетним завдання кожного поліцейського є «служіння народові» тобто захист та охорона прав і законних інтересів громадян України. Кожного дня виконання обов'язків з охорони публічної безпеки і порядку, боротьби із злочинністю та попередження адміністративних правопорушень вимагає ефективної роботи правоохоронних органів, в тому числі Національної поліції [1, с. 5].

Зупинимось на розгляді правомірної процедури використання нагрудної камери патрульними поліцейськими.

Відповідно до норма чинного законодавства України, а саме пунктів 1-2 частини 1 статті 18 Закону України від 02.07.2015 № 580-VIII «Про Національну поліцію» поліцейський зобов'язаний: неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського; професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва [2].

У статті 64 Закону України від 02.07.2015 № 580-VIII «Про Національну поліцію» міститься зміст та порядок прийняття Присяги працівника поліції [2].

Після прийняття якої, працівник поліції може приступати до виконання обов'язків покладених на нього чинним законодавством.

В п. 9 ч. 1 ст. 31 ЗУ «Про Національну поліцію», безпосередньо закріплено застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису[2] і є одним із превентивних заходів. Тобто, відеореєстратор, хоча тут мова може йти про будь-яку фотокамеру або відеокамеру, яку працівники поліції, наприклад, використовують при охорони громадської безпеки та власності.

А також в ст. 40 ЗУ «Про Національну поліцію», закріплено, що поліція для виконання покладених на неї завдань та здійснення повноважень, визначених законом, може застосовувати такі технічні прилади, технічні засоби та спеціалізоване програмне забезпечення, а саме фото- і відеотехніку, у тому числі техніку, що працює в автоматичному режимі, технічні прилади та технічні засоби з виявлення та/або фіксації правопорушень; При цьому «інформація про змонтовану/розміщену автоматичну фототехніку і відеотехніку повинна бути розміщена на видному місці».

В Інструкції з застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису,

засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, затвердженої Наказом МВС України від 18.12.2018 № 1026 (надалі Інструкція №1026) регулює застосування органами, підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції автоматичної фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, доступ до відеозаписів працівників поліції та інших осіб, порядок зберігання, видачу та приймання технічних приладів і технічних засобів, а також зберігання, видалення та використання інформації, отриманої з цих приладів.

В пункті 2 розділу I вказаної Інструкції № 1026 застосування працівниками поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, здійснюється з метою:

- 1) попередження, виявлення або фіксування правопорушення;
- 2) охорони громадської безпеки та власності;
- 3) забезпечення безпеки осіб;
- 4) забезпечення публічної безпеки і порядку [3].

А пунктами 3, 4, 5 розділу II Інструкції №1026 визначено, що портативні відеореєстратори та карти пам'яті зберігаються в приміщеннях органів, підрозділів поліції та видаються поліцейському під підпис у журналі обліку видачі, повернення портативного відеореєстратора та карт пам'яті, копіювання цифрової інформації, який зберігається в органі, підрозділі поліції.

Під час здійснення повноважень поліцейськими портативний відеореєстратор закріплюється на його форменому одязі на грудях (ближче до плечового суглоба) так, щоб не створювати перешкод діям поліцейського. У випадках, пов'язаних з необхідністю якісної фіксації подій, поліцейські можуть тримати портативний відеореєстратор у руках. Дозволяється закріплення портативного відеореєстратора на екіпуванні (шоломі) або зброї, якщо їх конструкцією передбачені відповідні кріплення [3].

Включення портативного відеореєстратора відбувається з моменту початку виконання службових обов'язків та/або спеціальної поліцейської операції, а відеозйомка ведеться безперервно до її завершення, крім випадків, пов'язаних з виникненням у поліцейського особистого приватного становища (відвідування вбиральні, перерви для приймання їжі тощо). У процесі включення портативного відеореєстратора поліцейський переконується в точності встановлених на пристрої дати та часу [3].

Аналізуючи зміст Інструкції №1026 ми дійшли висновку про відсутність встановленої заборони виходити на чергування поліцейським за відсутності відеореєстратора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Порядок та особливості складання адміністративних матеріалів: посібник поліцейського: навч. посіб. В.В. Бондар, М.Ю. Бездольний, В.М. Галуцько, та ін. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 44 с.

2. Про Національну Поліцію: Закон України від 02.07.2015. № 580–VIII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 20.11.2022).

3. Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису: Наказ МВС України № 1026 від 18.12.2018. / Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0028-19> (дата звернення: 20.11.2022).

Дарина Довженко

студентка 4 курсу групи 1091- П Льотної академії Національного авіаційного університету, м.Кропивницький, Україна

Науковий керівник: Сергій Москаленко – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та соціально-гуманітарних дисциплін Льотної академії Національного авіаційного університету, м.Кропивницький, Україна

ОКРЕМІ АСПЕКТИ УЧАСТІ ПРЕДСТАВНИКА СУБ'ЄКТА АВІАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

Відповідно до Повітряного кодексу України, суб'єкти авіаційної діяльності – це фізичні та юридичні особи незалежно від форми власності та підпорядкування, які провадять діяльність у галузі цивільної авіації[1].

В разі виникнення адміністративних правопорушень на повітряному транспорті, суб'єкт авіаційної діяльності прийматиме безпосередню участь в адміністративному процесі.

Адміністративна відповідальність в цивільній авіації є наслідком правопорушення на повітряному транспорті. Статтею 9 КупАП визначено, що адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність[2].

Адміністративний процес — це вид юридичного процесу, при якому адміністративно-процесуальними нормами регулюється діяльність виконавчих органів держави, їх посадових осіб і визначається порядок розгляду і вирішення конкретних адміністративних справ з урахуванням норм матеріального права.

Адміністративний процес охоплює різноманітні види адміністративного провадження, серед яких найбільш поширеними є провадження з розгляду окремих груп адміністративних справ; провадження з пропозицій, заяв і скарг громадян; провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Одним із нововведень, що використовується в тому числі і в адміністративному процесі, є електронний суд. Електронний суд є однією із підсистем Єдиної судової інформаційно - телекомунікаційної системи.

Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) — сукупність інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію визначених законодавством та цим Положенням процесів діяльності судів, органів та установ в системі правосуддя, включаючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС[3].

Підсистема «Електронний суд» - це підсистема, що забезпечує обмін процесуальними документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, органами та установами системи правосуддя, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу.

Відповідно до вимог процесуального законодавства з початком функціонування підсистем (модулів) ЄСІТС адвокати, нотаріуси, приватні виконавці, арбітражні керуючі, судові експерти, державні органи, органи місцевого самоврядування та суб'єкти господарювання державного та комунального секторів економіки реєструють офіційні електронні адреси в ЄСІТС в обов'язковому порядку[3].

За допомогою сервісу Електронного суду учасники судового процесу(в тому числі суб'єкти авіаційної діяльності) можуть подавати до суду процесуальні документи (позовні заяви, клопотання тощо) в електронному форматі. Крім цього, учасник адміністративного процесу за допомогою сервісу Електронного суду може сплатити судовий збір та інші платежі у режимі онлайн, сформувати та надати електронне доручення іншій особі.

Отже, з вищезазначеного, можна дійти висновку, що електронний суд є одним із аспектів участі суб'єкта авіаційної діяльності в адміністративному процесі, оскільки ця система дозволяє спростити судовий процес для всіх його учасників. Створення електронного суду сприяє дотриманню процесуальних строків, економії часу сторін, захисту прав сторін судового процесу тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 №3393-VI. Дата оновлення 15.10.2022.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text> (дата звернення: 07.12.2022).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 №8073-Х.Дата оновлення 06.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 07.12.2022).
3. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: рішення Вищої ради правосуддя № 1845/0/15-21 від 17.08.2021.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення: 07.12.2022).

Наталія Павловська

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри публічного та міжнародного права Юридичного інституту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна

**ЩОДО КВАЛІФІКУЮЧИХ ОЗНАК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ**

Відповідальність у міжнародному праві відіграє важливу роль у забезпеченні стабільного функціонування міжнародної системи. Комісія міжнародного права Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) визначила зміст міжнародної відповідальності в контексті: «ті наслідки, які те чи інше міжнародно-протиправне діяння може мати відповідно до норм міжнародного права в різних випадках, наприклад, наслідки діяння в плані відшкодування збитку й відповідних санкцій». У сучасній науці міжнародного права дефініція «міжнародно-правова відповідальність» визначається як конкретні негативні юридичні наслідки, що виникають у суб'єкта міжнародного права внаслідок порушення ним міжнародно-правового зобов'язання.

Міжнародно-правова відповідальність держав є одним із основоположних і найстаріших інститутів міжнародного права. Одним із керівних у сучасному міжнародному праві є принцип суверенної рівності. Дотримуючись цього принципу, держави приймають участь у взаємних відносинах та в багатосторонньому міжнародному спілкуванні, володіючи суверенітетом як політико-правовою властивістю та міжнародним імунітетом, що виражають верховенство кожної з них усередині країни та незалежність у зовнішніх відносинах. Водночас зазначений принцип не є ознакою відсутності взаємодії та взаємозалежності держав, оскільки жодна держава не може існувати й розвиватись в ізоляції від усього світового співтовариства. Вказаний принцип дає змогу державі здійснювати будь-які дії, що не суперечать встановленим принципам і нормам міжнародного права. Якщо ж держава не виконує або порушує свої зобов'язання, що виникають із норм міжнародного права, цілком закономірно виникає питання про її відповідальність перед окремими державами чи світовим співтовариством у цілому. Принцип суверенної рівності дає змогу виділяти держави в основну групу суб'єктів міжнародного права, а отже, і міжнародної відповідальності. Вивчаючи теорію міжнародного права суб'єктами міжнародно-правової відповідальності є суб'єкти міжнародного права. Діючі статті, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН, присвячені переважно відповідальності держав перед іншими державами. Однак необхідно зауважити, що загальна частина статей поширюється також на відповідальність держав перед іншими суб'єктами міжнародного права. Крім держав, суб'єктами права міжнародно-правової відповідальності прийнято вважати також держави, які відстоюють самовизначення і міжнародні (міжурядові) організації [1, с. 98]. У 2002 р. Комісія міжнародного права ООН, відповідно до резолюції Генеральної

Асамблеї ООН, приступила до розробки теми «Відповідальність міжнародних організацій». Питання про правосуб'єктність фізичних осіб є дискусійним у теорії міжнародного права. Більшість авторів (наприклад, Д.Б. Левін, В.А. Василенко, В. Давид та інші) обґрунтовують позицію, згідно із якою фізичні особи, як і юридичні особи, не є суб'єктами міжнародно-правової відповідальності. Питання про правосуб'єктність транснаціональних корпорацій схоже з проблемою міжнародної правосуб'єктності індивіда. Дефініція «міжнародно-правова відповідальність» охоплює правовідносини, що виникають за міжнародним правом у зв'язку з міжнародно-протиправним діянням. Тому зміст міжнародно-правової відповідальності складають негативні наслідки, які настають для держави в результаті порушення нею норми міжнародного права. Вказані правовідносини можуть бути як двосторонніми, так і багатосторонніми (у разі збільшення суб'єктного складу за рахунок участі в них інших суб'єктів, окрім потерпілої держави) [2, с. 47]. Вони виникають як із приводу первісних зобов'язань за відповідальністю суб'єкта, так і з приводу застосування примусових заходів із боку потерпілої сторони (з метою примусу держави-порушниці до виконання первинних зобов'язань).

Деталізовано та структуровано правовідносини міжнародно-правової відповідальності можна окреслити таким чином: підставою міжнародно-правової відповідальності держави є порушення нею міжнародного зобов'язання, тобто вчинення міжнародного правопорушення. Щоб зробити висновок про наявність міжнародного правопорушення, необхідно встановити, чи мала місце дія або бездіяльність посадових осіб чи органів держави, що за чинними нормами міжнародного права може бути поставлено у вину державі, і таке поведження порушило міжнародне зобов'язання цієї держави. Оскільки держава може здійснювати певні дії або не діяти за допомогою своїх органів і посадових осіб, їй може ставитись у провину міжнародно-протиправне поведження лише таких індивідів, які мають статус органу держави або її посадової особи. Дія чи бездіяльність цих осіб, що порушує норму міжнародного права, розглядається в міжнародній практиці як поведження самої держави. Держава буде нести міжнародну відповідальність за дії свого законодавчого органу, якщо він прийняв закон або інший нормативний акт, що суперечить міжнародним зобов'язаннями цієї держави. Наприклад, Європейський суд із прав людини в Рішенні в справі «Кононенко проти України» від 7 грудня 2006 р. визнав порушення п. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та ст. 1 Першого протоколу до цієї конвенції на тій підставі, що згідно із Законом України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» від 26 грудня 2001 р. було введено мораторій на примусову реалізацію майна державних підприємств, у статутних фондах яких частка держави становить більше 25%, унаслідок чого рішення національного суду, винесене на користь заявника, не виконувалось більше 7 років та 11 місяців [3]. Підставою для виникнення відповідальності буде офіційне оприлюднення такого акту парламенту (що в більшості випадків також є моментом, з якого

нормативний акт набуває чинності). Неприйняття парламентом держави законодавчого акту, необхідного для виконання її міжнародного зобов'язання, може викликати відповідальність цієї держави лише в тому разі, якщо це заподіяло моральний або матеріальний збиток. Однак бувають ситуації, коли держава може нести відповідальність за бездіяльність як таку (без настання негативних наслідків), зокрема, якщо предмет міжнародного договору полягав саме в прийнятті відповідних законодавчих актів.

На підставі наведеного, можна зазначити що поняття міжнародно-правової відповідальності характеризується наступними ознаками: настає за здійснення міжнародного правопорушення, реалізується на основі норм міжнародного права, пов'язана з певними негативними наслідками для правопорушника, спрямована на зміцнення міжнародного правопорядку. Норми, що визначають відповідальність держав у міжнародному праві, утворюють особливий міжнародно-правовий інститут. Зміст цього інституту змінювався відповідно до змін у розвитку міжнародного права. Норми, що становлять інститут міжнародно-правової відповідальності, мають переважно звичайний характер, що надає підвищеної значимості їх кодифікації.

Підстави для відповідальності поділяються на юридичні (нормативно-правові) та фактичні. Юридичні підстави – це сукупність юридично обов'язкових міжнародно-правових актів, на підставі яких певна поведінка (дія чи бездіяльність) кваліфікується як міжнародне правопорушення. Юридичні підстави відповідальності можуть міститись у будь-яких джерелах міжнародного права та інших актах, які фіксують обов'язкові для держави правила поведінки. Ними є правомірні, юридично чинні договори, звичаї, правосудні рішення міжнародних судів та арбітражів (проте консультативні висновки до переліку не входять); обов'язкові акти міжнародних органів та організацій (наприклад, Ради Безпеки ООН), конференцій і нарад; окремі односторонні акти держав міжнародно-правового характеру, через які вони перебирають на себе міжнародні зобов'язання та які визнаються іншими державами (наприклад, встановлення певної ширини територіальних вод). Фактичні підстави міжнародно-правової відповідальності – це те, за що настає відповідальність. Тобто це певний юридичний факт, а саме міжнародне правопорушення [4].

Основними характеризуючими ознаками міжнародного правопорушення (делікту) є протиправна поведінка, шкода (збиток), заподіяний протиправною поведінкою, та причинний зв'язок між дією та шкідливими наслідками.

Резюмуючи вищевикладене, відстоюється наукова думка, що сучасна система міжнародно-правових примусових заходів (санкцій і контрзаходів) є комплексом різноманітних елементів, здійснюваних державами як індивідуально, так і в межах відповідних міжнародних організацій та установ. Існуюча система відіграє унікальну роль у механізмі міжнародно-правового регулювання, а в соціальному плані виконує функцію всебічного захисту безпеки міжнародного співтовариства та має на меті можливість гнучкого вибору адекватних і діючих засобів реагування на будь-яке міжнародно-протиправне

діяння. Сучасна потужна система міжнародно-правових примусових заходів є, безперечно, основним засобом реалізації міжнародно-правової відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародне право ХХІ століття: сучасний стан та перспективи розвитку : [колект. моногр.] / [Микієвич М.М. та ін.; за ред. М.М. Микієвича]. Л. : Піраміда, 2013. 319 с.
2. Міжнародне публічне право: підруч. для студентів ВНЗ : у 3 т. / за заг. ред. В.Ф. Антипенка; Нац. авіац. ун-т. Київ : НАУ, 2012-2013.
3. Денисова Д.О. Відповідальність міжнародних організацій [Текст] : монографія. За наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. А.І. Дмитрієва. Одеса : Фенікс, 2014. 323 с.
4. Тимченко Л.Д., Кононенко В.П. Міжнародне право: підручник. К. : Знання, 2012. 631 с.

Напря́м № 5
Науково-педагогічний підхід у профілактиці правопорушень
серед учнів та студентської молоді

Світлана Бісік

викладачка-методистка правових дисциплін Відокремленого структурного підрозділу «Сумський фаховий коледж Сумського національного аграрного університету», м. Суми, Україна

Ольга Рубан

кандидатка філософських наук, викладачка-методистка Відокремленого структурного підрозділу «Сумський фаховий коледж Сумського національного аграрного університету», м. Суми, Україна

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОБОТИ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ
ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД МОЛОДІ

Виховання молодого покоління – це виховання майбутнього кожної держави, і майбутнє залежить не тільки від рівня професійної підготовки цього покоління, але й від його моральних якостей. У зв'язку з цим, варто згадати слова південноафриканського правозахисника, політика та юриста Нельсона Мандела про те, що "жодна країна, жодне суспільство, які не піклуються про своїх дітей, не можуть претендувати на визнання себе як нації", і це дійсно так.

На сьогоднішній день проблема правопорушень серед молоді залишається однією з гострих проблем українського суспільства.

Профілактика правопорушень є процесом попередження правопорушень або інших протиправних дій, що є основою протидії злочинності [3, с.25].

Профілактика має проводитися у формі запланованих дій, націлених головним чином на досягнення бажаного результату, але в той же час і на запобігання можливих негативних явищ [1, с.18].

Зазначимо, що сучасна правова освіта неможлива без впровадження інноваційних форм і методів, які роблять весь процес навчання та виховання більш ефективним, а значить і більш якісним особливо в сучасних непростих умовах.

Враховуючи, що серед ключових чинників ризику щодо можливості скоєння правопорушень студентами та учнями можна назвати такі як недостатній рівень правосвідомості та правових знань; брак організованої системи дозвілля; вживання алкогольних речовин; низький рівень правових знань батьків та недостатня увага з їхнього боку до виховання тощо, то робота фахівців направлена на озвучення, актуалізацію цих питань. А сама профілактична діяльність, щодо попередження правопорушень серед студентів та учнів, може проводитись як у рамках навчального процесу, так і в позаурочний

час. Форми та методи роботи мають відповідати віку, викликати в учасників зацікавлення та спонукати до роздумів та висновків.

Профілактика правопорушень серед студентів ВСП «Сумський фаховий коледж СНАУ» та учнівської молоді є передусім проблемою педагогічною, бо вона пов'язана з вирішенням певного кола виховних завдань і реалізується в навчально-виховному процесі.

Для формування у підлітків правильних потреб та інтересів, підвищення їх правосвідомості в ВСП «Сумський фаховий коледж СНАУ» систематично проводиться робота з профілактики та попередження правопорушень серед молоді, що спрямована на нейтралізацію причин та умов правопорушень і злочинності.

Метою таких заходів в коледжі є конкретизація знань учасників освітнього процесу про правопорушення, поширені серед молоді; формування вмінь стримувати безглузді вчинки та бажання, керувати собою, виробляти тверду волю; виховування почуття правової самосвідомості, поваги до української держави, конституційних прав і обов'язків кожного громадянина.

Головними напрямками профілактики правопорушень серед студентів та учнів можна вважати: правове виховання, організація дозвілля, профілактика вживання алкоголю та наркотиків.

Проводяться різноманітні заходи, які відповідають напрямкам молодіжної політики та направлені на профілактику правопорушень у студентському та учнівському середовищі.

9 лютого 2022 року підписано Меморандум про двосторонню взаємодію та співпрацю між Сумським науково-дослідним експертно-криміналістичним центром МВС України та ВСП «Сумський фаховий коледж СНАУ». Метою Меморандуму є створення основи для взаємної співпраці, обміну досвідом та інформацією, а також зміцненням зв'язків між сторонами. Установи висловили зацікавленість у розвитку взаємної співпраці, здійсненні спільної науково-дослідної діяльності, всебічній підтримки талановитої студентської молоді, а також допомоги їм у здобутті ґрунтовної освіти та підвищенні рівня професійної підготовки у галузях права.

Представники Сумського центру провели ряд цікавих зустрічей та майстер класів, ознайомивши учасників зі своєю роботою, рядом експертиз. Викладачі та студенти крім цікавої інформації отримали досвід, як не попадатися на гачок шахраям, не стати учасником дій шахрайських схем.

Вже системною є робота навчального закладу зі спеціалістами Вторинної безоплатної правової допомоги – на зустрічах предметом обговорення є різноманітна тематика. Наприклад, правова освіта молоді в сфері протидії та запобігання насильства – над цими питаннями працювали студенти Сумського фахового коледжу СНАУ з юристкою системи безоплатної правової допомоги на онлайн-семінарі. З молоддю проговорили поняття насильства, які види насильства виокремлені законом, за якими ознаками їх розрізняють. А. Кожушко, фахівчиня Місцевого центру, наголосила на видах юридичної відповідальності за вчинення насильства, а також заходах щодо протидії

домашньому насильству, таких як терміновий заборонний припис та обмежувальний припис. Юристка навела приклади типових життєвих ситуацій щодо вчинення домашнього насильства, з якими майже щотижня стикаються фахівці правової допомоги, розповіла про порядок правового захисту особи, яка страждає від насильства, та яка роль в цьому відведена системі БПД. Учасники онлайн-семінару отримали не тільки інформацію з теми, а і – алгоритм дій у разі небезпеки.

Важливим напрямком аудиторної роботи є виховний момент. Викладачі коледжу постійно удосконалюють свою майстерність, враховуючи специфіку часу. Так одним із способів оптимізації роботи є проведення бінарних занять. Наприклад, викладачами С. Бісік, О. Рубан було проведено бінарне практичне заняття з дисциплін "Навчальна практика зі спеціальності" серед правників II курсу та "Історія України та української культури".

У процесі заняття поділилися досвідом депутатка Верховної Ради по округу 167 м. Суми Т. Скрипка, фахівчиня Сумського місцевого центру БВПД О. Ярем, заступниця начальника відділу документообігу і організаційного забезпечення розгляду судових справ Ковпаківського районного суду м. Суми Н. Овчаренко. Особливу увагу гості наголосили на значенні профілактичної роботи у сфері правопорушень.

У коледжі СНАУ традиційно функціонує інститут кураторства,

В навчальних групах проводяться виховні години у формі тренінгів, ділових ігор, обговорюються життєві ситуації, організовуються диспути.

Так до професійного свята Дня юриста у 2022 р. проведено онлайн захід для студентів-правників випускного курсу «Професія на все життя». Родзинкою заходу стала зустріч із випускниками різних років: начальником Управління Державної міграційної служби України у Сумській області Д. Костенніковим, заступником директора АТ "СМНВО-Інжиніринг" Р. Федірком, працівницею Сумського районного суду Сумської області О. Немцевою. Гості поділилися досвідом студентського життя і зазначили, що «на кожную дію є протидія», «не знання законів, не звільняє від відповідальності», краще володіти інформацією, проводити роботу на випередження та не допускати правопорушення.

Важливим етапом в профілактичній роботі є поширення правових знань. Протягом навчального року в закладі постійно організовується комплекс заходів, спрямованих на співпрацю зі школярами міста та області.

Проводяться тренінг, диспути, години спілкування, круглі столи зі школярами («Трудові права молоді», «Стоп корупції», «Цікава економіка», «Ти і закон», «Молодь і поліція», «Формуємо критичне мислення разом», «Робота зі стереотипами», «Підприємницький талант», гра «Couple for million»). На основі підготовлених відеороликів та показових кейсів відпрацьовується алгоритм дій у тій чи іншій ситуації направлених на профілактику правопорушень у різних галузях.

Ми підтримуємо ідею І. Мірошніченко, що механізм управління зниженням рівня правопорушень в молодіжному середовищі повинен базуватися в першу чергу не на силових методах, тобто посиленні покарань, а на вихованні

молоді, тобто повинен бути націленим на профілактику й недопущення правопорушень, а тим більше злочину [2, с.277].

Виховання правової культури у студентів та учнів є одним з головних компонентів профілактичної роботи, адже вони повинні більше знати не лише про свої права, а й обов'язки та відповідальність, яка настає при порушенні певних загальноприйнятих норм співіснування у суспільстві.

Крім того, студентська та учнівська молодь – це майбутні кваліфіковані фахівці в різних сферах діяльності, в тому числі й правоохоронній, тому закріплення основних норм правової культури мають стати рівноцінним показником їхньої професійності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головка Н.І. Соціальна профілактика правопорушень. Навчальний посібник. Київ, ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с. URL: <https://bit.ly/3GrBwKu> (дата звернення: 29.11.2022).
2. Мірошниченко І.С. Теоретичні та прикладні аспекти профілактики правопорушень неповнолітніх Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, №4, 2011. URL: <https://bit.ly/3GeFCp0> (дата звернення: 01.12.2022).
3. Прудник Вікторія Вікторівна Профілактика правопорушень серед молоді засобами соціального проєктування. Навчально-науковий інститут педагогіки і психології. Суми, 2021. 82 с. URL: <https://bit.ly/3OY7dyM> (дата звернення: 30.11.2022).

Ганна Дефорж

докторка історичних наук, професорка, доцентка кафедри природничих наук і методик їхнього навчання Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ФОРМУВАННЯ ШКІДЛИВИХ ЗВИЧОК У ПІДЛІТКІВ

Формування понять «корисні та шкідливі звички», «здоровий спосіб життя» починається ще в закладах дошкільної освіти. Велика увага приділяється цим поняттям в закладах загальної середньої освіти, де викладається навчальний предмет «Основи здоров'я» в 5-9 класах. Відповідно до навчальної програми для закладів загальної середньої освіти в 6 класі, розділі 3 «Психічна і духовна складові здоров'я» розглядається тема «Звички та здоров'я» [1].

Студенти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка спеціальності 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) відповідно до освітньо-професійної програми вивчають навчальні дисципліни «Основи здоров'я», «Здоров'я людини», «Методика навчання основам здоров'я», де приділяється велика увага питанням про корисні та шкідливі звички, здоровий спосіб життя та ін. [2].

Розглянемо мотиви та причини, які сприяють формуванню такої шкідливої звички, як вживання алкогольних напоїв підлітками.

Будь-який вчинок людини мотивуються тими або іншими обставинами, збігами обставин, рисами характеру, рівнем психологічного стану. Вживання алкоголю підлітками також обумовлюється рядом різного виду причин. Зараз у всьому світі помічається зростання вживання алкогольних напоїв підлітками. У зв'язку із цим, в багатьох країнах все більше уваги приділяється проблемам розповсюдження алкоголізму серед молоді, проводяться дослідження, з метою вивчення мотивів вживання спиртних напоїв підлітками, виявлення факторів розвитку зловживання алкоголем. Основні з цих мотивів:

Самоствердження: «тому, що мені це подобається»; «тому, що приємно бути трохи п'яним»; «тому, що мені нудно».

Символічна участь (тиск з боку людей того ж віку): «тому, що мої друзі теж п'ють»; «для того, щоб мої друзі не вважали мене «білою вороною»; «тому, що більшість дорослих теж п'є»; «щоб легше спілкуватися з іншими людьми».

Зняття психологічної напруги: «щоб додати собі сміливості та впевненості»; «щоб бути спокійнішим»; «щоб було легше розмовляти з людьми».

Дослідження показують, що сучасні підлітки, раніше починають вживати алкоголь. При цьому немало уваги приділяється вивченню обставин залучення підлітків до алкоголю. Вказується дві основні форми залучення: в оточені рідних (батьки, родичі) і в колі друзів.

На основі одержаних даних, виявлено, що вживання алкогольних напоїв підлітками дуже різноманітне і за частотою, і щодо кількості, і за причинами.

Обстежених підлітків диференціювали в залежності від форми та характеру вживання ними алкогольних напоїв на такі групи: такі, що не вживають (взагалі або єдиний випадок вживання спиртного); такі, що рідко вживають (до 4-5 разів на рік, винятково у зв'язку з якими-небудь святами та в дуже незначних дозах); такі, що «традиційно» вживають (до 12-13 разів на рік за традиційними причинами: свято, сімейні свята, дні народження і в невеликих дозах); такі, що часто вживають (2-3 рази на місяць і більше не тільки за традиційними причинами, але і без причин, «просто так») [3].

Має місце вживання алкоголю у великих дозах, що призводить до асоціальної поведінки підлітків в стані сп'яніння. Перш за все, слід зазначити, що з віком вживання алкогольних напоїв підлітками зростає. Особливо наочно це видно на прикладі хлопчиків. Змінюються і мотиви вживання алкоголю. У хлопчиків спочатку основними мотивами є: бажання здаватися дорослішими, бути сильними та хоробрими і т.п. Формування підліткових груп означає появу таких мотивів як: «на свято, з друзями, за компанію», а у частини підлітків і просто так, з друзями. У дівчаток мотиви вживання алкоголю за період юності піддаються трансформації. Єдиним значним мотивом є вживання на свята і на сімейні урочистості. Поганий настрій є надзвичайно рідкісним приводом для вживання алкоголю і зустрічається, в середньому, в 1,7 % хлопчиків і 3 % дівчаток. Практично, ніколи підлітки не вживають напої наодинці.

Дуже важливий вік першого залучення до алкоголю: чим раніше відбувається знайомство з алкоголем, тим вищий ризик, що до періоду юності підліток припинить «традиційну форму вживання алкогольних напоїв».

Хлопчики в 4 рази частіше пробують спиртні напої в ранньому віці, ніж дівчатка. Процес залучення до алкоголю у дівчаток відбувається повільніше. Вони пізніше, в середньому, на 2 роки, ніж хлопчики, знайомляться з алкоголем, у більш старшому віці відбувається у них і найбільше залучення до вживання спиртного, в 15-16 років (у хлопчиків в 13-14 років). Мотиви першого залучення дуже різноманітні. Але простежується їх характерна еволюція залежно від віку. До 11-ти років перше знайомство з алкоголем відбувається або випадково, або його дають для «апетиту» – пиво, «лікують» – вино, або ж дитина сама з цікавості куштує спиртне (мотив властивий, головним чином, хлопчикам). У більш старшому віці мотивами першого вживання стають традиційні мотиви: свято, сімейне свято, день народження, гості і т.д. З 14-15 років з'являються такі мотиви, як було «незручно відстати від хлопців», «друзі умовили», «за компанію», «заради хоробрості» та ін. Хлопчикам властиві всі ці групи мотивів першого знайомства з алкоголем. А для дівчаток типовою, в основному, є друга традиційна група мотивів. Ініціатива першого вживання алкоголю, частіше за все, належить батькам і найближчим родичам. У розвитку особистості вирішальним компонентом є соціальний чинник спілкування, взаємодії та життя серед інших, особливо, дорослих людей. Дорослі не тільки передають дітям знання про навколишній світ, але і під їх дією формуються погляди, ставлення до навколишнього світу, складаються риси характеру, спосіб життя і поведінки молодої людини [3].

Першим соціальним середовищем для дитини є його сім'я. Вона відіграє важливу роль у вихованні дітей. Сім'я зумовлює засвоєння дитиною основних правил і норм поведінки, виробляє стереотипи ставлення до навколишнього світу. Несприятливі умови в сім'ї обов'язково відображаються на дітях. Не випадково, підлітки, що вживають алкогольні напої, як правило, живуть саме в таких сім'ях. Функціональна неповноцінність сімей підлітків, які часто вживають алкоголь, виражається, перш за все, в напруженій психологічній обстановці, конфліктних взаємовідносинах між членами сім'ї підлітків, в більшості випадків характеризується неприємним психологічним кліматом. Між батьками часто відбуваються сварки, скандали і навіть, трапляються бійки. В деяких сім'ях стосунки між батьками мають змінний характер: то вони спокійні та врівноважені, то конфліктні та напружені. В обох випадках нездоровий психологічний клімат негативно позначається на дітях, породжує в душі дитини відчуження від сім'ї, рідного дому. Атмосфера постійного психологічного дискомфорту виштовхує дітей на вулицю, під вплив друзів та сумнівних компаній.

У переважній більшості випадків напружений клімат в сім'ї пов'язаний з пияцтвом і алкоголізмом батьків. Характер вживання алкоголю в сім'ї робить надзвичайно великий вплив на дитину. «Питущі традиції», що існують в сім'ї стають об'єктом спостереження і наслідування дитиною. При цьому хлопчики прагнуть більше бути схожими на батька, а дівчатка – на матір.

Зловживання алкоголем батьків породжує низку «ненормальних» умов виховання. Це і напруженість, і конфлікти в сім'ї, і недоглянутість дітей, зниження матеріальної забезпеченості сім'ї, і порушення, у ряді випадків, структури сім'ї. Зловживання алкоголем батьками, напружена психологічна атмосфера в домі – домінуючі чинники, які сприяють розвитку вживання алкоголю неповнолітніми. Саме за цими ознаками понад усе відрізняються сім'ї підлітків, які часто вживають спиртне і які не вживають його постійно.

Сім'ї підлітків, які часто вживали алкоголь, частіше за все виявилися не в змозі виконати й свої прямі завдання і функції – виховання дітей. Тому очевидне «соціальне сирітство» – відсутність уваги та турботи з боку батьків, підлітки, при живих батьках, є сиротами – без нагляду, без батьківської й материнської турботи та ласки. В тих же випадках, коли контроль з боку батьків є, він стосується, в основному, фізичних потреб: вчасно і добре погодувати, одягнути, стежити за здоров'ям дитини. Увага ж до духовного розвитку дитини, до її дозвілля, інтересів, схильностей, як правило, відсутня, не кажучи вже про активне формування схильностей і інтересів дитини, підлітка. Це типова ситуація в сім'ях підлітків, які часто вживали алкоголь. Недоглянутість дітей значною мірою, як вже говорилося раніше, обумовлена пияцтвом і алкоголізмом батьків. У сім'ях, де батьки зловживають алкоголем, діти в 6 разів частіше покинуті напризволяще, ніж в сім'ях, де батьки вживають спиртні напої з традиційних приводів (свята, сімейні застілля і т.п.).

Відсутність уваги до життя підлітка з боку батьків обумовлюється й іншими чинниками. В деяких сім'ях частіше зустрічається відсутність нагляду

та уваги до дитини, підлітка, оскільки сім'я неповна. Впливає на увагу до дітей і такий чинник, як рівень освіти батьків. Це можна пояснити тим, що освіченість батьків визначає деякою мірою рівень загальної культури сім'ї, широту світогляду, різнобічність інтересів.

Проживання і матеріальні умови життя сім'ї мають окреме значення для розвитку зловживання алкоголем неповнолітніми. З погіршенням матеріальних і житлових умов сім'ї психологічний клімат в ній погіршується, зростає напруженість у взаємостосунках між членами сім'ї.

Несприятливі умови виховання в сім'ї в поєднанні з психологічними особливостями періоду юності, приводять до формування підлітків «групи ризику», зі своєрідним стилем або способом життя, з характерним відхиленням поведінки та, нерідко, асоціальною шкалою життєвих цінностей. Спосіб життя підлітків «групи ризику» виконує провідну роль в розвитку зловживання алкоголем.

Самогоноваріння негативно впливає на школярів тим, що створює сприятливі умови для придбання спиртних напоїв: простіше і дешевше. Неповнолітні нерідко навіть і заробляють самогоном, допомагаючи батькам готувати та продавати його.

Розповсюдженню алкоголю серед підлітків значною мірою сприяє і порушення працівниками торгівлі правил продажу алкогольних напоїв, продаж неповнолітнім, без пред'явлення паспорта. Іноді можна спостерігати, як біля окремих магазинів дорослі розпивають вино, горілку, пиво, іноді лотки з алкогольними напоями ставлять поруч зі школою або дитячим садком, і діти бачать поведінку дорослих напідпитку. Природно, що все це не проходить повз уваги дітей. Аналізуючи випадки придбання особами, що навчаються, алкогольних напоїв, можна зробити висновок, що вони часто мають значні суми грошей. Деякі батьки дають неповнолітнім кишенькові гроші, витрату яких не контролюють. Учні не вміють цими грошима розпорядитися, а тому купують вино, пиво. Значну роль при цьому виконує невміння учнями організувати свій вільний час, зайнятися чимось корисним для свого розвитку. В таких умовах вони підшукують собі заняття, прагнучи таким чином заповнити свій вільний час, а наявність грошей допомагає організувати цей час перебуванням в компанії з вином, пивом або горілкою.

Найбільш небезпечним є залучення неповнолітніх до вживання алкоголю родичами та батьками. Педагоги повинні виявляти таких людей і застосовувати заходи до своєчасного припинення їхнього негативного впливу на дітей і підлітків. Іноді підлітки, вживаючи алкоголь, не зустрічають осуду старших. Так батьки штовхають своїх дітей на шлях вживання алкоголю, а потім безпорадно шукають причини цієї шкідливої звички.

Потяг до спиртного у неповнолітніх з'являється, коли вони бачать, як дорослі випивають у дворах, парках, під'їздах будинків, магазинах. Створюється враження, що за такі порушення норм громадської поведінки людина не відповідає. Негативний вплив на дітей має читання художніх творів або перегляд

кінофільмів, де є моменти з застіллям, в яких підліток ще не може правильно сам розібратися. Те саме стосується окремих кінофільмів і телевізійних передач [3].

Таким чином, можна зробити висновок, що соціальне середовище (батьки, друзі, родичі, знайомі, сусіди та ін.) має значний вплив на формування корисних і шкідливих звичок підлітків та взагалі на спосіб їхнього життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Основи здоров'я» 5-9 класи. 2022. 34 с. [Електронний ресурс]. URL : <https://bit.ly/3imprOn> (дата звернення: 21.11.2022).
2. Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини, Хімія)» для здобувачів освітнього ступеня бакалавра зі спеціальності 014 «Середня освіта». Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка [Електронний ресурс]. Кропивницький, 2021. 20 с. URL : <http://surl.li/djbeh> (дата звернення: 21.11.2022).
3. Цимбал Н.М. Основи здоров'я. 6 клас: Посібник для вчителя. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2006. С. 61-65.

Світлана Єфіменко

кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та безпечного освітнього середовища комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», м. Кропивницький, Україна

ПРОФІЛАКТИКА ПОРУШЕНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ В ІНТЕРНЕТІ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

Інтернет-простір став неодмінною складовою життя в усіх сферах діяльності людини. Всесвітня мережа містить безмежне потенційне поле можливостей для задоволення різноманітних потреб як дорослих так і дітей. Вона слугує простором розкриття творчого потенціалу своїх користувачів, сучасним засобом комунікації (інколи єдиним), інструментом взаємодії з державою, майданчиком розвитку й розваг, праці й відпочинку тощо. Діти й молодь переважно використовують онлайн-простір для спілкування й творчої самореалізації в соціальних мережах, пошуку цікавої інформації для навчання й розвитку, створення творчого продукту, перегляду відеороликів, прослуховування подкастів, участі в онлайн-іграх. Цифрове середовище збагачує світогляд своїх користувачів у різноманітних сферах життя та надає можливість реалізувати права: на доступ до Інтернету, на участь у житті суспільства, зокрема на мирні зібрання та об'єднання з іншими особами в Інтернеті, на освіту, на свободу від дискримінації, на свободу вираження поглядів та інформації, на повагу до приватного життя і захист даних, на захист інтелектуальної власності, в тому числі авторського права та інші. Водночас онлайн-простір може містити потенційні небезпеки для своїх користувачів та стати інструментом порушення ними прав інших користувачів.

Порушення прав людини в Інтернеті можуть спричинити різноманітні онлайн-небезпеки: небезпечний контент, фейкова інформація, кібербулінг, кібергрумінг, сексторшен, секстинг, Інтернет-шахрайство та інші. Проте, безпечна поведінка в Інтернеті сприяє задоволенню потреб користувачів і водночас запобігає можливості потрапляння в пастку Інтернет-небезпеки чи ж створення такої пастки для інших користувачів (ненароком чи навмисне).

Найефективніше формувати у здобувачів освіти знання з прав людини в Інтернеті та навички безпечної поведінки в Інтернеті засобами практикоорієнтованого навчання. Це: тренінги, воркшопи, інсценізації, дискусії, квести, ділові ігри, челенджі, проблемні бесіди з використанням ситуативних кейсів тощо.

В умовах дистанційного та змішаного навчання формування відповідних компетентностей може здійснюватись за допомогою цифрових інструментів.

Пропонуємо розглянути онлайн-сервіси, які можуть стати ефективним помічником педагога у досягненні поставлених освітніх цілей щодо профілактики порушень прав людини в Інтернеті в умовах дистанційного та змішаного навчання.

Так, Zoom <https://zoom.us/> та Google Meet <https://meet.google.com/> – онлайнні сервіси, призначені для організації синхронної відеозустрічі. Їх доцільно використовувати в рамках освітніх заходів із проблеми профілактики порушень прав людини в Інтернеті з запрошеними представниками соціально-психологічних служб, соціальних служб, служб у справах дітей, правоохоронних органів.

Наступний онлайнний інструмент, який ми пропонуємо розглянути – Netboard <https://netboard.me/>. Це безкоштовний сервіс, який дозволяє створювати безліч тематичних сторінок з підсторінками. Для кожної створеної тематичної сторінки можна обирати налаштування приватності. На створеній тематичній сторінці самостійно чи у співавторстві можна розміщувати будь-який вебконтент (текст, аудіо, зображення, відео, опитувальники, ігри й інший інтерактив), систематизувати його за розділами та підсторінками й поширювати для перегляду. Наприклад, на тематичній сторінці можна розмістити посібник з прав людини для Інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум [1] в PDF-форматі, відеоролик проекту «Права людини та Інтернет» [2], візуалізовані за допомогою інфографіки правила безпечного Інтернету, подкаст, тест, гру й вебквест з проблематики Інтернет-безпеки. Здобувачі освіти, перейшовши за покликанням, мають можливість переглянути вміст сторінки Netboard, завантажити її файли, взяти участь в тестуванні й пограти у вбудовані на сторінці ігри. Особливістю розглянутого сервісу є те, що він надає можливість адміністраторам (авторам) тематичної сторінки отримувати зворотній зв'язок у вигляді коментарів та вподобайок під кожним розміщеним матеріалом, рис. 1.

Рис. 1. Скриншот фрагменту тематичної сторінки в Netboard, створеної автором для учнів 10-11 класів з теми «Безпека в Інтернеті»

Нижче наведено покликання та QR-код на авторську тематичну сторінку з проблеми безпечного Інтернет-простору для учнів 10-11 класів, створену в сервісі Netboard, а також покликання та QR-код на авторський скринкаст з алгоритму її створення.

Тематична сторінка «Безпека в Інтернеті»,
10-11 клас <https://bit.ly/3GIfwMp>

Створюємо тематичну сторінку в netboard.me
<https://youtu.be/fd4Sp2t1iXk>

Наступний цифровий інструмент, який сприяє інтерактивній взаємодії під час онлайн-обговорення проблеми безпечного Інтернету – Mentimeter <https://www.mentimeter.com/>.

Рис. 2. Скриншоти результатів опитування здобувачів освіти за авторським опитувальником з проблеми безпечного Інтернету, створеним в сервісі Mentimeter

Це умовно безкоштовний онлайн-сервіс, який дозволяє створити безліч інтерактивних презентацій з контентом (текст, зображення, відео) та вбудованими опитувальниками різних типів. Серед них: відкриті запитання, запитання з варіантами відповіді, запитання від аудиторії, лінійна шкала, сітка, мітки на мапі, гістограма, вікторина, правда чи брехня, визначення рейтингу, визначення переможця, запитання зі словом-асоціацією для створення спільної тематичної хмаринки слів тощо. Платний тариф дозволяє створювати презентації у співавторстві. Презентацію з вбудованими опитувальниками можна

використовувати як синхронно під час відеозустрічі, так і асинхронно, надавши учням доступ до неї за допомогою покликання чи QR-коду, рис. 2.

Для інтерактивної взаємодії на відстані, з метою обміну думками, ідеями, досвідом з проблеми прав людини в Інтернеті, рекомендуємо використовувати умовно безкоштовний сервіс Conceptboard <https://conceptboard.com/>. Він дозволяє створювати безліч віртуальних дошок досить великої площі та обирати для синхронної й асинхронної співпраці на дошці необхідні шаблони тла, блоків, схем, діаграм, таблиць, фігур, іконок та інших інструментів сервісу (але не більше 130 елементів на одній дошці у безкоштовному плані). Учасники взаємодії, перейшовши на онлайн-дошку за покликанням, можуть спільно вбудовувати, редагувати й завантажувати контент різного формату (файли PDF, Google Docs, зображення, відео тощо), а також «прикріплювати» на полотні дошки стікери, використовувати стрілки, залишати один-одному коментарі, рис. 3.

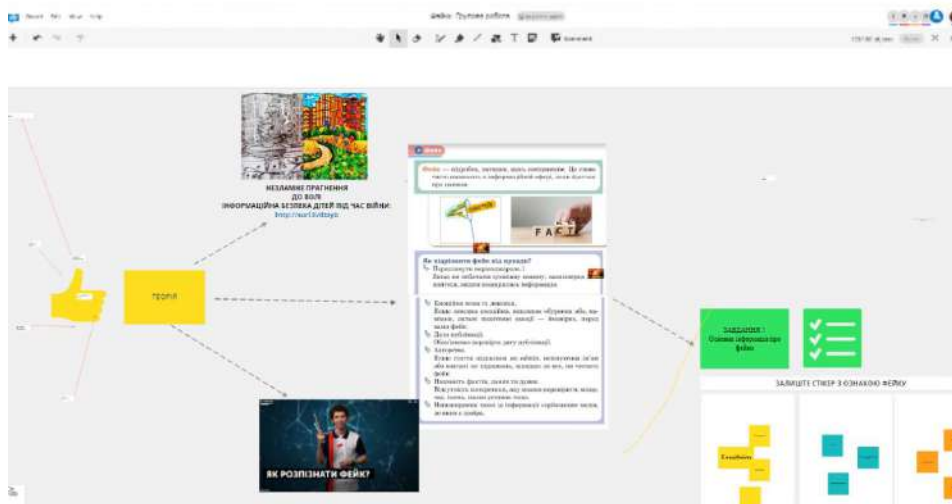

Рис. 3. Скриншот фрагменту віртуальної дошки Conceptboard, яку було створено та використано під час онлайн-взаємодії автора зі здобувачами освіти на занятті з теми «Безпека в Інтернеті: що потрібно знати учасникам освітнього процесу»

З метою ефективного формування знань здобувачів освіти з проблеми прав людини в Інтернеті й Інтернет-безпеки, пропонуємо використовувати готові відео або ж створювати власні відеоролики й розміщувати їх на каналі закладу освіти чи персональному каналі педагога в безкоштовному відеохостингу YouTube <https://www.youtube.com/>. За покликанням та QR-кодом наведено приклад авторського відео з проблеми Інтернет-загроз, розміщеного на персональному YouTube-каналі автора: «Засоби «цифрової дієти» як інструменти профілактики Інтернет-залежності» (<https://youtu.be/8WQx3fmE0gc>).

За допомогою умовно безкоштовного багатофункціонального онлайн-сервісу Genially <https://app.genial.ly/> можна створювати різноманітні інтерактивні цифрові освітні ресурси: презентації, інфографіки, вебквести, ігри, віртуальні посібники та інші навчальні матеріали з проблеми прав людини в Інтернеті. Сервіс містить дуже велику кількість шаблонів. Він надає можливість працювати над розробкою у команді, а також використовувати готові ресурси з можливістю їх редагування. Безкоштовний план передбачає поширення ресурсів за допомогою покликання, а платний – ще й завантажувати роботу в PDF-форматі. Нижче наведено покликання та QR-коди на авторський вебквест з проблеми Інтернет-безпеки, створений у сервісі Genially та авторський скринкаст з алгоритму його створення.

Вебквест «Інтернет-загрози»
<https://bit.ly/3Ze84ju>

Створюємо Web-квест у
[#genially](https://youtu.be/DpRv67IFOaE).
<https://youtu.be/DpRv67IFOaE>

Умовно безкоштовний онлайн-сервіс Wordwall <https://wordwall.net> дозволяє використовувати готові ресурси до занять з можливістю їх редагування, а також розробляти інтерактивні ігри різних типів. А саме: відповідники, сортування за групами, погоня в лабіринті, відповідні пари, вікторина, випадкове колесо, анаграма, діаграма з мітками, наведіть порядок, правильно, неправильно тощо. У платній підписці сервісу ще є можливість завантаження ігор у PDF-форматі. Нижче наведено покликання та QR-коди на авторські ігри з проблеми безпеки в Інтернеті, розроблені в означеному сервісі:

Гра «Розмісти у відповідні комірки
Інтернет-загрози»
<https://wordwall.net/play/36532/044/263>

Гра «Правильно, неправильно»
<https://wordwall.net/play/36534/502/2430>

Перейшовши за покликаннями чи QR-кодами, пропонуємо переглянути авторські скринкасти з алгоритму створення таких ігор.

Реєстрація та створення гри «Розмісти у відповідні комірочки» за шаблоном «ВІДПОВІДНИКИ»
<https://bit.ly/3QhLfaq>

Створюємо гру «Правильно, неправильно»
<https://bit.ly/3iigqGi>

Онлайновий інструмент Rebus1 <http://rebus1.com/ua/> – безкоштовний сервіс з генерації класичних (вербальних) ребусів різними мовами, а також математичних (числових) ребусів. Сервіс дозволяє створити власний ребус та завантажити його на пристрій, а також використати готові ребуси з будь-якої тематики та для будь-якої вікової категорії учнів, рис. 4. Для генерації та розшифрування ребусів сервіс містить всі необхідні інструкції.

Рис. 4. Ребус із закодованим словом «пароль», згенерований автором у сервісі Rebus1

Під час організації заходів з профілактики порушень прав людини в Інтернеті в умовах дистанційного та змішаного навчання, радимо скористатись наступними рекомендаціями:

- обирати цифровий інструмент відповідно до поставлених цілей та завдань заняття/заходу, технічного забезпечення усіх учасників освітньої взаємодії, вікової категорії здобувачів освіти та їх цифрових навичок;
- використовувати цікаві інтерактивні завдання, інтерактивні відео й презентації, ігри й вебквести, інфографіку, віртуальні дошки й тематичні сторінки, які надають можливість отримати зворотній зв'язок чи презентувати результат роботи;
- у групових синхронних чи асинхронних завданнях чітко визначати кінцевий результат спільної діяльності та внесок кожного учасника;

- для учасників, які з технічних чи інших причин не мали змогу бути присутніми на синхронному занятті, надати можливість попрацювати над завданнями синхронної зустрічі асинхронно, а також зробити для них запис екрану відеозустрічі для самостійного опрацювання.

Охарактеризовані автором онлайнві інструменти спрямовані на допомогу освітянам ефективно організувати продуктивну, змістовну, цікаву, інтерактивну взаємодію учасників освітнього процесу, не обмежену часом та місцем, під час організації заходів з профілактики порушень прав людини в Інтернеті в умовах дистанційного та змішаного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Посібник з прав людини для Інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум (Рекомендація СМ/Rec(2014)6 Комітету міністрів країнам-членам щодо посібника з прав людини для Інтернет-користувачів – пояснювальний меморандум). Перекладено українською мовою за виданням Recommendation CM/Rec(2014)6 of the Committee of Ministers to member States on a guide to human rights for Internet users – Explanatory Memorandum. К.: Інжиніринг, 2015. 56 с.
2. Проєкт «Права людини та Інтернет». URL: <https://bit.ly/3XbuKPu> (дата звернення: 16.12.2022 р.)

Володимир Мирошниченко

*кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри правознавства
Бердянського державного педагогічного університету, м. Бердянськ, Україна*

ПРАВОВА ОСВІТА ТА ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМКІВ ПРОФІЛАКТИКИ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Серед актуальних проблем, що їх висунуло сьогоднішня незалежна Україна перед педагогами, юристами, психологами та працівниками різних державних і громадських інституцій, гостро постала проблема правової освіти та виховання дітей і молоді, як складова комплексної програми навчання і виховання національної системи освіти.

Правова освіта для сучасної України є необхідною умовою розвитку особистості, запорукою нарощення інтелектуального потенціалу суспільства, зміцнення авторитету держави на міжнародній арені. Складовою вдосконалення правової освіти населення на шляху формування правового світогляду є перебудова системи вивчення правових дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах [1], цілеспрямована робота в учнівському середовищі зі збереженням наступності у викладанні правових дисциплін протягом усього навчального процесу, починаючи з дошкільного віку.

Правове навчання і виховання мають бути взаємопов'язаними. У підлітковому віці учні повинні усвідомити, що здійснення певних прав неможливе без певних обов'язків перед людьми, що їх оточують.

На нашу думку, сьогоднішній шкільний курс "Основи правознавства" не містить послідовного систематизованого викладу першооснов усіх головних юридичних дисциплін (такий виклад є у чинній програмі для навчальних закладів з поглибленим вивченням правознавства), а включає лише ту інформацію, яка є найбільш необхідною для учнів. Цим обумовлюється і структура навчального курсу, яка дещо не узгоджується з традиційною для юристів послідовністю галузей права. Спочатку надаються мінімально необхідні теоретичні знання про самі поняття "держава" та "право", про призначення цих інститутів у суспільстві та закономірності їх розвитку, характеризується поняття правової держави як своєрідної загальновизнаної мети сучасного державотворення. Історико-юридичні знання, враховуючи недостатню загальноісторичну і правову підготовку дев'ятикласників, також даються у мінімальному обсязі, з тим, щоб у кінцевому підсумку учні могли принаймні назвати, які держави в які часи існували на території сучасної України, не заглиблюючись детально у їх характеристику, а також пояснити історичну цінність найвідоміших пам'яток української правової культури.

На основі одержаних базових знань стає можливим вивчення основного змістовного блоку курсу, присвяченого конституційним правам, свободам і обов'язкам людини і громадянина в Україні. Тут передбачено також знайомство з міжнародними стандартами прав людини. Загалом ця частина курсу має

забезпечити своєрідне теоретичне підґрунтя для формування в учнів активної правозахисної позиції. Вивчаючи обов'язки громадян України, основну увагу пропонується звернути на загальний військовий обов'язок і першооснови податкових знань. Далі вивчаються конституційні засади державного ладу України, інститути безпосередньої та представницької демократії, тобто загальна характеристика нашої держави, здійснення народовладдя шляхом референдуму і виборів, структура, функції і форми діяльності законодавчої, виконавчої та судової влади. Особлива увага приділяється підготовці молоді до участі у виборах і референдумах.

В останній частині курсу розглядаються деякі положення галузевих юридичних дисциплін, зокрема цивільного, трудового, сімейного, адміністративного і кримінального права.

Досвідчений вчитель завжди творчо підходить до пропонованого матеріалу та його розгляду, враховуючи особливості конкретного класу, регіону, учнівського колективу. Він може об'єднати вивчення матеріалу кількох тем, перерозподілити послідовність їх розгляду, запропонувати окремі питання на самостійне вивчення тощо. Водночас вчитель має зважати на те що в сучасних умовах правової реформи, активної законотворчості необхідне постійне коригування навчального матеріалу з урахуванням новітніх правових актів.

Окремо вивчається курс "Громадянська освіта". Упровадження цього навчального курсу є частиною широкої програми громадянської освіти, яка, крім цього, передбачає також насичення громадянськими елементами змісту шкільної освіти з різних предметів, організацію позакласної та позашкільної діяльності, організацію шкільного життя, що сприятиме засвоєнню учнями зразків демократичної поведінки, позитивного досвіду громадянських дій.

Головною метою курсу "Громадянська освіта" є сприяння формуванню особистості, якій притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, прав людини та її громадянської відповідальності, готовність до компетентної участі в житті суспільства [2]. Громадянинові демократичного суспільства властиві толерантність, повага до загальнолюдських та демократичних цінностей, переконаність у пріоритеті прав особи. Він повинен бути патріотом своєї держави, знати та свідомо виконувати свої обов'язки.

Курс своїми дидактичними можливостями надає школярам знання про світові демократичні здобутки та особливості становлення демократії в Україні, формує мотивації та основні вміння, необхідні для відповідальної участі в громадсько-політичних процесах, критично-конструктивного ставлення молоді до життя суспільства. Також даний курс сприяє формуванню орієнтації учнів на загальнолюдські демократичні цінності, а також допомагає становленню активної життєвої позиції громадян щодо реалізації ідеалів і цінностей демократії в Україні. Не менш важливим є створення умов для набуття учнями досвіду громадянських дій, демократичної поведінки та спілкування.

Основними (базовими) поняттями курсу громадянської освіти є громадянське суспільство, держава, демократія, людина, особа, громадянин.

Пропонований навчальний курс істотно відрізняється від традиційних. По-перше, цей курс є інтегрованим: він охоплює філософські, аксеологічні, політичні, правові, економічні, культурологічні, соціально-психологічні знання тощо. По-друге, завданням курсу є не тільки надання певної суми знань, а, насамперед, сприяння формуванню особистісних якостей та ціннісних орієнтацій, притаманних громадянину демократичного суспільства, формування вмінь громадянської участі, громадянської відповідальності.

Викладання курсу базується на теоретичних та методологічних засадах педагогіки співробітництва, що передбачає створення демократичної атмосфери на уроках, суб'єкт-суб'єктні відносини між учнями та вчителем, особистісно-орієнтований підхід.

Специфіка вивчення інтегрованого курсу "Громадянська освіта" в 9 класі полягає в тому, що учні лише починають знайомитися з новим предметом, який вивчатиметься протягом трьох років. Ураховуючи конкретно-предметний характер мислення учнів цього віку, а також з метою використання їх життєвого досвіду, забезпечення потреб у налагодженні стосунків з найближчим оточенням, матеріал 9-го класу базується на рівні сім'ї, класу, вулиці.

Важливе значення для здійснення правового виховання старшокласників має вивчення "Історії України", "Всесвітньої історії" та "Економічної і соціальної географії України". Під час вивчення останньої має простежуватися ідея: людина-громадянин є найвищою цінністю і головним багатством України, а звідси логічно й випливає існування основного права – права на повноцінне життя, право господаря своєї країни.

Також в сучасній школі є елективні курси (курси за вибором). Це навчальні курси, які входять до складу допрофільної підготовки та профільного навчання. Курси за вибором створюються за рахунок варіативного компонента змісту освіти.

Функцією курсів за вибором допрофільної підготовки є правильний вибір профілю навчання, визначення сфери майбутньої професійної діяльності, усвідомлення учнями своїх переваг з позиції майбутньої діяльності.

За змістовим наповненням виокремлюють декілька видів курсів за вибором для допрофільної підготовки: професійно-орієнтаційні, які знайомлять учнів із світом сучасних професій; курси, що розширюють знання учнів з шкільних предметів; прикладні, які за результатами навчання передбачають навчити учнів оцінювати свої можливості щодо способів діяльності.

У старшій профільній школі курси за вибором сприяють формуванню індивідуальної освітньої траєкторії школярів, орієнтують на усвідомлений та відповідальний вибір майбутньої професії. Кожен учень протягом 3-х років навчання у старшій школі обирає для вивчення не менше 4-х – 5-ти курсів за вибором.

Курси за вибором у старшій школі можуть виконувати різні функції: забезпечувати поглиблене та розширене вивчення профільних предметів; забезпечувати міжпредметні зв'язки, сприяти вивченню непрофільних предметів; передбачають вивчення методів пізнання природи та суспільства;

зорієнтовані на певний вид діяльності людини поза профілем навчання, який обрав учень [3, с. 39].

Останніми роками підготовлена науковцями та рекомендована галузевим міністерством низка елективних курсів правової тематики:

1. "Живи за правилами". Програма курсу за вибором для учнів 7-8 класів. Автор Т.Ремех (35 годин);
2. "Ми різні – ми рівні". Програма курсу за вибором з основ гендерної рівності для 9-11 класів. Автори: Т.Бакка, Р.Євтушенко (30 годин);
3. "Конституційне право України". Програма курсу за вибором для 10 (11) класу. Автор М.Галенко (35 годин);
4. "Права людини в Україні". Програма курсу за вибором для профільних класів суспільно-гуманітарного напрямку. 10 клас. Автор Т.Ремех (17 годин);
5. "Права людини". Програма курсу за вибором для 10-11 класів. Автори: В.Денисова, П.Рабінович, Л.Заблоцька, В.Семенов. (68 годин);
6. "Історія держави та права України". Програма курсу за вибором для профільних 10-11 класів. Автор А.Кульчак (35 годин);
7. "Еволюція влади". Програма курсу за вибором для 11 класів. Автори: А.Горлов, С.Лавринюк (17 годин);
8. "Досліджуючи гуманітарне право". Навчальна програма курсу за вибором для учнів профільних класів. 10-11 кл. (17 годин);
9. "Ми – громадяни України". Програма курсу за вибором для 9 (10) класів загальноосвітніх навчальних закладів. Автори: О.Пометун, І.Ігнатова, І.Костюк, П.Кендзьор. (35 годин).

На нашу думку, профільні та елективні курси правознавства на досить високому рівні доповнюють, поглиблюють ті знання, які школярі отримують в ході вивчення обов'язкових навчальних предметів з правознавства. Дані курси дають змогу майбутньому випускнику школи визначити свою роль, призначення і місце у суспільстві, пристосуватися до його реалій та мати змогу відстояти свою активну позицію, як свідомий громадянин і патріот своєї держави.

Запобігання правопорушенням в учнівському середовищі має здійснюватися через систему формування правової культури. Дана система передбачає наявність діагностичного, пошукового, діяльнісного та рефлексивного етапів. У роботі з правового виховання мають бути присутні спеціальні педагогічні методи стимулювання правоохоронної діяльності; ряд різних ігрових і творчих заходів, у яких беруть участь самі учні; постійно існуючий інформаційний простір правового характеру; сприятливі умови для саморозвитку особистості дитини (організація вільного часу підлітків).

Правова освіта та правове виховання молоді мають перебувати в центрі уваги не тільки педагогів і правників, а й держави та суспільства. Правова та нормативна бази повинні сьогодні вдосконалюватися відповідно до вимог реального життя. Дієво і чітко має працювати механізм реалізації прав і свобод особистості, об'єктивно даватися оцінка протиправної та кримінальної поведінки неповнолітніх, з'ясовуючи при цьому причини правопорушень та

шукати шляхи і засоби запобіганню їм. Особлива роль у цьому належить превентивним заходам. Нехтування вихованням взагалі і правовим зокрема, недотримання чітко законодавства призводить до загибелі людей, сімей, держав і всього світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрусишин Б. Становлення та розвиток шкільної правової освіти в Україні. Юстиніан, 2007. №4. URL: <http://justinian.com.ua/article.php?id=2635> (дата звернення: 09.12.2022)
2. Громадянська освіта (інтегрований курс) 10 клас. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://bit.ly/3CrFAhc> (дата звернення: 09.12.2022)
3. Липова Л. Замаскіна П., Малишев В. Профільне навчання і проблеми соціалізації випускників. Шлях освіти. 2008. № 1. С. 38-41.

Лілія Рябовол

докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

**ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ
КУЛЬТУРИ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ
ЯК ЗАСІБ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

Підвищення рівня правової свідомості та правової культури – актуальне питання на сучасному етапі становлення нашої держави і суспільства. В основі розвитку правосвідомості та правової культури особистості є правове мислення як здатність пізнавати правові явища та зв'язки між ними. Правове мислення є процесом опосередкованого та узагальненого відображення правових явищ в їхніх істотних властивостях, зв'язках і стосунках. Розвиток правового мислення є особливо актуальним у зв'язку із специфікою правових явищ та особливостей їх сприймання. Так, пізнання людиною навколишнього світу відбувається за допомогою відчуттів та безпосереднього сприймання предметів і явищ. Право належить до таких явищ, якості якого неможливо споглядати, відтак, воно пізнається переважно через мислення. В основі правового мислення – теоретичні правові знання, практичні уміння й навички, здатність орієнтуватися в проблемних в юридичному аспекті ситуаціях. Щоб пізнати правові явища і зв'язки між ними, людині потрібно зрозуміти сутність та соціальне призначення таких явищ, уявити їх зміст і характерні ознаки, абстрагуватися від безлічі конкретних життєвих ситуацій. Шляхом мислення створюється ідеальний зразок того чи іншого правового явища, наприклад, поняття, принципів, функцій, форми права чи механізму правового регулювання.

Правове мислення охоплює когнітивний, практично-діяльнісний та аксіологічний аспекти, передбачає певну мотивацію, наявність правових потреб, інтересів і прагнень щодо досягнення певної мети, яка, своєю чергою, охоплюється свідомістю, отже, правове мислення сприяє у формуванні правової свідомості.

Слід зазначити, що правова свідомість – важлива умова правової соціалізації (адаптації) і творчої самореалізації особистості в умовах громадянського суспільства, соціальної, правової держави в Україні й глобалізованого світу в цілому. Важливо, що правова свідомість не зводиться до сукупності знань, засвоєних індивідом. Правові знання утворюють лише потенційний предметний зміст правової свідомості та мають пройти крізь емоційне сприйняття й набути особистісного сенсу. Існують різні підходи до визначення правосвідомості, встановлення її структури. Більшість дослідників цієї проблематики виходять з того, що, окрім правових знань, правова свідомість вміщує також систему цінностей, установок і переконань особистості щодо регулювання суспільних відносин правом.

Вчені-юристи (А. Колодій, В. Копейчиков, А. Олійник, Н. Пархоменко,

О. Скакун та ін.) визначають правосвідомість як систему поглядів, ідей, принципів, теорій, концепцій (правова ідеологія) та правових почуттів, емоцій, оцінок, уявлень і настанов (правова психологія), що ґрунтуються на правових знаннях й виражають ставлення особи до чинного, минулого та бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з ним. Значення правосвідомості полягає у тому, що вона характеризує соціальну практику як емпіричну діяльність, у процесі якої виражається суб'єктивне ставлення людей до чинного права, уявлення про свої права та обов'язки, про справедливість і несправедливість норм права, про сутність і принципи правової організації суспільства, почуття, настрої, емоції, пов'язані з оцінкою існуючого правового режиму, вказує І. Голосніченко [2, с. 24].

Представники педагогічної науки (В. Безбородий, М. Городиський, Д. Грубіч, І. Запорожан, Я. Кічук, Л. Макар, М. Подберезський, І. Романова, Н. Ткачова та ін.) визначають правосвідомість особистості як інтелектуально-розумове утворення, в якому втілюються її вміння мислити правовими категоріями та зіставляти їх з реальним досвідом правової поведінки й правових відносин, що встановлюються між людьми, давати правову оцінку ситуаціям, проблемам, поведінці, діям як правомірного, так і протиправного характеру. Правова свідомість людини є головним чинником, який визначає вибір способів поведінки та дій у тій чи іншій ситуації й формується на основі правових знань, уявлень, переконань, поглядів, почуттів, які склалися в суспільстві та становлять суспільну свідомість. Правосвідомість є проявом духовності особистості, передумовою стійкості її соціально-правової позиції при змінах ситуації в соціумі, оточенні особи.

У структурі правосвідомості виокремлюють такі елементи, як: правові знання, правові оцінки (ставлення, погляди), правові настанови (установки, переконання). Вони є взаємопов'язаними, так, засвоєння правових знань супроводжується їх оцінкою та оцінкою правової дійсності з огляду на них, а також передбачає вироблення ціннісного ставлення до певних державно-правових явищ. При цьому, ставлення особи до чинного, минулого й бажаного права та діяльності, пов'язаної з ним, є результатом інтеріоризації, або привласнення, сприйняття, розуміння, усвідомлення й уведення особою певних знань і цінностей, вироблених на їх основі, у власну, раніше сформовану, систему цінностей. Зазначимо, що цей результат передбачає не просте відтворення в діях особи одержаних знань, а їх переосмислення, співвіднесення з поглядами на правове. Отже, ставлення пов'язуються з поглядами, які, своєю чергою, є формою вираження особою свого ставлення до певних правових явищ, процесів, фактів.

Правові погляди також тісно пов'язані з переконаннями. Це зумовлено тим, що правосвідомість не тільки виражає ставлення особи до правової дійсності, а й спрямовує її на певні зміни в правовому середовищі, прогнозує і моделює їх, однак, правові погляди не можуть забезпечити виконання такого призначення правосвідомості, оскільки в їх структурі відсутня активна складова й тому вони мають пасивний характер. Це дозволяє стверджувати, що умовою

підвищення рівня правосвідомості є вироблення в особи переконань (правових настанов, установок), які, крім знань і ставлення до них, включають психологічну готовність до дії, до певної правової поведінки, готовність проявити активність у сфері пізнання і реалізації права. Наразі переконання є важливим осмисленим мотивом поведінки, який надає всій діяльності людини особливу значущість і спрямованість, а правова настанова – конкретною програмою поведінки, яка формується з усіх належних суб'єкту правових (правомірних і протиправних) знань, оцінок, думок, настроїв, звичок, навичок, сподівань, ставлень до кого-небудь і до чого-небудь, котрі переходять в інтереси й прагнення, що детермінує роль правової настанови як суб'єктивного регулятора поведінки.

Зазначимо, що як в теорії, так і на практиці правова свідомість взаємопов'язана з моральною свідомістю, а правова культура з моральною. Підкреслюючи цей зв'язок, О. Скакун вказує, що оцінка правосвідомістю правових явищ є не тільки правовою, але і моральною їх оцінкою, встановленням їх відповідності до моралі суспільства. Відтак, будь-які порушення законності, ігнорування законних прав та інтересів особи, недодержання вимог справедливості при вирішенні питань про юридичну відповідальність завжди розглядаються як аморальні явища. У свою чергу, правова культура здійснює зворотний вплив на моральну, позаяк є необхідною умовою формування високих моральних якостей громадянина. Знання й розуміння сутності та призначення правових явищ, таких, як: право, правосуддя, законність, правова відповідальність, переконаність у необхідності суворого дотримання норм права, сприяють зміцненню у свідомості людини основних принципів і категорій моралі [3, с. 464, 469].

Правосвідомість особистості є основою її правової культури, під якою розуміють сукупність стійких форм правової свідомості та правової поведінки, яка охоплює інтелектуальний, емоційно-психологічний (у тому числі, аксіологічний) та поведінковий аспекти, у тому числі, знання законодавства, переконаність у необхідності та соціальній корисності законів і підзаконних актів, а також уміння користуватися цим правовим інструментарієм у практичній діяльності, вказує О. Скакун [3, с. 471].

Згідно з усталеним у вітчизняній юридичній науці підходом, правова культура особи, так само як і правова свідомість, означає не тільки знання права, хоча воно є важливою її складовою. Правова культура особи означає також загальну повагу до права, вміння його реалізувати, активну правомірну поведінку в усіх життєвих ситуаціях, що є особливо актуальним у сфері прав людини. Звичайне пасивне знання прав людини є недостатнім для забезпечення такої ідеологічної гарантії законності в державі, як правова культура, вважає М. Антонович. Недостатньо знати свої права, адже часто виникає необхідність захищати чи відстоювати їх [1, с. 75].

Особливе значення має ціннісний (аксіологічний) аспект правової культури, враховуючи який, правову культуру визначають як систему правових цінностей, що утворюються у процесі розвитку суспільства й відображають

прогресивні надбання минулого й сьогодення на державному й міжнародному рівнях. Пріоритетними у цій системі є національні та загальнолюдські цінності.

Загальновідомим у психології та педагогіці є закон єдності свідомості й діяльності, згідно з яким свідомість виникає, формується і виявляється у діяльності. Це стосується і правової свідомості. Відтак, показником правової свідомості та правової культури особистості й однією з її змістових характеристик є правова активність як вища форма правомірної поведінки, тобто такої, що позначається дотриманням (виконанням), а не порушенням норм права. Особа, котра живе у сучасному демократичному суспільстві має виявляти правову активність. Саме у державах з демократичним режимом та громадянським суспільством затребуваною є активна особа, зацікавлена в реалізації правових норм і принципів в усіх сферах життєдіяльності суспільства, на відміну від держав з тоталітарним режимом, де бажаною є людина з конформістською поведінкою, а від активної намагаються позбутися. Правова, передусім правомірна активність особи, досягається через схвалення й стимулювання суспільно корисних і припинення шкідливих дій тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонович М. Правова культура українського народу в сфері прав людини: історичний розвиток та сучасний стан. Право України. 2003. № 12. С. 75-79.
2. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави. Право України. 2005. № 4. С. 24-25.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2009. 656 с.

Напря́м № 6
Проблеми формування й удосконалення окремих
криміналістичних методик та використання спеціальних знань у
кримінальному судочинстві

Irena Malinowska

PhD, doctor of social sciences WSB University in Warsaw, Republic of Poland

PRZESTĘPSTWA NIEWYKRYTE SPRZED LAT – ZADANIA
POLICYJNCH ZESPOŁÓW DS. PRZESTĘPSTW NIEWYKRYTYCH

W przypadku popełnienia przestępstwa w zależności od jego rodzaju, a ściślej od zagrożenia sankcją karną wszczęte będzie z urzędu, bądź na wniosek pokrzywdzonego śledztwo (przez prokuratora) lub dochodzenie (przez Policję).

W myśl art. 297 kodeksu postępowania karnego jest „celem postępowania przygotowawczego jest: 1) ustalenie, czy został popełniony czyn zabroniony i czy stanowi on przestępstwo; 2) wykrycie i w razie potrzeby ujęcie sprawcy; 3) zebranie danych stosownie do art. 213 i 214; 4) wyjaśnienie okoliczności sprawy, w tym ustalenie osób pokrzywdzonych i rozmiarów szkody; 5) zebranie, zabezpieczenie i w niezbędnym zakresie utrwalenie dowodów dla sądu”.

Śledztwo powinno być ukończone w ciągu 3 miesięcy. W uzasadnionych wypadkach okres śledztwa może być przedłużony na dalszy czas oznaczony przez prokuratora nadzorującego śledztwo lub prokuratora nadrzędnego nad prokuratorem, który prowadzi śledztwo, nie dłuższy jednak niż rok. W szczególnie uzasadnionych wypadkach właściwy prokurator nadrzędny nad prokuratorem nadzorującym lub prowadzącym śledztwo może przedłużyć jego okres na dalszy czas oznaczony.

W trakcie śledztwa lub dochodzenia przedsięwzięte zostaną czynności w postaci przesłuchań, dowodów z opinii biegłych, zebrane zostaną dokumenty mogące przyczynić się do wyjaśnienia okoliczności sprawy. Podsumowaniem tych działań jest decyzja merytoryczna, którą podejmuje prokurator kierując akta sprawy do Sądu wraz z aktem oskarżenia bądź też umarzając postępowanie.

Jak wynika z analizy przedmiotu, część postępowań nie zostało wyjaśnionych, a szczególnie w sprawach o poważne przestępstwa, a w szczególności zabójstwa, zgwałcenia, uprowadzenia osoby, handel ludźmi, podpalenia. Niektóre osoby z prowadzonych spraw nadal figurują jako zaginione.

Zauważa się, iż powracanie do akt umorzonych postępowań przygotowawczych nie oznacza wcale marnotrawienia czasu. Jak również nie jest nowym stanowiskiem. T. Hanausek w swoich naukowych rozważaniach zwracał uwagę na fakt, iż „ponowne, często następujące po latach, zapoznawanie się z materiałami spraw znajdujących się już w archiwach może pozwolić na uzyskanie nowego, odmiennego spojrzenia na te sprawy i zdobycie przez to nowych informacji, które były zawarte w badanych materiałach, lecz uprzednio nie zostały dostrzeżone” (Hanausek, 1998, s. 86). Tę „odmienność spojrzenia” determinuje szereg czynników, spośród których za jeden z kluczowych uznaje się osiągnięcia współczesnej nauki i techniki, a nawet rzemiosła.

Kryminalistyka, która jest nauką interdyscyplinarną, korzysta bowiem z dorobku innych dyscyplin, adaptując na swoje potrzeby – wynikające z wymagań procesu karnego – nowoczesne metody i rozwiązania. Działania te przyczyniają się w efekcie do wykrycia sprawcy przestępstwa i udowodnienia mu winy za popełniony czyn. Niestety, wielu popełnionych zbrodni do dnia dzisiejszego nie udało się wyjaśnić.

Przyczyn można upatrywać m.in. w tym, że ówczesne organy ścigania nie dysponowały narzędziami i metodami, które pozwoliłyby na rozwiązanie sprawy, co w konsekwencji wiązało się z umorzeniem postępowania. Dynamiczny rozwój nowoczesnych technologii spowodował, że powrót do starych, niejednokrotnie zapomnianych już spraw coraz częściej kończy się sukcesem.

Stwierdza się, że do wykrycia sprawców groźnych przestępstw sprzed lat i może - jak w sprawie Tomasza Komendy – przyczyniła się działalność „Archiwów X”, które w następstwie doprowadziło do uniewinnienia niesłusznie skazanych.

A. Bodnar – były Rzecznik Praw Obywatelskich pytał w 2017 r. Komendanta Głównego Policji o stopień realizacji jego zapowiedzi powołania takich komórek we wszystkich komendach wojewódzkich i ich rozbudowy. Jak podkreślił Rzecznik Praw Obywatelskich sprawa Tomasza Komendy umocniła przekonanie o niezwykle istotnym znaczeniu pracy policyjnych zespołów do spraw niewykrytych (tzw. Archiwów X).

Uniewinnienie przez Sąd Najwyższy w 2018 r. Tomasza Komendy od zarzutu zgwałcenia i zabójstwa młodej dziewczyny (za co niesłusznie odsiedział 18 lat w więzieniu) wykazało, że działania tych zespołów przyczyniają się do wykrycia sprawców najpoważniejszych przestępstw sprzed wielu lat. Mogą również doprowadzić do uniewinnienia osób niesłusznie skazanych.

W obu tych aspektach działania Archiwów X ma ogromne znaczenie dla praw i wolności obywatelskich - zarówno osób niesłusznie skazanych, jak i ofiar przestępstw lub ich bliskich.

A to właśnie sprawa Tomasza Komendy skłoniła Komendanta Głównego Policji do złożenia w maju 2017 r. deklaracji powołania komórek ds. niewykrytych we wszystkich komendach wojewódzkich w kraju, ich rozbudowy i wzmocnienia oraz powołania takiej komórki w Biurze Kryminalnym KGP.

Analizując genezę powstania i etapy kształtowania się policyjnych Zespołów ds. Przestępstw Niewykrytych, trudno nie dostrzec korelacji między rozwojem nowoczesnych narzędzi i metod badawczych w badaniach kryminalistycznych a okresem, na który przypadają kolejne sukcesy śledczych z Archiwum X.

W Komendzie Głównej Policji utworzono w dniu 1 sierpnia 2017 r. Zespół do Spraw Przestępstw Niewykrytych. Funkcjonuje on w strukturze Wydziału Dochodzeniowo-Śledczego Biura Kryminalnego Komendy Głównej Policji.

Do zadań wymienionego Zespołu należy m.in.:

1) typowanie postępowań przygotowawczych, umorzonych z powodu niewykrycia sprawców, dotyczących najpoważniejszych przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, mieniu oraz spraw poszukiwawczych dotyczących zaginięć osób, które

prowadzone były na terenie całego kraju w celu dokonania ich analizy i zainicjowania czynności zmierzających do ustalenia i zatrzymania sprawców;

2) realizowanie czynności procesowych w trybie art. 327 § 3 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2021 r. poz. 534, z późn. zm.) we współpracy z właściwymi miejscowo i rzeczowo jednostkami prokuratury oraz prowadzenie podjętych po umorzeniu śledztw powierzonych przez prokuraturę;

3) prowadzenie czynności o charakterze pozaprocesowym;

4) współpraca z instytucjami i ośrodkami badawczymi oraz specjalistami z różnych dziedzin nauki.

Istotnym zadaniem tego Zespołu jest wspieranie i nadzorowanie zespołów funkcjonujących w komendach wojewódzkich i Komendzie Stołecznej Policji oraz koordynacja czynności dochodzeniowo - śledczych w sprawach dotyczących najpoważniejszych przestępstw kryminalnych, zakończonych wydaniem postanowienia o umorzeniu z uwagi na niewykrycie sprawców.

Wyjaśnić należy, iż śledczy w prowadzonych sprawach karnych korzystają z dorobku nauk jaką jest kryminalistyka. Jest nauką interdyscyplinarną, która korzysta bowiem z dorobku innych dyscyplin, adaptując na swoje potrzeby – wynikające z wymagań procesu karnego – nowoczesne metody i rozwiązania. Działania te przyczyniają się w efekcie do wykrycia sprawcy przestępstwa i udowodnienia mu winy za popełniony czyn. Niestety, wielu popełnionych zbrodni do dnia dzisiejszego nie udało się wyjaśnić.

Z analizy przedmiotu wynika, że przyczyn tych można upatrywać m.in. w tym, iż ówczesne organy ścigania nie dysponowały narzędziami i metodami, które pozwoliłyby na rozwiązanie sprawy, co w konsekwencji wiązało się z umorzeniem postępowania. Dynamiczny rozwój nowoczesnych technologii spowodował, że powrót do starych, niejednokrotnie zapomnianych już spraw coraz częściej kończy się sukcesem.

Przed omówieniem poszczególnych rozwiązań, po które sięgają śledczy z Archiwum X, warto zdefiniować pojęcie nowej technologii. W ustawie z dnia 30 maja 2008 r. o niektórych formach wspierania działalności innowacyjnej (Dz.U. 2008 Nr 116, poz. 730) czytamy, iż nowa technologia jest to: „technologia w postaci prawa własności przemysłowej lub wyników prac rozwojowych, lub wyników badań przemysłowych, lub nieopatentowanej wiedzy technicznej, która umożliwia wytwarzanie nowych lub znacząco ulepszonych, w stosunku do dotychczas wytwarzanych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, towarów, procesów lub usług”. Tę rozbudowaną definicję można uzupełnić prostszą, jednakże dobrze wyjaśniającą istotę rzeczoności terminu. Mianowicie według internetowej wersji słownika Cambridge high technology to: „najbardziej zaawansowane i rozwinięte narzędzia i metody”. Z definicji tych wynika, że za nowoczesne uznać można tylko te wytwory, które według aktualnego stanu wiedzy są na najwyższym poziomie zaawansowania technologicznego. Mówi się, że zapotrzebowanie procesu karnego na naukowe metody wykrywania przestępstw i przestępców nie słabnie, co sprawia, że kryminalistyka stale się rozwija, jednakże należy zwrócić tu uwagę na fakt, iż proces

implementacji takich nowoczesnych metod i technik badawczych na potrzeby postępowania karnego jest obwarowany wieloma obostrzeniami.

W związku z tym od momentu pionierskiego zastosowania danej innowacji w innych dziedzinach życia do momentu wykorzystania jej w postępowaniu karnym i zaakceptowania przez wymiar sprawiedliwości musi upłynąć sporo czasu. Innymi słowy, satysfakcja kryminalistów płynąca z przekształcania odkryć naukowych w instrument sprawiedliwości nie zawsze wywołuje entuzjazm wśród prawników (szerzej na ten temat zob. Kwiatkowska-Wójcikiewicz, 2010, s. 9–11). Zdarzają się wyjątki, np. badania genetyczne w dość krótkim czasie ugruntowały swoją pozycję w kryminalistyce, a ekspertyza genetyczna uznawana jest za jeden z najmocniejszych dowodów w procesie karnym (Tomaszewski, 2010).

Kolejną nową metodą śledczą jest profilowanie kryminalne nieznanych sprawców przestępstw. Ta metoda to szereg czynności wykonywanych najczęściej w przypadku seryjnych zabójstw, napaści seksualnych, handlu ludźmi, uprowadzeń, rozboju i podpaień, w celu typowania cech nieznanego przestępcy, w oparciu o analizę danych pochodzących z miejsca zbrodni, cech ofiary oraz wiedzę na temat podobnych, wcześniej popełnionych przestępstw. Profilowanie stało się w ostatnich latach ważną częścią świadomości społecznej, głównie za sprawą mediów, które wykorzystując sensacyjny charakter przestępstw, wykreowały wizerunek profilerów jako ekspertów, którzy z niemal stuprocentową skutecznością rozwiązują najbardziej zawile zagadki kryminalne.

Profilowanie kryminalne jest stosunkowo nowym rozwiązaniem w procesie wykrywczym stosowanym przez służby policyjne na całym świecie, głównie w przypadku głośnych i niewyjaśnionych zbrodni – jak wcześniej zauważono zwykle zabójstw bądź brutalnych napaści (także na tle seksualnym). W praktyce pojawiło się w latach 60. Ubiegłego stulecia i do dziś wiąże się z nim wiele sporów i kontrowersji, zwłaszcza na gruncie naukowym. Wielu badaczy wciąż nie uważa profilowania za nową naukę bądź część już istniejącej dziedziny naukowej. Zarzucają jej twórcom brak naukowych podstaw, jednoznacznych definicji i metodologii.

Słowo „profilowanie” łączone jest w rozmaite związki frazeologiczne z innymi wyrazami. Czasami więc występuje jako profilowanie nieznanych sprawców przestępstw, czasami jako profilowanie psychologiczne, profilowanie kryminologiczne czy wreszcie profilowanie kryminalne. W pewnym sensie określenia te można traktować jako synonimy opisujące działania, których rozkwit przypada na przełom lat 70. i 80., a które polegały na wsparciu śledztwa przez specjalistów z dziedzin takich jak psychiatria, kryminologia i psychologia.

Miejsce zbrodni jest nie tylko źródłem dowodów popełnionego przestępstwa wskazujących wprost na osobę sprawcy (np. ślady traseologiczne, daktyloskopije, biologiczne), ale również dostarcza szeregu informacji przydatnych w procesie profilowania nieznanego sprawcy czynu i w konsekwencji pozwalających na jego wykrycie oraz ujęcie przez organy ścigania, gdy takimi twardymi dowodami nie dysponujemy.

Przyjmuje się bowiem, że to jak zostaliśmy ukształtowani, w jakim środowisku wzrastaliśmy, czego doświadczyliśmy i jakie cechy osobowości posiadamy wpływa w sposób bezpośredni na to, jak się zachowujemy, jakich wyborów dokonujemy i jak działamy. Ten wewnętrzny przymus, nawet jeśli chcielibyśmy, jest nie do przezwyciężenia. W związku z tym, także sprawcy przestępstw działają w ściśle określony sposób, ich modus operandi pozwala wyciągnąć szereg wniosków co do tego, kim są i jacy są. Oczywiście, typując sprawcę nie możemy wskazać konkretnej osoby, ale ustalając szereg jego cech jesteśmy w stanie w sposób znaczący ograniczyć listę potencjalnych sprawców danego czynu zabronionego.

W toku profilowania modus operandi, rozumiany jako „sposób działania”, staje się zasadniczym środkiem służącym do identyfikacji sprawcy przestępstwa.

Profilier budujący profil nieznanego sprawcy zabójstwa, czy przestępstwa podpalenia musi bazować na danych już zgromadzonych w śledztwie, a wśród podstawowych źródeł informacji służących profilowaniu wskazać należy: a) dokumentację dotyczącą czasu zaistnienia zdarzenia (z której wynika, kto jako pierwszy oraz kiedy dokonał powiadomienia organów ścigania o znalezieniu zwłok, kto jako pierwszy pojawił się na miejscu zdarzenia, jeszcze przed przybyciem funkcjonariuszy Policji, który policjant jako pierwszy wszedł na miejsce zdarzenia, jeszcze przed przybyciem grupy oględzinowej), b) dokumentację szczegółowo obrazującą miejsce lub miejsca zdarzeń (szkice, mapy, fotografie, materiał video, diagramy), c) opis śladów kryminalistycznych, które zostały ujawnione i zabezpieczone w toku prowadzenia oględzin miejsca zdarzenia (musi być bardzo szczegółowy), d) protokół z przeprowadzonej sekcji zwłok ofiary, jak też ekspertyzy medyczno-sądowe (toksykologiczne i inne), e) ekspertyzy z różnych dziedzin kryminalistyki, f) kompleksowo zgromadzone wszystkie informacje na temat osoby ofiary (informacje wiktymologiczne), które zazwyczaj są zawarte w protokołach przesłuchań świadków, korespondencji ofiary, notatkach i policyjnych raportach.

Autorka z uwagi na ograniczone możliwości w niniejszej publikacji edytorskie w sposób wybiórczy przedstawiła metody śledcze w prowadzonych postępowaniach przygotowawczych. Zatem analiza dowodów i miejsca zbrodni, informacji o ofierze pozwala na dokonanie podziału sprawców tradycyjnie na dwie grupy: sprawców zorganizowanych oraz sprawców niezorganizowanych.

Analizujący przestępstwa niewykryte funkcjonariusze z Archiwów X w wielu przypadkach mają do czynienia ze sprawami, w których brakuje podstawowego dowodu – ciała ofiary (o czym już wspomniano). Miejscem, które sprawcy często wybierają, by ukryć zwłoki lub przedmioty pochodzące z przestępstwa, są zbiorniki wodne. Decydując się na takie działanie, wierzą, że w ten sposób uda im się uniknąć odpowiedzialności karnej. Dobrze zaplanowana zbrodnia zakończona wrzuceniem ciała do wody rzeczywiście może stanowić spore utrudnienie dla organów ścigania. W celu trwałego ukrycia zwłok sprawcy zwykle obciążają je ciężkimi przedmiotami – odważnikami, betonowymi blokami, kamieniami (<http://www.zielona-gora.po.gov.pl/index.php?id=36&ida=3820>). Prawdopodobieństwo wypłynięcia zwłok jest wówczas bliskie zera, a brak wystarczającej wiedzy na temat zdarzenia

powoduje, że tylko przypadek może sprawić, iż zostaną one wykryte. Zdarzają się również sytuacje ponownego badania akwenu w celu stwierdzenia obecności przedmiotów mogących mieć związek ze zdarzeniem (np. narzędzia zbrodni). Po raz kolejny można skonstatować, iż klucz do rozwiązania niewyjaśnionej zagadki leży na styku dwóch płaszczyzn. Pierwsza z nich to wytężona praca analityczna z aktami sprawy, poparta czynnościami operacyjnymi mającymi na celu ukierunkowanie poszukiwań na konkretnie wskazany obszar, druga zaś – szerokie spektrum nowoczesnych narzędzi przeznaczonych dla techniki kryminalistycznej, które te poszukiwania mają umożliwić lub wesprzeć. Przydatne w tym zakresie są sonary, które reprezentują grupę urządzeń służących wykrywaniu obiektów podwodnych. Mimo iż wymienione narzędzia stosowane są od dawna, to dopiero współcześnie rozwinięte systemy pozwalają wykryć zatopione ciała i drobne przedmioty.

Podsumowując zastosowanie i wpływ nowych metod w rozwiązywaniu przestępstw niewykrytych, podzielono je uprzednio na trzy kategorie, do których przypisano narzędzia techniki kryminalistycznej znajdujące zastosowanie zarówno w badaniach laboratoryjnych, jak i na miejscu zdarzenia lub miejscu ukrycia zwłok (miejsca te mogą być ustalone lub przypuszczalne). Pierwszą kategorię stanowią więc urządzenia przeznaczone do wizualizacji i mapowania przestrzeni, drugą – instrumenty wykorzystywane do poszukiwania zwłok ludzkich, ostatnią zaś najnowsze osiągnięcia w badaniach daktyloskopijnych i genetycznych. Należy podkreślić dwojakie przeznaczenie niektórych narzędzi wymienionych w dwóch pierwszych kategoriach, np. bezzałogowy statek podwodny może służyć zarówno do poszukiwania zwłok i przedmiotów na dnie akwenu, jak i do wizualizacji przestrzeni pod wodą.

W śledztwach podejmowanych po latach przez Zespoły do Spraw Przestępstw Niewykrytych, w których upływający czas nie jest sprzymierzeńcem organów ścigania, szuka się wszelkich dowodów mogących mieć wpływ na pomyślnie zakończenie sprawy. Szczególnie pożądane są jednak te, na podstawie których można potwierdzić tożsamość osoby oraz udowodnić z prawdopodobieństwem graniczącym z pewnością, że ślad zabezpieczony niegdyś na miejscu zdarzenia pochodzi od konkretnej, wytypowanej przez policję osoby. Za bardzo cenne funkcjonariusze uznają ślady biologiczne i daktyloskopijne, umożliwiają one bowiem identyfikację indywidualną osoby. Najnowsze osiągnięcia w dziedzinie genetyki sądowej i badań daktyloskopijnych inspirują śledczych do ponownej analizy dowodów z akt umorzonych postępowań.

Nowoczesne narzędzia i metody techniki kryminalistycznej nakreślają główne kierunki w prowadzonym śledztwie. Pomagają w podstawowym zawężeniu kręgu podejrzanych. Pozostałe informacje służą większemu uściśleniu tego kręgu i eliminacji z niego osób, które prawdopodobnie nie mają nic wspólnego z zaistniałym i badanym przez śledczych zdarzeniem.

Wnioski:

1. Zasadnym byłoby rozbudowanie struktur Zespołów ds. Przestępstw Niewykrytych w Policji, odpowiedzialnych za prowadzone niewykryte śledztwo;

2. Szkolenia pracowników Zespołów ds. Przepływstw Niewykrytych w zakresie prowadzenia postępowań przygotowawczych w oparciu o nowoczesne narzędzia techniki kryminalistycznej.

BIBLIOGRAFIA:

1. Gołębiowski J., Grochowska K., Profilowanie kryminalne na potrzeby sądu. Kontrowersje wokół przydatności. URL: <https://bit.ly/3Go1IFA> [dostęp: 17.12.2022].
2. Krysztofiuk M. URL: <https://bit.ly/3CtZ53Q> [dostęp: 20.12.2022].
3. Kodeks postępowania karnego, Dział 7 - Postępowanie przygotowawcze - Kodeks postępowania karnego, (Dz.U.2022.1375).
4. Misztal P., Majchrzak K., Profilowanie przestępców na podstawie modus operandi– sprawcy zorganizowani i niezorganizowani. <https://bit.ly/3IB2TUK> [dostęp: 17.12.2022].
5. Lach B., Profilowanie kryminalistyczne, wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2022.
6. Zubańska M., Knut P., Niewykryte przestępstwa sprzed lat, nowoczesne narzędzia techniki kryminalistycznej i policyjne Zespoły do spraw Przepływstw Niewykrytych, czyli crimen grave non potest esse impunibile – cz. II, wyd. Problemy kryminalistyki. URL: https://problemykryminalistyki.pl/pliki/dokumenty//3_zubanskaknutniewykryteprzepstwa.pdf [dostęp: 19.12.2022].
7. Zastępca Komendanta Głównego Policji, Odpowiedź do Rzecznika Praw Obywatelskich nr Kpi-W²./4475/2021 z dnia 25.06.2021. URL: https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Odpowiedz_KGP_25.06.2021.pdf [dostęp: 19.12.2022].
8. Sikora M., Profilowanie sprawców przestępstw , wyd. Kwartalnik Policyjny, nr 3 (46)/2018, s.19.

Вікторія Байбузан

студентка 4-го курсу групи ПР19Б2 Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

*Науковий керівник: **Володимир Гриценко** - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності*

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ СУДОВОЇ ФОТОГРАФІЇ У КРИМІНАЛІСТИЦІ

Судова фотографія є однією із галузей криміналістичної техніки, яка займає важливе місце у криміналістиці та відіграє важливу роль під час проведення слідчих (розшукових) дій, так як на сьогодні фотографування є одним із найзручніших та найефективніших методів фіксації інформації. Загалом, ефективне розслідування, розкриття та попередження правопорушень є неможливим без використання техніки та приладів для фотографування.

Вивченню судової фотографії приділяла свою увагу значна кількість вчених-криміналістів, а саме: П. Д. Біленчук, В. Д. Берназ, М. В. Салтевський, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. О. Зотчева, Є. П. Іщенко, А. В. Кофанова, В. А. Журавель та інші науковці.

Судова фотографія — це галузь криміналістичної техніки, яка розробляє фотографічні засоби, прийоми і методи виявлення, фіксації та дослідження доказів. Зміст судової фотографії становлять наукові положення і практичні рекомендації щодо використання фотографії в розслідуванні злочинів [7, с.42].

О. Асаула зазначає, що завдання криміналістики в сучасних умовах обумовлені необхідністю системного криміналістичного забезпечення правоохоронних органів та спрямовані на оптимізацію процесу розкриття і розслідування кримінальних правопорушень. Актуальним завданням криміналістики стає взаємопроникнення криміналістики й практики правоохоронних органів: впровадження інновацій у правозастосовну діяльність, розробка новітніх криміналістичних засобів і технологій, уніфікація наукових криміналістичних рекомендацій і їх адаптація до практики застосування [1, с.195].

З цією думкою погоджується і науковець Є. І. Бакутін, який вказує, що вимога сучасної практичної роботи правоохоронців це необхідність широкого впровадження новітніх та належного використання перевірених часом технічних засобів. Питання технічного забезпечення правоохоронців є завжди актуальним. Розкриття та розслідування правопорушень неможливо уявити без отримання певної доказової інформації отриманої технічними приладами та технічними засобами, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. А можливість фіксації та збору доказів з місць скоєння правопорушень сприятиме як розкриттю, так і профілактиці правопорушень, для посилення безпеки громадян, захисту важливих об'єктів держави, підтримка

нормальної життєдіяльності населення, посилення безпеки дорожнього руху, підвищення рівня розкриття правопорушень [2, с.14].

Тобто, не можемо не погодитись з тим, що на сьогоднішній день сучасні технології є невід'ємною частиною нашого буденного життя. І, окрім того, вони займають чільне місце у криміналістиці, полегшують роботу правоохоронних органів та роблять проведення слідчих (розшукових) дій більш ефективним.

Застосування технічних засобів має велике значення для успіху в розслідуванні і може бути вельми ефективним способом фіксації при проведенні практично всіх слідчих (розшукових) дій – від огляду місця події до судової експертизи. Переваги застосування таких технічних засобів полягають в тому, що доказова інформація, отримана з їх допомогою, відрізняється об'єктивністю, наочністю, відсутністю викривлень під впливом часу та багаторазового відтворення [9, с.5].

Застосування фотографування прямо передбачено чинним законодавством, а саме ст. 100 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) передбачає, що речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. Фотографії додаються до протоколів (ст. 105 КПК України).

Крім того, відповідно до ст. 298-1 КПК України показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису є процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки.

Відповідно до положень КПК України фотозйомка може застосовуватися під час допиту (ч. 5 ст. 224), слідчий, прокурор має право проводити фотографування при обшуку (ч. 7 ст. 236), огляді (ч. 7 ст. 237), під час проведення слідчого експерименту (ч. 2 ст. 240), а також може проводитися візуальне спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження (ч. 1 ст. 269) [8].

П. Д. Біленчук поділяє судову фотографію на 2 види: судово-оперативну (відображувальну) та судово-дослідну. Відображувальну також ще називають "польовою", адже її використовують слідчий, орган дізнання, спеціаліст у ході розслідування злочину для фіксації слідчих і оперативних дій та їхніх результатів. Судово-дослідна фотографія, в свою чергу, передбачає зйомку речових доказів з метою одержання доказової інформації, яку важко одержати за допомогою звичайної фотозйомки [5].

Якщо визначати завдання судової фотографії, то науковець В. Д. Берназ вказує на такі:

- 1) забезпечити технічними засобами та практичними прийомами виявлення, фіксацію та дослідження матеріальних джерел доказової інформації;
- 2) здійснювати об'єктивну фіксацію слідчих дій та їх результатів;
- 3) вдосконалювати існуючі та розробляти нові технічні засоби збирання й дослідження доказів;

4) забезпечити принцип наочності в доказуванні та профілактичній діяльності слідчого, органа дізнання [6, с.71].

В. Ю. Шепітько вказує і на те, що фотографічний метод фіксації не порушує стану матеріальних об'єктів або слідів, тому у деяких випадках фотографічна зйомка може заповнити прогалини в описі фактів у протоколах слідчого огляду, виявити слабковидимі або невидимі деталі чи ознаки об'єкта [7, с.42].

Отже, бачимо, що судова фотографія виконує широке коло завдань, які відповідають завданням і меті усієї криміналістики загалом. Також необхідно зазначити, що з розвитком техніки, фотографічний метод дозволяє виконувати все більше коло завдань.

Наприклад, цікавим є фотограмметричний метод судової фотозйомки, про який зазначає вчений-криміналіст А. В. Коваленко. Він вказує на те, що фотограмметричний метод полягає у фотографуванні об'єктів за спеціальними правилами з метою їх подальшого вимірювання за отриманими зображеннями. В результаті фотограмметричної фіксації об'єкта за допомогою серійної цифрової фотокамери та комп'ютерної обробки зображень можна отримати його якісну геометрично точну текстуровану тривимірну модель. Об'єктами фотограмметричної фіксації можуть виступати різні за розмірами предмети, від мікрооб'єктів, до цілих будівель чи ділянок місцевості, інтер'єрів приміщень. Реконструйована в результаті фотограмметричної фотозйомки та програмної обробки 3D модель сканованого об'єкта може бути збережена у ряді загальноприйнятих форматів в електронному вигляді, переглянута та досліджена з використанням спеціального програмного забезпечення. Переваги дослідженого методу судової фотозйомки полягають у його неінвазійності, наочності та точності отриманих моделей, широких можливостях їх використання та дослідження [3, с.253].

Тобто, такий метод дозволяє максимально мінімізувати ризик пошкодження фіксованого об'єкта, при цьому отримати максимально точні виміри та моделі об'єкта.

С.О. Котенко наголошує на тому, що якісна фіксація об'єктів дослідження відображає обґрунтованість висновку, а разом з тим і його правильність. Фотографування об'єктів буде доцільним при дослідженні найрізноманітніших об'єктів: від великогабаритних до дрібних, від нових до непридатних до подальшої експлуатації (машини, обладнання, сировина, техніка, ювелірні та хутрові вироби, продукти харчування, алкогольні напої тощо). Наприклад: при дослідженні ювелірних виробів (каблучка, золотий ланцюг, браслет) задача експерта товарознавця відобразити в ілюстративній таблиці до висновку експерта не тільки сам об'єкт дослідження, а і його форму, плетіння, стан (наявні пошкодження чи ні) плетіння, наявність на ньому державного пробірнього клейма, так як наявність дефектів виробу, або відсутність клейма впливає на висновок судового експерта [4, с.332].

Крім того, П. Д. Біленчук визначає ще декілька методів судово-дослідної фотографії, це: голографічний, радіографічний, термографічний та інші.

Голографічний метод дозволяє отримати голограму, яка містить інформацію про весь об'єкт, який фотографують. Радіографічний метод дозволяє одержати фотографії невидимих слідів (наприклад, завдяки цьому методу невидимі сліди пальців на папері можна отримати у вигляді темного зображення сліду пальця на абсолютно білому фоні після проявлення спеціальної фотопластинки). Термографічний фотографічний метод фіксування зображення — це процес одержання зображення в теплових (інфрачервоних) променях. Приймачами теплового зображення можуть бути тепловізори, прилади нічного бачення, фотографічні матеріали, сенсibiliзовані для дальньої інфрачервоної зони. Цей метод застосовують, наприклад, для одержання зображення закритого барвниками тексту, виявлення слідів рук, ложа трупа чи будь-якого предмета, який деякий час був на місці події, а потім його забрали [5].

Тобто, бачимо, що дані методи дозволяють встановити значне коло інформації, яка є необхідною у кримінальному провадженні для встановлення обставин кримінального правопорушення, виявлення та фіксації доказів та подальшого розслідування, отже вони є важливим інструментом у роботі суб'єктів судової фотографії (слідчих, оперативних працівників, експертів).

Таким чином, з огляду на все вищевказане можемо зробити висновок, що судова фотографія є важливою галуззю криміналістики, яка, безперечно, має вирішальне значення для розкриття, розслідування і попередження кримінальних правопорушень. Судова фотографія застосовується відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України при проведенні широкого кола слідчих (розшукових) дій: огляду, обшуку, слідчого експерименту і дозволяє найбільш точно і повно зафіксувати інформацію, яка є необхідною та має значення для кримінального провадження. На сьогоднішній день, зважаючи на стрімкий розвиток науки і техніки, виникають більш новітні прилади, способи та методи фотофіксації, які дозволяють виконувати ширше коло завдань. На нашу думку, досить перспективними та такими, що заслуговують на увагу, є фотограмметричний метод судової фотозйомки, радіографічний та термографічний методи судово-дослідної фотографії. Застосування цих методів дозволить одержати більше інформації про обставини скоєння кримінальних правопорушень, встановити особу злочинця та фіксувати докази, які є слабоковидимими чи невидимими та не були виявлені до цього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Асаула О. Застосування сучасних технічних засобів у судовій фотографії. *Новітні кримінально-правові дослідження*. 2017. С.194-198.
2. Бакутін Є.І. Історичні аспекти виникнення технічних приладів фіксації правопорушень в Україні. *Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку*. 2017. С.13-16.
3. Коваленко А.В. Фотограмметричний метод судової фотозйомки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. Випуск 29, 2020. С.253-260.

4. Котенко С.О., Таліпова Л.А. Особливості фотографування речових доказів при проведенні судової товарознавчої експертизи. *Юридичні науки*. №11 (75). 2019. С.331-334.

5. Криміналістика (криміналістична техніка): Курс лекцій. П.Д. Біленчук, А.П. Гель, М.В. Салтевський, Г.С. Семаков. К.: МАУП. 2001. 216 с.

6. Криміналістика : навч. пос. В.Д. Берназ, М.В. Салтевський. Одеса : ОДУВС. 2010. 460 с.

7. Криміналістика: Підручник. Кол. авт.: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. За ред. проф. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х.: Право. 2008. 464 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України 4651-VI від 18.04.2010. Дата оновлення 06.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1856> (дата звернення: 06.12.2022)

9. Проведення слідчих (розшукових) дій із застосуванням звуко- та відеозаписувальних технічних засобів: метод. рек. В.В. Невгад, Р.М. Дударець, А.А. Саковський, М.П. Климчук. К. : Нац. акад. внутр. справ. 2018. 67 с.

Ярина Дідовець

*здобувачка вищої освіти ступеня «магістр» 1-го курсу групи 101 МСЕ
навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна*

*Науковий керівник: Юрій Приходько – кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ, ВИГОТОВЛЕНОЇ МЕТОДОМ 3D-ДРУКУ

Останнім часом технології 3D-друку досягли досить високого рівня та стали доступними для великого загалу людей. На такому обладнанні легко можна виготовити різні речі, навіть різні інструменти та квадрокоптери. 3D-друк вогнепальної зброї є питанням часу, але вже зараз це реальність.

На сьогоднішній день у вітчизняній експертній практиці така зброя не розглядалася. Однак, знаючи певні особливості виготовлення 3D-друкованої зброї, можна виділити деякі проблемні аспекти її дослідження.

Головним завданням криміналістичного дослідження такої зброї є вирішення питання віднесення її до вогнепальної зброї. При вирішенні цього питання обов'язково мають враховуватися ознаки, якими наділена вогнепальна зброя: зброярність, вогнепальність, надійність.

Критерій зброярності означає конструктивну належність об'єкта для ураження цілей і наявність достатньої вражаючої дії снаряда. Відзначають, що з визначенням цільового призначення таких виробів проблем не має бути. Ціль виготовлення такої зброї була визначення її першим конструктором – американцем Коді Вілсоном, який в 2012 році створив компанію Defense Distributed і рух «вікі зброя», метою яких було поширення цивільної вогнепальної зброї [1].

Можливість кулі наносити вражаючі ушкодження залежить від певних факторів: кінетичної енергії, конструкції, форми головної частини кулі та площі поперечного перерізу. Варто зазначити, що зазвичай 3D-друкована зброя виготовляється під пістолетні патрони промислового виробництва, енергія куль яких достатня для ураження цілей. В будь-якому випадку для нанесення проникаючого ушкодження відстріляна куля має володіти необхідною кінетичною енергією, методика розрахунку якої давно розроблена використовується в судовій балістиці.

Критерій вогнепальності передбачає використання для метання снаряду енергії газів, що виникають при згорянні пороха. Наявність стволу, як конструктивного елемента і використання унітарних патронів повністю забезпечує виконання цього критерію.

Критерій надійності означає наявність у об'єкта надійних основних частин зі сторони міцності та безпечності використання. Тобто зброя, виготовлена за допомогою 3D-друку, має включати всі основні частини, що має звичайна

вогнепальна зброя: ствол, запираючий та стріляючий механізми. При цьому зброя може мати основні механізми в різних конструктивних варіантах, інколи лише трохи нагадуючи звичайні зразки. Така своєрідність може виражатись не тільки в конструктивних виконаннях деталей та механізмів, але і в механізмі їх взаємодії і управлінні зброєю при стрільбі.

Надруковану на 3D-принтерах вогнепальну зброю можна вважати такою, що відповідає критерію надійності, якщо з неї можна здійснити більше одного пострілу. Однак відповідно до інформації наведеній в науковій літературі, з 3D-друкованої зброї можна здійснити обмежену кількість пострілів. При великій кількості пострілів його частини руйнуються і потребують заміни. Не можна виключити варіант, що на експертне дослідження може бути представлений зразок, що майже здійснив багато пострілів, і при експериментальній стрільбі, після першого пострілу, його конструкція може зруйнуватися. При такому результаті, питання про віднесення представленого об'єкта до вогнепальної зброї позитивно вирішено бути не може. Уникнути це дозволить вивчення на стадії попереднього дослідження основних частин, з метою виявлення ознак і продуктів пострілу, тобто доцільно залучати фахівця-хіміка. Однак категоричний позитивний висновок про належність до вогнепального зброї без експериментальної стрільби формулювати не можна [2].

Окремо необхідно зупинитися на вирішенні питання про придатність зброї для здійснення пострілів. При цьому необхідно чітко розділяти два поняття: придатність зброї до здійснення пострілів та придатність зброї до здійснення окремих пострілів.

У зв'язку з тим, що до такої зброї відсутнє нормативне врегулювання, а отже, й об'єктивні критерії оцінки, експерт може лише охарактеризувати стан зброї та взаємодію його частин, деталей, вузлів та механізмів, що визначається на підставі оцінки його конструктивних ознак і проведення експериментальної стрільби.

Іншою проблемою криміналістичного дослідження вогнепального зброї, виготовленої за допомогою 3D-друку, може стати його ідентифікація. Наприклад, після пострілу з пістолета Liberator, ствол та інші частини якого (за винятком цвяха-ударника) виготовлені із пластику, на кулі сліди нарізів ствола не відобразяться, бо матеріал оболонки кулі твердіший, ніж матеріал ствола [3]. Може залишитися слід металічного бійка-ударника на капсулі гільзи, якщо він не проб'є метал капсуля наскрізь.

Варто зазначити, що технології 3D-друку відкривають потенційну можливість відтворення відсутніх або пошкоджених деталей для вогнепальної зброї промислового виробництва з метою його ремонту. У цьому випадку для правильної юридичної кваліфікації даних дій закономірно виникне питання про придатність надрукованих деталей для використання у відповідній зброї та їх віднесення до основних частин вогнепальної зброї.

При віднесенні деталей або частин, виготовлених саморобним способом, до основних частин вогнепальної зброї, крім визначення їх конструктивних особливостей та функціонального призначення, обов'язково має вирішуватися

питання про їх придатність до використання. Це визначається експериментально шляхом включення досліджуваної деталі у справний екземпляр зброї, випробування її взаємодії з іншими деталями та частинами зброї та наступною експериментальною стрільбою [2].

Отже, технології 3D-друку сьогодні активно використовуються в оборонній, авіаційній, ракетно-космічній, автомобільній та інших галузях промисловості. Звісно ж, що їх широке впровадження в збройову промисловість є справою зовсім недалекого майбутнього. Знаючи особливості конструкцій відомих екземплярів вогнепальної зброї, виготовленої методом 3D-друку можна визначити ймовірні аспекти їхнього криміналістичного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Як друкують зброю за допомогою 3D-принтерів і чому це не подобається владі. URL: <https://bit.ua/2021/05/yak-drukuyut-zbroyu/>
2. Кокин А.В. 3D-оружие и перспективы его криминалистического исследования. Теория и практика судебной экспертизы. Том 12, № 2. 2017. 34-41 с.
3. Огнестрельный пистолет, полностью отпечатанный на 3D-принтере. URL: <https://3dreams.com.ua/liberator> (дата звернення: 12.11.2022).
4. Друк 3D-моделі на 3D-принтері. URL: <https://koloro.ua/ua/pechat-3d-modeli-na-3d-printere.html> (дата звернення: 12.11.2022).
5. Пистолет через 3D-принтер: Что нужно знать про напечатанное 3D-оружие? URL: <https://lastday.club/pistolet-cherez-3d-printer-что-nuzhno-znat-pro-3d-oruzhie/> (дата звернення: 12.11.2022).
6. Мода на 3D-зброю набирає обертів: у Канаді успішно випробувано рушницю. URL: <https://bit.ly/3WUPziv> (дата звернення: 12.11.2022).
7. Технологии 3D-печати при изготовлении огнестрельного оружия. URL: <https://bit.ly/3GJcGqF> (дата звернення: 12.11.2022).

Ярослав Заяць

*аспірант кафедри товарознавства, митної справи та управління якістю
Львівського торговельно-економічного університету, м. Львів, Україна*

Юлія Бойчук

*судова експертка у сфері психологічних досліджень Львівського науково-
дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України,
м. Львів, Україна*

Роман Біндас

*судовий експерт сектору досліджень у сфері інформаційних технологій
Львівського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
МВС України, м. Львів, Україна*

Микола Беднарчук

*кандидат технічних наук, професор, завідувач сектора моніторингу та
інформаційного забезпечення відділу забезпечення діяльності Львівського
науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України,
м. Львів, Україна*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК

Відомо, що Закон України «Про судову експертизу» передбачає значну кількість суб'єктів судово-експертної діяльності [1], які здійснюють її за десятками видів судових експертиз та використовують при цьому сотні методичних розробок. Наприклад, Експертна служба МВС, яка є державною спеціалізованою установою судово-експертної діяльності, сьогодні здійснює роботу за 37 видами та підвидами судових експертиз, які часто поділяються на окремі експертні спеціальності [2]. У свою чергу, належне функціонування кожної експертної спеціальності забезпечують десятки методичних матеріалів, кількість яких постійно зростає (наприклад, номенклатура чинних методик за експертними спеціальностями товарознавчого спрямування налічує понад 15 одиниць). Тому сучасний арсенал науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності налічує сотні методичних розробок (рис. 1).

Рис. 1. Умовна система «Суб'єкти судово-експертної діяльності – Експертні спеціальності – Методики виконання судових експертиз»

Проблема формування та удосконалення криміналістичних методик набула актуальності ще понад 30 років тому [3-4], але стала особливо гострою після 24 лютого 2022 року, оскільки у нашій державі виникла невідкладна об'єктивна потреба докорінної зміни їх змісту та інформаційного забезпечення.

На думку авторів, основною складовою частиною зазначеної проблеми варто вважати фундаментальні першоджерела (інформаційну базу, теоретичні основи тощо), на яких побудовані чинні сьогодні у нашій державі криміналістичні методики.

Через обмежений обсяг тез для підтвердження зазначеної думки проведено аналіз обмеженої кількості довільно взятих чинних методичних матеріалів, які використовують у своїй повсякденній діяльності судові експерти окремих експертних спеціальностей (табл.1).

Таблиця 1. Дані про окремі характеристики криміналістичних методик

УПН ¹⁾	Дані про інформаційні джерела, використані для написання методичного матеріалу (кількість, одиниць / частка, %)					Рік видання методичного матеріалу
	загальна	В ²⁾	КЦС ³⁾	ДА ⁴⁾	РВ ⁵⁾	
[5]	26 / 100,0	17 / 65,3	- / -	9 / 35,7	1982-2000	2000
[6]	21 / 100,0	4 / 19,0	- / -	17 / 81,0	1952-1999	2000
[7]	17 / 100,0	7 / 41,1	- / -	10 / 58,9	1983-2008	2008
[8]	15 / 100,0	4 / 26,7	- / -	11 / 73,3	1968-2017	2020
[9]	28 / 100,0	17 / 60,7	1 / 3,5	10 / 35,8	1967-2018	2021
[10]	4 / 100,0	3 / 75,0	- / -	1 / 25,0	2011-2018	2022
[11]	13 / 100,0	6 / 46,1	- / -	7 / 53,9	1996-2017	2021
[12]	8 / 100,0	6 / 75,0	- / -	2 / 25,0	2003-2017	2017

У таблиці 1 прийняті наступні умовні позначення:

¹⁾УПН – умовний порядковий номер, який відповідає порядковому номеру літературного джерела до даної статті.

²⁾В – вітчизняні (видані в Україні).

³⁾КЦС – видані у країнах цивілізованого світу.

⁴⁾ДА – видані у країні-агресорі.

⁵⁾РВ – роки видання (від – до).

Аналіз даних табл. 1 переконливо засвідчує, що у чинних вітчизняних криміналістичних методиках:

- досі присутня вагома частка (25,0% - 58,9%) чи навіть абсолютне домінування (73,3% - 81,0%) базових теоретико-методичних розробок, які створені авторами і/чи видані у країні-агресорі;

- повністю відсутні чи наявні у мізерних кількостях (наприклад, 3,5%) фундаментальні надбання теоретичних знань і практичного досвіду у відповідних галузях передових наукових шкіл цивілізованого світу – країн ЄС, Великобританії, США, Ізраїлю, Японії та ін.

З іншого боку, вище викладене дозволяє однозначно стверджувати, що реальні масштаби проблеми формування та удосконалення вітчизняних криміналістичних методик передусім потребують певних затрат часу для:

- залучення усіх накопичених в Україні (включаючи класичні надбання до 1918 року та до 1939-1941 років) відповідних теоретико-методологічних ресурсів кращих вітчизняних криміналістичних наукових шкіл;

- залучення відповідних сучасних теоретичних надбань і передового практичного досвіду країн цивілізованого світу.

Вирішенню цієї проблеми певною мірою можуть сприяти працівники секторів моніторингу та інформаційного забезпечення діяльності обласних НДЕКЦ МВС України, які у найкоротші терміни можуть здійснити пошук фундаментальних літературних джерел (включаючи публікації у фахових наукових виданнях [13] за відповідними експертними спеціальностями), що можуть бути фундаментальним підґрунтям для створення в Україні криміналістичних методик нового покоління та сприятимуть гармонізації вітчизняних науково-методичних матеріалів з відповідними матеріалами провідних демократичних країн сучасного світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судову експертизу. Закон України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 28, ст.232). Документ 4038-ХІІ, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 06.12.2022).

2. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.09.2020 № 675. Документ z0022-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#Text> (дата звернення: 06.12.2022).

3. Заяць Я.І., Ковальова Д.М., Рак М.С., Хитра І.Я., Попович Н.І. Актуальність створення сучасної науково-методичної бази дослідження товарів у судовій експертизі. Інновації в управлінні асортиментом, якістю та безпекою товарів і послуг : матеріали VIII-ої міжнародної наук.-практ. конф. (Львів, 03 грудня 2020 року): тези доповідей / Львів : Видавництво «Растр-7», 2020. С. 126-129.

4. Zaiats R. Ya. Lat's Check it Out! Lat's do it! Review! – Current Directions of Methodology Development of Scientific Research in Forensic Expertise in Ukraine. The 11th International scientific and practical conference “Modern directions of scientific research development” (April 20-22, 2022). BoScience Publisher, Chicago, USA. 2022. P. 394-398.

5. Лозовий А, Донцова О., Стебіх О. [та ін.]. Методика визначення вартості майна. Звіт про науково-дослідну роботу (заключний)». Харків : ХНДІСЕ, 2000. 137 с.

6. Башкатова М., Коваленко Є., Верестун В. Практичні рекомендації з визначення якості різних груп промислових товарів. Звіт про науково-дослідну роботу (заклучний). Донецьк : ДНДІСЕ, 2000. 109 с.

7. Сорокіна В.О., Майстренко О.О., Іванова Н.Р. Розробка методичних рекомендацій щодо визначення вартості виробів з дорогоцінних та недорогоцінних металів зі вставками. Звіт про науково-дослідну роботу (заключний). Київ: КНДІСЕ, 2008. 61 с.
8. Токманьова З.М. Вирішення ідентифікаційних завдань при зміні зовнішнього вигляду людини. Методичні рекомендації. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2020. 37 с.
9. Хомко Б.Р., Чашницька Т.Г. Послідовність опису зовнішності особи під час судової портретної експертизи. Методичні рекомендації. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2022. 56 с.
10. Чашницька Т.Г. Ідентифікація особи, зображення якої зафіксовано в різні часові періоди. Методичні рекомендації. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2021. 31 с.
11. Ковальов К.М., Новіков К.В., Роль А.В. Методика дослідження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості (міжгалузєва методика). Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2021. 26 с.
12. Савкіна Т.В., Єгорова Т.М., Сліпець О.О. [та ін.]. Методика психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди. Харків: ХНДІСЕ, 2017. 61 с.
13. Zaiats R. Ya. Scientific Publications of Forensic Experts in Professional Publications as Information Sources for Conducting Forensic Examinations. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference "Progressive research in the modern world" (December 1-3, 2022, Boston, USA) BoScience Publisher, Boston, USA. 2022. P.793-798.

Роман Кірін

доктор юридичних наук, доцент, судовий експерт Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

Володимир Коротаєв

кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, директор Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

ПРОБЛЕМНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ РАКЕТНОЇ ЗБРОЇ

З початку повномасштабного вторгнення російські окупанти випустили по Україні, станом на 27.11.2022 р., понад 4 тисячі різноманітних ракет всіх типів [1].

При цьому, ця кількість не враховує ракети сімейства зенітно-ракетних систем середнього радіуса дії С-300 різних модифікацій (за кодифікацією НАТО - SA-10 Grumble, SA-12 Giant/Gladiator, SA-20 Gargoyle), а також таких авіаційних ракет як Х-59 (високоточна авіаційна ракета класу «повітря-поверхня» середнього радіусу дії «Овод», «виріб Д-9», за кодифікацією НАТО AS-13 Kingbolt) та Х-58 (протирадіолокаційна ракета, «виріб 112», «виріб Д-7», за кодифікацією НАТО - AS-11 Kilter).

Подібних масштабів ракетного тероризму планета ще не бачила. Тож, не залежно від того, до якого механізму міжнародного правосуддя прийде антимілітарна світова спільнота для притягнення воєнних злочинців до відповідальності, вітчизняні криміналісти та судові експерти мають зібрати якомога повну доказову базу їх злочинів. Очевидно, що останні не мають залишитися безкарними та потребують міжнародного розгляду та засудження. Наразі існує кілька варіантів створення відповідної судової інституції:

- 1) двосторонній договір між Україною та ООН, схвалений Генеральною асамблеєю, що забезпечує політичну підтримку всієї міжнародної спільноти і створює окремий трибунал;
- 2) внутрішній суд, створений Україною, з додаванням міжнародного елемента з боку ЄС або Ради Європи, з можливим схваленням Генеральною асамблеєю ООН;
- 3) спеціалізований міжнародний суд за підтримки ООН;
- 4) спеціальний міжнародний трибунал за підтримки міжнародної спільноти [2].

Втім, окрім зазначених проблем у судових відносинах, вбачаються наявними й такими, що потребують вирішення, окремі питання у сфері кримінальних правовідносин.

По-перше, необхідно встановити усю сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак, що дозволяють кваліфікувати суспільно-небезпечне діяння

як конкретне кримінальне правопорушення. В даному випадку мова йде про знаряддя злочину, використовуючи які особа вчиняє вплив (як правило, руйнівний) на матеріальні об'єкти, місце, час, спосіб і обстановку, як ознаки об'єктивної сторони злочину, а також про спеціальних суб'єктів - співучасників кримінального правопорушення (осіб, що його організовували (віддавали наказ), сприяли та виконували), як ознаки суб'єктивної сторони злочину.

Конвенція Ради Європи [3] розуміє під поняттям «знаряддя й засоби злочину» будь-яке майно, яке використовується чи може використовуватися будь-яким чином, цілком або частково, для вчинення злочину чи злочинів.

У своєму науковому дослідженні З.Є. Романівка, удосконалюючи ці поняття, запропонував розуміти під ними підшукане, виготовлене, пристосоване чи використане суб'єктом злочину матеріальне чи інше утворення, яким безпосередньо заподіюється або створюється загроза заподіяння істотної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони (знаряддя вчинення злочину), яке створило чи могло створити відповідні умови для вчинення злочину (засоби вчинення злочину) [4, с. 5].

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 438 Кримінального кодексу України (далі – КК) «Порушення законів та звичаїв війни» (міжнародного гуманітарного права, далі – МГП), в якому знаряддям виступає ракетна зброя характеризується переважно діями у таких формах: 1) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; 2) інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 3) віддання наказу про вчинення таких дій. По суті такий виклад статті КК є бланкетним, а відтак кваліфікація подібних злочинів потребує звернення до джерел МГП (законів та звичаїв ведення війни, викладених у нормах, статтях і правилах конвенцій, додаткових протоколів до конвенцій або у нормах звичаєвих правил), які й наповнюватимуть її зміст.

При цьому зазначимо, що у чинному КК термін «ракета» вживається лише один раз у ст. 282 «Порушення правил використання повітряного простору» - злочин, об'єктивну сторону якого характеризує порушення правил пуску ракет, проведення всіх видів стрільби, вибухових робіт або вчинення інших дій у повітряному просторі.

Більше того, національне законодавство наразі взагалі не розглядає таке поняття як «ракетна зброя». Тому, провівши аналогію з поняттям «вогнепальна зброя», можна запропонувати відповідну дефініцію.

Так, Регламент Європейського Парламенту і Ради Європейського Союзу визначає, що «вогнепальна зброя» означає будь-яку переносну ствольну зброю, яка здійснює постріл, призначена або може бути пристосована для здійснення пострілу чи прискорення кулі або снаряду за рахунок енергії вибухової речовини [5].

У відомчому наказі Міністерства внутрішніх справ України «вогнепальна зброя» розуміється як зброя, яка призначена для ураження цілей снарядами, що одержують спрямований рух у стволі (за допомогою сили тиску газів, які

утворюються в результаті згоряння метального заряду) та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі, що знаходиться на визначеній відстані [6].

В наказі іншого міністерства поняття «вогнепальна зброя» вживається у такому значенні - пістолети, револьвери, автомати, а також набої до них [7].

Тож, поняття «ракетна зброя» можна розглядати у широкому та вузькому розумінні. Останнє пропонується визначити у такій редакції: ракетна зброя – це будь-який ракетноносій, що здійснює постріл (пуск), призначений або може бути пристосований для здійснення пострілу ракетою.

Звісно, при цьому слід розрізняти поняття «ракетноносій» - апарат, який носить (транспортує) саму ракету (літак, надводний чи підводний корабель, автомобіль, потяг тощо) і з якого відбувається її пуск, та «ракета-носій» - апарат, що використовує принципи реактивного руху і призначений для виведення корисного вантажу у повітряний, космічний простір.

Як зазначено у заяві Європейського Союзу, виголошеній під час спеціального засідання Постійної ради ОБСЄ, ракетні атаки з боку РФ націлені на завдання максимальної шкоди мирному населенню. Невибіркові атаки на цивільних осіб або цивільні об'єкти без розрізнення, а також навмисні напади на мирне населення як таке або на окремих цивільних осіб, які не беруть участі у бойових діях, заборонені МГП і є воєнними злочинами [8].

Обмеженість права сторін збройного конфлікту в засобах і методах, які можуть бути використані, закріплена ст. 35 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року [9].

Саме ця норма є концептуальною основою для встановлення критеріїв заборони використання засобів і методів ведення бойових дій. Загалом у нормах договірних та звичаєвого МГП виділяють три критерії визнання засобів і методів забороненими [10]: 1) невивірковість дії засобів та методів; 2) ймовірність завдання надмірних пошкоджень або страждань; 3) наслідки, до яких можуть призвести засоби та методи.

Дійсно, Конвенцію ООН [11], яка ґрунтується на принципі міжнародного права, що забороняє застосування у збройних конфліктах зброї, снарядів і речовин та методів ведення війни, які можуть завдати надмірних ушкоджень або призвести до зайвих страждань, слід вважати джерелом МГП, що закріплює заборону застосування певних засобів ведення війни.

Також звичаєве МГП, зокрема Женевські конвенції 1949 р. та протоколи до них [12], вимагають, щоб рушійним принципом війни була військова необхідність, що зобов'язує всіх комбатантів спрямовувати свої дії на законні військові цілі, тобто, закони війни вимагають балансу між військовою місією та людяністю.

Такими, що заслуговують на увагу вбачаються й положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, який наша країна підписала ще 20.01.2000 р. [13], але так і не ратифікувала, хоча після угоди про Асоціацію з ЄС у 2014 р. його ратифікація є одним із прямих міжнародних зобов'язань України. Виходячи зі змісту до цього документу очевидними є такі закони війни: 1) для

прямої та конкретної військової переваги комбатанти не повинні здійснювати нападів, які є непропорційними, якщо очікувана шкода для цивільного населення явно надмірна; 2) комбатанти повинні спланувати атаки так, щоб напади були спрямовані лише на законні цілі та людей, щоб не застосовували їх до цілей без розбору.

Таким чином, у підсумку наведеного дослідження, обґрунтовано, що застосування ракетної зброї російськими військовими під час збройної агресії проти України з метою завдання надмірних ушкоджень та зайвих страждань цивільним особам, які не беруть участі у бойових діях, та/або цивільним об'єктам без розбору, є порушенням міжнародного гуманітарного права, а отже - воєнними злочинами.

Подальші напрями наукових пошуків мають бути спрямованими на визначення суб'єктивних ознак цього виду злочинів за допомогою проведення судової експертизи залишків їх знарядь та вирішення низки суміжних проблем у сфері кримінально-процесуальних та судово-експертних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ігнат Ю. РФ вже випустила по Україні понад 4 тисяч різноманітних ракет. (27.11.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 06.12.2022).

2. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів іноземних держав стосовно створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України : Постанова Верховної Ради України від 7 жовтня 2022 р. № 2663-ІХ. *Офіційний вісник України* від 21.10.2022 р., № 82, ст. 5000.

3. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму : міжнародний документ Ради Європи від 16.05.2005 р. (ратифіковано з заявами і застереженнями Законом України № 2698-VI від 17.11.2010 р.). *Офіційний вісник України* від 10.06.2011 р., № 41, / № 95, 2010, ст. 3374 /, ст. 1705.

4. Романівка З.Є. Знаряддя та засоби вчинення злочину за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / - Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2020. — 21 с.

5. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 258/2012 від 14 березня 2012 р. про імплементацію статті 10 Протоколу ООН проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (Протокол ООН про вогнепальну зброю), та про встановлення дозволів на експорт і заходів щодо імпорту та транзиту вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї : міжнародний документ Європейського Союзу. *Офіційний вісник Європейського Союзу* від 30.03.2012 р., / L 94 /, стор. 1.

6. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 р. № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text> (дата звернення 06.12.2022).

7. Про затвердження Порядку зберігання, обліку, перевезення, охорони та використання вогнепальної зброї, бойових припасів до неї, спеціальних засобів у Департаменті спеціалізованої підготовки та кінологічного забезпечення Державної митної служби України для спеціальної підготовки посадових осіб Державної митної служби України : наказ Міністерства фінансів України 22 квітня 2021 р. № 230. Офіційний вісник України від 20.08.2021 р., № 64, ст. 4085.

8. Тимур Короткий, Інна Заворотько. Заборонені засоби та методи ведення бойових дій, які Росія використовує у війні проти України. (13.06.2022). URL: <https://zmina.info/articles/zaboroneni-zasoby-ta-metody-vedennya-bojovyh-dij-yaki-rosiya-vykorystovuye-u-vijni-proty-ukrayiny/> (дата звернення 06.12.2022).

9. Євросоюз про ракетні обстріли РФ: Атаки проти цивільних є воєнними злочинами. (12.10.2022). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3591339-evrosouz-pro-raketni-obstrili-rf-ataki-proti-civilnih-e-voennimi-zlocinami.html> (дата звернення 06.12.2022).

10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. (ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР № 7960-XI від 18.08.1989 р. Зібрання чинних міжнародних договорів України від 1990 р., № 1, стор. 25.

11. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію : міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 10.10.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text (дата звернення 06.12.2022).

12. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 12.08.1949 р. (ратифіковано із застереженнями Указом Президії Верховної Ради УРСР від 03.07.1954 р.). Офіційний вісник України від 16.04.2013 р., № 27, ст. 942.

13. Римський статут Міжнародного кримінального суду : міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 06.12.2022).

Інна Юнку

судова експертка лабораторії трасологічних, балістичних та інших досліджень Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, аспірантка кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса, Україна

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ»

Практично кожен випадок розслідування кримінальних правопорушень, не відбувається без використання спеціальних знань, тобто залучення спеціалістів чи судових експертів.

Кримінальний процесуальний закон неоднозначно вирішує питання про можливість використання спеціальних знань при проведенні різних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. В одних випадках використання таких знань є обов'язковим, в інших носить факультативний характер (ч. 2 ст. 242 КПК України).

Для участі в процесуальних та непроцесуальних діях залучаються спеціалісти із числа:

- співробітників судово-експертних підрозділів всіх рівнів та різної відомчої приналежності;
- компетентних працівників контролюючих органів;
- представників інших практичних, а також наукових та педагогічних колективів, які володіють глибокими знаннями у своїх галузях діяльності;
- приватних осіб, що не входять до штату яких-небудь офіційних структур.

Вперше визначення поняття «спеціальні знання» в науковій літературі було запропоноване О.О. Ейсманом у 1973 р. Він вважав, що спеціальними знаннями володіє обмежене коло спеціалістів, які мають відповідну професійну підготовку.

Спеціальні знання визначаються як результат оволодіння певним рівнем знань і навичок діяльності в конкретній професії та спеціальності. Тобто спеціальні знання здобуваються шляхом освіти і практичної діяльності.

Використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві здійснюється шляхом обов'язкової участі спеціалістів, тобто незацікавлених в результатах справи осіб, які володіють спеціальними знаннями та навичками, запрошуються для участі слідчим, прокурором, судом для вирішення спеціальних питань, що виникають при розкритті і розслідуванні злочинів.

Слід зазначити, що спеціальні знання – це категорія, яка охоплює досить широку сукупність знань, із більшістю яких учасники процесу доказування не знайомі навіть поверхнево, не говорячи вже про глибокі знання у різних галузях науки і техніки.

Таке невизначене тлумачення терміну «спеціальні знання» в українській мові призвело до того, що науковці не розділяють чіткі межі між змістом цього терміну.

Правильне розуміння поняття спеціальних знань у кримінальному процесі – важлива умова їх використання в різних формах учасниками

кримінального судочинства при розслідуванні кримінальних правопорушень згідно із вимогами закону. Спеціальні знання є елементом, що визначає процесуально-правовий статус учасників кримінальної процесуальної діяльності. Вони впливають на формування їх прав й обов'язків, систему гарантій, умови та порядок діяльності в процесі розслідування, визначають характерне процесуальне значення результатів, що досягаються під час такої діяльності. Тому це питання не лише суто академічне, а має також і суттєве прикладне значення [1, с. 721].

Романюк Б.В., Рогатюк І.В. пропонували вважати загальновідомими такі знання, якими володіють або можуть володіти не тільки слідчий, прокурор, суддя, але й поняті, обвинувачуваний, потерпілий, а також усі люди, які є присутніми в залі суду. При цьому вони пропонують слідчому і суду самим вирішувати проблему віднесення знань до загальнодоступних або спеціальних у конкретному провадженні [1, с. 723].

Суперечливість даного визначення, на наш погляд, полягає в наданні права слідчому або судді самим визначати, де спеціальні, а де загальновідомі знання. Критикуючи таку точку зору О.І. Мотлях, свого часу писав: «виходить, що по одній справі, залежно від її обставин і навіть від кваліфікації осіб, які мають до неї те або інше відношення, певні знання можуть бути віднесені до спеціальних, а по іншій – до загальних. Поняття «спеціальні знання» не можна ставити в залежність від того, чи володіють ними конкретні особи» [2, с. 202].

З.М. Соколовський спеціальні знання розумів як «сукупність відомостей, одержаних в результаті професійної спеціальної підготовки, що створюють для тих, хто ними володіє, можливість вирішення питань у будь-якій галузі» [3, с. 202].

Для визначенню цього поняття науковці іноді використовують прийом протиставлення, як-от: «Спеціальні знання – це знання не загальновідомі, не загальнодоступні, які не мають масового поширення, це знання, якими володіє обмежене коло спеціалістів» [3, с. 91].

Л.Г. Бордюгов та В.Г. Заблоцький розглядають спеціальні знання в кримінальному процесі як «систему відомостей, одержаних у результаті наукової та практичної діяльності в певних галузях (медицина, бухгалтерія, автотехніка тощо) і зафіксованих у науковій літературі, методичних посібниках, настановах, інструкціях тощо» [4, с. 179]

П.П. Іщенко визначає, що спеціальні знання – це будь-які професійні знання, що можуть сприяти виявленню, фіксації та вилученню доказів, а В.Н. Махова зазначає, що спеціальні знання «це знання, притаманні різним видам професійної діяльності, за виключенням знань, які є професійними для слідчого і судді, що використовуються під час розслідування злочинів і розгляду кримінальних справ у суді з метою сприяння встановленню істини у справі у випадках і порядку, визначених кримінально-процесуальним законодавством»

В.О. Попелюшко, виходячи з міркувань максимального забезпечення захисту прав людини внаслідок розширення можливостей використання для цього всього розмаїття знань без жорстких обмежень, пропонує визнати, що «в об'єктивному аспекті до поняття спеціальних знань належать знання із будь якої сфери людської діяльності, а визначення їх структури та меж відноситься до

сфери правотлумачення і в кожному окремому випадку здійснюється правозастосовувачем» [5, с. 73].

Найбільш вдалим, на наш погляд, є визначення В.К. Лисиченка та В.В. Циркаля: спеціальні знання – «... це не загальновідомі в судочинстві наукові, технічні та практичні знання, набуті у результаті професійного навчання чи роботи за певною спеціальністю особою, яку залучили як спеціаліста чи експерта з метою допомоги слідчому чи суду при з'ясуванні обставин справи або надання висновків з питань, для вирішення яких потрібне їх використання» [5, с. 22].

Дослідивши поняття спеціальних знань, необхідно зауважити, що цілями застосування слідчим, прокурором спеціальних знань є: безпосереднє виявлення, фіксація, попереднє вивчення, оцінка та використання доказів; вирішення питання про їх належність та допустимість; правильна кваліфікація скоєного; визначення предмета і меж доказування; якісне проведення процесуальних дій; організація взаємодії з обізнаними особами (спеціалістами, експертами) в процесі розкриття і розслідування злочинів.

Таким чином, проаналізувавши поняття спеціальних знань, їх сутність та значення можна дійти висновку, що спеціальні знання – це професійні знання, вміння та навички в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, що необхідні для розв'язання питань, які виникають у ході досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді. Саме високий фаховий рівень експерта, спеціаліста має бути свідченням точності та унеможливити допущення помилок у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рогатюк І. В. Використання спеціальних знань прокурором на стадії порушення кримінальної справи. Криміналістика ХХІ століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25-26 лист. 2010 р. Харків: Право. 2010. С. 721-723
2. Мотлях О. І. Практика призначення та проведення судових психофізіологічних експертиз й експертних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа (методичні та практичні рекомендації). Київ, 2015. 210 с.
3. Соколовський З.М. Поняття спеціальних знань. Криміналістика та судова експертиза. Київ, 1969. Вип.6. С.200-202.
4. Бордюгов Л. Г. Применение и использование специальных знаний в уголовном процессе Украины. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2014. № 14. С. 174-183.
5. Попелюшко В.О. Спеціальні знання в кримінальному процесі та захист. Вісник Академії адвокатури України. 2006. №7. С.71-81.
6. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике: учебное пособие. КГУ. Киев, 1987. 100 с.

Напрям № 7
Удосконалення організації судово-експертній діяльності:
проблеми теорії та практики

Renata Włodarczyk

*dr hab. inż. prof. CB Bezpieczeństwo Wewnętrzne Akademia Nauk Stosowanych
 Collegium Balticum, Szczecin, Rzeczypospolita Polska*

SPECYFIKA KRYMINALISTYCZNEGO BADANIA POGORZELISKA

Głównym celem przeprowadzenia oględzin miejsca po pożarze (pogorzeliska) jest ustalenie jego ogniska, wyjaśnienie sytuacji w jakiej powstał, przyczyny jego wybuchu, dlaczego rozszerzał się, czy był zamierzony lub przypadkowy itd. Do tego dochodzi się m.in. dzięki zabezpieczonym śladom i dowodom rzeczowym, ma które uzyskuje się odpowiedź na dalszym etapie procesu. Najpierw istotne jest umiejscowienie przypuszczalnego rejonu wybuchu ognia, po przyjęciu następujących wskazań:

- badaniu najniższego punktu pożaru, kondygnacji budynku lub stropu pod miejscem palenia (w razie zawalenia teren ten oczyszcza się i dopiero poddaje badaniom);
- sfotografowaniu i dokładnym opisaniu w protokole oględzin najniższych punktów, w których doszło do spalania;
- przeprowadzeniu do powyższego dokładnej analizy najniżej położonych punktów pożaru.

Poczynione na tej podstawie ustalenia mają decydujące znaczenie by stwierdzić, czy doszło do przestępstwa lub innego rodzaju zdarzenia i kto lub co za tym stoi. Jednak przed przystąpieniem do konkretnych czynności wykrywczych, miejsce przeznaczone do poddania oględzinom powinno być prawidłowo zabezpieczone technicznie i przed dostępem osób postronnych. Istotne jest również jak najszybsze dokonanie oględzin, bo ich opóźnienie nieraz skutkuje oddziaływaniem warunków środowiskowych, a przy tym, zatarciem dowodów. Podczas prowadzenia akcji ratowniczo-gaśniczej wiele z nich ulega zniszczeniu w pożarze, jest pokryte resztkami konstrukcji i sprzętów z górnych kondygnacji budynku lub z innych miejsc. Takie uwarunkowania decydują o tym, że w toku oględzin pogorzeliska stosuje się najczęściej metodę subiektywną, poddając szczegółowym badaniom obszar mający potwierdzić lub odrzucić przyjętą wersję wybuchu ognia w określonej przestrzeni. Tutaj do wstępnych czynności należy ustalenie: czasu zauważenia pożaru, miejsca wydobywania się dymu, płomieni, temperatury powietrza, kierunku i siły wiatru, ilości opadów atmosferycznych przed i w trakcie pożaru, danych na temat obiektu, obszaru leśnego lub innego uległego spaleni, związanych z nim osób. Wtedy prowadzi się oględziny pogorzeliska według następujących uwarunkowań:

- wstępne badanie zewnętrzne;
- szczegółowe badanie zewnętrzne;
- wstępne badanie wewnętrzne;

szczegółowe badanie wewnętrzne.

Podczas wstępnego badania zewnętrznego dokonuje się oględzin zewnętrznych spalonego obiektu ze wszystkich kierunków, by ocenić ryzyko, rozmiar i intensywność płomienia, pozostałość konstrukcji budynku lub spalonych elementów w obszarze otwartym. Do tego celu w terenie trudnodostępnym, wykazującym jeszcze wysoką temperaturę lub obecność różnych pyłów w powietrzu, można stosować bezzałogowe statki powietrzne (BSP) – zwany dronami. Biorąc udział w czynnościach na etapie funkcji wykrywczej, drony nie zacierają śladów, nie ingerują w miejsce i nie dokonują na nim zmian, a rejestrują za pomocą nagrań/zdjęć pogorzeliśko i spaloną wokół przestrzeń. Wysoka jakość zapisu pozwala rozróżniać odcienie i barwy, niezależnie od panujących warunków, pory dnia czy roku. Ten profesjonalny sprzęt wyposaża się także w mierniki stężenia pyłów, dzięki którym pobrany materiał pozwala określić produkty spalania (rozkładu termicznego). Ponadto BSP umożliwiają wykonanie zdjęć orientacyjnych, sytuacyjnych, jak i spalonych miejsc, z zaznaczeniem obecnych tam śladów i dowodów rzeczowych. Dodając do tego zdjęcia z kamer monitoringowych i wykonane przez technika kryminalistki pracującego podczas oględzin pogorzeliśka można – przy korzystaniu z programu CYBID Photorect przetworzyć zarejestrowane dronem obrazy. Dzięki tak uzyskanym informacjom pogładowym poznaje się wymiary, geometrię, relacje przestrzenne elementów i śladów, co ułatwia dokonanie analiz i symulacji przestrzennych. Ów program zawiera moduł automatycznej detekcji markerów fotogrametrycznych i generowanych, co ułatwia stworzenie kilku wersji zasymulowanego przebiegu pożaru (wizualizacji w 3D) oraz wykonanie szkicu, planu sytuacyjnego i ich wydruku. Dzięki niemu można też wykonać metryczne zdjęcia do dokumentacji procesowej, co jest przydatne w podwyższeniu jakości rejestracji wybranych śladów z pogorzeliśka lub innego miejsca zdarzenia. Zapis z dronów umożliwia także wykorzystanie systemu mapowania 3D z oprogramowaniem CYBID eSurv do precyzyjnego pomiaru cyfrowego wysokości, wzajemnie ułożonych względem siebie obiektów, śladów i dowodów rzeczowych w otoczeniu. Dzięki takiemu oprogramowaniu zbiera się dane do protokołu oględzin, wykonuje szkice robocze w czasie rzeczywistym, plany sytuacyjne (w rzucie pionowym, bez ręcznego kartowania), bez ryzyka błędu, w każdych warunkach aury. Istotne jest to zwłaszcza w dokumentowaniu zdarzeń z terenu rozległego, trudnodostępnego (np. po pożarze, katastrofie ekologicznej lub miejscu o poważnych skutkach) – przy wyznaczaniu parametrów do integracji danych pochodzących od innej technologii pomiarowej.

Przechodząc do dalszych czynności związanych ze szczegółowym badaniem zewnętrznym, technik kryminalistyki rejestruje zmiany (poza zdjęciami, szkicami), kamerą hiperspektralną pracującą w zakresie widzialnym i od ultrafioletu do podczerwieni. Pozwala to w warunkach laboratoryjnych, przy korzystaniu ze stosowanego oprogramowania, analizować zarejestrowane dane, określić warunki, jakie panowały przed i po zaistnieniu pożaru. Z kolei wstępne badanie wewnętrzne na pogorzeliśku przeprowadza się od najmniej zniszczonego miejsca i przechodzi do badania obciążenia ogniowego, ustalając elementy wewnętrzne obiektu, w celu określenia ogniska pożaru. W miejscu jego powstania pomocna jest analiza śladów ogniowych, które wskazują kierunki rozszerzania się ognia (tworzone przez wysoką

temperaturę, dym), mogą prowadzić ku górze, poziomo, nieraz w dół, znajdując się najczęściej w punkcie najniższym. Na dalszym etapie czynności szczegółowych ustala się materiał początkujący zapalenie i można dokonać szacowania temperatury na podstawie wnikliwych oględzin uszkodzeń termicznych przedmiotów. Na pogorzeliisku, gdzie doszło do poważnych strat w ludziach i materialnych, do oględzin szczegółowych zewnętrznych i wewnętrznych powinno się stosować także kamerę sferyczną. Pozwala ona na rejestrację z wysoką rozdzielczością obrazu, których pozyskanie wymagało specjalistycznego sprzętu, a obecnie dzięki niej można bezpiecznie nagrywać dynamiczne sceny bez obawy straty nawet drobnych detali. Pozyskiwane dzięki niej obrazy można nadawać na żywo, zmieniać widziany kadr, a więc biegli mają pełen wgląd w dynamiczną sytuację. Powstałe filmy w 360° łączą się w spójny, dający wrażenie sferyczności obraz, który można wielokrotnie odtwarzać i analizować na komputerze lub smartfonie. Wykazuje się najwyższą jakością, dużą ilością sfilmowanych jednocześnie obiektów, o profesjonalnym charakterze. Istotna jest również duża pamięć kamery, czas działania jej baterii i bezprzewodowa łączność umożliwiająca błyskawiczne przesyłanie plików po podłączeniu do wi-fi.

Jeżeli występuje szereg punktów zapalnych, które trudno ocenić i opisać, należy zbadać czy proces palenia dotarł do podłogi, mimo że nie ma na niej śladów działania ognia. Jeśli do podpalenia użyto cieczy łatwopalnej, to zmiany na ścianie będą sięgać do poziomu podłogi. Badanie najniższego punktu palenia się ma na celu wyjaśnić czy zapalenie w tych miejscach nie zostało spowodowane spadaniem z dachu lub stropu płonących przedmiotów. Wymaga to zbadania dolnej lub górnej strony stropu, gdzie następstwem zapalenia z góry wokół tego miejsca, będzie widoczne jest zwęglenie. Należy także zwrócić uwagę na ściany, gdyż szybki wzrost temperatury powoduje odpadanie tynku od ścian i tak w sytuacji wolnego wzrostu temperatury, tynk i mur nagrzewają się z podobną szybkością, więc tynk nie odpada, a długotrwałe działanie ognia na mur z cegły powoduje całkowite spalanie występujących na nim substancji organicznych. W rezultacie widać białą barwę w miejscu zintensyfikowanego oddziaływania ognia. Miejsce powstania pożaru można też wyznaczyć badając stopień wypalenia materiałów palnych, uszkodzenia i stopienia farb, popękanie murów i kierunki osmaień, okopceń, stopień i zasmolenie się materiałów, a zwłaszcza kierunki okopceń przy otworach. Należy wziąć pod uwagę szczególnie: kierunek wiatru i przeciągu, które drzwi, okna, przewody były zamknięte lub otwarte, z jakiego pojawił się ogień i w jakim kierunku rozprzestrzenił. Natomiast, gdy spala się futryny okienne, to można ustalić czy do wnętrza pomieszczenia ogień dostał się z zewnątrz, czy powstał w jego wnętrzu. Znajac prawidłowości i zasady rozprzestrzeniania się pożaru, biegły ustala ognisko powstania pożaru i dokonuje jego eksploracji, gdyż charakteryzuje się ono najintensywniejszym oddziaływaniem ognia. Przyjmuje się, że w strefie palenia i jego najbliższym otoczeniu dochodzi do śmierci ludzkiej, zniszczenia konstrukcji budowlanych, urządzeń technicznych, a przedmioty ulegają całkowitemu zniszczeniu; przy tym wykonane z metalu są silnie zdeformowane. Dokładne zbadanie pogorzeliiska pozwala w wielu przypadkach na trafną ocenę miejsca powstania pożaru i drogę rozszerzania się, na podstawie natężeń zniszczeń wywołanych pożarem.

Z uwagi na fakt, iż z reguły pożar rozszerza się gwałtownie, do oględzin przystępuje się możliwie szybko (jak pozwalają na to warunki), od razu zabezpiecza procesowo (prawidłowe opisanie w protokole i dokumentacji poglądowej, zgodnie ze stanem faktycznym), technicznie i przekazuje do badań laboratoryjnych materiału dowodowego z pogorzelniska. W celu prawidłowo jego zabezpieczenia, wskazane jest zachowanie kilku zasad wpływających na jakość i kompletność materiału:

- pobrać przedmiot w całości, wraz z tym co jest do niego podłączone;
- pobrane przedmioty należy odpowiednio oznakować, opatrzyć metryczką, nanieść na szkice, wykonać stosowne rodzaje zdjęć (zależne od możliwości sprzętowych, warunków zdarzenia);
- do cieczy łatwopalnych stosować głównie opakowania szklane;
- luźne przedmioty pakować w pojemniki tak, aby nie uległy zniszczeniu w trakcie transportu;
- w uzasadnionych przypadkach pamiętać o pobieraniu próbek kontrolnych.

Na podstawie pobranego z pogorzelniska ww. materiału dowodowego określa w laboratorium:

- źródło ciepła, które spowodowało zapalenie;
- materiał, który się zapalił oraz jego stan skupienia;
- czynności człowieka, które wywołały pożar lub ich brak (zaniedbanie);
- inne okoliczności istotne dla zaistniałego pożaru.

W mnogości pożarów dostrzega się różne przyczyny ich powstawania; wyróżnia się wśród nich: wady i niewłaściwą eksploatację urządzeń elektrycznych i ogrzewczo-kominowych, wady urządzeń technicznych, źle rozwiązane procesy technologiczne, a także działanie sił przyrody. W związku z tym w podejmowanych działaniach na pogorzelnisku istotne jest wyeliminowanie różnych czynników mogących mieć wpływ na dalszy proces postępowania wykrywczego.

Z uwagi na ograniczoną objętość możliwości wyartykułowania stosowanych na miejscu oględzin czynności, odniesiono się tylko do tych najbardziej specyficznych a prowadzonych na pogorzelnisku. Wskazana w przypisach bibliografia będzie dobrym uzupełnieniem zamieszczonych powyżej treści.

BIBLIOGRAFIA:

1. Borowski P., *Dochodzenie popożarowe. Zagadnienia wybrane*, Wydawnictwo „Arkady”, Warszawa 1974.
2. Borowski P., Pawłowski F., *Pożary: przyczyny, przebieg, dochodzenia*, Wydawnictwo „Arkady”, Warszawa 1981.
3. Glazer T., *Przyczyny pożarów i wybuchów*, Wydawnictwo „Arkady”, Warszawa 1958.
4. Guzowski P. (red.), *Badanie przyczyny powstania pożarów*, Wydawnictwo Izby Rzecznawców Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Pożarnictwa, Poznań 2005.
5. Komenda Główna Straży Pożarnych, *Ustalanie przyczyn pożarów*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 2013.

6. Merkisz J., Nykaza A., *Zastosowanie bezzałogowych statków powietrznych kryminalistycznie rozpoznawczej i wykrywczej*, Bezpieczeństwo i ekologia. „Autobusy” 2016, nr 6.
7. Szymczyk M., *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1979.
8. Włodarczyk R., *Działania kryminalistyczne, medyczne i organizacyjne w sytuacjach zdarzeń masowych ze szczególnym uwzględnieniem identyfikacji genetycznej zwłok i szczątków ludzkich z pogorzeliska*, WSPol, Szczytno 2010.
9. Włodarczyk R., *Udział Policji w działaniach pożarniczych i dochodzeniu popożarowym*, „Policja. Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji” 2011, nr 4.
10. Włodarczyk R., *Policyjny ogląd pożaru*, „Przegląd Pożarniczy” 2011, nr 4.
11. Włodarczyk R., *Analysis of the a rescue and firefighting action and subsequent findings - after the fire of commercial-service-entertainment building*, [w:] A. Gil, U. Nowacka, M. Chmiel (red.), *Safety Engineering and Civilization Threats. Risks Changeability and Rescule Innovations*, „Gryf” Drukarnia A. S. Szczepańczyk, Częstochowa 2014.
12. Włodarczyk R., Lewandowski T., Szcześniak M. (red.), *Wybrana problematyka badań pożarów z uwzględnieniem ich przyczyn i skutków*, Wyd. Naukowe TYGIEL, Gorzów Wielkopolski 2021. URL: <https://cybid.com.pl/crime-plan> [dostęp: 14.12.2022].

Богдан Гамалюк

кандидат наук з державного управління, провідний юрисконсульт Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Івано-Франківськ, Україна

Володимир Адам

кандидат юридичних наук, доцент, керуючий справами виконавчого комітету Миколаївської міської ради Стрийського району Львівської області, м. Миколаїв, Україна

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

На даний час в Україні, в рамках реформування судової та правоохоронної системи на рівні національного законодавства відбувається перегляд окремого процесуального напрямку - інституту судової експертизи. Історія встановлення в національному праві даного інституту налічує досить великий проміжок у часі. Результати судових експертиз мають ключове значення у вироках українських – і не лише українських – судів. Судовий експерт, згідно норм процесуального права в Україні визначається, як окремий учасник судового процесу, що володіє певними чіткими правами і обов'язками.

Побудова системи судово-експертної діяльності привертала увагу багатьох національних і зарубіжних учених, серед яких праці І.А. Алієва, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурки, Д.Н. Бахраха, Ю.П. Битяка, О.П. Борзова, А.Н. Кулинського, О.А. Костильова, В.А. Кузнєцова, Л.В. Лаженцева, Е.В. Тихомирова, А.В. Щавелева, М.Г. Щербаківського та ряду інших науковців.

На національному рівні здійснення судово-експертної діяльності регулюється Законами України «Про судову експертизу», «Про захист персональних даних», Кримінальним кодексом України, Кримінальним процесуальним кодексом України тощо та підзаконними нормативними актами. Загалом національну систему нормативного регулювання правового інституту судово-експертної діяльності можна умовно поділити на чотири групи, а саме: 1) нормативно-правові акти загального характеру, присвячені питанням правового статусу судового експерта та судової експертизи в Україні, що поширюються на всі види судових експертиз; 2) нормативно-правові акти процесуального або галузевого характеру, що стосуються проведення експертиз в залежності від виду судочинства; 3) нормативно-правові акти відомчого характеру, що стосуються судових експертів та їх діяльності в межах відомчої приналежності; 4) нормативно-правові акти присвячені проведенню різних видів судових експертиз.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про судову експертизу» експертну діяльність можуть здійснювати державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці

(експерти) з відповідних галузей знань. При цьому, право здійснення судово-експертної діяльності, пов'язаної з проведенням судових експертиз та досліджень, призначених за фактами вчинення кримінальних правопорушень, надається виключно держаним спеціалізованим установам.

Характеризуючи засади судово-експертної діяльності в рамках національного законодавства, необхідно відмітити, що вона є однією із складових державної політики у реалізації основних засад незалежності судової системи, однак до сьогодення в судових експертів не налагоджена система самоврядування.

На даний час в Україні судові експертизи здійснюють науково-дослідні установи, які функціонують при Міністерстві юстиції України, Міністерстві внутрішніх справ України, Міністерстві оборони України, Службі безпеки України, Державній прикордонній службі України, Міністерстві охорони здоров'я України та Державному бюро розслідування. Загалом це більше 40 юридичних осіб, загальна кількість судових експертів налічує близько 8000 осіб, з яких до державних судово-експертних установ входить близько 7500 осіб, третина з якої становить адміністративно-управлінський корпус та близько 500 осіб є приватними судовими експертами, що переважно забезпечують потреби сторони захисту та фізичних осіб у проведенні експертних досліджень [3].

Також слід зауважити, що на рівні законодавства ставляться вимоги до особи експерта, який має право здійснювати експертну діяльність. Так, судовими експертами можуть бути особи, які відповідають встановленим кваліфікаційним вимогам, пройшли відповідну спеціальну підготовку, здали кваліфікаційні іспити та отримали свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта з правом проведення певного виду судової експертизи.

За результатами експертного провадження (судової експертизи або експертного дослідження) складається письмовий документ - висновок експерта.

В зв'язку із необхідністю удосконалення правового інституту судових експертиз Кабінетом Міністрів України було розроблений проект Закону України «Про судову-експертну діяльність» №6284 від 05.11.2021, який знаходиться на розгляді у Верховній Раді України [2]. Також, на розгляд до Верховної Ради подані альтернативні проекти Законів України за № 6284-1 від 19.11.2021, № 6284-1 від 22.11.2021 та 6284-3 від 23.11.2021

Серед питань, які пропонуються для вирішення, можемо виділити такі:

- необхідність закріплення основоположних засад, механізмів з приводу проведення судово-експертної діяльності та визначення базових термінів із рівня підзаконних актів на рівень законів;

- необхідність удосконалення положень, які закріплюють основні засади здійснення судово-експертної діяльності, та більш чіткого визначення статусу, прав та обов'язків судових експертів, судово-експертних установ та їх керівників, а також удосконалити вимоги до осіб, що мають намір отримати кваліфікацію судового експерта, відповідно до змін у процесуальному законодавстві та з урахуванням сучасних тенденцій розвитку й адаптації законодавства до міжнародних норм;

- є потреба у систематизації норм, що регулюють порядок організації та проведення судових експертиз, зокрема, закріпити положення щодо обчислення строків виконання експертизи з урахуванням складності та обсягу дослідження; визначити категорії судових експертиз за процесуальною ознакою; затвердити вимоги до форми та змісту висновку експерта, які поєднують у собі положення всіх процесуальних законів; встановити склад повідомлення експерта про неможливість надання висновку, що забезпечить єдиний підхід у подальшій нормотворчій діяльності центральних органів виконавчої влади щодо регулювання організації проведення судових експертиз. Також слід врегулювати питання рецензування висновку судового експерта [1].

- потребує нормативно-правового врегулювання діяльності недержавних судово-експертних установ та діяльності експертів, які не є працівниками державних експертних установ.

- встановити положення щодо запровадження самоврядування та діяльності саморегульованих організацій судових експертів в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Олійник О. Самоврядування судових експертів - право чи обов'язок? *ЮрЛіга*. 19 липня 2021. URL: <https://bit.ly/3InIsuB> (дата звернення: 03.11.2022);
2. Про судово-експертну діяльність: Проект Закону №6284 від 05.11.2021. База даних «Законодавство України». *ВР України*. URL: <https://bit.ly/3IunnP8> (дата звернення: 03.12.2022).
3. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про судово - експертну діяльність та самоврядування судових експертів» 6284-2 від 22.11.2021 База даних «Законодавство України». *ВР України*. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73258 (дата звернення: 03.12.2022).

Роман Семененко

судовий експерт сектору трасологічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

Григорій Грабовський

судовий експерт сектору трасологічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Харків, Україна

ЕКСПЕРТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ ЗНАРЯДЬ ЗЛОМУ

При вчиненні кримінальних правопорушень злочинці часто застосовують різні технічні засоби злому. До таких засобів відносяться різноманітні побутові і виробничі знаряддя (ломи, багри, пилки, сокири, молотки, лопати, монтировка та ін.), а також інструменти, спеціально виготовлені для злочинних цілей («фомка», «балерина», «гусяча лапа»). Крім того, використовуються випадкові предмети (металеві стрижні, труби, арматурні прутки і т. ін.), за допомогою яких проводиться часткове або повне руйнування перешкоди. Виникаючі в результаті такого впливу сліди є об'єктами трасологічної експертизи.

За слідами знарядь та інструментів, у процесі експертного дослідження, встановлюються: механізм утворення слідів; напрямок впливу, положення, вид або конкретне знаряддя.

При дослідженні слідів знарядь і інструментів злому велике значення має інформація про механізм їх утворення, що залежить від безлічі факторів, які необхідно знати.

У наш час виникла необхідність у проведенні досліджень нових знарядь і інструментів злому, а також потреба перегляду методичного та інформаційного забезпечення. Це обумовлено появою нових видів знарядь і інструментів злому, властивості та конструктивні особливості яких недостатньо вивчені в практиці трасологічних експертиз. У цьому зв'язку доцільно вивчити механізм слідоутворення та ознаки, що відображаються в слідах.

Тому актуальним є розгляд конкретних прикладів, що ілюструють механізм слідоутворення на поверхнях різних матеріалів, який впливає на процес ідентифікації слідоутворюючого об'єкта при проведенні такого виду експертиз.

Механоскопія, незважаючи на достатню розробленість теоретичних і методичних основ, потребує вдосконалювання, як теоретичної бази, так і її практичного застосування. Підтверджується це появою нових об'єктів дослідження, новими технологіями виготовлення виробів масового виробництва, і новими технологічними ознаками, що виникають у процесі виробництва і у силу цього не вивчені раніше. Крім того, новими способами скоєння злочину (наприклад, злому) і відповідно новими завданнями, які ставляться перед експертом для їхнього вирішення.

Без знання процесів, що відбуваються в момент контактної взаємодії слідоутворюючого та слідоприймаючих об'єктів, важко оцінити ті зміни, які відбулися в слідах-відображення. Іншими словами, для розширення інформаційної місткості і одержання більш повних відомостей про подію злочину, по сліду-відображення, необхідно вивчити внутрішню природу механізму слідоутворення. Будь-який слід-відображення містить інформацію не тільки про слідоутворюючий об'єкт (його форму, розміри, особливості контактної поверхні і т. п.), але і про особливості його взаємодії (силу, швидкість, час, напрям взаємодії), а також про його фізико-механічні властивості, наприклад, твердість.

При дослідженні різного роду об'єктів вирішуються завдання діагностичного та ідентифікаційного характеру. Завдання діагностичного характеру пов'язані з механізмом слідоутворення, ідентифікаційні – із встановленням конкретного знаряддя злочину.

Незалежно від питань, поставлених на розв'язання експертизи, експерт діє за загальною схемою, описаною в нормативних документах.

На стадії роздільного дослідження судовим експертом проводиться вивчення об'єктів, що надані на дослідження та встановлюється механізм слідоутворення. Крім того, проводиться оцінка кожної виявленої ознаки з погляду механізму її утворення, стійкості, індивідуальності та частоти поширеності.

В ході проведення роздільного дослідження, судовий експерт за результатами проведеного дослідження повинен формувати проміжний висновок про придатність слідів для встановлення групової приналежності та ідентифікації слідоутворюючого об'єкта.

На стадії експертного експерименту з'ясовується механізм слідоутворення, визначається стійкість відображення ознак у слідах і одержують рівноцінний об'єкт для порівняння з робочими частинами досліджуваного знаряддя, утворюючи експериментальні сліди. Метою експертного експерименту є одержання зразків для порівняльного дослідження.

Для відтворення в експериментальних слідах аналогічних ознак знаряддя (інструмента) необхідно підібрати подібний або такий же матеріал, на якому виявлені досліджувані сліди. Отримані експериментальні сліди докладно описуються та фотографуються.

На стадії порівняльного дослідження у порівнюваних об'єктах встановлюються ознаки, що співпадають і, що мають відмінності (різняються).

Порівняльне дослідження проводиться як шляхом безпосереднього порівняння знарядь і інструментів, так і шляхом порівняння досліджуваних і експериментальних слідів між собою, а також їх фотознімків. При проведенні експертизи знарядь і інструментів використовуються наступні технічні прийоми порівняння: зіставлення, накладення і суміщення.

У подальшому, на стадії оцінки результатів проведеного дослідження та формулювання висновків, судовим експертом здійснюються комплексна оцінка

результатів проведеного експертного дослідження, наукове обґрунтування походження встановлених ознак та формулювання висновків.

Формулювання остаточних висновків виконується по суті поставлених перед екпертом питань. Крім того, оцінюються виявлені при порівняльному дослідженні збіги і відмінності ознак, встановлюється, наскільки суттєві співпадаючі ознаки. Якщо мають місце ознаки відмінності, то необхідно встановити, чим вони викликані, наприклад, змінами робочої частини знарядь (інструментів), що викликаються їх подальшою експлуатацією або виникають внаслідок оновлення робочої частини під час заточування і т. п. Якщо відмінності визнаються несуттєвими і можуть бути пояснені частковими змінами сліду, знаряддя (інструмента) або різним механізмом слідоутворення, то експерт переходить до оцінки співпадаючих ознак.

При збігу тільки групових ознак формулюється висновок про те, що досліджуваний слід залишений знаряддям (інструментом) того ж виду або типу, що знаряддя, представлене на дослідження. Якщо в порівнюваних слідах встановлені збіги становлять індивідуальний комплекс, достатній для обґрунтування тотожності, то формулюється категоричний висновок про те, що досліджуваний слід залишений даним конкретним знаряддям (інструментом).

Важливість експертних досліджень об'єктів у механоскопії свідчить про широке коло розв'язуваних завдань, необхідність розробки, удосконалювання методичних рекомендацій і впровадження їх в експертну практику.

Євгенія Ковкіна

кандидатка філологічних наук, завідувачка сектору Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», Харків, Україна

**ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ КОМПЕТЕНЦІЇ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА У
ПРОВЕДЕННІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ЩОДО
ВСТАНОВЛЕННЯ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ,
ПРИЙНЯТТЯ АБО СПОНУКАННЯ ДО НАДАННЯ ВИГОДИ**

Статті 364, 365², 368, 368², 368³, 368⁴, 369, 369² Кримінального кодексу України, уміщують основні ознаки злочину, що стосуються поняття «неправомірна вигода». Отже, законодавцем на сьогодні передбачена кримінальна відповідальність за надання неправомірної вигоди, за спонукання іншої особи (осіб) до надання вигоди, а також за її обіцянку й отримання. У Розділі XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» Кримінального кодексу України визначено, що під «неправомірною вигодою слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав» [1]. Крім того, у змісті статті 368 Кримінального кодексу України «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» обумовлений конкретний ступінь покарання за назване правопорушення залежно від розміру прийнятої пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, або «прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища» [1].

Зокрема, законодавцем визначено, що неправомірною вигодою в значному розмірі вважається вигода, що в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, у великому розмірі – така, що у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, в особливо великому розмірі – така, що у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Відповідно, в органах досудового розслідування та судового розгляду актуальним є призначення лінгвістичних семантико-текстуальних експертиз мовлення з указаного питання, з метою встановлення в текстах слів, словосполучень, висловлювань, в об'єктивному змісті яких містяться ознаки зазначених у диспозиціях статей Кримінального кодексу України мовленнєвих актів пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди.

На сучасному етапі розбудови української лінгвістичної експертизи практика проведення семантико-текстуальних досліджень мовлення ґрунтується на основі теорії дослідження мовленнєвих іллокутивних актів, де основним є твердження, що іллокутивний акт – це втілення у висловлюванні певної комунікативної інтенції, комунікативної мети, яка надає зазначеному висловлюванню спрямованості.

Отже, враховуючи особливості мовленнєвих актів пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди, а також їхню співзвучність з юридичними поняттями, експерту-лінгвісту потрібно виважено підходити до проведення дослідження, розпочинаючи з ретельного вивчення питань, що поставлені на вирішення лінгвістичної експертизи мовлення.

На основі практичного досвіду визначено, що, зазвичай, питання, що поставлені перед експертом, містять правову кваліфікацію злочину, тобто є некоректними, наприклад: чи міститься у мовленні особи пропозиція/обіцянка/прийняття/спонукання надання неправомірної вигоди?

У таких випадках питання мають бути обов'язково переформульовані й викладені в редакції, що відповідає методикам дослідження, а також Науково-методичним рекомендаціям з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, що затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 (зі змінами та доповненнями) [2]. Отже, в межах компетенції експерта-лінгвіста питання постанови (ухвали) можуть корегуватися й бути викладеними в редакції експерта, наприклад: чи міститься у мовленні особи висловлювання, виражені у формі пропозиції/обіцянки/прийняття/спонукання надання будь-якої вигоди?

На основі предметно-тематичного, змістового аналізу досліджуваного мовленнєвого об'єкту експерт з лінгвістичного дослідження мовлення, не виходячи за межі компетенції своїх спеціальних знань, може вирішувати питання відносно того, чи вказаний у наданому на дослідження мовленнєвому повідомленні адресат (особа, до якої спрямоване повідомлення) та адресант (автор повідомлення), визначити комунікативну мету кожного з учасників розмови, а також встановити у прямій чи непрякій формі висловлені зазначені мовленнєві акти.

Компетенція експерта – є одним із базових понять в теорії та на практиці судової експертизи, під яким розуміють чітке коло завдань, що може вирішувати експерт відповідної спеціальності. У сучасній теоретичній науці розмежовують науковий та суб'єктивний рівні компетенції експерта. Під науковим рівнем компетенції експерта розуміють об'єм спеціальних знань, що є достатнім для вирішення певного кола питань, і який складає зміст певного роду, виду (підвиду) судової експертизи. Крім того, суб'єктивний рівень компетентності вказує на ступінь володіння експертом теорією й методикою експертизи певного роду, виду, що залежить від досвіду, об'єму знань про науково розроблені методики, розуміння нових методик і методів.

Дослідження з метою встановлення висловлювань, виражених у формі пропозиції будь-якої вигоди, проводиться з урахуванням мовленнєвої ситуації

взагалі. Оскільки саме так на основі дискурсивного аналізу лінгвіст вивчає всі складники комунікативного акту взагалі, наприклад: визначається адресант и адресат розмови, реконструюються з контексту значення неповних речень, що є характерними для діалогічного мовлення, встановлюються речення із спонукальним характером, відновлюються пресупозиційні значеннєві блоки, які є невербальними, підтекстовими засобами спілкування і т.ін.

До компетенції лінгвіста не входить встановлення реальних (некомунікативних) намірів мовця, а також ступінь реалізації певного мовленнєвого акту, оскільки це пов'язане зі встановленням форми провини й конкретного складу й правової кваліфікації злочину.

Шляхом дискурсивного, логіко-граматичного й лексико-семантичного аналізу експерт-лінгвіст встановлює лише виражену в тексті мету адресанта висловлювань, не визначаючи реальну мету і мотиви діяльності суб'єктів правопорушення. Експерти не встановлюють тих обставин, що не знайшли відображення в мовленнєвому об'єкті дослідження (при цьому аналіз комунікативної ситуації нерідко допомагає експертові встановити об'єктивний зміст, а також інші важливі саме для лінгвістичного дослідження параметри висловлювання).

Не виходячи за межі своєї компетенції, експерт з лінгвістичного аналізу мовлення має аргументувати одержану шляхом дослідження інформацію та надати їй оцінку, застосувавши спеціальні знання у галузі мовознавства, філології, лінгвістики. Оскільки висновок експерта є одним із доказів у справі, який має відповідати вимогам достовірності та допустимості.

Під час ознайомлення з поставленими завданнями експерт вивчає об'єкти дослідження, їхню якість і достатність інформативного матеріалу для проведення дослідження, визначає методику проведення дослідження, враховуючи межі спеціальних знань експерта-лінгвіста. Для уточнення інформації або усунення будь-яких недоліків, експертом складається клопотання, відповідно до чинного законодавства, яке направляється органу, що призначив експертизу, з метою роз'яснення завдань, поставлених перед експертом, або ж відносно якості та інформативності досліджуваного об'єкта. У клопотанні експерт має право також узгодити письмово редакцію питань, поставлених на вирішення лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи. Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [3], строки виконання клопотання обмежені, тому нерідко експертами на адресу органу, що призначив експертизу, надсилається повідомлення про неможливість надання висновку через недотримання ними зазначених вище термінів.

Специфічність об'єктів дослідження, що є предметом лінгвістичної експертизи мовлення у справах щодо встановлення пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди, також полягає у тому, що переважна більшість з них є усним мовленням, що зафіксоване на відео- або аудіо матеріалах, тобто на цифрових носіях інформації. Враховуючи вказане вище за такими об'єктами доцільним є призначення комплексної судової

експертизи відео-, звукозапису та лінгвістичної семантико-текстуальну експертизу мовлення, в межах якої спочатку встановлюється зміст інформації на цифровому носії, а потім експертом-лінгвістом досліджується об'єктивний зміст тексту і встановлюються висловлювання, виражені у формі пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди.

Названі процеси у комплексі з іншими не менш важливими надають поштовх до розроблення чіткого алгоритму встановлення мовленнєвих актів пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання вигоди у різних за видами об'єктах, з обов'язковим врахуванням граматичних форм побудови конкретних мовленнєвих актів, лексичного наповнення слів конструкції, встановлення контекстуального оточення, пунктуаційних форм акцентуації, визначення позавербальних іллокутивних складників досліджуваного мовлення і т. ін.

Отже, на сьогодні зберігається актуальність визначення меж компетенції судового експерта у проведенні лінгвістичних експертиз щодо встановлення мовленнєвих актів пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання вигоди, оскільки названі комунікативні категорії нерідко розглядаються фахівцями на межі спеціальних знань як з психології, так і з юридичних наук. Лише окреслення чітких меж спеціальних знань лінгвіста з дослідження мовлення допоможе уникнути труднощів у сприйнятті та розумінні категорії «надання вигоди» як об'єкта власне семантико-текстуального дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=364#Text> (дата звернення: 15.11.2022).
2. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені Наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 (зі змінами та доповненнями) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 15.11.2022).
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені Наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 (зі змінами та доповненнями) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

Ольга Лукомська

завідувачка сектору біологічних досліджень та обліку Житомирського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Житомир, Україна

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ІМУНОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ПЕРЕД МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНИМ ДОСЛІДЖЕННЯМ

Злочини проти життя та здоров'я людини, на жаль, залишаються досить поширеними в Україні. Під час досудових розслідувань справ пов'язаних з суспільно-небезпечними посяганнями такими, як вбивства, досить часто допомогу в розкритті злочинів можуть надати судові експертизи. До таких належать біологічні дослідження: судово-імунологічна, одорологічна, цитологічна експертиза, експертиза дослідження волосся, молекулярно-генетична експертиза.

Судова експертиза відповідно до закону України про судову експертизу – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [2].

Речовими доказами є матеріальні об'єкти, які було знято з місця кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять відомості, які можуть бути використані як доказ факту або обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що було об'єктом кримінального протиправних дій [3]. Основними об'єктами біологічної експертизи є кров, виділення організму, волосся, частини органів, тканин людини. Речові докази, предмети такі як: одяг та взуття підозрюваного, потерпілого, недопалки цигарок, мікрооб'єкти ззовні схожі на волосся та тілі потерпілого, виявлені на місці події часто являються єдиними носіями інформації, щодо встановлення обставин правопорушення.

Відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або, для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [3].

Судова імунологічна експертиза дозволяє виявляти, встановлювати видову приналежність крові та групові антигени чисельних ізосерологічних систем, так і сліди виділень людського організму та їх групову належність. Серед усіх еритроцитарних систем під час проведення імунологічних експертиз найбільш поширеною ізосерологічна система АВ0 і система резус-фактор (Rh), кожна з яких має особливості та переваги. Ізосерологічна система АВ0 базується на особливостях білків, що визначають специфічність клітин або антигени. Це дозволяє все людство поділити на 4 групи крові. Система резус-фактор (Rh) – система груп крові, що є другою за поширеністю використання, найбільш

ефективно застосовується при цитологічних дослідженнях рідкої крові, у справах, які пов'язані зі спірним походженням дитини. Разом з тим вище зазначена система погано працює при дослідженні плям крові, через низьку стійкість, тому в судових дослідженнях використовується рідко та обережно.

Як показала практика слідчі не завжди розуміють різницю між біологічними слідами та різновидами вище вказаних експертиз. Наприклад, одяг потерпілого та підозрюваного, пляма речовини бурого кольору, потрібно провести судово-імунологічну експертизу, якщо речовину бурого кольору виявлено на знарядді вчинення злочину – сокирі, ножі, биті, необхідно призначити цитологічне дослідження. Неправильне визначення типу дослідження може призвести до затягування термінів та до повернення матеріалів без виконання.

Група крові – вроджена, генетично успадкована ознака, яка не змінюється протягом життя, саме на цьому базується принцип і доказовість імунологічного дослідження.

Основними об'єктами біологічного дослідження є кров, її сліди на одязі підозрюваного або обвинуваченого, а також на знаряддях злочинів; рідше – слина підозрюваного або обвинуваченого на недокурках сигарет або цигарок, виявлених на місцях подій; його потожирова речовина на залишених на місці події предметах. В даний час найбільш точні і доказові результати дослідження крові, виділень, волосся, тканин і органів людини забезпечує молекулярно-генетичний судово-експертний ідентифікаційний аналіз, який іноді називають генетичною або генною «дактилоскопією» [1. 75 с.].

В останні роки слідчими органами збільшується кількість призначених молекулярно-генетичних експертиз і стрімко знижується кількість призначених імунологічних експертиз. Часто трапляються випадки, що через незначну обізнаність слідчих при вилученні мікрооб'єктів призначаються експертизи, які мають низьке доказове значення і руйнуються в процесі дослідження. В таких випадках необхідно чітко визначити який вид експертизи необхідно призначити. З однієї сторони проведення молекулярно-генетичних досліджень не завжди є доцільним, так як отримання негативного результату викликає ряд питань.

При дослідженні об'єктів пропонується комплексний підхід, тобто послідовність досліджень біологічного матеріалу, з покроковим аналізом отриманих даних. Відповідно, імунологічні методи, окрім виконання своїх традиційних задач, виявлення наявності біологічного матеріалу, встановлення видової та групової приналежності, повинні використовуватися в якості скринінгу для відібрання об'єктів для подальшого молекулярно-генетичного дослідження. При призначенні імунологічних експертиз, як діагностуючих, доцільним є встановлення наявності крові, а також її видової належності, що допоможе суттєво зменшити кількість об'єктів, які підлягають молекулярно-генетичному дослідженню, але не несуть інформації для органів досудового розслідування, у зв'язку з відсутністю на об'єкті слідів біологічного дослідження.

Ще однією можливістю зменшити кількість об'єктів молекулярно-генетичного дослідження, які не містять важливої доказової інформації для досудового розслідування є, наприклад, призначення одягу потерпілого для первинного імунологічного дослідження, що дозволить відділити об'єкти, які містять біологічні сліди підозрюваного.

Призначення слідчими судових імунологічних експертиз на встановлення наявності потожирових виділень на змивах перед встановленням молекулярно-генетичних не являється доцільним. Це пов'язано із природою речовини, яку виявляють, а саме установа наявності поту є реакція на амінокислоту серин, яка повинна міститися в об'єкті у значній кількості для визначення наявності методом тонкошарової хроматографії. Судова цитологічна експертиза допоможе виявити та зберегти клітини з ядрами для подальшого молекулярно-генетичного дослідження. Молекулярно-генетичний аналіз дозволяє провести ідентифікацію слідів, які належать конкретній особі, яка вчинила злочин, за умови наявності в об'єкті клітин з ядрами. Отже, імунологічний метод встановлення наявності потожирових виділень в об'єкті перед молекулярно-генетичним дослідженням не є доцільним.

Отже органи досудового дізнання можуть залучити до виконання попереднього дослідження експерта-імунолога, експерта-цитолога місцевого підрозділу експертної установи Міністерства внутрішніх справ, Обласного бюро судово-медичної експертизи, якими буде проведено попереднє вивчення, опис, дослідження об'єкта та складено висновок. Це дасть можливість помістити об'єкти для подальшого зберігання, або призначення молекулярно-генетичного дослідження, яке буде здійснено у коротші терміни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Старовойтов В.И., Шамонова Т.Н. Запах и ольфакторные следы человека. М.: ЛексЭст, 2003. 159 с.
2. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. 4038-XII: станом на 01.01.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 02.12.2022).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. 4651-VI: станом на 06.11.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.12.2022).

Дмитро Міщенко

завідувач сектору трасологічного обліку відділу криміналістичних видів досліджень Запорізького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Запоріжжя, Україна

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВИХ КОЛЕКЦІЙ ТРАСОЛОГІЧНОГО ОБЛІКУ

Криміналістичні обліки є невід'ємною частиною правоохоронної діяльності, виступаючи допоміжним інструментарієм при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Основним завданням функціонування обліків є сприяння у розкритті та розслідуванні злочинів, його реалізовано через ведення оперативно-пошукових колекцій зі слідами, вилученими з місць вчинення злочинів. Однак, існує і інша форма використання криміналістичних обліків – інформаційно-довідкові колекції. На відміну від оперативно-пошукових, вони призначені для використання під час проведення експертних досліджень, оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи, підготовки інформації для орієнтувань [1]. Тобто фактично виступають допоміжним інструментарієм для судового експерта в його роботі. Їх використання дозволяє підвищити якість проведеного дослідження, інформативність наданих висновків, зробити дослідження більш швидким.

Більш детально пропонуємо зупинитись на формуванні інформаційно-довідкових колекцій трасологічного обліку. З практичної точки зору, найбільш доцільними для їх формування та подальшого використання в роботі є довідкові колекції деяких предметів масового виробництва, сліди яких найчастіше можна виявити на місці події, зокрема: автомобільних шин, взуття, знарядь. Об'єктами інформаційно-довідкових колекцій і картотек можуть бути зразки різноманітних виробів, малюнки, фотографії, таблиці, каталоги тощо [2]. Згідно з законодавством, ці колекції формуються з об'єктів, що становлять інтерес для оперативно-службової, науково-дослідної та методичної діяльності, є речовими доказами в кримінальних справах, за якими закрито провадження і щодо яких є рішення суду про їх уміщення до колекцій, а також об'єктів, отриманих від установ, організацій, підприємств незалежно від форми власності. Такий підхід в цілому виправдав себе, проте в ньому не врахована можливість збору інформації для формування колекцій з джерел, які знаходяться у вільному доступі. Так, в сучасному світі, завдяки розвитку Інтернет, з'явилася можливість отримувати велику кількість інформації саме з глобальної мережі. Цю інформацію можна обробляти після її перевірки та формувати, прикладом, певні каталоги, які в подальшому використовуватимуться для порівняння та встановлення групової належності під час проведення досліджень.

Необхідність створення та постійного оновлення таких каталогів надзвичайно важлива. Наприклад, маючи у розпорядженні подібний каталог автомобільних шин при дослідженні слідів з місця події експерт зможе

визначити саме марку, модель або навіть розмір шини автомобіля, сліди якого досліджуються. Маючи каталог взуття, при дослідженні слідів експерт зможе визначити повний малюнок підошви та можливі варіанти його верху. Дана інформація може бути надзвичайно корисною для проведення розшукових заходів правоохоронцями.

Подібний підхід не є новим та непогано зарекомендував себе у експертній практиці за часів радянської економічної моделі, яка була закрита для імпорту виробів масового виробництва та передбачала єдиний стандарт для переважної більшості таких виробів. Відповідно, для потреб експертів були виготовлені відповідні довідкові матеріали, які і використовувалися під час проведення експертиз. Сьогодні різноманіття таких виробів обмежено виключно фантазією та технічними можливостями виробників. Не рідкістю є випадок, коли продукти різних виробників мають якщо не однакові, то дуже схожі будови контактних поверхонь. Прикладом можна привести взуття різних виробників з однаковим візерунком низу підошви та різним верхом або автомобільні шини різних виробників з абсолютно різним маркуванням (назвою), але однаковим або дуже схожим візерунком бігової доріжки.

Відповідно, довідкові каталоги, створені ще за радянських часів, звісно ж застаріли, нові на централізованому рівні не створені, хоча потреба у їх використанні під час проведення досліджень є. Їх наявність дозволила б встановлювати групову належність слідів, в тому числі тих, в яких будова контактної частини відобразилася лише частково. Здобута таким чином додаткова інформація, яка не є очевидною, проте може у деяких випадках допомогти працівникам правоохоронних органів у розкритті та розслідуванні злочинів, а також спростити проведення експертиз.

Підсумовуючи викладене, хотілося б зазначити, що на нашу думку, є доцільним формування відповідних каталогів автомобільних шин, взуття, із відображенням їх маркування, візерунків контактних частин, із систематизацією. Джерелами для ведення таких інформаційно-довідкових колекцій можуть виступати такі традиційні, як каталоги продукції виробників, так і не передбачені законом, проте досить ефективні, такі як пошук в мережі Інтернет, наприклад, на офіційних сторінках виробників тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Наказ МВС України від 10.09.2009 №390 «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС». Офіційний вебпортал парламенту України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text> (дата звернення: 12.08.2022).
2. Криміналістика: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В.Ю. Шепітька. - 2-ге вид., переробл. і допов. - К.: Концерн "Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с. URL: <https://buklib.net/books/28912/> (дата звернення: 12.08.2022).

Олег Наранович

старший науковий співробітник лабораторії інформаційно-аналітичного забезпечення судово-експертної діяльності, сертифікації та контролю якості досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна

Олександр Зленко

старший науковий співробітник лабораторії інформаційно-аналітичного забезпечення судово-експертної діяльності, сертифікації та контролю якості досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна

Ігор Кобилін

старший науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних та військових досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна

ПРАВИЛА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Судово-експертна діяльність за Законом України «Про судову експертизу» [1] включає вивчення широкого кола об'єктів що вимагає спеціальних знань у багатьох дисциплінах та застосування великої різноманітності технічних прийомів під час проведення досліджень об'єктів експертизи, від візуального огляду до складних інструментальних методик. При цьому у підрозділах судово-експертних установ проводять випробування/вимірювання з метою визначення кількісних показників досліджуваних об'єктів та якісні експертні оцінки наданих на дослідження об'єктів та зразків. Одержанні під час експертизи результати повинні бути оцінені з метою забезпечення прийняття правильного висновку щодо об'єкту експертизи. Для цього експертам необхідно використовувати встановлені правила прийняття рішень для обґрунтування заяви про відповідність об'єкту якимсь вимогам, параметрам, або характеристикам.

Вимоги до прийняття рішення про відповідність об'єкта встановленим до нього вимогам прописані у ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 «Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій» [2]:

«7.8.6.1. Якщо надають заяву про відповідність специфікації або стандарту, лабораторія має документувати застосовне нею правило прийняття рішення з урахуванням рівня ризику (наприклад, помилкове прийняття та помилкове відхилення, статистичні припущення), пов'язаного з правилом прийняття рішення, і застосувати правило прийняття рішення.

7.8.6.2 Лабораторія має звітувати стосовно заяви про відповідність, щоб у ній чітко було зазначено:

- a) яких результатів стосується ця заява про відповідність;
- b) які специфікації, стандарти чи їхні частини виконують або не виконують;
- c) застосоване правило прийняття рішення (якщо воно не відображене у

вимогах специфікації чи стандарту)»).

Таким чином при проведенні судово-експертної діяльності у разі необхідності обґрунтувати висновок про відповідність об'єкта експертизи вимогам нормативно-правового акту або нормативного документу, то такий документ та правило прийняття рішення повинні бути чітко визначені. Якщо правило прийняття рішення не зазначено ні в якому документі, то вибране правило прийняття рішення повинно бути доведено до відома і узгоджено із замовником експертизи.

Актуальність питання щодо встановлення правил прийняття рішень під час судово-експертної діяльності на міжнародному та національному рівні обґрунтовується не тільки вимогами ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 до випробувальних лабораторій, але й вимогами до об'єктивності експертного висновку.

ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 визнає, що єдиного правила прийняття рішення щодо відповідності не існує. Тобто у кожному конкретному дослідженні буде своє правило прийняття рішення. Це стосується також і судово-експертної діяльності. Тому саме для судово-експертної діяльності необхідно визначити:

- загальні настанови щодо вибору відповідного правила прийняття рішення;
- настанови щодо визначення складових правил прийняття рішень в залежності від об'єкту та завдання експертизи;
- правила щодо застосування певних критеріїв до результатів проведених досліджень відповідно до вимог методики досліджень, об'єкту досліджень та виду дослідження – кількісного або якісного.

Під час оцінювання відповідності згідно із Законом України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» [3] реалізується процес доведення того, що задані вимоги, які стосуються продукції, процесу, послуги, системи, особи чи органу, були виконані. При цьому об'єктом оцінки відповідності є конкретний матеріал, продукція, установка, процес, послуга, система, особа чи орган, до яких застосовується оцінка відповідності.

Таким чином, висновок судової експертизи є підтвердження відповідності (або невідповідності) об'єкта, наданого на експертизу, заданим вимогам, яке ґрунтується на прийнятому після критичного огляду результатів дослідження рішенні.

Метою судово-експертної діяльності є одержання достовірних результатів проведеної експертизи. Тому впровадження правил прийняття рішень щодо відповідності або не відповідності параметрів або характеристик об'єктів досліджень на підставі аналізування встановлених до них вимог є дуже важливим для судово-експертних установ, як один з інструментів забезпечення високої якості їх діяльності.

Всесвітньою асоціацією з акредитації лабораторій (ILAC), яка формує політику у визначенні компетентності лабораторій розроблена настанова ILAC-G8:09:2019 «Настанова щодо правил прийняття рішення та висновків щодо відповідності (Guidelines on Decision Rules and Statements of Conformity)» [4] яка встановлює основну концепцію прийняття правил встановлення відповідності об'єктів досліджень.

У цьому документі наведено огляд правил прийняття рішень для лабораторій та експертів без конкретики. У тих випадках, коли на законодавчому рівні

вимагається використання конкретного правила прийняття рішення, лабораторія повинна керуватися саме ним.

У міжнародній практиці правило прийняття рішення приймається на підставі знання невизначеності вимірювань тому для проведення вимірювань повинні застосовуватися тільки відкалібровані засоби вимірювальної техніки, які відповідають вимогам методики експертного дослідження.

Вирішальним при визначенні прийнятного правила прийняття рішення є питання про те, що слід довести при оцінці відповідності: відповідність або невідповідність специфікації (технічними вимогам) або граничного значення. Залежно від відповіді потрібно встановити ризик 1-го роду (α) або ризик 2-го роду (β).

Процедуру по виконанню оцінки відповідності можна встановити, ґрунтуючись на наступних кроках:

- 1) Детальний опис вимірюваної величини (y) і методики вимірювання, за якою досліджується об'єкт;
- 2) Експериментальні / аналітичні результати оцінки вимірюваної величини y ;
- 3) Стандартна невизначеність вимірювань, $u(y)$, і для певного рівня довіри, розширена невизначеність вимірювань U ;
- 4) Встановлена в методиці досліджень або у технічних вимогах межа допуску (верхня або нижня) або межі допуску;
- 5) Встановлення зони відповідності, зони невідповідності і захисної смуги для передбачуваної ймовірності помилки I роду;
- 6) Правило прийняття рішення [4].

Застосування під час оцінки відповідності правил прийняття рішень дозволить судово-експертним установам вирішити такі завдання:

- забезпечення довіри з боку замовника до результатів експертизи;
- одержання об'єктивних результатів досліджень об'єкті;
- визначення даних та факторів, які необхідно аналізувати для прийняття рішень про відповідність при проведенні досліджень;
- удосконалити методи оцінки відповідності.

Заява про відповідність повинна чітко визначати:

- яких результатів стосується ця заява про відповідність;
- які специфікації, стандарти чи їх частини виконуються або не виконуються;
- застосоване правило прийняття рішення (якщо воно не відображене у вимогах специфікації або стандарту)».

При прийнятті рішення про відповідність необхідно враховувати ризик прийняття такого рішення.

Визначення правила прийняття рішення передбачає знання нормативного значення невизначеності вимірювань, наприклад максимальної допустимої невизначеності, яка б була визначена у методиках вимірювань, цільової невизначеності, розрахованої для конкретних вимірювань, або невизначеності, розрахована для конкретного проведеного вимірювання.

На міжнародному рівні, наприклад в Настанові EUROCHEM/CITAC [5], пропонується визначати цільову невизначеність на підставі наявної інформації щодо застосованого метода, робочих характеристик методики досліджень та вимог до результатів вимірювання.

Під час здійснення судово-експертних досліджень доцільно використовувати такі правила прийняття рішення про відповідність:

- якщо отриманий результат з врахуванням невизначеності вимірювань для результату вимірювання міститься всередині області допустимих значень ($p_c \geq 1/2$ або $\geq 50\%$), відповідність вимогам може бути гарантована (висновок – відповідає заданим вимогам);

- якщо отриманий результат з врахуванням невизначеності вимірювань для результату вимірювання повністю міститься в області недопустимих значень, можна гарантувати невідповідність вимогам (висновок – не відповідає заданим вимогам);

- якщо отриманий результат з врахуванням невизначеності вимірювань для результату вимірювання містить граничне значення, оцінка відповідності не дає змоги беззаперечно стверджувати, що значення характеристики відповідає або не відповідає заданим вимогам (висновок – результат є неостаточним). При цьому необхідно провести додаткові дослідження.

Коли результати дослідження використовують для оцінювання відповідності, тобто для прийняття рішення щодо дотримання технічних або законодавчих вимог, треба враховувати невизначеність вимірювань, отриманих під час дослідження.

Таким чином, для прийняття рішення про відповідність об'єкта дослідження встановленим вимогам потрібна наступна інформація:

- чітко визначена вимірювана величина;
- результат аналізування
- невизначеність – для розширеної невизначеності повинні бути зазначені коефіцієнт охоплення k та відповідний довірчий рівень, наприклад, $k = 2$ для довірчого рівня 95 % , а для довірчого рівня 99 % $k = 3$;
- технічні вимоги до об'єкта;
- визначене правило прийняття рішення.

Виходячи з невизначеності та правила прийняття рішення, обчислюють запобіжний інтервал. Значення функція нормального розподілення $\Phi(z)$ вибирають за таблицею.

Нижче наведений приклад реалізації такого підходу.

Приклад. Розглянемо приклад вимірювання довжини клинка при дослідженні ножа на відповідність до холодної зброї, у якого всі інші загальні техніко-криміналістичні вимоги позитивні і відповідають мисливському ножу загального призначення.

Вимірювана величина: довжина клинка що визначається вимірюванням відстані від вістря до обмежувача або утику руків'я по прямій хорді. Вимірювання проводяться за допомогою штангенциркуля з діапазоном вимірювання від 0 мм до 150 мм, ціною поділки 0,01 мм. Штангенциркуль відкалібрований, за результатами калібрування прийнято, що він придатний до застосування.

Результат вимірювання : довжина клинка дорівнює 90,07 мм.

Розширена невизначеність вимірювання - $U = 0,058$ мм, $k = 2$ (95 %). Стандартна невизначеність $u = U/k = 0,029$ мм. Ця невизначеність включає складники, пов'язані з аналізуванням та вимірюванням.

Законодавча вимога: згідно з методикою 4.5.07 «Методика криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих із нею виробів» мінімальна

довжина клинку повинна бути не менше 90 мм. Тобто у методиці визначене нижнє допустиме граничне значення - 90 мм.

Важливий принцип права полягає у тому, що невинувата особа не повинна бути покарана. Границю неприйнятності можна встановити так, щоб звести до мінімуму можливість судової помилки. Для цього правило прийняття рішення застосовує оцінювання ризику

Правило прийняття рішення: границя неприйнятності – значення довжини клинка, при перевищенні якого можна зробити висновок про те, що максимально дозволений рівень було дійсно перевищено з довірчим рівнем близько 99 % ($\alpha = 0,01$), $k = 3$.

Запобіжний інтервал обчислюємо як $3u = 0,087$ мм (випадок 1 у Настанові [5] зі значенням $k = 3$ для одностороннього t за довірчого рівня

99 %). Границя неприйнятності становитиме $90 + 0,087 = 90,087$ мм. Усі значення, менші за цю границю, лежать в області неприйнятності (у тому сенсі, що результат не дає підстав для висновку, що наданий на дослідження ніж є холодною зброєю). Усі значення, які перевищують цю границю або дорівнюють їй, лежать в області прийнятності.

Враховуючи вище наведене експерт на підставі, що довжина клинка недостатня для визнання ножа холодною зброєю (знаходиться в області неприйнятності $90,07 < 90,087$), згідно правила прийняття рішень робить висновок, що наданий на дослідження ніж не є холодною зброєю.

Впровадження в діяльність *судово-експертних* правил прийняття рішень дозволить забезпечити однаковий підхід до визначення відповідності *або не відповідності параметрів або характеристик* об'єктів досліджень та надасть можливість підвищити достовірність результатів досліджень, а значить і результатів експертиз. В цілому це буде сприяти підвищенню статусу судово-експертних установ за рахунок підвищення довіри до результатів проведених експертиз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року №4038-ХІІ із змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 05.12.2022).

2. ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 Загальні вимоги до компетентності калібрувальних та випробувальних лабораторій. [Чинний від 01.01.2021]. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=88724 (дата звернення: 05.12.2022).

3. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15.01.2015 № 124-VIII/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text> (дата звернення: 05.12.2022).

4. ILAC-G8:09/2019 Guidelines on Decision Rules and Statements of Conformity (Настанова щодо правил прийняття рішень та висновків щодо відповідності). URL: <http://ilac-g8:9/2019> (дата звернення: 19.11.2022).

5. Eurachem/CITAC Guide Use of uncertainty in compliance assessment, 2007. URL: <https://bit.ly/3ZcHSFT> (дата звернення: 05.12.2022).

Ольга Недашківська

старша судова експертка сектору товарознавчих та гемологічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Житомирського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Житомир, Україна

АВТОМАТИЗАЦІЯ ТА КОМП'ЮТЕРИЗАЦІЯ ЯК ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ПРОФІЛЮ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА В СУЧАСНИХ УМОВАХ DIGITAL СВІТУ

На сучасному етапі розвитку науки, техніки, подальшого ускладнення суспільно-політичних процесів, тотальної глобалізації та діджиталізації усіх сфер життєдіяльності людини, перманентного підвищення рівня складності кримінальних правопорушень все більшої актуальності набувають процеси автоматизації та комп'ютеризації різноманітних галузей, а особливо пов'язаних із забезпеченням законності та порядку [1].

Враховуючи значення судової експертизи в процесі проведення досудового розслідування кримінального правопорушення та подальшого встановлення істини по справі потреба в автоматизації та комп'ютеризації постала досить гостро [2].

Як процес пізнання судова експертиза обумовила фактори математизації та автоматизації з метою забезпечення реалізації основних завдань судової експертизи із застосування спеціальних знань в науці, техніці, мистецтві або ремеслі з метою подальшого виявлення та пізнання прихованої сутності речей і явищ та формування їх наукового тлумачення [3].

Процес експертного пізнання є різновидом пізнання конкретного факту та ґрунтується на загальних засадах, характерних для інших видів пізнання в рамках досудового розслідування та розгляду конкретної справи в суді у подальшому.

Специфікою експертного пізнання є не лише його процесуальна форма, а й засоби та методи реалізації.

Саме засоби та методи реалізації ефективного пізнання на практиці є факторами впливу на ступінь залучення людини та машини в процес проведення судової експертизи та співвідношення такого впливу з метою досягнення максимальної якості висновку судового експерта.

У широкому розумінні виникає потреба у встановленні меж та подальшому комбінуванні в оптимальних пропорціях елементів в системі судовий експерт / автоматизована система таким чином, щоб максимізувати ефективність дослідження.

Саме потреба в збалансованості співвідношення елементів впливу під час проведення судової експертизи відображає проблему забезпечення найбільш ефективного використання новітніх комп'ютерних технологій таким чином, щоб мінімізувати помилки експерта в процесі їх застосування на практиці.

Основоположним фактором ефективного використання новітніх

технологій є застосування коректного алгоритму дій експерта та мінімізації виникнення помилок.

Важливим чинником забезпечення ефективності застосування фахівцем технічно складних автоматизованих систем та уникнення помилок є створення техніки з урахуванням психофізіологічних можливостей оператора.

Рівень підготовки й адекватний професійний профіль судового експерта повинен відповідати загальному сучасному технічному рівню та враховувати його динамічність [4].

Складний процес тотального впровадження автоматизації та комп'ютеризації характеризується широким спектром наслідків як чинників впливу на якість та ефективність такого впровадження.

Умовно наслідки комп'ютеризації поділяють наступним чином.

1. Функціональні:

- 1) позитивні,
- 2) негативні,
- 3) усвідомлені,
- 4) неусвідомлені.

2. Онтогенетичні:

- 1) позитивні
 - зростання інтелекту,
 - розвиток мислення (логічного, прогностичного та оперативного),
 - розвиток адекватної спеціалізації пізнавальних процесів,
 - підвищення професійної самооцінки,
 - формування позитивних особистих та професійних рис;
- 2) негативні
 - зниження рівня критичного мислення через спрощення задач,
 - надмірна спеціалізація пізнавальних процесів,
 - психоемоційне перевантаження.

3. Історичні:

- 1) динамічні,
- 2) виконавчі,
- 3) інтелектуальні.

Функціональні наслідки розглядаються як синтез шаблонних і творчих компонентів, який виникає в процесі вирішення конкретного завдання з використанням комп'ютеризації на відміну від застосування традиційних форм для вирішення поставленого завдання. Іншими словами, функціональними наслідками комп'ютеризації є продукування, збереження та трансформація завдань з метою їх оптимізації.

Залежно від типів завдань, які вирішуються, рівня професійної підготовки судового експерта, якості персонального комп'ютера та засобів програмного забезпечення та інших чинників відбувається формування позитивних чи негативних наслідків комп'ютеризації [5].

Усвідомлені та неусвідомлені функціональні наслідки формуються у процесі взаємодії в системі експерт / комп'ютер, де в експерта зберігаються

традиційні набуті ним навички, які в силу динамічності системи перетворюються на нові зв'язки, пов'язані з виконанням певних нових комп'ютерних операцій та впливають на формування психологічної готовності або психологічного бар'єру в оператора.

Залежно від рівня усвідомленості наслідки можуть бути достатньо або недостатньо певні, адекватні та неадекватні, різного ступеня виразності та подібності, реальні та потенційні.

Онтогенетичні наслідки розглядають через призму особистісного розвитку, який трансформується під впливом комп'ютеризації й автоматизації.

Поєднання негативних і позитивних перетворень, налагодження балансу між ними можна вважати рушійною силою подальшого професійного розвитку.

Складні закономірності генези особистісних і професійних якостей суб'єкта відображають складний і неоднозначний характер його онтогенетичного розвитку, що відбувається в процесі тотальної автоматизації, комп'ютеризації та діджиталізації залежно від психофізіологічних особливостей індивіда.

З точки зору історичного розвитку поглядів на професіоналізм та становлення професійного профілю судового експерта комп'ютеризація його роботи стає засобом підсилення розумової діяльності людини через інтелектуальні можливості ІТ-технологій.

Таким чином, актуальною проблемою у процесі впровадження тотальної автоматизації та комп'ютеризації в галузі судової експертизи є налагодження балансу в системі експерт / комп'ютерна система у такий спосіб, щоб нівелювати виникнення негативних наслідків комп'ютеризації або принаймні мінімізувати їх виникнення, а також сприяти використанню новітніх технологій для професійного зростання судового експерта, забезпечення його професійної гнучкості та розвитку креативності з метою підвищення якості виконання поставлених перед ним завдань та оптимізації ресурсів для їх виконання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шваб К. Четвертая промышленная революция: книга. Киев: Форс, 2019. 208 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 06.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 07.12.2022).
3. Про судову експертизу : Закон України від 25.01.1994 р. № 4038-XII. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 07.12.2022).
4. Шостко О.Ю., Подільчак О.М. Сучасні світові тенденції злочинності. Проблеми законності. Харків, 2020. № 148. С. 184–200. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.148.193805>.
5. Ревака В.М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 206 с.

Олена Оглоб'як

судова експертка відділу комп'ютерно-технічних та телекомунікаційних досліджень Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Івано-Франківськ, Україна

Ольга Шикеринець

здобувачка вищої освіти Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, м. Івано-Франківськ, Україна

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ КОМП'ЮТЕРНО-ТЕХНІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ МОБІЛЬНИХ ТЕЛЕФОНІВ

Одним із напрямків судових комп'ютерно-технічних експертиз, що проводяться експертними установами України є судові експертизи де об'єктом вивчення являються дані інформації, що знаходяться на мобільних телефонах. Дослідження мобільних пристроїв, на сьогоднішній день розглядається як важливе джерело доказів, що надає можливість встановити особу, визначити послідовності дій та характеристику процесів, що є предметом доказування у суді під час встановлення обставин справи та доведення вини злочинця.

Мобільні пристрої (стільнікові телефони, смартфони, планшети та ін.) пересічні громадяни використовують у побуті вже досить давно, однак криміналістичний аналіз даних, в частині здійснення судової комп'ютерно-технічної експертизи являється відносно молодим напрямком. З'явився він на початку 2000-х років і обумовлюється тим, що традиційні методи і способи дослідження інформації не могли бути застосовані до мобільних пристроїв.

Судова комп'ютерно-технічна експертиза мобільних пристроїв в Україні здійснюється судовими експертами за експертною спеціальністю 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів» з правом проведення комп'ютерно-технічної експертизи. Як і будь який інший вид судових експертиз, судова комп'ютерно-технічна експертиза мобільних телефонів – це окрема, суворо регламентована процесуальна дія [1, с. 4], де законодавцем чітко передбачається вимоги до особи судового експерта його кваліфікація, підстави призначення такої експертизи, умови проведення та порядок оформлення її результатів у відповідному висновку судового експерта. Крім того, для проведення судової експертизи експертна установа має бути забезпечена спеціальним ліцензійним програмним продуктом, що надає змогу юридично належно оформити відповідні дослідження, як приклад це програмно-апаратний комплекс UFED Touch 2 від компанії Cellebrite, який характеризується закритою платформою для отримання юридично-обґрунтованих доказів та власним апаратним та програмним забезпеченням. При цьому із розвитком мобільних пристроїв відбувався і розвиток програмного та апаратного забезпечення для дослідження інформації, що міститься на досліджуваних мобільних пристроях.

Таким чином, судова комп'ютерно-технічна експертиза мобільних

телефонів - це дослідження технічних властивостей мобільних телефонів та програмного забезпечення з метою отримання фактичних даних, що відносяться до обставин скоєного злочину або предмету цивільного позову. Судова експертиза дозволяє виявити істотні ознаки злочину (інциденту) і створити цілісну доказову базу шляхом дослідження інформації.

Завданнями, що вирішуються в рамках проведення комп'ютерно-технічної експертизи є:

- встановлення виду (типу, марки), властивостей апаратного засобу, а також його технічних і функціональних характеристик;

- встановлення фактичного стану і справності апаратного засобу;

- виявлення і дослідження функціональних властивостей, а також налаштувань програмного забезпечення, часу його інсталяції;

- виявлення потрібної інформації, встановлення її властивостей та виду відображення в комп'ютерній системі;

- відновлення видаленої та зашифрованої інформації на різного виду носіях;

- виявлення ознак діяльності шкідливого програмного забезпечення;

- виявлення слідів активності в мережі Інтернет, змісту електронного листування, історії обміну повідомленнями у програмах для спілкування та інше.

Найбільш застосовуваними питаннями, які вирішуються експертом під час проведення комп'ютерно-технічних експертиз з дослідження мобільних телефонів є:

- чи містяться на носіях даних наданого на дослідження мобільного телефону фото, відео, текстові файли (у тому числі видалені та відновлені)?

- чи встановлені до пам'яті мобільного телефону, наданого на дослідження, а в разі наявності на карті пам'яті, програми для обміну повідомленнями та файлами? Якщо так, то які саме, та чи зберігаються журнали обміну повідомленнями та з яким саме змістом?

- чи містяться на наданому на дослідження мобільному телефоні записи телефонної книги, сеансів зв'язку та смс-повідомлень, здійснених за допомогою штатного програмного забезпечення?

Результати проведення комп'ютерно-технічних експертиз з дослідження мобільних телефонів оформляються висновком експерта, який є доказом у судді. З приводу застосування зазначених доказів у судовому процесі, вже неодноразово свої позиції висловлювала наукова спільнота України, серед яких слід звернути увагу на публікації В. Ровінського, К. Щербаковської, В. Колесника, М. Климчук, Е. Сімакова-Єфрем'ян, І. Гловюк та інші.

Правовою основою проведення експертиз в структурі МВС України є Закон України «Про судову експертизу», Кримінальний процесуальний кодекс України, Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України затвердженої наказом МВС від 17.07.2017 № 591 та інші нормативно-правові акти [2, с.14].

На даний час в Україні комп'ютерно-технічні експертизи крім науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України можуть

здійснювати інші, як державні так і приватні експертні установи, серед яких можна зазначити такі, як науково-дослідні інститути судових експертиз міністерства юстиції України, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ, лабораторія комп'ютерної криміналістики «CyberLab».

Виходячи із статистичних даних та аналізу судової практики можна ствердно сказати, що саме сьогодні розкриття багатьох злочинів здійснюється за допомогою доказів отриманих шляхом проведення комп'ютерно-технічних експертиз мобільних телефонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Климчук М. П., Комісарчук Ю. А., Марко С. І., Стецик Б. В. Судова комп'ютерно-технічна експертиза у кримінальному провадженні : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 112 с.
2. Клименко Н.І. Загальна теорія судової експертології : монографія. Тернопіль. Видавництво «Крок», 2018. 262 с.

Валерій Ольхов

*завідувач сектору дорожньо-технічних досліджень лабораторії інженерно-транспортних та дорожньо-технічних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»,
Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна*

**ВИРШЕННЯ ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ТЕХНІЧНОЇ ОЦІНКИ ДІЙ
УЧАСНИКІВ ДТП ПРИ НЕНАЛЕЖНОМУ ОБЛАШТУВАННІ
ПЕРЕХРЕСТЬ ТЕХНІЧНИМИ ЗАСОБАМИ ОРГАНІЗАЦІЇ
ДОРОЖНЬОГО РУХУ**

Під час розслідування злочинів у сфері безпеки дорожнього руху судово-слідчі органи стикаються з проблемою визначення належності перехресть до нерегульованих або регульованих, у зв'язку з тим, що застосована схема організації дорожнього руху може бути оцінена неоднозначно. Це в свою чергу створює умови до помилкової оцінки дій учасників дорожнього руху відносно вимог Правил дорожнього руху України. Також, у більшості випадків не розглядається питання про причинний зв'язок між неналежною організацією дорожнього руху та настанням ДТП. У відповідності до вимог ст. 288 Кримінального кодексу України особа, яка допустила порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху при будівництві, реконструкції, ремонті чи утриманні автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, інших дорожніх споруд, які спричинили потерпілому середньої тяжкості тілесні ушкодження, тяжке тілесне ушкодження або смерть, може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Кодексом про адміністративне правопорушення України також передбачена відповідальність за порушення правил, норм і стандартів при утриманні автомобільних доріг і вулиць, невжиття заходів щодо своєчасної заборони або обмеження руху чи позначення на автомобільних дорогах і вулицях місць провадження робіт.

Своєчасне та належне інформування учасників дорожнього руху про зміну дорожньої обстановки, допустимі й безпечні режими руху вимогам Правил дорожнього руху України передбачається шляхом застосування технічних засобів та інженерного облаштування.

Технічні засоби – спеціальні технічні засоби, призначені для організації та регулювання дорожнього руху (дорожні знаки, інформаційні табло, дорожня розмітка, сигнальні стовпчики, транспортні та пішохідні огороження різних типів, світлофорне обладнання тощо).

Інженерне облаштування – спеціальні споруди та засоби, призначені для забезпечення безпечних і зручних умов руху (освітлення, технологічного зв'язку, вимірювання вагових і габаритних параметрів транспортних засобів, примусового зниження швидкості руху тощо).

Під час руху по дорогам загального користування, особливо під час руху у населених пунктах, учасники дорожнього руху зустрічають на перехрестях застосування таких схем організації дорожнього руху, які не можливо трактувати

однозначно та які приводять до створення аварійної ситуації. Це навіть не стосується тих перехресть, на яких по тій або іншій причині відсутні (або знаходяться в неналежному технічному стані) передбачені схемою організації дорожнього руху технічні засоби організації дорожнього руху, а саме відсутній один зі знаків пріоритету з одного напрямку, один зі світлофорів знаходиться в непрацюючому стані, або його сигнал суперечить застосованому режиму його роботи та подібне.

В даній роботі мова піде про перехрестя, де дійсна та належним чином затверджена схема дорожнього руху суперечить умовам безпечного та комфортного руху учасників ДТП та часто приводе до виникнення аварійних ситуацій на даних перехрестях. Тобто коли перехрестя проїзних частин з одного напрямку є регульованим з іншого напрямку не регульоване, і за часту така ситуація неминуче приведе до створення аварійних ситуацій.

Як приклад розглянемо ДТП, яка мала місце у м. Запоріжжя. Учасниками даної ДТП стали автомобіль Мерседес під керування водія А. та автомобіль ВАЗ під керуванням водія Б. Механізм розвитку ДТП полягав у наступному. Водій А. на керованому ним автомобілі Мерседес рухався по вулиці В. та наближався до перехрестя з вул. Г. На перехрестя по напрямку руху водія А. був вставлений світлофор, на якому на момент ДТП був увімкнений зелений сигнал. В цей же час водій Б. наближався до перехрестя по вулиці Г. справа по відношенню до напрямку руху водія А. При цьому, по напрямку руху водія Б на перехресті відсутні світлофорні об'єкти та дорожні знаки пріоритету. Тобто, на перехресті вулиць В. та Г. в м. Запоріжжя світлофорні об'єкти були встановлені, а відповідно і регулюють черговість проїзду перехрестя, лише по напрямку руху водія А.

На вимогу слідчого в рамках досудового розслідування кримінального провадження, від балансо-утримувача даного перехрестя, тобто від організації яка відповідальна за техніко-експлуатаційне утримання даного перехрестя, була отримана відповідь, що схемою організації дорожнього руху на перехресті вулиць В. та Г. передбачено встановлення світлофорних об'єктів лише по вул. В, встановлення будь-яких технічних засобів організації дорожнього руху (світлофори, дорожні знаки та подібне) по вулиці Г. не передбачено.

Аналізуючи дану дорожню обстановку, яка передувала виникненню даної ДТП було встановлено, що по напрямку руху водія А. перехрестя вулиць В. та Г. у м. Запоріжжя є регульованим, що виходить з вимог п. 16.1 Правил дорожнього руху України, а саме перехрестя, де черговість проїзду визначається сигналами світлофора чи регулювальника, вважається регульованим. По напрямку руху водія Б. перехрестя вулиць В. та Г. у м. Запоріжжя є нерегульованим, що виходить також з вимог п. 16.1 Правил дорожнього руху України, а саме у разі вимкнення світлофора або його роботи в режимі миготіння сигналу жовтого кольору та відсутності регулювальника, перехрестя вважається нерегульованим і водії повинні керуватись правилами проїзду нерегульованих перехресть та встановленими на перехресті відповідними дорожніми знаками.

У відповідності до вимог п. 8.1. Правил дорожнього руху України, регулювання дорожнього руху здійснюється за допомогою дорожніх знаків, дорожньої розмітки, дорожнього обладнання, світлофорів, а також регулювальниками. Іншими словами, під час руху через перехрестя водії транспортних засобів повинні враховувати вимоги дорожніх знаків або сигналів світлофорів, які встановлені по напрямку їх руху та надають відповідну інформацію про черговість проїзду перехрестя.

Під час проведення технічної оцінки дій водія автомобіля А, який рухався до моменту ДТП на зелений сигнал світлофора, було зроблено висновок, про те, оскільки він рухається на зелений сигнал світлофора, що у відповідності до вимог п. 8.7.3. Правил дорожнього руху України, дозволяє рух, то в даному випадку він має першочергове право на проїзд перехрестя.

Також, під час проведення технічної оцінки дій водія Б, який рухався до моменту ДТП справа відносно напрямку руху автомобіля Мерседес і по напрямку руху якого не було встановлено ні світлофорів ні дорожніх знаків пріоритету, було зроблено висновок, про те, оскільки він рухається справа відносно напрямку руху водія А, то в даному випадку він також має першочергове право на проїзд перехрестя, що виходить з вимог 16.12 Правил дорожнього руху України, а саме на перехресті рівнозначних доріг водій нерейкового транспортного засобу зобов'язаний дати дорогу транспортним засобам, що наближаються праворуч.

В даному випадку кожен з водіїв мав переважне право на проїзд перехрестя, що створило умови до виникнення аварійної ситуації та відповідно ДТП. Тому, експертом з дорожньо-технічних досліджень був зроблений висновок, що в даному випадку застосована схема організації дорожнього руху не відповідає відповідним нормам та державним стандартам України, в частині забезпечення безпеки дорожнього руху, і дані невідповідності, з технічної точки зору, знаходилися у причинному зв'язку з виникненням даної ДТП.

У свою чергу в діях водіїв А. та Б. не було встановлено невідповідностей вимогам Правил дорожнього руху України, які б, з технічної точки зору, знаходилися у причинному зв'язку з виникненням даної ДТП, оскільки вони не мали технічної можливості запобігти виникненню ДТП з моменту виникнення небезпеки для їх руху, шляхом застосування своєчасного екстреного гальмування з зупинкою до місця зіткнення.

Підсумовуючи вищезазначене, слідує, що при умові застосування належної схеми організації дорожнього руху, а саме визначення перехрестя як регульованого в кожному напрямку руху (встановлення на перехресті світлофорних об'єктів), або нерегульованого (рівнозначного), оцінка дій учасників ДТП, яка розглядалася вище може змінитися на протилежну. Це пов'язано з тим, що в даному випадку учасники дорожнього руху визначали б черговість проїзду перехрестя або виходячи з сигналів світлофора, або виходячи з вимог дорожніх знаків. Тому, невідповідність застосованої схеми організації дорожнього руху нормативним вимогам та державним стандартам України, знаходилося у причинному зв'язку з виникненням ДТП.

Із вищенаведеного слідує, що при проведенні досліджень зіткнень транспортних засобів на перехрестях і взагалі при проведенні розслідування ДТП судово-слідчим органам необхідно проводити (давати) оцінку облаштування даних перехресть технічними засобами організації дорожнього руху. При проведенні технічної оцінки дій учасників ДТП, слід надавати технічну оцінку застосованої схеми організації дорожнього руху на перехресті в момент ДТП. При виявленні невідповідності застосованої схеми організації дорожнього руху умовам безпечного та комфортного руху, проводити відповідні профілактичні міри по доведенню до організації, які відповідають за техніко-експлуатаційне утримання перехрестя, про необхідність зміни схеми організації дорожнього руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про автомобільні дороги : Закон України від 08 вересня 2005 р. №2862-IV. Дата оновлення 17.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 07.12.2022).
2. Кримінальний кодекс України від 01 вересня 2001 р. № 25-26. Дата оновлення 18.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 07.12.2022).
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. Дата оновлення 18.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 07.12.2022).
4. Про Правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. Дата оновлення 22.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 07.12.2022).

Дмитро Панасюк

*заступник завідувача відділу досліджень матеріалів, речовин і виробів –
завідувач сектору фізико-хімічних досліджень Житомирського науково-
дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України,
м. Житомир, Україна*

**ВИКОРИСТАННЯ РЕНТГЕНОФЛУОРЕСЦЕНТНОГО АНАЛІЗУ ПРИ
ДОСЛІДЖЕННІ ПРОДУКТІВ ПОСТРІЛУ**

При дослідженні продуктів пострілу на досліджуваних об'єктах, окрім виявлення частинок що за морфологічними ознаками (форма, колір) схожі на фрагменти частинок пороху, що піддавались термічному впливу, стабілізаторів нітроцелюлозних порохів (дифеніламін, централіти та ін), нерідко ставиться питання про наявність слідів металізації.

Сліди металізації – це мала кількість металу предмета (кулі), що впливає (контактує), яка відокремлена у результаті взаємодії з сприймаючим об'єктом і яка знаходиться в зоні контакту (пошкодження) на поверхні останнього. На відміну від слідів металів, які розташовуються на поверхні і мають випадкове походження, сліди металізації виникають як результат контакту металовиробу, що впливає (контактує) з об'єктом-носієм [1].

Зазвичай, сліди металізації на поверхні об'єктів-носіїв досліджують контакт-дифузійним методом (або метод кольорових відбитків). Цей метод дозволяє встановити природу металу та топографічну картину його відкладення. Із основних переваг цього методу: він не потребує складного обладнання, а із недоліків – це руйнівний метод. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу», а саме стаття 5 «Про максимальне збереження об'єктів дослідження», при проведенні експертизи ми повинні вибрати саме той метод дослідження, який буде найбільш інформативним і разом з тим не руйнівним (або ж потребує мінімального впливу на об'єкт). При дослідженні слідів металізації ідеальним методом виступає рентгенофлуоресцентний аналіз.

Рентгенофлуоресцентний аналіз (РФА) є сучасним, потужним та експресним інструментом хіміка-аналітика, що дозволяє вирішувати завдання якісного та кількісного аналізу сполук різноманітного походження. Порівняння за такими критеріями, як кількість елементів, що визначаються, точність результатів, трудомісткість і тривалість кожного визначення, показує, що РФА переважає багато класичних методів. Перевагою РФА є також те, що рентгенівські спектри містять порівняно мало ліній і їхня інтерференція відбувається значно рідше, ніж при оптичному спектральному аналізі. Нарешті, є можливість аналізу не тільки компактних і порошкоподібних, але й рідких зразків. До недоліків методу можна віднести меншу в порівнянні з оптичним спектральним і атомно-абсорбційним методами аналізу чутливість визначення [2].

Рентгенофлуоресцентний аналіз - це один з небагатьох неруйнівних методів. Досліджуваний зразок після аналізу залишається в незмінному вигляді.

Крім того, в більшості випадків зразки для аналізу не вимагають попередньої пробопідготовки. При дослідженні нашарування методом рентгенофлуоресцентного аналізу, ми його досліджуємо безпосередньо з предметами-носіями. В якості контрольних зразків використовуються фрагменти предметів-носіїв, на яких виключено перебування досліджуваних нашарувань.

Умови аналізу:

- збудження	Mo
- напруга на аноді трубки	20кВ
- струм трубки	15 мкА
- енергетичний діапазон	20кеВ
- діапазон елементів, що аналізуються	від ^{11}Na до ^{92}U
- гранична чутливість елементів від ^{11}Na до ^{19}K	не гірше 1 %
- гранична чутливість елементів від ^{20}Ca до ^{27}Co	не гірше 0,1 – 0,01 %
- гранична чутливість елементів від ^{28}Ni до ^{42}Mo	не гірше 0,001 %
- гранична чутливість елементів від ^{45}Rh до ^{92}U	не гірше 0,1 – 0,01 %
- постійна часу	10 мкс
- час зйомки	300с.

Якщо на дослідження прийшла протяжка із каналу ствола рушниці, ми окрім основних методів дослідження, можемо застосувати метод РФА, як допоміжний. За допомогою цього методу ми зможемо визначити присутність ряду важких металів, а саме: мідь, цинк, свинець, які входять до складу кулі (оболонкова чи безоболонкова), дріб, кортеч.

Особливу увагу приділяємо і «поаяску обтирання», який утворився у результаті проходження кулі, де також можливі відкладення вищезазначених металів (завжди порівнюємо із контрольним зразком).

Отже, можемо зробити висновок, що рентгенофлуоресцентний аналіз може використовуватись при дослідженні продуктів пострілу як допоміжний метод, враховуючи його універсальність, чутливість і можливість подальшого відтворення результатів дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Щербаковский М.Г. Криминалистическое исследование металлов, сплавов и изделий из них: Науч.-практ. пособие для экспертов. Х.: Основа, 1996, 116 с.
2. Рентгенофлуоресцентный анализ. Применение в заводских лабораториях. Сб. научных трудов: Пер. с нем. Под ред. Х. Эрхардта. М.: Металлургия, 1985, 256 с.

Едуард Позаченюк

головний судовий експерт сектору дактилоскопічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

Альона Ясенюк

судова експертка сектору дактилоскопічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

МЕТОДИ ДАКТИЛОСКОПЮВАННЯ, ЇХ ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Дактилоскопічна експертиза полягає в дослідженні на основі спеціальних знань інформації дактилоскопічного походження для встановлення тотожності та інших обставин, з метою отримання фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження.

Розвиток дактилоскопії має доволі давню історію, він безпосередньо пов'язаний із науково-технічним прогресом та технологічними здобутками людства. Сліди дактилоскопічного походження є джерелом цінної криміналістичної інформації (зокрема, про особу, що їх залишила, час та особливості механізму слідоутворення). На сьогодні технічний прогрес дав змогу упорядкувати й систематизувати дактилоскопічну інформацію шляхом створення автоматизованих дактилоскопічних систем.

Дактилоскопічна ідентифікація дозволяє встановити і довести факт того, що слід пальця або долоні руки залишений саме конкретною особою. Дактилоскопічна реєстрація - система організації картотечного обліку дактилоскопічних карт (дактилокарт), як правило містять відбитки пальців осіб, які мають конфлікти з законом. Вона забезпечує можливість встановлення особи людини, що приховує свої паспортні дані або факт притягнення до кримінальної відповідальності, або встановлення невпізаного трупа. Дактилокарти оформляються відповідно до вимог нормативних документів. Ефективність розкриття, розслідування й попередження злочинів багато в чому залежить від інформаційного забезпечення діяльності органів слідства і дізнання. Технічні засоби, які використовуються ними протягом всього процесу розслідування злочинів, а також їх застосування сприяє більш повному уявленню щодо події злочину, отриманню доказової інформації тощо. Українське чинне законодавство не встановлює обмежень стосовно використання традиційних технологій отримання зразків чи інновацій в даному аспекті. Технологія отримання зразків не має переваги з точки зору кримінального процесуального закону. Більш важливим є одержання якісних даних, що відповідають вимогам належності, допустимості й достовірності.

Важливим сховищем і джерелом надходження фактичних даних (актуальної криміналістично-значущої інформації) та різноманітних довідникових відомостей є централізовані обліки, картотеки, колекції, бази

даних органів поліції та експертних установ України. Рациональне використання актуальної та потенційної криміналістично значущої інформації, з урахуванням її обсягу й різноманітності, можливе тільки в межах належного функціонування інформаційно-пошукової системи, що забезпечує накопичення, опрацювання, збереження і швидкий пошук такої інформації. Однією з складових інформаційно-пошукової системи є дактилоскопічний облік. Дактилоскопічний облік складається з дактилокарт (масиву дактилокарт невідомих трупів; безвісно зниклих осіб і осіб, яких було піддано дактилоскопіюванню), та слідотек (реєстраційних карт слідів рук, вилучених під час оглядів місць подій за фактами нерозкритих злочинів та безвісно зниклих осіб). Дактилоскопічний облік здійснюється за допомогою дактилоскопічних карток, які містять пальцеві відбитки кожної руки певної особи. Тому якість дактилокарт які надходять в АДС і для проведення дактилоскопічних експертиз на даний час найбільш актуальна проблема [1, с.30-45].

Можна виділити основні два способи дактилоскопіювання, що існують на цей час в криміналістиці: традиційний, або контактний спосіб, та електронний, безбарвний, контактний спосіб.

Традиційна процедура отримання зразків відбитків пальців рук, майже незмінна протягом сотні років, описана, наприклад, Є.А. Разумовим - за допомогою скла, гумового валика та друкарської фарби [2, с. 26]. Він використовується в практичних підрозділах як раніше, так і в теперішній час.

Більш прогресивний спосіб, що динамічно розвивається, є електронний, з використанням дактилоскопічних сканерів.

Сканери відбитків пальців - пристрої для читання відбитків пальців рук зараз знаходять різні застосування. Їх встановлюють на ноутбуки, в комп'ютерні миші, клавіатури, флешки, а також застосовують у вигляді окремих зовнішніх пристроїв і терміналів, що продаються в комплекті з системами AFIS (Automated fingerprint identification systems - системи автоматизованої ідентифікації відбитків пальців рук).

Незважаючи на зовнішні відмінності, всі сканери можна розділити на кілька видів:

Оптичні: FTIR-сканери; оптоволоконні; оптичні протяжні; роликові; безконтактні. Напівпровідникові (напівпровідники змінюють властивості в місцях контакту): ємнісні; чутливі до тиску; термо-сканери; радіочастотні; протяжні термо-сканери; ємнісні протяжні; радіочастотні протяжні; ультразвукові (ультразвук повертається через різні проміжки часу, відбиваючись від борозенок або ліній).

Друга група - способи дактилоскопіювання що використовуються на практиці обмежено:

1) оптико-електронний спосіб фотографування з високою сучасною роздільною здатністю (висока стабілізація, високоякісна оптика, якісна матриця і добре роздільна здатність і т.д.). Наприклад, камера ТВЦ-9 і його сучасні аналоги або сучасні цифрові фотоапарати, тобто безконтактного зняття відбитків пальців шляхом фотографування;

2) спосіб безбарвного дактилоскопіювання - отримання відбитків пальців на чистому склі та перегляд на просвіт, наприклад, негласне дактилоскопіювання;

3) спосіб кольорового дактилоскопіювання - отримання відбитків пальців на папері або дактилоскопічної плівці, після обробки кольоровим, немагнітним слідовиявляючим порошком поверхні пальців рук, наприклад, застосування при дактилоскопіюванні трупів;

4) візуальний спосіб - особливість пам'яті людини утримувати особливості пальцевих візерунків руки;

5) спосіб зліпків - отримання об'ємних відбитків пальців у вигляді зліпків, за рекомендацією експерта, наприклад, для порівняльного комплексного дослідження.

Третя група - способи дактилоскопіювання що використовуються тільки в лабораторних умовах:

1) спосіб безконтактного зняття відбитків пальців з використанням спеціальних променів, наприклад, рентгенівських променів. В Японії винайдено перший в світі спосіб безконтактного зняття відбитків пальців, а вчені США змогли вдосконалити існуючу технологію зняття відбитків пальців, змінивши порошок, необхідний для їх зняття, на рентгенівські промені; 2) спосіб вимірювання статистичної електрики тільки з матеріалами, які не проводять електрику. «Професор Роберт Пранс з колегами з Університету Суссекса (Великобританія) отримали відбитки пальців, «порівнювальні за якістю з традиційними зразками», на основі аналізу заряду статичної електрики, який залишився після дотику людини до електроізолюючої поверхні. Головним недоліком є можливість роботи тільки з матеріалами, які не проводять електрику»;

3) спосіб різних поляризаційних здібностей. З'явилися сканери, що знімають відбитків пальців на відстань в 5-6 метрів. «Так в сканер встановлені дві абсолютно звичайні камери з роздільною здатністю в 1.3 мегапікселя і своєрідний фотоспалах, що виробляє імпульси поляризованого світла. Оптична система однієї камери налаштована так, що камера сприймає світ лише горизонтальної поляризації, а друга камера - тільки вертикальної поляризації. Спеціальний алгоритм, використовуючи цю різницю між знімками, може досить швидко скласти докладне зображення відбитка пальця руки»;

4) спосіб з використанням гальванічних покриттів. З'явилися технології дактилоскопіювання з використанням гальванічних покриттів. При цьому «відбитки пальців, отримані на цинковій матовому покритті, товщиною 9 мкм, мають дозвіл 500 dpi. Зразки виходять напівтонові з 256 рівнями яскравості». Через півроку спостережень сталеві бляшані оцинковані зразки з відбитками пальців не піддаються корозії, якість відбитків не знижується. Аналогічні результати при використанні твердих хромових покриттів;

5) голографічний спосіб. У 2008 році запатентовано винахід, який призначений для контактного копіювання голограм і голографічних відбитків із застосуванням лазера імпульсного або постійного дії.

Безсумнівними перевагами використання дактилоскопічних сканерів перед традиційним методом дактилоскопіювання є: – мінімальне завдання незручностей людині, яка дактилоскопіюється (немає необхідності мастити руки фарбою), – можливість миттєвої обробки отриманої інформації та передачі її на відстань, – можливість миттєвого коригування якості отриманих зображень та отримання нових зображень в необмеженій кількості, – можливість помноження копій отриманих дактилокарт, – зручність при дактилоскопіюванні мертвих людей (немає необхідності мастити руки фарбою; використовується лише сканер без додаткової сприймаючої поверхні, на відміну від традиційного методу).

Спосіб традиційного отримання зразків відбитків пальців рук (дактилокарти) передбачає: наявність друкованих бланків встановленого зразка, скла, гумового валика, друкарської фарби, відповідних навичок у оператора, що проводить дактилоскопіювання. Спосіб дактилоскопіювання за допомогою дактилоскопічних сканерів передбачає: наявність самого сканеру, комп'ютера чи планшета з відповідним програмним забезпеченням, джерела живлення для роботи технічних засобів та відповідних навичок у оператора, що проводить дактилоскопіювання. Перший спосіб відпрацьований, дешевий. Другий перспективний, поки що набагато дорожчий, але інтенсивно розвивається, вдосконалюється. Другий спосіб має також значущу перевагу в швидкості отримання та передачі для подальшої перевірки зразків відбитків рук, що в деяких випадках може мати істотну перевагу над першим способом [3, с.10-15].

Таким чином, ми бачимо, що реєстрація відбитків пальців рук в дактилоскопічних системах АДС можлива шляхом традиційного дактилоскопіювання на паперових дактилокартах з подальшим скануванням зображень на планшетних сканерах, а також методом «живого» дактилоскопіювання на дактилоскопічних сканерах. Непоширеність і дорожнеча безбарвного дактилоскопіювання та безконтактного зняття відбитків обумовлюють актуальність традиційного способу дактилоскопіювання ще протягом 10-20 років. Перевага традиційного способу дактилоскопіювання, обґрунтовано високою якістю зразків для порівняння папілярного узору пальця руки – дактилокарт, що збільшує об'єктивність, оперативність та результативність дактилоскопічного дослідження, і, як наслідок, покращить найважливіші пошукові характеристики АДС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шведова О.В. Дактилоскопічні дослідження: навчальний посібник. Київ. 2010. 145 с.
2. Разумов Э.А. Практическое руководство по криминалистике: учеб.-практ. пособ. Под ред. И.П. Красюка. – ООО «Элит Принт», 2011. – 465 с.
3. Антонюк П.Є., Білоус І.В., Крилевич Р.Б., та інш. Використання дактилоскопічних сканерів підрозділами Національної поліції України: метод. рек. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 30 с.

Ольга Пугаченко

кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький, Україна

Ольга Мусієнко

судова експертка сектору товарознавчих та гемологічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

Тетяна Манаєнко

завідувачка відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

ПОРЯДОК ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ У МЕЖАХ ЦИВІЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У сучасних умовах значна кількість суб'єктів господарювання та звичайних громадян стають учасниками судового розгляду з найрізноманітніших приводів – від простих адміністративних спорів до кримінальних справ про нанесення суттєвого матеріального збитку. Як правило, в подібних ситуаціях кращим варіантом захисту в судовому процесі є проведення економічної експертизи кваліфікованим спеціалістом [2, с. 208].

Пп. 1.2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень визначає, що судова експертиза з економічних питань буває трьох видів:

- бухгалтерського та податкового обліку;
- фінансово-господарської діяльності;
- фінансово-кредитних операцій [1].

Дане дослідження є продовженням авторських пошуків, результати яких наведено в роботах [2, 3, 4, 5, 6].

У межах цивільного провадження порядок призначення та проведення судово-економічних експертиз, окрім загальних законодавчих і нормативно-правових актів, регламентується Цивільним процесуальним кодексом України (ЦПК).

ЦПК (стаття 14, пункт 6) передбачає, що судові експерти реєструють офіційні електронні адреси в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі в обов'язковому порядку.

Стаття 38 ЦПК визначає, що експерти не можуть брати участі у розгляді справи та підлягають відводу (самовідводу) згідно підстав, зазначених у статті

36 ЦПК. Крім того, експерт не може брати участь у розгляді справи, якщо: 1) він перебував або перебуває в службовій або іншій залежності від учасників справи; 2) з'ясування обставин, які мають значення для справи, виходить за межі сфери його спеціальних знань. Участь експерта у судовому засіданні під час попереднього розгляду даної справи відповідно як експерта не є підставою для його відводу. У статті 39 ЦПК встановлено, що з підстав, зазначених у статтях 36, 37 і 38 експерт зобов'язаний заявити самовідвід. Також з аналогічних підстав, експерту може бути заявлено відвід учасниками справи.

Стаття 72 ЦПК декларує, що експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи. Він може призначатися судом або залучатися учасником справи, зобов'язаний дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання, зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом та роз'яснити свій висновок і відповісти на питання суду та учасників справи. За відсутності заперечень учасників справи експерт може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. При цьому, експерт не має права передоручати проведення експертизи іншій особі.

Експерт має право: 1) ознайомлюватися з матеріалами справи; 2) заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертиза призначена судом; 3) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання; 4) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження; 5) для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків; 6) користуватися іншими правами, що надані Законом України «Про судову експертизу». Також експерт має право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з проведенням експертизи і викликом до суду. При цьому, призначений судом експерт може відмовитися від надання висновку, якщо надані на його запит матеріали недостатні для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову повинна бути вмотивованою.

Призначення експертизи судом відбувається з дотриманням вимог статті 103 ЦПК та за сукупності таких умов: 1) для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо; 2) сторонами (стороною) не надані відповідні висновки експертів із цих самих питань або висновки експертів викликають сумніви щодо їх правильності. У разі необхідності суд може призначити декілька експертиз, додаткову чи повторну експертизу. При призначенні експертизи судом експерт або експертна установа обирається сторонами за взаємною згодою, а якщо такої згоди не досягнуто у встановлений судом строк, експерта чи експертну установу визначає суд. Суд з урахуванням обставин справи має право визначити експерта чи експертну установу самостійно. У разі необхідності може бути призначено декілька експертів для підготовки одного висновку (комісійна або комплексна експертиза). Питання, з яких має бути проведена експертиза, що призначається судом, визначаються

судом. Учасники справи мають право запропонувати суду питання, роз'яснення яких, на їхню думку, потребує висновку експерта. У разі відхилення або зміни питань, запропонованих учасниками справи, суд зобов'язаний мотивувати таке відхилення або зміну. Питання, які ставляться експерту, і його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Призначений судом експерт невідкладно повинен повідомити суд про неможливість проведення ним експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів.

Стаття 104 ЦПК встановлює, що про призначення експертизи суд постановляє ухвалу, в якій зазначає підстави проведення експертизи, питання, з яких експерт має надати суду висновок, особу (осіб), якій доручено проведення експертизи, перелік матеріалів, що надаються для дослідження, та інші дані, які мають значення для проведення експертизи. Якщо суд доручає проведення експертизи кільком експертам чи експертним установам, суд в ухвалі призначає провідного експерта або експертну установу. Ухвала про призначення експертизи направляється особам, яким доручено проведення експертизи, та учасникам справи. Об'єкти та матеріали, що підлягають дослідженню, направляються особі, якій доручено проведення експертизи (провідному експерту або експертній установі). У разі необхідності суд може заслухати експерта щодо формулювання питання, яке потребує з'ясування, та за його клопотанням дати відповідні роз'яснення щодо поставлених питань. Суд повідомляє учасників справи про вчинення зазначених дій, проте їх неявка не перешкоджає вчиненню цих дій. В ухвалі про призначення експертизи суд попереджає експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. У разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення призначений судом експерт невідкладно подає суду клопотання щодо його уточнення або повідомляє суд про неможливість проведення ним експертизи за поставленими питаннями.

Призначення експертизи судом є обов'язковим згідно статті 105 ЦПК у разі заявлення клопотання про призначення експертизи обома сторонами. Призначення експертизи судом є обов'язковим також за клопотанням хоча б однієї із сторін, якщо у справі необхідно встановити: 1) характер і ступінь ушкодження здоров'я; 2) психічний стан особи; 3) вік особи, якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

Стаття 106 ЦПК визначає особливості проведення експертизи на замовлення учасників справи. Учасник справи має право подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення. Порядок проведення експертизи та складення висновків експерта за результатами проведеної експертизи визначається відповідно до чинного законодавства України про проведення судових експертиз. Висновок експерта, складений за результатами експертизи, під час якої був повністю або частково знищений об'єкт експертизи, який є доказом у справі, або змінено його властивості, не замінює сам доказ та не є підставою для звільнення від обов'язку доказування. Висновок експерта,

складений за результатами експертизи, під час якої був повністю або частково знищений об'єкт експертизи або змінено його властивості, до розгляду судом не приймається, крім випадків, коли особа, яка його подає, доведе можливість проведення додаткової та повторної експертизи з питань, досліджених у висновку експерта. У висновку експерта зазначається, що висновок підготовлено для подання до суду, та що експерт обізнаний про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок. Експерт, який склав висновок за зверненням учасника справи, має ті самі права і обов'язки, що й експерт, який здійснює експертизу на підставі ухвали суду. За заявою учасника справи про наявність підстав для відводу експерта, який підготував висновок на замовлення іншої особи, такий висновок судом до розгляду не приймається, якщо суд визнає наявність таких підстав.

Стаття 107 «Збирання матеріалів для проведення експертизи» ЦПК вказує, що матеріали, необхідні для проведення експертизи, експерту надає суд, якщо експертиза призначена судом, або учасник справи, якщо експертиза проводиться за його замовленням. При призначенні експертизи суд з урахуванням думки учасників справи визначає, які саме матеріали необхідні для проведення експертизи. Суд може також заслухати призначених судом експертів з цього питання. Копії матеріалів, що надаються експерту, можуть залишатися у матеріалах справи. Експерт не має права з власної ініціативи збирати матеріали для проведення експертизи, розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням експертизи, або повідомляти будь-кому, крім суду та учасника справи, на замовлення якого проводилася експертиза, про її результати. Призначений судом експерт не має права спілкуватися з учасниками судового процесу поза межами судового засідання, крім випадків вчинення інших дій, безпосередньо пов'язаних із проведенням експертизи. При визначенні матеріалів, що надаються експерту чи експертній установі, суд у необхідних випадках вирішує питання про витребування відповідних матеріалів за правилами, передбаченими цим Кодексом для витребування доказів. У разі скасування судом ухвали про призначення експертизи, призначений судом експерт зобов'язаний негайно повернути суду матеріали та інші документи, що використовувалися для проведення експертизи.

У статті 108 ЦПК визначено порядок проведення експертизи. Так, експертиза проводиться у судовому засіданні або поза межами суду, якщо це потрібно у зв'язку з характером досліджень, або якщо об'єкт досліджень неможливо доставити до суду, або якщо експертиза проводиться за замовленням учасника справи. У разі якщо суд призначив проведення експертизи експертній установі, керівник такої установи доручає проведення експертизи одному або декільком експертам. Ці експерти надають висновок від свого імені і несуть за нього особисту відповідальність. Експерт повинен забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо експертне дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей: 1) призначений судом експерт має одержати на його проведення відповідний дозвіл суду, який оформляється ухвалою; 2) залучений учасником справи експерт має

повідомити відповідного учасника справи про наслідки проведення експертного дослідження, передбачені ЦПК, та одержати письмовий дозвіл на його проведення.

Наслідками ухилення від участі в експертизі (стаття 109) встановлено, що у разі ухилення учасника справи від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі, якщо без цього провести експертизу неможливо, суд залежно від того, хто із цих осіб ухиляється, а також яке для них ця експертиза має значення, може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні.

У стаття 225 «Роз'яснення прав та обов'язків експерта. Присяга експерта» ЦПК передбачено, що головуєчий роз'яснює експертові його права та обов'язки, встановлені цим Кодексом, і попереджає експерта під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Також головуєчий приводить експерта до присяги: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта, використовуючи всі свої професійні можливості». Текст присяги підписується експертом. Дія присяги поширюється і на ті випадки, коли висновок був складений до її проголошення. Підписаний експертом текст присяги та розписка приєднуються до справи. Якщо експертиза призначається під час судового розгляду, права, обов'язки експертів і їхня відповідальність роз'яснюються головуєчим відразу після залучення їх до участі в цивільному процесі. Експертам, які працюють у державних експертних установах, роз'яснення прав і обов'язків експерта та приведення його до присяги здійснюються керівником експертної установи під час призначення особи на посаду та присвоєння кваліфікації судового експерта. Підписаний текст присяги та розписка про ознайомлення з правами і обов'язками експерта та про кримінальну відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, за завідомо неправдивий висновок приєднуються до особової справи. Засвідчені печаткою експертної установи копії цих документів подаються на вимогу суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ М-ва юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.11.2022)
2. Пугаченко О.Б. Процесуальні вимоги призначення та проведення економічних експертиз. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2014. вип. 26. С. 207-215
3. Pugachenko Olga The Procedure for Performing Economic Evaluation in Ukraine. *Innovative Economics and Management (Special Edition 2)*. 2017. Volume IV. P. 166-174

4. Пугаченко О.Б. Порядок проведення судових експертиз з питань оподаткування. *Здоров'я та суспільство: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кропивницький, 5 лист. 2020 р. С. 197-205*

5. Пугаченко О.Б., Косенко С.С., Бабій М.В. Організація проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки. 2021. № 6 (39). С. 115-130*

6. Пугаченко О.Б., Фоміна Т.В. Законодавче регулювання орієнтовного переліку вирішуваних питань судово-економічною експертизою документів бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності. *Modern engineering and innovative technologies. 2022. Issue № 19. Part 2 (February). Sergeieva&Co, Karlsruhe, Germany. С. 42-50.*

Ольга Пугаченко

кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький, Україна

Діна Швиданенко

завідувачка сектору економічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

Марина Фомінова

завідувачка відділу судової експертизи (м. Старобільськ) Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Старобільськ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ВИСНОВКУ СУДОВИМ ЕКСПЕРТОМ З ЕКОНОМІЧНИХ ПИТАНЬ У МЕЖАХ ЦИВІЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

З моменту виникнення судової експертизи і на всіх етапах її розвитку в ній вбачали важливий інструмент правосуддя, необхідний для правильного вирішення справи як на етапі розслідування, так і під час розгляду в суді, а експерта вважали науковим свідком. Наразі, розглядаючи справи про економічні злочини, але не маючи спеціальної фінансово-економічної освіти, судді ставляться до висновків експертів-економістів з великою повагою. Висновок судового експерта-економіста відіграє роль важливої доказової бази при прийнятті рішення суддею. Висновок судового експерта виділяється серед інших джерел доказів тим, що з ним важко не погодитись, оскільки незгоду потрібно обов'язково мотивувати і аргументувати. Саме тому, значимість судово-економічної експертизи в процесі розгляду справ у суді важко переоцінити, а дослідження особливостей організації проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань є актуальним і нагальним [5, с. 116].

Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень визначено, що судова експертиза з економічних питань буває трьох видів:

- бухгалтерського та податкового обліку;
- фінансово-господарської діяльності;
- фінансово-кредитних операцій [1].

Ця робота є продовженням авторських досліджень, які розпочато у статтях [2, 3, 4, 5, 6].

У межах цивільного провадження порядок призначення та проведення судово-економічних експертиз, окрім загальних законодавчих і нормативно-правових актів, регламентується Цивільним процесуальним кодексом України (ЦПК).

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та

експертних досліджень передбачає, що висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням його реквізитів (найменування документа, дати та номера складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галуззю знань) та трьох частин: вступної (Вступ), дослідницької (Дослідження) та заключної (Висновки).

Стаття 102 ЦПУ декларує, що висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством.

Предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань. Предметом висновку експерта не можуть бути питання права. Висновок експерта може бути підготовлений на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи. Він викладається у письмовій формі і приєднується до справи. Суд має право за заявою учасників справи або з власної ініціативи викликати експерта для надання усних пояснень щодо його висновку. У висновку експерта повинно бути зазначено: коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, а також, за наявності, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта), на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній при проведенні експертизи, питання, що були поставлені експертові, які матеріали експерт використав. Інші вимоги до висновку експерта можуть бути встановлені законодавством. У висновку експерта має бути зазначено, що він попереджений (обізнаний) про відповідальність за завідомо неправдивий висновок, а у випадку призначення експертизи судом – також про відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Якщо експерт під час підготовки висновку встановить обставини, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені питання, він має право включити до висновку свої міркування про ці обставини.

Стаття 107 «Збирання матеріалів для проведення експертизи» ЦПК вказує, що матеріали, необхідні для проведення експертизи, експерту надає суд, якщо експертиза призначена судом, або учасник справи, якщо експертиза проводиться за його замовленням. При призначенні експертизи суд з урахуванням думки учасників справи визначає, які саме матеріали необхідні для проведення експертизи. Суд може також заслухати призначених судом експертів з цього питання. Копії матеріалів, що надаються експерту, можуть залишатися у матеріалах справи. Експерт не має права з власної ініціативи збирати матеріали для проведення експертизи, розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням експертизи, або повідомляти будь-кому, крім суду та учасника справи, на замовлення якого проводилася експертиза, про її результати. Призначений судом експерт не має права спілкуватися з учасниками судового процесу поза межами судового засідання, крім випадків вчинення інших дій, безпосередньо пов'язаних із проведенням експертизи. При визначенні матеріалів, що надаються експерту чи експертній установі, суд у необхідних випадках вирішує питання про витребування відповідних матеріалів за

правилами, передбаченими цим Кодексом для витребування доказів. У разі скасування судом ухвали про призначення експертизи, призначений судом експерт зобов'язаний негайно повернути суду матеріали та інші документи, що використовувалися для проведення експертизи.

Стаття 110 «Оцінка висновку експерта судом» декларує, що висновок експерта для суду не має заздальгідь встановленої сили і оцінюється судом разом із іншими доказами за правилами, встановленими статтею 89 ЦПК. Відхилення судом висновку експерта повинно бути мотивоване в судовому рішенні.

Стаття 239 ЦПК наведено обставини щодо дослідження висновку експерта, зокрема вказано, що висновок експерта за клопотанням учасника справи оголошується в судовому засіданні. Для роз'яснення і доповнення висновку експерту можуть бути поставлені питання. Першою питання ставить експертів особа, за заявою якої призначено експертизу, та її представник, а потім інші особи, які беруть участь у справі. Якщо експертизу призначено за клопотанням обох сторін, першим питання ставить експертів позивач і його представник. Суд має право з'ясовувати суть відповіді експерта на питання учасників справи, а також ставити питання експерту після закінчення його допиту учасниками справи. Викладені письмово і підписані експертом роз'яснення і доповнення висновку приєднуються до справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ М-ва юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.11.2022)
2. Pugachenko Olga The Procedure for Performing Economic Evaluation in Ukraine. *Innovative Economics and Management (Special Edition 2)*. 2017. Volume IV. P. 166-174
3. Пугаченко О.Б. Вимоги процесуального законодавства в частині участі експерта при проведенні судової експертизи з економічних питань. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки*. 2013. Вип. 24. С. 340-348
4. Пугаченко О.Б. Процесуальні вимоги призначення та проведення економічних експертиз. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2014. вип. 26. С. 207-215
5. Пугаченко О.Б., Косенко С.С., Бабій М.В. Організація проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2021. № 6 (39). С. 115-130
6. Пугаченко О.Б., Фоміна Т.В. Законодавче регулювання орієнтовного переліку вирішуваних питань судово-економічною експертизою документів бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності. *Modern engineering and innovative technologies*. 2022. Issue № 19. Part 2 (February). Sergeieva&Co, Karlsruhe, Germany. С. 42-50.

Роман Рудзевич

головний судовий експерт сектору економічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Сумського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Суми, Україна

АРИФМЕТИЧНЕ ПІДТВЕРДЖЕННЯ ОБҐРУНТОВАНОСТІ РОЗМІРУ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ПОРУШЕННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД: ЗАКОНОДАВЧІ ЗМІНИ ТА ЇХ СУТЬ

Злочини проти довкілля є суспільно небезпечними в довготривалій перспективі. Їх недопущення на законодавчому рівні реалізується шляхом застосування монетарної складової.

Одним із найпоширеніших порушень проти довкілля є незаконна рубка або пошкодження дерев до ступеня припинення росту, за що відповідно до статті 246 Кримінального кодексу України [1], передбачено кримінальну відповідальність. Останнім часом все частіше органами досудового розслідування призначаються судові експертизи щодо арифметичної обґрунтованості розміру шкоди, заподіяної незаконним пошкодженням дерев до ступеня припинення росту.

Згідно зі статтею 1 Лісового кодексу України [2], яким регулюються лісові відносини в Україні, усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави.

Статтею 39 Лісового кодексу України [2] передбачено поділ лісів України за екологічним і соціально-економічним значенням та залежно від основних виконуваних ними функцій на: захисні ліси; рекреаційно-оздоровчі ліси; ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (виконують особливі природоохоронні, естетичні, наукові функції тощо); експлуатаційні ліси.

Тривалий час в нормативно-правових актах України мав місце певний дисонанс щодо визначення розміру шкоди, заподіяної лісу, визначення якого передбачено постановою Кабінету міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» від 23.07.2008 № 665 [3] (далі – Постанова № 665), та визначення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд, визначення якого до травня 2022 року здійснювалось відповідно до постанови Кабінету міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд» від 24.07.2013 № 541 [4] (далі – Постанова № 541).

Як не дивно, але розмір шкоди від незаконного вирубування дерев певного розміру у, наприклад, заповіднику, був значно меншим від розміру шкоди, заподіяного лісу у результаті незаконної вирубки дерев такого ж розміру у,

наприклад, полезахисній смузі чи на території експлуатаційних лісів. А все тому, що Постанова № 665 передбачає індексацію затверджених такс, чого не містила в собі Постанова № 541, яка, до того ж, була затверджена набагато раніше і, відповідно, розмір такс затверджений у менших сумах.

На зміну відверто застарілій Постанові № 541 у травні поточного року Кабінетом міністрів України прийнято постанову «Про затвердження спеціальних такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд» від 10.05.2022 № 575 [5] (далі – Постанова № 575), яка крім того що містить в собі «осучаснені» розміри такс для визначення розміру шкоди, так ще й, за аналогією з Постановою № 665, передбачає їх індексацію.

Проте, при вищеописаному оновленні нормативно-правової бази з даного питання, на нашу думку, крім позитивних нововведень, було допущено ряд неточностей, які, як на теперішній час, так і в майбутньому, можуть призвести до певного «викривлення» показника розміру шкоди.

Незважаючи на подібність формул індексації такс для обчислення розміру шкоди, передбачених Порядками проведення індексації такс для обчислення розміру шкоди, затверджених Постановою № 665 та Постановою № 575 (далі – Порядок № 665 та Порядок № 575), які відрізняються лише застосуванням у останній коефіцієнта 10, що визначає особливу природоохоронну цінність територій та об'єктів природно-заповідного фонду, розрахунки за ними є різними.

Формула Порядку № 665 має вигляд:

$$N_i = N_p \times I / 100, \quad (1)$$

де N_i - проіндексований розмір такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу у поточному році, гривень з копійками (з округленням до двох десяткових знаків) за одну одиницю;

N_p - проіндексований розмір такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу у попередньому році, гривень з копійками (з округленням до двох десяткових знаків) за одну одиницю;

I - індекс споживчих цін (індекс інфляції) за попередній рік, відсотків.

Формула Порядку № 575 має вигляд:

$$N_i = (N_p \times I / 100) \times 10, \quad (2)$$

де N_i - розмір шкоди, заподіяної природно-заповідному фонду у поточному році, гривень з копійками (з округленням до двох десяткових знаків) за одну одиницю;

N_p - такса для обчислення розміру шкоди, заподіяної природно-заповідному фонду за одну одиницю, встановлена у додатках 1-12 до Постанови № 575, гривень;

I - індекс споживчих цін (індекс інфляції) за попередній рік, відсотків;
10 - коефіцієнт, яким визначається особлива природоохоронна цінність територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

По-перше, у пункті 1 Порядку № 665 [3] чітко вказано, що індексація такс проводиться починаючи з 01.01.2009, що логічно, адже такси затверджувалися у 2008 році і для підтримання їх актуальності у 2009 році слід застосувати індексацію на індекс інфляції попереднього (2008) року.

Порядок № 575 [5] подібної норми в собі не містить, а тому у поточному 2022 році виникає ситуація, за якої такси, які затверджені у 2022 році і є на сьогодні актуальними, слід, відповідно до вимог формули 2, індексувати на індекс інфляції попереднього (2021) року. Це є нелогічним, адже інфляція 2021 року ніяк не вплинула на такси прийняті у 2022 році.

По-друге, значним недоліком Порядку № 575, на нашу думку, є зазначення складової формули 2 «Нп», як такси для обчислення розміру шкоди, встановленої у додатках до Постанови № 575. Натомість Порядком № 665 передбачено, що Нп – це проіндексований розмір такс для обчислення розміру шкоди у попередньому році.

Тобто, Порядок № 665 передбачає індексацію такс з 2009 року наростаючим підсумком на індекси інфляції кожного року, тоді як Порядком № 575 визначено проведення індексацію затвердженої такси лише на індекс інфляції попереднього року.

Наприклад, при визначенні розміру шкоди, заподіяної природно-заповідному фонду у 2025 році, згідно з формулою 2 таксу, затверджену у 2022 році, необхідно помножити лише на індекс інфляції попереднього 2024 року, при цьому індекси інфляції 2022, 2023 років не застосовуються.

Слід також звернути увагу, що Порядок № 665 передбачає зазначення складової формули «Нп» у гривнях з копійками (з округленням до двох десяткових знаків) за одну одиницю, тоді як у Порядку № 575 «Нп» зазначається в гривнях за одну одиницю. Таке формулювання в останньому відіграє значну роль при наявності буреломних, вітровальних, сухостійних дерев, за якими відповідно до приміток до додатків Постанови № 575 розмір шкоди обчислюється за таксою, зменшеною у два рази. У результаті ділення такс, що мають непарне значення, на два, отримуємо суму із залишком 0,5 грн, тоді як формула 2 вимагає застосування «Нп» лише в гривнях.

Насамкінець, не зовсім правильним є застосування коефіцієнта «10», яким визначається особлива природоохоронна цінність територій та об'єктів природно-заповідного фонду, саме при проведенні індексації, адже до природи виникнення індексації цей коефіцієнт взагалі ніяк не відноситься, а тому на нашу думку мав би бути передбачений у примітках до додатків до Постанови № 575.

Таким чином, Постанова № 575 в цілому є позитивним оновленням нормативно-правової бази, що регулює сферу забезпечення охорони

навколишнього природного середовище. Проте, з огляду на вищеописані недоліки, потребує якнайшвидшого доопрацювання з метою ліквідації неоднозначного та неправильного трактування його норм, а також забезпечення однакових підходів до проведення індексації такс як при визначенні розміру шкоди, заподіяної лісу, так і при обчисленні розміру шкоди, заподіяної природно-заповідному фонду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення 06.11.2022. URL: <https://bit.ly/3FDpRbY> (дата звернення: 09.12.2022).

2. Лісовий кодекс України: Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. Дата оновлення 10.07.2022. URL: <https://bit.ly/3VL7iIK> (дата звернення: 09.12.2022).

3. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу: постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 № 665. Дата оновлення 17.09.2020. URL: <https://bit.ly/3BjnzMU> (дата звернення: 09.12.2022)

4. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд: постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 541. Дата оновлення 17.05.2020. URL: <https://bit.ly/3BoTD1U> (дата звернення: 09.12.2022).

5. Про затвердження спеціальних такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд: постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2022 № 575. Дата оновлення 17.05.2022. URL: <https://bit.ly/3Fmrv0C> (дата звернення: 09.12.2022).

Маркіян Сидор

кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів, Україна

Інна Ходирєва

судова експертка відділу біологічних досліджень та обліку Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Івано-Франківськ, Україна

ОБЛІК ГЕНОМНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЛЮДИНИ В СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Військове вторгнення з боку Російської Федерації на територію України стало причиною вчинення великої кількості військових злочинів та значного збільшення в судово-слідчій діяльності непізнаних осіб. В зв'язку з чим, перед правоохоронними органами виникло завдання щодо впровадження більш ефективної системи розслідування та отримання доказів. Одним із таких механізмів є методологія проведення ідентифікації ДНК за допомогою геномної інформації людини.

В судово-експертній діяльності ДНК-ідентифікацію можна здійснювати за допомогою двох напрямків. Перший: при наявності підозрюваного (обвинуваченого), потерпілого, або іншої сторони у справі, коли ідентифікація проводиться в процесуальній формі – у межах судової експертизи шляхом порівняння об'єкту біологічного сліду та зразка особи. У випадку відсутності особи, ідентифікація може бути проведена за другим напрямом або за допомогою державної системи реєстрації ДНК-даних. Для цього необхідно, щоб особа, яка залишила сліди, раніше була зареєстрована в базі ДНК і його ДНК-профіль був занесений до бази даних. Згідно міжнародних стандартів, умовою впровадження цієї методики є належним чином, на законодавчому рівні, сформований інститут молекулярно-генетичної судової експертизи та відповідне кадрове забезпечення із наявною системою акредитованих судово-експертних установ з ліцензованими лабораторіями [2].

У розумінні законодавства про захист персональних даних геномна інформація відноситься до інформації з особливим правовим статусом, в зв'язку з чим, на рівні міжнародного і національного законодавства прийнято ряд нормативних документів. Резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 жовтня 2003 року була прийнята Міжнародна Декларація про генетичні дані людини. Ціллю прийняття Декларації було те, щоб забезпечити повагу до людської гідності і захисту прав людини й основних її свобод при зборі, обробці використання і збереження генетичних даних людини, протеомних даних людини і біологічних зразків, відповідно до вимог рівності, справедливості і солідарності та з належним урахуванням принципів свободи думки і свободи вираження поглядів, включаючи свободу наукових досліджень; сформулювати

принципи, якими державам слід керуватися при розробці свого законодавства та політики у цих питаннях; та закласти основу для керівних принципів, що відносяться до належної практики в зазначених галузях, для зацікавлених установ та окремих осіб.[1] Згідно зі статтею 5 зазначеної декларації, передбачено право держави у використанні генетичних даних людини для судової медицини, здійснення судочинства по цивільних, кримінальних й іншим справах тощо [3].

Верховною Радою України 09.07.2022 був прийнятий Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», що надає можливість формування державного реєстру персональних даних «Електронний реєстр геномної інформації людини», як джерела доказування для встановлення юридичних фактів.

Відповідно до статті 4 зазначеного Закону держателем Електронного реєстру є Міністерство внутрішніх справ України. Електронний реєстр є функціональною підсистемою єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України. Адміністратором Електронного реєстру є уповноважена Міністерством внутрішніх справ України юридична особа, що належить до сфери його управління або перебуває у його підпорядкуванні [4].

На даний час в Україні судові експертизи, що базуються на молекулярно-генетичних дослідженнях, здійснюються судовими експертами експертної служби МВС за напрямком 9.5 «Молекулярно-генетичні дослідження» та експертами Бюро СМЕ Міністерства охорони здоров'я України в рамках судово-медичної експертизи.

Законом передбачено проведення в Україні **обов'язкової та добровільної** державної реєстрації геномної інформації.

Обов'язковій державній реєстрації підлягає геномна інформація:

1) осіб, яким повідомлено про підозру у вчиненні умисних тяжких чи особливо тяжких злочинів проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, власності, громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, або стосовно яких обвинувальний акт у кримінальних провадженнях зазначеної категорії злочинів передано до суду;

2) осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння або злочини проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, власності, громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, та до яких за рішенням суду застосовані примусові заходи медичного характеру;

3) осіб, засуджених за вчинення умисних злочинів проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, власності, громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;

4) встановлена з біологічного матеріалу, отриманого під час проведення слідчих (розшукових) дій відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, та неідентифікована;

5) невпізнаних трупів людей, їх останків та частин тіла людини, відомості про виявлення яких унесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань або відображено у постанові про початок досудового розслідування, винесеній у порядку, передбаченому статтею 615 Кримінального процесуального кодексу України;

6) встановлена з раніше відібраних біологічних зразків осіб, зниклих безвісти, або біологічного матеріалу з особистих речей осіб, зниклих безвісти, відомості щодо яких внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань або відображено у постанові про початок досудового розслідування, винесеній у порядку, передбаченому статтею 615 Кримінального процесуального кодексу України;

7) осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе.

Крім того, з метою ідентифікації осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, **обов'язково** здійснюється відбір біологічного матеріалу та державна реєстрація геномної інформації військовополонених.

Водночас ст. 8 Закону передбачається **особливий порядок обов'язкового відбору біологічного матеріалу під час воєнного стану** у військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту, а також членів добровольчих формувань територіальних громад. Не під час воєнного стану відбір буде здійснюється за бажанням особи, тобто лише на підставі заяви особи та за її згодою. Такий підхід дозволяє в умовах воєнного стану, у разі необхідності, проводити молекулярно-генетичну експертизу загиблих осіб, а отже членам їх сімей отримати тіло загиблого захисника для поховання. Відбір біологічного матеріалу цієї категорії проводиться за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів.

Право на **добровільну** державну реєстрацію геномної інформації мають громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, а також неповнолітні, недієздатні та обмежено дієздатні особи за наявності письмової згоди їх законних представників.

Добровільна державна реєстрація геномної інформації проводиться на платній основі. При цьому безкоштовно проводиться **добровільна** реєстрація геномної інформації осіб, зазначених у частині шостій статті 6 Закону, а саме: близьких родичів осіб, зниклих безвісти до яких належать біологічні батько, мати, у разі їх відсутності – діти, а у разі відсутності дітей – брати, сестри або інші біологічні родичі по материнській чи батьківській лінії.

Наразі державна політика зі створенню дієвої системи обліку геномної інформації людини, яка б відповідала міжнародним стандартам та нормам Європейського союзу, лише формується. Через воєнні дії на території нашої держави та проведення розслідування військових злочинів особливої актуальності набуває перегляд стандартів і їх уніфікації до міжнародних систем

обліку. Частково в Україні вже здійснюється перехід на стандарти і платформу міжнародної системи обліку «CODIS». За допомогою цієї системи можна більш ефективніше визначати генетичну спорідненість осіб, скласти генеалогічне дерево тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коваленко Ю. Геномна інформація людини (ДНК): облік в умовах воєнного стану та ризику під час обробки. Українська Гельсенська спілка з прав людини. URL: <https://bit.ly/3vFCmxV> (дата звернення: 16.11.2022).
2. Гамалюк Б.М., Ходирєва І.Т. Окремі питання правового регулювання судової молекулярно-генетичної експертизи та обліку генетичних ознак людини. Вісник ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка. 2022. Вип. 2 (98). С. 190-201
3. Про державну реєстрацію геномної інформації людини: Закон України № 2391-IX від 09.07.2022. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> (дата звернення: 16.11.2022)
4. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС: Наказ МВС від 10.09.2009 № 390. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text> (дата звернення: 12.06.2022).

Оксана Смоліна

завідувачка сектору почеркознавчих досліджень лабораторії криміналістичних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна

Оксана Мацюк

старша судова експертка сектору почеркознавчих досліджень лабораторії криміналістичних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО НЕДОПУЩЕННЯ МОЖЛИВИХ ЕКСПЕРТНИХ ПОМИЛОК У ПОЧЕРКОЗНАВЧІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

Виходячи із складності кожної експертної ситуації та поставлених задач, судовий експерт зобов'язаний провести повне дослідження та скласти обґрунтований, об'єктивний письмовий висновок. Для недопущення експертної помилки, яка може вплинути на судові рішення та у подальшому стати ланцюгом у настанні певних правових наслідків для кожної із сторін у будь-якому судовому процесі, експерту дуже важливо дотримуватись вимог діючого законодавства та існуючих методик.

Почеркознавча експертиза є найбільш розповсюдженим видом криміналістичної експертизи. Вона допомагає судам вирішувати питання, які виникають у цивільних спорах, а також сприяє органам слідства у з'ясуванні обставин, які мають значення у рамках кримінального провадження для встановлення об'єктивної істини.

Почеркознавча експертиза, як і інші експертизи, базується на загальних методичних положеннях і підходах й складається з стадій, що обумовлені задачами, які вирішуються у процесі ідентифікації і діагностики. Чітка послідовність проведення всіх стадій дозволяє правильно проаналізувати виявлені ознаки і на основі їх всебічної оцінки сформулювати висновки за результатами експертного дослідження, що є необхідною гарантією якісної експертизи та виключення експертної помилки.

Основною метою даного дослідження є спроба проаналізувати фактори, які можуть вплинути на можливості попередження експертних помилок при проведенні судової почеркознавчої експертизи.

Вся методика експертного дослідження пов'язана із пізнанням та оцінкою. Вже на початковому етапі дослідження, експерт, оглядаючи об'єкти експертизи, вивчає та оцінює об'єктивний матеріал, що міститься в них, та вирішує питання про можливість проведення ідентифікаційного та неідентифікаційного дослідження.

Як на процес дослідження, так і на його результат суттєво впливають особливості особи експерта. Це пояснюється тим, що дослідницька діяльність

експерта повністю не регламентована суворими правилами. Специфіка почеркознавчих досліджень полягає у тому, що в них переважають розумові, логічні операції, які базуються на положеннях методик, представлених кількісно, полукількісно і лише частково формалізованих. Оскільки кінцевим результатом всіх експертних досліджень є оціночне судження (висновок) про факт, воно як продукт психологічної, розумової діяльності конкретного індивіда набуває відбиток особистого, суб'єктивного. На оціночну діяльність експерта-почеркознавця впливають професійні якості його як індивіда, які склались у процесі накопичення досвіду при застосуванні спеціальних знань в галузі почеркознавства і роботи з документами, а також суголубо особистісні, психофізіологічні якості судового експерта [1, с. 77].

Документи, зразки почерку та підписів, представлені на дослідження експерту-почеркознавцю, несуть об'єктивну інформацію про індивідуальні навички письма. Матеріальним відображенням цих навичок є ознаки почерку, що містяться в досліджуваному рукописі (підписі) та зразках.

Ідентифікація особи виконавця за почерком можлива в тих випадках, коли в досліджуваних об'єктах міститься графічний матеріал в обсязі, достатньому для судження про письмові навички особи, яка виконала рукопис або підпис.

Виходячи з експертної практики, стислість записів, які складаються з окремих літер, цифр, елементів письмових знаків, їх конструктивна простота рухів, а також спотвореність рухів при виконанні певних рукописних записів, дуже ускладнює проведення дослідження та ідентифікацію осіб, або робить її неможливою. Також не рідкісні випадки дослідження зміненого почерку, ознаки якого піддавалися змінам внаслідок будь-яких чинників, наприклад, змін у часі, залежно від умов та обставин письма тощо. Наведене вище свідчить про те, що почерк (підпис) можна віднести до найскладніших об'єктів дослідження.

Отже, чим складніше досліджуваний почерковий матеріал, з огляду на експертне дослідження, тим більше вимог висуває експерт до зразків почерку (підпису). Тому дуже важливо розуміти, які зразки почерку (підпису) певної особи надаються експерту-почеркознавцю. Їх достатня кількість та відповідна якість є основною вимогою, оскільки навіть у досвідченого експерта можуть виникати труднощі при вирішенні поставленої перед ним експертної задачі і, як правило, відсутність належного порівняльного матеріалу є підставою для складання повідомлення про неможливість надання висновку. Звісно, що зразки почерку (підпису) мають бути перевірені на стадії вивчення наданих на дослідження матеріалів. Це і перевірка достовірності походження їх від імені певної особи (співставлення вільних та експериментальних зразків його почерку (підпису), а також відповідність зразків об'єкту, що досліджується за способом написання документів, за часом їх виконання (вільних зразків), за цільовим призначенням, змістом та видом, за мовою виконання, за матеріалами письма (виду пишучого приладу і матеріалу, на якому виконано досліджуваний рукопис або підпис), а в окремих випадках і за обставинами, умовами складання документа та станом пишучого. Кількість зразків має бути достатньою у тому

обсязі, який би забезпечив можливість повного і всебічного співставлення всіх ознак, які містяться у досліджуваному тексті (підписі).

Ознайомлення зі змістом інформації, що міститься в об'єктах почеркознавчого дослідження, та її оцінка передбачає подальший метод дослідження і побудову експертних версій, вибір індивідуальних почеркознавчих методик для роздільного та порівняльного дослідження.

Отже на підготовчій стадії, експертом-почеркознавцем досконало вивчаються матеріали, які подаються на дослідження. Тому важливо звертати увагу на якість та кількість наданого порівняльного матеріалу та на сам об'єкт дослідження. При огляді досліджуваного документа необхідно перевіряти відповідність реквізитів документа, прізвища, ім'я по батькові особи, яка перевіряється, тим, що зазначені в ухвалі суду або у постанові слідчого. Якщо документи за реквізитами не збігаються, то експерт зобов'язаний уточнити це питання у клопотанні, яке має бути скеровано до органу, який призначив експертизу, щоб уникнути помилок при викладені цих даних у висновку. Що стосується зразків, то вони повинні бути достовірними та оформленими відповідно до вимог п.1.4. Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Що ж стосується кількості наданих зразків, то навіть їх велика кількість не завжди є запорукою успіху при вирішенні поставлених перед експертом завдань, якщо зразки не містять корисної інформації. Це можна сказати й про експериментальні зразки підписів та почерків певних осіб, які, у багатьох випадках, навмисно змінюють свій почерк (підпис) з метою викриття ознак власного почерку (підпису), що може ввести в оману не зовсім досвідченого фахівця та надання ним у подальшому хибного висновку. У випадку надання експерту зразків підпису і почерку сумнівної якості та у недостатній кількості, відповідно до діючого законодавства України, Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Міністерством юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповненнями), експерт має право заявити клопотання про надання додаткових матеріалів та вказати свої вимоги щодо відбору зразків.

Документи, пов'язані з наслідуванням майна часто стають причиною цивільних спорів у судах між спадкоємцями. Такі документи підписуються частіше за все особами не задовго до смерті, які наступила у результаті тяжкої хвороби, тому доволі часто виникають питання щодо наявності діагностики при виконанні такого роду об'єктів дослідження. Експерту необхідно отримати від органу, який призначив експертизу, інформацію щодо стану здоров'я імовірного виконавця в момент нанесення підпису і у період, який йому передував (діагноз, час захворювання, перебіг хвороби, її наслідки, лікування і його результати), умов виконання підпису: поза виконавця й положення документа у момент виконання підпису, характер підкладки, звичність пишучого приладу, наявність або відсутність окулярів, вид допомоги, яка надавалась виконавцю. Це дає можливість експерту розмежувати зміни ознак, які наступили з часом, від таких, які мають місце при змінненні ознак власного підписного

почерку, виконання підпису з наслідуванням підпису особи похилого віку або підпису, виконаного у незвичних умовах. Тому при відсутності будь яких відомостей щодо стану здоров'я, умов виконання, важливо їх отримати шляхом заявленого експертом клопотання до суду щодо надання таких відомостей.

Всебічне вивчення, виявлення та оцінка ідентифікаційних ознак, які характеризують почерк (підпис) в досліджуваному документі та зразках є головною задачею експерта-почеркознавця. Встановлені ознаки піддаються експертом аналізу і оцінці з точки зору їх стійкості, варіаційності та частоти зустрічаємості у почерках різних осіб, та на їх основі виявляється ідентифікаційна значимість цих ознак. При оцінці виявлених ознак експертом враховується можливість змінення почерку самим пишучим, наслідування почерку іншої особи та залежність ознак від незвичних умов виконання рукописів та підписів (у незвичній позі, у стані алкогольного сп'яніння та ін.). Оцінюються ознаки також і з погляду можливої зміни ознак почерку у часі. Дослідження окремих ознак спрямовано на створення у експерта уявлення про відмінні властивості конкретного почерку. Особливі властивості почерку чисельні та багатозначні, тому виявлення та збирання експертом інформації, яка є змістом ідентифікаційної ознаки – складний процес, значна частина якого полягає в оціночній діяльності.

Оцінюється значимість ідентифікаційних ознак експертом, виходячи з об'єктивних критеріїв, що містяться у судово-почеркознавчій літературі, розроблених методиках, а також особистого експертного досвіду.

В результаті аналізу та оцінки експерт формує попередній висновок про достатність встановлених ідентифікаційних ознак для судження про тотожність. Висновок про індивідуальність об'єкта робиться на основі не окремих ознак, а їх сукупності, достатньої для індивідуалізації. Як у досліджуваному об'єкті, і у зразках аналітичне дослідження закінчується підбиттям підсумків і результатів вивчення ознак, тобто синтезом.

У стадії порівняльного дослідження шляхом співставлення одноіменних ідентифікаційних ознак, виявлених у досліджуваному рукописі (підписі) з ідентифікаційними ознаками, що містяться у зразках, визначаються їх збіжності і розбіжності. У судженнях експерта про збіжності і розбіжності велику роль відіграє оцінний критерій, який залежить від суб'єктивних якостей експерта, головним чином від його професійного досвіду та кваліфікації.

Виходячи з експертної практики, часто причиною виникнення питань щодо правильності висновку експерта – почеркознавця, є сумніви в його об'єктивності, обґрунтованості, повноті дослідження, тому стає логічним призначення повторної експертизи, при виконанні якої виявляється, що одні й ті самі ознаки один експерт відносить до збіжних ознак, інший - до розбіжних.

Оціночні судження експертів з приводу розбіжностей у висновках первинної та повторної експертизи надають можливість суду або слідчому не тільки з'ясувати причини розбіжностей, але і правильно оцінити обґрунтованість висновку повторної експертизи [1, с. 176].

Оцінка результатів дослідження зводиться до оцінювання індивідуальної сукупності виявлених ознак, що дозволяють дійти висновку про наявність чи відсутність індивідуальної тотожності. Нажаль, експертами іноді порушується методика виявлення та оцінки ознак при дослідженні почеркових об'єктів. При дослідженні звичайного (незміненого) почерку виявляються: тільки збіжні, або тільки розбіжні ознаки, при наявності й тих, й других; у не повному обсязі виявляються розбіжні ознаки; не враховується мала інформативність збіжних ознак; недостатньо повно аналізуються загальні ознаки; наводиться обмежена кількість виявлених загальних та окремих ознак, які покладаються в обґрунтування висновку тощо. Також допускаються помилки експертами, якщо досліджуваний рукопис виконано зі зміною ознак власного почерку. У разі зміненого почерку перекручуванню піддаються головним чином загальні та тісно пов'язані з ними окремі ознаки. Проте повністю змінити свій почерк пишучому не вдається, оскільки у ньому достатньою мірою відображаються окремі ознаки почерку. Однак при дослідженні зміненого почерку експерти не завжди досконало та глибоко підходять до оцінювання ознак незвичного виконання рукописних записів, а також ступеня та характеру виразності змін, які при цьому настали, а також не завжди вірно диференціюють ознаки навмисної зміни ознак почерку і незвичного виконання, викликаного впливом природних збиваючих факторів і т. ін. Це ж стосується і підписів, виконаних зі зміною ознак власного підписного почерку. У деяких випадках експерти неповно і непослідовно вивчають ідентифікаційні ознаки, які відобразилися у підписах. Особливо це стосується підписів, виконаних від імені осіб похилого та старечого віку, коли ознаки зниження координації рухів часто оцінюються як ознаки уповільнення рухів, які притаманні підписам, виконаним з наслідуванням підпису особи похилого або старечого віку. До помилок експертів – почеркознавців можуть також відноситись: використання недостовірних зразків почерку (підпису), виконання експертизи при наявності лише експериментальних зразків підпису та почерку, внаслідок чого є невірною оцінка ступеня варіаційності почерку та стійкості його ознак, та неможна виключати й можливість навмисної зміни почерку при їх отриманні, а також використання не співставних з об'єктом дослідження зразків почерку (підпису) та використання обмеженої кількості зразків почерку (підпису).

Результати вирішення судово-почеркознавчих задач відображаються у процесуальному документі – висновку експерта, який, відповідно з діючим процесуальним законодавством, є джерелом судового доказу, тому, з метою недопущення експертних помилок в почеркознавчій експертизі, експерту важливо з великою відповідальністю та професіоналізмом підходити до складання (оформлення) висновку, який повинен відрізнятися повнотою, всебічністю та об'єктивністю дослідження, послідовністю та чіткістю викладеного, а також має бути переконливим й аргументованим та таким, що має довіру у органів (осіб), які призначають експертизу (залучають експерта).

При складанні висновку експерту необхідно дотримуватись вимог Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних

досліджень, а саме, що стосується структури висновку, опису об'єктів та порівняльного матеріалу. Висновок експерта-почеркознавця має бути послідовним, обґрунтованим, має передбачати чіткість і конкретність суджень, базуватися на наукових положеннях, спостереженнях, експериментах і виходити безпосередньо з даних, які є достатньою підставою для висновку. Це забезпечить можливість органам слідства або суду перевірити та оцінити роботу експерта і висновки, до яких він дійшов у процесі дослідження. До висновку експерта додаються таблиці у вигляді ілюстрацій (відсканованих рисунків), які є невід'ємним додатком та носять допоміжний характер. Таблиця дає змогу суду або іншому органу, який призначив експертизу, побачити результати почеркознавчого дослідження, на підставі якого експерт зробив висновок, також наглядно будуть оцінені збіжні та розбіжні ознаки почерку.

Судово - почеркознавча експертиза має проводитись у чіткій відповідності з нормами діючого законодавства та з дотриманням вимог діючих, науково-розроблених почеркознавчих методик. Це стосується підбору порівняльного матеріалу, виявлення та оцінки ідентифікаційних ознак почерку і підписів. Висновки повинні бути правильними по суті та достатньо науково обґрунтованими. Нажаль ці вимоги не завжди виконуються експертами, що у подальшому призводить до експертних помилок. Вони можуть бути виявлені при перевірці самим експертом ходу і результатів проведеного ним дослідження на будь-якій його стадії, і особливо на стадії формування висновку, також у процесі аналізу та обговорення результатів експертного дослідження, здійснюваного комісією експертів при виконанні комісійної і комплексної експертизи та аналізу висновків попередніх експертиз. Також наявність експертних помилок можливо спостерігати в процесі узагальнення експертної практики, яке здійснюється в практичних або наукових цілях.

Отже, можливості попередження експертних помилок у почеркознавстві залежать від багатьох факторів, серед яких: наявність повноцінного, якісного матеріалу (об'єктів дослідження та зразків) для дослідження, вдосконалення методів експертного дослідження, впровадження в експертну практику сучасних високотехнологічних і комп'ютеризованих методів дослідження об'єктів експертизи, професійна підготовка кваліфікованих експертних кадрів, підтвердження і підвищення кваліфікації експертів, контроль за якістю експертних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ароцкер Л.Е., Можар И.М., Грузкова В.Г. и др. Теоретические проблемы оценки экспертом признаков почерка Киев, 1975, 177 с.
2. Ковальчук З.А., Липовский В.В., Меленевская З.С. та інш. Образцы экспертных заключений. Судебное почерковедение. К.: 1995. 164 с.

Олександра Сокол

*здобувачка вищої освіти ступеня «бакалавр» 4-го курсу групи 401СЕ
навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна*

*Науковий керівник: Юрій Приходько – кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ЕТАПІВ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ВИБУХУ

Сучасна специфіка роботи правоохоронних органів вимагає забезпечити збереження максимальної кількості слідів злочину, що несуть криміналістично значиму інформацію огляду місця події, пов'язаного із застосуванням вибухових пристроїв та вибухових речовин. Слідова картина відображає особливості способу, а також ознаки інших елементів структури злочинної діяльності. Огляд місця вибуху повинен бути ретельно продуманим і суцільним. Жодна з ділянок цього місця події не повинна бути пропущена. Потрібно мати на увазі, що найбільша кількість слідів вибуху зазвичай концентрується в осередку вибуху, визначається наявністю воронки в ґрунті, найбільших руйнувань, деформації матеріальних об'єктів, наявністю інтенсивних слідів термічної дії тощо.

Питання, пов'язані з окремими аспектами розслідування злочинів, учинених із застосуванням вибухових пристроїв та вибухових речовин у криміналістичній літературі досліджували В.П. Бахін, П.Д. Біленчук, В.К. Весельський, А.Г. Воевода, О.М. Завадський, М.В. Костенко, А.А. Картавий, М.А. Погорецький, В.В. Поліщук, В.І. Пащенко, Ю.П. Приходько, М.В. Салтевський, М.А. Селіванов, В. Ю. Шепітько та інші вчені-криміналісти.

Огляд місця вибуху є одним з найбільш складних і трудомістких видів слідчого огляду і багато в чому залежить від початкового (підготовчого) етапу. У підготовчому етапі прийнято розрізняти дві стадії: дії до виїзду на місце події і дії на місці події до початку робочого етапу.

В. Ю. Шепітько зазначає, що огляд місця події вимагає вирішення значної кількості розумових завдань, зокрема щодо: 1) виявлення (відшукування) доказової інформації; 2) оцінювання доказової інформації та висунення версії. Оцінка виявленої інформації дає змогу здійснювати пізнавальні функції у зв'язку з висуненням на її основі слідчої версії або взаємозалежної і взаємозумовленої безлічі цих версій, що у своїй рухомій (динамічній) сукупності формує уявну модель події або таку її модель, яка охоплює водночас дії злочинця, потерпілого, обставини, що передують вчиненню злочину, і його наслідки [3, с. 519].

Перша стадія починається з моменту надходження повідомлення про вибух в чергову частину територіального органу поліції. Джерелом інформації про вибух можуть бути повідомлення (у більшості випадків, по телефону) від громадян, охорони підприємств та об'єктів, постів і патрулів поліції. При отриманні такої інформації черговий усвідомлює місце і час вибуху, характер і масштаби наслідків, уточнює відомості про постраждалих. Аналіз повідомлень

про факти кримінальних вибухів розкривають наступну картину, що характеризує інформацію, що надходить.

Отримавши повідомлення про скоєний злочин шляхом вибуху і попередню інформацію про подію, масштаби руйнування, наявність жертв, слідчий (керівник слідчо-оперативної групи) та учасники процесуальної дії (прокурор-криміналіст, спеціаліст, учасники слідчо-оперативної групи та інші) при виїзді до місця події повинні вибрати з раніше укомплектованих і готових до застосування засобів і матеріалів те, що необхідно в даному випадку. При цьому, в наявності повинні бути:

засоби для огороження території або приміщень, що підлягають огляду (мотузки, обмежувальні стрічки, кольорові крейди, попереджувальні прапорці та інше);

освітлювальні засоби (ліхтарі, переносні лампи, прожектора, подовжувачі) для забезпечення робіт у вечірній і нічний час, у знеструмлених або погано освітлених місцях;

фото-, відеоапаратура, щоб фіксувати всі етапи огляду (у тому числі зміни на місці події, сліди вибуху, вилучені речові докази та інше);

підсобні інструменти (лопати, лом, пила, стамески, щітки, набір сит з вічками різних розмірів та інше) для розбирання завалів, сміття для взяття проб і різних зразків;

навіси (брзент, рулони поліетиленової плівки для запобігання від атмосферних опадів та інших несприятливих впливів окремих об'єктів і ділянок території, яка оглядається);

металошукачі, магнітні підйомники;

комплекти НТЗ (криміналістична валіза), що містять стандартні набори криміналістичних засобів, пристроїв та інструментів для роботи на місці події;

пакувальні засоби (паперові конверти та пакети, поліетиленові пакети, картонні коробки, ящики, тощо) для упаковки, збереження і транспортування вилучених об'єктів і слідів [2, с.50].

Робочий етап починається зі статичного огляду місця події, коли проводиться загальний огляд, опис, вимірювання місця події та об'єктів на ньому, складаються загальні плани, схеми [1, с.276-277].

Методами огляду за послідовністю застосування прийомів і засобів є: а) ексцентричний (оглядаючи місце події, слідчий та відповідні фахівці рухаються від умовного центра місця події до периферії); б) концентричний (рух від периферії до центра); в) фронтальний (рух по визначеній лінії вперед, так зване «прочісування»); г) секторний (рух по секторах від умовного центру до периферії у межах сектору 30–45 град.); д) змішаний. Також методами огляду місця події за повнотою дослідження є: а) суцільний, що полягає у детальному дослідженні всієї території місця події, не минаючи жодного об'єкта); б) вибіркового (вузловий), за якого оглядаються найбільш важливі фрагменти обстановки місця події. Вибір виду та методу огляду місця події покладається на слідчого як керівника слідчо-оперативної групи, який узгоджує його зі спеціалістами, що входять до складу слідчо-оперативної групи [1, с.277].

Стадія детального огляду передбачає: з дотриманням запобіжних заходів, всіх предметів і слідів, що можуть мати відношення до вибуху та осіб, що його вчинили. Головне при детальному огляді - зафіксувати місцезнаходження, положення, індивідуальні ознаки, стан об'єктів (слідів) на момент їх виявлення та вилучення, щоб у подальшому при проведенні експертних досліджень отримати об'єктивні результати. Фіксація здійснюється, крім протоколу та схем, за допомогою вузлової і детальної фото- і відеозйомки [2, с.53].

На завершальній стадії огляду місця вчинення злочину за фактом використання вибухового пристрою, у процесі якого здійснюється пакування предметів, які вилучаються, слідів та їхніх копій; складається протокол огляду місця події та протокол огляду трупа, а також додатки до них: плани, схеми, копії слідів; оформляються фототаблиці та відеозапис; проводиться діагностика матеріальних об'єктів; здійснюється ситуаційний аналіз всієї обстановки місця події в динаміці [4; 5, с.154].

Таким чином, процес збирання слідів злочину включає в себе найбільш складні етапи їх пошуку, виявлення, фіксації та вилучення. Залежно від особливостей слідчої ситуації за фактами вибухів можливо використання різних тактичних прийомів огляду місця події, але головним завданням при цьому залишається найбільш повне та точне проведення зазначеної слідчої дії, так як це відіграє першорядну роль у розкритті та розслідуванні злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варфоломєєва Т.В., Гончаренко В.Г., Бояров В.І., Гончаренко С.В. Криміналістика: підручник: академічний курс. К.Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
2. Луценко С.Г. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв та вибухових речовин: магістерська дис. 081 Право. Київ, 2018. 115 с.
3. Моїсєєв Є.М., Тацій В.Я., Шемшученко Ю.С.. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. К. Атіка, 2009. 1008 с.
4. Приходько Ю.П. Актуальні питання розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв. Сучасний стан криміналістичного забезпечення досудового розслідування: матеріалів XI Міжвідомчої науково-практичної конференції (20 квітня 2017 р.). Київ.: ННІ №2 НАВС, 2017. С. 316-319.
5. Фурман Я.В., Приходько Ю.П., Нечеснюк М.В., Харечко Н.В. Дії учасників слідчо-оперативної групи на місці події, пов'язаному з вибухом. Методичні рекомендації. К.: НАВС, УкрДГРІ. 2018. 44 с.
6. Савчук М.В. Організаційно-тактичне забезпечення розслідування терористичних актів, вчинених з використанням вибухових пристроїв: дис. канд. юр. наук: 12.00.09. Львів, 2019. 257 с.
7. Савчук М. Тактика проведення огляду місця вчинення терористичних актів із використанням вибухових пристроїв. Національний юридичний журнал: теорія та практика. 2017. С. 145–148.

Клавдія Соловчук

кандидатка технічних наук, судова експертка відділу комп'ютерно-технічних та телекомунікаційних досліджень Полтавського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру, м. Полтава, Україна

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ПІДРОБЛЕНИХ АКУМУЛЯТОРІВ ТА ЕЛЕМЕНТІВ ЖИВЛЕННЯ

До експертів відділу комп'ютерно-технічних та телекомунікаційних досліджень Полтавського НДЕКЦ МВС звернулися з проханням провести дослідження повербанку, реальна ємність якого була значно нижче обіцяної. Після відкриття корпусу повербанку з обіцяною ємністю в 20800 mAh експерти всередині замість заявлених восьми літій-іонних акумуляторів форм-фактору 18650 виявили п'ять металевих циліндрів, наповнених речовиною, схожою на пісок, а плата з контролером зарядки підключена тільки до батареї з трьох акумуляторів замість восьми (див. рис. 1). Призначенням п'яти фальшивих елементів живлення є збільшення маси пристрою, щоб створити ілюзію великої загальної ємності повербанку. Користувачі беруть із собою важкий гаджет в надії, що зможуть кілька разів зарядити від нього свій смартфон або планшет, а на ділі більша частини ваги – це абсолютно непотрібні обтяжуючі деталі, лише зовні схожі на акумулятори. Так після вимірів за допомогою мультитестера з'ясувалося, що реальна ємність досліджуваного повербанку менше ніж 2500 mAh замість заявлених 20800 mAh, що дозволяє лише один раз зарядити смартфон в середньому не більше ніж на 30%.

Рисунок 1. – Фото НПУ з назвою «Спількування з продавцем у Telegram».

Експерти також відмітили інші явні ознаки неякісного виробу:

- у справжніх повербанках стоять якісні деталі, розраховані на високе навантаження, це помітно по товстим дротам з гарною ізоляцією. Шахраї з використовують більш тонкі і дешеві дроти, які не завжди рівно укладені в корпус, зустрічаються випадки перекручування та перегину дроту, що може призвести до пошкодження ізоляції і короткого замикання в середині пристрою

від чого може постраждати і смартфон, який в цей час заряджався;

- у справжніх повербанках чітко видно маркуванням чіпів і акумуляторів та якісна пайка і надійне кріплення деталей на платі. Шахраї ж використовують дешеві немарковані запчастини, а часто просто справжні батареї замінюють трубками з піском для ваги, як вже було сказано. Якість пайки деталей на платі фальшивого повербанку також буде низькою, часто не всі контакти роз'ємів USB або micro-USB підпаяні до плати, що робить зарядку смартфона не стабільною, тобто телефон то отримує живлення, то ні, що є шкідливим для його батареї;

- оригінальний пристрій як правило відрізняється від фальшивого також відсутністю зазорів на корпусі та інших зовнішніх пошкоджень, якістю виготовлення отворів для світлодіодних індикаторів та роз'ємів.

Отже, шахраїв турбує лише зовнішня схожість на марки відомих брендів і можливість знизити собівартість виробництва таких пристроїв, від чого дуже помітно страждає їх якість. Дійсно, використання підроблених повербанків є небезпечним для гаджетів, які від них живляться. Визначити підробку візуально доволі важко, але варто звернути увагу на вказані вище деталі. На жаль, у користувачів часто виникають підозри вже після покупки, коли на перший погляд здається, що пристрій начебто працює нормально, але насправді ємність такого повербанку не відповідає заявленій на маркуванні. Таким чином, для встановлення факту підробки акумуляторів та елементів живлення необхідно проводити комплексну комп'ютерно-технічну та товарознавчу експертизу.

Розробка методик проведення досліджень акумуляторів та елементів живлення наразі є актуальним питанням, оскільки наявність таких неякісних повербанків на ринку України і на платформах міжнародних онлайн-магазинів стало великою бідою для нашого народу в умовах військового стану і вимушених аварійних відключень електроенергії, які спричиненні терористичними атаками ворогів на українську інфраструктуру. Такі товари як генератори і акумулятори стали стратегічно важливими для забезпечення безпеки та наявності каналів зв'язку і оперативного отримання інформації для цивільного населення.

Без сумніву, наявність великої кількості підроблених пристроїв, зовні схожих на оригінальні бренди, шкодить і репутації компанії виробника оригінальних пристроїв. Наприклад, на офіційному сайті фірмового магазину Xiaomi в Україні повідомляли, що нещодавно китайська поліція провела рейд з метою виявлення незаконних майстерень, де виготовляються гаджети відомих брендів, конфіскувала та знищила тисячі підроблених «Mi Powerbank» пристроїв [1]. Також на сайті рекомендували купляти пристрої тільки у перевірених магазинах, які несуть відповідальність за якість обслуговування покупців. Експерти Полтавського НДЕКЦ приєднуються до цієї рекомендації, аби гаджети не підводили у критичній ситуації, а витрачені на них кошти не спонсорували діяльність шахраїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Будьте обережні: активувалися підроблювачі пристроїв. URL: <https://bit.ly/3CrK8iT> (дата звернення: 11.11.2022).

Наталія Філіпенко

*докторка юридичних наук, доцентка, професорка закладу вищої освіти
кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного
аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний
інститут», м. Харків, Україна*

Олена Оболенцева-Красивська

*старша наукова співробітниця Національного наукового центру «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна*

**СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПИТАНЬ
КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ
УСТАНОВ УКРАЇНИ**

Сучасний стан формування та реалізації державних програм у сфері протидії злочинності характеризується майже повною відсутністю ефективної системи їх наукового, правового та організаційного забезпечення, а іноді безсистемністю та несвоєчасністю. Особливо це стосується питань кримінологічної діяльності судово-експертних установ України.

Досвід, накопичений вітчизняними судово-експертними установами в сфері профілактики злочинності, вимагає створення дієвої системи кримінологічної діяльності цих суб'єктів та усунення низки існуючих.

У системі протидії злочинності задіяна значна кількість правоохоронних органів, проте залишається недостатньо поширеною практика використання в їх профілактичній діяльності результатів експертних досліджень судово-експертних установ в межах кримінальних проваджень.

Проблеми вивчення профілактичних можливостей судово-експертних установ в різних аспектах піддавалися науковому аналізу як в кримінології, так і теорії криміналістики та інших споріднених галузях правничих наук. Цьому були присвячені роботи як радянських, так і сучасних науковців. Серед них Т. В. Авер'янова, І. А. Алієв, Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, М. І. Бажанов, В. С. Батиргарєєва, Р. С. Белкін, Ю. І. Битко, А. Ф. Волобуєв, В. В. Голіна, Д. П. Гуріна, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. Ф. Зелінський, А. В. Іщенко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, О. М. Литвинов, В. Г. Лукашевич, В. В. Лук'яненко, Г. М. Міньковський, П. П. Михайленко, О. М. Моїсєєв, І. В. Пиріг, Н. Є. Філіпенко, В. Ю. Шепітько та інші. Разом із тим, незважаючи на вагомий внесок робіт названих учених у пізнання й вивчення сутності та змісту профілактики злочинів, їх наукові праці не вичерпали вказаної проблеми. Здебільшого це пов'язано з низкою причин, а саме зі змінами у стані та структурі сучасної злочинності, змінами нормативно-правової бази, що регламентує судово-експертну діяльність, розширенням підходів до використання кримінологічного потенціалу судово-експертних установ у протидії злочинності та поширенням позитивного зарубіжного досвіду у забезпеченні цієї діяльності.

Виняткове місце в системі суб'єктів профілактичної діяльності посідають судово-експертні установи України, які відіграють роль гаранта законних прав і свобод осіб і неухильного дотримання верховенства права.

Характеризуючи роль судово-експертних установ у процесі кримінологічної діяльності, слід зазначити, що цей процес вимагає подальшого регулювання з метою підвищення ефективності.

Згідно із положеннями статті 7 Закону України «Про судову експертизу», судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи та у випадках і на умовах, визначених цим законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ. Сьогодні система державних спеціалізованих установ, які здійснюють судово-експертну діяльність, є розгалуженою та містить у собі:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України [1].

У подальшому для визначення пріоритетів дослідження обраної теми є важливим визначення змісту саме кримінологічної діяльності відповідного суб'єкта. Ми вважаємо, що кримінологічну діяльність як рід занять, пов'язаних з вивченням злочинності, її детермінант, засобів попереджувального впливу на них і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій у сфері запобігання злочинам. Водночас звертається увага на те, що ця діяльність має перехідні межі з попереджувальною (запобіжною) діяльністю, «надаючи» останній передплановий матеріал (кримінологічний прогноз) і науково обґрунтовані рекомендації.

Можна зазначити, що з урахуванням вимог чинного Кримінального процесуального кодексу України така діяльність охоплює діяльність спеціальних уповноважених суб'єктів (слідчих, органу дізнання, прокурора, суду, адвоката-захисника) під час здійснення кримінального провадження та судового розгляду справи в суді, яку спрямовано на своєчасне виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, і вжиття обґрунтованих процесуальних та непроцесуальних заходів, спрямованих на усунення цих причин та умов і мінімізацію їх криміногенного впливу. Така діяльність є пов'язаною з установленням події злочину й інших обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, виконується за правилами збору й оцінювання доказів у кримінальному процесі та регулюється нормами чинного КПК України [2, с. 71].

Водночас зміст кримінологічної діяльності та її обсяг залежатимуть від повноважень (компетенції) відповідного суб'єкта у протидії злочинності.

Ураховуючи зміст п. 25 ст. 3 КПК України, яким визначено коло учасників кримінального провадження, до яких віднесено і експертів судово-експертних

установ і які відіграють допоміжну роль у кримінальному провадженні (належать до суб'єктів кримінально-процесуального доказування) [3, с. 164], та усталену позицію вчених-кримінологів щодо розуміння кримінологічної діяльності суб'єктів кримінального судочинства, серед яких допоміжну роль також відіграють судово-експертні установи, є можливість конкретизувати зміст такої діяльності досліджуваного суб'єкта.

Проведений нами аналіз наявних вітчизняних наукових досліджень показав недостатність наукової розробленості питань кримінологічної діяльності судово-експертних установ. Здебільшого превалюють дослідження щодо експертної профілактики цього суб'єкта з наукової спеціальності 12.00.09 – «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Водночас кримінологічних досліджень із цього питання ще бракує.

Наприклад, Д. П. Гуріна в межах дослідження «Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку» (2009) [4] звернула увагу на розробку структури методики експертної профілактики, сформулювала рекомендації щодо вдосконалення та перспектив розвитку експертної профілактики, розширила знання про принципи експертної профілактики, сутність експертної профілактики, види і форми її реалізації, а також визначення місця експертної профілактики у системі криміналістичної профілактики. Вона зазначає, що профілактична робота судово-експертних закладів має низку завдань, серед яких:

а) надання допомоги слідчому, судді на основі спеціальних знань експерта у справі розкриття злочину, ретельного всебічного розслідування та забезпечення об'єктивного справедливого покарання;

б) виявлення конкретних причин та умов, що сприяють злочину, дослідження та аналіз цих умов і розроблення конкретних заходів, спрямованих на їх усунення;

в) вирішення експертом на основі спеціальних знань питання профілактики в процесі дослідження матеріалів, наданих органами, що призначили експертизу [5, с. 234].

Проте з позиції кримінології вказані вченою завдання профілактичної роботи судово-експертних установ є неповними (вузькими) й не відображають усіх профілактичних можливостей цього суб'єкта протидії злочинності.

Група вітчизняних учених-криміналістів, за участі автора цієї роботи, також приділяє увагу дослідженню експертної превенції, його поняттю, змісту та завданням. Так, автори на підставі проведеного дослідження запропонували визначення експертної профілактики, за яким під нею слід розуміти діяльність судового експерта, що ґрунтується на законах та підзаконних нормативно-правових актах, спрямовану на виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, і розроблення заходів щодо їх усунення із використанням спеціальних знань [6, с. 25-34].

Проте одразу зауважимо, що ми вважаємо, що експертна профілактика, виходячи зі змісту цього поняття, є складовою кримінологічної діяльності

судово-експертних установ і відображає лише частину такої діяльності. Кримінологічні можливості, або точніше кримінологічний потенціал цього суб'єкта протидії злочинності є значно ширшим і не може обмежуватись виключно експертною або криміналістичною профілактикою.

Більш ґрунтовною є колективна монографія П. В. Мельника, Н. О. Данковича, І. Я. Фрідмана, П. В. Цимбала і Т. Я. Цимбала «Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти)» [7]. Учені приділили увагу дослідженню питань правового регулювання профілактичної діяльності експертів і судово-експертних установ, системи й об'єктів експертної профілактики, процесуальних і непроцесуальних форм профілактичної діяльності співробітників судово-експертних закладів, організації профілактичної роботи в судово-експертних установах, взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами з розроблення і реалізації профілактичних рекомендацій та ефективність їх використання у профілактичній діяльності фахівців із криміналістичного дослідження документів.

Заслужує уваги підхід згаданих учених до організації профілактичної роботи експертних установ. Так, на їхню думку, така організація передбачає:

- планування всіх напрямів профілактичної діяльності, що здійснюються в судово-експертній установі;
- попереднє вивчення матеріалів, що надійшли в судово-експертну установу з метою визначення можливостей встановлення обставин (умов), що сприяють правопорушенням;
- виявлення обставин (умов), що мають значення для попередження правопорушень у процесі експертизи, участі співробітників експертної установи в огляді місця події та інших слідчих і судових діяч;
- створення умов, що забезпечують проведення за необхідності спеціальних досліджень та експериментів, вивчення нормативних актів і літератури, консультації з фахівцями або вирішення питання щодо комплексних досліджень;
- фіксацію у структурних підрозділах криміногенних фактів, які з тих або інших причин не знайшли відображення у висновку або іншому документі;
- контроль за перебігом здійснення всіх форм профілактичної роботи з боку керівника структурного підрозділу або співробітника, що відповідає за цю частину роботи;
- облік усіх форм проведеної в експертній установі профілактичної роботи;
- контроль за перебігом реалізації внесених пропозицій;
- забезпечення взаємодії експертних установ із судово-слідчими органами щодо реалізації профілактичних пропозицій;
- систематичне проведення наукових досліджень та узагальнень експертної практики з питань експертної профілактики;
- надання практичної допомоги співробітникам слідчо-судових органів, а також інших установ (органи нотаріату, соціального забезпечення тощо) щодо

використання спеціальних знань для виявлення обставин (умов), що сприяють правопорушенням;

– координацію профілактичної роботи із слідчо-судовими органами й іншими установами, в першу чергу експертними;

– відображення питань експертної профілактики під час проведення правової пропаганди (читання лекцій, виступи в пресі, по радіо тощо) [7, с. 95-96].

Підсумовуючи викладене, хочемо зазначити, що *кримінологічну діяльність судово-експертних установ* можна уявити як діяльність, яка є інтегрованою в єдину систему протидії злочинності та полягає у використанні нових експертних методів і прийомів для виявлення злочинів та обставин, що сприяють їх вчиненню, а також у розробленні обґрунтованих рекомендацій для правоохоронних органів щодо мінімізації криміногенного впливу цих обставин і надання прогностичних оцінок поширення окремих видів злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата зверення: 15.11.2022).

2. Українська кримінологічна енциклопедія/за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків; Київ: Харк. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля. 2017. 804 с.

3. Вапнярчук В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 1 (76). С. 160–168. URL: <https://bit.ly/3GFOHbP> (дата зверення: 15.11.2022).

4. Гуріна Д. П. Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 20 с.

5. Гуріна Д. П. Завдання експертної профілактики. Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 44. С. 233–236. URL: <http://www.apdp.in.ua/v44/45.pdf> (дата зверення: 15.11.2022).

6. Філіпенко Н. Є., Угровецький О.П., Шарапова О.В. Теоретичні основи експертної профілактики: поняття та завдання. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 20. Харків: Право, 2019. С. 25-34.

7. Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2011. 170 с.

Андрій Фролов

науковий співробітник лабораторії інженерно-транспортних та дорожньо-технічних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» МЮ України, м. Харків, Україна

Віталій Варлахов

завідувач сектору лабораторії інженерно-транспортних та дорожньо-технічних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» МЮ України, м. Харків, Україна

Владислав Федорченко

науковий співробітник лабораторії інженерно-транспортних та дорожньо-технічних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» МЮ України, м. Харків, Україна

**ВПЛИВ АКВАПЛАНУВАННЯ НА ПРОЦЕС ВЗАЄМОДІЇ
АВТОМОБІЛЬНОЇ ШИНИ З ПОВЕРХНЕЮ ДОРОЖНЬОГО ПОКРИТТЯ**

Відомо, що надійність руху транспортного засобу (далі — ТЗ) забезпечено тертям і зчепленням шини автомобільного колеса з поверхнею дорожнього покриття (далі — ПДП). Величина сил тертя та зчеплення залежать, зокрема, від швидкості руху і ступеня зволоження ПДП. Із потовщенням водяної плівки і прискоренням руху ТЗ сили тертя та зчеплення шини з дорожнім покриттям зменшуються. Це відбувається в результаті ускладненого видалення вологи із зони контакту шини з ПДП.

У міру збільшення швидкості руху ТЗ також збільшуються як об'єм води (що має бути видалений із зони контактування), так і сили, необхідні для подолання інерції та в'язкості води. За певних товщини плівки води і швидкості руху ТЗ (через дію гідродинамічних сил у зоні контакту) шина спливає на плівці рідини. У цьому разі сили зчеплення шини автомобільного колеса з дорожнім покриттям мають низькі значення через тертя в рідинному шарі, до того ж шина автомобільного колеса не спроможна передавати або сприймати зовнішні сили. Такий стан автомобільної шини на мокрій ПДП називають *акваплануванням*, а швидкість, за якої він виникає, називають *критичною*. Ефективність видалення рідини із зони контакту забезпечується передусім малюнком протектора. Сьогодні існує значна кількість автомобільних шин різних заводів-виробників, які мають різні конструктивні параметри (зокрема: ширину, висоту профілю шини, тип малюнка протектора, а також матеріал, із якого виготовлено шину). Ураховуючи викладене вище, дослідження впливу аквапланування на процес взаємодії шини автомобільного колеса з ПДП безпосередньо впливає на безпечність руху ТЗ, тому є актуальним і потребує додаткової уваги під час дослідження (із урахуванням конструктивних параметрів пневматичних шин, які встановлюють на сучасних ТЗ).

Удосконалення автомобільних шин прямує в бік застосування більш досконалих матеріалів, підвищення міцності корду, виготовлення так званих низькопрофільних і широкопрофільних шин, збільшення глибини малюнка протектора в шинах, призначених для роботи у складних дорожніх умовах. Удосконалення автомобільних шин також полягає в підвищенні терміну їх служби, допустимих навантажень та спрощення технології їх виготовлення.

Розвиток конструкції автомобільних шин безпосередньо пов'язаний з удосконаленням конструкції ТЗ і відбувається в напрямі найбільш повної відповідності характеристик шин, характеристикам та умовам роботи ТЗ. Із розширенням мережі вдосконалених автомобільних доріг, підвищенням швидкості й інтенсивності руху ТЗ, питання щодо підвищення стійкості та керованості ТЗ щодня постає все гостріше, що безпосередньо впливає на безпеку дорожнього руху.

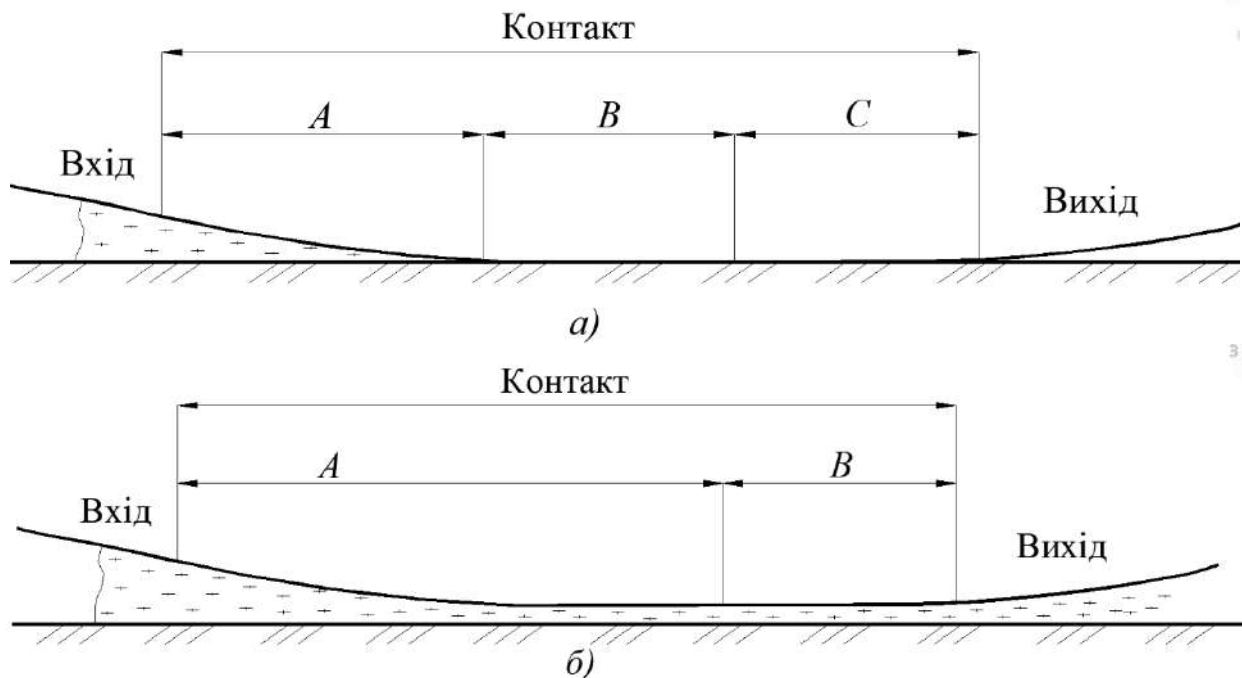

Рисунок 1 — Взаємодія шини автомобільного колеса з поверхнею дорожнього покриття, яка перебуває в мокрому стані:

а) аквапланування відсутнє; б) випадок аквапланування

Шини легкових ТЗ за конструкцією, габаритами та якістю матеріалів відрізняються від шин вантажних ТЗ. Шини легкових ТЗ мають більш еластичний каркас, меншу висоту й більш складний малюнок протектора, менший зовнішній і посадковий діаметри. Одним із основних критеріїв порівняння шин легкового ТЗ із шинами вантажного ТЗ є експлуатація шин легкових ТЗ на більших швидкостях щодо шин вантажних ТЗ.

За критичної швидкості рух ТЗ стає нестійким, і незначний зовнішній вплив може спричинити відхилення траєкторії руху ТЗ, також обмежуються можливості його розгону й гальмування.

Явище, що відбувається між шиною автомобільного колеса та вкритим водою дорожнім покриттям, має більш складний характер, аніж на сухій ПДП.

За швидкостях руху, що передують виникненню аквапланування, у контакті автомобільної шини можна розрізнити три характерні ділянки (див. рис. 1).

Ділянка А — передня частина контакту, має невідокремлений водяний шар, так званий водяний клин. Вода не встигає потрапляти до канавок протектора і в боки. Коефіцієнт зчеплення наближається до нуля (див. мал. 1а).

Ділянка В — перехідна зона, наступна за ділянкою А. У цій зоні контакту водяний шар частково розірвано, внаслідок чого відбувається рідке й сухе тертя, а коефіцієнт зчеплення посідає проміжне значення між коефіцієнтом, відповідним рідкому й сухому тертю.

Ділянка С — у задній частині контакту вода відсутня, тут спостерігаємо сухе тертя. Саме в цій зоні реалізуються сили, які передаються від пневматичної шини до ПДП.

Залежно від збільшення швидкості руху, водяний клин поширюється від передньої частини контакту до задньої, протяжність ділянок А і В збільшується, а ділянка С скорочується. За швидкості руху ТЗ, яка відповідає початку аквапланування, водяний шар поширюється на всю зону контакту шини автомобільного колеса з ПДП.

Для збереження контакту шини автомобільного колеса з ПДП необхідно, щоб із зони контакту через дренажні канавки видалявся об'єм рідини, який лінійно зростає зі збільшенням швидкості руху ТЗ й товщини плівки рідини на опорній поверхні. Ефективне видалення рідини із зони контакту забезпечено передусім малюнком протектора. Важливе значення має тип малюнка та матеріал протектора, а також конструктивні параметри (відношення висоти профілю шини до її ширини, діаметр обода та ін. Аналіз науково-технічної літератури [1-4] свідчить, що широкі та прямі канавки полегшують видалення рідини із водяного клина безпосередньо перед зоною контакту. Вузькі ребра або елементи протектора ефективно зменшують шлях переміщення рідини, пришвидшуючи витиснення плівки рідини із зони контакту. Надрізи елементів протектора діють як резервуари та скорочують шлях переміщення рідини з контактних поверхонь.

Збільшення зношення протектора зменшує його здатність до видалення необхідного об'єму рідини із зони контакту. Чим більше зношений протектор, тим меншими є зчіпні властивості шин автомобільного колеса з ПДП, на якій перебуває шар рідини. Тому (для убезпечення дорожнього руху) в Україні заборонено експлуатувати легкові автомобілі, залишкова висота малюнка протектора яких менша за 1,6 мм. Відповідно до Правил дорожнього руху [5]:

«31.4. Забороняється експлуатація транспортних засобів згідно із законодавством за наявності таких технічних несправностей і невідповідності таким вимогам:

<..>

31.4.5. Колеса і шини:

а) шини легкових автомобілів та вантажних автомобілів з дозволеною максимальною масою до 3,5 т мають залишкову висоту малюнка протектора менше 1,6 мм, вантажних автомобілів з дозволеною максимальною масою понад 3,5 т — 1,0 мм, автобусів — 2,0 мм, мотоциклів і мопедів — 0,8 мм».

Збільшення швидкості руху скорочує час відведення із зони контакту об'єму рідини, внаслідок чого знижується критична швидкість аквапланування. Визначення критичної швидкості аквапланування ґрунтується на теорії гідродинамічного тиску в шарі води: між навантаженням на колесо й результативною силою від гідродинамічного тиску виникає повна рівновага, що докладно описано у праці В.І. Кнороза [1] та інших науковців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кнороз В.И., Кленников Е.В., Шелухин А.С., Юрьев Ю.М. Работа автомобильной шины. Под ред. В.И. Кнороза. Москва, 1976. 238 с.
2. Acosta M., Kanarachos S., Blundell M. Road Friction Virtual Sensing: A Review of Estimation Techniques with Emphasis on Low Excitation Approaches. *Applied Sciences*. 2017. Vol. 7. Is. 12. Pp. 1230-1277. DOI: 10.3390/app7121230 (дата звернення: 01.12.2022).
3. Сцепление колеса автомобиля с дорогой и безопасность движения ; под ред. канд. техн. наук А. А. Малышева ; пер. с франц. Г. И. Мачковского и Г. П. Гербурт-Гейбович. Москва, 1959. 158 с.
4. Крагельский И. В. Трение и износ. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва, 1968. 480 с.
5. Правила дорожнього руху України: затв. Постановою КМУ від 10.10.2001 р. № 1306 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.12.2022).

Олена Шарапова

кандидатка технічних наук, доцентка, провідна наукова співробітниця лабораторії інформаційно-аналітичного забезпечення судово-експертної діяльності, сертифікації та контролю якості досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна

Тетяна Чирва

наукова співробітниця лабораторії інформаційно-аналітичного забезпечення судово-експертної діяльності, сертифікації та контролю якості досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна

Олена Джалова-Фісун

наукова співробітниця лабораторії інформаційно-аналітичного забезпечення судово-експертної діяльності, сертифікації та контролю якості досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна

**ЩОДО ПИТАННЯ ПРАВИЛЬНОСТІ ВИБОРУ ЗАСОБІВ
ВИМІРЮВАННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Одним з головних завдань судово-експертних установ є надання замовникам достовірних результатів проведених досліджень. Для одержання достовірних результатів під час проведення досліджень важливо дотримуватись вимог до застосованого обладнання. Для підтвердження відповідності обладнання встановленим вимогам необхідно перед початком його експлуатації підтвердити та періодично під час застосування проводити перевірку його технічних характеристик встановленим вимогам.

В залежності від методики дослідження, яка застосовується для проведення експертного дослідження, в структуру методики входять засоби вимірювальної техніки та інше дослідницьке (випробувальне) і допоміжне обладнання. Обладнання, яке визначене у методиці досліджень, необхідне для вирішення експертного завдання. Для забезпечення достовірності результатів експертних досліджень необхідно правильно встановити вимоги в методиках досліджень вимоги до обладнання. Під час реалізації методики досліджень в лабораторії визначається конкретне обладнання, яке буде застосовуватися при проведенні досліджень, тому вимоги до обладнання в методиці повинні бути встановлені чітко та однозначно за встановленими правилами визначення вимог до обладнання в залежності від його призначення. До обладнання відносять:

- засоби вимірювальної техніки (мірний посуд, термометри, ваги, спектрофотометри тощо);

- випробувальне обладнання – обладнання, стан якого може в значній мірі вплинути на результати випробувань (термостати, сушильні шафи, муфельні печі тощо);

- допоміжне обладнання, яке не використовується для проведення експериментів та не впливає на результати дослідження (лабораторний посуд, холодильники, шафи для сушіння посуду тощо) [1].

У багатьох затверджених та застосованих методиках проведення судово-експертних досліджень наведені вимоги до обладнання без визначення їх конкретних технічних характеристик. У такому випадку фахівець, який проводить дослідження повинен самостійно визначати яке саме обладнання відповідає цим вимогам [2]. При цьому головний критерій для вибору обладнання достовірність результатів досліджень з урахуванням нормованих в документах вимог до об'єкту дослідження.

Наприклад, у методиці криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів, наведені такі вимоги до визначення основних розмірних параметрів предметів (пристроїв), глибини експериментальних пошкоджень – вимірювання проводиться «гостованим вимірювальним інструментом (наприклад, металевою вимірювальною лінійкою ГОСТ 427-75, штангенциркулем типу ШЦ-1 ГОСТ 166-89, та ін.), які забезпечують потрібну точність вимірювання лінійних розмірів». Однак, точність вимірювання залежить від похибки вимірювальної лінійки та штангенциркуля, які будуть застосовані експертом. Якщо вибрати дуже точний засіб вимірювальної техніки, то це буде з економічної точки зору не обґрунтовано. Якщо вибрати не достатньо точний засіб вимірювальної техніки, то може бути недостовірний результат вимірювання. Крім того, на цей час ГОСТ 427-75 та ГОСТ 166-89 в Україні не чинні. Тому експерт повинен керуватися таким:

- металева вимірювальна лінійка та штангенциркуль типу ШЦ-1 повинні бути повірені або калібровані. Калібруються ці засоби виключно для застосування у акредитованій випробувальній лабораторії;

- діапазон вимірювання цих засобів вимірювання повинен дозволяти виміряти визначенні основні розмірні параметри предметів (пристроїв);

- ціна поділки цих засобів вимірювання повинна бути такою, щоб дозволяла визначити достовірний результат, а похибка засобу не повинна перевищувати половину ціни поділки.

Ці дані будуть наведені в паспорті засобів вимірювання та у свідоцтвах їх повірки як законодавчо регульованих засобах вимірювальної техніки. В цьому випадку результат вимірювань можна бути вважати достовірним.

У разі калібрування засобів вимірювань слід урахувувати значення невизначеності вимірювань, вказане у сертифікаті калібрування. Це значення не повинно перевищувати половину ціни поділки. У разі перевищення значенням невизначеності вимірювань половини ціни поділки, цим значення можна нехтувати, якщо значення відхилення показів засобу вимірювань від еталонного значення не перевищує значення максимально допустимої похибки цього засобу. Найбільш достовірний результат можна одержати якщо сума відхилення та

невизначеності не перевищує значення максимально допустимої похибки цього засобу.

Такий підхід до перевірки правильності вибору засобів вимірювання для експертних досліджень є загальний.

Необхідно враховувати той факт, що під час застосування методик у судово-експертних установах підхід до визначення вимог до засобів вимірювальної техніки застосований на доцільності вибору тих засобів, що пройшли оцінку відповідності в Україні та занесені до реєстру затверджених типів засобів вимірювальної техніки, на які видані сертифікати перевірки типу засобів вимірювальної техніки, тобто їх тип затверджений.

Такий підхід, при якому в методиці встановлена категорія засобу вимірювальної техніки з відповідними метрологічними характеристиками, за якими під час проведення досліджень експерт відповідно до встановлених в методиці вимог визначить той тип засобу, який їм відповідає. Це сприяє забезпеченню достовірності проведених експертних досліджень. Категорія засобу вимірювальної техніки з відповідними метрологічними характеристиками вибирається відповідно до застосованих в методиці робочих характеристик [3]. Робочими характеристиками методик можуть бути: діапазон вимірювання, точність, невизначеність результатів вимірювання, межу виявлення, межу кількісного визначення, вибірковість методу, лінійність, повторюваність або відтворюваність, стійкість до зовнішніх впливів або взаємного впливу елементів зразка чи об'єкта випробування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ДСТУ ISO/IEC 17000:2007 (ISO/IEC 17000:2004, IDT). Оцінювання відповідності. Словник термінів і загальні принципи.
2. ISO/IEC 17025:2017. General requirements for the competence of calibration and testing laboratories (Загальні вимоги до компетентності калібрувальних та випробувальних лабораторій).
3. OIML R 34. Recommendation. Edition 1979 (E). Accuracy classes of measuring instruments ДСТУ OIML R 34:2014 Метрологія. Класи точності засобів вимірювальної техніки (OIML R 34:1979, IDT).

Оксана Шульженко

старша судова експертка сектору товарознавчих та гемологічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Сумського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Суми, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ВАРТОСТІ ВИКРАДЕНОГО МАЙНА НА РЕТРОСПЕКТИВНУ ДАТУ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Судова експертиза - це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1].

Проведення судових експертиз відіграють значну роль і мають значення при вирішенні багатьох питань в процесі розслідування кримінальних, цивільних справ. Судові експертизи є досить вагомими та впливають на кінцеві результати справи. При цьому, повний, професійний та кваліфіковано виконаний висновок експерта може мати вирішальне значення.

Одним з різновидів судової експертизи є товарознавча експертиза. Завданням товарознавчої експертизи є дослідження товарних (споживчих) властивостей виробів з метою визначення їх фактичного стану та вартості.

Основними критеріями при оцінці майна є його товарні характеристики, показники якості, технічний чи технологічний стан, споживча цінність та купівельна привабливість.

Під час проведення судової товарознавчої експертизи в межах кримінальних проваджень, в яких має місце незаконне заволодіння, крадіжка, привласнення майна тощо, виникають питання, що впливають на хід проведення експертизи, серед яких можна виділити такі: повнота вихідних даних (марка, модель майна, дата придбання / строк експлуатації, стан на дату викрадення, наявність пошкоджень тощо); достовірність вихідної інформації для ідентифікації об'єкта дослідження, що зумовлена наданням підтверджуючих документів на надану вихідну інформацію; визначення вартості викраденого майна станом на минулий період – ретроспективну дату.

Розглянемо проблему визначення вартості майна на ретроспективну дату.

Чинною редакцією Національного стандарту №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» чітко закріплені два наступні терміни:

- дата оцінки – дата (число, місяць та рік), на яку проводиться оцінка майна та визначається його вартість;

- дата завершення складання звіту (висновку судового експерта) [2].

При визначенні вартості майна часто виникає питання щодо визначення вартості цього майна на ретроспективну дату, тобто має місце ситуація, коли дата оцінки не співпадає з датою завершення складання висновку та є більш пізньою.

Треба зазначити, що сам термін «ретроспектива» (від латинського *retrospectare* — погляд назад) – означає погляд у минуле, огляд того, що було в минулому. Як наслідок, «ретроспективний» – це той період, який містить у собі розгляд минулих подій, тобто звернений у минуле. Таким чином виходить, що

під так званою «ретроспективною оцінкою» варто розуміти саме ту оцінку, яка проводиться на певну «ретроспективну дату оцінки», яка, у свою чергу, віддалена від поточного моменту у минуле на певний проміжок (інтервал) часу [3].

Ретроспективна оцінка застосовується для різних цілей, враховуючи питання, що ставиться перед експертом, зокрема, при визначенні вартості викраденого майна.

Процес визначення вартості майна на минулі дати є нормативно не врегульованим, але водночас проведення такої оцінки законодавством з питань оцінки майна не заборонено. Як наслідок, всяка оцінка по своїй суті є апріорі «ретроспективною», оскільки проводиться на ту чи іншу «минулу дату оцінки». Рівень же «ретроспективності» кожної конкретної оцінки визначається часовим інтервалом, на який рознесені між собою конкретні дата оцінки та дата завершення складання звіту (висновку). Чим більшим є цей інтервал (день, тиждень, місяць, півріччя, рік, декілька років тощо), тим більш «ретроспективною» є дана оцінка [3].

Отже, основною ознакою оцінки майна на ретроспективну дату є відрізок часу від дати оцінки до дати завершення складання звіту (висновку експерта), який становить принаймні рік і більше.

При проведенні оцінки майна на ретроспективну дату виникають фактори, які впливають на об'єктивність та достовірність складання висновку експерта. Результат такої оцінки через некоректне урахування факторів отримання, обробки та інтерпретації вихідних даних може бути неповним, необ'єктивним, і, як наслідок, недостовірним.

Під час проведення оцінки майна на минулі дати обов'язково потрібно зазначати про усі припущення, у межах яких проводилась оцінка, опис та аналіз зібраних і використаних даних та іншої інформації під час проведення такої оцінки.

Визначення вартості майна повинно ґрунтуватись на документах (вихідних даних), які були чинними на дату оцінки, та застосуванні чинних на дату оцінки нормативно-правових актів. Під час застосування порівняльного підходу, за умов обмеженої або неповної інформації, потрібно навести письмові застереження щодо можливої неповноти та недостовірності вихідної інформації. Висновок експерта має містити письмові застереження щодо неповноти обсягу вихідних даних, обмеженості обсягу інформації, доступної на дату оцінки та на час виконання такої роботи, обмежень в можливості застосування принципів оцінки, обмежень під час реалізації методів, процедур та прийомів визначення вартості об'єкта, та, як наслідок, його потенційної неповноти.

Також за умов об'єктивної невизначеності, висновок може бути наданий у виді діапазону, в якому з достатньою вірогідністю, на думку експерта, могло знаходитись значення вартості об'єкта дослідження.

Таким чином, результат оцінки майна, за умови значної різниці між датою оцінки та датою складання висновку експерта, не може бути категоричним, а може відображати лише вірогідні значення вартості.

Під час проведення товарознавчої експертизи, на вирішення якої поставлені запитання щодо оцінки майна, методи її проведення найчастіше

ґрунтуються на результатах аналізу цін продажу (пропонування) на подібне майно. При цьому у експерта, на якого покладене виконання товарознавчої експертизи на ретроспективну дату, виникає певна низка проблем, а саме: обмеженість вихідної інформації, як по відношенню до характеристик самого оцінюваного майна, так і щодо відповідного сегменту ринку, на якому дане майно обертається.

Для ідентифікації об'єкта дослідження та визначення його вартості, крім наданих вихідних даних, експерт використовує інформаційні цінові дані Інтернет мережі України, а саме: платформи онлайн-об'яв OLX.ua, Besplatka.ua, Kidstaff.com.ua, Klumba.com, rozetka.com.ua, Hotline.ua, Prom.ua та інші.

Крім того, при здійсненні оцінки майна на ретроспективну дату експерт здійснює посилання на сайти WEB-архіву (у разі наявності використання такої можливості). Також експертом може використовуватися власна архівна база даних (результати проведених раніше висновків експерта та висновків експертних досліджень).

Проте в усіх випадках важливим є те, що, виконуючи такі дослідження, експерт зобов'язаний орієнтуватися на ринкову ситуацію, яка існувала на дату ретроспективної оцінки. Але часто такої інформації недостатньо або вона відсутня взагалі. Як наслідок, визначити вартість об'єкта дослідження в даному випадку не видається за можливе.

На нашу думку, одним із можливих шляхів вирішення проблеми, що виникає внаслідок відсутності в загальнодоступних джерелах інформації інформаційної бази щодо ринкової вартості пропозицій до продажу подібного майна на ретроспективну дату, як пропозиція, може бути створення збереження цінової інформації найпоширеніших платформ онлайн-об'яв та інтернет-магазинів через кожний певний період часу (наприклад, кожний місяць), створення офіційної бази архівної цінової інформації. Такі дії дозволять проводити оцінку майна на ретроспективну дату (на рік, два, три тому тощо) та давати категоричні висновки щодо їх ринкової вартості.

Таким чином, можливість проведення судових товарознавчих експертиз на ретроспективну дату призведе до зменшення кількості повідомлень про неможливість проведення судової експертизи з-за недостатності цінової інформації на вказані ретроспективні дати та сприятиме вирішенню суперечливих питань, що виникають у кримінальному, цивільному та господарському судових процесах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII редакція від 03.07.2020. URL: <https://bit.ly/3ijERTy> (дата зверення: 10.12.2022).
2. Про затвердження Національного стандарту № 1 Загальні засади оцінки майна і майнових прав: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440 (із змінами). URL: <https://bit.ly/3GT2sEp> (дата зверення: 10.12.2022)..
3. Інформація з офіційного сайту URL: <http://afo.com.ua/uk/news/2/1235> (дата зверення: 10.12.2022)..

Юрій Ющенко

завідувач сектору товарознавчих та гемологічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Сумського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Суми, Україна

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНІ ЗАСОБИ ЕКСПЕРТИЗИ ТОВАРІВ

Будь-яка експертиза товарів починається з вивчення та аналізу документів, які містять загальну та конкретну інформацію про товари. При проведенні документальної експертизи цей вид засобів інформації одночасно виступає як об'єкт інформацій.

Доступ до інформації та її охорону регламентує Закон України «Про інформацію».

Використання інформації - це задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави.

Мова інформації визначається Законом «Про мови в Україні», іншими законодавчими актами України в цій галузі, міжнародними договорами та угодами, ратифікованими Україною.

Основні вимоги до інформації:

- відкритість та доступність, свобода її обміну;
- повнота і точність;
- об'єктивність, вірогідність;
- законність одержання, використання, поширення та зберігання [1].

Всі засоби, що застосовуються під час експертизи товарів, за призначенням можна поділити на:

- інформаційно-аналітичні (навчальна, наукова та довідкова література, технічні документи, офіційні сайти мережі Internet тощо);
- методичні (методи та методики визначення характеристик товару, проведення досліджень товару);
- технологічні (матеріально-технічні засоби, комп'ютерна техніка).

Чи не найважливіше місце серед вказаних засобів експертизи товарів належить групі інформаційно – аналітичних засобів. Це пояснюється тим, що експерт, хоча і володіє узагальненою інформацією про товари, повинен перед початком і в ході експертизи одержати інформацію про конкретний товар. Тому основою процесу управління експертною діяльністю є інформація, якою володіє експерт, що ухвалює рішення.

Інформація – документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі.

Товарна інформація – різновид науково – технічної або довідково - енциклопедичної та комерційної інформації, що подається всім суб'єктам ринку у всіх можливих формах, всіма можливими засобами та на всіх можливих носіях.

В залежності від призначення товарну інформацію підрозділяють на три види: основну; комерційну; споживчу.

Основна товарна інформація – основні відомості про товар, що мають вирішальне значення для ідентифікації і призначені для всіх суб'єктів ринкових відносин. До неї відносяться вид і найменування виробу, його гатунок, розмірні ознаки, маса нетто, реквізити підприємства – виробника, дата випуску, термін зберігання або придатності, відомості про сировину або компонентний склад, окремі властивості тощо.

Комерційна товарна інформація – відомості про товар, що доповнюють основну інформацію і призначені для виробників, постачальників і продавців, але малодоступні споживачу. Ця інформація містить дані про підприємства, нормативні документи, що регламентують вимоги до якості товарів, код товару згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД), прикладом комерційної інформації є штрихове кодування.

Споживча товарна інформація – відомості про товар, які призначені для створення споживчих переваг, що показують вигоди внаслідок застосування конкретного товару і націлені в кінцевому рахунку на споживачів.

Відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» (далі — Закон) споживачу повинна надаватися необхідна, доступна, достовірна та своєчасна інформація про продукцію в обсягах, передбачених п. 1 ст. 15.

Відповідно до п. 2 цієї статті інформація доводиться до відома споживачів виробником (виконавцем, продавцем) у супровідній документації, що додається до продукції, на етикетці, а також у маркуванні чи іншим способом (у доступній наочній формі), прийнятим для окремих видів продукції, і має містити, зокрема, дані про ціну (тариф), умови та правила придбання продукції.

Відповідно до п. 15 Правил роздрібної торгівлі непродовольчими товарами, затверджених наказом Міністерства економіки України від 19.04.2007 р. №104, суб'єкт господарювання позначає роздрібні ціни на ярликах (цінниках) або в покажчиках цін товарів, що надходять до продажу.

Працівники суб'єкта господарювання зобов'язані надати споживачу необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про товари, а також на вимогу споживача — документи, якими підтверджуються їх якість і безпека, а також ціна товарів..

Ця інформація містить відомості про найбільш привабливі споживчі властивості товарів: харчову цінність, склад, функціональне призначення, спосіб використання й експлуатації, безпеки, надійності й ін.

Барвисті зображення на товарі і/або упаковці також призначені для посилення емоційного сприйняття їх споживачами.

Для доведення відомостей до суб'єктів ринкових відносин застосовують різноманітні форми товарної інформації: словесну; цифрову; образотворчу; символічну; штрихову.

Кожна із зазначених форм характеризується як перевагами, так і недоліками.

Словесна (текстова) інформація найбільш доступна для грамотного населення, якщо вона дана відповідною мовою (наприклад, українською мовою для України).

Проте, до недоліків словесної інформації відноситься її громіздкість: для розміщення її потрібно значна площа на упаковці і/або товарі. Для її сприйняття (читання й осмислювання) необхідно час, причому при надмірній насиченості словесної інформації споживач не може або не хоче витратити багато часу на її осмислювання.

Цифрова інформація застосовується найчастіше для доповнення словесної, коли потрібна кількісна характеристика відомостей про товар (наприклад, код продукції, код підприємства, маса нетто, обсяг, довжина, дати і терміни). Цифрова інформація відрізняється лаконічністю, чіткістю і однаковістю, проте у ряді випадків вона доступна лише фахівцям і може бути незрозумілою споживачам (наприклад, код продукції згідно з УКТ ЗЕД, номери нормативних документів, цифровий ряд штрих-коду тощо).

Образотворча інформація забезпечує зорове та емоційне сприйняття відомостей про товари за допомогою художніх і графічних зображень безпосередньо товару або репродукції з картин, фотографій, листівок чи інших естетичних об'єктів (квітів, тварин, комах і т.п.) або інших зображень.

Основним призначенням цієї форми інформації є створення споживчих переваг завдяки задоволенню естетичних потреб покупців. До достоїнств образотворчої інформації відносяться наочність, лаконічність, доступність сприйняття, естетичність і емоційність. Разом з тим, можливості цієї форми щодо представлення різнобічних відомостей дуже обмежені, тому вона не заміняє, а лише доповнює словесну чи цифрову інформацію.

Символічна інформація – відомості про товар, які передані за допомогою інформаційних знаків. Символ (від греч. *symbolon* – знак, пізнавальна прикмета) – характеристика відмінних властивостей товару для короткого відображення їхньої сутності.

Для цієї форми інформації характерні лаконічність, однозначність, проте їхнє сприйняття вимагає певної професійної підготовки для розшифровки або оповіщення споживача через засоби масової інформації, консультації і т.п.

Штрихова інформація – закодований набір цифр і штрихів, призначений для автоматизованої ідентифікації та обліку інформації про товар. Висувають такі основні вимоги до товарної інформації: достовірність; доступність; достатність.

Розглянемо докладніше вимоги до товарної інформації.

Достовірність – припускає правдивість і об'єктивність відомостей про товар, відсутність дезінформації і суб'єктивізму в їх представленні, що вводять користувачів інформації в оману.

Найчастіше недостовірною є інформація про фальсифіковані товари, тому що асортиментна і якісна фальсифікації обов'язково супроводжуються інформаційною.

Отже, недостовірність інформації в більшості випадків може бути кваліфікована як інформаційна фальсифікація.

Недостовірною інформація може бути викликана недостатніми професійними знаннями суб'єктів, що її представляють, чи нечіткими вимогами до визначених відомостей.

Доступність – пов'язана з принципом інформаційної відкритості відомостей про товар для всіх користувачів. У свою чергу, загальну вимогу доступності інформації можна підрозділити на ряд більш простих, а саме:

Мовна доступність, означає, що інформація повинна бути державною мовою або мовою переважної частини споживачів, для яких цей товар призначений. Згідно із законодавством України відомості про товар повинні бути надані українською або російською мовою .

Потрібність – вимога, що закріплює право споживача на необхідну інформацію й обов'язок виробника або продавця її надавати на першу вимогу.

Зрозумілість – вимога, що припускає використання загальноприйнятих понять, термінів, визначення яких приводяться в термінологічних стандартних словниках і довідниках, або ці терміни і поняття відносяться до загальноприйнятих, тому не вимагають визначень і пояснень.

Достатність інформації – може трактуватися як раціональна інформаційна насиченість, що виключає надання як неповної, так і зайвої інформації.

Неповна інформація – це відсутність певних відомостей про товар.

Найчастіше неповнота інформації обумовлює її недостовірність.

Наприклад, на українському споживчому ринку дуже часто зустрічаються товари, зроблені спільними підприємствами в Україні або країнах ближнього зарубіжжя, без зазначення країни походження або найменування виробника. Ця неповна інформація одночасно є й недостовірною, а товари, які видаються за вироби з країн далекого зарубіжжя, фальсифікованими.

Зайва інформація – це надання відомостей, що дублюють основну інформацію без особливої необхідності або не представляють інтерес для її користувачів. Надлишок інформації також шкідливий, тому що в сучасних умовах інформаційних перевантажень зайві відомості про товар можуть викликати роздратування споживача і спонукати до відмовлення від покупки.

Особливість інформації про товар, якою володіє експерт, полягає у тому, що певна частина інформації, необхідної для складання висновку експерта, відсутня або не може бути формалізована. Ця недостатність інформації може бути обумовлена також і специфікою об'єкту експертизи, який досліджується в умовах невизначеності і ризику.

Враховуючи вищевикладене, кінцевий результат товарної експертизи багато в чому залежить від того, наскільки правильно обрані та ефективно використані засоби інформації про товар.

Отже, експерт повинен знати ці засоби і вміти вибрати з них необхідні і достатні для прийняття обґрунтованого рішення, з урахуванням конкретної ситуації.

Вибір засобів товарної інформації визначається метою експертизи, особливостями товарів, а також базовими знаннями експерта. Аналізуючи інформацію про стан об'єкта експертизи в минулому та сьогодні, обґрунтовуючи припущення про можливі стани його в майбутньому, експерт вибирає найкращий спосіб досягнення поставленої мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коломієць Т.М., Притульська Н.В., Романенко О.Л. Експертиза товарів [текст]: навч. посіб. К.: Київ.нац.торг.-екон. ун-т, 2001.
2. Батутіна А.П., Ємченко І.В. Експертиза товарів. Навч. посіб. К.: «Центр учбової літератури», 2004.
3. Батутіна А.П., Ємченко І.В., Троякова А.О. Експертиза товарів (практикум): навч. посіб. Львів: Магнолія, 2008.
4. Лист Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11.05.2011 р. № 3962-7-5/1.

Напряг № 8

Сучасні проблеми нормативно-правового регулювання сфери техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення правосуддя

Olga Kataraga

Doctor of Law, Director of the National Center of Judicial Expertise of the Ministry of Justice of the Republic of Moldova, judicial expert of the highest category

Petr Petkovich

Deputy Director of the National Center of Judicial Expertise of the Ministry of Justice of the Republic of Moldova, judicial expert of the highest category

Vikoria Prisekar

National Anti-corruption Center of the Republic of Moldova, forensic expert of the first category

COMMENTS ON THE LEGAL BASIS OF JUDICIAL EXPERTISE

The importance of judicial expertise in the judicial process is discussed a lot and, every time, for their benefit. Numerous definitions of expertise have been formulated in the scientific literature as evidence. Some scientific sources warn that "... both expert findings and the conclusions that are formulated after carrying out the expertise, must be in accordance with the spirit scientifically envisaged" [2].

Undoubtedly, that otherwise the expected data cannot be obtained by scientific means, only that in the case of judicial expertise it is necessary simultaneously to follow the path dictated by the procedure, otherwise the proof value of the expert conclusions will decrease to zero.

If we judge from the perspective of the ordering act, judicial expertise is ordered by the order of the judicial body, or the conclusion of the court. The given documents are mandatory for the heads of the institutions of expertise / experts nominated to whom they are submitted. At the same time, the procedural laws submit to the ordinances for disposing of expertise mandatory requirements, one of which is the elucidation of the legal basis for issuing [1 for example: articles 255, 144 paragraph (1)].

Analyzing the practice of disposing of judicial expertise in Rep. Moldova, over several years, we find that in 60% of cases of repeated, additional and commission expertise, as well as in 90% of complex ones, the authorising officers do not present legal grounds or wrongly base these provisions [3]. In this sense, we want to mention, that very often as an erroneous basis are presented the disagreements without arguments of the lawyer or the indications of the superior hierarchical prosecutor, which also do not fit within the limits provided by the procedural law.

In such cases, in accordance with the legal provisions, the judicial expert is obliged to refuse to perform the expertise. The special legislation expressly stipulates that the judicial expert has the obligation to refuse to carry out the expertise, if there are none of the legal grounds to order a repeated or additional expertise [4, articles 52 paragraph (1) letter k), 53, paragraph (1) letter h)].

Even if from the legislative point of view everything is in order, then in practical work, judicial experts encounter shortcomings on this area. We questioned on this issue several experts, who "escaped" the moment we are discussing, executing judicial expertise in the situation in which they were forced to refuse on grounds that they were not justified. As a result, 80 percent of those surveyed mentioned that although they know the legal provisions on the obligation to refuse to perform repeated or additional expertise in cases when there are no grounds indicated, they consider that because the authorizing Act is mandatory, they went the way of executing the expertise. Only a few of the experts admitted that they did not pay attention to the presence of the grounds, some considering that it was not their matter to instruct the authorising officers how to draw up the authorising act.

With regard to complex and commission expertise, things are different, but not exactly good from a procedural and expert point of view. Legal regulatory issues have been discussed in several papers [5, p. 219-231], but now we will elucidate the practical segment, which is not affected by legislative deficiencies (Rep. Moldova). The obvious thing is that when disposing of judicial expertise in the commission, judicial experts must submit a single expert report [4, articles 33 paragraph (4)], and that each of them has the right to his or her individual opinion [4, articles 33 paragraph (5)]. However, in the practical work the judicial experts act somehow funny, releasing several expert reports, instead of applying the legal provisions [4, articles 33 paragraph (3)] and those that expertology reclaims, as well as certain logical reasoning.

Thus, in the case of commission expertise, all appointed experts must work jointly and draw conclusions jointly, either separately, depending on their personal opinions, for which they are responsible. Likewise, experts are allowed to use for research the technical-scientific methods and means that they consider most appropriate, so as to solve the task of expertise. There are cases when judicial experts working within the framework of a commission expertise, examine objects using different methods and Means (allowed by gender methodologies) come to the same conclusions.

In cases of complex judicial expertise, we see in 100% of cases confusion on the part of the authorising officers. The problem is that they do not understand the essence of this type of expertise, most often confusing complex expertise with multidisciplinary ones. In cases of complex judicial expertise, we see in 100% of cases confusion on the part of the authorising officers. The problem is that they do not understand the essence of this type of expertise, most often confusing complex expertise with multidisciplinary ones. The legislation of the Republic of Moldova does not stipulate multidisciplinary expertise, but there are provisions on monodiscipline expertise [4, articles 34]. At least the given activity is required by all methodical provisions and partly by legislation [4, articles 16]. If these activities are omitted, procedural problems arise related to the expert's competencies, non-compliance with the principles of objectivity and completeness of research, as well as the execution of the operative part of the ordering act. Respectively, the expert/experts, in the expert report, in the described situations should refer to the modification of the status of the expertise disposed, in order to avoid further problems in assessing the report as a means of evidence, in order not to reduce its reliability, relevance and availability.

However among experts there are opinions, such as, that they are not obliged to instruct the authorising officer and they will issue the report of which they consider, without taking into account the provisions of the authorising act. This approach is totally wrong, based on the above, but also because of the disruption of the chain of custody of evidence. However among experts there are opinions, such as, that they are not obliged to instruct the authorising officer and they will issue the report of which they consider, without taking into account the provisions of the authorising act. This approach is totally wrong, based on the above, but also because of the disruption of the chain of custody of evidence. An expert report may not be drawn up under conditions different from those required by the authorising officer. Even the requirements of the international quality standards (ISO 17025), applicable to the judicial expertise activity, require that any deviation including from the client's requests be explained in the act of reporting the results. [5, criterion 7.8.2.1 letter n).

Moreover, in the European Union since 2015 there is a good practice guide on the area of judicial expertise in civil process, in which it is required that before drawing up and handing over the final report, the judge must ensure that the expert establishes a preliminary report that will be communicated as appropriate, either to all parties in court or to the party that appointed it, leaving them sufficient time to formulate their observations (objections) before making the final report, unless local law or the judge decides otherwise.

Conclusions:

In conclusion, we want to mention that both the judicial expert and the authorising officer, when conducting judicial expertise, have the obligation to ensure such professional relations, so as not to suffer the process of acquiring evidence, to respect the chain of custody of activities, in strict accordance with the procedural and scientific provisions.

Any vagueness, problem, deficiency arising in the process of disposing and performing the expertise must be solved by applying the legal provisions, logical reasoning keeping the natural connection of all the actions carried out by these procedural actors: authorizer and expert, each based on its competences.

BIBLIOGRAPHY:

1. Code of Criminal Procedure Of The Republic of Moldova.
2. S. Alamoreanu, Results, standards and rules in forensic expertise. What and how? The Journal Studia Universitatis Babeş-Bolyai, no. 2/2015, International Conference on Forensic Science, classical and modern in obtaining and valorizing the scientific evidence, Cluj Napoca, June 13-15, 2015.
3. Archive of the National Center for judicial expertise of the Ministry of Justice and the National Anticorruption Center Rep. Moldova 2015-2022.
4. Law of the Republic of Moldova, no. 68/2016.
5. Olga Cataraga, Judicial expertise, PRO university publishing house, Bucharest, Romania, 2022
6. Guide to good practices in civil judicial expertise European Union, 2015.

Поліна Антонюк

кандидатка юридичних наук, професорка кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна

Ольга Улещенко

заступниця завідувача відділу забезпечення діяльності центру Київського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Київ, Україна

**ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ
ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИЧИН СМЕРТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО
СТАНУ**

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України з 24 лютого 2022 року указом Президента України [1] в Україні введений воєнний стан, строк дії якого вже неодноразово продовжувався, і який діє і на теперішній час. Воєнний стан як особливий правовий режим передбачає можливість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 30 - 34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також введення тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2].

Зрозуміло, що в умовах воєнного стану, особливо обумовленого військовою агресією, робота багатьох державних інституцій відбувається в іншому режимі, відмінному від такого, що забезпечується та гарантується державою до введення особливого правового режиму.

Але зміни в роботі державних інституцій в умовах воєнного стану, на наш погляд, повинні задовольняти потреби держави для здійснення своїх функцій в умовах, що об'єктивно виникли, при цьому мінімально обмежуючи права та законні інтереси громадян та юридичних осіб. Така позиція обумовлена незмінними найвищими соціальними цінностями української держави, задекларованими в ст. 3 Конституції України, - людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека [3].

В цьому аспекті, на наше переконання, викликає занепокоєння Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України (далі – Порядок), визначений спільним наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України та Офісом Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46 [4].

Ми вже звертали свою увагу щодо необхідності аналізу зазначеного Порядку на предмет дійсної відповідності визначеній меті, особливо з огляду на те, що дія його поширюється на всю територію України під час військового стану – особливого правового режиму, а не лише на території безпосереднього ведення

бойових дій [5].

Але з урахуванням відсутності жодних змін до такого Порядку на протязі значного часу та суспільної значущості сфери відносин, що регулюються в такий спосіб, вважаємо за необхідне ще раз загострити увагу широкого кола фахівців на окресленій проблематиці.

Так, розділ III зазначеного Порядку встановлює порядок дій працівників бюро судово-медичної експертизи. Згідно п. 3 ч. 2 розділу III «за умов явних ознак вогнепальної, вибухової, опікової, хімічної, радіаційної або іншої травми, як результату бойових дій, незалежно від того, чи є постраждалий військовим або цивільним, лікарське свідоцтво про смерть видається лікарем судово-медичним експертом на підставі зовнішнього огляду. Умовою для використання подібного алгоритму є обов'язкове фотографування трупа із достатнім цифровим документуванням, обов'язковий відбір матеріалу для судово-імунологічного та можливого молекулярно-генетичного дослідження (за необхідності), а також за можливості збереження елементів, що стали причиною травмування».

Пункт 4 ч. 2 розділу III встановлює, що «при проведенні експертизи неідентифікованих трупів осіб, що загинули внаслідок бойових дій (цивільних та військових), підхід має бути таким самим за зовнішнім оглядом. Додатково в обов'язковому порядку експертом мають бути здійснені заходи для подальшої ідентифікації (фіксація та обов'язкове фотографування особливих прикмет, зубної формули тощо, вилучення та зберігання об'єктів для молекулярно-генетичної експертизи). Впізнання трупа зі складанням відповідного протоколу може бути проведене з дотриманням вимог Кримінального процесуального кодексу України».

Пункт 5 ч. 2 розділу III визначає, що «за результатами зовнішнього огляду складають дослідну частину висновків експерта», при цьому попередньо розробник в пп. 1, 2 ч. 2 розділу III визначив та прирівняв поняття «судово-медичне дослідження (зовнішній огляд)» та «судово-медична експертиза (розтин) трупа», запровадивши для обох процедур конструкцію «судово-медична експертиза» [4].

Ми вважаємо, що діючий в умовах воєнного стану підхід законодавця до встановлення причин смерті людини суперечить: закріпленням Конституцією України соціальним цінностям держави, значущості висновку експерта в кримінальному провадженні [6], закріпленому на державному рівні інституту судово-експертної діяльності [7].

Зокрема, неприпустимим, на наше переконання, є покладання на працівника бюро судово-медичної експертизи функції розслідування: встановлення, чи є отримана травма наслідком бойових дій. Встановлення обставин отримання травми виходить за межі компетенції судово-медичного експерта або лікаря, а здійснюється в ході доказування – діяльності суб'єкта розслідування по збиранню, перевірці та оцінці доказів.

Недоцільним та незрозумілим вбачається розподіл постраждалих на «військових» та «цивільних». Запроваджений розробником розподіл не встановлює окремого порядку дій працівників бюро судово-медичної

експертизи. При цьому не зрозумілим залишається, яким чином судово-медичний експерт або лікар повинні встановити, ким є постраждалий – військовим чи цивільним, і як діяти відповідному суб'єкту, коли неможливо визначити приналежність постраждалої особи до тієї чи іншої категорії.

Відповідно до встановленого Порядку лікарське свідоцтво про смерть із зазначенням в тому числі причин настання смерті видається лікарем, судово-медичним експертом на підставі зовнішнього огляду. Але при цьому розробник встановлює спеціального суб'єкта для видачі такого свідоцтва, що вбачається недоцільним з урахуванням такого Порядку. Чому фельдшер, в такому разі, не може на підставі зовнішнього огляду встановити причини настання смерті, або ветеринар, або будь-яка інша особа, яка володіє професійними знаннями в галузі медицини? Виникає логічне запитання з урахуванням передбаченого Порядку (у необізнаного кола осіб, звичайно): чому запропонована процедура не може діяти в умовах не воєнного стану, якщо рівень професійних знань судово-медичного експерта або лікаря дозволяє встановити причину смерті по зовнішньому огляду трупа? Насправді, зрозумілим є те, що по зовнішньому вигляду неможливо встановити причину настання смерті особи, і саме тому для встановлення такої причини передбачене відкриття кримінального провадження та обов'язкове проведення експертизи [6].

Не зрозумілою видається конструкція «достатнє цифрове документування», яку вживає розробник. По-перше, категорія «достатнє» має суб'єктивний характер, по-друге «цифрове документування» - невизначена та не розтлумачена категорія, яка не дозволяє скласти уявлення про обсяги, форму та межі фіксації необхідних фактичних даних та, відповідно, забезпечити їх.

Розробник також зобов'язує працівників бюро судово-медичної експертизи провести обов'язковий *відбір матеріалу* для судово-імунологічного та можливого молекулярно-генетичного дослідження (за необхідності) та *вилучити і зберігати об'єкти для молекулярно-генетичної експертизи*. Але в умовах відсутності процесуальної регламентації отримання зразків з трупа особи результати проведеної в подальшому експертизи з відібраними у визначений спосіб об'єктами можуть бути визнані недопустимими та неналежними доказами у кримінальному провадженні [8, с. 62].

Посилання же розробника до вимог Кримінального процесуального кодексу України з метою «*впізнання трупа*» є недоречним, оскільки КПК України регламентує процесуальний порядок пред'явлення для впізнання трупа (ст. 228) як слідчу (розшукову) дію, а не «впізнання» як юридичний факт встановлення особистості невпізнанного трупа. Причому, всупереч встановленої та зрозумілої практики визначення тіла неживої людини, особистість якої не встановлена, як категорії «невпізнаний труп», розробник Порядку застосовує конструкцію «*неідентифікований труп*», яка, за відсутності офіційного тлумачення, може бути інтерпретована.

Крім того, порядок проведення судово-медичної експертизи регламентується наказом МОЗ України N 6 від 17.01.95 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» [9], яким затверджена Інструкція про проведення судово-медичної експертизи, дія якої не

призупинена (далі – Інструкція) [10]. В п. 3.4. Інструкції зазначено, що «дослідна частина повинна містити докладний опис процесу дослідження і всіх виявлених при цьому фактичних даних з вказівкою методів та методик, що застосовувались, в тому числі і тих, що реєстрували ушкодження. Структура дослідної частини визначається видом експертизи, що виконується. Обсяг необхідних відомостей, які повинні міститися в дослідній частині кожного виду експертизи, регламентуються правилами проведення окремих видів експертиз, що затверджені наказом МОЗ України N 6 від 17 січня 1995 року». В п. 3.6. Інструкції зазначено, що «підсумки у висновку експерта є науково обґрунтованою думкою експерта, сформульованою на підставі результатів виконаної експертизи. Підсумки судово-медичної експертизи складаються на підставі фактичних даних, отриманих у процесі проведення експертизи та експертного аналізу обставин справи». А п. 2.7. Інструкції покладає на судово-медичного експерта особисту відповідальність за проведення дорученої йому експертизи, й, відповідно за її результати у вигляді висновку експерта. В той час як відповідно до Порядку дослідна частина висновків експерта складається за результатами зовнішнього огляду.

Таким чином, виявляється очевидним не лише конфліктність змісту нормативно-правових актів – Порядку та Інструкції, а й порушення принципів судово-експертної діяльності, закріплених в Законі України «Про судову експертизу» - законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження [7]. А прирівняння зовнішнього огляду трупа до проведення судово-медичної експертизи трупа демонструє ненауковість та формальність розробника щодо встановлення дійсних причин смерті особи.

Безспірно, що в умовах воєнного стану порядок встановлення причин смерті людини та проведення відповідних правових процедур потребує особливого регулювання. Але особливість такого регулювання, на наше переконання, повинна бути спрямована на вирішення проблем організаційного характеру, спрощення бюрократичної процедури, зменшення паперового обігу документів. Але, в жодному випадку, не на зведення до формальностей таких важливих аспектів суспільних відносин, як встановлення причин смерті особи.

Нажаль, проведений аналіз Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України, затвердженого спільним наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України та Офісом Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46, дозволяє констатувати поверховість та ненауковість розробника, ігнорування наявного порядку регулювання певних видів суспільних відносин та знецінення найвищих соціальних цінностей держави – людини та її життя.

З метою забезпечення законних прав та інтересів людини і громадянина в Україні, ствердження значущості задекларованих державою соціальних цінностей, гарантування реалізації завдань кримінального провадження процедура встановлення причин смерті особи в умовах воєнного стану повинна бути переглянута з урахуванням зазначених проблемних аспектів, що, в свою

чергу, гарантуватиме відповідну значущість висновку судово-медичного експерта, в тому числі при розслідуванні військових злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 03.12.2022).
2. Про правовий режим воєнного стану. Закон України № 389-VIII від 12.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 03.12.2022).
3. Конституція України. Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.12.2022).
4. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України. Наказ МВС України, МОЗ України та ОГП від 09.03.2022 № 177/450/46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#Text> (дата звернення: 03.12.2022).
5. Антонюк П.Є., Улещенко О.О. Щодо питання встановлення причин смерті людини в умовах воєнного стану. Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану: Матеріали науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 31 травня 2022 р.), 250 с., С. 212-217.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 03.12.2022).
7. Про судову експертизу. Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 03.12.2022).
8. Антонюк П.Є., Щербанюк Д.В. Процесуальна регламентація слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із тілом неживої людини. Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку [Текст] : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 376 с., С. 60-63.
9. Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 N 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95#Text> (дата звернення: 03.12.2022).
10. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи. Затверджена наказом МОЗ України від 17.01.95 N 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> (дата звернення: 03.12.2022).

Напрям № 9**Проблемні аспекти методології та методики судової експертизи*****Петро Баранов***

старший судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

Олена Сливна

судова експертка відділу товарознавчих та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

ПРО СУЧАСНИЙ СТАН ПРЕЙСКУРАНТІВ НА КАМЕНЕБАРВНУ СИРОВИНУ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ПРИ ЕКСПЕРТНІЙ ОЦІНЦІ

Одним із важливих питань у сучасній оціночній діяльності є визначення вартості корисних копалин і, особливо, це стосується каменебарвної сировини. Від розуміння, як формуються прејскуранти та які чинники впливають на ціноутворення, залежить об'єктивність та повнота експертних досліджень (висновків).

Прејскуранти на каменебарвну сировину з наукової точки зору - це закономірні взаємозв'язки між видобувними, обробними, торговими організаціями та покупцями.

Основна мета використання прејскурантів – це планування фінансових вигід для продавців. Вартість товару повинна в повній мірі відповідати його споживчій цінності та якості. Якщо йдеться про купування товару, проектується купівельний прејскурант, який має на меті здійснити закупівлі за максимально зниженою ціною. При цьому продавець може бути також зацікавленим у такій операції, якщо кількість купленого буде значною і, таким чином, прискорить обіг його капіталу. Проектування прејскурантів є корисною роботою, що систематизує поведінку операторів на ринку та надає можливість проводити експертну оцінку на більш високому рівні.

Ціноутворення для каменебарвної сировини (КБС) починається на видобувних підприємствах, які, як ніхто інший, знають, як влаштований ринок. Залежно від умов та можливостей у яких вони знаходяться, ці організації будують подальші схеми реалізації своєї продукції.

Підприємства, які не мають можливостей просувати свій товар на ринку цивілізованим шляхом, користуються мережею посередників, які скуповують їхню продукцію за непридатними цінами і формують ринок вже за своїх умов.

Така схема нині набула світових масштабів.

Специфікою сучасного стану ринку КБС є те, що у світі існує не так багато країн, які багаті самоцвітами. Слід зазначити, що для цього ринку характерне чітке проявлення спеціалізації. Дорогоцінні камені зазвичай видобуваються в одних країнах, як правило не дуже багатих, обробляються в інших - частіше індустріальних або країнах з дешевою робочою силою, і реалізуються – в економічно розвинених країнах. Це склалося традиційно і пов'язано з тим, що дана продукція малооб'ємна, має високу вартість та економічне транспортування. Наприклад, у країнах Африки місцевим жителям дозволено видобувати самоцвіти лише ручним способом за допомогою лопати, кирки, чим вирішуються і питання соціального характеру (зайнятність населення). У той же час, ринок стає некерованим і кримінальним: приватному підприємцю не вигідно, та й немає фінансової можливості продати свій товар на відкритому ринку. Тому цей видобуток потрапляє до рук ділків (посередників).

Існує й інша категорія добувальників самоцвітів – суб'єкти, які ведуть незаконний видобуток бурштину, алмазів та інших дорогоцінних каменів. Видобуток такого коштовного каміння не потребує високих технологій і обмежується кустарним технологічним обладнанням.

Тому наведені вище два учасники ринку не зацікавлені у розробці преїскурантів та створенні цивілізованого (прозорого) ринку. Проте, вони вміло використовують преїскуранти як інструмент торгівлі, тобто у них ціни завжди нижчі ніж у преїскурантах, і це як би є бонусом для покупця.

Третій учасник ринку – це підприємства, які ведуть законний видобуток каменебарвної сировини. Їхня діяльність затверджується уповноваженими органами державної влади. Формування цін на сировину (продукцію) здійснюється з урахуванням видобутку та подальшої обробки. Потім отримані ціни та вартісні показники систематизуються у вигляді таблиць-преїскурантів на кожен вид сировини залежно від потреб ринку.

Найбільш вагомий внесок у мінерально-сировинну базу України як каменебарвна сировина вносить бурштин, а процес формування цін на нього здійснює Державний гемологічний центр України [1]. Цей суб'єкт є науковою бюджетною установою, що належить до сфери управління Міністерства фінансів України, яка не займається ні видобутком бурштину, ні процесами його подальшої технологічної переробки. Існуючі преїскуранти на вітчизняний бурштин не відповідають динаміці сучасних світових цін і тому преїскуранти піддаються справедливій критиці не тільки щодо їх об'єктивності, а й загальної доцільності.

Проблема ускладнюється також і тим, що більша частина видобутку бурштину на території України ведеться незаконним способом, а це означає, що формування правового поля у сфері ціноутворення на бурштин-сирець та створення нормативних преїскурантів знаходяться поза інтересами чорного бізнесу.

Оброблювальні підприємства, фахівці яких добре знають якість сировини та володіють значним досвідом у технології обробки та дизайну виробів, при вирішенні практичних та економічних завдань, могли б внести гідні пропозиції

щодо ціноутворення для бурштина-сирця. Цей напрямок стане більш зрозумілим, якщо його розглянути з погляду теоретичних розрахунків. Наприклад, для виготовлення куль існує відомий технологічний процес, який складається з виготовлення заготовок у вигляді кубиків, далі - профілювання і, потім - шліфування та полірування. Технологічний процес виготовлення куль здійснюється як ручним способом, так і машинним. Хоча останній є більш продуктивним, треба враховувати те, що при ньому виникають техніко-економічні проблеми щодо переробки сировини і щодо окупності обладнання, що у свою чергу веде до зростання собівартості продукції та зміни цін у бік збільшення.

Вищезгадані організації безумовно впливають на ціноутворення, але вирішальне слово таки залишається за покупцем. Саме він визначає: бути ринку чи не бути, чи влаштовують ціни, надані видобувними та обробними підприємствами.

Існуючі преїскуранти на КБС змінюються залежно від ситуації на ринку, але технологія видобутку сировини залишається незмінною. У зв'язку з цим виникає низка питань:

чи завищені ціни на ту чи іншу сировину?

чи можна це зрозуміти, прорахувати та виявити закономірності ціноутворення?

Зрозуміло, якщо доступ до певних технологій видобутку, переробки (за існуючих економічних відносин), як правило, закрито під сімома печатками, то чинні (справжні) преїскуранти не мають теоретичного обґрунтування.

За нинішніх економічних умов можливим є варіант складання преїскурантів з урахуванням споживчих властивостей. У запропонованому алгоритмі є два відомі параметри – ціна на виріб та технологія його виготовлення. Результати наших досліджень показують, що вартість сировини залежатиме від майбутніх виробів. Середня ціна на пейзажний бурштин для королівського намиста складає 2652 \$/кг, на медовий - 1932 \$/кг, коньячний 687 \$/кг, лимонного кольору - 538 \$/кг.

Згідно з існуючими преїскурантами [2] та попередніми розрахунками, на сьогодні вартість бурштину-сирцю завищена для лимонного та коньячного бурштину, а для молочно-білого - вартість цілком відповідає ринковій. І на це відразу реагує ринок. Попит на королівське намисто перевищує пропозиції, незважаючи на високу вартість цього товару. Така закономірність пояснюється високими декоративними властивостями та якістю обробки, які створюють естетичний ефект, за який покупець готовий платити високу ціну.

Аналогічний приклад є актуальним і для високохудожніх різьблених виробів, де цінується не тільки якість сировини, а й майстерність художника.

Усе сказане свідчить про те, що при формуванні цін на каменобарвну сировину спрацьовує і економічна складова, тобто насправді вони є інвестиційним об'єктом. Таким чином, на нашу думку, наявність дієвих та правочинних преїскурантів на КБС дозволить раціонально підходити до використання матеріальних ресурсів країни. А створення альтернативних

прейскурантів стане шляхом, який дозволить відрегулювати ринок, зробити його керованим і зрозумілим для кожного учасника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Положення про Державний гемологічний центр України. (нова редакція). Ідентифікаційний номер 21587162 : наказ Міністерства фінансів України від 19 липня 2004 р. № 465 (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 16 липня 2012 р. № 837). URL: <http://www.gems.org.ua/alldoc/pol2012> (дата звернення 02.12.2022).

2. Державний гемологічний центр України. Бюлетень «Довідник цін коштовного та декоративного каміння». URL: <http://gems.org.ua/ua/s6.php> (дата звернення 02.12.2022).

Віктор Герішенко

завідувач сектору трасологічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Черкаського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Черкаси, Україна

**УСТАНОВЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ УТВОРЕННЯ
СЛІДІВ ТИСНЕННЯ (ВІДЖИМНОЇ ДІЇ) ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ
ТРАСОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ**

Сліди зняття злам, являють собою видозміну перешкоди, яка виникає в результаті впливу на неї контактної поверхні зняття злам. При цьому під контактною поверхнею зняття злам мають на увазі ту його частину, яка безпосередньо увійшла у контакт з перешкодою (зіткнення). Класифікація слідів зняття злам у окремих випадках досить відносна, так як одне і те ж зняття злам в залежності від характеру використання при злам, може бути віднесене до різних класифікаційних груп, наприклад: пасатижі можуть залишити слід губками з насічкою при захваті слідсприймаючої поверхні і можуть залишити сліди перекусу центральними або боковими ножами.

1. За походженням зняття злам можна розділити на наступні групи:

1.1 Інструменти (лат. Instrumentum - зняття злам) – викрутка, сокира, молот, лом, пила, пасатижі і т. д.;

1.2 Зняття злам, спеціально виготовлені для вчинення злам - лом - фомка», лом – «гусяча лапка», і т.д.;

1.3 Випадкові предмети, як не мають спеціального призначення – стержні, прутки, пластини, бруси, рейки і т.д.

1.4 Пристрої та механізми, які застосовуються для руйнування перешкод - домкрат, підйомник, газовий різак, таран (стінобитна зброя).

2. По характеру дії на перешкоду зняття злам також можна розділити на декілька груп:

2.1 Зняття злам ударної дії (молоток, кирка, сокира і т.п.);

2.2 Зняття злам віджимної дії (лом, монтировка, фомка, металеві стержні);

2.3 Зняття злам ріжучої дії (ніж, ножиці, тросоріз, кабелеріз і т.п.);

2.4 Зняття злам пиляючої дії (ручна пила, бензинова пила, лобзик, пила по металу і т.п.);

2.5 Зняття злам свердлярної дії (свердла дрилі і перфоратора, бур і т.п.);

2.6 Зняття злам колючої дії (шило, штик, ніж, кортик і т.п.);

2.7 Зняття злам термічної дії (паяльна лампа, автоген, газовий різак, паяльник і т.п.).

З вищевказаного переліку дії зняття злам на перешкоду, пропонується розглянути сліди, які утворюються інструментами віджимної дії та які в подальшому направляються на дослідження.

На практиці, як правило, сліди віджимної дії вилучаються або з об'єктом носієм, або ж зі сліду виготовлюється зліпок (пластилін, силікон і т.д.). При надходженні на експертизу слідів віджимної дії та подальшого їх дослідження, у відповідності стадій проведення експертного дослідження, експертом встановлюється механізм утворення слідів (на стадії роздільного дослідження). Як показує практика, сліди тиснення (віджиму) відображаються у вигляді вм'ятин (якщо носій сліду), так як знаряддя зламу використовується як важіль для збільшення тиску. Значну роль в утворенні сліду відіграє твердість слідоутворюючого об'єкту у порівнянні з твердістю перешкоди, а сама перешкода повинна мати властивість залишкової деформації. Сліди, які виникають в результаті дії знаряддя зламу, можуть бути статичними та динамічними, а за результатами впливу на матеріал об'єкту зламу – об'ємні та поверхневі.

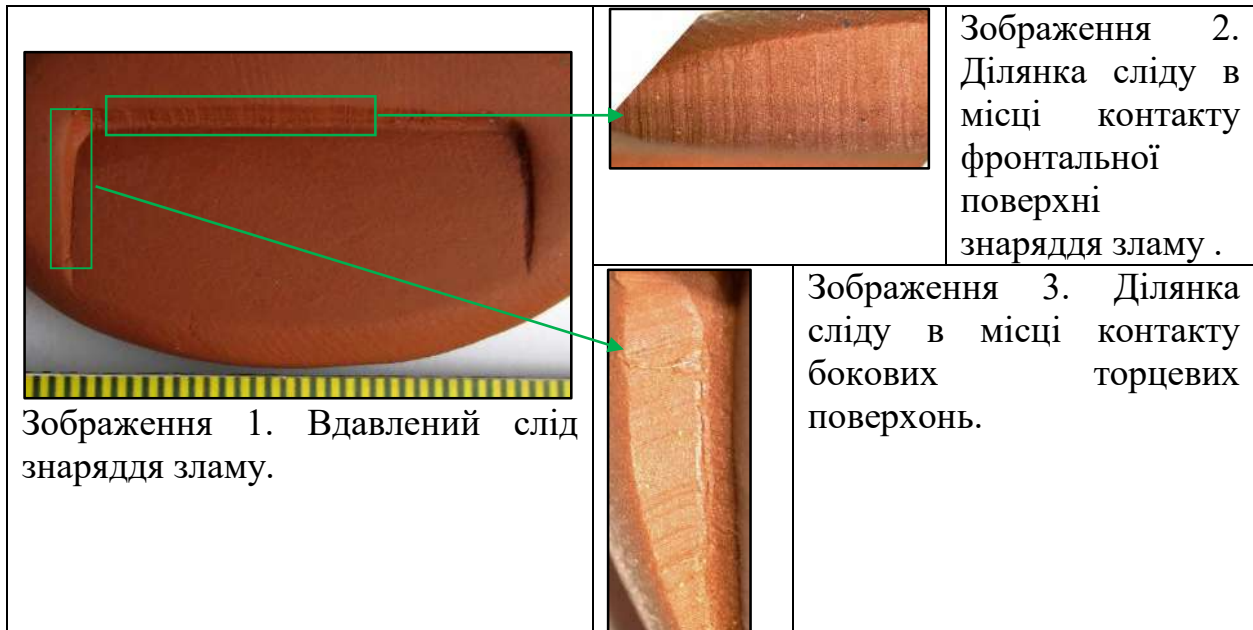
Досліджуючи об'ємний слід знаряддя зламу, наданий на експертизу з об'єктом носієм або зафіксований у зліпку, потрібно провести досить детальне дослідження сліду. Що мається на увазі? Не потрібно обмежуватись лише очевидними загальноприйнятими загальними поняттями форми та розмірів сліду, та в подальшому робити попередній висновок спираючись лише на них. Слід зауважити, що стадія роздільного дослідження передбачає всебічне і повне вивчення ознак досліджуваних об'єктів.

Розглянемо на прикладі: за об'єкт носій було взято пластиліновий зліпок, який умовно імітує слідоприймаючу поверхню. На даному носії, за допомогою металевої пластини, було зроблено вдавнений слід знаряддя зламу. На перший погляд, даний слід має досить чіткі краї, внаслідок чого можна визначити його форму та розміри. Проте потрібно зауважити, що під час утворення вдавненого сліду знаряддя зламу, у процесі слідоутворення крім фронтальної контактної поверхні інструменту, участь також приймають бокові торцеві поверхні знаряддя. Відповідно кожна з контактуючих поверхонь інструменту має свій рельєф. Враховуючи те, що в процесі утворення вдавненого сліду відбуваються натиск інструменту на слідоприймаючу поверхню, тобто відбувається незначний рух в сам матеріал поверхні після первинного контакту, відповідно бокові торцеві поверхні знаряддя залишають динамічний слід (в результаті тертя), ступінь виразності якого залежить від глибини вдавнення [3, с.7] (зображення 1-3).

Таким чином, виконуючи експертизу, експерт зобов'язаний враховувати всі складові механізму утворення сліду віджиму, та з метою недопущення помилкових висновків на стадії роздільного дослідження відносити дані сліди до «статично-динамічних слідів» знаряддя зламу.

Отже, під час виконання експертиз, дуже важливим є правильність встановлення механізму слідоутворення, так як в перспективі проведення подальших експертиз, експерт має змогу проводити порівняння як за статичними

ознаками так і за динамічними, що дає більшу вірогідність для написання категорично позитивного висновку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Судова трасологічна експертиза». Метод. посіб. / укл. К.М. Ковальов, В.А. Кузнецов. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2019. 123 с.
2. «Криміналістика» : підручник. В.В. Пясковський, Ю.М. Черноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексєєв та ін. К. : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.

Кристина Зайчик

наукова співробітниця сектору мистецтвознавчих, лінгвістичних досліджень лабораторії мистецтвознавчих, лінгвістичних та психологічних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ПСИХОЛОГО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ МОВЛЕННЯ

Комплексна психолого-лінгвістична експертиза мовлення на часі займає провідне місце при встановленні змістовних характеристик досліджуваного тексту та психологічних характеристик мовленнєвої поведінки членів комунікативної ситуації, метою якого є з'ясування особливостей спрямованості інформації, яку повідомляють. Предметом комплексної психолого-лінгвістичної судової експертизи постає не стільки значення (об'єктивний зміст) тексту, а й сприйняття даного тексту адресатом, і навіть інтенція адресанта, вплив даного тексту адресата (що залежить від змісту, і від умов подання тексту). Психолого-лінгвістична експертиза мовлення досить складний вид дослідження, бо це взаємодія двох фахівців, і висновок по встановленому завданню експерта-лінгвіста, дозволяє фахівцю психологічного дослідження робити висновки в межах своєї компетенції. Специфіка такого роду судової експертизи полягає у її комплексності, у спрямованості її лінгвістичних та психологічних результатів на підвищення об'єктивності та всебічності вирішення юридично значущої проблеми, отже, й в результаті у більшій її доказовості.

Найчастіше психолого-лінгвістична експертиза мовлення проводиться у ході розслідування кримінальних справ, пов'язаних із проявами екстремізму, тероризму, розпалювання міжнаціональної ненависті та ворожнечі. Після повномасштабного вторгнення РФ до України 24 лютого 2022 року актуальність проведення зазначеної експертизи значно зросла. Перед експертами найчастіше постають такі питання:

«Який об'єктивний зміст наданих на дослідження текстах, цитатах, зображеннях і коментарях до них?»;

«Чи міститься у наданих на дослідження текстах, цитатах, зображеннях і коментарях до них інформація щодо виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікації осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів?»;

«В якій формі виражена встановлена інформація - фактичних тверджень або оціночних суджень?»

«Чи має встановлена інформація публічний характер, який передбачає її розповсюдження?»;

«Якщо у наданих на дослідження текстах, цитатах, зображеннях і коментарях до них міститься інформація публічного характеру, який передбачає її розповсюдження, то яким чином вказане вплинуло (або могло вплинути) на сприймання цієї інформації особами, які з нею ознайомились та на формування їх ставлення до збройної агресії Російської Федерації проти України, а також до осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів?».

Начебто, на перший погляд все чітко та зрозуміло викладено, але інакше неможливо, бо питання сформовані за текстом скопійованим зі статті № 436-2 КК України – Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників: *«1. Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, – караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років [1].».*

Але що ж до меж компетенції експертів? Адже це дуже важливий аспект, який постає проблемою при проведенні комплексних психолого-лінгвістичних експертиз мовлення, бо експерт – це особа, яка прямо несе кримінальну відповідальність за свій висновок. Наприклад: чи має право експерт-лінгвіст встановлювати «правомірність» досліджуваних висловлювань? Значення не в полі поняття «правомірності» включає в себе оцінку дій особи, які не суперечать нормам і принципам права, тобто відповідають нормативним приписам законів. Оскільки, відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України та п.п. 2.1, 2.2, 2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (зі змінами та доповненнями), експерту забороняється вирішувати питання, які виходять за межі його спеціальних знань та стосуються з'ясування питань права [2], встановлення «правомірності» досліджуваних висловлювань

має визначати тільки уповноважений представник правоохоронних органів (слідчий, слідчий суддя, суд і т.д.), але аж ніяк не експерт. Основне завдання експерта-лінгвіста полягає у встановленні змісту і типу фраз досліджуваного текстового матеріалу, після чого на підставі проведеного лінгвістичного аналізу експертом-психологом встановлюється комунікативна мета (спрямованість) встановленої інформації. Саме визначення цієї мети дій суб'єкта і визначення ступеню її злочинності (правомірності) є завданням слідства та суду.

Отже, сучасний етап розвитку психолого-лінгвістичної експертизи потребує розроблення чіткої системи правил виконання поставлених перед експертами завдань, відповідно до меж їхньої компетенції, тому постає нагальна необхідність розроблення методики з питань вирішення комплексних психолого-лінгвістичних експертиз мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та

Д
Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних
досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5.

о
в
.
)
.

В
і
д
о
м
о
с
т
і

В
е
р
х
о
в
н
о
ї

Р
а
д
и

Євгеній Каплун

завідувач відділу досліджень матеріалів, речовин і виробів Чернігівського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Чернігів, Україна

Алла Лазаренко

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії державної пенітенціарної служби, провідний фахівець з організації наукової роботи Чернігівського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Чернігів, Україна

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ ГУБНИХ ПОМАД ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Негативні тенденції росту злочинності, особливо її насильницькі форми, спонукають правоохоронні органи вести пошук ефективних засобів, методів у профілактиці та розкритті кримінальних правопорушень. Об'єднання зусиль слідчих та експертних підрозділів, кримінального розшуку при розслідуванні тяжких кримінальних правопорушень проти особи: вбивств, умисного нанесення тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань, а також грабежів, розбійних нападів та вимагання, що поєднуються з насильством, є невідкладним завданням сьогодення [1, с. 4].

На місці вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтуваннями та крадіжками, разом з різноманітними слідами та речовими доказами, доцільно вилучати сліди (нашарування) губних помад, які знаходяться на поверхнях різноманітних предметів-носіїв, таких як: посуд (стакани, бокали, чашки, ложки, виделки); недопалки; одяг; носові хустинки; серветки та інші предмети навколишньої обстановки, які існують у людському побуті. Особливо важливим для слідства є чіткий відбиток поверхні губ. Губи людини, так як і її пальці, можуть утворювати на поверхнях видимі сліди (пофарбовані помадою) і мало видимі (утворені слиною або слиною, змішаною з компонентами їжі чи (та) пиття).

Виділяють два напрямки дослідження слідів губних помад: трасологічні та хімічні дослідження матеріалів речовин та виробів. У зв'язку з чим, під час досудового розслідування, слідчому доцільно призначати дві експертизи: комплексну трасологічну та матеріалів, речовин і виробів.

З точки зору трасології, індивідуальний комплекс ознак губ може нести корисну інформацію, яка знадобиться при ідентифікації особи. Такі ознаки поділяються на дві групи: загальні та індивідуальні.

Загальні ознаки - форма і розміри верхньої і нижньої губ; форма зовнішнього контуру червоної облямівки верхньої губи; форма змикання

верхньої та нижньої губ; форма вигину контуру нижньої губи; наявність і форма губного валика в середині облямівки верхньої губи.

До індивідуальних ознак належать розташування на облямівці і взаємне розташування на поверхні губ складок, їх форма і розміри; наявність, розташування, форма і розміри шрамів, тріщин, болячок.

Після набуття особою статусу підозрюваного необхідно отримати експериментальні зразки слідів його губ. Для цього губи покриваються косметичним барвником (губною помадою) і з них робляться відбитки на складеному вдвічі аркуші паперу.

При цьому отримують чотири відображення: 1) губи змикаються в природному спокійному положенні; 2) губи при змиканні стискаються, як при вимові звуку "у"; відображаються роздільно при відкритому роті; 3) верхня і 4) нижня губа.

Оскільки на місцях вчинення кримінальних правопорушень сліди губ практично завжди утворені губною помадою та залишаються на транспортабельних об'єктах, їх виявлення проводиться без застосування будь-яких фізичних або хімічних засобів і, за можливості, повинні вилучатися разом з предметом-носієм.

У ході проведення дослідження слідів губних помад як об'єкта експертизи матеріалів, речовин та виробів, предметом експертизи є хімічний склад губних помад. Тому на даному виді експертизи зупинимося більш детально.

Губні помади являють собою складний продукт, який складається з ароматизованої воско-жирової основи, що включає у себе:

- нафтопродукти (парафін, церезин, масло парфумерне);
- воски (бджолиний, карнаубський, канделильський, віск-монтан);
- жири (ланолін, терлан, масло оливкове, масло какао та інші).

До складу губних помад також входять:

- барвники (диоксид титана, залізооксидні пігменти, ультрамарин, мілорі, барій сірчаноокислий);
- перламутрові пігменти (диоксид титана, осаджений на слюді), перламутрові пасти;
- плівкоутворюючі компоненти (полімери та силікатні похідні);
- добавки (вітаміни, віддушки);
- консерванти та антиоксиданти [2, с. 5-6].

Значні кроки у розвитку сучасної косметології та постійна потреба споживача у більш якісному та ексклюзивному продукті, стимулюють косметичні компанії виробляти такий продукт, який міг би бути більш конкурентоспроможний та виділяти його поміж інших брендів за рахунок різноманітних характеристик продукції, і хімічний склад тут не виняток. Саме цей фактор є ключовим під час хімічного дослідження слідів губних помад, оскільки складна рецептура наділяє виріб певними індивідуалізуючими ознаками, що так само відкриває нові можливості вирішення діагностичних,

класифікаційних та ідентифікаційних задач, які виникли в ході розслідування злочинів.

Аналізуючи діяльність слідчих підрозділів під час розслідування кримінальних правопорушень можна зробити висновок, що найбільш важливими питаннями, які слідчі ставляють перед судовим експертом є ідентифікаційні.

Під час дослідження губних помад виділяють такі питання:

1. Чи мають надані на дослідження сліди губної помади, виявлені на ... (вказати на чому саме) ... спільну родову (групову) належність зі зразками губної помади вилученої з ... (вказати особу, або місце де було відібрано зразок)?

2. Чи мають порівнювані зразки губної помади (у вигляді сліду на предметі-носії чи помади в тюбику) єдине джерело походження за хімічним складом?

Слід звернути увагу, що для розгляду вищевказаних питань потрібно мати якнайменше два зразки порівнюваного матеріалу, наприклад, сліди губної помади, вилученої на бокалі, яким користувалась підозрювана та зразки взяті з її губ, або тюбик з помадою, якою вона користувалася.

Для вирішення поставлених перед експертом питань необхідно застосувати ряд методів, за допомогою яких експерт зможе встановити властивості об'єктів та дати відповідь на питання ідентифікаційного характеру.

Під час дослідження губних помад доцільно застосувати наступні методи, які є найбільш інформативними з точки зору фізико-хімічних властивостей:

1. Мікроскопічне дослідження – проводиться з метою виявлення морфологічних ознак порівнюваних об'єктів, їх однорідність, дисперсність, наявність сторонніх домішок та їх колір та розмір. Даний вид дослідження слід проводити при порівнянні мікро-кількостей матеріалу.

2. Якісний люмінесцентний аналіз – проводиться з метою встановлення кольору люмінесценції зразків (об'єктів) під дією ультрафіолетового випромінювання з довжиною хвилі 254нм та 366нм. Спиртові екстракти пігментів губних помад мають свою специфічну люмінесценцію або можуть не мати її взагалі.

3. Дослідження методом тонкошарової хроматографії – проводиться з метою розділення суміші пігментів і барвників. Унаслідок цих дій суміші пігментів і барвників дають специфічну хроматографічну картину, що дозволяє віднести порівнювані губні помади до різних об'єктів у випадку розбіжності результатів, або до однієї групи об'єктів, якщо їх хроматографічні характеристики збігаються (з урахуванням збігу результатів попередніх досліджень).

4. Дослідження пігментів губних помад методом УФ-спектрофотометрії та ІЧ-спектрофотометрії. Метою цих досліджень є встановлення молекулярного складу воскожирової основи, нафтопродуктів пігментів та інших компонентів губних помад в екстрактах із нашарувань на поверхнях предметів-носіїв із застосуванням методів спектрофотометрії в ультрафіолетовому, інфрачервоному та у видимій областях спектру. Спектри

пігментів помад різних тонів і відтінків характеризуються максимумами поглинання при різноманітних довжинах хвиль, що дає можливість віднести порівнювані губні помади до різних об'єктів (якщо максимумами поглинання не збігаються) або визначити їх групову приналежність при збігу всіх характеристик спектра та результатів попередніх досліджень.

5. Дослідження методом рентгенофлюоресцентного аналізу (РФА) проводиться з метою встановлення якісного та кількісного елементного складу барвників, пігментів, косметичних фарб, наповнювачів та інших компонентів губних помад.

Після виявлення сукупності ознак, порівняння та проведення їх криміналістичної оцінки експерт може прийти до позитивного або негативного висновку, щодо спільної родової (групової) належності порівнюваних об'єктів чи спільного джерела їх походження. На даному етапі тільки сукупність виявлених ознак (а не одна) дає можливість зробити певні висновки.

Отже, застосування вище описаних методів дослідження слідів губних помад дає можливість отримати певні дані про властивості об'єктів, що мають практичний інтерес і можуть використовуватися в експертній практиці для розв'язання експертних задач, які виникли в ході розслідування кримінальних правопорушень, зокрема, порівняльного дослідження слідів губних помад, установлення їх родової (групової) належності чи єдиного джерела походження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Каплун Є.І. Дослідження слідів губних помад: методичні рекомендації. Київ. ДНДЕКЦ МВС України. 2017. 25 с.
2. Криміналістичне дослідження губних помад: методичні рекомендації. Тарусін А.Д., Дьякова Г.Д., Свищов В.М. та ін. Харків. ХНДІСЕ, 2007. 64 с.

Олена Коваленко

*докторка економічних наук, професорка, Заслуженій економіст України,
директорка Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових
експертиз Міністерства юстиції України, м. Дніпро, Україна*

Алла Лисенко

*перша заступниця директора Дніпропетровського науково-дослідного
інституту судових експертиз Міністерства юстиції України,
м. Дніпро, Україна*

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ,
ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИЗНАЧЕННЯМ РОЗМІРУ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ
ПІДПРИЄМСТВАМ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ**

Збройна агресія Російської Федерації проти України триває вже десятий місяць. Кожен день з'являються нові свідчення про злочини окупантів: загибель людей, масштабні руйнування цивільних об'єктів та інфраструктури.

Необхідність визначення розміру збитків, економічних втрат, упущеної вигоди підприємств усіх форм власності, що зазнали руйнівного впливу внаслідок військової російської агресії, проводиться для цілей подання постраждалими заяв про компенсацію, а також подання позовів до судових інстанцій, зокрема, міжнародних.

Судово-економічна експертиза, як і судова експертиза взагалі, входить у коло доказів у справі і є досить ефективним засобом доказування. Основою економічної експертизи є спеціальні знання у галузі економіки, яка охоплює бухгалтерський облік, оподаткування, аналіз господарської та фінансово-кредитної діяльності суб'єктів господарювання.

20 березня 2022 року Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову, якою затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації (далі - Порядок №326), додатком до якого є Загальні засади оцінки збитків, завданих майну та майновим правам внаслідок збройної агресії Російської Федерації (далі – Загальні засади) [1].

У Загальних засадах терміни вживаються у такому значенні:

збитки - вартість втраченого, пошкодженого та (або) знищеного майна, що зазнало руйнівного впливу внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, ракетно-бомбових ударів в ході збройної агресії Російської Федерації, а також розмір витрат, необхідний для відновлення порушеного права (реальні збитки); та/або розмір доходу, який постраждалий міг би одержати за умови відсутності збройної агресії Російської Федерації (упущена вигода);

оцінка упущеної вигоди - визначення розміру неотриманого доходу, на який постраждалий мав право розраховувати за умови відсутності збройної агресії Російської Федерації протягом певного часу.

Пунктом 5 Порядку №326 встановлено, що оцінка збитків, завданих постраждалим, здійснюється шляхом проведення аналітичної оцінки збитків,

стандартизованої, незалежної оцінки збитків або є результатом проведення судової експертизи.

Відповідно до вищезазначеного Порядку №326 визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за напрямками, одним із яких є економічні втрати підприємств (крім підприємств оборонно-промислового комплексу), у тому числі, господарських товариств - напрям включає втрати підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна, втрати фінансових активів, а також упущену вигоду від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності.

Основні показники, які оцінюються:

- вартість втраченого, знищеного чи пошкодженого майна
- вартість втрачених фінансових активів;
- упущена вигода
- втрати підприємств від неоплачених товарів, робіт і послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях.

На виконання Постанови №326 Фондом держмайна України та Міністерством економіки України розроблено проект Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією російської федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності, який оприлюднений для обговорення на сайті Міністерства економіки України.

На теперішній час вищезазначена методика не затверджена на законодавчому рівні, але пунктом 7 Порядку визначення шкоди та збитків №326 (зі змінами, внесеними Постановою КМУ №951 від 22.07.2022) встановлено, що судовими експертами під час визначення шкоди та збитків можуть застосовуватися методики проведення судових експертиз, які внесені до Реєстру методик проведення судових експертиз, методичні рекомендації тощо.

В Реєстрі методик проведення судових експертиз, містяться наступні методики, якими доцільно користуватись експертам при вирішенні питань, пов'язаних із встановленням документальної обґрунтованості економічних втрат підприємств:

- Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків, КНДІСЕ, 2004 рік, (реєстраційний номер 11.0.22).

- Методика проведення економічних експертиз з питань документального підтвердження нестач та лишків основних засобів та запасів, ЛНДІСЕ, ННЦ ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, 2020 рік (реєстраційний номер 11.0.52).

- Методика з питань підтвердження розміру матеріальної шкоди (збитків) підприємств (організацій, установ)», спільна наукова розробка КНДІСЕ, ДніпроНДІСЕ, ННЦ ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, 2020 рік (у 2021 році закінчено апробацію).

Як свідчить експертна практика ДніпроНДІСЕ, на вирішення експертам-економістам ставляться наступні питання:

У якій сумі документально підтверджуються економічні втрати (зазначити назву суб'єкта господарювання), внаслідок знищення та пошкодження майна в зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, яке знаходиться за адресою (вказати адресу) станом на (зазначити дату)?

У якій сумі підтверджується розмір упущеної вигоди (зазначити назву суб'єкта господарювання), внаслідок знищення та пошкодження майна в зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, яке знаходиться за адресою (вказати адресу) станом на (зазначити дату)?

У якій сумі підтверджується розмір упущеної вигоди (зазначити назву суб'єкта господарювання) внаслідок знищення та пошкодження майна в зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, яке знаходиться за адресою (вказати адресу) у доларах США за офіційним курсом НБУ станом на (зазначити дату)?

Чи підтверджується документально визначення обґрунтованості розрахунків економічного показника майнової шкоди (нестача, втрачена вигода) магазину №25, розташованому у м. Чернігів, пов'язаної із псуванням або знищенням майна внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України у розмірі (вказати суму у грн.) та у доларах США за офіційним курсом НБУ станом на (зазначити дату)?

Чи підтверджується документально наявність товарно-матеріальних цінностей загальною вартістю (зазначити суму) на складі (зазначити назву суб'єкта господарювання та місце розташування), яке знищене внаслідок ракетного удару 05.06.2022?

У якій сумі документально підтверджуються збитки (економічні втрати та упущена вигода) спричинені (зазначити назву суб'єкта господарювання), внаслідок втрати врожаю соняшника зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, яке знаходиться на окупованій території (вказати місцезнаходження)?

Завдання та орієнтовний перелік питань, які вирішуються в ході проведення економічних експертиз за експертними спеціальностями 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності», 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій», 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій» наведені у розділі III Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 №53/5[2]. Зазначений перелік питань не є виключним та залежить від конкретних обставин справи. За результатами проведення економічних експертиз результат отриманий у гривневому еквіваленті за необхідності переводять у долар США за курсом НБУ на встановлену дату.

Слід зазначити, що проектом Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією російської федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності передбачено, що для цілей цієї Методики за умовну грошову одиницю приймають долар США, а збитки в бухгалтерському обліку відображаються відповідно до Положень (Стандартів) бухгалтерського

обліку, затверджених Міністерством фінансів України, або Міжнародних стандартів фінансової звітності, в залежності від того, яку концептуальну основу використовує підприємство для звітування у національній валюті України.

Об'єктами дослідження економічної експертизи, пов'язаної із визначенням розмірів збитків нанесених суб'єктам господарювання внаслідок збройної агресії Російської Федерації, є документи бухгалтерського, податкового обліку та звітності: бухгалтерська, фінансова, податкова і статистична звітність, облікові реєстри, первинні документи, матеріали інвентаризацій, документи, які підтверджують факт пошкодження майна та спричинення шкоди, інші матеріали, які дають можливість ідентифікувати подію, що призвела до пошкодження майна та збитків у ході збройної агресії Російської Федерації внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, ракетно-бомбових ударів.

Проведення судової експертизи, що пов'язана з оцінкою збитків, та діяльність судових експертів здійснюються на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу» з урахуванням особливостей методичного регулювання оцінки збитків, спричинених втратою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності в ході збройної агресії Російської Федерації, визначених Загальними засадами, методиками оцінки шкоди та збитків, передбаченими пунктом 5 Порядку №326 та методиками проведення судових експертиз, які внесені до Реєстру методик проведення судових експертиз.

Отже, експерт-економіст, маючи досвід і знання у галузі з економічних наук, повинен надати висновок щодо розміру збитку (економічних втрат) суб'єкта господарювання внаслідок знищення та пошкодження їх майна, втрати фінансових активів, а також упущеної вигоди на підставі всіх джерел інформації з урахуванням особливостей методичного регулювання оцінки збитків, спричинених втратою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності в ході збройної агресії Російської Федерації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. №326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.09.2022).

2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (зі змінами та доповненнями): затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 05.09.2022).

Дар'я Лобасова

*здобувачка вищої освіти ступеня «бакалавр» 4-го курсу групи 401 СЕ
навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна*

*Науковий керівник: Юрій Приходько – кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна*

**МЕХАНІЗМ УТВОРЕННЯ ВОГНЕПАЛЬНИХ ПОШКОДЖЕНЬ ТА
ВСТАНОВЛЕННЯ НАПРЯМКУ СТРІЛЬБИ**

Дедалі все більше злочинів вчиняються із використанням вогнепальної зброї. Це пов'язано, перш за все, з тим, що ринок вогнепальної зброї став ліберальнішим, з'явилося більше можливостей для одержання зброї незаконним шляхом. Суспільна небезпечність злочинів, вчинених із використанням вогнепальної зброї, дуже велика, оскільки ставить під загрозу життя і здоров'я однієї чи кількох осіб. Розвиток судової балістики як галузі науки дає шанс використовувати нові знання у процесі проведення судово-балістичної експертизи і розслідуванні злочинів.

В широкому розумінні пострілом називається метання снаряду механічним пристроєм за рахунок тиску порохових газів чи іншої енергії. Першими чинниками при вогнепальних пошкодженнях в залежності від відстані пострілу можуть бути як дія снаряда (самої кулі, її осколків, шроту, картечі), так і дія порохових газів, що утворюються при пострілі. Характер вогнепальних пошкоджень може істотно змінюватися в залежності від відстані пострілу [2, с.65].

Сліди пострілу бувають сліпими, наскрізними, рикошетом (дотичними). Сліпі пошкодження, такі, коли снаряд не пробив перешкоду наскрізь і у глибині якої виявлені куля, шріт, картеч або їх осколки. Ознаками сліпого пошкодження є наявність вхідного отвору і каналу (у тілі людини – раневого каналу) [3, с.187]. Наскрізні пошкодження перешкоди утворюються коли снаряд пробиває її і вилітає назовні. Ознаками таких ушкоджень є вхідний і вихідний кулеві отвори і наявність кульового (раневого) каналу. Характер пошкоджень залежить від низки чинників: матеріалу, товщини перепони, виду, швидкості і дальності польоту снаряду, зустрічного кута тощо. При пробиванні кулею перепон достатньої товщини вихідний отвір, як правило, більше вхідного, особливо в крихких матеріалах. [3, с.118; 4, с.120]. Кульові отвори з металу мають рівний або дещо більший діаметр, ніж калібр кулі, а краї отвору вигинаються по ходу кулі – це пов'язано з тим, що метал має велику пластичність. Дані отвори виявляються розділеними радіальними тріщинами на окремі зубчики, що допомагає легко встановити напрямок польоту кулі. [3, с.188].

При пошкодженні дерев'яних предметів характер вхідних і вихідних отворів відрізняється. У сухій деревині утворюються круглі вхідні отвори. Іноді деревина по краях пробоїни тріскається. Зовнішній вигляд пробоїн у сирій

деревині має інший характер, оскільки вона більш еластична, ніж суха. Отвір після пострілу стискується і нагадує надріз. Вихідний отвір має також вигляд надрізу, але з відщепами по краях. При вивченні пошкоджень віконного скла звертає на себе увагу, що при ударі по ньому палицею або камінцем воно розлітається на шматки, у той час як при прострелі кулею, що має значно більшу швидкість, утворюється круглий отвір з радіальними тріщинами. До чинників, що впливають на утворення вихідного отвору, відносяться швидкість, калібр, форма і вага кулі, а також характер перепони [4, с.120].

Розглянемо як встановити напрямок стрільби кульового пошкодження у склі: кульове пошкодження в склі має форму усіченого конуса, велика основа якого відповідає вихідному отвору, а менша – вхідному, оскільки з просуванням кулі в склі пробоїна розширюється. Такі пошкодження дозволяють встановити і кут нахилу зброї стосовно поверхні скла в зв'язку з тим, що при ударі кулі під гострим кутом у скло конусоподібна пробоїна набуває неправильної форми, скіс стає великим з боку, протилежного удару кулі. Таким чином, якщо куля ввійшла під кутом справа, то скіс буде більше зліва і навпаки.

Тріщини виникають починаючи з передньої поверхні скла, оскільки воно піддається найбільшому розтягу. У результаті на гранях осколків скла виникають хвилеподібні нерівності, що розташовуються дугоподібно вигнутими пучками поперек граней. На гранях осколків скла, що відповідають радіальним тріщинам, вершини (кінці, що зближаються) цих пучків знаходяться в передній поверхні скла, тобто тієї, з якої був нанесений удар. На гранях, що відповідають концентричним тріщинам, вершини пучків завжди звернені до задньої поверхні скла, через яку куля вийшла зі скла [4, с.125]. Ці ознаки дозволяють без ускладнень визначити напрямок польоту кулі при ушкодженні нею скла навіть у тому випадку, якщо збереглися тільки частина пошкодження, наприклад, осколок є частиною краю пробоїни, що не випав із рами вікна [5, с.156].

Вхідні і вихідні отвори на одязі. Вхідні отвори на одязі, мають дефект тканини менше калібру кулі. Практично його нерідко встановити не вдасться через розволокненні краї (особливо на вовняних тканинах). Розміри вихідного отвору, як правило, більше вхідного. Вихідні отвори на одязі можуть мати великий розмір у тих випадках, коли в їх утворенні беруть участь уламки снарядів і кісток. При вогнепальних ушкодженнях тіла кулею, що має велику швидкість (стріляною з гвинтівки, карабіна або кулемета), якщо є ушкодження кісток, їх уламки утворюють компакту масу. Ця маса уламків набуває значної енергії і діє на ділянку вихідного отвору, що спричиняє великі ушкодження. При цьому на тканинних матеріалах одягу нерідко утворюються хрестоподібні пошкодження, повністю такі самі, як і на вхідних отворах, нанесених у межах механічної дії порохових газів. Якщо перепона складається з декількох шарів різнорідного матеріалу, що спостерігається при наявності багат шарового одягу, то по ходу кульового каналу в нижніх шарах можуть бути виявлені частки матеріалів, що відокремились від верхніх шарів [1, с.68; 5, с.156].

Дальність польоту кулі після рикошету залежить від розміру кута відбивання і від розміру відхилення її убік від площини початкового напрямку

польоту. Відхилення польоту кулі спостерігається завжди убік обертання кулі внаслідок деривації. Гранична дальність польоту кулі досягається при малих кутах відбивання і незначне відхилення кулі убік обертання, причому ця дальність не набагато менше дальності польоту кулі. Однак і при значному відхиленні убік куля, що рикошетує, летить на великі відстані, так, гвинтівкова куля, що рикошетує пролітає до 400 м.

Куля, що рикошетує, майже не втрачає свою швидкість, у зв'язку з чим має велику пробивну здатність. Якщо куля після рикошету при невеликих кутах відбивання не деформувалася, то обертальний її рух може зберігатися. При зустрічі з твердою перепону, як правило, утворюється деформація переважно головної частини кулі у вигляді більш-менш вираженої плоскої ділянки, на якій є сліди ковзання кулі по поверхні перепони. Явище рикошету від м'якої перепони значно відрізняється своєю складністю [5, с.158]. При зустрічі з м'якою перепону під невеликими кутами куля заглиблюється в неї, а потім виходить нагору, оскільки опір верхнього шару середовища значно менше опору нижнього шару. У зв'язку з заглибленням у перепону куля втрачає частину своєї енергії на її подолання й у результаті після рикошету має меншу швидкість, ніж до рикошету. Чим легше куля, м'якше середовище і менше кут зустрічі, тим менше втрата швидкості кулі.

До основних завдань експертизи відносяться встановлення виду, зразка (моделі) вогнепальної зброї за стріляними кулями, гільзами, слідами пострілу, а також конкретного екземпляра зброї за стріляними кулями та гільзами, визначення можливості застосування для стрільби зброї та боєприпасів, встановлення однорідності патронів, куль, гільз, шроту, картечі, встановлення деяких обставин, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї.

Підводячи підсумок вище сказаного, нами було зазначено, які бувають сліди пострілу, різновиди поверхонь на яких залишаються сліди, за яких умов утворюються вхідні та вихідні отвори, чим вони відрізняються та як саме визначити напрямок пострілу за певних умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коренев П.М. Сучасні проблеми української криміналістики. Х.: Консум, 2001. 173 с.
2. Кофанов А.В. Криміналістичне дослідження гладкоствольної вогнепальної зброї. Монографія. К.: Видавництво «КІЙ», 2005. 192 с.
3. Шепітька В.Ю. Криміналістика : підручник. Київ. 2016. 640 с.
4. Шепітька В.Ю. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1. Харків, Право. 2019. 456 с.
5. Волобуєва А.Ф. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 384 с.

Олександр Можарівський

судовий експерт сектору біологічних досліджень та обліку Житомирського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Житомир, Україна

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ОДОРОЛОГІЇ

Криміналістична одорологія – це галузь криміналістики, що являє собою систему знань про запахові сліди, дослідження закономірності механізму їх утворення і науково обґрунтовані способи, технічні засоби, рекомендації по виявленню, аналізу, вилученню та зберіганню цих слідів з метою подальшого їх використання в кримінальному судочинстві для отримання інформації в розкритті і розслідуванні злочинів [1, с. 3].

Питання знищення, маскування або приховування слідів на місці скоєння злочину для злочинця є першочерговими. З метою уникнення покарання та введення слідства в оману злочинець ретельно готується до злочину, аналізуючи кожен свій крок та можливе місце залишення своїх відбитків для їх знищення. Однак запах людини залишається завжди, тому проблематика одорологічного дослідження запахових слідів на сьогодні є дуже актуальною.

Для розкриття та розслідування таких злочинів представники правоохоронних органів повинні покращувати роботу і підвищувати ефективність використання спеціальних знань та науково-технічних засобів саме в галузі одорології.

Актуальність даної теми полягає в тому, що при боротьбі зі злочинністю необхідно вводити не тільки пошук нових засобів виявлення та викриття злочинців, але й удосконалювати ті методи і засоби, які вже позитивно себе зарекомендували.

Запахові сліди викликають дослідницький інтерес в усьому світі. Останнім часом криміналістична одорологія як наука про вилучення, зберігання й використання запахової інформації під час розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень перебуває у центрі уваги вчених та практиків України. Між тим у сучасній криміналістичній літературі дослідженню запахових слідів приділяється досить мало уваги. Названі обставини, а також недостатнє техніко-криміналістичне забезпечення, відсутність достатнього досвіду роботи із запаховими слідами створюють серйозні труднощі для ефективного впровадження одорологічних засобів, методів, прийомів діяльності у повсякденну практику правоохоронних органів.

Криміналістичне дослідження та використання запахової інформації відоме з давніх часів. Протягом багатьох століть в Індії існувала особлива каста слідопитів – «кхоев». Це були перші «обізнані люди», які спеціалізувалися на розшуку злочинців за їх слідами. На іншому континенті, в Австралії, аборигени на відстані півтора кілометри могли відчути запах розпаленого вогнища й диму [1, с. 60–65].

Історія криміналістичного дослідження запахових слідів є тривалою та різноаспектною, і з давніх-давен були помічені унікальні здібності деяких тварин, комах та інших істот розрізняти за запахом своїх представників. Особливий інтерес викликало тонке нюхове чуття собак, їхнє вміння переслідувати за запаховим слідом своєю здобич. Ці природні здібності тварин використовували мисливці. З плином часу нюхові здібності собак почали отримувати своє застосування в інших сферах суспільного життя. Вченими встановлено, що у собаки за ступенем розвитку органів чуття перше місце посідає нюх, друге – слух, а третє – зір [2, с. 5–10].

Запах - особливе відчуття присутності деяких летких речовин у повітрі, що здійснюються хімічними рецепторами нюху, що знаходяться в носовій порожнині людини або тварин.

За механізмом утворення запахів сліди можна розділити на дві підгрупи: 1) сліди-джерела запаху і 2) сліди-запахи.

Сліди-джерела запаху - це різноманітні матеріальні об'єкти, наприклад, нафталін, бензин, парфуми, сир, комахи, рослини, тварини, люди, тобто матеріальні об'єкти, які за певних умов випаровуються і утворюють *запахів сліди* — *об'єкти одорологічних досліджень*.

Сліди-запахи - це газові утворення, хмара-суміш повітря з молекулами пахучої речовини, якщо в даному місці відсутнє безпосереднє джерело запаху. Сліди-запахи дуже не стійкі, вони швидко розсіюються в просторі і практично зникають.

У слідчій практиці найчастіше звертаються до слідів запаху людини. Всі об'єкти, яких так чи інакше торкалась людина, або частки, які відділились від її тіла або одягу несуть запахову інформацію.

Численні хімічні сполуки, що виділяє людина, є продуктами її життєдіяльності. Ці сполуки (летючі метаболіти) утворюються в організмі в процесі обміну речовин та виділяються в оточуюче середовище з повітрям, яке видихається, секретами потових та сальних залоз. Деякі з них несуть інформацію про статеву приналежність, фізіологічний, функціональний та емоційний стан людини. Окрім сталих ознак індивідуума, ці сполуки можуть відображати і тимчасові (випадкові) ознаки (місце недавнього перебування, споживану їжу і таке інше). Встановлено, що, застосовуючи відповідні способи, можливо виявити, вилучити, закріпити та довгий час (декілька років) зберігати молекули запаху людини без зміни ними своїх властивостей.

Значення запахових слідів для вирішення криміналістичних задач обумовлено тим, що запахове слідоутворення відбувається практично безперервно і продовжується доти, доки існує джерело запаху і умови його формування.

Досліди показали, що собаки досить легко розрізняють людей, що не є родичами, за запахом. Вони розрізняють навіть членів родини, якщо тільки ті не є однойцевими близнюками. Індивідуальний запах вочевидь визначений генетично, оскільки тільки однойцеві близнюки мають однакову генетичну конституцію, їх запахи надзвичайно схожі. На основі дослідів, в якому брали участь близнюки-чоловіки 33-х років, одружені та проживаючі в різних місцях, був зроблений

надзвичайно важливий висновок: індивідуальний запах людини не залежить від харчування, одягу, домашньої обстановки та прийому лікарських препаратів.

До запахів, що залишені людиною, завжди домішуються так звані фонові запахи - запахи пошкодженого ґрунтового покриву, розчавлених мілких комах, рослин, парфумів тощо.

Численні дослідження доводять, що фонові запахи, а також запахи різних осіб не змішуються і не утворюють в результаті цього новий запах, а співіснують разом (принцип "букету").

Вітчизняний і закордонний досвід криміналістичної ідентифікації людини за запаховими слідами дозволяє оперативним підрозділам достатньо ефективно розкривати злочини, у тому числі і скоєні в умовах відсутності свідків, а найголовніше, доказово вирішувати питання про причетність осіб, що перевіряються, до злочину, раціонально використовувати свої сили і засоби. Водночас із цим, не всі співробітники оперативних і слідчих підрозділів органів внутрішніх справ знають про існування й активне застосування запахових слідів людини. [1, с. 3–4].

Отже, застосування одорології в слідчій та розшуковій діяльності органів внутрішніх справ відкриває широкі перспективи її розвитку. Але вже зараз, вона повинна бути взята на озброєння слідчими і розшуковими апаратами органів внутрішніх справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дяченко Н.М., Борзов О.П. «Вилучення, консервування і використання в розкритті злочинів запахової інформації: Методичні рекомендації» - Київ: ДНДКЦ МВС України, 2003. 15 с.
2. Катона Г., Кертес И. «По следам преступлений. Очерки из истории криминалистики.» Москва : Юридическая литература, 1982. 192 с.
3. Кисин М.В., Петранек Г., Сулимов К.Т. и др. Использование консервированного запаха в раскрытии преступлений. Москва ; Берлин : ВНИИ МВД СССР, КИННП МВД ГДР, 1983. 120 с.

Олена Недайхліб

головна судова експертка сектору економічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Сумського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Суми, Україна

ПРЕЮДИЦІЙНЕ РІШЕННЯ СУДУ ЯК О'БЄКТ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Принцип правової визначеності вимагає поваги до остаточного рішення суду, яке набуло значення окремого доказового правила, а саме особливого нетипового правила - преюдиції (від фр. Prejudiciel - преюдиціальний, з лат. Praejudicium - попереднє рішення суду). Іншими словами, принцип правової визначеності, який виступає одним з основних елементів верховенства права, передбачає, серед іншого, що рішення суду, яке набрало законної сили, в будь-якому випадку не може бути поставлено під сумнів [1].

На даний час результати дослідження преюдиції як явища та положення закріплених норм національного законодавства в цій галузі не дають достатньої ясності змісту і значенню даного інституту права. Актуальні питання про сутність преюдиції в процесі доказування, її зв'язок з принципом вільної оцінки доказів, функціональне призначення преюдицій, межі застосування попереднього судового рішення в новому судовому провадженні та при досудовому розслідуванні, критерії та умови застосування преюдицій різних процесів залишаються недостатньо вивченими.

Неоднозначне і розмаїте явище преюдиції вимагає багатостороннього наукового підходу, що обумовлено складністю і багатовимірністю об'єкта. Залежно від того, який сенс надається поняттю, сфера або дія інституту преюдиції в процесі може бути розширена або звужена.

Сутність преюдиції, з точки зору О.В. Левченко, полягає в тому, що «слідчі органи і суд (суддя) не повинні встановлювати і доводити ті факти, що мають юридичне значення, які вже встановлені і доведені в раніше прийнятих судових або інших рішеннях юрисдикційних органів» [2, с. 5].

За твердженням Д. В. Шиліна преюдиціальними є встановлені судом факти, достовірність яких вважається доведеною для всіх судів будь-якого іншого провадження, в тому числі і кримінального [3, с. 159]. Мається на увазі, що повинні бути виконані одночасно обидві вимоги до такого доказу, а саме безапеляційно не заперечуватись його достовірність і допустимість.

Основними ознаками преюдиції, на думку Д. В. Шиліна, виступають:

- 1) обов'язкове застосування, яке закріплено в правових нормах;
- 2) достовірність фактів та/або обставин, встановлених преюдицією;
- 3) зв'язок обставин справи, що розглядається, з рішенням суду, що набрало законної сили [3, с. 159].

Преюдицію у наукових джерелах часто розглядають як засіб юридичної техніки, доказове правило про те, що правозастосовні рішення уповноваженого судового органу, які набрали законної сили і прийняті в установленому законом

процесуальному порядку про наявність або відсутність юридичного факту, є обов'язковими для всіх судових і правоохоронних органів, які приймають рішення у справі, пов'язаній з цим фактом.

Узагальнюючи зазначене вище, на підставі аналізу запропонованих вченими визначень об'єкта дослідження можна виділити основні риси трактування преюдиції як: 1) правозастосовного акту; 2) обставини, встановленої судом; 3) результату послідовного застосування презумпції істинності судового рішення у вигляді обов'язкового для виконання рішення одного суду для іншого; 4) властивості окремих правових явищ; 5) засобу юридичної техніки (правило доказування); 6) підстави звільнення від доказів; 7) правової норми, яка встановлює особливі умови застосування в процесі доведення судових рішень, що набрали законної сили [4, с. 136].

У результаті приходимо до висновку, що преюдицією в широкому сенсі вважається обов'язковість для суду і слідчих органів, а також суб'єктів публічного права як правоохоронних органів, фактів, встановлених рішенням суду, що набрало законної сили в одній справі, при розгляді інших справ. Преюдиційно встановлені факти, отже, доказуванню не підлягають, оскільки вважається, що вони вже доведені з аксіоматичною істинністю в судовому рішенні або вирокі і немає необхідності встановлювати їх знову, тобто ставити під сумнів достовірність і стабільність судового акта, що набрав законної сили.

Поняття преюдиції у кримінальному провадженні закріплено у статті 90 Кримінального процесуального кодексу України, згідно з положеннями якої рішення національного суду або міжнародної судової установи, що набрало законної сили та встановило порушення прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конституцією України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має преюдиціальне значення для суду, який приймає рішення про допустимість доказів [5]. Попри це, у кримінальному та інших національних процесуальних кодексах відсутнє поняття «преюдиційність». Необхідно визнати таку спільну рису національних процесів як наявність неоднозначної практики тлумачень, суперечливих роз'яснень, наприклад, щодо визначення переліку процесуальних документів та обставин, що мають преюдиціальне значення. Судове рішення будь-якої юрисдикції, яке набрало законної сили, на практиці може бути скасовано або змінено в іншому передбаченому законом порядку: наприклад, касаційною інстанцією, через інститут конституційної скарги, звернення до ЄСПЛ тощо. При цьому, навіть за КПК України не передбачено регулювання наслідків випадку прийняття рішення (вироку) суду, що ґрунтувалося на скасованому преюдиційному судовому рішенні. І взагалі, необхідно визначитись, до якого із джерел доказів, за вичерпним переліком таких у статті 84 КПК України [5], слід віднести преюдиційне рішення суду. Приміром, чи є воно просто документом, оскільки вочевидь таке рішення ані показами свідків чи висновком експерта, ані речовими доказами не являється. У кожному окремому випадку важливо встановити також, чи має попередньо прийняте рішення суду безпосередній вплив на доказову базу іншої справи. Отже, незважаючи на важливість інституту преюдиції для всіх видів судочинства, який, до речі, серед іншого, прямо

пов'язаний із тривалістю доказового процесу, правове регулювання преюдиції в Україні не можна визнати досконалим.

Неоднозначне та широке визначення поняття і меж дії преюдиції викликає не тільки суперечки в правотворчості, а також порушує певні проблеми у правозастосовчій діяльності, ускладнює практику правоохоронних і судових органів. Прикладом цього слугують ситуації, коли у матеріалах провадження, що надаються для проведення судових експертиз, містяться рішення судів кримінальної або іншої (адміністративної, цивільної тощо) юрисдикції, які встановлюють істотні для надання висновку експерта факти. І тут виникають певні труднощі при врахуванні таких об'єктів (преюдиційних рішень суду) та інформації (праюдиційних фактів) при проведенні досліджень.

Розглянемо деякі особливості попередньо прийнятих, тобто преюдиційних, судових рішень для проведення судових економічних експертиз.

Основним завданням судової економічної експертизи є встановлення фактичних даних (обставин) провадження на основі спеціальних знань в галузі економіки відповідно до потреб слідчої та судової практики (запитань слідчого, суду, сторони провадження, учасника справи) за допомогою спеціальних засобів - експертних методик. Вихідними даними для цього є не тільки відомості з бухгалтерських, фінансових, адміністративних або інших документів, досліджених експертом, але й інші істотні дані, що містяться в ухвалі суду (постанові слідчого, заяві учасника справи і т.д.), в інших матеріалах провадження чи справи, які використовуються експертом для дачі висновку [6, с.195]. При цьому, закон передбачає пряму заборону для експерта самостійного відбору матеріалів чи вихідних даних. Це справедливо обґрунтовується обов'язком саме органів суду та досудового розслідування забезпечити оцінку доказів, певним порядком долучення їх до матеріалів провадження із дотриманням принципів достовірності і допустимості.

Економічна експертиза, як більшою мірою категоричний доказ, вимагає всебічного підходу, оскільки судовий експерт, що володіє спеціальними знаннями в області економіки і бухгалтерського обліку, повинен дати висновок на підставі всіх джерел інформації про відображення в обліку фінансово-господарських операцій з дослідженням факту їх здійснення. Протоколи допитів свідків, обвинувачених, фахівців, окремі документи, протоколи оглядів місця події, обшуків, виїмок, висновки інших видів експертиз, як, до речі, і рішення та ухвали суду, фіксують істотні у провадженні чи для справи обставини, вказують на ступінь достовірності облікових, розпорядчих та звітних документів. Вивчення всіх матеріалів провадження дає можливість експерту зробити повний і вичерпний висновок в рамках експертного завдання.

Таким чином, у судового експерта немає об'єктивних підстав не звернути уваги на існуюче рішення суду щодо досліджуваних господарських операцій, яке належне до виконання і до того ж наявне у відкритому доступі через Єдиний реєстр судових рішень (<https://reyestr.court.gov.ua/>), адже на експерта також поширюється припис норми, визначений ч.2 ст.13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: «Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими для виконання всіма органами державної влади, органами

місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України» [7].

З іншої сторони, судовий експерт, згідно з вимогами як процесуального, так і спеціального закону, зобов'язаний дотримуватися меж професійних знань, іншими словами, не допускати надання висновків, що містять правову оцінку доказів. Наприклад, не дозволяється формулювати висновки про те, що належним чином задокументована господарська операція фактично не була здійснена, а також допускати інші суб'єктивні припущення, які не мають відповідного документального підтвердження, і різного роду умовиводи щодо дій посадових осіб суб'єкта господарювання («приховування об'єкта оподаткування», «розтрата», «привласнення», «фіктивна операція», «нереальна операція» тощо). [6, с.87]. Судовий експерт обмежений спектром спеціальних знань і верховенством права при відборі вихідних даних для дослідження.

Статтею 94 КПК передбачено, що слідчий, прокурор, слідчий-суддя або суд повинні оцінювати кожен доказ з точки зору актуальності, допустимості та достовірності, а сукупність зібраних доказів оцінюється з точки зору достатності та взаємозв'язку з метою прийняття відповідного процесуального рішення. Оцінка проводиться на підставі свого внутрішнього переконання, яке ґрунтується на всебічному, повному і неупередженому вивченні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом. Жоден доказ не має наперед встановленої сили [5].

З вищесказаного слідує, що рішення суду, яке повинно мати преюдиційне значення, автоматично саме по собі не є доказом для суду (органу розслідування), а має значення лише при вирішенні питання про допустимість доказів. Аналогічно фактичні дані, що містяться в іншому рішенні суду, не є беззаперечними доказами. Розгляд фактів, встановлених преюдиціальним рішенням, підлягає ретельній оцінці слідчими органами в сукупності інших зібраних доказів, тому критерії їх визнання є в цілому неоднозначними та залежними за своєю природою, внаслідок чого вимагають, приміром, окремої класифікації та уніфікації процедур для запобігання зловживанням і уникнення помилок [8, 9].

Як зазначалося вище, експерти-економісти проводять дослідження відповідно до наданих документів (об'єктів дослідження) відповідно до чинних нормативних актів з окремих запитань – завдань експертизи. Примітно, що питання, які порушуються ініціаторами вирішення експерта, обумовлені фактичними обставинами провадження. В результаті тільки в тому випадку, якщо встановлені слідством певні істотні факти будуть проаналізовані до призначення та підстави їх урахування обґрунтовані в мотивувальній частині рішення (клопотання) про призначення експертизи, питання будуть поставлені правильно. Внаслідок чого, висновок експерта буде надано всебічно, об'єктивно, і дослідження судової експертизи стане вагомим доказом при прийнятті рішення по суті справи. Це має суттєве значення, наприклад, з огляду на поширення практики призначення економічної експертизи щодо податкових та інших злочинів шляхом здійснення господарських операцій з ознаками фіктивності, коли матеріали проваджень містять вирoki за ст. 205 КК України «Фіктивне

підприємництво» чи рішення адміністративних, господарських судів про «безтоварні», «нереальні» правочини. Або у тому випадку, більш частому в експертній діяльності, коли при розгляді заяв/постанов/ухвал щодо заборгованості із заробітної плати або неправомірного (на думку слідства) нарахування окремих її складових, наявне рішення суду щодо оскарження доган, підтвердження підстав нарахування надбавок по кваліфікації, обчислення стажу, тощо.

Таким чином, вбачається, що саме перед ініціатором і замовником проведення судової експертизи постає завдання чіткого визначення і детального уточнення умов у поставлених перед експертом запитаннях, з точки зору відомої преюдиції щодо переліку та виду фактичних обставин, які повинні враховуватися експертом при проведенні дослідження, після того, як суд (слідчий) оцінив такі докази, встановлені судовими інстанціями всіх рівнів та юрисдикцій, з посиланням на окремі обставини та висновки судових рішень.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що аспект врахування фактів із преюдиційного чи досудового рішення (як вироку, так і ухвал некримінальної юрисдикції) під час проведення судової експертизи є проблематичним і потребує додаткового вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зіменко О.В. Щодо питання преюдиціальності рішень Європейського суду з прав людини // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2013. Випуск 22. Частина I. Том 1. с.24-28.
2. Левченко О.В. Общеизвестные, преюдициально установленные и законом презюмируемые факты и особенности их использования в уголовно-процессуальном доказывании по уголовным делам: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О.В.Левченко: Казань, 1994. С. 5.
3. Шилин Д. В. Общие вопросы использования преюдиции в уголовном производстве. Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2019. Вип. 4 (88). С. 157-165.
4. Павлова М. Класифікація видів преюдиції як інструмент визначення її суті. Теорія держави і права. Вип. 7. 2016. С. 133-147.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.12.2022).
6. Кушакова Н.О., Саніна Т.О., Чередниченко А.П. Судово-економічна експертиза: посібник. ДНДІСЕ МЮ України, 2006. 207 с.
7. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 10.12.2022).
8. Бережний О.І. Преюдиціальність судових рішень у кримінальних справах: дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза»/ О.І. Бережний. Харків, 2003. 191 с.
9. Шилін Д.В. Преюдиції в кримінальному процесі: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза»/ Д.В. Шилін: Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2010. 20 с.

Вячеслав Ольговський

головний судовий експерт сектору будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Сумського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Суми, Україна

**ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПОПЕРЕДНІХ ОБСТЕЖЕНЬ
ТЕХНІЧНОГО СТАНУ КОНСТРУКЦІЙ БУДІВЕЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ДЛЯ
ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ БУДІВЕЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ**

При проведенні судових експертиз і експертних досліджень для вирішення поставлених запитань поряд з іншими вихідними даними необхідне використання документально зафіксованої інформації про технічний стан об'єктів, у якому вони існували раніше, до проведення досліджень експертами. Проблемою повного та об'єктивного вирішення таких запитань, у більшості випадків, є відсутність інформації про технічний стан будівельних об'єктів на певний час.

Проведення обстежень будівель та споруд необхідно для визначення: фізичного зносу, при проведенні реконструкції виробничих будівель промислових підприємств, реконструкції старої забудови, при змінненні форм власності й різкому підвищенні цін на нерухомість та земельні ділянки. Особливо важливе проведення обстежень при реконструкції старих будівель і споруд, що часто пов'язане зі змінням діючих навантажень, конструктивних схем і необхідністю врахування сучасних норм проектувань будівель. У процесі експлуатації будівель і споруд відбуваються фізичний знос їх будівельних конструкцій, зниження та втрата їх несучої здатності, деформації окремих елементів і будівель і споруд в цілому. Для встановлення експлуатаційних якостей конструкцій, необхідно проведення їх обстежень з метою виявлення причин передчасного зносу та зниження їх несучої здатності.

Обстеження технічного стану будівельних конструкцій є самостійним напрямом будівельної діяльності, що охоплює комплекс питань, пов'язаних із забезпеченням експлуатаційної надійності будівель і споруд, із проведенням ремонтно-відновлювальних робіт, а також із розробленням проектної документації з реконструкції. Обстеження будівель та споруд, як самостійний вид робіт, може виконуватися як спеціалізованими організаціями, так й іншими організаціями, що мають Державну ліцензію на виконання обстеження будівельних конструкцій за кодом 2.02.11 і випробувальну лабораторію, акредитовану Держстандартом України та оснащену відповідним обладнанням, приладами й інструментами. Обстеження будівельних конструкцій, будівель і споруд виконують кваліфіковані групи інженерно-технічних працівників. Ці групи можуть входити до проектних і науково-дослідних інститутів, конструкторських бюро, служби експлуатації будівельних об'єктів. Під час підготування до технічної діагностики стану будівельних об'єктів необхідно

приділити увагу вивченню досвіду проектування й будівництва використовуваних конструктивних рішень, будівельних матеріалів за минулий час, який охоплює строк будівництва та експлуатації обстежуваних будівель і споруд.

За даними ДСТУ-Н Б.В.1.2-18:2016 «Настанови щодо обстеження будівель і споруд для визначення та оцінки їх технічного стану» [2] значиться наступне: «п.5.1 Обстеженням об'єкта встановлюють фактичні фізико-механічні характеристики несучих та огорожувальних конструкцій - зусилля в елементах та перерізах, дефекти та пошкодження, які знижують несучу здатність та довговічність або перешкоджають нормальній реалізації захисних функцій (забезпечення герметичності, тепло-, звуко-, гідроізоляції тощо)».

Співвідношення фактичних експлуатаційних характеристик з проектними та нормативними вимогами з урахуванням граничних станів конструкцій та/або основ відповідно до вимог ДБН В.1.2-14-2018 «Загальні принципи забезпечення надійності та конструктивної безпеки будівель, споруд» [1], який оцінюється показником «категорія технічного стану».

Згідно п.5.2 ДСТУ-Н Б.В.1.2-18:2016 «Настанови щодо обстеження будівель і споруд для визначення та оцінки їх технічного стану» [2] технічний стан окремих будівельних конструкцій характеризують однією з чотирьох категорій:

- а) «1» - нормальний;*
- б) «2» - задовільний;*
- в) «3» - не придатний до нормальної експлуатації;*
- г) «4» - аварійний».*

Усі будівлі (споруди) незалежно від їх призначення, форми власності, віку, капітальності, технічних особливостей підлягають періодичним обстеженням з метою оцінювання їх технічного стану та паспортизації, а також прийняття обґрунтованих заходів із забезпечення надійності та безпечності при подальшій експлуатації (консервації). Звичайно роботи з обстеження технічного стану будівельних конструкцій будівель та споруд виконують у два етапи:

- 1) попереднє або загальне обстеження;
- 2) детальне інструментальне обстеження (не виключається проведення обстеження в один етап).

У процесі обстеження конструкцій виконують такі види робіт: попередній візуальний огляд конструкцій; вивчення технічної документації; ознайомлення з особливостями існуючого й майбутнього технологічних процесів і режимів експлуатації; інженерно-гідрометеорологічні дослідження; детальний натурний огляд, обміри конструкцій і виявлення дефектів; відбір і лабораторний аналіз зразків матеріалів конструкцій; визначення дійсних та планових навантажень і впливів, установлених розрахункових схем та виконання перевірочних розрахунків несучих конструкцій. За необхідності можуть бути проведені дослідження конструкцій або їх фрагментів у натурних умовах. Частина перелічених видів робіт може проводитись як на першому попередньому етапі обстеження, так і на другому - детальному. Попередні або загальні обстеження

починаються з огляду споруд і їх конструкцій, ознайомлення з технічною документацією та іншими матеріалами, які допомагають скласти уявлення про обстежуваний об'єкт. На цьому етапі виявляють явні дефекти й пошкодження, роблять обміри, рисунки, фотографії, використовують прості прилади, виявляють місця, де необхідне більш детальне обстеження за допомогою діагностичної техніки: інструментів, приладів тощо.

За результатами попереднього обстеження повинні бути виявлені відхилення від проектних даних з об'ємно-планувальних, конструкторських рішень, з вигляду й характеру навантажень, включаючи природно-кліматичні впливи. При відсутності проектно-технічної документації або її некомплектності необхідно виконати попередні обмірювання конструкцій та робочі креслення будівель і споруд. Згідно п.6.4.2 ДСТУ-Н Б.В.1.2-18:2016 «Настанови щодо обстеження будівель і споруд для визначення та оцінки їх технічного стану» [2]: *«Результатом попереднього обстеження може бути попередній висновок про технічний стан об'єкта, за необхідності, - попередні рекомендації з його експлуатації та програма основного (детального) обстеження».*

Детальне обстеження виконують для збирання остаточних максимально достовірних і обґрунтованих даних з оцінювання технічного стану будівельних конструкцій, які є основою для обрання конструктивних, технологічних і організаційних рішень із підсилення конструкцій, про методи подальшої експлуатації й проведення ремонтів будівель і споруд.

Обстеження дають можливість виявити найбільш характерні дефекти та розробити рекомендації стосовно ремонту й підсилення конструкцій. Кожний дефект у будівельних конструкціях є відхиленням від технічних вимог і може викликати порушення нормальної роботи споруди. Один дефект може викликати появу інших.

Таким чином, обстеження будівель та споруд із метою встановлення їх технічного стану - це комплекс заходів з визначення й оцінювання фактичних значень параметрів, що контролюються, та які характеризують експлуатаційний стан, придатність і працездатність об'єктів обстеження та параметрів, що визначають можливість їх подальшої експлуатації чи необхідність відновлення й підсилення. Для повного та об'єктивного дослідження будівельних об'єктів при вирішенні завдань судових експертиз і експертних досліджень необхідне використання висновків про технічний стан цих об'єктів, що складені за результатами попередніх обстежень спеціалізованими організаціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ДБН В.1.2-14:2018 «Загальні принципи забезпечення надійності та конструктивної безпеки будівель і споруд» (затверджено наказом Мінрегіону від 02.08.2018 № 198).

2. ДСТУ-Н Б.В.1.2-18:2016 «Настанови щодо обстеження будівель і споруд для визначення та оцінки їх технічного стану» (прийнято наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 02.07.2016 № 213).

Віталій Переяслов

старший науковий співробітник сектору лінгвістичних досліджень лабораторії лінгвістичних, мистецтвознавчих та психологічних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна

Інна Копитіна

наукова співробітниця сектору лінгвістичних досліджень лабораторії лінгвістичних, мистецтвознавчих та психологічних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА КІБЕРХАРАСМЕНТУ

Найперше питання, яке постає перед експертом у дослідженні матеріалів, що містять форми вираження харасменту, - це наскільки лінгвіст компетентний робити висновки з цього питання.

Великий тлумачний словник української мови визначає харасмент як порушення недоторканності приватного життя особи, переслідування, домагання та ін.

У нашій роботі ми зосередимо увагу на особливостях дослідження текстів повідомлень із різних соціальних мереж на предмет виявлення висловлювань з комунікативною метою переслідувань або домагань.

Кіберпереслідування – це переслідування або знущання над особою іншою людиною або групою осіб у соціальній мережі. Кіберхарасмент схожий на звичайне переслідування, де переслідувач за допомогою негативної інформації здійснює психологічний тиск на переслідувану особу. Кіберпереслідування є не менш небезпечним і агресивним, ніж кібервійна, стеження, диверсії тощо, метою якого є – дати зрозуміти переслідуваному, що що із ним може статись щось неприємне. Така комунікативна мета за своєю іллокутивною силою наближає переслідування до комунікативного акту погрози. Метою кіберпереслідування є – залякати жертву, вселити в неї страх, що вона більше не має приватного життя. Поширеною формою кіберхарасменту є сексуальне переслідування в соціальній мережі.

Закон України №2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» дає таке визначення сексуальних домагань: «сексуальні домагання – дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування». Власне, словесно виражена форма домагань і є предметом дослідження експерта лінгвіста.

Юристи часто констатують поверховість лінгвістичної сторони дослідження у справах про харасмент, натомість наявне повсякчасне тлумачення

питань, які входять до повноважень суду: «факт харасменту в дійсності не відбувався», «з огляду на недостатність доказів, що свідчать про акт харасменту» тощо.

Питання про харасмент постає перш за все у зв'язку з довготривалим уживанням стилістично забарвленої лексики: вульгаризмів, обценної, зниженої. Такі факти входять до компетенції експерта лінгвіста.

Наступне питання, яке повинен визначити для себе експерт у справі про наявність / відсутність висловлювань у формі харасменту, - у якій мірі враховувати екстралінгвістичну ситуацію, аналізуючи факт харасменту. Цілком логічним у таких випадках є врахування усього мовленнєвого акту і його ситуативного контексту. Нажаль, експерт не завжди отримує необхідний обсяг матеріалів, а лише протокольне текстове відтворення деяких фактів. Про позамовні, невербальні або інтонаційні особливості ситуації, нажалі, питання навіть не постає. Тому експерт не має можливості дослідити, наприклад, інтонаційну картину висловлювання, жести, міміку тощо.

При дослідженні об'єктів на предмет виявлення ознак харасменту важливо звертати увагу на такі властивості тексту: інформативність, зв'язність, цілісність, завершеність, обробленість відповідно до стилю та норм комунікативної ситуації, інтенціональність (прагматична обумовленість). Варто підкреслити, що комунікативний намір адресанта підпорядковує собі формальні, змістові, функціональні особливості тексту, які витікають з його мотивів. Власне, те, що мотив або задум є першопричинами кожного мовленнєвого висловлювання, уже доведено експериментальним шляхом [2, с. 108]. Цей факт обумовлює доцільність застосування лінгвопрагматичного підходу для дослідження тексту, відповідно до якого оцінка цілого є точкою відліку для оцінки частин [1, с. 70].

Комунікативні наміри можуть декларуватися мовцем, бути явно вираженими, але не обов'язково правдивими: «Я за тобою стежу; ти не зможеш від мене сховатись», а можуть, що буває значно частіше, бути завуальованими, прямо не окресленими, прихованими: «Хто знає, що може статись у темному провулку» тощо. Встановлення таких інтенцій здійснюється з опорою на загальний зміст тексту, його основну думку, композицію, ключові слова та вирази, пресупозиції тощо.

Для виявлення фактів харасменту доцільно знайти в тексті лексеми зі значенням:

- а) погрози заподіяти насильство або шкоду особі;
- б) погрози заподіяти шкоду майну особи;
- в) образи фізичних, психологічних, інтелектуальних якостей особи;
- г) сексуального характеру, які можуть призвести до сексуальних домагань;
- д) будь-якої негативної конотації і стосується певної особи.

При встановленні висловлювань, виражених у формі харасменту, експерту доцільно послуговуватись такими методами:

1. Лексико-семантичний (враховуючи компонентий) – для встановлення різноманітних мовних значень та виявлення мовленнєвого смислу;

2. Семантико-синтаксичний – для визначення змісту та комунікативних функцій висловлювань;

3. Логіко-граматичний – для встановлення затекстового компонента та пресупозицій;

4. Лінгвостилістичний – для визначення особливостей стилю, жанру, композиції, мовленнєвих засобів та прийомів впливу, якими автор досягає адекватного розуміння його повідомлення;

5. Контент-аналіз – для встановлення смислового значення кількісних характеристик шуканих явищ у тексті;

6. Лінгвосеміотичний – для аналізу взаємодії вербальних та невербальних знаків у тексті;

7. Контекстуального аналізу – для опису закономірностей і особливостей функціонування мовних одиниць;

8. Дискурсивного аналізу – для врахування функціонування мовленнєвих одиниць у соціокультурному контексті.

У нашому дослідженні ми лише окреслили основні риси лінгвістичного дослідження кіберхарактеру. Безумовно, це явище потребує глибшого, ґрунтовнішого наукового пошуку, що стане перспективним завданням подальших розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голев Н.Д. Юрислінгвістика и прагматика: о двух стратегиях обвинения в словесной инвективе и защиты от него: сайт URL: <http://lingvo.asu.ru/golev/articles/v78.html> (дата звернення: 04.12.2022).

2. Лурия А.Р. Письмо и речь: Нейролингвистические исследования: учеб. пособие для студ. психол. фак. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2002. 352 с.

3. Великий тлумачний словник української мови: URL: <https://slovnyk.me/dict/vts/характер> (дата звернення: 04.12.2022).

Андрій Рудоменко

головний судовий експерт сектору досліджень у сфері інформаційних технологій Сумського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Суми, Україна

СКЛАДАННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ТА СЛОВЕСНОГО ПОРТРЕТА ЗА ОЗНАКАМИ ЗОВНІШНОСТІ

Складання словесного портрета людини в зв'язку з своєю специфічністю застосовується в криміналістичній практиці для розшуку та ототожнення осіб за ознаками зовнішності, а також у судовій медицині у процесі ідентифікації тієї чи іншої особи.

Словесний портрет - це візуально-суб'єктивний опис людини що несе на меті розшук та ідентифікацію особи за ознаками зовнішності.

Вперше запропонований наприкінці 19 ст. франц. криміналістом-антропологом А. Бертільйоном і опублікований ним під назвою «Інструкція по опису прикмет».

Словесний портрет починається з опису загальнофізичних ознак, якими певною мірою обумовлені особливості анатомічної будови тіла людини та її зовнішні функції. Серед загальнофізичних ознак зовнішнього вигляду виділяють стать, вік, антропологічний тип (раса, національність, народність) та загальну статуру. Статура визначається фізичним розвитком людини, її косном'язових тканин, яке може бути атлетичним, середнім, щільним, слабким, кремезним і т.д. (див. зображення -1,2).

Зображення - (1)

Зображення - (2)

Важливим в складанні суб'єктивного портрету особи є дотримання послідовності опису елементів зовнішності. Спочатку характеризуються загальні елементи, потім окремі області тіла (обличчя, шия, руки, ноги) потім функціональні ознаки зовнішності та інші особливості. Кожен із анатомічних елементів характеризується за формою, розміром, структурою, кольором.

Окрім ознак, які властиві певній особі, підлягають також супутні ознаки зовнішності, а саме одяг та його елементи.

Також при виявлених ознаках, відзначаються особливі прикмети, що несуть велике інформаційне значення для більш точного опису особи. Велике значення відіграють особливі прикмети особи, що відносяться до вроджених або набутих ознак, які зустрічаються індивідуально, переважно до описуємої особи. Анатомічними ознаками будуть: шрами, татуювання, родимки, родимі плями тощо. Функціональними особливостями - дефекти опорно-рухового апарату та інше. Серед особливих виділяють які сприймаються візуально та перебувають у відкритих частинах тіла. Прикмети які важливі при здійсненні розшуку злочинців, або осіб які зникли.

При описі анатомічних ознак зовнішності відзначаються переважно характеристики відкритого обличчя як найінформативніший матеріал для складання суб'єктивного портрету за ознаками зовнішності, а саме розмір абсолютних та відносних величин, контур, форма, положення до горизонталі або вертикалі, також колір (волосся, шкіри, очей, окремих частин обличчя).

Суб'єктивний портрет - це зображення особи, виготовлене відповідно до уявлення про її зовнішність яка сформувалась в особливий час у свідомості іншої людини та може це відтворити за певних умов в тій чи іншій формі.

Суб'єктивні портрети бувають мальованими, композиційно-мальованими що складає в собі декілька мальованих портретів з котрих в свою чергу складається одне більш реалістичне (подібне) зображення. Композиційно-фотографічний портрет складається з низки підібраних зображень та фотозображень які аплікаційно сформовані та складають одне ціле і мають вдосконале, чітке, зображення. Комплексне зображення має властивість вмістити в собі всі елементи котрі в своїй сукупності несуть складене зображення.

Мальований портрет найчастіше виготовляється особою котра має певний хист або навички до малювання. Та може бути виготовлений самим носієм уявного образу або, за його допомогою, спеціалістом в даній сфері.

Виготовлення суб'єктивного портрета складається з багатогранного психологічного підґрунтя до котрого приділяється все описане вище, це дуже цікава робота і несе в собі величезну кількість тонкощів, досягнути які лише з практикою та наполегливою роботою в цій галузі. (див. зображення -3,4,5).

Зображення - (3)

Зображення - (4)

Зображення – (5)

Повний опис зовнішності, це не проста справа, тут слід враховувати всі анатомічні особливості, крок за кроком характеризувати кожну частину тіла, обличчя. Подібні практики часто застосовуються в психології, але глибше тема створення правильного словесного портрета людини торкається криміналістики, де це особливо важливо.

Марат Саргсян

кандидат педагогических наук, эксперт отдела экспертиз обстоятельств ДТП, технического состояния транспортных средств и транспортно-трассологических экспертиз «Национального бюро экспертиз» Национальной академии наук Республики Армения, г. Ереван, Республика Армения

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРЕДЕЛЬНОЙ СКОРОСТИ ТРАНСПОРТНОГО СРЕДСТВА, ДОСТАТОЧНОЙ ДЛЯ ПЕРЕВОРОТА ДРУГОГО ТРАНСПОРТНОГО СРЕДСТВА, УЧАСТНИКА СТОЛКНОВЕНИЯ

Для реконструкции механизма дорожно-транспортного происшествия (ДТП) эксперту в первую очередь необходимо определить место столкновения транспортных средств (ТС), участвующих в ДТП, их положение в момент столкновения, а также скорости в момент столкновения. Экспертная практика показывает, что очень часто представляемые на экспертизу исходные данные бывают неполными, а схема места происшествия иногда бывает составлена небрежно, в частности не сохранены масштабы, что имеет для эксперта ключевое значение при восстановлении механизма аварии и выяснении истинных обстоятельств ДТП. В дополнение важно подчеркнуть, что проблема усугубляется отсутствием валидированных методик экспертного определения вышеуказанных параметров. К примеру, если на схеме места ДТП зафиксирован след оставленный колесами транспортного средства, но не указан характер следа (занос, опрокидывание, траектория движения ТС до и после ДТП и т.д.) или если в исходных данных отсутствует зафиксированное значение скорости ТС на спидометре панели управления, то эмпирическим путем невозможно определить скорости непосредственно перед столкновением участвующих ТС.

Нарушение устойчивости автомобиля может быть вызвано не только его неисправностью, но и произвольным изменением направления движения (отклонениями с полосы движения то в одну, то в другую сторону), скольжением по дорожному покрытию, опрокидыванием. Нарушению устойчивости автотранспорта может поспособствовать также отклонение последнего от маршрута следования с выездом на соседнюю или встречную полосу, либо выездом на обочину (независимо от воли водителя), а также переворачивание ТС после получения удара от другого автомобиля, участвующего в ДТП. В перечисленных выше аналогичных случаях, с учетом предмета доказывания, при определении круга задач, которые могут быть решены экспертом - автотехником в рамках судебной экспертизы обстоятельств ДТП, как правило, определяется предельная минимальная скорость движения автомобиля, то есть та предельная скорость, которая необходима для нарушения устойчивости получившего удар автомобиля и в итоге приведшая к его опрокидыванию [1].

В судебно-экспертной практике нередки случаи, когда эксперт - автотехнику необходимо определить предельную минимально допустимую скорость движения ТС при столкновении, достаточную для опрокидывания другого транспортного средства, участвовавшего в ДТП. Уместно отметить, что

на сегодняшний день методологические подходы по решению данного вопроса широко представлены в специализированной литературе в области судебно-автотехнических экспертиз. В данной работе, в частности использовано одно из аналогичных справочно-методических пособий по производству судебных автотехнических экспертиз подготовленное Б.М. Тишиным [2]. В упомянутом справочно-методическом пособии скорость наезжающего ТС при ДТП определяется расчетом подъема центра массы при перевороте ТС, воспринимающего удар, при этом в методическом обосновании решения рассматриваемого построения логической последовательности исследований и понимания процессов взаимодействия объектов ДТП использован закон сохранения энергии [3].

В качестве примера рассмотрим случай из нашей экспертной практики, а именно столкновение автомобилей «BMW 318i» и «VAZ 2110», когда в ходе столкновения автомобиля «VAZ 2110» с автомобилем «BMW 318i» произошло опрокидывание последнего. С учетом методического подхода изложенного в работе [2] были выполнены расчеты по определению минимальной скорости при которой автомобилю марки «VAZ 2110» необходимо было бы столкнуться с автомобилем «BMW 318i», чтобы произошло его опрокидывание. При выполнении расчетов для ситуационного упрощения ДТП, были приняты следующие исходные допущения: а) столкновение произошло во взаимно перпендикулярном или почти во взаимно перпендикулярном положении; б) в обоих автомобилях участвующих в ДТП находились только водители со средним весом каждого водителя ~ 75 кг. Следует отметить, что при проведении судебных автотехнических экспертиз у эксперт - автотехников, по большей части, возникают проблемы связанные с отсутствием сведений о месторасположении высоты центра массы ТС, так как данная характеристика не указывается в руководстве по эксплуатации автомобиля. Для данного описываемого случая, при проведении экспертных исследований были использованы как автомобильные порталы, в частности autonet.ru, так и PC Crash программа по реконструкции ДТП [4].

Так, согласно базы данных компьютерной программы PC Crash (версия 12.1.0.31a), при выполнении расчетов расстояние между задними колесами (колея) автомобиля марки «BMW 318i» было принято 1,5м, а высота центра масс h_g с водителем или без него - 0,65м.

При столкновении в момент переворота отклонение от центра тяжести Δh автомобиля марки «BMW 318i» было определено по следующей формуле (1):

$$\Delta h = h' - h_g = 0,99 - 0,65 = 0,34 \text{ м} \quad (1)$$

где - h' , это отклонение центра тяжести автомобиля марки «BMW 318i» рассчитанное от центра его задней оси (см. формулу 2).

$$h' = \sqrt{\left(\frac{B}{2}\right)^2 + h_g^2} = \sqrt{\left(\frac{1,5}{2}\right)^2 + 0,65^2} \approx 0,99 \text{ м} \quad (2)$$

Это означает, что опрокидывание автомобиля марки «BMW 318i» произойдет при условии, если центр массы транспортного средства,

перемещаясь по радиусу h' , относительно неподвижного в поперечном направлении колеса, через которое происходит опрокидывание, окажется поднятым на высоту Δh .

Рассматривая находящийся в движении автомобиль, как тело совершающее работу, по формуле (3) определим работу, которая в данном случае была произведена автомобилем марки «VAZ 2110» по подъему центра массы на высоту переворота автомобиля марки «BMW 318i»:

$$A = m_{Vaz} \cdot g \cdot \Delta h = 1095 \cdot 9,81 \cdot 0,34 \approx 3653 \text{ Дж} \quad (3)$$

где: $m_{Vaz} = 1020 + 75 = 1095$ кг - полная масса автомобиля марки «VAZ 2110» (с водителем),

$g = 9,81 \text{ м/с}^2$ ускорение свободного падения (физическая постоянная).

С другой стороны, работа, определяемая зависимостью (3), с учетом закона сохранения энергии, должна быть равна кинетической энергии движущегося до столкновения автомобиля марки «VAZ 2110», чтобы при столкновении он мог, ударив сбоку автомобиль марки «BMW 318i», его перевернуть.

Вычисляемая величина кинетической энергии, которая, как известно, зависит от массы тела (m) и скорости (v), и равна половине от произведения массы на квадрат скорости (см. формулу 4):

$$E_{kin} = A = \frac{m_{Vaz} \cdot v_{min}^2}{2} \quad (4)$$

позволяет определить скорость автомобиля марки «VAZ 2110» (см. формулу 5):

$$v_{min} = \sqrt{\frac{2 \cdot E_{kin}}{m_{Vaz}}} = \sqrt{\frac{2 \cdot 3653}{1095}} \approx 2,58 \text{ м/с} \text{ или } \approx 9,3 \text{ км/ч.} \quad (5)$$

Следует отметить, что вычисленное по формуле (5) значение скорости получено при условии, что: а) вся кинетическая энергия автомобиля марки «VAZ 2110» будет затрачена на разворот автомобиля марки «BMW 318i»; б) сталкивающиеся автомобили рассматриваются как «абсолютно твердые тела». В действительности столкновение транспортных средств неизбежно сопровождается возникновением на них значительных механических повреждений, благодаря чему часть кинетической энергии в ходе столкновения расходуется на образование деформаций, определение которых количественно не представляется возможным из-за отсутствия соответствующей надежной методики по экспертному исследованию дорожно - транспортных ситуаций, расчета параметров движения ТС, а также анализа действий и возможностей водителей. Следовательно, можно утверждать, что приведенное расчетное значение скорости 9,3 км/ч не выше фактической скорости которая необходима для опрокидывания ТС при столкновении, что равноценно остановке автомобиля на месте происшествия без причинения им механических повреждений. В силу этого, подводя итог по данному конкретному делу, можно лишь утверждать, что

скорость автомобиля марки «VAZ 2110» при столкновении составляла более 9,3 км/ч.

Таким образом, определение предельной минимальной скорости ТС при столкновении имеет чрезвычайно важное значение в ходе осуществления судебно-экспертных исследований обстоятельств дорожно-транспортных происшествий. Наряду с этим, в рамках данного подвида судебно-экспертного исследования особое внимание необходимо уделять техническим расчетам обосновывающим минимальные предельные скорости транспортных средств при столкновении, которых было бы достаточно для переворота другого транспортного средства, участвующего в столкновении. И в заключение важно отметить, что с реализацией на практике предложенного в статье алгоритма расчета, при проведении экспертных исследований, с достаточной достоверностью, возможно восстановить обстоятельства ДТП.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Базилян Н.А., Балаян Р.М. Экспертиза дорожно-транспортных происшествий (Учебное пособие)/Ереван.: Армянская аграрная академия, 2003. 215 с.
2. Тишин Б.М. Автотехническая экспертиза: справочно-методическое пособие по производству судебных экспертиз. М.: Инфра-Инженерия, 2018. 252 с.
3. Лазарев М.В. Определение скорости транспортного средства, достаточной для опрокидывания другого транспортного средства/М.: Теория и практика судебной экспертизы, № 1 (9), 2008. с. 98-99.
4. PC CRASH Программа реконструкции ДТП. версия12.1.0.31a.

Ольга Холодова

кандидатка технічних наук, доцентка, старша наукова співробітниця лабораторії економічних та товарознавчих досліджень Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, м. Дніпро, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В КОНТЕКСТІ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ МАТЕРІАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВЛАСНИКУ ЗНИЩЕНОГО АБО ПОШКОДЖЕНОГО МАЙНА ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

З початком збройної агресії Російської Федерації на території України рухоме майно різних видів, у тому числі і залізничні вагон, зазнало і продовжує зазнавати втрат, пошкоджень або знищень. У зв'язку з цим комплексна судова товарознавча та залізнично-транспортна експертиза з метою визначення матеріального збитку, завданого внаслідок пошкодження залізничних вагонів, є одним із затребуваних напрямків у судово-експертній діяльності.

Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326 (далі по тексту - Порядок визначення шкоди та збитків №326) [1].

Порядком визначення шкоди та збитків №326 встановлено, що визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за напрямками. Згідно з пунктом 14 Порядку визначення шкоди та збитків №326, одним із таких напрямків є прямі збитки підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна.

Визначення шкоди та збитків підприємств здійснюється відповідно до методики, затвердженої спільним наказом Мінекономіки та Фонду державного майна, за погодженням з Мінреінтеграції.

П. 7 Порядку визначення шкоди та збитків №326 передбачено, що судовими експертами під час визначення шкоди та збитків можуть застосовуватися методики проведення судових експертиз, які внесені до Реєстру методик проведення судових експертиз, методичні рекомендації тощо.

При виконанні судових товарознавчих експертиз з визначення розміру матеріальної шкоди, завданої власнику знищеного або пошкодженого майна внаслідок збройної агресії Російської Федерації, використовуються Національний стандарт №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затверджений Постановою КМ України від 10.09.2003 року № 1440, методичні рекомендації «Судово-товарознавча експертиза по визначенню розміру матеріальної шкоди, завданої власнику пошкодженого майна / А.І. Лозовий, В.М. Губарева, О.С. Донцова, А.А. Посохов, . – Х.: ХНДІСЕ, 2006 – 44 с. (0106U000860), методика визначення вартості майна / А.І. Лозовий, О.С. Донцова, В.М. Губарева. – Х.: ХНДІСЕ, 2004 – 112 с. (реєстраційний код у Реєстрі методик проведення судових експертиз 12.1.15), методика «Загальний

підхід до експертної оцінки машин, обладнання при проведенні судово-товарознавчих експертиз» (реєстраційний код у Реєстрі методик проведення судових експертиз 12.1.13).

У відповідності до положень Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», а саме, статті 7 «Випадки проведення оцінки майна»: «Оцінка майна проводиться у випадках, встановлених законодавством України, міжнародними угодами, на підставі договору, а також на вимогу однієї із сторін угоди та за угодою сторін. Проведення оцінки майна є обов'язковим у випадках визначення збитків або розміру відшкодування у випадках, встановлених законом» [2].

За методичними рекомендаціями «Судово-товарознавча експертиза по визначенню розміру матеріальної шкоди, завданої власнику пошкодженого майна» (0106U000860) розмір матеріальної шкоди по майну, яке значно пошкоджене, не підлягає відновленню або відновлення є недоцільним, збиток дорівнює вартості виробу з урахуванням зниження якості від природного зносу, що виник до пошкодження внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Основу будь-якого експертного дослідження складає практичне вживання конкретних прийомів і методів дослідження об'єктів експертизи. Методика експертних товарознавчих досліджень є сукупністю певних етапів проведення експертизи і методів, які використовуються в процесі дослідження товарних об'єктів, з метою вирішення поставлених перед експертом питань. З'ясувати зміст методики проведення такого роду товарознавчих експертиз означає, перш за все, зрозуміти організацію (процес) використання конкретного методу або сукупності підходів при дослідженні певних об'єктів експертизи. В той же час, методи дослідження об'єктів різноманітні як за своїми видами, так і за змістом, та у кожному конкретному випадку використання тих або інших, залежать від групи товарів, що підлягають дослідженню, і поставлених перед експертизою завдань.

Щоб одержати об'єктивні результати, експерт в своїй роботі повинен дотримуватись певного алгоритму проведення товарознавчого дослідження. Практика свідчить – якщо експерт проводить дослідження в визначеній послідовності, керуючись розробленими в теорії і використовуваними на практиці рекомендаціями, то це багато в чому визначає якість їх роботи. При плануванні досліджень експертом-товарознавцем враховується специфіка справи, характер об'єктів, їх кількість, методи дослідження, послідовність вивчення об'єктів і документів, можливість використання інструментальних засобів, фотографування, необхідність залучення фахівців спеціалізованих сервісних підприємств та ін.

Технологія проведення товарознавчого дослідження по визначенню розміру шкоди, припускає поділ процесу на декілька основних етапів, що є загальними для різних категорій об'єктів:

визначення мети та бази оцінки при проведенні експертного товарознавчого дослідження;

вивчення наданих документів та запит необхідної інформації щодо об'єктів дослідження;

проведення огляду та ідентифікації об'єктів дослідження;

оцінка показників якості пошкоджених об'єктів;

методичні положення оцінки розміру матеріальної шкоди, завданої власнику пошкодженого майна, на основі експертної практики.

У випадках вирішення питань щодо вартості відсутнього майна особа або орган, що призначила експертизу повинна зазначити, на підставі яких матеріалів справи (що містять відомості про відсутні об'єкти) повинна провадитись експертиза (рахунки, товарно-транспортні накладні, описи в позовних заявах, протоколах допиту потерпілих та ін.), і надати експертові ці матеріали (їхні копії) або навести ці відомості у постанові (ухвалі) про призначення експертизи) [3].

Дуже важливими є данні первинної фіксації при визначенні шкоди приватним та юридичним особам, що надаються заявником для проведення експертизи. Якісний підбір вихідних даних заявником суттєво впливає на можливість виконання та якість виконаної експертизи.

Первинна вартість майна визначається відповідно ринковим цінам, що сформувалися в торговій мережі на території України на товари аналогічного асортименту (призначення, оформлення, виконання, якості), з урахуванням інформації, одержаної в ході проведення порівняльного аналізу, цінових пропозицій різних джерел.

Інформація про первинні ціни використовується з рекомендованих при проведенні товарознавчих досліджень джерел – цінових комерційних пропозицій викладених у друкованих джерелах діючих на території України шляхом моніторингу спеціалізованих веб-сайтів, розміщених у мережі Інтернет, цін ринку регіону – підприємств, що реалізують продукцію аналогічного асортименту (магазини і ринки) на даний період часу.

Процес розгляду питання ціни виробів при проведенні товарознавчих досліджень базується як на розгляді наданих вихідних даних про об'єкти, так і на доступній ринковій інформації з різних джерел та документів. Адекватність оцінки і встановлення ринкової вартості досліджуваних об'єктів визначається з урахуванням необхідної маркетингової цінової інформації по кожному об'єкту на ринку купівлі-продажу.

Основними елементами порівняння є товарознавчі характеристики подібного майна за місцем його розташування, фізичними та функціональними ознаками, умовами продажу тощо. Коригування вартості подібного майна здійснюється шляхом додавання або вирахування грошової суми із застосуванням коефіцієнта (відсотка) до ціни продажу (пропонування) зазначеного майна або шляхом їх комбінування.

Розрахунковий процентний показник зниження якості від природного зносу за період експлуатації визначається за даними з актів технічного стану на кожну одиницю майна (до пошкодження майна) (з урахуванням даних про інтенсивність використання, функціональну спрямованість та ін.) на підставі

методики «Загальний підхід до експертної оцінки машин та обладнання при проведенні судово-товарознавчих експертиз».

Визначення розміру реальних збитків здійснюються із урахуванням таких основних методичних настанов:

Розмір матеріальної шкоди по майну, яке значно пошкоджене, не підлягає відновленню або відновлення є недоцільним, збиток дорівнює вартості виробу з урахуванням зниження якості від природного зносу, що виник до пошкодження внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

У якості вихідних даних експерту необхідно мати дані щодо:

ступеня пошкодження та / або ремонтпридатності майна на момент оцінки (зруйноване або пошкоджене);

характеристики фізичного стану до пошкодження.

Підсумовуючи вищевикладене слід зазначити, що висновок експерта в подальшому буде використаний судом як один із видів доказу, тому вихідним даним, які надаються разом із заявою чи ухвалою, постановою на проведення експертизи, необхідно приділяти особливу увагу.

Експертна практика Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України свідчить, що до затвердження Порядку визначення шкоди та збитків №326 з метою визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, можливо використання чинних методик, що містяться у Державному реєстрі методик проведення судових експертиз, у тому числі, «Методика проведення судово-товарознавчих експертиз по визначенню розміру матеріальної шкоди, завданої власнику пошкодженого майна».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. №326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 07.12.2022).

2. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001. №2658-ІІ/ІІ. ОВУ. 2001. № 34. Ст.1577 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (дата звернення 07.12.2022).

3. Методика оцінки майна: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 № 1891. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1891-2003-п#Text> (дата звернення 07.12.2022).

Напрям № 10
Міжнародний досвід і перспективи розвитку
судово-експертної діяльності

Ольга Дубровська

завідувачка організаційно-методичного відділу державної спеціалізованої установи «Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України», м. Київ, Україна,

Аріна Легедза

завідувачка судово-медичного відділу державної спеціалізованої установи «Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України», м. Київ, Україна,

Богдан Марчук

лікар судово-медичний експерт державної спеціалізованої установи «Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України», м. Київ, Україна

**АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПОМЕРЛИХ ОСІБ ПРИ
ВИЯВЛЕННІ МАСОВИХ ПОХОВАНЬ ТА ЇХ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.**

Реалії сьогодення в Україні – це надзвичайна ситуація, обумовлена повномасштабними воєнними діями і тимчасовою окупацією частини території, яка супроводжується масовою загибеллю, як військових так і цивільних людей, коли постає питання щодо осіб зниклих безвісті за особливих обставин та ідентифікації невпізнаних тіл (останків) померлих (загиблих) осіб [1, Розділ I]. За таких умов вкрай необхідним є удосконалення нормативно-правої бази, яка б сприяла в регулюванні та оптимізації роботи органів та структур державної влади. Міжнародні організації, які мали досвід з ідентифікації невпізнаних тіл, запропонували свою допомогу у вирішенні питань організації та методологічного підходу до процесу ідентифікації тіл невпізнаних осіб.

Для накопичення і централізації відомостей та даних щодо осіб, зниклих безвісті за особливих обставин, а також обліку інформації, необхідної для їх ефективного розшуку, в Україні був створений Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісті за особливих обставин (далі-Реєстр) системи Міністерства внутрішніх справ України (далі - ЄІС МВС) [1, Розділ V]. Внесення до Реєстру відомостей про осіб, зниклих безвісті за особливих обставин та їх розшук забезпечують: Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісті за особливих обставин, Національна поліція України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Національна гвардія України, місцеві органи виконавчої влади. Завдання наповнення Реєстру

інформацією про невпізнані тіла (останки) померлих (загиблих) осіб, покладене на Національну поліцію України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство розвитку громад та територій України, місцеві органи виконавчої влади. Внесення інформації про невпізнані тіла (останки) померлих (загиблих) осіб («особливі прикмети, вік, статура тощо, одяг і особисті речі, зразки та профілі ДНК...») у разі неможливості їх ідентифікації, передбачено Міністерством охорони здоров'я України та Експертною службою Міністерства внутрішніх справ України [2].

Парламентом був прийнятий та 09.07.2022 підписаний президентом України Закон «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», який увійде в дію 06.02.2023, згідно з яким, обов'язковій державній реєстрації підлягає геномна інформація невпізнаних трупів людей, їх останків та частин тіла та відібраних біологічних зразків осіб, зниклих безвісти, відомості про виявлення яких унесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань [3, ст.5. п.п. 5,6].

Наприкінці вересня 2022 року був підготовлений проект угоди про співпрацю між Україною та Міжнародною комісією з питань зниклих безвісти (МКЗБ) за підтримки та під егідою штаб-квартири МКЗБ в Гаазі (Нідерланди) в зв'язку із труднощами, які виникають під час розшуку зниклих безвісти, чії родичі виїхали з України. Водночас ішлося про можливість направлення до ДНК-лабораторій, розташованих в Гаазі складних зразків, які не вдалося ідентифікувати в Україні. Мета угоди – налагодити співробітництво між Україною та МКЗБ з питань обліку та /або розшуку осіб, зниклих безвісти, у тому числі для встановлення та ідентифікації тіл невпізнаних осіб.

Для здійснення пошуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, їх останків, розшук і фіксацію місць поховань таких осіб, вилучення тіл (останків) померлих (загиблих), вивезення їх з місць захоронення на підставі наказу Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (посадової особи Мінреінтеграції) за погодженням з НП, СБУ ДСНС і об'єднаним оперативним штабом Збройних Сил, утворюються пошукові групи [4, п.9]. Після вилучення тіл (останків) померлих (загиблих) осіб, складається «Протокол» щодо кожного вилученого окремого тіла (останків) померлого (загиблого), в який вносяться відомості щодо «механічних ушкоджень тіла (останків), особливі прикмети, знайдених на тілі або біля тіла речей, документів та інших предметів, які можуть допомогти ідентифікації», матеріали відео-, фотофіксації [4, п.17]. Фактично вилучення тіл (останків) померлих (загиблих) пошуковою групою повинно бути слідчою (розшуковою) процесуальною дією в межах кримінального провадження – ексгумацією трупа (трупів), яка здійснюється на підставі постанови прокурора зі складанням Протоколу, під час якої труп виймається з місця поховання, а судово-медичний експерт у якості спеціаліста оглядає труп і в разі необхідності вилучає біологічний матеріал, після чого труп може бути доставлений до відповідного експертного закладу для проведення експертизи [5, ст.ст. 71, 239]. Проте, характер взаємодії між Уповноваженим з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин та прокурором в існуючих процесуальних документах не відображений.

Проведення пошукових робіт здійснюється відповідно до «Інструкції з проведення пошукових робіт», яка затверджується наказом МОЗ України за погодженням з Уповноваженим. Проект «Інструкції» підготовлений МОЗ України, але до теперішнього часу не затверджений [4, п.14]. Органи, уповноважені на облік та/або розшук осіб, зниклих безвісті за особливих обставин, відповідно до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісті за особливих обставин» вносять Уповноваженому пропозиції щодо утворення та персонального складу пошукових груп [4, п.10].

Під час сумісних тренінгів судових експертів КНІСЕ, судово-медичних експертів України, експертів зарубіжних пошукових груп (команд вилучення - DVI), які були організовані Європейським тренінговим центром судово-медичної ідентифікації жертв катастроф для підтримки судових експертів України, з'ясувалося, що в склад команд вилучення – DVI, окрім працівників правоохоронних органів, судово-медичних експертів, входять експерти – спеціалісти різних напрямків знань: з криміналістики, судової археології, антропології, судово-медичної одонтології, психології. В своїй роботі з виявлення, вилучення та первинної ідентифікації трупів (останків) загиблих осіб при надзвичайних ситуаціях вони користуються «Мінесотськими протоколами дослідження трупів підозрілих на насильницьку смерть», виданими правлінням Головного комісара Об'єднаних Націй з прав людини [10]. Протоколи є друкованими формами з позначками для відповідного сортування тіл за допомогою унікальних ідентифікаторів – наліпки зі штрих-кодом, QR-кодом кожного тіла або частини тіла. Вони поєднують дані зовнішнього огляду трупа, зубну карту і ті дані, що стосуються місця, дати та обставин його виявлення, дактилоскопічні відбитки, численні схеми для графічної фіксації ушкоджень. Ці «Протоколи» є зручними для використання, зменшують витрати часу на опис і могли би застосовуватися при вилученні та огляді трупів пошуковими групами та при доставці до судово-медичних установ за умови їх узгодження з нормами внутрішньодержавного права України.

В Україні пошуковими групами трупи загиблих доставляються до спеціалізованих судово-медичних експертних установ, які в організаційно-методичному відношенні підпорядковані Міністерству охорони здоров'я (бюро судово-медичної експертизи, надалі – бюро СМЕ), діяльність яких спрямована на допомогу правоохоронним органам у справах, пов'язаних з розслідуванням злочинів проти життя та здоров'я особи та включає проведення судово-медичної експертизи трупів шляхом розтину для встановлення причини смерті і вирішення інших питань [6,7]. Процесуальні підстави проведення судово-медичної експертизи трупів і порядок залучення експертів для її проведення визначений КПК України [5, ст.ст.242, 243]. Порядок та послідовність виконання експертизи є регламентованими [8, «Спеціальна частина» с.38]. При експертизі трупів невідомих осіб передбачено складання словесного портрету і фотографування трупа за правилами сигналітичної фотографії, підготовка пальців для дактилоскопії та складання Розпізнавальної картки в двох примірниках, один з

яких передається уповноваженій особі, що призначила експертизу. [8, п.2.1.11. с. 41-42].

З метою законодавчого врегулювання порядку взаємодії між процесуально уповноваженими правоохоронними органами та бюро СМЕ спільним наказом МВС України, МОЗ України, Офісу генерального прокурора «Про Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України» від 09.03.2022 № 177/450/46 був визначений «Порядок дій працівників бюро судово-медичної експертизи» [9]. При проведенні експертизи неідентифікованих трупів осіб в бюро СМЕ, в обов'язковому порядку експертом мають бути здійснені заходи для подальшої ідентифікації (фіксація та обов'язкове фотографування особливих прикмет, зубної формули тощо, вилучення та зберігання об'єктів для молекулярно-генетичної експертизи) [9, Гл.ІІІ].

Експерти зарубіжних пошукових груп (команд вилучення - DVI) ознайомили з друкованими формами, які використовуються в міжнародній експертній практиці для посмертної судово-медичної ідентифікації жертв стихійних лих та катастроф.

Interpol DVI Form – Missing Person /ante mortem/ (yellow) - це форма для внесення даних про зниклих безвісті, яка заповнюється членом DVI групи зі слів родичів або близьких особи, зниклої безвісті та містить пункти під номерами для заповнення інформації про цю особу, а саме, персональні дані, дані про одяг, взуття, прикраси, носильні речі та речі, які були при ній, антропометричні дані (зріст, вага, особливості статури), опис тіла, словесний портрет, відомості з медичної документації про перенесені та наявні захворювання, операції, патологічні стани, вади, залежності, одонтологічний статус, наявні імпланти, протези, лінзи, а також сімейне дерево, біологічних родичів, DNA (ДНК)-профілі біологічних родичів, DNA (ДНК) - профіль (якщо він був виділений з речей, які належали зниклому) [11]. Interpol DVI Form – Unidentified Human Remains /post mortem/ (pink)– це форма для внесення даних про знайдені та вилучені трупи, що заповнюється експертами, які досліджують труп. Окрім відомостей про місце виявлення трупа, містить пункти під номерами для заповнення інформації про нього, частина яких збігається з пунктами форми про зниклу безвісті людину щодо персональних даних, даних про одяг, взуття, прикраси, носильні речі та речі, які були при ній, антропометричних даних (зріст, вага, особливості статури), опису тіла, словесного портрету. Додатково вносяться дані внутрішнього дослідження трупа, відбитки пальцевих візерунків, DNA (ДНК)- профіль трупа останків) [12].

Багато трупів, які надходять до бюро СМЕ можна віднести до категорії непридатних для впізнання за зовнішніми ознаками (трупи в стані виразних гнильних змін, скелетовані, обвуглені, розрізнені, фрагментовані частини окремих ділянок тіла різних розмірів та ступеня збереженості). Досвід українських, і зарубіжних спеціалістів свідчить про необхідність комплексного підходу до ідентифікації невпізнаних трупів із застосуванням всього спектру

методів ідентифікації: безпосереднього співставлення інформації, дактилоскопія, порівняльно-анатомічний, остеометричний, порівняльно-мікроскопічний, судово-біологічний краніометричний, рентгенологічний, молекулярно-генетичний методи. Молекулярно-генетичний метод DNA (ДНК)-метод ідентифікації, який є дороговартісним, довготривалим і потребує певних умов забору та зберігання, а саме: для запобігання контамінації (змішування біологічного матеріалу) зразків, а також для захисту працівників при відборі біологічного матеріалу необхідно використовувати засоби індивідуального захисту, а після відбору кожного зразка необхідно змінювати одноразові рукавички та очищати інструменти [13, с.5]. За можливості, від трупа проводиться відбір зразків крові або м'яких тканин (м'язи з глибоких ділянок). В інших випадках зразки кісток і зубів є кращим і часто єдиним джерелом ідентифікації людини. Оскільки кожна кістка або її частина сама по собі є унікальним зразком (через різну деградацію та різний біологічний вміст), найкраще для аналізу ДНК відбирати «важкі» кістки (перевага віддається довгим трубчастим кісткам, не депульпованим зубам)[13, с.19]. Після відбору біоматеріал для ДНК дослідження потрібно якомога швидше доставити до лабораторії в охолоджених контейнерах для уникнення ризику деградації (фрагментації) ДНК під впливом різних факторів (фізичних, хімічних, біологічних). Кістки та зразки м'яких тканин найкраще зберігаються в замороженому стані, проте розморожування, особливо неодноразове, має несприятливий вплив на стан ДНК. Це потрібно мати на увазі при організації транспортування та не допускати розморожування до початку дослідження. Якщо забезпечити такі умови немає можливості, то краще транспортувати зразки в охолодженому стані, а кістки – в очищеному та висушеному стані в паперових конвертах [13, с.16].

Законом України «Про судову експертизу» передбачено, що керівники державних спеціалізованих установ мають право включати до складу експертних комісій провідних фахівців інших держав за згодою відповідного органу або особи, що призначила експертизу для спільного проведення судових експертиз [7,Розділ IV ст.23] Проте, процесуальних норм, які б визначали, хто саме залучає такого фахівця, механізм залучення, джерела фінансування його діяльності, встановлення відповідності статусу фахівця для осіб, які можуть бути судовими експертами, існуючими процесуально-нормативними актами не передбачено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин».
2. «Положення про Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин», затверджений наказом МВС України від 29.08.2022 № 535.
3. Закон «Про державну реєстрацію геномної інформації людини».
4. «Порядок утворення та діяльності пошукових груп з пошуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин», затверджений Постановою Кабінету

Міністрів України від 29 квітня 2022р. № 511 «Деякі питання виконання Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин».

5. Кримінально-процесуальний кодекс України.

6. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»

7. Закон України «Про судову експертизу»

8. «Правила проведення судово-медичної експертизи /дослідження/ трупів у бюро судово-медичної експертизи», затверджені наказом МОЗ України від 17 січня 1995р. №6.

9. «Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України», затверджений наказом від 09.03.2022 № 177/450/46 МВС України, МОЗ України, Офісу генерального прокурора.

10. The Minnesota protocol on the investigation of potentially unlawful death (2016).

11. Interpol DVI Form – Missing Person /ante mortem/ (yellow).

12. Interpol DVI Form – Unidentified Human Remains /post mortem/ (pink).

13. Forensic DNA analysis; current practices and emerging technologies. Ed. by Jaiprakash G. Shewale and Ray H. Liu, 2013, 445.

Наталія Колеснік

судова експертка відділу дактилоскопічних досліджень лабораторії криміналістичних видів досліджень Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ГАЛУЗІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

За час існування суверенно незалежної України встановлювалися міжнародні зв'язки, у тому числі і в галузі судово-експертної діяльності.

Згідно з законом України «Про судову експертизу» р. IV «Міжнародне співробітництво в галузі судової-експертизи». У статтях 22 і 23 розглянутий порядок проведення судових експертиз за дорученням правоможної сторони чи органу іноземної держави, а також залучення для спільного проведення судових експертиз фахівців інших держав. У ст.24 Державні спеціалізовані установи що виконують судові експертизи, користуються правом встановлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозіуми, семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями та здійснювати спільні видання в галузі судової експертизи і криміналістики [1].

Міжнародний досвід та співпраця важливі для світового розвитку судово-експертної діяльності тому утворилися судово-експертні мережі на сьогодні існує п'ять таких мереж: 1) Європейська мережа судово-експертних установ, що існує з 1995 р. Це найбільш розвинута і міцна мережа. У її складі налічується 54 експертні установи, 41 з яких знаходиться в державах-членах Євросоюзу; 2) Азіатська мережа судово-експертних наук, яка існує з 2008 р. Головною метою створення мережі було намагання підвищити рівень судово-експертної науки та практики в країнах Південно-Східної та Східної-Азії, забезпечити координацію наукових досліджень у галузі експертизи в кримінальному судочинстві.; 3) Південноафриканська регіональна мережа судово-експертної науки з 2008 р., що включає весь африканський регіон; 4) Міжнародна судово-екологічна експертна мережа теж існує з 2008 р. для сприяння судовим експертам в галузі екології і спеціалістам розслідування екологічних правопорушень; 5) Трасологічна судово-експертна природоохоронна мережа, що існує з 2006 р., яка є неурядовою організацією для надання допомоги в проведенні судових експертиз у справах про злочини проти дикої природи і для збереження біологічного розмаїття флори і фауни.[2 с. 2-4].

На сьогодні до ENFSI входить лише три судово-експертних установи України – Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. Проф. М.С. Бокаріуса.

З 2007 р. ДНДЕКЦ МВС України є учасником Міжнародної програми підвищення кваліфікації для органів кримінального розслідування (ІСІТАР) Департаменту Юстиції США, яка реалізується в рамках Меморандуму про взаєморозуміння між Урядами США та України. Метою програми є надання методичної та технічної допомоги підрозділам експертної служби МВС України в розвитку різних видів експертиз.

Важливою є співпраця Укрбюро Інтерполу при вирішенні поставлених завдань і необхідності проведення криміналістичних або інших досліджень, що потребують спеціальних знань, здійснює співробітництво з Експертною службою МВС України. Як свідчать результати проведених досліджень, між Експертною службою МВС України та Укрбюро Інтерполу з питань боротьби з міжнародною злочинністю реалізується співробітництво, що стає все більш затребуваним [3 с.188].

За зразком Інтерполу в Європі утворилась своя організація Європол. Європол активно спів працює та допомагає Україні після російського вторгнення, основними напрямками допомоги є:- зв'язок і збір розвідданих; - протидія торгівлі людьми; - підтримка розслідувань військових злочинів; - боротьба з організованою злочинністю;- мобілізація Європейської мультидисциплінарної платформи проти кримінальних загроз.[4]

Також можна виділити такі міжнародні угоди з іншим державами як: Договір від 04.11.1996 року про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Грузії в галузі судової експертизи; Угода від 23.03.1997 року про співробітництво між міністерством юстиції Азербайджанської Республіки в галузі судової експертизи; Угода від 12.10.2000 року про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Республіки Узбекистан в галузі судової експертизи; Договір між Україною та Республікою Куба про правові відносини та правову допомогу в цивільних та кримінальних справах від 10.12.2003р. [5 с.145].

Окремі судово-експертні установи також мають право заключати договори: Договір КНДІСЕ про співробітництво з Центром судових експертиз Міністерства юстиції республіки Казахстан та його регіональними установами; Договір ХНДІСЕ про співробітництво з Центром судових експертиз Головного управління поліції Чорногорії, тощо.

Під час воєнного стану в Україні було проведено багато конференцій, круглих столів на тему розвитку і вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності під час війни, в яких також приймали участь і іноземні науковці та правоохоронці.

Враховуючи все вище сказане можемо зазначити що налагодження нових зв'язків та підтримка існуючих безумовно важливі для судово-експертної діяльності як України так і світової. «У експертної спільноти дуже важлива місія. Цицерон казав, що найбільша спокуса злочину полягає у розрахунку на безкарність, і ми повинні зробити все можливе для того, щоб таких спокус не лишилось. Кожен злочин має бути зафіксовано та проаналізовано. Кожна задіяна

в ньому особа має бути встановлена, і правосуддя повинно бути лише питанням часу.»

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4038-12> (дата звернення: 02.12.2022).
2. Клименко Н.І., Купрієвич О.А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ 22.10.2015р. с.2-4
3. Лопата О.А. Міжнародне співробітництво Експертної служби МВС України 2017р. с.188
4. Europol. URL: <https://www.europol.europa.eu> (дата звернення: 02.12.2022).
5. Яценко І.І. Загальна характеристика міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи: Адміністративно-правовий аспект. 2019 р 145 с.

Катерина Лисенко

*здобувачка вищої освіти ступеня «магістр» 1-го курсу групи 101 МСЕ
навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна*

*Науковий керівник: **Юрій Приходько** – кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

На сучасному етапі розвитку діяльності державних установ судових експертиз в Україні для вдосконалення рівня якості криміналістичної та експертної науки необхідно враховувати не лише національне надбання в цій сфері, але й міжнародний досвід.

Актуальність даної теми зумовлена підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка набула чинності 1 вересня 2017 року. Як наслідок - визначення напрямку розвитку всієї країни та окремих її інститутів, новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» та стратегічний орієнтир системних соціально-економічних реформ в Україні.

Оскільки основними завданнями діяльності державних установ судових експертиз є захист інтересів держави, прав і свобод громадян, прав юридичних осіб шляхом проведення об'єктивних, науково-обґрунтованих судових експертиз та експертних досліджень, міжнародне співробітництво має вагомe значення для вдосконалення навичок шляхом обміну досвідом між фахівцями щодо використання спеціальних знань у сучасному судочинстві.

У галузі судово-експертної діяльності для виконання поставлених завдань виникає потреба перейняття міжнародних стандартів. З метою підвищення значимості висновку експерта як джерела доказів на світовому рівні, важливим напрямом розвитку слід зазначити налагодження ефективної взаємодії судово-експертних установ України з установами та експертами інших країн.

На сьогодні, Україні варто наслідувати лише найпрогресивніше із зарубіжного досвіду, тим більше, що судова експертиза охоплює значну кількість наукових дисциплін та актуальних проблем експертної науки, тому складно вирішувати поставлені завдання, використовуючи ресурси лише однієї установи, і тільки співпраця може надати переваги розвитку такої науки. Створення міжнародних мереж судово-експертних установ свідчить про зацікавленість держави у взаємодії й посиленні міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи з метою досягнення передового рівня проведення судових експертиз у цих країнах і відповідності міжнародним стандартам якості їх проведення фахівцями. Враховуючи те, що національна судова експертиза не може існувати відокремлено (тільки в межах конкретної держави), важливим є міжнародне співробітництво судово-експертних установ із метою обміну практичними вміннями, врахування сучасних досягнень науки й техніки,

створення профільних експертних напрямів [4, с. 179-182].

Виділяють два основних міжнародних об'єднання судово-експертних установ: європейське та азіатське. Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI) представляє собою співтовариство європейських судово-експертних установ, які реалізують некомерційні цілі. Метою об'єднання ENFSI є сприяння: науці та дослідженням у галузі судової експертизи; міжнародному співробітництву у сфері судово-експертної діяльності; якості експертних досліджень і компетентності судових експертів; освіті та навчанню судових експертів; розробкам у криміналістичній науці. Серед країн, інститути яких входять у європейську мережу: Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Болгарія, Великобританія, Угорщина, Греція, Грузія, Данія, Іспанія, Ірландія, Італія, Литва, Латвія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Румунія, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія, Туреччина, Швеція, Швейцарія [3, с. 130–134].

Основними стратегічними напрямками міжнародного співробітництва судово-експертних установ є:

вдосконалення нормативно-правового законодавства з питань судово-експертної діяльності задля забезпечення реалізації верховенства права, законності, об'єктивності та незалежності;

створення довідково-інформаційних баз даних міжнародних судово-експертних організацій;

розвиток міжнародного співробітництва в галузі розроблення судово-експертного дослідного устаткування і матеріалів;

підготовка висококваліфікованих судових експертів, які вільно володіють іноземними мовами, отримали додаткову підготовку в області міжнародної судово-експертної співпраці та мали необхідні базові знання в галузі міжнародного гуманітарного права та інших міжнародно-правових дисциплін;

забезпечення функціонування та вдосконалення системи управління відповідно до міжнародних стандартів;

співпраця із судово-експертними установами інших країн з метою запровадження в Україні світового досвіду, новітніх технологій;

інтеграція у світову систему співпраці судових експертів з проведення спільних міжнародних досліджень.

Аналізуючи зарубіжний досвід судово-експертних установ слід виділити такі напрями його можливого використання в Україні, як:

розвиток європейської моделі забезпечення максимальної незалежності та конкуренції судових експертів передбачає відмову від практики «відомчого підпорядкування» експертів; орієнтацію винятково на професійно-кваліфікаційний рівень і ефективність судово-експертної діяльності; наявність законодавчо передбаченого інституту сертифікованих установ приватної експертизи, що функціонують рівноправно з державними установами; змагальність експертів, які можуть залучатися різними сторонами процесу тощо;

практика навчання експертів за відповідною програмою під керівництвом наставника з-поміж висококваліфікованих судових експертів, які мають право самостійного проведення експертиз із відповідної судово-експертної спеціальності (досвід Вірменії);

застосування комбінованої системи перевірки знань за прикладом

Вірменії: кандидат на посаду судового експерта на першому етапі контролю знань складає тести, а потім проходить співбесіду (на відміну від України, де кваліфікаційний іспит відбувається усно) [5, с.60];

орієнтація на підготовку судових експертів на основі закладів вищої освіти, у яких передбачені й відповідні програми стажування (використання досвіду Стамбульського інституту судової медицини, Туреччина);

активізація участі в міжнародній мережі судово-експертних установ, посилення міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи з метою досягнення відповідності міжнародним стандартам якості їх проведення (ENFSI, ANFS, ISO, IEC);

подальше укладання договорів і угод про співробітництво в галузі правової допомоги з окремими державами, якими регулюються; правовідносини у сфері судово-експертної діяльності;

впровадження в експертну діяльність практики позачергової атестації судових експертів за прикладом Казахстану у разі виникнення обґрунтованих сумнівів у належному рівні професійної підготовки тощо;

розроблення та впровадження Стратегії розвитку міжнародного співробітництва судово-експертних установ України з компетентними органами іноземних держав та міжнародних організацій для забезпечення якості досліджень;

застосування передових технологій та досвіду, вирішення стратегічних завдань, що виникають у нових соціально-політичних і економічних умовах.

Отже, міжнародне співробітництво у сфері судово-експертної діяльності шляхом взаємодії та співпраці з міжнародними експертними організаціями та установами, їх стандартизації за міжнародними вимогами, запровадження різних форм обміну інформації та досвідом у галузі теорії та практики судової експертизи має безпосередній вплив на розвиток та забезпечення правосуддя в Україні. Також необхідно зазначити, що напрям європейської інтеграції зумовлює необхідність перейняття міжнародних стандартів судово-експертної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038–11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 15.11.2022).
2. Клименко Н.І., Купрієвич О.А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. Вісник кримінального судочинства. № 4/2015. С. 130–134.
3. Пампуха Г.Г. Щодо перспектив розвитку міжнародної судово-експертної діяльності. Актуальні питання стандартизації судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні. Перспективи розвитку : мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4–5 липня 2018). Київ : КНІСЕ Мінюст. України, 2018. С. 179-182.
4. Титанян Э. Л. Профессия – судебный эксперт. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. матеріалів міжнар. наук. практ. конф., присвяч. 100 річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України М. В. Салтевського (Харків, 7-8 листоп. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 60.

Іван Сиводєд

кандидат юридичних наук, докторант, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Інституту права ім. Князя Володимира Великого МАУП, начальник відділу Спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері Офісу Генерального прокурора України, м. Київ, Україна

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ДНК ПО КРИМІНАЛЬНИМ ПРОВАДЖЕННЯМ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ВЧИНЕНІ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Вільна енциклопедія визначає, що судово-медична ідентифікація — це застосування судово-медичної, або криміналістичної, експертизи та технологій для ідентифікування та дослідження слідів біологічного матеріалу на місцях кримінальної пригоди або нещасного випадку. Криміналістичні докази застосовують у досудовому слідстві.

Теорія судово-медичної науки та ідентифікації базується з двох основних засад: кожна людина унікальна та неповторна [1, с.543]. Теорію неповторності запропонував у 19 віку французький криміналіст Альфонс Бертільйон, проте ще один із засновників наукової статистики, бельгійський вчений-біолог Адольф Кетле дійшов до висновку, що природа ніколи не повторюється. Це припущення було визнано правдивим та інші біологи загалом його підтримували, проте науково воно ніколи не було підтверджено. Проводилися експерименти, що мали на меті довести що не існує двох однакових відбитків пальців. Проте результати виявилися непереконливими. Багато сучасних криміналістів погоджуються, що неможливо індивідуалізувати людину лише за одним фактором, чи то за відбитками пальців, чи за прикусом або ж почерком. Відомі справи, коли судмедексперти приймали упереджені рішення та нехтували точними результатами інших аналізів. Ще помітним недоліком є те, що фактичні дослідження речових доказів часто не дають однозначних результатів, а тому і не можуть вважатися достатньо переконливими для суду [2, с.136, 3].

Проблемам проведення судових експертиз та використання спеціальних знань при розслідуванні правопорушень у криміналістиці приділялася велика увага. Можна вважати, що це питання вивчено достатньою мірою. Багато вітчизняних вчених, наприклад А.Ф. Волобуєв, В.А. Журавель, В.О. Коновалова, Н.І. Кліменко, О.В. Одерій, О.С. Саїнчин, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковський та ін. у цій частині схильні до думки, що в кримінальній процесуальній діяльності спеціальні знання застосовуються у двох формах: а) використання спеціальних знань у ході окремих слідчих дій; б) і в рамках проведення ідентифікаційної експертизи [4-8].

Людину можна ідентифікувати за відбитками пальців. Цей метод певним чином криміналістами досліджений і виявляється декілька архаїчним [7].

Сучасна наука стверджує, що людину також можливо ідентифікувати, крім відбитків пальців, вуха, зубів, голосу, обличчя, стилю письма (використання

типових фраз, упередженість в словах та типові помилки) та і за дезоксирибонуклеїновою кислотою ядра клітини людини (ДНК), витягнутим з клітин крові, шкірного епітелію, волосся, слини або сперми, також за генною дактилоскопією, базуючись на інших матеріальних доказах.

Судово-медичний аналіз ДНК може бути дуже корисним помічником у судово-медичній ідентифікації, бо ланцюжки ДНК знаходяться у кожній клітині людського тіла за виключенням червоних кров'яних тілець. Дезоксирибонуклеїнова кислота знаходиться у двох клітинних органелах: у ядрі (ядерна ДНК наслідується організмом від двох батьківських ДНК) та у мітохондрії (мітохондріальна ДНК унаслідується лише від материнського ДНК) [3, с.86, 99-101].

Судово-медична експертиза з дослідженням ДНК використовується в розслідуваннях кримінальних злочинів, вбивств, визначення батьківства, для ідентифікування людських залишків після природних катастроф чи терактів, також для ідентифікування зниклих безвісти [1, с.322; 8, с.287]. До того ж, аналіз ДНК проводять щоб підтвердити зв'язок підозрюваного із з жертвою чи з місцем злочину. Виходячи з досліджень генної інженерії, біологів та гістологічного аналізу клітини, наприкінці 70-х років минулого століття криміналістами та судово-медичними експертами була проведена спроба проведення ідентифікаційних експертиз за зразками клітини дослідженої людини та біологічними слідами, які вилучені при огляді місця пригоди [5].

ДНК можна зібрати з такого органічного матеріалу як сперма, кров, слина, кал, сеча, зуби, кістки та волосся. В залежності від типу біоматеріалу, зібраного на місці злочину, проводяться різні тести на припущення та підтвердження. Тести на припущення є швидкі та високоточні. Вони проводяться для визначення можливого типу біологічної рідини, яка досліджується. Тести на підтвердження дають вже точну відповідь щодо виду досліджуваного біологічного матеріалу. Окрім як з органічного матеріалу, ДНК-матеріал можна також зібрати з речових доказів. ДНК людини частіше всього можна знайти на одязі, постільній білизні, зброї, масках або рукавицях. Особа, яку ідентифікують, залишає свою ДНК на цих предметах коли торкається їх або тримає їх у руках. Такі речові докази називаються такими, що не мають видимих забруднень, однак можуть містити на собі ДНК шкірного епітелію, який залишився на речі після доторкання.

У США зразок ДНК, знайдений на місці злочину, порівнюють з уже відомим зразком ДНК, який беруть у підозрюваного або з баз даних CODIS (Combined DNA Index System) — це база ФБР, у якій знаходяться файли генетичних профілів правопорушників. Ця електронна база має три підрозділи: місцевий, регіональний та національний NDIS (National DNA Index System). Дані з CODIS та NDIS дозволяють криміналістам порівняти ДНК, знайдену на місці злочину, зі зразками ДНК засуджених злочинців та зі зразками невідомих ДНК. За результатами порівняння правоохоронні органи розробляють подальший план слідчих дій. Якщо результати будуть позитивні, і зразки порівнюваних ДНК будуть збігатися, ідентифікація буде вважатися завершеною. Невідомий генетичний профіль порівнюється з відомими з бази даних населення,

і буде визначена ймовірність випадкового збігу. Ймовірність випадкового збігу — це теоретична ймовірність збігу ДНК будь-якої людини зі зразками ДНК, які тестують. Випадок, коли маркери не збігаються, називається виключенням.

Під час типізації ДНК досліджують кілька маркерів, що називаються локусами. Чим більше маркерів досліджено, тим більша буде ймовірність того, що дві неспоріднені особи матимуть різні генотипи. І власне більш обґрунтованою буде належність ДНК конкретному індивіду. Однієї відмінності між локусами відомого та невідомого зразків достатньо, щоб спростувати причетність підозрюваного до скоєння злочину.

9 липня 2022 року Верховна Рада прийняла важливий для правоохоронної системи та сфери експертно-криміналістичної діяльності Закон «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» [7]. Закон урегулює процеси створення і функціонування обліку геномної інформації людини, удосконалює роботу правоохоронних органів із розслідування злочинів та встановлення осіб, які їх вчинили, дозволяє покращити роботу з розшуку зниклих безвісти та ідентифікації невпізнаних осіб.

В умовах воєнного стану питання правового регулювання механізму збору, обробки та використання геномної інформації людини стало нагальною потребою для швидкої ідентифікації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, розшуку осіб, які зникли безвісти, та ідентифікації невпізнаних тіл. Законом передбачається, що в Україні буде проводитися обов'язкова та добровільна державна реєстрація геномної інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Криміналістика: підручник / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О.М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
2. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник. Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.
3. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матеріалів міжнар.наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф.М.С. Бокаріуса (Харків, 10–11 жовт. 2018 р.). Харків: Право, 2018. 250 с.
4. Саїнчин О.С. Кримінально-правова характеристика та основи розслідування умисних вбивств. Херсон-Одеса : Гельветика, 2018. 928 с.
5. Дуфенюк О.М. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.
6. Застосування спеціальних знань і техніко-криміналістичних засобів під час проведення слідчого огляду: методичні рекомендації / укл. Р. І. Благута, О. В. Захарова, М. Ю. Ковальська та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 104 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2770> (дата звернення: 11.11.2022).
7. Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» від 09.07.2022 року, реєстр. № 4265.

Вікторія Яремчук

кандидатка юридичних наук, старша наукова співробітниця науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ГАЛУЗІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сьогодні міжнародне співробітництво є пріоритетним напрямком діяльності судово-експертних установ України. Так, відповідно до ст.22 Закону України «Про судову експертизу» передбачається «проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави, з якою Україна має угоду про взаємну правову допомогу», у ст 23 про «залучення фахівців з інших держав для спільного проведення судових експертиз» та ст. 24 передбачає міжнародне наукове співробітництво, а саме, «державні спеціалізовані установи, що проводять судові експертизи, мають право встановлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозіуми, семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями та здійснювати спільні видання в галузі судової експертизи і криміналістики» [1]

Судові експерти зазначають, що однією з форм міжнародного співробітництва є спільні розробки й обмін методиками експертних досліджень, обмін інформацією та позитивним досвідом виконання науково-дослідної діяльності, упровадження результатів в експертну практику. Як зазначає Е.Б. Сімакова-Єфремян, одним зі напрямів розвитку Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» є дотримання міжнародних стандартів із підготовки експертних кадрів та інтеграція у європейський освітньо-науковий простір.

На сьогодні міжнародна діяльність цієї експертної установи спрямована на розвиток міжнародного співробітництва шляхом здійснення організаційних заходів щодо формування кола іноземних партнерів, створення умов для співробітництва з іноземними громадянами, науковими установами, міжнародними організаціями [2, с. 175-184].

Науковцями пропонується використати науковий потенціал експертних об'єднань, навчальних інститутів і дослідницьких установ Європи, які займаються прикладними дослідженнями. Їх співробітництво на договірній основі має перспективи для підвищення конкурентоздатності ЄС і покращення розслідування різних злочинів за рахунок проведення наукових досліджень і методичних розробок судових експертиз [3, с. 133].

Міжнародне співробітництво у галузі судово-експертної діяльності має ґрунтуватися на законодавчих засадах. Як зазначає О.А. Лопата, щодо міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності, то правовою основою такого співробітництва є Конституція України, міжнародні

договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Закони України, підзаконні нормативно-правові акти. Так, під час реалізації завдань міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства Експертною службою МВС України необхідно враховувати положення міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [4, с. 259-264].

Таким чином, одним з головних напрямків у міжнародному співробітництві у галузі судово-експертної діяльності є встановлення наукових зв'язків із закранними судово-експертними установами, приватними судовими експертами, науковцями з метою запозичення та обміну досвідом у сфері судово-експертної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про судову експертизу» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 25.11.2022).
2. Сімакова-Єфремян Е. Б., Дереча Л. М., М'ясоєдов В. В. Актуальні проблеми співробітництва з організаціями іноземних держав у сфері судово-експертної діяльності. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2018. Вип. 18. С.175-184.
3. Клименко Н.І., Купрієвич О.А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. С.130-134.
4. Лопата О.А. Міжнародне співробітництво Експертної служби МВС України. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). Вип. 2-3 (6-7) 2017. С.259-264.

Напрямок № 11**Питання вдосконалення навчання, професійної підготовки і підвищення кваліфікації фахівців експертних установ та працівників поліції*****Віталій Несін***

провідний науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна

**ОГЛЯД АЛЬТЕРНАТИВНИХ НАПРЯМКІВ ПІДВИЩЕННЯ
КВАЛІФІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОГО
МАТЕРІАЛОЗНАВСТВА, ПРИКЛАДНОЇ МЕХАНІКИ ТА ТЕХНІЧНОЇ
ДІАГНОСТИКИ НЕБЕЗПЕЧНИХ ОБ'ЄКТІВ**

Підготовка фахівців в Україні здійснюється в державних, комунальних та приватних закладах освіти [1]. Випускники досягають певного освітнього рівня отримуючи знання, навички та вміння достатні для виконання професійних обов'язків [2]. Нюансами конкретних робіт кваліфіковані співробітники оволодівають на робочих місцях. З часом постає потреба в підвищенні кваліфікації, перепідготовці, ознайомленні з досягнутим рівнем науки і техніки, новими нормами і стандартами, що застосовуються в професії. Свідомі фахівці вчаться весь період своєї активної професійної діяльності. Можливості для цього існують.

Підготовка і атестація експертів ґрунтується на певних загальних професіях. Експерт часто є спеціалістом, так би мовити, «мультидисциплінарним», застосовує спеціальні знання з різних галузей. Жоден спеціалізований навчальний заклад не сформує відразу всього спектру потрібної експерту компетентності, щоб забезпечити достатній світогляд, широту уявлень, знань та навиків. Тому експерт являє собою фахівця з ґрунтовною широкою базовою освітою, здатного до постійного навчання і надзвичайно компетентного в одному або декількох споріднених професійних напрямках. Фахівцям таких суміжних напрямків, як прикладна механіка, спеціальне матеріалознавство (зокрема в питаннях поверхневої обробки матеріалів, виготовлення та експлуатації матеріалів з різними властивостями окремих шарів, зварювання й подібного), технічна діагностика об'єктів підвищеної небезпеки в Україні створені умови для різноманітного вдосконалення.

Фахівці з неруйнівного контролю, що забезпечують технічне діагностування об'єктів підвищеної небезпеки, маючи базову технічну професійну підготовку і набуваючи досвіду можуть претендувати на атестацію та сертифікацію незалежно від роботодавця і споживача його послуг уповноваженою установою. Така установа називається Органом сертифікації персоналу з неруйнівного контролю (ОСП НК). Напрямки, за якими можна незалежно підтвердити свою кваліфікацію, представлені в Україні органами, що працюють: 1) в будівельній галузі; 2) в піднаглядних об'єктах Держпраці;

3) атомної енергетики; 4) водного річкового та морського реєстру; 5) залізничного транспорту; 6) в авіації і в космонавтиці. Існує декілька ОСП НК, які сертифікують фахівців за міжнародними нормами. Сертифікація, залежно від досвіду та кваліфікації, передбачає три рівні. Перший підтверджує спроможність фахівця проводити контроль за розробленою методикою, виявляти та фіксувати несущільності чи невідповідності виробів чи об'єктів підвищеної небезпеки. Але перший рівень кваліфікації не надає права оцінювати відповідність проконтрольованого об'єкта вимогам нормативної документації. Фахівці другого рівня мають професійні права фахівців першого рівня, але додатково мають право надавати обґрунтовані висновки про якість проконтрольованих об'єктів. Можуть готувати висновки за відомостями, зафіксованими фахівцями першого рівня. Можуть керувати роботою та брати участь в навчанні фахівців першого рівня. Фахівці третього рівня мають розширені професійні права. Можуть виконувати все передбачене до виконання фахівцями першого та другого рівня. Мають право розробляти методики контролю, можуть брати участь в підготовці та атестації фахівців першого, другого та третього рівнів.

В галузі зварювання фахівці мають змогу підвищувати професійний рівень за способами зварювання відповідно до робітничих розрядів та за рівнями кваліфікації відповідно до рекомендацій Міжнародного інституту зварювання (МІЗ або англійська аббревіатура ІІW). Можуть сертифікуватися за напрямками, аналогічними до напрямків галузі неруйнівного контролю якості за Українськими та міжнародними нормативними документами [3].

Матеріалознавці та фахівці з прикладної механіки з вищою освітою мають змогу пройти підготовку або підтвердити свою кваліфікацію інженера чи технолога за програмами Міжнародного інституту зварювання чи Європейської зварювальної федерації (ЄЗФ або англійська аббревіатура EWF). Диплом міжнародного (IWE) чи європейського інженера (EWE) доступно отримати в Україні. Довіра до таких дипломів у світі існує. Система підготовки за вказаними програмами доводить свою спроможність якісно готувати професійні кадри шляхом періодичного аудиту. За кордоном диплом, отриманий за вказаними програмами в Україні, не потребує нострифікації.

Статус європейського (EWI) чи міжнародного (IWI) інспектора зі зварювання базового (EWI-B/IWI-B), стандартного (EWI-S/IWI-S) чи вищого рівня (EWI-C/IWI-C) може надати вагомості висновкам експерта за напрямками спеціального матеріалознавства, прикладної механіки чи в галузі технічної діагностики об'єктів підвищеної небезпеки. Відповідні програми, узгоджені з IWE та EWF в Україні також проводяться і мають попит не лише у фахівців з України, а й з-за кордону. Конкурентною є вартість підготовки.

Для посвідчення різноманітних документів, відомостей, висновків, довідок й т. ін., підготовлених фахівцями з дипломами IWE, IWI-B, IWI-S, IWI-C та, відповідно, EWE, EWI-B, EWI-S, EWI-C розроблені форми та правила користування персональними печатками, які підтверджують кваліфікацію автора посвідченого документа.

Проведений огляд альтернативних напрямків підвищення кваліфікації фахівців-експертів в галузях спеціального матеріалознавства, прикладної механіки та технічного діагностування небезпечних об'єктів підтверджує, що потенціал можливостей для підтримання належного професійного рівня в Україні значний. Спеціальні знання, вміння та навички можливо отримати на відповідно високому міжнародному рівні в нашій країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рівні вищої освіти та наукові ступені URL: <https://www.mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/rivni-vishoyi-osviti> (дата звернення 09.12.2022)
2. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій. Постанова Кабінету міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341 URL: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/card/1341-2011-%D0%BF> (дата звернення 09.12.2022)
3. Проценко П.П. Вимоги національних і міжнародних стандартів до кваліфікації зварників. Матеріали міжнародного науково-практичного Інтернет-семінару Інноваційні технології при підготовці кваліфікованих робітників зварювального виробництва, БІНПО УМО НАПН України. Біла Церква, 2018.

Василь Олейнік

начальник юридичного управління НАТ «Карагандинський університет імені академіка Є.А. Букетова», м. Караганда, Республіка Казахстан

Ботагоз Аманжолова

кандидатка юридичних наук, асоційована професорка, професорка кафедри кримінального права, процесу та криміналістики юридичного факультету НАТ «Карагандинський університет імені академіка Є.А. Букетова», м. Караганда, Республіка Казахстан

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ У РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН

З моменту здобуття незалежності перед Казахстаном постало завдання щодо забезпечення правового суверенітету країни як складової державного суверенітету. За минулі роки проведено масштабну роботу зі створення нового права, що відповідає високим міжнародним стандартам, казахстанським традиціям та інтересам динамічного оновлення всіх сфер державного управління та громадського устрою.

У нашій країні послідовно та цілеспрямовано проводиться курс на побудову правової держави та розвиток громадянського суспільства.

Правова реформа, що проводиться в республіці, спрямована, перш за все, на забезпечення верховенства закону, конституційних прав і свобод громадян, адже для сталого розвитку Республіки Казахстан та прискореного вирішення назрілих перед нею проблемних питань необхідно було продовження формування сильної правової держави.

Модернізація сучасної казахстанської системи освіти розпочалася з приєднання Казахстану до Болонського процесу, який виокремив проблему створення європейського регіону вищої освіти як ключовий момент для розвитку мобільності громадян, їх затребуваності та глобального розвитку континенту. Приєднання Казахстану до Болонської декларації передбачає входження до єдиного європейського освітнього простору, побудованого на низці обов'язкових принципів.

На етапі розвитку правової системи Казахстану юридична освіта є частиною єдиного освітнього середовища, тому питання розвитку правової системи та якості підготовки юристів є завданням державної рівня.

У казахстанському суспільстві, особливо науковою та юридичною громадськістю, активно обговорюються проблеми розвитку юридичної професії. Наприклад, до факторів, що впливають на актуальні проблеми якості юридичної освіти, ефективності підготовки висококласних юристів у вищих закладах освіти, як зазначають багато вітчизняних та зарубіжних авторів, можна віднести наступне:

відсутність єдиної основи юридичної освіти;

відсутність або недостатня кількість годин за загальнотеоретичними

дисциплінами;

відсутність поєднання навчального та наукового процесів [1];

визнання вітчизняного диплома за кордоном, складність цієї процедури, що ґрунтується на принципі інтересів країни роботодавця;

низька мобільність студентів та викладачів, неузгодженість навчальних програм, недостатнє фінансування цих проектів у вищих навчальних закладах;

зменшення годин відведених навчальними планами на лекційні заняття [2];

розбіжність теорії науки, що викладається у вищих навчальних закладах з практикою та реаліями життя, яку здобувачі вищої освіти бачать після здобуття вищої юридичної освіти;

невміння студентом користуватися теорією на практиці;

недостатня забезпеченість вищих навчальних закладів методичними посібниками з правових дисциплін, а також юридичної літератури для студентів та викладачів;

дефіцит професорсько-викладацького складу;

відсутність єдиної основи юридичної освіти;

відсутність або недостатня кількість годин з загальнотеоретичних дисциплін;

відсутність наставництва, що розкриває критерії професійної придатності майбутніх правників, їх особистих якостей;

відсутність поєднання навчального та наукового процесів, застарілі критерії оцінки якості юридичної освіти [3];

недостатня теоретична підготовка студентів;

слабка практична підготовка студентів;

відсутня системність у перепідготовці викладачів;

значні зміни у соціально-економічному житті та правовій сфері, що вимагають від системи юридичної освіти адекватних перетворень;

масове здобуття юридичної освіти, що зменшує якісний рівень професійної освіти юридичних кадрів;

брак професійних кадрів юридичного спрямування, які здатні належним чином виконувати свої обов'язки в умовах інтенсивного ринкового господарювання при наявності надмірної кількості традиційних юристів, які масово підготовлені за застарілими «освітніми еталонами»;

диверсифікація юридичної освіти (бакалаврат, магістратура, аспірантура, докторантура) і мета отримання якісної освіти на всіх рівнях навчання, що з'явилася у зв'язку з цим нововведенням.

У зв'язку з викладеним хочемо озвучити деякі позиції вітчизняних учених, які для вдосконалення юридичної освіти та наближення її до міжнародних європейських стандартів пропонують:

завершити розробку державних стандартів вищої юридичної освіти та запровадити їх за умови наявності системи держконтролю над рівнем професійної підготовки юристів;

вивчити забезпеченість юридичними кадрами з вищою юридичною освітою органів державної виконавчої влади, правоохоронних, судових органів,

соціального захисту населення та визначити потреби у спеціалістах за рівнями підготовки та спеціалізаціями;

передбачити нові спеціалізації у юридичних навчальних закладах із урахуванням сучасних видів юридичної практики;

створити гнучку розгалужену систему післядипломної освіти шляхом перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців за новими напрямками юридичної науки та практики з оптимальними термінами, періодичністю навчання та забезпеченням оновлення його змісту [4];

розвивати міжнародні зв'язки у юридичній освіті, пов'язані з розробкою навчальних програм та інших компонентів освіти, спрямованих на інтеграцію юридичної освіти у світовий освітній простір [3].

Нами пропонуються такі актуальні аспекти вдосконалення юридичної освіти:

1. Необхідно на законодавчому рівні запровадити квоту на підготовку юристів для державних органів, а також передбачити відомче або корпоративне освітнє замовлення. Ґрунтуючись на досвіді інших країн визначити перелік профільних та непрофільних вузів, які готують юристів. Вважаємо, що ці новели дозволять вирішити проблеми надлишку юристів, підвищити обсяг державного освітнього замовлення на підготовку бакалаврів права, покращити зв'язок із потенційним роботодавцем та працевлаштування випускників.

2. Як свідчить практика роботи в умовах пандемії коронавірусу, широке використання інформаційних та комунікаційних технологій дає можливість реалізовувати в освіті передові світові тенденції. Також цей формат важливий для осіб із особливими освітніми потребами. У той же час в навчальних допускається і змішана форма навчання: лекції- он-лайн; семінарські та практичні заняття у очному форматі. Однак, як вважають деякі вчені-практики, стати юристом на відстані неможливо. Вважаємо, що проблема не в забороні дистанційної освіти, а знаходженні своєї ніші для цієї форми отримання освіти, яка б була спрямована на підвищення якості підготовки кваліфікованих юристів. Тим більше, що в законі з'явилися нові норми, що регламентують дистанційне навчання, його поняття та компетенція уповноваженого органу щодо затвердження Правил організації дистанційного навчання, які визначають вимоги та процедури щодо його здійснення.

3. Сьогодні потрібні нові критерії оцінки якості юридичної освіти, головним із яких є задоволеність роботодавця знаннями та вміннями випускника юридичного вишу. У зв'язку з цим необхідно кардинально змінити підхід до механізму забезпечення практичної спрямованості юридичної освіти, включення до навчального процесу більше практико утворюючих дисциплін та залучення до викладання практичних працівників, ширше використовувати потенціал «юридичної клініки» у межах практичної підготовки здобувачів вищої освіти, що в межах своєї компетенції реалізує практичну спрямованість освітнього процесу у навчальному закладі, орієнтованого на навчання студентів навичкам у вирішенні проблем реального життя, а також надає безоплатну юридичну допомогу громадянам (прийом, консультування тощо). Для цього на

нормативно-правовому рівні необхідно визначити правовий статус юридичної клініки.

4. Для системи юридичної освіти Казахстану вкрай важливо провести переоцінку соціального та правового статусу викладача та професора вищого навчального закладу, захистити їх від виконання непов'язаних з навчальним процесом та науковою діяльністю функцій, покращити систему їх матеріального та морального стимулювання.

5. Запровадження нових стандартів вищої юридичної освіти, одночасно передбачивши ефективну систему контролю за рівнем професійної підготовки юристів.

6. Розширення творчої та наукової співпраці із зарубіжними вченими, підвищення рівня участі професорсько-викладацького складу та учнів у програмах академічної мобільності, посилення мовної підготовки, що необхідно для інтернаціоналізації вузівської освіти.

7. Запровадження активного стимулювання здобувачів вищої освіти на проведення різних правових досліджень, написання наукових статей, покращення організацій стажувань та практик, розвиток їх умінь успішно застосовувати на практиці отримані під час навчання теоретичні знання, умінь та навички.

Неминучим наслідком тісного зв'язку юридичної професії з національним законодавством є наявність власного кваліфікованого професорсько-викладацького складу та навчально-методичної бази, при цьому важливу роль відіграє вдосконалення освітньої програми вищої освіти.

Визначальну та особливу роль у подальшому правовому розвитку казахстанського суспільства відіграють удосконалення вищої юридичної освіти, адже саме юристам відводиться важлива роль розвитку правової держави і виконання Стратегії з входження Казахстану до тридцяти найрозвиненіших країн світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Омурчиева Э.М., Садырова Г.Н. К вопросу о современном юридическом образовании. Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Актуальные проблемы современной науки», посвященной 75-летию заслуженного деятеля РК, доктора юридических наук, профессора О.Ш. Жалаира и 25-летию Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева. Алматы, 2017. С. 302-303.

2. Манин С.Н. Совершенствование системы высшего юридического образования в Республике Казахстан. Право и образование. 2015. № 5. С. 98-99.

3. Бижигитова А.С., Теменова Д.Т. Правовое образование в Казахстане; Современный взгляд на проблемы и перспективы развития. Межвузовский вестник. 2004. № 1. С. 287-290.

4. Алауханов Е.О. Актуальные проблемы юридического образования в Казахстане. Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. 2015. № 1. С. 100-101.

Маргарита Савчук

*здобувачка вищої освіти ступеня «магістр» 1-го курсу групи 101 МСЕ
навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна*

*Науковий керівник: **Юрій Приходько** – кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна*

**МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ
ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ ЇХ З МЕТОЮ ЗНЕШКОДЖЕННЯ
ВИБУХОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРЕДМЕТІВ**

Як свідчить міжнародний досвід створення Національних органів протимінної діяльності в різних країнах відбувалось по різному, в залежності від форми правління і національного укладу, однак можна виділити декілька загальних критеріїв щодо статусу і функцій цього органу.

За даними Служби ООН з питань діяльності, пов'язаної з розмінуванням (ЮНМАС), уперше за 20 років спостерігається зростання жертв вибухових пристроїв, що залишилися після війн і збройних конфліктів. За рік гинуть або отримують поранення приблизно 8,6 тис. осіб (станом на 2018 р.), до того ж у 75% випадків жертвами стають діти [1].

На теперішній час міни являють собою одну з найбільших небезпек у світі, яка з часом тільки посилюється: на одну знайдену та знешкоджену міну доводиться два десятка знову встановлених. За оцінками ООН, наша планета зберігає 100-120 млн протипіхотних мін. На думку експертів, під час використання існуючих технологій на розмінування всієї планети буде потрібно майже тисячі років і до \$100 млрд, а на кожні 5 тис. знешкоджених мін припадає один загиблий і двоє покалічених саперів. За останні 20 років, за свідченням ООН, було знищено 53 млн. протипіхотних мін та проведено багато успішних операцій з розмінування [2].

У 2015 році, після 22 років наполегливої роботи з розмінування, Мозамбик був нарешті оголошений вільним від мін. На території загальною площею 44 млн. км² було вилучено або знищено понад 200 тис. мін. На Кіпрі, де відносний мир панує вже багато років, війна все ще нагадує про себе саме вибухами мін і жертвами серед населення. Аналогічна ситуація на території колишньої Югославії. Тільки в Сирії, починаючи з серпня 2015 року, фахівцями ООН знищено 14 тонн боєприпасів. У Південному Судані були очищені території в мільйони квадратних метрів.

Великі території в Афганістані досі залишаються замінованими радянськими протипіхотними мінами ПФМ-1. З 2009 по 2016 рр. на таких вибухових пристроях підірвалося і загинуло 2,1 тис. цивільних осіб, поранення отримали більше 2,5 тис. осіб. Не зважаючи на те, що найбільша кількість мін залишається в Афганістані, в Камбоджі, Лаосі, Боснії та Анголі їх кількість також значна [1].

На теперішній час зарубіжні країни розробили та використовують сучасні мобільні робототехнічні комплекси (РТК) для розмінування і продовжують фінансувати роботи з розширення функціональних можливостей для їхнього застосування у нових напрямках завдяки створенню нових конструктивних схем або використанню уніфікованих підсистем міжтипового призначення. Досвід експлуатації мобільних РТК у цьому випадку розглядається як базова основа для перспективних розробок [24].

Основна увага приділяється створенню РТК збільшеної автономності. Через специфіку завдань, що підлягають вирішенню, мобільні РТК удосконалюються для забезпечення можливості діяти в реальній обстановці за умови часткової або повної відсутності вихідної інформації про середовище функціонування. Основною тенденцією здійснення цих проектів є дооснащення комплексів, що знаходяться на озброєнні, цифровими і аналоговими візуальними системами, засобами автоматизації управління, каналами зв'язку (радіо і оптоволоконними) і засобами управління рухом, заснованими на модульному принципі. Такий підхід дає змогу швидко впроваджувати РТК у спеціалізовані підрозділи.

Водночас, відсутність особового складу в зоні ураження і застосування РТК значно підвищують морально-психологічний стан військовослужбовців і забезпечують ефективність виконання бойових завдань, істотно знижуючи до того ж бойові втрати.

Так, у Збройних силах США для таких завдань, як виявлення вибухівки, утилізація вибухонебезпечних предметів (утилізація бомб), постійного спостереження та перевірки на контрольно-пропускних пунктах (транспортних засобах) застосовується наземний РТК розмінування Warrior 710. Він також може бути використаний для виявлення та ідентифікації хімічних, біологічних, радіологічних і ядерних матеріалів з відстані [3].

Одним з найвідоміших наземних РТК для розмінування є MarkV-A1, розроблений у США. На ньому встановлено кілька відеокамер, а також водяна гармата для знешкодження вибухонебезпечних предметів. РТК MarkV-A1 використовується спеціальними підрозділами США, Ізраїлю та Канади [4].

На озброєнні сухопутних військ Німеччини знаходиться наземний РТК розмінування RCP, призначений для розчищення колонних шляхів від мін, фугасів і саморобних вибухових пристроїв під час супроводження військових колон, а також комплекс розмінування MW330 [2]. В Ізраїлі під час розчищення доріг від мін і вибухових пристроїв застосовуються наземні РТК розмінування D9N, MTGR та ін. [5].

Водночас, одним з актуальних у світі напрямів розроблення РТК, у зв'язку з розвитком різноманітних безпілотних літальних апаратів (БПЛА), стала активізація ідеї щодо застосування БПЛА для ведення розвідки мінної обстановки, виявлення мін і дистанційного їх знищення. Саме безпілотник типу «коптер», уже сьогодні здатний піднімати апаратуру вагою понад 50 кг, зависати над об'єктами, літати автономно за закладеною у ньому програмі тощо [6]. Безпілотники літакового типу, що створені, наприклад, як ударний варіант за

самими простими технологіями, здатні також виконувати завдання з дистанційного знищення мін [3].

За допомогою БПЛА є можливим значне прискорення процесу розмінування, особливо на тих територіях, де міни встановлені та знаходяться досить тривалий строк. Так, наприклад, інженери Брістольського університету (Велика Британія) розробили БПЛА, що продемонстрував можливість вести розвідку мінної обстановки та виявляти різні види протипіхотних мін. Безпілотник, за відповідним способом його застосування, здатний знаходити замасковані та старі міни, що знаходяться під товстим шаром ґрунту. Спеціальні сенсори визначають місця викиду дрібних часток вибухової речовини, які з часом просочуються назовні.

За інформацією гуманітарної організації CARE (Женева, Швейцарія), у світі існує мінна проблема, обумовлена тим, що встановлено приблизно 110 млн. протипіхотних мін [7]. У розв'язанні цієї проблеми може бути корисний новий БПЛА, створений у межах програми Find a Better Way. Він розроблений британськими вченими і являє собою квадрокоптер з комплексом спектральних датчиків на борту. Через деякий час після установки, хімічні речовини, що знаходяться в протипіхотній міні, починають просочуватися у ґрунт.

Слід зазначити, що ПФМ-1 – це протипіхотна фугасна міна (міна-батерфляй), розроблена ще в Радянському Союзі і досі стоїть на озброєнні багатьох армій світу. Встановлюється методом дистанційного майнінгу за допомогою спеціальних патронів. Кожна касета містить 64 міни. Через невеликий розмір і пластиковий корпус їх дуже важко виявити. На жаль, жертвами цих мін дуже часто стають діти [1].

БПЛА «Мін Кафон» здатний позначати місцевість, виявляти міни за допомогою встановленого на ньому металошукача, який під час пошуку знаходиться на висоті 4 см над місцевістю. Дрон також може розміщувати біля них невеликі заряди та детонувати, відлітаючи на безпечну відстань. За словами розробників, використання такого БПЛА дає змогу досягти бажаного результату майже в 20 разів швидше, ніж використання інших технологій розмінування. Окрім металошукача, на борту БПЛА встановлена камера високої роздільної здатності та маніпулятор. Дрон в автоматичному режимі створює тривимірну карту місцевості з позначенням небезпечних зон [5].

На виставці HLS & Cyber Expo в Тель-Авіві ізраїльська компанія Laser Detect Systems (LDS) продемонструвала перший у світі БПЛА SpectroDrone, здатний виявляти вибухівку та саморобні вибухові пристрої. Ізраїльський дрон оснащений спеціальними датчиками, розробленими компанією LDS, для виявлення вибухівки та інших небезпечних речовин у газах, рідинах, порошках з безпечної відстані. Spectro Drone використовується для пошуку баз і складів терористів, а також для виявлення мін і вибухових пристроїв у зонах локальних конфліктів.

Отже, підводячи підсумки можна сказати, що світове співтовариство не зупиняється в пошуках новітніх методів та розробці нових технічних засобів щодо розмінування і очищенні територій від вибухонебезпечних предметів. На

наш погляд Україна також приєднається до передових проєктів, тому що наша територія на сьогоднішній день вже потребує великих зусиль і матеріальних затрат для очищення забруднених територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ізраїльська компанія продемонструвала безпілотник, який вміє виявляти вибухівку. URL: <https://bit.ly/3Csw3BA> (дата звернення: 13.11.2022).
2. Mine Kafon Drone. URL: <https://bit.ly/3CwmPo3> (дата звернення: 13.11.2022).
3. Волянський П.Б., Талан І.С. Організаційно-правове забезпечення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 5. С. 86-91.
4. Копча В.В. Криміналістичне дослідження зброї, боєприпасів, вибухових речовин і пристроїв та слідів їх застосування. Науковий вісник Ужгородського Національного університету, Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 2. С. 100-104.
5. Сучасні військові роботи: бойові системи майбутнього. URL: <https://militaryarms.ru/voennaya-texnika/boevye-mashiny/voennye-boevye-roboty/> (дата звернення: 13.11.2022).
6. Бегун В.В., Науменко І.М. Безпека життєдіяльності (забезпечення соціальної, техногенної та природної безпеки): навч. посібник. Київ: УАННП «Фенікс», 2016. 328 с.
7. Бегун В.В., Гречанінов В.Ф., Яцук О.П. Нова концепція освіти з безпеки. Проблеми цивільного захисту населення: сучасні реалії України: матеріали I Всеукр. заочної наук.-практ. конф., присвяч. 180-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. (Київ, 15 трав. 2015 р.). Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. С. 15-17.

Ганна Скрипка

кандидатка педагогічних наук, завідувачка кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та безпечного освітнього середовища комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», м. Кропивницький, Україна

Олександр Скрипка

викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету №2 Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кропивницький, Україна

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИКЛАДАННІ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ В ДИСТАНЦІЙНОМУ ТА ЗМІШАНОМУ НАВЧАННІ

Сьогодні вогнева підготовка стала однією з ключових дисциплін закладів вищої освіти системи МВС України, оскільки в умовах воєнного стану володіння вогнепальною зброєю є не лише питанням особистої безпеки офіцера поліції, але й забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави.

Тому одним із важливих завдань викладання дисципліни «Вогнева підготовка» в освітніх закладах МВС України є формування у майбутніх співробітників правоохоронних органів стійкої готовності до застосування зброї, уміння приймати правильні рішення у складній ситуації і домагатися переваги над супротивником, а також вироблення таких особистісних якостей, як сміливість, рішучість, уміння швидко розпізнавати небезпеку і реагувати на неї, не втрачаючи самовладання, приймати рішення, які не суперечать українському законодавству.

В умовах війни навчальний процес більшості освітніх установ є гнучким – викладачі й курсанти будь-якої миті готові перейти на дистанційний чи змішаний формат навчання, у зв'язку з чим постає проблема забезпечення неперервності навчання та, як наслідок, високого рівня компетентностей майбутніх працівників поліції. Очевидною стає проблема ефективного використання інформаційно-комунікаційних технологій з метою забезпечення продуктивного навчання.

Таким чином, метою нашого дослідження є виокремлення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які допомагають курсантам опанувати теоретичні питання вогневої підготовки в умовах дистанційного та змішаного навчання.

Використання сучасних технічних засобів навчання прискорює формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів поліції, що нині є актуальним напрямом наукової розвідки та важливим практичним завданням.

Безперечно, чи не найкращою технологією для відпрацювання навичок володіння вогнепальною зброєю є мультимедійний тир, заняття в якому в комплексі з традиційним навчанням в аудиторії дають високий результат. Проте таку модель неможливо застосувати, коли курсанти здобувають знання за дистанційною формою навчання, в період якого мають доступ виключно до комп'ютера та/або власного смартфона, а в умовах воєнного стану – з

нестабільним інтернет-з'єднанням.

Згідно з Положенням про організацію дистанційного навчання, під **дистанційним навчанням** розуміється індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [1]. **Змішане навчання** – це навчання, за якого частина навчальної діяльності здобувачів освіти відбувається на занятті під безпосереднім керівництвом викладача, а інша – у самостійній роботі з електронними ресурсами [2].

Найоптимальнішим інструментом, який дозволяє організувати навчання на відстані та який і є тим спеціалізованим середовищем, є **платформа дистанційного навчання** (наприклад, Moodle, яку успішно використовує Донецький державний університет внутрішніх справ – <https://edu.dnuvs.in.ua/>), проте для підвищення якості викладання доречно використовувати інформаційно-комунікаційні технології, які здатні доповнити можливості платформи дистанційного навчання та вивести викладання на якісно новий рівень. Серед таких технологій найефективнішими, на нашу думку, є такі:

• **Онлайнні інструменти для створення інтерактивних вправ**, що дозволяють швидко запам'ятовувати терміни та поняття:

- Learningapps (<https://learningapps.org/>) – безкоштовний інструмент з українською мовою інтерфейсу, який дає можливість створення вправ такого типу, як упорядкування, класифікація, заповни пропуски, таблиця відповідностей та інших.

- Quizlet (<https://quizlet.com/uk>) - україномовний інструмент для створення карток для швидкого запам'ятовування термінів, які можуть працювати в різних режимах. Перевагою інструменту є можливість встановлення курсантами мобільного додатка на телефон та тренування в умовах відсутності електроенергії й при слабкому мобільному інтернеті.

• **Балістичні калькулятори:**

- HitX Балістичний Калькулятор (<https://cutt.ly/20zrYE4>) - мобільний застосунок для розрахунку траєкторії польоту кулі, поправок для оптичного прицілу та пристрілки гвинтівки.

- Lapa Ballistics (<https://cutt.ly/x0zt3CU>) – мобільний додаток для ОС Android, що дозволяє розрахувати траєкторію польоту кулі в різних умовах та використовувати додаткові опції розрахунків.

• **Онлайнні інструменти для створення тестів та опитувань:**

- **Форми Google** (https://www.google.com/intl/uk_ua/forms) – один з найпопулярніших інструментів, що дозволяє створювати тести та опитування, швидко аналізувати результати у вигляді діаграм, таблиць та підсумкових оцінок. Перевагою інструменту є наявність мобільного додатку для швидкого створення тесту чи опитувальника, а також адаптація готових продуктів під мобільні пристрої.

- **Classtime** (<https://www.classtime.com/uk>) – один з найбільш зручних та відомих серед українських педагогів інструментів для створення тестів. Має

інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, можливість відстеження проходження тестів здобувачами освіти в режимі реального часу, аналізу результатів, використання запитань різних типів, у тому числі з додаванням мультимедійного контенту, можливість використання бібліотеки тестових завдань, розроблених іншими користувачами системи.

•Тренажери з використанням технології **віртуальної реальності**:

○ SKIF-VR (<https://ua.skif.cc/systems/vr/>) - комплексний тренажер з використанням технології віртуальної реальності для тактичної підготовки представників різних видів та родів військ. Включає окуляри віртуальної реальності, програмне забезпечення, імітатор гвинтівки, стрес-белт. Не безкоштовний.

•Онлайнні інструменти для створення **презентацій (навчального відео)**:

○ Презентації Google (<https://www.google.com/intl/uk-UA/slides/about/>) – один з найпростіших та найефективніших інструментів для створення яскравих презентацій, який не лише дає можливість переглядати створені викладачем презентації, але й додавати до них інтерактивні елементи, вбудовувати відео та багато іншого.

○ Canva (<https://www.canva.com/>) – інструмент для створення різного мультимедійного контенту до занять – від буклетів й до презентацій та відео з десятками тисяч шаблонів, що доступні для безкоштовного використання українським педагогам (за умови підключення тарифного плану «Canva для навчання»). Має мобільний додаток та можливість спільного редагування презентацій та інших створених викладачем продуктів.

Аналіз використання під час вогневої підготовки інформаційно-комунікаційних технологій у закладі вищої освіти МВС свідчить, що особовий склад активно виявляє інтерес до них, і це дозволяє істотно підвищити результати навчальної діяльності курсантів в таких питаннях:

- матеріальна частина й тактико-технічні характеристики стрілецької зброї та ручних гранат;
- заходи безпеки при поводженні зі зброєю;
- правові підстави та порядок застосування зброї;
- основи балістики;
- особливості тактики стрільби в різних умовах.

Очевидно, що нами представлено далеко не повний перелік інструментів та технологій, функціонал яких доповнює можливості платформи дистанційного навчання і які допомагають забезпечити неперервність навчального процесу в умовах запровадження дистанційного та змішаного навчання. То ж, перспективами подальших досліджень є вивчення альтернативних технологій, доступних на мобільних пристроях в умовах нестабільного інтернет-зв'язку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Наказ МОН України від 25.04.2013 № 466 “Про затвердження Положення про дистанційне навчання» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (дата звернення: 18.09.2022).
2. Змішане навчання: як організувати якісний освітній процес в умовах війни URL: <https://bit.ly/3ZdFe2J> (дата звернення: 18.09.2022).

Наталія Шалімова

*докторка економічних наук, професорка, декан економічного факультету
Центральноукраїнського національного технічного університету,
м. Кропивницький, Україна*

Світлана Косенко

кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка лабораторії навчальної та наукової роботи Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Київ, Україна

Олександр Коломоєць

кандидат юридичних наук, доцент, провідний фахівець з організації наукової роботи Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ВИРОБНИЧО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ (НА ПРИКЛАДІ ВЗАЄМОДІЇ ВИЩИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ІЗ СТРУКТУРНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ)

Підготовка сучасного висококваліфікованого фахівця у будь-якій сфері діяльності потребує комплексного підходу, значних матеріальних затрат та ресурсів держави, незважаючи на форму навчального закладу, галузь науки та спеціальність. При цьому неможливо здійснити таку підготовку без отримання здобувачем освіти вмінь та навичок, пов'язаних із застосуванням теоретичних знань у практичній діяльності, перевірки його індивідуальних особистісних рис, які б зробили випускника конкурентним на ринку праці. Саме тому у освітньому процесі передбачено проходження практики, що «... є невід'ємною складовою частиною процесу підготовки спеціалістів в вищих навчальних закладах і проводиться на оснащених відповідним чином базах навчальних закладів, а також на сучасних підприємствах і в організаціях різних галузей господарства, освіти, охорони здоров'я, культури, торгівлі і державного управління» [1].

Метою практичної підготовки здобувачів вищої освіти є «... оволодіння студентами сучасними методами, формами організації та знаряддями праці в галузі їх майбутньої професії, формування у них на базі одержаних під час теоретичної підготовки знань, професійних умінь та навичок для аналізу та прийняття самостійних рішень під час роботи в реальних ринкових і виробничих умовах, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати в практичній діяльності» [2]. Тобто можемо зробити висновок, що проходження практики є важливою та невід'ємною складовою навчального процесу, і від якості практичної підготовки залежить рівень випускника – майбутнього фахівця.

Ґрунтуючись на власному досвіді викладання у вищих навчальних закладах а також роботи у державних установах, які виступають у якості бази практики для здобувачів вищої освіти а також на аналізові публікацій у науковій періодиці, автори хотіли б окреслити низку проблем у даній сфері та навести

власне бачення вдосконалення процесу проходження різного виду практик студентами навчальних закладів.

Слід зазначити, що проблемні аспекти у досліджуваній сфері існують у декількох напрямках, при цьому важливими чинниками, які мають значний вплив, є питання діяльності навчальних закладів та баз проходження практики в умовах застосування спеціальних карантинних (обмежувальних) заходів, пов'язаних із COVID-19 та широкомасштабної агресії російської федерації проти нашої держави.

Одним із перших необхідно вказати питання недосконалості нормативно-правової бази, яка регулює процес проходження практики. Зокрема, на застарілість одного із основних актів у даній сфері – «Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України» [1], затвердженого відомчим наказом Міністерства освіти України звертає увагу В. Данилюк [3, с. 35], з яким важко не погодитися - у вказане Положення, прийняте 1993 року, лише раз вносилися зміни, які були пов'язані із введенням у 1994 році «... нових коефіцієнтів для нарахування погодинної оплати праці працівників, зайнятих в усіх галузях народного господарства, за проведення навчальних занять» [4]. Виникає цілком логічне запитання – за майже 30 років сучасного гіперрозвитку науки та техніки могли статися зміни, які б мали бути враховані у вказаному підзаконному нормативно-правовому акті? Це стосується як технологічних процесів, так і форм, методів та підходів до питання навчання та виховання високопрофесійних спеціалістів тощо.

Крім того, викликає питання щодо статусу самого документа – якщо відомчий наказ Міністерства освіти та науки України (назва на сьогодні) має імперативну дію для навчальних закладів системи освіти в нашій країні, незалежно від рівня, відомчої приналежності та форми власності, то яким чином він буде регулювати діяльність у даній сфері баз практики – а вони, як правило, мають іншу відомчу належність різних міністерств та відомств галузей народного господарства. Слід зазначити, що у Законі України «Про освіту» [5] відсутнє визначення поняття «практика», незважаючи на те, що в окремих нормах цього закону воно зустрічається та існує ст. 1 «Основні терміни та їх визначення», де, на нашу думку, це мало б бути мати місце його законодавче закріплення. Вважаємо це суттєвою прогалиною, оскільки зазначений закон регулює процес здобуття освіти не тільки у школах, а й у середніх спеціальних училищах, ліцеях, коледжах тощо, де здобувачі освіти отримують робочі та технічні спеціальності. Про важливість отримання практичних навичок та умінь ще під час навчання спеціальності нами було зазначено вище.

У той же час у Законі України «Про вищу освіту» [6] темі проходження практики теж приділяється, на нашу думку, недостатня увага – аналогічно попередньому законодавчому акту відсутнє законодавче закріплення терміну «практика» у ст. 1 «Основні терміни та їх визначення», проте у ч. 1 ст. 50 «Форми організації освітнього процесу та види навчальних занять» практична підготовка визначена одною із форм освітнього процесу у закладах вищої освіти [6]. Крім того, безпосередньо практичній підготовці осіб, які навчаються у закладах вищої освіти, присвячено норми ст. 51 «Практична підготовка осіб, які навчаються у закладах вищої освіти» вказаного закону, проте, як ми вже зазначали, по-перше,

відсутнє визначення самого поняття, по-друге, норми ч. 1 визначають у досить загальному вигляді, яким чином та де відбувається проходження практики – «... здійснюється шляхом проходження ними практики на підприємствах, в установах та організаціях згідно з укладеними закладами вищої освіти договорами або у його структурних підрозділах, що забезпечують практичну підготовку» [6], по-третє, норми ч. 2 зобов'язують керівників підприємств, установ та організацій «... забезпечити створення належних умов для проходження практики на виробництві, дотримання правил і норм охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії відповідно до законодавства» [6], по-четверте, у нормах ч. 3 зазначено, що «проходження практики студентом здійснюється відповідно до законодавства» [6] - як вже зазначалося, основним нормативно-правовим актом, що регулює проходження на сьогодні є Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України» [1], затвердженого наказом Міністерства освіти України, що лише в загальній теорії можливо віднести до терміну «законодавство».

Не вдаючись до дискусії, що точиться в науковій та правничій сферах на цю тему, хочемо зазначити, що дану проблему можливо усунути шляхом внесення змін до низки законів, що регулюють здійснення освітнього процесу. Проте необхідно підкреслити, що ми загалом підтримуємо ситуацію, яка на сьогодні склалася із вноормуванням проходження практики здобувачами освіти, коли заклади освіти самостійно визначають критерії, терміни та види практики, орієнтуючись лише на загальні вимоги до даного виду навчання шляхом видання власних методичних рекомендацій, положень, інструкцій тощо. Вказані відомчі акти орієнтуються на можливості навчального закладу та його специфіку, кількість здобувачів освіти, наявність стейкхолдерів та регіональні особливості баз практики тощо. Це дозволяє керівникам навчальних закладів оперативно реагувати на всі зміни, шукати нові шляхи до вдосконалення процесу набуття практичних навичок здобувачами освіти тощо, що в кінцевому результаті позитивним чином впливає на рівень професійний випускників та престиж навчального закладу загалом.

Також особливу увагу викликає питання класифікації видів практики – навіть у згаданому нами Положенні відсутній їхній чіткий перелік - так у п. 1.3. вказані «... навчальна, технологічна, експлуатаційна, конструкторська, педагогічна, економічна, науково-дослідна та інші види практики» [1]. При цьому у п.1.4. вже вказується такий вид практики як «переддипломна» та зазначається, що «перелік усіх видів практик для кожної спеціальності або спеціалізації, їх форми, тривалість і терміни проведення визначаються в навчальних планах» [1]. Виникає цілком логічне запитання – хто, яким чином і на основі чого під час розробки згаданих навчальних планів визначає вказані вище критерії і вид практики? Тобто нормативно-правовий документ, який призначений врегулювати порядок проходження практики не відповідає своєму призначенню в окремих його частинах та дозволяє вільно трактувати окремі його норми, що не відповідає меті уніфікації освітнього процесу в межах приєдналися України до Болонського процесу.

Вказана ситуація породила значну кількість назв навчальних практик, на що вплинула, в першу чергу, специфіка навчального закладу та спеціальності –

крім вказаних вище зустрічається редакторська, юридична, проектно-технологічна, виробнича, ознайомча практики тощо а також їх поєднання. Все зазначене негативно впливає на питання вдосконалення процесу проходження практик здобувачами освіти.

Крім того, на нашу думку назва «навчальна практика» не відображає її сутність та призначення, адже даний вид практики здобувачі освіти проходять зазвичай після першого курсу та її основним призначенням є ознайомлення практикантів із специфікою та загальним профілем діяльності бази практики, соєю майбутньою професією та усім спектром обов'язків, які доведеться виконувати під час службової діяльності. До того ж сама категорія «навчальний» є загальною для всіх видів практики (як і всі інші види практики вона направлена на навчання майбутнього спеціаліста), адже це є частиною навчального процесу. Вважаємо, що у даному випадку доцільно використовувати категорію «ознайомчий» і, відповідно, назву «ознайомча практика» - саме це і є основною метою даного виду практики для здобувачів освіти першого року навчання.

Аналізуючи інші проблеми у досліджуваній сфері, то враховуючи обмежений обсяг даного виду дослідження спробуємо їх коротко сформулювати:

відсутність повноцінних баз практики з конкретної спеціальності в регіоні, а при їх наявності – неможливість одночасного проходження значної кількості здобувачів освіти;

не всі навчальні заклади мають у достатній кількості підписані угоди з базами практики, досить часто такі угоди є формальними, що у свою чергу змушує здобувачів освіти самостійно шукати бази практики. Такий пошук досить часто зводиться до пошуку знайомих, які можуть допомогти це зробити формально, лише завіривши необхідні документи звітності підписами та печатками;

приймаюча сторона – бази практики не завжди зацікавлені у проходженні здобувачами освіти практики. Виключенням є ситуації, коли існує замовлення від установ на підготовку спеціалістів, або ж база практики зацікавлена у здобувачеві освіти як у майбутньому працівникові;

п. 5.3. вказаного вище Положення [1] передбачена оплата праці безпосередніх керівників практики від бази практики навчальними закладами, проте на сьогодні цей процес досить бюрократизований, через що у значній кількості випадків така оплата праці не відбувається. Відповідно, безпосередній керівник практики матеріально не зацікавлений у роботі з практикантами, все спілкування переводиться у площину громадського навантаження і залежить від свідомості працівника, що відповідним чином негативно відображається на навчальному процесі;

існують випадки, коли здобувача освіти, який проходить практику, представники бази практики сприймають як допоміжну робочу силу, за допомогою якої можна зняти з себе навантаження або виконати некваліфіковану роботу. Це призводить до виконання практикантом не передбачених планом проходження практики функцій або роботи, яка взагалі жодним чином не відноситься до майбутньої спеціальності. Також відомі випадки, коли практиканти протягом усього періоду проходження практики виконували

одноманітну роботу або увесь період проходження практики провели на одному робочому місці;

вітчизняні навчальні заклади працюють за типовими планами, тому час проходження практики здобувачами освіти досить часто співпадає або накладається, тому іноді база практики просто фізично не спроможна прийняти всіх направлених на практику з різних навчальних закладів. У зв'язку з цим відбувається «групове» проходження практики, коли один безпосередній керівник практики займається із великою групою практикантів (5-10 і іноді й більше осіб), при цьому вони направлені з різних навчальних закладів, навчаються за різними програмами та на різних курсах. Ця ситуація наявна навіть у випадках, коли окремі завдання можливо виконати лише індивідуально, при цьому, відповідно, втрачається якість навчання.

Впевнені, що даний перелік проблем проходження практики здобувачами освіти можливо продовжувати, проте вважаємо за необхідне внести окремі пропозиції щодо їх усунення або ж нівелювання їх наслідків:

1. Необхідно внести зміни у чинне законодавство, зокрема у Закони України «Про освіту» [5] та «Про вищу освіту» [6], де в ст. 1 «Основні терміни та їх визначення» законодавчо закріпити визначення терміну «практика».

2 Пропонуємо у чинному законодавстві, шляхом внесення відповідних змін, закріпити лише три загальні види практики, розкривши їх визначення у нормах відповідних нормативно-правових актів:

ознайомча (після закінчення 1-го курсу);

виробнича (після закінчення 2-го (3-го) курсу);

переддипломна (після закінчення 4-го курсу).

При цьому у назву виробничої практики (за необхідності) можливо вносити відповідні зміни та доповнення, при цьому застосовуючи всі варіативні назви практик, які сьогодні використовують навчальні заклади та які необхідні для уточнення назви практики, наприклад: виробничо-редакційна, виробничо-конструкторська тощо.

3. Одним із виходів із ситуації масового направлення здобувачів освіти на практику та переобтяження таким чином баз практики є проходження ними виробничо-технологічної практики у вільний від занять час протягом навчального року. Такий досвід є під час співпраці Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру та його структурних підрозділів в межах чинних угод з низкою навчальних закладів. Як приклад можемо навести проходження виробничо-технологічної практики на базі Кіровоградського науково-дослідного експертно криміналістичного центру МВС України здобувачів вищої освіти з Центральноукраїнського національного технічного університету, Центральноукраїнського державного університету, Льотної академії Національного авіаційного університету та інших. Переваги такого виду практики полягають у виконанні певного обсягу практичних завдань в умовно обмежених часом рамках (наприклад, протягом семестру). Це дозволяє керівництву бази практики рівномірно розподілити практикантів серед найбільш досвідчених працівників (безпосередніх керівників практики), раціонально використовувати робочий час, обладнання та приміщення лабораторій, і саме головне – в умовах планового або аварійного відключення електроенергії,

припинення роботи експертної установи через оголошення сигналу «повітряна тривога» виконання запланованих робіт чи завдань за погодженням із безпосереднім керівником практики може бути перенесене на інший час. Зазвичай практика проходить у вигляді виконання певних завдань або обсягу роботи із обладнанням протягом 1-2 годин декілька разів на тиждень. По виконанню всього обсягу передбачених планом проходження практики завдань безпосередній керівник практики допомагає підготувати та погоджує звіт про проходження виробничо-технологічної практики, готує характеристику на практиканта та інші документи звітності, передбачені Програмою практики.

Досить часто під час проходження виробничо-технологічної практики здобувачі вищої освіти в лабораторних умовах під керівництвом безпосереднього керівника практики виконують практичні завдання з різного роду навчально-наукових робіт (курсіві, дипломні) або ж проводять наукові дослідження в межах обраної теми. Неодноразово саме такі здобувачі вищої освіти оприлюднювали результати своїх досліджень на загал наукової спільноти під час проведення наукових заходів різного рівня.

Вважаємо, що викладений вище досвід проведення виробничо-технологічної практики та пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у досліджуваній сфері можуть бути застосовані у діяльності навчальних закладів системи вітчизняної освіти та установ, які виступають у якості баз проходження практики та потребують подальшого наукового дослідження та розробки, що й буде зроблено авторами у подальшій науковій діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України: наказ Міністерства освіти України № 93 від 08.04.1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93#Text> (дата звернення: 12.12.2022).
2. Практика. Кафедра інформаційних технологій та кібербезпеки. URL: <http://kit.onaft.edu.ua/practice> (дата звернення: 12.12.2022).
3. Данилюк В. Проблеми організації та проходження практики студентів вітчизняних ЗВО. Наша перспектива: науково-аналітичний журнал. № 30 (січень-червень), 2018. С. 32-35.
4. Про внесення змін до Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України: наказ Міністерства освіти України № 351 від 20.12.1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0351281-94#Text> (дата звернення: 12.12.2022).
5. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. №38-39. Ст. 380.
6. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 37-38. Ст. 2004.

Напря́м № 12**Економічна безпека та державне регулювання економіки*****Taras Dehtiar****Student of higher education, 2nd year, group МОБМ-21Д1, Educational and Scientific Institute of Management and Psychology, Kyiv, Ukraine**Supervisor: **Zinaida Smutchak** – Doctor of economic sciences, professor, Head of the Department of Management of aviation activity, Flight Academy of the National Aviation University, Kropyvnytskyi, Ukraine***THE PROBLEM OF THE FORMING AN ADAPTIVE PERSONNEL POLICY UNDER THE CONDITIONS OF THE MIGRATORY ACTIVITY OF LABOUR POTENTIAL**

Excessive sensitivity to changes in the external environment and the degree of intensity of individual economic processes occurring in it, is one of the characteristic features of enterprises, operating in the market economy today. This forces enterprises to form a more flexible policy and enterprise management structure capable of generating quick and effective solutions to problems arising in an unstable economic environment. The issue, directly concerns, such an important aspect of enterprise management as personnel policy. The situation is becoming difficult, which has changed the economic behavior of both employers and hired workers under the conditions of mass labour migration of the workforce to the countries of the European Union, lack of financial, investment, and tax incentives for the creation and expansion of industrial enterprises. That is why the majority of Ukrainian enterprises, face new challenges, related to the development of new approaches to the organization of personnel support and interaction within formal and informal groups in the organization. Under these conditions, the use of more modern methods of motivation, namely their optimal combinations to achieve the maximum economic effect, becomes relevant [1].

Will remind that one of the components of stable long-term growth (simultaneously with new technologies through innovations) is determined by the labour potential of the enterprise. Based on these considerations, attention should be focused on the formation of labour potential and its effective use. In the context of the above, note that this is facilitated not only by high-quality education at all levels and the ability to conduct scientific and research work directly at enterprises [2]. The main tool through which it is possible to improve the effectiveness of personnel policy and minimize the negative effects of problems, entailed by high mobility of the workforce, is the development and complex application of various methods of motivation [1].

Labour migration in Ukraine is the result of dissatisfaction with the level of wages, arrears of wages, a low level of social security of people, a large number of university graduates with insufficient number of jobs and a high level of unemployment in the country. These reasons increase the number of labour migrants every year, and mostly skilled workers use their knowledge and skills to develop the economy of other

countries. The goal of interstate movement of labour potential is the desire to improve the material condition and this remains unchanged, as a rule, in a long historical perspective. As for the forms of migratory processes, they change depending on many circumstances. Modern migration has acquired a temporary nature: migrants mostly intend to return to their homeland after a certain period of time. Thus, an essential feature of modern international labour migration is its rotational nature. Researchers of this problem note that the rotation is accelerated and slowed down. Accelerated (up to 3 years) includes all recruited and carefully selected foreign labour force, slow – lasts longer and includes workers already selected during the production process. Their share, as a rule, accounts for no more than 30% of the entire number of migrant workers [3].

Analyzing the problems of enterprises in personnel policy, it is possible to assert that the personnel are more interested in material means of motivation, which is explained by the difficult financial situation of the population, the growth of inflation and general expenses for personal needs. In this case, the material factor will prevail in the company's motivational policy. The socio-economic situation of the country is a significant factor influencing the peculiarities of personnel policy; it forces people to give priority to material goods over spiritual ones. The main directions that determine the peculiarities of the motivation process at the enterprise are the individual nature of the measures, social orientation and the completeness of the introduced innovations. The success of any motivation directly depends on the staff's acceptance of the organization's philosophy in parallel with the managers' complex ideas about the specifics of its activity and internal relationships between formal and informal groups in the team [1].

Taking into account the unfavorable demographic situation in the country, the rapid aging of the population and the inevitable labour shortage in the near future, migratory challenges and threats cannot be neglected. Only the successful reformation and development of Ukraine can be a real safeguard against population losses caused by migration, in order to ensure the rights and interests of the state and its citizens in the process of migration, the improvement of the migratory policy and the consideration of migratory problems in strategic planning acquire primary importance.

REFERENCES:

1. Шашина М.В. Формування мотиваційної складової кадрової політики підприємства в умовах високого рівня мобільності робочої сили. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/3_2019/8.pdf (дата звернення: 10.12.2022).
2. Romer P. Endogeneous Technological Change. *The Journal of Political Economy*. Vol. 98, No.5, Part 2. 1990. p. 71–102.
3. Ткач В.Ю. Європейський ринок праці в системі міжнародної міграції трудових ресурсів. *Економіка АПК*. 2005, № 2. С. 138-143.

Nataliya Tanklevska

Head of Economic and Finance Department, Doctor of Science, Professor, Kherson State Agrarian and Economic University, Kropivnycky, Ukraine

THE IMPORTANCE OF BENCHMARKING IN THE ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISES

Ensuring the economic security of enterprises, benchmarking allows to conduct a practical analysis of the effectiveness of a particular technology, the possible level of profitability of a new type of activity or the profitability of alternative activities and market segments, as well as to assess the typical mistakes of competitors. The works of foreign and domestic scientists, including R. Kemp, L. Kahaner, N. Kirich, N. Shveda, O.M. Solianyk, A.V. Dubodelova, O.V. Yurynets and others, are devoted to the problem of benchmarking. However, the problem of the relationship between benchmarking and economic security at the enterprise level remains not fully resolved.

Having originated in 1970-80 in the United States thanks to PIMS and Xerox, benchmarking gradually expanded to other areas of the economy, thereby passing through several stages, namely:

- 1) identification of benchmarking with reengineering or retrospective analysis of products;
- 2) competitiveness benchmarking (late 1970s - mid-1980s);
- 3) comparing the products of own enterprise with the products of competitors, as well as studying the activities of prosperous companies in other sectors of the economy (since the second half of the 1980s);
- 4) intensive development of strategic benchmarking as a systematic process of analyzing the leading strategies of partner enterprises (not only competitors) in order to form an improved company strategy;
- 5) global benchmarking, which in the future can become a tool for the exchange of international experience, taking into account the national culture of companies' processes [1].

Translated from English, "benchmark" means "starting point", "reference point", although its interpretation in practice has different approaches. Domestic scientists, including Kirich N., Shveda N., note that today benchmarking is one of the most advanced technologies for improving competitiveness in the world, so for agricultural enterprises it is an opportunity to ensure a high level of economic security [2]. In addition, A.G. Goncharuk argues that benchmarking is a method of managing the efficiency of various spheres of activity (production, sales, logistics, finance, personnel policy, etc.), based on a comparative analysis of the company's work with the best representatives of the industry (or other industries), which consists in assessing its own and industry efficiency, identifying and studying the work of industry leaders and implementing the best industry achievements in its activities [3]. According to R. Kemp, benchmarking is the search for the best methods that lead to the improvement of activities [4].

The following main types of benchmarking of agricultural enterprises are distinguished: competitiveness benchmarking, internal benchmarking, functional benchmarking, process benchmarking, strategic benchmarking, which are carried out on the basis of the principles of reciprocity, analogy, measurement and reliability [3].

For economic security, benchmarking is of great importance, namely: predicting changes in the market; predicting the actions of suppliers and competitors; identifying new and potential competitors; the ability to learn from the mistakes of other companies; information monitoring of innovations developed by competitors, but not protected by patents; studying new technologies and products that can affect the enterprise; assessing the feasibility of acquiring a business by determining its real value; study of political, legislative and other similar changes that may affect the enterprise, for example, protection of the manufacturer through customs duties, etc; creating a new enterprise by monitoring the state of similar companies in the market as a whole, as well as analyzing the "pitfalls"; looking at your business from the outside; turning weaknesses into competitive advantages; identifying potential sources of confidential information leakage, primarily through the company's employees; identifying weaknesses of a competitor and shortcomings in its advertising (analysis of consumer complaints about competitor's products); monitoring changes and responding to them, namely identifying publications that form a negative public opinion about the company [5].

At the same time, benchmarking cannot be associated with the analysis of the competitive environment of the firm, since its goals, objectives, methodology are much broader and involve an in-depth analysis of the external and internal environment of the enterprise. Given the fact that the economic security of agricultural enterprises aims to ensure sustainable economic development, reliable protection of property and personnel of the company from internal and external threats, prevention of undesirable events that may lead to negative consequences, the role of benchmarking is crucial and allows not only to reduce possible risks, improve the efficiency of functioning, but also to increase the competitiveness of the business entity.

Thus, the use of benchmarking makes it possible to strengthen the economic security of enterprises by increasing competitiveness, identifying potential competitors, their strengths and weaknesses, the feasibility of developing new market segments, assessing the effectiveness of innovative equipment, technologies, features of growing the latest varieties. For enterprises operating in harsh market conditions, a high level of economic security is achieved through benchmarking, so its use is important and economically feasible.

REFERENCES:

1. Dubodyelova A. V., Yurynets' O. V. Osoblyvosti ta tekhnolohiya vnutrishn'oho benchmarkingu na pidpryyemstvi. Marketynh i menedzhment innovatsiy. 2013. № 2. S. 64-73. Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu: <http://nbuv.gov.ua>

2. Kyrych N., Shveda N. Doslidzhennya modeley benchmarkinhu. *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava*. 2013. № 1. S. 286–296. Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu: <http://nbuv.gov.ua>
3. Tanklevs'ka N.S., Holovych N.M. Zabezpechennya benchmarkinhu v ekonomichniy bezpetsi sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv. *Tavriys'kyy naukovyy visnyk*. 2014. Vyp. 87. S. 301–305.
4. Camp R. C., Benchmarking. *The Search for Industry Best Practices That Lead to Superior Performance*. Wisconsin: ASQC Industry Press, Milwaukee, 1989.
5. Kahaner Larry. *Competitive Intelligence: From Black Ops to Boardrooms – How Businesses Gather, Analyze, and Use Information to Succeed in the Global Marketplace*. N.Y.: Simon & Schuster. 1996. 300 p.

Василь Берегович

*магістрант 2-го курсу групи ПУАз-21-3М Поліського національного
університету, м. Житомир, Україна*

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В УМОВАХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Сьогодні головною проблемою забезпечення стійкого розвитку регіонів є нестабільність зовнішнього середовища у зв'язку із війною РФ проти України, що призвело до великих людських жертв, масового переміщення населення та значного пошкодження інфраструктури, а також спричиняє й дестабілізацію процесів регіонального розвитку.

Основними загрозами, які ускладнюють процес забезпечення стійкості соціально-економічного розвитку регіонів і збереження їх потенціалу в умовах воєнного стану є:

- порушення внутрішніх та міжнародних економічних зв'язків;
- ослаблення системи державного регулювання у сфері економіки;
- скорочення о ВВП на 37,2% у II кв. 2022 р. порівняно із II кв. 2022 р.;
- зростання інфляції на 24,6% (у вересні 2022 р.) [1];
- міграція населення: понад 7 млн українців (близько п'ятої частини населення) залишили країну або стали внутрішніми переселенцями, що чинить тиск на систему соціального захисту;
 - втрати трудового потенціалу в різних регіонах у зв'язку із вимушеною міграцією населення з країни;
 - руйнування інфраструктури (житла, підприємств, медичних закладів, закладів освіти, дитячих садочків, мостів, залізниці та ін.);
 - блокування та порушення логістики постачання та збуту;
 - ускладнені логістики: тривале перевезення промислових підприємств, обладнання, бізнесу у місця релокації [2, с. 22].

Загрози національної безпеки можуть внести дисбаланс в діяльність економічного суб'єкта будь-якого рівня та негативно впливати на соціально-економічний розвиток регіону. Тільки при захищеності національної безпеки країни можливе стабільне економічне зростання, збільшення добробуту громадян та соціально-економічний розвиток кожного регіону країни.

У прийнятому у 2018 р. Законі України «Про національну безпеку України» [3] (далі – Закон) визначені основні принципи національної безпеки і оборони, цілі та засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз.

Як зазначено у статті 1 даного Закону, «національна безпека України – це захищеність територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, державного суверенітету та інших національних інтересів від реальних та потенційних загроз» [3], а загрозами національній безпеці є тенденції, що

унеможлижують реалізацію національних інтересів і збереження національних цінностей України.

Указом Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. затверджена «Стратегія національної безпеки України» Безпека людини – безпека країни» (далі – Стратегія), яка ґрунтується на таких основних засадах: стримування, стійкість та взаємодія [4].

Прийнята Стратегія визначає пріоритети національних інтересів України та напрями державної політики у сфері національної безпеки такі, як:

- відстоювання незалежності і державного суверенітету;
- відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно-визнаного державного кордону України;
- захист прав, свобод і законних інтересів громадян України;
- суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу;
- європейська і євроатлантична інтеграція [4].

Слід зауважити, що у зазначеній Стратегії стійкість визначена, як здатність суспільства швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування та економічний розвиток країни шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей. Отже, забезпечення стійкості соціально-економічного розвитку регіону в умовах загроз національної безпеки зафіксоване на законодавчому рівні.

Механізм забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіону припускає функціонування взаємозалежних складових, як:

- внутрішнє середовище (соціально-економічний простір регіону);
- зовнішнє середовище (соціально-економічний простір країни);
- внутрішньо-регіональні інструменти реалізації регіональної політики;
- інструменти реалізації регіональної політики на національному рівні;
- аналіз і оцінка ефективності соціально-економічного розвитку регіону;
- рекомендації з формування регіональної політики;
- пропозиції щодо національного управління регіонами України.

Механізм забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіону одночасно приводить у відповідність внутрішні елементи до зовнішніх, а злагоджене функціонування його взаємозалежних складових зорієнтоване на процес максимального задоволення суспільних потреб регіону.

Максимальне задоволення суспільних потреб регіону досягається за рахунок досягнення оптимальної пропорції розподілу обмежених ресурсів між видами діяльності і сферами економіки, що відповідає їх обсягу та структурі та свідчить про стійкість соціально-економічної системи регіону та його розвитку.

Таким чином, розглянутий механізм ефективного соціально-економічного розвитку регіону можна вважати стійким, оскільки в процесі його злагодженого функціонування соціально-економічні показники регіону зростатимуть.

Модель оцінювання та забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку регіону складається із:

- визначення завдання стійкого соціально-економічного розвитку регіону;
- оцінювання стійкості розвитку регіону (діагностика);

– забезпечення стійкості розвитку регіону (моделювання) [5, с. 30].

При визначенні завдань щодо стійкого соціально-економічного розвитку для всіх регіонів України на сучасному необхідно враховувати, насамперед, воєнні дії, що призводять до людських жертв, пошкодження інфраструктур, переміщення населення, а також до нестабільності економіки країни (значне зростання інфляції, скорочення ВВП та ін.).

Діагностика оцінки стійкості розвитку регіону починається із визначення початкових умов і стратегії розвитку регіону, потім здійснюється вибір та розрахунок показників соціально-економічного розвитку, а також визначається стійкість розвитку регіону та аналізується її динаміка.

Моделювання забезпечення стійкості розвитку регіону передбачає:

- формування системи активних показників, виходячи із: ВВП і темпи його росту, рівень доходів населення і ступінь їх диференціації тощо;
- прийняття управлінських рішень на основі розробки бюджету регіону, законів, що регламентують господарську діяльність;
- визначення механізму розвитку регіону;
- систематизація найбільш суттєвих показників за ступенем впливу на економіку регіону;
- напрацювання практичних рекомендацій, формування національних і регіональних інструментів щодо стійкості соціально-економічного розвитку.

За допомогою алгоритму оцінювання та забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку регіону можна вирішувати такі завдання, як [5, с. 30]:

- систематично проводити аналіз чинників, що забезпечують стійкий соціально-економічний розвиток регіону;
- визначати причини зниження або підвищення рівня ефективності соціально-економічного розвитку регіону;
- контролювати дієвість розроблених практичних рекомендацій та прийняття управлінських рішень щодо підвищення рівня стійкості соціально-економічного розвитку регіону.

Отже, на основі моделі оцінювання і забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку можливе здійснення розрахунків для прийняття управлінських рішень щодо підвищення стійкості соціально-економічного розвитку регіону. Застосування даної моделі за наведеним алгоритмом можливе до будь-яких регіонів, незалежно від рівня соціально-економічного розвитку.

Далі розглянемо основні показники соціально-економічного розвитку та економічного потенціалу регіону.

Показників економічного потенціалу показники характеризують розвиток продуктивних сил регіону насамперед з кількісного боку (кількість населення, трудові ресурси). На відміну від економічного потенціалу, рівень соціально-економічного розвитку регіону, може виражатися через: обсяги виробництва і споживання ВВП, рівень продуктивності праці, матеріальні блага на душу населення. Тобто, соціально-економічний розвиток регіону характеризує якісний стан природних і людських ресурсів, суспільного виробництва.

У табл. 1 наведені основні показники соціально-економічного розвитку та економічного потенціалу регіону.

Таблиця 1. Основні показники соціально-економічного розвитку та економічного потенціалу регіону

Групи показників	Перелік показників за групою
Соціально-економічного розвитку регіону	Середньорічна чисельність населення
	Чисельність працівників, зайнятих у народному господарстві
	Валовий внутрішній продукт
	Обсяг продукції промисловості
	Виробництво товарів народного споживання
	Валова продукція сільського господарства
	Обсяг капітальних вкладень за рахунок усіх джерел фінансування
	Доходи місцевих бюджетів
	Видатки місцевих бюджетів
	Грошові доходи населення
	Обсяг роздрібного товарообігу
	Обсяг реалізації платних послуг населенню
	Обсяг експорту товарів
	Баланси основних видів промислової і сільськогосподарської продукції
	Середні ціни на основні види продукції
Економічного потенціалу	Кількість населення
	Трудові ресурси
	Обсяги ВВП
	Обсяги НД (національного доходу)
	Обсяги основного капіталу

* Джерело: складено автором на основі [6].

Зазначена у табл. 1 система показників соціально-економічного розвитку та економічного потенціалу регіону відображають найважливіші регіональні відтворювальні цикли і характеризують їх територіальні зміни.

З метою розкриття найважливіших тенденцій і проблем у розвитку господарських комплексів регіонів проводиться структурний аналіз стану соціально-економічної ситуації, виробництва у провідних галузях економіки і рівні життя населення. Основні показники соціально-економічного розвитку, які підлягають аналізу, визначаються програмами і планами розвитку господарства регіонів і країни в цілому [6].

Зауважимо, що від механізму забезпечення стійкості економічного розвитку значною мірою залежить економічний потенціал регіону, який характеризується довготривалим соціально-економічним ефектом, приростом сукупного суспільного валового продукту і національного доходу.

Саме від забезпечення економічного потенціалу регіону залежить величина валового регіонального продукту і національного регіонального доходу, що впливає на ефективність використання ресурсів регіону (природних, виробничих, фінансових, трудових). Зміна економічного потенціалу може

відбуватися за рахунок: ефективного використання природних ресурсів, підвищення ефективності виробництва, додатково залучених ресурсів, активізації трудового потенціалу

Таким чином, розглянутий механізм забезпечення стійкості соціально-економічного розвитку регіону зорієнтований на процес максимального задоволення суспільних потреб за рахунок досягнення оптимальної пропорції розподілу обмежених ресурсів між видами діяльності і сферами економіки, що відповідає їх обсягу і структурі суспільних потреб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Скорочення ВВП та безпрецедентний дефіцит бюджету: у МВФ оцінили наслідки війни для економіки України. URL: <https://bit.ly/3igoCqz> (дата звернення: 27.11.2022).

2. Економіка регіонів в умовах війни: ризики та напрямки забезпечення стійкості: наукове-аналітичне видання. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». 2022. – 70 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»)

3. Закон України «Про національну безпеку України». Документ 2469-VIII, чинний, редакція від 15.06.2022, підстава – 1882-IX (ВВР, 2018, №31, ст. 241). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 27.11.2022).

4. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» затверджено Указом Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» 392/2020, Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> (дата звернення: 27.11.2022).

5. Балахонова О.В. Обґрунтування соціально-економічних параметрів суспільного життя на регіональному рівні, Проблемні питання економіки України та її регіонів. Економіка: реалії часу. 2015. – № 6(22). – С. 24-31.

6. Система основних загальноекономічних показників розвитку регіону та аналіз його економічного потенціалу. URL: <https://buklib.net/books/31821/> (дата звернення: 27.11.2022).

Вадим Бурдоль

здобувач вищої освіти третього освітньо-наукового рівня (доктор філософії з Права) Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

*Науковий керівник: **Наталія Філіпенко** – докторка юридичних наук, доцентка, професорка закладу вищої освіти кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна*

БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ ЗАГРОЗИ

В умовах воєнного стану в Україні суспільство потребує негайного закріплення принципів державної політики в умовах військової агресії, враховуючи уніфіковані підходи до деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Російська Федерація реалізує стратегію, спрямовану на руйнацію нинішньої європейської системи безпеки, де збройна агресія РФ проти України та знищення її державності є одним з етапів реалізації цієї стратегії [1, с. 6].

Безпекова політика військового періоду з правової точки зору захищає:

- 1) людину і громадянина — її життя, здоров'я, гідність, конституційні права та свободи та безпечні умови життя;
- 2) суспільство — його демократичні цінності, добробут і середовище для сталого розвитку розвиток;
- 3) державу — її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність та недоторканність.

Державна безпекова політика в умовах військової агресії ґрунтується на таких принципах:

- 1) верховенство права та повага до людської гідності;
- 2) унітарність і територіальна цілісність України;
- 3) дотримання принципів і положень міжнародного права;
- 4) дотримання прав і свобод людини і громадянина;
- 5) захист осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії РФ проти України, відшкодування матеріальної та моральної шкоди постраждалим особам;
- 6) рівність перед законом, гендерна рівність, усунення процедурних, інституційних та соціальних бар'єрів, недискримінація;
- 7) недоторканність і захист права власності;
- 8) визначеність покарання за найтяжчі злочини проти людяності;
- 9) пріоритетність заходів щодо звільнення всіх незаконно затриманих осіб та полонених;
- 10) забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб;
- 11) забезпечення прав корінних народів;
- 12) забезпечення прав національних меншин;

13) залучення інститутів громадянського суспільства та груп населення постраждалих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України у розробці та реалізації політики в умовах військової агресії;

14) недопущення подальшої окупації українських територій.

Україна ставить перед собою амбітну мету: за два роки пройти шлях від кандидата до членства в ЄС і ще до отримання членства забезпечити повну інтеграцію до внутрішніх ринків ЄС.

У вітчизняному офіційному дискурсі серед актуальних загроз національній безпеці України визначено агресивні дії РФ, що здійснюються для виснаження української економіки і підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення Української державності та захоплення її території [2].

Військове вторгнення Російської Федерації завдає потужного удару економіці країни та величезних збитків інфраструктурі, виробничим об'єктам, об'єктам комунальної та соціальної сфери, що є спробою знищення незалежності України [3].

Однак на сьогодні можна констатувати стабілізацію економіки в умовах війни, яка вже триває більше ніж півроку. Якщо раніше прогнозувалося падіння на рівні 35-37%, то зараз є надія, що падіння зупиниться на рівні близько 30%. Економіка поступово відновлюється. Навіть якщо військові дії в активній фазі триватимуть більше року, зростання ВВП прогнозується на рівні 4,6%.

Негативні наслідки військової агресії повинні автоматично запускати механізм зовнішнього втручання в безпекові процеси нашої держави. Україна зараз, як ніколи, потребує масштабної фінансової цільової підтримки для створення ефективних процедур відсічі військовій агресії окупантів.

Попереду безпекову політику чекають нові виклики, які тільки прискорять перебіг таких необхідних країні реформ та стануть майбутнім фундаментом для відновлення після завершення війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевченко М.М., Зозуля О.С., Храпач Г.С., Лепіхов А.В. Російсько-українська війна: особливості реалізації загроз державному суверенітету України та перспективи виходу з війни// Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень. 2022. № 2(75). Ст. 6.

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25.03.2021р. №121/2021. URL: <https://bit.ly/3GIUBO7> (дата звернення: 12.11.2022).

3. Наслідки будуть колосальними: Марченко розповів, як війна вплине на економіку України. Аналітичний портал «Слово і діло». URL: <https://bit.ly/3GIxYJE> (дата звернення: 12.11.2022).

Данійл Гордійчук

*студент 1-го курсу групи 2МА-22 Черкаського державного бізнес-коледжу,
м. Черкаси, Україна*

*Науковий керівник: **Сергій Полях** – кандидат економічних наук, доцент
кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Черкаського державного
бізнес-коледжу, м. Черкаси, Україна*

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ДЕФЛЯЦІЇ

Дефляція може викликати занепокоєння в економістів, оскільки падіння цін на товари та послуги іноді може призвести до падіння цін на житло, акції та навіть зарплати людей. Тому потрібно виявляти та боротися з небажаними наслідками дефляції.

В загалом дефляція — це зниження загального рівня цін на товари, збільшення купівельної спроможності грошей.

Дефляція може бути наслідком позитивних процесів в економіці. Головною характеристикою є стабільна грошова маса, що трапляється досить рідко. Дефляція, обумовлена причинами розбалансованості економіки, більш висока за кількісними показниками, і тягне за собою негативні наслідки, такі як:

зниження в обороті грошової маси. Через зниження цін утворюється надлишок грошей у населення, який не витрачається, а відкладається. Інша причина зниження обсягу грошової маси — заходи, які застосовує держава в боротьбі з інфляцією;

баланс «попит - пропозиція» зміщується в сторону пропозиції, виникає криза надвиробництва;

зменшення обсягу видаваних кредитів [6].

Дефляція, не викликана корекцією помилкових дій уряду, не просто нешкідлива, а й корисна. Наприклад у США з 1880 по 1896 р. рівень цін впав на 23%, знижуючись на 1,44 відсотка на рік [8, с.13], в той час як рівень інфляції впав з 12,52% до 3,32% [3].

Японія мала дефлятор ВВП у період з 1996 по 2005 роки в середньому -1%, з 2006 по 2013 -1,29%, при цьому рівень споживчих цін був -0,1% та 0,76% відповідно. Головні причини дефляції в Японії є: загальносвітове падіння цін на нафту, розвиток технологій, дефіцит робочої сили та старіння населення. Для боротьби з нею Банк Японії вів надм'яку грошову політику, розширюючи грошову базу в країні на 80 трильйонів ієн щорічно за рахунок закупівель держоблігацій та інших цінних паперів. [2], [4], [9].

Вперше за роки незалежності України у грудні 2019 року на споживчому ринку спостерігалась дефляція – ціни знизились на 0,2%. У річному розрахунку споживча інфляція продовжила стрімко сповільнюватися – до 4,1% (порівняно з 5,1% у листопаді). Базовий індекс споживчих цін знизився на 0,3%, небазовий індекс споживчих цін, за розрахунками Мінекономіки, знизився на 0,1%.

Зниження цін було викликано суттєвою ревальвацією гривні, що створювало дефляційний вплив на внутрішні ціни (знизилися ціни переважно на

імпортні товари: фрукти, одяг і взуття, побутову техніку, фармацевтичну продукцію, паливо та мастила, автомобілі та ін.) та зниженням ціни на природний газ для потреб населення на 11,2%. Також насичення окремих сегментів продовольчого ринку (розширення пропозиції м'яса та м'ясопродуктів, цукру, олії та ін.) нівелювало зростання цін на ринку молочних продуктів, що дозволило зламати сезонність продовольчого ринку і залишити ціни незмінними порівняно з попереднім місяцем [5].

Найбільш небезпечним для економічного зростання наслідком дефляції вважається ймовірність виникнення дефляційної спіралі (процес, що самопідтримується, в якому падіння економіки викликає дефляцію, яка викликає подальше падіння економіки і ще більше зниження цін [7]), вихід з якої можливий лише після втручання уряду, а точніше, після включення друкарського верстата. Причина виникнення спіралі – жорсткість заробітної плати та утримання від витрат через те, що споживачі очкують зниження цін та товари. Внаслідок стиснення грошової маси падає споживання. Загострення конкуренції та зниження попиту змушує фірми знижувати ціни, швидше, ніж витрати [1, с.8].

Таким чином на прикладі Японії та США ми бачимо, що дефляція в довгостроковому періоді має негативні наслідки для економіки, такі як зменшення інвестиційної активності, накопичення державного боргу, зменшення активності підприємств та ослаблення національної валюти. Але, дефляція в короткостроковому періоді не завдає шкоди для економіки, як це було в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bordo M., Filardo A. Deflation in a historical Perspective BIS Working Papers No 186 November 2005 С. 79.
2. International Monetary Fund 2014 [Електронний ресурс]. URL: <https://www.imf.org> (дата звернення: 02.12.2022)
3. The United States Annual and Monthly Inflation Tables. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.statbureau.org> (дата звернення: 02.12.2022).
4. UN Population Division. World Population Prospects: The 2012 Revision. New York, NY : United Nations, 2014.
5. В Україні вперше з 1991 року зафіксовано дефляцію в грудні. URL: <https://mind.ua/news> (дата звернення: 02.12.2022).
6. Дефляція (економіка). URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 18.11.2022)
7. Дефляційна спіраль. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 18.11.2022).
8. Доскочинська Л.С. Світові ринки дорогоцінних металів в умовах фінансової глобалізації С. 208.
9. Економіка Японії вирвалася з 15 річної дефляції. URL: <https://www.epravda.com.ua> (дата звернення: 02.12.2022)

Олексій Горлачук

судовий експерт сектору економічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних, екологічних досліджень та оціночної діяльності Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Тернопіль, Україна

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА КРАЇНИ В СПЕКТРІ РОЗВИТКУ СУДОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

Економічна безпека є важливою та необхідною умовою забезпечення життєдіяльності суспільства і держави в цілому. В сучасних умовах міжнародної економічної інтеграції та її посилення, зумовленої процесами глобалізації, забезпечення економічної безпеки знаходиться на порядку денному всіх країн світу і являє собою проблему номер один серед викликів ХХІ століття. Знехтування цим державотворчим питанням, як вчить історичний досвід, в тому числі й вітчизняний, може призвести до небажаних соціально-економічних катаклізмів.

Дисбаланс у забезпеченні економічної безпеки може бути зумовлений різними факторами як екзогенного, так й ендогенного характеру. До числа найважливіших з них належать економічні порушення за різними сферами діяльності, які сумарно можуть призвести до значних матеріальних і фінансових збитків держави, юридичних осіб всіх форм власності та господарювання, а також фізичних осіб. Вказані економічні злочини, які представляють вагому загрозу економічній безпеці, розслідуються правоохоронними органами і в багатьох випадках останні мають потребу у спеціальних знаннях, якими володіють фахівці економічного профілю – експерти-економісти.

Продовжуючи думку, зазначимо, що економічна безпека є багатоаспектним поняттям, яке характеризує такий стан економіки, що дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [3]. Підтвердженням важливості цього питання у формуванні державотворчих процесів є прийняті законодавчі документи.

Так, в Законі України «Про національну безпеку України» серед фундаментальних національних інтересів України враховано сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення. Також в даному Законі вказано, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями [4].

Про підвищення державної уваги до економічної безпеки країни свідчить також і створене у 2021 році Бюро економічної безпеки України, діяльність якого регламентується у відповідності до Закону України «Про Бюро економічної

безпеки України», норми якого регламентують організаційно-правові засади даного центрального органу виконавчої влади щодо протидії правопорушенням, котрі посягають на функціонування економіки держави [2].

Формування економічної безпеки стосується її забезпечення у багатьох сферах: виробничій сфері, енергетичній, соціальній, продовольчій, зовнішньоекономічній та в багатьох інших. Дані сфери діяльності суб'єктів господарювання належать до природних монополій і є стратегічно важливими у досягненні стійких показників економічного розвитку країни (розмір валового внутрішнього продукту, темпи економічного зростання, тощо).

Податкові надходження і збори підприємств даних сфер в значній мірі формують дохідну частину державного бюджету і досить часто стають об'єктом фінансових махінацій недобросовісних суб'єктів господарювання. Тінізація економіки, спектр поширення якої стосується податків і зборів, спрямовує значні фінансові ресурси поза правове поле їх обігу і контролю, тим самим підриваючи фінансову стійкість економіки та зменшуючи в кратному розмірі добробут населення.

Дані надходження до державного бюджету здійснюються за різними напрямками: податок на прибуток підприємств, об'єднань і організацій, податок на додану вартість, податок на доходи фізичних осіб, акцизний податок, екологічний податок, рентна плата, мито. Джерелами поповнення місцевих податків і зборів є податок на майно, єдиний податок, збір для паркування транспортних засобів, туристичний збір [1]. Здійснення функцій державного фінансового контролю покладається на спеціалізовані органи, наприклад на Державну аудиторську службу, Державну казначейську службу, однак найвищим органом державного фінансового контролю є Рахункова палата України.

В багатьох випадках при здійсненні економічних порушень судово-слідчі органи призначають економічні експертизи, які можна назвати опосередкованими формами фінансового контролю і котрі проводяться при наявності підозри у скоєнні економічних злочинів. Даний вид судової експертизи дає неспростовану та достовірну доказову інформацію для процесуальних органів завдяки повному, об'єктивному та незалежному економічному дослідженню.

На сьогодні розвиток соціально-економічних відносин в умовах постіндустріального суспільства формує два органічно пов'язаних та протилежних підходи щодо забезпечення економічної безпеки: 1) перший підхід – передбачає лібералізацією економічних відносин; 2) другий підхід – пов'язаний із державним регулюванням економіки.

Класичний, ідеальний варіант розвитку ринку із його «невидимою рукою» в сучасних умовах неможливо забезпечити внаслідок багатьох, насамперед екзогенних, а також ендегенних факторів впливу на функціонування економічної системи. Поєднання вказаних підходів із дотриманням золотієї середини означає досягнення такого їх співвідношення, за якого досягається сталий розвиток економіки, та високий рівень економічної безпеки. В умовах турбулентності

сучасних економічних відносин та нестабільності економічного середовища у співвідношенні «економічна безпека : державне регулювання економіки» регулюючі та контролюючі функції держави повинні використовувати в міру жорсткі заходи, особливо при масштабній глобалізації економічних відносин та посиленні конкурентної боротьби між різними учасниками як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках різних видів продукції (робіт, послуг).

Підвищення ступеня участі держави в господарському житті на сьогодні є економічно обґрунтованим та стратегічно правильним напрямком у забезпеченні сталого економічного розвитку. Законодавчо цей напрямок визначений рішенням Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» від 11.08.2021 року [5].

З огляду на вищезазначене, вважаємо, що сталий економічний розвиток країни є неможливим без відповідного розвитку всіх державних інститутів, функціональне призначення яких саме і полягає в регулюванні та контролі економічної системи, що в кінцевому підсумку дозволяє забезпечити в короткостроковому та довгостроковому періоді високі показники економічної безпеки. Особливе місце в цьому процесі займає й такий важливий елемент судово-правової системи як судова економічна експертиза, яка дозволяє державі опосередкованим способом підвищити ефективність свого регулятивного та контролюючого інструментарію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 10.12.2022).
2. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (дата звернення: 10.12.2022).
3. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/me131588> (дата звернення: 12.12.2022).
4. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 13.12.2022).
5. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.08.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text> (дата звернення: 13.12.2022).

Віталій Зимовченко

науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИН ДЕФІЦИТУ ЕЛЕКТРОННИХ КОМПОНЕНТІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ

У 2022 році вже нікого не здивуєш роботом пилососом чи смарт-годинником. Смарт-годинник, телефон, планшет, ноутбук, бездротові навушники – мінімальний набір гаджетів, який є майже у кожного. І це якщо не брати до уваги кількість зарядних пристроїв і проводів до них. Електроніка супроводжує нас майже повсюди. Вдома, в дорозі, на роботі. Складно уявити наше життя без месенджерів і соціальних мереж, доступ до яких можливий тільки з електронного пристрою (смартфону, планшету, ноутбуку). В сучасній спеціальній техніці активно застосовуються електронні компоненти.

Після початку пандемії на початку 2020 року, людей по всьому світі вимушено почали переводити на дистанційну роботу та навчання. Цей вимушений крок, призвів до зростання попиту на комп'ютерну техніку, що в свою чергу призвело до її дефіциту.

За даними аналітичної компанії Canalys [1], з початку пандемії COVID-19 в 2019 році, темп зростання потреби персонального комп'ютера зріс на 13%. Лідирують в цьому напрямку ноутбуки та мобільні робочі станції. Їх поставки зросли на 16% у 2021 році, і досягли 275 млн одиниць техніки. Поставки настільних ПК та робочих станцій зросли на 7% у 2021 році, і досягли 66 млн одиниць техніки.

У першому кварталі 2022 року поставки настільних ПК, ноутбуків та робочих станцій, знизився на 5.1%, згідно з попередніми результатами IDC. Всупереч на проблеми з логістикою, постачальники все одно зуміли задовільнити потреби споживачів, і поставити 80.5 млн ПК протягом першого кварталу 2022 року.

Два роки пандемії COVID-19 показали, що попит на електроніку не спав, він існує і це в свою чергу стимулює заводи і фабрики по виробництву електронних компонентів тільки збільшувати потужності. Подекуди ще зберігається дефіцит на електроніку, проте це вже не є катастрофою, як це було на початку 2020 року.

В 2016 році частка імпортованого товару у США з Китаю складала 463 млрд. доларів, в той час як експорт із США до Китаю лише 116 млрд доларів. Це в свою чергу створювало торговий дефіцит [2]. В 2017 році торгівельний оборот між двома країнами становив 635 млрд доларів [3]. США імпортувала товарів на суму в 505 млрд, в той час як експортувала - 130 млрд. Торгівельний дефіцит США з Китаєм склав 375 млрд доларів. В січні 2018 року, тодішній президент США Д. Трамп вводить 30% мито на ввезення сонячних батарей. Навесні того ж року у відповідь на дії США, КНР вводить санкції зі свого боку, зокрема 25%

мито на лом алюмінію, та 15% мито на продукти харчування, від м'яса і до горіхів з ягодами.

В серпні 2018 року Китай вводить додаткові мита у розмірі 25% на американські товари, загальною вартістю близько 16 млрд доларів. США в свою чергу вводить свої мита у розмірі 25% на ввезені товари із Китаю. Це стосувалося більше як 279 найменувань китайської продукції, загальною вартістю 16 млрд доларів.

В травні 2019 року США обклали митом китайської продукції на суму в 200 млрд доларів. В серпні США заявили про те, що з 1 жовтня 2019 року, товари з Китаю на суму в 250 млрд доларів будуть обкладатися митом у розмірі 30% (замість 25%). Продукція, що залишилась в Китаї на суму 300 млрд доларів буде обкладатися тарифами в розмірі 15% (замість 10%).

Після накладання 30% мита на сонячні батареї, США вводять санкції проти компанії Huawei Technologies [4]. Компанія Huawei окрім виробництва мобільної продукції, також є найбільшим постачальником телекомунікаційного обладнання у всьому світі. За масштабами виробництва, компанія поступається лише Apple і є другим найбільшим виробником смартфонів після Samsung. Huawei також є одним з найбільших постачальників зв'язку 5G.

У Міністерстві юстиції США вважають, що продукція компанії Huawei, може нашкодити національній безпеці. Влада США звинувачує компанію у шахрайстві з банками, перешкоджанню здійсненню правосуддя та крадіжку комерційної таємниці в американській компанії T-Mobile. Мається на увазі, технологія пристрою, який американська компанія T-Mobile використовувала для тестування смартфонів.

В грудні 2018 року, в Ванкувері затримують дочку засновника Huawei – Мен Ванчжоу. Її затримання відбулося на запит США, яке розслідує можливе порушення китайською компанією торговельних санкцій проти Ірану, які почали знову діяти в листопаді 2018 року. Це в свою чергу призвело до обмеження на понад 600 компаній та фізичних осіб з Ірану.

Сполучені Штати та інші західні країни звинувачують Huawei у використанні свого обладнання з метою промислового шпигунства на китайський уряд. США, Австралія, Британія та ще низка інших держав запроваджують обмеження щодо продукції компанії Huawei та ZTE. Вони вважають, що використання гаджетів цих двох компаній несуть загрозу національній безпеці, так як можуть містити вразливість, які в майбутньому дозволять спецслужбам Китаю отримати зашифровані дані зі смартфонів.

В літку 2022 року [5], в США проводять розслідування проти компанії Huawei, обладнання якої, може використовуватись для перехоплення та передачі приватної інформації з військових баз, а саме конфіденційні дані про військові навчання та стан готовності баз і персоналу. Для цього могли бути використані вежі стільникового зв'язку, на яких встановлено обладнання китайської компанії.

Серйозний вплив на ринок електронної продукції також матиме загострення між КНР на Тайванем [6]. Президент Китаю Сі Цзіньпін заявив, що

Тайвань неодмінно повернеться, і стане частиною КНР, і не виключив можливого застосування примусової сили, для досягнення цілей. В свою чергу Тайвань вважає себе незалежною країною, зі своєю конституцією та демократично обраною владою. Ситуацію також загострила поїздка спікера Палати представників США Ненсі Пелосі, яка відвідала Тайвані в серпні 2022 року. В Китаю висловили обурення діями американської влади, і в відповідь Китай провів військові навчання поблизу Тайваня. Тайвань є світовим лідером на ринку, по виробництву напівпровідників, контролюючи 48% ливарного ринку та 61% світових потужностей виробництва транзисторів розміром 16 нм і менше.

Тайвань також планував розширити виробництво чіпів у КНР, але напруженість у відносинах з КНР внесли свої корективи, тому найбільший тайванський виробник TSMC (Taiwan Semiconductor Manufacturing Company) планує відкрити свої фабрики у США, Японії та вдома. UMC (United Microelectronics Corporation) розширює наявні заводи у Сінгапурі й Тайвані. PSMC (Powerchip Semiconductor Manufacturing Corporation) та Vanguard зосереджені на побудові нових потужностей в межах Тайваню.

Криптовалюта - це цифрова валюта, що функціонує завдяки механізму асиметричного шифрування [7]. Найбільш популярною на сьогодні є Bitcoin. Її капіталізація на сьогодні оцінюється в майже 381 млрд доларів. Другою за популярністю криптовалютою є Ethereum, її капіталізація становить 186 млрд доларів. Замикає трійку Tether, з капіталізацією в 67 млрд доларів.

Добування (майнінг) Bitcoin відбувається за рахунок вирішення криптографічних задач. Майнери (люди, або групи людей) об'єднують обчислювальні пристрої в так звані ферми, щоб швидше вирішити ці задачі і тим самим записати дані про нові транзакції в мережі блокчейна.

Криптовалютна ферма (або Майнінгова ферма) – це один або кілька пристроїв для видобутку криптовалюти. Ферми побудовані на основі комп'ютерних відеокарт, та спеціалізовані пристрої, заточені під одне завдання – ASIC (Application-specific integrated circuit). Ціни на комп'ютерні комплектуючі підіймаються в гору [8]. На цій хвилі, з'являються фірми з продажу вже готових майнінг ферм. І це стосується не тільки домашніх варіантів, а й в промислових масштабах. В засобах масової інформації все частіше з'являються повідомлення про те, що на одному з промислових складів було розкрито незаконну майнінг ферму. Ринок комп'ютерних комплектуючих заповнюється великою кількістю вживаних відеокарт, на які також є неабиякий попит.

Тайванський гігант TSMC, який є головним постачальником мікросхем у світі, збирається підвищувати ціни на свою продукцію [9]. Удорожчання почалося ще в 2021 році, в кінці серпня, в пресі почалась з'являтися інформація, що тайванська компанія збирається підвищувати ціни за свої послуги, приблизно на 20%. Це в першу чергу стосується виробництва, що виготовляє продукцію за технологічним процесом в 5 та 7 нанометрів. Основними причинами удорожчання є збільшені витрати на виробництво, та удорожчання електроенергії. На початку 2023 року ціна може зрости ще на 6%.

Новинки відеокарт 2022 року суттєво здорожчали, так от Nvidia GeForce RTX 4080 (5 нм техпроцес) отримала рекомендовану ціну продажу в 899\$ за модель з 12 гігабайтами пам'яті, та 1199\$ за версію з 16 гігабайтами. Згодом, версію за 899\$ довелось відмінити, через критику що розгорілась через тест молодших версій RTX 4080. В такому разі, молодша версія має офіційну ціну в 1199\$, що на 500\$ дорожче, ніж попередня модель – RTX 3080.

Отже, дефіцит електронних компонентів спостерігається вже на протязі декількох років. Основними причинами можна назвати такі: 1) зростання попиту на електроніку через пандемію COVID-19 та популяризацію віддаленої роботи; 2) торгівельна війна США та КНР (Китайської Народної Республіки); 3) попит на видобування криптовалюти; 4) завищення ціни електронних компонентів постачальниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Global PC shipments pass 340 million in 2021 and 2022 is set to be even stronger. [URL:https://www.canalys.com/newsroom/global-pc-market-Q4-2021](https://www.canalys.com/newsroom/global-pc-market-Q4-2021) (дата звернення 02.08.2022).
2. A Decade of the U.S. Trade Deficit with China. URL: <https://howmuch.net/articles/> (дата звернення 10.08.2022).
3. US-China trade talks are at a critical juncture. Here's a timeline of everything that's happened so far. URL: <https://markets.businessinsider.com/news/stocks/> (дата звернення 10.08.2022).
4. Скандал із китайською компанією Huawei: шпигунська історія та порушення санкцій. URL: <https://hromadske.ua/posts/> (дата звернення 20.08.2022)
5. U.S. probes China's Huawei over equipment near missile silos. URL: <https://www.reuters.com/world/us> (дата звернення 28.08.2022).
6. Китай і Тайвань: просте пояснення суті конфлікту. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/> (дата звернення 30.08.2022).
7. Що таке криптовалюта та де її можна використовувати. Пояснюємо простими словами. URL: <https://mc.today/uk/kriptoalyuta/> (дата звернення 08.09.2022).
8. GPU Prices Will Eventually Plummet, Analyst Says. URL: <https://www.tomshardware.com/news> (дата звернення 15.09.2022).
9. Global Chip Hub Taiwan to Raise Power Rates on Pricey Fuel. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-27> (дата звернення 01.10.2022).

Світлана Латкіна

старша викладачка кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки Херсонського національного технічного університету, м. Херсон, Україна

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Економічна безпека є найважливішим елементом національної безпеки. Незалежно від різноманітності поглядів на безпеку, не може бути сумнівів щодо необхідності її включення в економічну життєздатності нашого суспільства. Без ресурсів і капіталу немає виробництва та підприємництва. Без бізнесу немає прибутку, без прибутку немає робочих місць. Також без діяльності немає податків, немає військового потенціалу тощо. Життєздатність народного господарства країни, яке надає робочі місця для членів суспільства, створює та формує добробут держави загалом. Без роботи якість життя людей погіршується до моменту, коли суспільство саме по собі може розпастися. Уряд повинен здійснювати моніторинг та аналізувати систему економічної безпеки України, яка стане двигуном розвитку і використання потенціалу країни, політичних, економічних, військових, ідеологічних можливостей держави для досягнення життєво важливих економічних інтересів країни на національному та міжнародному рівнях [1].

Самою гострою проблемою української держави, що підриває економічну безпеку країни, безперечно, є тотальна корумпованість всіх без виключення сфер суспільного життя. Економічна безпека буде під загрозою доти, доки чиновники сприйматимуть кожную свою посаду сприйматимуть як форму бізнесу. Україна – єдина з країн СНД, що не досягла свого рівня ВВП зразка 1990 року. Аналіз зазначеного питання показав, що держава списувала борги, надавала олігархам величезні пільги та дотації на підприємства, за рахунок яких вони й утримували свої екофобні застарілі промислові гіганти. Отже, потреба в модернізації та оновленні виробничих потужностей була відсутня.

Досягнення економічної стабільності та безпеки в Україні можливо виключно за умови завершення активної фази військового конфлікту на сході країни. Одночасно з вирішенням цієї складної задачі першочергові зусилля молодого українського громадянського суспільства мають бути спрямовані на недопущення лобіювання владою інтересів олігархічних кланів і «замилування очей» суспільству прийняттям непродуманих популістських рішень.

Розроблення та імплементація програми високотехнологічного розвитку України – це єдина можливість потрапити до кола розвинених країн світу в якості рівноправного партнера, а не в якості їх сировинного придатка. Крім того, це допоможе нашій державі сформуванню потужну систему безпеки [2].

Національні економічні інтереси лягають в основу економічної політики, що проводиться державою, важливою складовою частиною якої є забезпечення економічної безпеки, однієї з найважливіших функцій держави. Це гарантія незалежності країни, умова стабільності й ефективної життєдіяльності

суспільства. Економіка є однією з життєво важливих сторін діяльності особистості, суспільства і держави. Отже, поняття національної безпеки буде неповним без усеосяжної оцінки життєздатності економіки, її міцності, надійності з урахуванням наявності реальних і потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз. У зв'язку з цим, забезпечення економічної безпеки належить до найважливіших національних пріоритетів. Економічна безпека входить у систему національної безпеки разом з такими ключовими її складовими, як забезпечення надійної обороноздатності країни, підтримання соціального миру в суспільстві, захист від екологічних лих. Це обумовлено тим, що безглуздо вести мову про забезпечення військової безпеки при слабкій економіці, так само, як не може бути ефективною економіки, а отже, і військової безпеки в суспільстві, що роздирається соціальними конфліктами [3].

Стан економічної безпеки та економічний розвиток держави – нерозривні. Здатність економіки задовольнити потреби суспільства та інноваційного розвитку економіки, включно з конкурентоспроможністю її продукції, є основою економічної безпеки держави[4].

Також, потрібно зазначити основні елементи, які впливають на економічну безпеку підприємства. Стан економічної безпеки суб'єктів господарювання залежить не тільки від ефективності виробництва та рівня інноваційного розвитку підприємства. Значний вплив на економічну безпеку підприємства мають структурно-організаційні зв'язки, юридичні і економічні відносини між суб'єктами господарювання, матеріальні та інтелектуальні ресурси, які гарантують стабільність функціонування підприємства, прибутковість, правильно спланований стратегічний розвиток. Способи покращення економічних показників діяльності фірми мають залежати від складових якісного і кількісного характеру та функціональних складових. Класифікувати негативні впливи можна так: об'єктивного характеру — такі фактори, які з'являються незалежно від ефективності роботи підприємства та його фахівців; суб'єктивного характеру — впливи, які виникають як результат халатної та некваліфікованої роботи окремих категорій працівників та підприємства в цілому. Можна зазначити, що розглянуті функціональні складові мають власний зміст, систему критеріїв та методи забезпечення. Основним завданням економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності має бути створення відповідних умов, не тільки для успішного функціонування підприємства сьогодні, але й для його ефективного розвитку в перспективі. Отже, першочерговим завданням підвищення рівня економічної безпеки підприємств України є подолання існуючих загроз та оптимальне використання внутрішнього потенціалу суб'єктів господарювання [5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лекарь С.І. Поняття та зміст економічної безпеки. Форум права. 2012. № 2. С. 399-402.

2. Крейдич І.М., Рощина Н.В., Харченко О.С. та інш. Проблеми економічної безпеки України в сучасних умовах. Ефективна економіка. 2015. № 1. С. 285-287.
3. Шайдоров О.І. Економічна безпека в системі національної безпеки. Університетські наукові записки. 2011. № 4. С. 395- 400.
4. Гбур З.В. Економічна безпека як одна зі складових забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі . Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 18. С. 81-86.
5. Денисенко М.П., Колісніченко П.Т.. Пріоритетні напрями посилення економічної безпеки. Економіка та держава. 2017. № 3. С. 31-35.

Людмила Суховірська

кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри медичної фізики та інформаційних технологій, декан медичного факультету № 2 Донецького національного медичного університету, м. Кропивницький, Україна;

Василь Болілий

кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри інформатики та інформаційних технологій Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна;

Тетяна Громова

судова експертка сектору біологічних досліджень та обліку Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

ПРАВОВИЙ АСПЕКТ КІБЕРСТІЙКОСТІ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Актуальність роботи зумовлюється тим, що в ній висвітлюється проблематика оцінки кіберстійкості об'єктів критичної інфраструктури (КІ) України. Об'єкти КІ забезпечують благонадійність в суспільстві і на сьогоднішній день можна побачити їх стрімкий розвиток, це в свою чергу призводить до утворення нових загроз та збільшення поверхні атак.

У зв'язку із воєнними діями в Україні та впровадженням воєнного стану, Наказ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», порушення безпеки, на об'єктах критично інфраструктури України, а також зростання атак та кіберінцидентів викликало низку проблем. Управління кіберстійкістю, на сьогоднішній день, стає першочерговою задачею тому що об'єкти критичної інфраструктури забезпечують країну електроенергією, водопостачанням, транспортом, телекомунацією, тощо.

Кіберстійкість означає здатність організації постійно досягати запланованого результату, незважаючи на кібератаки [3]. Стійкість до кібератак є важливою для ІТ-систем, критичної інфраструктури, бізнес-процесів, організацій, суспільств і національних держав.

Об'єктам критичної інфраструктура, згідно з законом України «Про критичну інфраструктуру» є «об'єкти інфраструктури, системи, їх частини та їх сукупність, які є важливими для економіки, національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам» (Ст. 1 п. 1.13) [1].

Організації безпеки КІ присвячено багато статей вчених та науковців: В. Лядовська, О. Насвіт, А. Фекете,, Д. Гритзаліса, Д. Бобро, І. Уряднікова, С. Кондратов, А. Лазарі, П. Хокстада, І. Лінков, П. Кентон, М. Хенель, Р.Граубарт та ін.

Управління стійкістю функціонування об'єктами критичної інфраструктури ґрунтується на знаннях про стан об'єктів управління, стан середовища функціонування і про впливи, які відбуваються. Впливи можуть фігурувати в якості стихійних лих, і ми розуміємо, що це доволі великий приклад негативних змін, різких або поступових, а управління описує процес реагування на можливі негативні наслідки. Високий ступінь автоматизації управління і глобалізації інформаційних систем через інформаційно-телекомунікаційні системи загального користування привело до формування глобального інформаційного суспільства і нового середовища його функціонування – кіберпростору, що ставить об'єкти критичної інфраструктури в залежність від ступеню захищеності. Аналіз проблематики в розробці стандартів та методів оцінки функціональної кіберстійкості КІ в умовах кібернетичного протистояння потребує визначення базових методів і критеріїв, які можуть бути застосовані в Україні для оцінки кіберстійкості об'єктів КІ.

Стрімка динаміка розвитку суспільства, призводить до різноманітних загроз. Ці загрози можуть бути спричинені такими факторами як: - стихійні лиха; - людський фактор; - аварії (технічні); - тероризм; тощо, тому перед нами гостро постає питання захисту та забезпечення безпеки всіх ланок соціальної та економічної інфраструктури, особливо об'єктів критичної інфраструктури.

Окремо варто сказати про те, що можливість високої загрози пошкодження працездатності критично важливого об'єкта інфраструктури залежить від взаємного положення джерела небезпеки та об'єкта впливу його небезпечних факторів у просторі, іншого боку, час небезпеки становить загрозу лише тоді, коли вони можуть завдати шкоди конкретним об'єктам. Небезпека або кілька різних небезпек становлять загрозу для об'єкта КІ, лише якщо їх небезпечні фактори можуть впливати на нього.

Кіберстійкість забезпечує цілісний підхід, що орієнтований більше на системи, ніж на організації, тобто слід враховувати внутрішні та зовнішні аспекти КІ.

Ступінь захисту об'єктів КІ стає все більш важливим у зв'язку з тим, що КІ все більше залежить від мереж, підключених до Інтернету. Ця «залежність» допомагає оптимізувати ресурси, але водночас наражає на небезпеку кібератаки. Захищеність КІ напряму залежить від володіння відповідними структурами необхідними знаннями для забезпечення заходів безпеки, а також від ступеню захисту проти атак ворога. При протистоянні в кіберпросторі, може порушитись функціонування об'єктів КІ, що в свою чергу може призвести до небажаних тимчасових втрат управління над структурою або навіть до фізичного руйнування.

Першочерговим завданням для України є розроблення та запровадження індикаторів стану кібербезпеки на основі системного моніторингу виявлення і прогнозування кіберзагроз, що надає змогу фіксувати досягнення або недоліки функціонування системи кібербезпеки.

Висновки. Кіберстійкість забезпечує цілісний підхід, що орієнтований більше на системи, ніж на організації, тобто слід враховувати внутрішні та

зовнішні аспекти КІ та загальні фактори, що можуть бути загрозами для КІ, як ззовні так і з середини, тому КІ має бути стійкою для того, щоб запобігти великомасштабні та катастрофічні збої та забезпечити мінімізацію ступені загрози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про критичну інфраструктуру» (із змінами № 2684-IX від 18.10.2022) 2022. URL: <https://bit.ly/3WSpron> (дата звернення: 18.12.2022).
2. Мельничук О. (2019). Управління критичною інфраструктурою держави: Базові методи та критерії ідентифікації об'єктів. Національна академія державного управління при Президентові України, 3(42), 13-27.
3. Björck, Fredrik; Henkel, Martin; Stirna, Janis; Zdravkovic, Jelena (2015). Cyber Resilience – Fundamentals for a Definition. *Advances in Intelligent Systems and Computing*. Vol. 353. Stockholm University. pp. 311–316. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 18.12.2022).

Алла Тарасюк

кандидатка економічних наук, доцентка кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки Херсонського національного технічного університету, м. Хмельницький, Україна

Валерія Ворошило

студентка Херсонського національного технічного університету, м. Хмельницький, Україна

КАДРОВА БЕЗПЕКА ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Складність процесу управління кадровою безпекою підприємства обумовлюється не тільки недостатнім рівнем та розвитком теоретичної бази дослідження, певним нерозумінням та недостатньою увагою керівників до важливості даної проблеми, але й її багатогранністю, значною кількістю складових цієї безпеки, відсутністю можливості достовірної оцінки прояву факторів небезпеки тощо.

Не існує також цілісної концепції з питань управління кадровою безпекою, здатною забезпечити повне використання кадрового потенціалу, протидіяти загрозам та інше.

Кадрову політику досліджено у працях наступних вітчизняних та зарубіжних науковців: Балабанова Л. В., Васильчак С. В., Віннікова В. А., Гладух М. В., Герсименко О., Діденко Н. В., Дикань В. В., Егоршин А. П., Жидецька Х. В., Кириченко О. А., Кібанов А. Я., Козаченко Г. В., Лященко О. І., Логінова Н. А., Маренич А. І., Мацюняк І., Мехеда Н. Г., Пономарьов В., Силаєв А. В., Стрехова С. В., Томаневич Л. М., Чередниченко Н. В., Чумаріном І., Швайка Л. А..

Оцінюючи високу значимість наукових досліджень по даній проблемі, ряд окремих аспектів цієї теми залишається дискусійним. Перш за все, це питання структури, методики оцінки й особливостей формування кадрів, напрямків інвестування в їх розвиток, особливості концептуальних підходів до управління кадровою політикою.

Саме тому все більшій актуальності набувають питання щодо забезпечення кадрової безпеки, що потребує поглибленого вивчення та вдосконалення.

Проведене дослідження дало можливість встановити, що кадрова безпека персоналу це комплекс певних дій та взаємозв'язків між кадрами, через яке установа забезпечує ефективну діяльність та досягнення своїх цілей.

Безпека персоналу – це процеси запобігання негативному впливу на персонал через ризики та загрози, пов'язані з людьми, їх інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами загалом.

На рисунку 1 проаналізовано найбільш дієві напрямки впливу на трудовий потенціал та економічну безпеку суб'єкту господарювання.

Дослідження дало можливість встановити, що на безпеку персоналу підприємства негативно впливає старіння працівників, невідповідність їх знань

та кваліфікації вимогам сучасності, недостатній рівень володіння ПК та сучасними системами інформації, відтік кадрів в сферу бізнесу, яка забезпечує більш високий рівень доходів.

Також проблемним напрямком являється робота працівників за сумісництвом. Оскільки характеризується низькою віддачею співробітників і можливим розголошенням конфіденційної інформації за межі підприємства.

Було встановлено, що мотивувати працівників до вчинення протиправних дій можуть особисті матеріальні труднощі, нездатність задовольнити власні життєві потреби та потреби своєї сім'ї, психологічна схильність до зловживання службовим становищем. У цьому випадку в колективі відсутня необхідна ділова атмосфера.

Важливу роль в забезпеченні ефективної діяльності відіграє управління, що забезпечує контроль з боку керівництва за діяльністю персоналу підприємства.

Важливим аспектом забезпечення ефективної роботи співробітників загалом є запобігання зловживанням працівників.

Для цього керівникам необхідно раціонально планувати людські ресурси та забезпечити зниження плинності персоналу (оскільки процес підготовки працівників займає тривалий час і вимагає високого фінансового забезпечення), впроваджувати чіткий підбір працівників на відкриті посади на основі необхідної кваліфікації, проводити перевірку якості кандидатів під час їх працевлаштування та постійно удосконалювати систему управління персоналом і систему навчання, підвищувати ефективність систем стимулювання до впровадження індивідуалізації, творчих елементів на роботі, який дозволяє співробітникам зосередитися на вирішенні проблем довгострокового характеру, розвивати корпоративну політику.

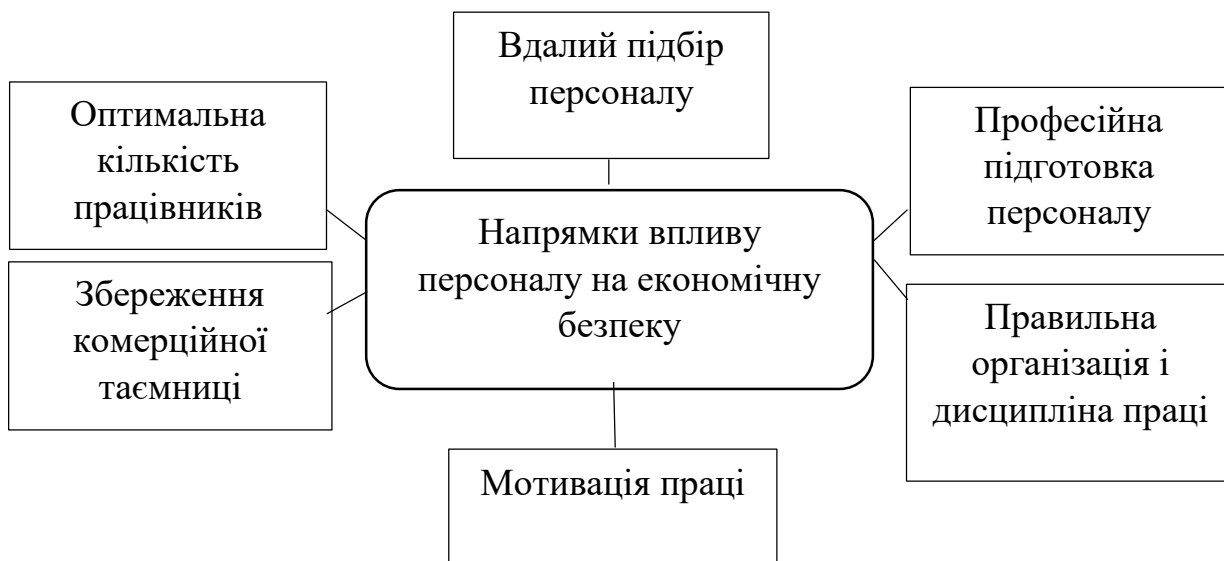

Рис.1. Напрямки впливу на трудовий потенціал та економічну безпеку

Важливим елементом забезпечення економічної безпеки є оптимальне

число працюючих. Кожен суб'єкт господарювання повинен забезпечувати підготовку персоналу, професійні якості співробітників повинні постійно покращуватися, з кожним роком інновації лише збільшуються.

Ефективна система управління персоналом підвищує продуктивність праці, особисту віддачу працівників, забезпечує раціональне використання й утримання працівників, значно знижує ризик недосягнення поставлених цілей та очікуваних результатів.

Впровадження запропонованої системи управління персоналом дозволить зменшити вплив різноманітних загроз з боку працівників на фінансово-економічну безпеку та підвищити ефективність їх роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Красномоєць В.А. Методи забезпечення кадрової безпеки підприємства. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. 2012. № 3. С. 138–143.
2. Крушельницька О.В., Мельничук Д.П. Управління персоналом: навчальний посібник. К.: Кондор, 2003. 296 с.
3. Матвеєнко Н.В. Кадрова політика вищих навчальних закладів щодо підбору персоналу. Актуальні проблеми економіки. 2008. № 9. С. 123–126.
4. Михалюк Н.І. Планування діяльності підприємств: навчальний посібник. К.: Знання, 2015. 620 с.

Напрям № 13

Сучасні проблеми та перспективи обліку, оподаткування, аналізу,
аудиту, фінансів, менеджменту, інформаційної економіки

Marta Mordarska

*nauczyciel akademicki Wszechnica Polska Akademia Nauk Stosowanych w
Warszawie, Rzeczpospolita Polska*

MOBBING – JAKO PATOLOGIA ŚRODOWISKA PRACY

Mobbing - jest to obraźliwe zachowanie, działanie lub zachowanie dot. pracownika albo skierowane przeciwko niemu, polegające na uporczywym i długotrwałym nękanii lub zastraszaniu pracownika albo skierowane przeciwko niemu, polegające na uporczywym i długotrwałym nękanii lub zastraszaniu pracownika, wywołujące u niego zaniżoną ocenę przydatności zawodowej, powodujące lub mające na celu poniżenie lub ośmieszenie pracownika, izolowanie go lub wyeliminowanie z zespołu współpracowników.

Wyśmiewanie, angażowanie w zadania umniejszające kompetencje, np. liczenie krzeseł w firmie, ostracyzm społeczny czy też zaczepki to wszystko i dużo więcej składa się na mobbing, który jest olbrzymią patologią w środowisku pracy i powoduje niszczenie.

W wyniku zmian, które możemy zaobserwować wokół siebie, zgodnie z normami oraz zaleceniami Unii Europejskiej, krajowe przepisy prawa pracy muszą być zgodne i dostosowane do wymogów Unii. Według nich pracodawcy mają obowiązek przeciwdziałania wszelkim przejawom dyskryminacji w zatrudnieniu, zwłaszcza ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, pochodzenie rasowe lub etniczne, religię, wyznanie oraz orientację seksualną. Zaznaczyć należy, iż właśnie mobbing jest jednym z najbardziej dotkliwych przejawów dyskryminacji. Jest zespołem różnych zachowań oraz postaw, które świadczą o gnębieniu, a także prześladowaniu pracownika. Z tego też powodu zdecydowałam się na pogłębienie tego tematu w poniższym artykule.

Artykuł 94 Kodeksu Pracy zdefiniował mobbing jako działania lub zachowania dotyczące pracownika lub skierowane przeciwko pracownikowi, polegające na uporczywym i długotrwałym nękanii lub zastraszaniu pracownika, wywołujące u niego zaniżoną ocenę przydatności zawodowej, powodujące lub mające na celu poniżenie lub ośmieszenie pracownika, izolowanie go lub wyeliminowanie go z zespołu współpracowników. Aby działania dotyczące pracownika mogły zostać zakwalifikowane jako bezprawny mobbing w rozumieniu art. 94 kodeksu pracy konieczne jest spełnienie niżej wymienionych przesłanek, tj.:

Działania lub zaniechania:

1. Skierowane są bezpośrednio lub pośrednio przeciwko konkretnemu pracownikowi. W przypadku pośredniego oddziaływania pracownik odczuwa skutki mimo tego, iż nie są one skierowane bezpośrednio przeciwko niemu;
2. Polegają na nękanii, prześladowaniu, szykanowaniu lub zastraszaniu (groźeniu);

3. Cechuje je uporczywość i długotrwałość, powtarzają się systematycznie;
4. Wywołują u pracownika zaniżoną ocenę przydatności zawodowej;
5. Powodują lub mają na celu poniżenie albo ośmieszenie pracownika, a także izolowanie go lub wyeliminowanie z zespołu pracowników.

Głównym powodem wprowadzenia przez ustawodawcę przepisów prawnych w temacie mobbingu była chęć dostosowania prawa polskiego do prawa wspólnotowego. Polska przystępując do Unii Europejskiej, będąc obszarem dynamicznego rozwoju przepisów antydyskryminacyjnych, implementowała tym samym wszelkie przepisy precyzujące takie pojęcia jak mobbing, dyskryminacja, dyskryminacja pośrednia, bezpośrednia, zmuszanie do dyskryminacji, molestowanie seksualne, nierówne traktowanie czy też zakaz działań represyjnych wobec pracowników dochodzących swoich praw naruszonych mobbingiem.

Pomimo, iż przepisy dotyczące mobbingu funkcjonują w polskich warunkach już od kilku lat, znajomość tego tematu nie jest duża, a stosowanie przepisów budzi sporo wątpliwości ze względu na nieostre pojęcia którymi się w tej materii operuje. Z kolei pracodawcy próbują rozwiązać problem wyboru działań, jakie powinni zastosować, aby zrealizować ustawowy obowiązek przeciwdziałania wszelkim formom dyskryminacji.

Mobbing jest czymś więcej niż niesprawiedliwym traktowaniem czy złośliwą plotką w miejscu pracy. Może on się przejawiać w tyranizowaniu czy też nękanii pracownika. Jest rodzajem terroru psychicznego, stosowanym przez jedną czy kilka osób przeciwko przeważnie jednej osobie. Trwa wiele miesięcy- minimum 6 miesięcy przynajmniej jeden raz w tygodniu i jest sytuacją powtarzalną, a osoba mobbowana pozbawiona jest możliwości obrony. Mobbing godzi w godność i osobowość człowieka, naruszając integralność psychiczną oraz fizyczną.

Mobbing składa się z kilku etapów. Na początku są to negatywne sygnały ze strony otoczenia, szerzenie plotek i pomijanie pracownika w codziennym życiu firmy. Stopniowo działania mobbingowe zaczynają się nasilać i przyjmować coraz groźniejszą formę. Do grupy (o ile wcześniej nie był zaangażowany) dołącza pracodawca. Podwładny zaczyna być obwiniany o niepowodzenia firmy, za które nie jest odpowiedzialny.

Podkreślić należy, iż uprawianiu mobbingu sprzyja nie zrównoważony rynek pracy oraz wysoki współczynnik bezrobocia. Najczęściej jednak wynika on ze złej woli przełożonych lub współpracowników bądź z nieumiejętności kierowania ludźmi. Organizacyjny nieporządek i nieporadne, niekonsekwentne czy niekompetentne zarządzanie stanowią dobry grunt dla wystąpienia tego zjawiska. Typowe negatywne cechy organizacji, w których występuje mobbing to nieobsadzone stanowiska, mało czasu na wykonania pilnych zadań, skostniała hierarchia oraz bezsensowne polecenia wydawane podwładnym.

Można wyróżnić następujące fazy mobbingu:

Pierwsza faza tzw. przygotowawcza, kiedy obniża się samoocenę osoby mobbowanej.

Ofiara przemocy jest coraz bardziej dezorientowana, wyalienowana, nie jest w stanie dokonać racjonalnej oceny sytuacji. Pracuje w ciągłym napięciu, przy często

trudnych i sprzecznych wymaganiach szefa. Nie odnoszą rezultatu próby wyjaśnienia swego położenia czy zrozumienia swojej winy.

Druga faza to stres i walka ofiary. Na początku ofiara zaczyna odczuwać strach przed pójściem do pracy. Ciągłe stany napięcia nerwowego prowadzą do reakcji stresowych.

Pogarsza się jej stan zdrowia, pojawiają się bóle głowy, mięśni, wzrost ciśnienia, zaburzenia koncentracji. Cierpi na bezsenność, ma stany lękowe i depresyjne. Zaczyna stosować środki nasenne i uspokajające. Sięga po alkohol, którego początkowe incydentalne nadużywanie, z czasem może stać się nawykiem, prowadząc w efekcie do uzależnienia. W tej fazie ofiara podejmuje walkę, ale walka ta nie przynosi efektów.

Trzecia faza to nasilenie się agresji mobbera, nad słabnącą ofiarą. Na tym etapie, osobie prześladowanej narzuca się rolę „kozła ofiarnego”. Etykietuje się ją jako kłamcę, osobę mającą problem ze swoją innością, niedostosowaniem społecznym, organizacyjnym. Celem jest zachęcenie i sprowokowanie innych, do ataków na taką osobę. Izolacja pogłębia się, a otoczenie odmawia takiej osobie jakiegokolwiek wsparcia. Wobec ofiary formułuje się nieustannie oskarżenia, obsypuje się ją pretensjami, a to wszystko w celu psychicznego pokonania ofiary.

Opisane powyżej fazy wskazują na stopniowe, płynne nasilanie się zachowań i działań o charakterze destruktywnym. Osoba mobbowana, kiedy wyczerpie już wszystkie metody i środki, które miały pomóc w rozwiązaniu jej zawodowych i interpersonalnych problemów, załamuje się. Najczęściej zaczyna chorować. Przebywa coraz częściej i dłużej na zwolnieniu, a to jeszcze bardziej izoluje ją od współpracowników. Izolacja, brak pomocy, praca pod presją, niepewna przyszłość, to czynniki, które pogłębiają złe samopoczucie osoby mobbowanej. Zaczyna ona coraz częściej popełniać błędy, czym potwierdza opinie na swój temat, jako niekompetentnym i konfliktowym pracowniku.

Szwedzki psycholog Heinz Leymann zauważył, że tzw. trudni pracownicy, na początku nie sprawiali kłopotów. Problemy nie są więc związane z ich cechami charakteru. Kłopot tkwi w strukturze organizacji oraz kulturze pracy. Badacz użył terminu “mobbing” na określenie terroru psychicznego stosowanego wobec wybranych pracowników różnych instytucji.

Na podstawie art. 9 Konstytucji, Polska zobowiązuje się do przestrzegania prawa międzynarodowego, którego źródłem są nie tylko umowy międzynarodowe, ale także zwyczaj międzynarodowy i ogólne zasady prawa. Z tego też względu w Polsce ofiary mobbingu mogą powoływać się na prawodawstwo międzynarodowe, w tym na:

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (art. 17 ust.1, ust. 2,) na mocy, którego wszystkim przysługuje prawo do ochrony prawnej przed samowolną i bezprawną ingerencją w życie prywatne, rodzinne czy korespondencję, a także przed zamachami na jego część i dobre imię, a państwo ma obowiązek zapewnienia poszkodowanym skutecznego środka ochrony prawnej;

Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych Społecznych i Kulturalnych (art. 7) uznający prawo każdego do godziwego zarobku i równego wynagrodzenia za pracę o równej wartości bez jakiegokolwiek różnicy, prawo do przestrzegania przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy, równego dla wszystkich awansu w pracy;

Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dn. 4.11.1950 ratyfikowana przez RP w styczniu 1993r.;

Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (18.12.1979r) oraz Konwencja nr 111 w sprawie dyskryminacji w zakresie zatrudniania i wykonywania zawodu (25.06.1958r), do której mogą odwoływać się kobiety – ofiary mobbingu.

Odpowiedzialność prawną za mobbing przewiduje w Polsce głównie Kodeks Pracy. Mianowicie zgodnie z art. 94 § 1 Kodeksu Pracy - pracodawca jest obowiązany przeciwdziałać mobbingowi, a w myśl § 3 art. 94 pracownik, u którego mobbing wywołał rozstrój zdrowia, może dochodzić od pracodawcy odpowiedniej sumy tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę. Z kolei art. 207 §1 KP stanowi, iż pracodawca ponosi odpowiedzialność za stan bezpieczeństwa i higieny pracy w zakładzie pracy. Ustawodawca zobowiązał więc pracodawcę do przeciwdziałania mobbingowi. Oznacza to, że na pracodawcy ciąży obowiązek podjęcia odpowiednich działań, aby mobbing nie występował w zakładzie pracy. Nie chodzi tutaj tylko o to, aby mobbingu nie stosował sam pracodawca, bądź osoba zarządzająca zakładem w jego imieniu, ale także inni pracownicy tego zakładu, w tym przede wszystkim każdy pracownik wchodzący w skład szeroko pojętej kadry kierowniczej. Niezależnie od odpowiedzialności odszkodowawczej pracodawcy, może on być pociągnięty do odpowiedzialności karnej z art. 218 K.K., za to, że złośliwie lub uporczywie narusza prawa pracownicze wynikające ze stosunku pracy.

Rozwiązania prawne dot. zakazu mobbingu

Zgodnie z Kodeksem Pracy mobbing oznacza działania lub zachowania dotyczące pracownika lub skierowane przeciwko pracownikowi, polegające na uporczywym i długotrwałym nękaniu lub zastraszaniu pracownika, wywołujące u niego zaniżoną ocenę przydatności zawodowej, powodujące lub mające na celu poniżenie lub ośmieszenie pracownika, izolowanie go lub wyeliminowanie z zespołu współpracowników.

Osoba molestowana może szukać ochrony prawnej na drodze sądowej w oparciu o przepisy prawa pracy, prawa cywilnego lub prawa karnego. Celem ochrony ofiary molestowania przed szykanami pracodawcy w Kodeksie pracy zawarto przepis głoszący, że skorzystanie przez pracownika z uprawnień przysługujących z tytułu naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu nie może stanowić przyczyny uzasadniającej wypowiedzenie przez pracodawcę stosunku pracy lub jego rozwiązanie bez wypowiedzenia. Pracodawca jest obowiązany przeciwdziałać mobbingowi. Odpowiedzialność spoczywa w każdym przypadku na pracodawcy, niezależnie od tego, czy sam dopuszczał się mobbingu wobec pracownika, czy też współpracownicy. W przypadku zachowań kwalifikowanych jako mobbing pracownik, u którego mobbing wywołał rozstrój zdrowia, może dochodzić od pracodawcy zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę. Jeżeli pracownik, wskutek mobbingu, rozwiąże umowę o pracę, ma prawo dochodzić od pracodawcy odszkodowania w wysokości nie niższej niż minimalne wynagrodzenie za pracę. Oświadczenie pracownika o rozwiązaniu umowy o pracę powinno nastąpić na piśmie, z podaniem mobbingu jako przyczyny rozwiązania umowy o pracę.

Reintegracja, określona w przepisach Kodeksu pracy jako «przywrócenie do pracy», jest możliwa w przypadku nieuzasadnionego lub niezgodnego z prawem wypowiedzenia umowy o pracę przez pracodawcę, lub niezgodnego z prawem rozwiązania przez pracodawcę umowy o pracę bez wypowiedzenia. W przypadku przywrócenia do pracy, pracownikowi przysługuje także wynagrodzenie za czas pozostawania bez pracy. W przypadku, gdy przywrócenie pracownika do pracy jest niemożliwe lub niecelowe, a także w przypadkach wymienionych niżej – sąd orzeka o odszkodowaniu.

W razie nieuzasadnionego lub niezgodnego z prawem wypowiedzenia umowy o pracę odszkodowanie, w przypadku umowy o pracę na czas nie określony, przysługuje w wysokości wynagrodzenia za okres od 2 tygodni do 3 miesięcy, nie niższej od wynagrodzenia za okres wypowiedzenia. Jeżeli wypowiedzenie umowy o pracę zawartej na okres próbny nastąpiło z naruszeniem przepisów o wypowiedzaniu tych umów, pracownikowi przysługuje odszkodowanie w wysokości wynagrodzenia za czas, do upływu którego umowa miała trwać.

W przypadku umowy na czas określony i na czas wykonania określonej pracy pracownikowi przysługuje wyłącznie odszkodowanie w wysokości wynagrodzenia za czas, do upływu którego umowa miała trwać, nie dłużej jednak niż za 3 miesiące.

W razie niezgodnego z prawem rozwiązania przez pracodawcę umowy o pracę bez wypowiedzenia, pracownikowi przysługuje odszkodowanie w wysokości wynagrodzenia za okres wypowiedzenia. Jeżeli rozwiązano umowę o pracę zawartą na czas określony lub na czas wykonania określonej pracy, odszkodowanie przysługuje w wysokości wynagrodzenia za czas, do którego umowa miała trwać, nie więcej jednak niż za 3 miesiące.

Pracownik, który wskutek mobbingu rozwiązał umowę o pracę, ma prawo dochodzić od pracodawcy odszkodowania w wysokości nie niższej niż minimalne wynagrodzenia za pracę, ustalane na podstawie odrębnych przepisów.

W sprawach o mobbing prowadzonych na podstawie przepisów Kodeksu cywilnego obowiązują ogólne reguły zawarte w art. 6 kodeksu. Kodeks cywilny stanowi, że ciężar udowodnienia faktów spoczywa na osobie, która z faktów tych wywodzi skutki prawne. Ciężar udowodnienia faktów wskazujących na mobbing ze strony pracodawcy spoczywa zatem na stronie skarżącej (wyrok Sądu Najwyższego z 6 grudnia 2005 r., III PK 94/05, PZiZS 2006, Nr 7). Na pracowniku spoczywa także ciężar dowodu w zakresie związku przyczynowego między mobbingiem a rozstrojeniem zdrowia oraz rozmiarami doznanej krzywdy (wyrok Sądu Najwyższego z 7 maja 2009 r. III PK 2/09). Odpowiedzialność pracodawcy jest odpowiedzialnością w formie zadośćuczynienia pieniężnego bądź odszkodowania, zależnie od skutków jakie wywołał mobbing: rozstrój zdrowia pracownika, bądź rozwiązanie umowy o pracę z powodu mobbingu.

Jak zapewne można się domyśleć, zjawisko mobbingu jest bardzo trudne do udowodnienia, a zarazem przynoszące bardzo dotkliwe skutki. W moim przekonaniu, mobbing potrafi zamknąć osobę ofiary na dostrzeżenie pozytywów w życiu. Mobbing pozbawia wartości i wiary. Ofiara często ląduje na kozetce, nie widząc wyjścia przy czym zmaga się z depresją i postrzegania świata w czarnych barwach. Zamyka się na

ludzi i na to co jeszcze dobrego przed nią. Często zgłoszenie mobbingu niestety nie prowadzi do właściwego zakończenia. Ofiary nie widząc sensu odpuszczają walkę, a sprawca pozostaje bezkarny.

BIBLIOGRAFIA:

1. Kmieciak-Baran K., Rybicki J. Mobbing, Gdańsk 2003.
2. Kozak S. Patologie w środowisku pracy. Zapobieganie i leczenie, Wyd. Engram, Warszawa 2009.
3. Leymann, The Mobbing Encyclopaedia, Bullying; Whistleblowing, 1996.
4. Marciniak J. Przeciwdziałanie mobbingowi w miejscu pracy. Poradnik dla pracodawcy, Warszawa 2008.
5. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej.
6. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974r., Kodeks Pracy, art. 94 / Dz. U. 1974 nr 24, poz. 141.
7. <http://www.monikaurbanska.pl/monikaurbanska/relacje-midzyludzkie/56-mobibing> (na podstawie książki A. Bechowska - Gebhardt, T. Stalewski, Mobbing; Difin, Warszawa.

Галина Гавриш

судова експертка, кандидатка економічних наук, доцентка кафедри фінансів та бухгалтерського обліку Економіко-технологічного інституту імені Роберта Ельворті, м. Кропивницький, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТУ ОТРИМАНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОВОРОТНОЇ ДОПОМОГИ У ПЛАТНИКА ЄДИНОГО ПОДАТКУ ЧЕТВЕРТОЇ ГРУПИ СПРОЩЕНОЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ

За умов нинішніх воєнного та карантинного станів в Україні [5, 8], господарюючим суб'єктам для виживання, постійно необхідно підшукувати та використовувати різні фінансові інструменти з метою підтримання належного, необхідного та достатнього рівня маси оборотних коштів для забезпечення виробничого процесу.

Одним із таких широковживаних інструментів є поворотна фінансова допомога. Але, зважаючи на певні законодавчі обмеження використання цього механізму для різних категорій суб'єктів підприємницької діяльності, необхідно вміти застосовувати поворотну фінансову допомогу із поєднанням різних чинників, або ж і в деяких випадках здійснювати заміну на інші фінансові інструменти, які не так широко використовуються в Україні.

Визначення фінансової допомоги наведено у п.п.14.1.257 п. 14.1. статті 14 Податкового Кодексу України [4]: фінансова допомога - фінансова допомога, надана на безповоротній або поворотній основі. Безповоротна фінансова допомога - це:

сума коштів, передана платнику податків згідно з договорами дарування, іншими подібними договорами або без укладення таких договорів;

сума безнадійної заборгованості, відшкодована кредитором позичальником після списання такої безнадійної заборгованості;

сума заборгованості одного платника податків перед іншим платником податків, що не стягнута після закінчення строку позовної давності;

основна сума кредиту або депозиту, що надані платнику податків без встановлення строків повернення такої основної суми, за винятком кредитів, наданих під безстрокові облігації, та депозитів до запитання у банківських установах, а також сума процентів, нарахованих на таку основну суму, але не сплачених (списаних).

Поворотна фінансова допомога - сума коштів, що надійшла платнику податків у користування за договором, який не передбачає нарахування процентів або надання інших видів компенсацій у вигляді плати за користування такими коштами, та є обов'язковою до повернення.

При цьому, зважаючи на різноманіття господарюючих суб'єктів у нашій країні, а також існування спрощеної та загальної системи оподаткування, обліково-податкові фактори впливають на наслідки використання поворотної фінансової допомоги у господарській діяльності.

Якщо говорити про суб'єктів підприємницької діяльності – юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців на загальній системі оподаткування, то у них не виникає обмежень ні по сумі, ні по терміну використання отриманої поворотної фінансової допомоги. Декількома моментами, про які необхідно пам'ятати таким СПД, це дисконтування довгострокової фінансової допомоги у відповідності до вимог НПСБО 11 «Зобов'язання» [1] та готівкові обмеження при наданні і поверненні такої допомоги, визначені Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні [6].

Якщо ж розглядати використання поворотної фінансової допомоги у платників єдиного податку то маємо діаметрально протилежну ситуацію, оскільки платник єдиного податку повинен повернути таку поворотну фінансову допомогу протягом 12 місяців, інакше контролери наполягатимуть на відображенні доходу як у юридичної особи, так і у фізичної особи – підприємця у відповідності до вимог п. 292.11 статті 292 Податкового Кодексу України [4]. Але, ця вимога, стосується лише платників єдиного податку першої-третьої груп. Що ж стосується платників єдиного податку четвертої групи – сільськогосподарський виробник, то тут знову необхідно згадати про необхідність дисконтування такої заборгованості з поворотної фінансової допомоги у відповідності до вимог НПСБО 11 «Зобов'язання» [1], а також про готівкові обмеження при наданні і поверненні такої допомоги, визначені Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні [6].

Мабуть, все таки готівкові обмеження у цьому випадку більш актуальніша загроза для сільськогосподарських виробників, оскільки у сільському господарстві на теперішній час готівковий обіг все ще превалює над безготівковим. Що стосується дисконтування, то зважаючи на особливості оподаткування платників єдиного податку четвертої групи, завищення чи заниження доходів або ж витрат для них може призвести до мінімальних штрафів за неправильне ведення бухгалтерського обліку, оскільки у них відсутній такий об'єкт оподаткування як прибуток. І це лише по фінансовій поворотній допомозі від «незасновників», тому що взаємовідносини із засновниками відображаються на зміні (збільшення або зменшення) власного капіталу підприємства, як того вимагають положення національних стандартів бухгалтерського обліку 15 «Дохід» та 16 «Витрати» [2, 3].

Зважаючи на всі обмеження та застереження використання фінансового інструменту у вигляді поворотної фінансової допомоги виникає необхідність розгляду інших варіантів залучення обігових коштів для здійснення підприємницької діяльності. Одним із таких варіантів є внесення коштів засновниками у якості додаткового капіталу. У Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [7] для цих цілей передбачений рахунок 422 "Інший вкладений капітал", на якому обліковують інший вкладений засновниками підприємств (крім акціонерних товариств) капітал, що перевищує статутний капітал, інші внески тощо без рішень про зміни розміру статутного капіталу. При цьому додаткових доходів і витрат у підприємства не виникає, а кошти, отримані у

якості додаткового капіталу, після закінчення у них потреби, повертаються засновнику без додаткових реєстраційних дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Наказ Міністерства фінансів України від 31.01.2000 року № 20 «Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 11 "Зобов'язання"»: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00#Text> (дата звернення 09.12.2022);
2. Наказ Міністерства фінансів України від 29.11.1999 року № 290 «Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 15 "Дохід"»: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99#Text> (дата звернення 13.12.2022);
3. Наказ Міністерства фінансів України від 31.12.1999 року № 318 «Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 "Витрати"»: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text> (дата звернення 13.12.2022);
4. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI : станом на 03 верес. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 08.12.2022).
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 року № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2»: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 02.12.2022).
6. Постанова Правління Національного банку України від 29.12.2017 року № 148 «Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні»: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17#n19> (дата звернення 09.12.2022).
7. Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку та Інструкції про його застосування : Наказ М-ва фінансів України від 30.11.1999 р. № 291 : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99#Text> (дата звернення: 13.12.2022).
8. Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні»: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2> (дата звернення 02.12.2022).

Алла Карнаушенко

*кандидатка економічних наук, доцентка кафедри економіки та фінансів
Херсонського державного аграрно-економічного університету,
м. Кропивницький, Україна*

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Суб'єкти господарювання є однією з найважливіших складових економічного розвитку будь-якої країни. За рівнем розвитку суб'єктів підприємництва можна скласти уявлення про рівень розвитку країни. Бізнес організації сприяють розвитку загального бізнес клімату в країні, створюють робочі місця, випускають товари та сприяють збільшенню дохідної частини бюджетів всіх рівнів.

Бізнес у багатьох розвинених країнах спирається на державну підтримку. Державна політика щодо підтримки суб'єктів господарювання багато в чому залежить як від оцінки рівня розвитку бізнесу, так і від якісної та достовірної статистичної інформації про стан та перспективи розвитку бізнесу в країні.

Методи оцінки стану розвитку суб'єктів господарювання країни можуть бути різними, - як кількісними, так і якісними. Дуже багато міжнародних рейтингів оцінюють стан бізнесу в країнах за різними показниками - індикаторами. Проте ці методи спираються на статистичні дані. Від того, наскільки різноманітні, якісні та достовірні статистичні дані залежить і якість оцінки стану бізнесу.

Розглядаючи сучасні проблеми розвитку суб'єктів господарювання варто звернутися до статистичних даних щодо динаміки кількості діючих вітчизняних підприємств в економіці України оскільки саме динаміка розкриє тенденції та значення створення підприємств та проблеми з якими стикаються суб'єкти господарювання (рис. 1) [1].

Проаналізувавши рис. 1 кількісні показники кількості суб'єктів господарювання за період за 2018-2021 рр. встановлено, що з кожним роком динаміка діючих підприємств неоднозначна по різним видам діяльності.

Процес розвитку суб'єктів господарювання в Україні гальмується низкою суттєвих причин, яких можна віднести: слабку інноваційну інфраструктуру, практичну відсутність державного субсидування малого бізнесу, нерозвиненість системи кредитування малого бізнесу, неефективну систему оподаткування, слабку організацію управління розвитком малого бізнесу на державному рівні, ігнорування пріоритетності розвитку виробничого малого бізнесу, що займається інноваційною та експортною діяльністю, практичне виключення малого бізнесу із процесу реформування законодавчої системи, слабе використання досвіду розвинених країн, які забезпечують сталий розвиток малого бізнесу за умов глобалізації, відсутність стимулювання ініціативи потенційних підприємців щодо створення та розвитку виробничих малих

підприємств та забезпечення умов для розвитку цивілізованого конкурентного середовища в українській економіці [2; 3; 4].

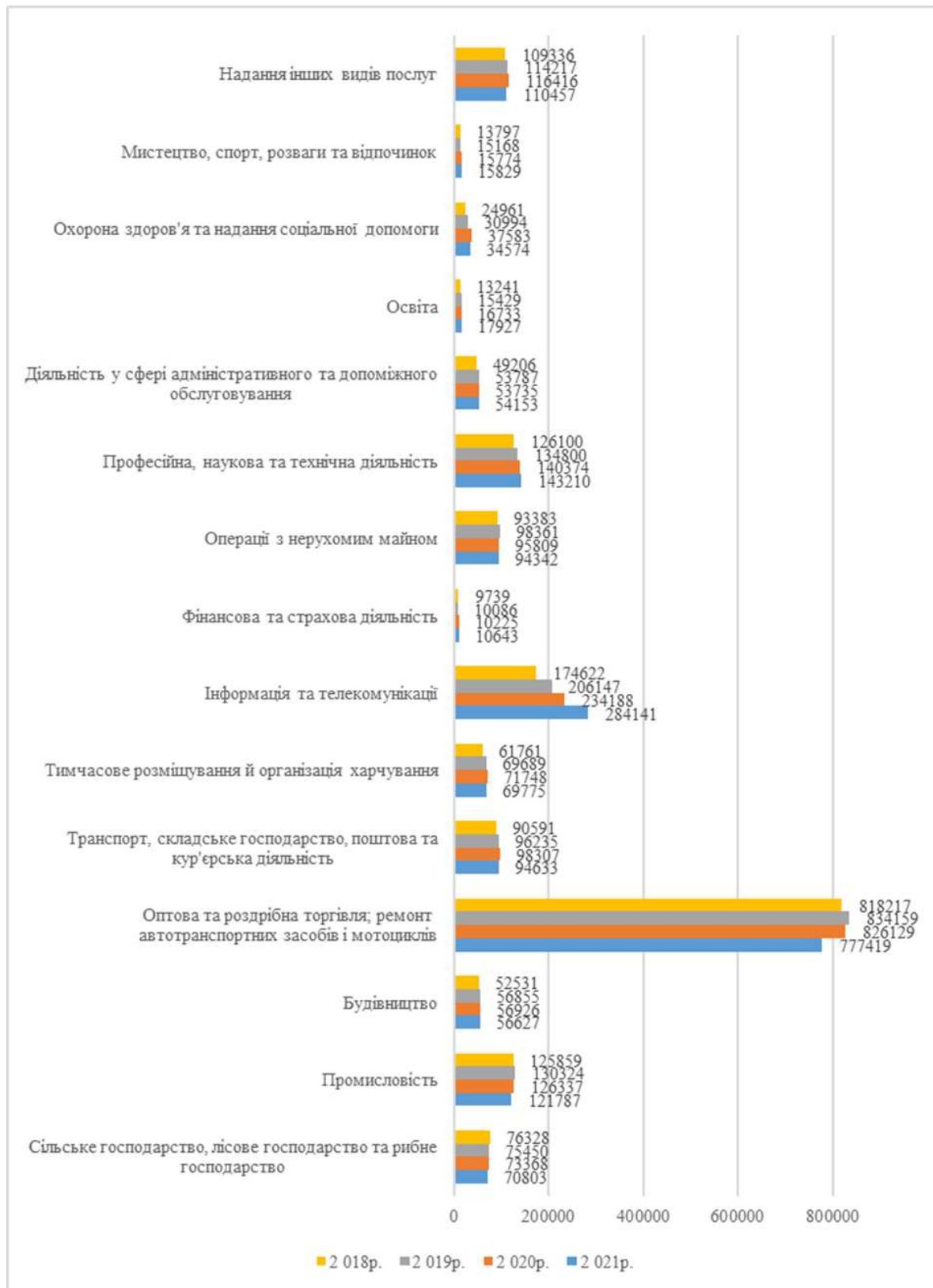

Рис. 1. Динаміка кількості суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності за 2018 - 2021 рр. Джерело [2]

Недосконалість державного регулювання та управління при існуючій організації економічної влади можна вважати однією з головних перешкод для розвитку суб'єктів господарювання, що особливо помітно в умовах нестабільності економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 13.12.22)
2. Боровік Л.В. Методологічні аспекти побудови системи економічної безпеки формування інвестиційного потенціалу аграрного підприємства. Фінансовий простір. 2020. №3. С. 94-100.
3. Петренко В.С. Конкуренентоспроможність функціонування аграрних підприємств з іноземними інвестиціями. Проблеми економіки. № 1. 2018. с. 168-176.
4. Міністерство аграрної політики та продовольства України: офіційний сайт. URL: <https://minagro.gov.ua> (дата звернення 13.12.22).

Олександра Кононова

студентка 5-го курсу групи 347 Льотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

Науковий керівник: Зінаїда Смутчак – докторка економічних наук, професорка, завідувачка кафедри менеджменту авіаційної діяльності Льотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

**ОСОБЛИВОСТІ БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ ПРИ ВІДКРИТТ
МІЖНАРОДНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ**

Сьогодні підприємницькі суб'єкти функціонують в принципово новому середовищі, яке вимагає якісно нового підходу до організації управління господарською діяльністю. Одним з основних критеріїв, що забезпечують успішне функціонування організацій, стає ефективне планування бізнесу, яке би дозволило виживати, рости і розвиватися у зовнішньому середовищі з будь-яким рівнем нестабільності, що виражається в наявності певного рівня оперативності, гнучкості та адаптивності організації. Особливого значення для авіапідприємств сьогодні набуває проблематика бізнес-планування розширення діяльності за рахунок визначення доцільності та економічного обґрунтування відкриття міжнародних представництв. У такому разі необхідно аналізувати умови конкуренції, можливі зміни економічного середовища та ринкової ситуації у національному просторі, вибраному як місце географічного розширення зон операційної діяльності.

Розроблений бізнес-план є основою для ефективного управління інвестиціями та запорукою успішної реалізації бізнес-ідеї у будь-якій галузі [3]. Якщо, розглядати трактування терміну бізнес-плану, то за визначенням Т. Беррі, С. Ландау та Н. Парсонса бізнес-план – це керівництво та дорожня карта для бізнесу, яка окреслює цілі та деталізує, яким чином планується їх досягнення [2]. В. Кентон визначає бізнес-план як письмовий документ, який детально описує, як бізнес – зазвичай новий – збирається досягати своїх цілей. Бізнес-план викладає письмовий план з маркетингової, фінансової та операційної точки зору [4]. Відповідно до трактування Д. Рід бізнес-план – це дорожня карта, яка дає вказівки, щоб бізнес міг спланувати своє майбутнє та допомагає уникнути нерівностей при його реалізації. Час, який витрачається на ретельний і точний бізнес-план і підтримання його в актуальному стані, є інвестицією, яка приносить значні дивіденди в довгостроковій перспективі [5]. В. Бондаренко, О. Дюгованець, О. Курей зазначають, що бізнес-план – це аргументований документ, мета якого переконати читача вкласти гроші в компанію чи проєкт. Таким чином, добре продуманий бізнес-план розрахований на залучення потенційного інвестора або майбутнього стратегічного партнера.

Успішний бізнес-план має кілька важливих характеристик, які включають:

- чітко визначені коротко- та довгострокові цілі;
- визначені шляхи досягнення обраних цілей відповідно до реалій ведення бізнесу у сформованих ринкових умовах;

– наявність опису того, як відповідає виконання бізнес-плану потребам та бажанням інвесторів, для залучення яких, власне, розроблено бізнес-план [3].

Отже, планування бізнесу – це специфічний процес, який має суттєві відмінності від планування, основні із яких наведено нижче [1]:

1) Бізнес-планування включає лише одне з найважливіших завдань планування нового виду діяльності або бізнес-проекту, а не весь комплекс діяльності підприємства. Бізнес-план розробляє лише нову стратегію або тактику розвитку підприємства, а план може включати різні види спільної поточної та перспективної діяльності.

2) Бізнес-плани розробляються в основному на інноваційний проєкт, і вони обмежені чіткими термінами їх виконання, після закінчення яких робота над даним бізнес-проєктом завершується. Планування проводиться безперервно за всіма видами діяльності підприємства: в міру виконання одного річного плану підприємство переходять до здійснення наступного плану і т.д.

3) Бізнес-план в основному полягає у відкритті нової справи або проєкт і отримання під нього необхідних ресурсів (в т.ч. грошових коштів). До бізнес-плану пред'являються підвищені вимоги до найбільш ретельного обґрунтування фінансових показників з урахуванням існуючого ступеня ризику. Плани необхідні в основному для власного користування, а бізнес-плани – для зовнішніх користувачів.

Бізнес-плани розробляються під керівництвом перших осіб або власником підприємства. Планування, як правило, здійснюється економістами-плановиками функціональних підрозділів підприємства.

Для авіакомпаній відповідно до специфіки їх діяльності періодично виникає потреба у складанні бізнес-плану для визначення доцільності та можливої успішності відкриття міжнародних представництв. У такому разі бізнес-план має певні характерні відмінності, які полягають у тому, що при плануванні необхідно ретельно вивчати ділове середовище іншої країни. При складанні бізнес-плану міжнародного представництва необхідно ретельно виконати аналіз країни, який включає наступні розділи:

- 1) аналіз культурного середовища;
- 2) економічний аналіз країни;
- 3) аналіз ринку та конкурентів;

При аналізі культурного середовища необхідно враховувати: історію країни її географічне розташування, соціальні інституції; релігію; умови життя та основні мови; роботу медіа. Економічний аналіз країни повинен включати: населення, статистику економічного розвитку, ресурсну базу, транспортну інфраструктуру та характеристику й обсяг попиту на авіаперевезення і напрями сполучення, порти, комунікаційні системи, умови ринку праці, провідну промисловість та інвестиційний клімат країни, динаміку інфляції, рівень технологій. Аналіз ринку та конкурентів повинен зосередитися на вивченні авіатранспортної галузі, основних гравців та їх послуг.

Цей попередній аналіз із трьох наведених етапів дозволяє прийняти попереднє рішення про необхідність розробки бізнес-плану. Для більшої

ефективності процесу бізнес-планування на даному етапі можливо розробляти декілька варіантів і в процесі попереднього аналізу обрати найбільш доцільний та економічно цікавий для авіакомпанії, зважаючи на її стратегії та можливості охоплення. На наступному етапі власне виконується бізнес-планування у традиційному розумінні, яке складається із дослідження ринку, розробки послуги, маркетингового плану, виробничого плану, фінансового плану, інвестиційного плану та оцінки ризиків проєкт тощо.

Тож, бізнес-план – це документ, що містить обґрунтування дій, які передбачено здійснити для реалізації будь-якого комерційного проєкту, а також аналізує проблеми, з якими може зіткнутися підприємство, і способи їх вирішення. Це план розвитку підприємства, в якому розкривається його комерційна і виробнича діяльність. Для авіакомпаній при прийнятті рішення щодо міжнародного представництва бізнес-план доцільно складати у два етапи. На першому етапі виконувати дослідження альтернативних варіантів розміщення міжнародного представництва, який включає детальний аналіз національного ділового середовища та оцінку можливостей для компанії у розрізі окремих країн. На другому етапі вже безпосередньо виконувати ґрунтовний аналіз відкриття міжнародного представництва в обраній країні із визначенням ефективності та ризиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васильців Т. Г., Качмарик Я. Д., Блонська В. І., Лупак Р. Л. Бізнес-планування : навч. посіб. К. : Знання, 2013. 173 с. URL: <https://bit.ly/3ihOSRc> (дата звернення: 07.12.2022).
2. Berry T., Landau, C., Parsons N. What Is a Business Plan?. 2020. URL: <https://articles.bplans.com/what-is-a-business-plan/> (дата звернення: 07.12.2022).
3. Bondarenko V., Diugowanets O., Kurei O. Business plan as a basis for the successful investment management. VI International Interdisciplinary Scientific Conference "Social Development Towards Values. Ethics, Technology, Society". Poland, Wisla, September 24-26, 2020. URL: <https://bit.ly/3Gk9e12> (дата звернення: 07.12.2022).
4. Kenton W. Business Plans: The Ins and Outs. 2020. URL: <https://www.investopedia.com/terms/b/business-plan.asp> (дата звернення: 07.12.2022).
5. Read J. T., Read T. M., Read M. S. (n.d.). Business Plan Definition - Entrepreneur Small Business Encyclopedia. URL: <https://www.entrepreneur.com/encyclopedia/business-plan> (дата звернення: 07.12.2022).

Ірина Смірнова

кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький, Україна

Денис Олейніченко

здобувач третього рівня вищої освіти Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький, Україна

ДО ПИТАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Сучасна економіка характеризується наявністю суспільних благ, які задовільняють потреби всіх членів суспільства. Це блага тих сфер життя суспільства, які не фінансуються підприємницькими структурами або особисто громадянами країни. Оскільки ринок не в змозі забезпечити цими благами, то держава вистає основним їх постачальником, визначає їх оптимальну кількість і мінімізує витрати щодо їх виробництва завдяки [9].

Згідно Бюджетного кодексу України: «Бюджетними установами є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими» [2].

При цьому безумовним є той факт, що одним із основних елементів забезпечення ефективності діяльності бюджетних установ є облікова політика, раціональне формування якої виступає передумовою створення ефективної системи управління, обліку та контролю [7].

Виникнення поняття «облікова політика» було зумовлено необхідністю реформування обліку відповідно до вимог міжнародних стандартів. Відповідно до Закону України Про бухгалтерський облік та фінансову звітність «облікова політика – сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для ведення бухгалтерського обліку, складання та подання фінансової звітності» [6]. На практиці фахівці трактують цей термін як регламентацію обраних господарчим суб'єктом варіантів вирішення облікових проблем, завдяки чому облікова політика ефективно використовується як засіб оптимізації обліку, менеджменту та діяльності в цілому [3].

Артеменко Н.В. Вважає, що облікова політика як елемент управління дає змогу керівництву приймати більш раціональні рішення, аналізувати роботу бюджетної установи, здійснювати і контролювати цільове використання засобів відповідно до затвердженого кошторису [1]. Черкашина Т.В. визначає як основну мету облікової політики бюджетної установи, формування методів та принципів обліку, які б забезпечили складання прозорої, достовірної фінансової звітності, що відповідає б вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі [8]. При цьому облікова політика

бюджетних установ має враховувати організаційну структуру та особливості фінансування; вид діяльності; облікові номенклатури, чисельності працюючих тощо; відносини з податковою системою, наявність пільг та умови їх отримання; матеріально-технічне та кадрове забезпечення обліково-аналітичної роботи установи та ін.

Відповідно до НП(С)БОДС 101 «Подання фінансової звітності» облікова політика суб'єкта державного сектору визначається у розпорядчому документі, в якому мають бути встановлені методи оцінки, обліку, види сегментів та їх пріоритетність і процедури, які має застосовувати суб'єкт державного сектору та щодо яких нормативно-правовими актами з бухгалтерського обліку передбачено більше ніж один варіант. Суб'єкт державного сектору має послідовно застосовувати облікову політику таким чином, щоб фінансова звітність відповідала всім вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі [5].

Формування підприємств державного сектору передбачає такі етапи:

оцінка основних діючих факторів впливу, галузевих особливостей, нормативної бази, існуючої системи організації бухгалтерського обліку;

встановлення переліку об'єктів облікової політики як позицій з організації та ведення бухгалтерського обліку;

ідентифікація за обраними об'єктами з урахуванням особливостей діяльності бюджетної установи відповідних елементів як можливих методичних прийомів, способів та процедур;

документальне оформлення – формалізація обраної облікової політики;

впровадження, актуалізація обраної облікової політики, оцінка її адекватності сучасним умовам діяльності, контроль за її дотриманням підвідомчими установами [3].

Обрані елементи облікової політики мають бути закріплені внутрішнім регламентом, в якому має бути визначено:

одиницю аналітичного обліку запасів;

порядок аналітичного обліку запасів;

методи оцінки вибуття запасів;

періодичність визначення середньозваженої собівартості одиниці запасів;

порядок обліку і розподілу транспортно-заготівельних витрат, застосування окремого субрахунку або аналітичного рахунку обліку транспортно-заготівельних витрат;

перелік і склад статей калькулювання виробничої собівартості продукції (робіт, послуг);

перелік і склад змінних і постійних загальновиробничих витрат, бази їх розподілу;

строки корисного використання груп основних засобів;

строки корисного використання груп нематеріальних активів;

періодичність нарахування амортизації;

види звітних сегментів та їх пріоритетність;

вартісні ознаки предметів, що входять до складу малоцінних необоротних матеріальних активів, з обґрунтуванням критеріїв щодо визначення таких ознак; строки корисного використання груп довгострокових біологічних активів; кореспонденцію субрахунків бухгалтерського обліку [4].

Отже, облікова політика підприємств державного сектору економіки є інструментом системи управління та внутрішнього контролю. Вона, з одного боку, є жорстко регламентованою, а, з іншого, - є інструментом підвищення ефективності функціонування, оскільки надає можливості прийняття ефективних управлінських рішень на основі аналізу роботи, контролю цільового використання засобів завдяки правильному відображенню результатів операцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Артеменко Н.В. Облікова політика установ державного сектору: сучасні підходи, порядок та умови зміни. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. № 16. С. 792-797.
2. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 29.11.2022).
3. Гевлич Л.Л., Васильєва Я.М. Облікова політика бюджетних установ: сучасний стан та перспективи. Економіка і організація управління. 2018. Вип. 1 (29). С. 64-74.
4. Методичні рекомендації щодо облікової політики суб'єкта державного сектору : затв. наказом МФУ від 23.01.2015 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-15#Text> (дата звернення: 02.12.2022).
5. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності» : затв. наказом МФУ від 28.12.2009 № 1541. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0103-10#text> (дата звернення: 02.12.2022).
6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 01.12.2022).
7. Смірнова І.В., Смірнова Н.В. Національні та міжнародні стандарти обліку для державного сектору: особливості застосування. Наукові праці ЦНТУ. Економічні науки. Вип. 32. Кропивницький: ЦНТУ, 2018. С. 164-177.
8. Черкашина Т.В. Організація облікової політики у бюджетних установах за новими стандартами державного сектору. Економічні науки. Серія: Облік і фінанси. 2015. Вип. 12 (2). С. 261-270.
9. Шалімова Н. С., Смірнова І. В., Смірнова Н. В. Вплив елементів облікової політики на формування показників фінансової звітності бюджетних установ. Ефективна економіка. 2020. № 1. Категорія В. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7970> (дата звернення: 02.12.2022).

Надія Смірнова

кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький, Україна

НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ ТА В УКРАЇНІ

Розвиток системи бухгалтерського обліку характеризується об'єктивним історичним процесом. Сучасному етапу розвитку світової та національної економік притаманні доволі специфічні тенденції, пов'язані з трансформацією корпоративної організації, розмиванням організаційних меж, структурними змінами підприємств, поширенням взаємодії з конкурентами, активізацією роботи з субпідрядниками, радикальною перебудовою бізнес-процесів, впровадженням новітніх інформаційних і комунікаційних технологій тощо. Узагальнюючи та прогнозуючи тенденції організаційного розвитку науковці виокремлюють такі напрямки переорієнтації національних підприємств, як інтеграція, автоматизація, розвиток персоналу, створення мережових структур, деменеджеризація, деструктуризація, інформатизація, віртуалізація, соціалізація. Такі тенденції, у свою чергу, обумовлюють виникнення нових форм організації, які передбачають створення груп підприємств та розподіл виробництва за диверсифікованими міжфірмовими зв'язками з постачальниками й кінцевими споживачами.

Одночасно відбувається усвідомлення неможливості досягнення успіху у конкурентній боротьбі лише шляхом використання традиційних ресурсів та підходів. Від систем управління учасників ринкових відносин вимагається переорієнтація на ефективне використання нематеріальних ресурсів, головною рушійною силою яких є знання. Сьогодні саме знання зумовлюють конкурентоспроможність підприємств, виступають ключовим ресурсом становлення нової економіки. Інструментальним підґрунтям для організації управління знаннями може постати саме облікова система підприємства [4].

В умовах глобалізації все більше приділяється увага аналізу зарубіжного досвіду з організації бухгалтерського обліку. Бухгалтерський облік розвивається й удосконалюється у відповідь на мінливі потреби суспільства відповідно до загальноприйнятих принципів, які розроблені національними, міжнаціональними й міжнародними організаціями. Бухгалтерський облік виконує функцію фінансового центру управлінської інформаційної системи, одним із завдань якої є створення бази, необхідної для аналізу, інтерпретації та використання інформації з метою прийняття оптимальних управлінських рішень.

У сучасному економічному просторі бухгалтерський облік є мовою бізнесу, і дуже важливо, щоб цю мову розуміли бізнесмени різних країн світу. Кожна країна має свою традицію та менталітет, що впливає і на особливості

організації бухгалтерського обліку. Міжнародна практика свідчить про відсутність однакових принципів до організації обліку в країнах світу [6, с. 83].

Принципи бухгалтерського обліку в різних країнах визначені або власними законами, які регламентують бухгалтерський облік, або власними чи міжнародними стандартами бухгалтерського обліку. Для того, щоб усі, хто одержує бухгалтерські звіти, могли вірно їх тлумачити, розроблена система керівництва з бухгалтерського обліку – загальноприйняті принципи бухгалтерського обліку (Generally Accepted Accounting Principles – GAAP). Принципи бухгалтерського обліку – це базові концепції, які кладуться в основу відображення в обліку й звітності господарської діяльності підприємства, його активів, доходів, витрат, фінансових результатів [2, с. 227]. Основні вимоги до якості інформації в зарубіжних країнах зводяться до її корисності для прийняття рішень різними групами користувачів.

Проте, відмінності принципів і правил бухгалтерського обліку у різних країнах впливають на інформацію фінансової звітності, викликають її розбіжності, що ставить під сумнів її надійність. Це стримує процес інвестування, гальмує потік капіталів, зменшує ділову активність у бізнесі. З метою запобігання таких ситуацій необхідно чітко визначити характерні риси систем бухгалтерського обліку в різних країнах, розуміти їх відмінності, класифікувати системи та моделі бухгалтерського обліку.

Оскільки міжнародна практика обліку неоднорідна, виникає потреба в її стандартизації. Під бухгалтерськими стандартами розуміють стандартні вимоги до методів та процедур ведення бухгалтерського обліку, зокрема: нарахування амортизації, оцінка запасів, нарахування податків, порядок включення результатів діяльності асоційованих та дочірніх підприємств до зведеної (консолідованої) звітності, облік курсових різниць тощо.

Стандарти обліку поділяються на два види:

- міжнародні – розроблюються Комітетом міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (КМСБО) і рекомендовані до застосування;
- національні – нормативи з бухгалтерського обліку, які розроблюються кожною країною самостійно для внутрішнього користування [3].

В Україні, наприклад, з метою реформування бухгалтерського обліку і фінансової звітності було узгодження національної системи бухгалтерського обліку з вимогами міжнародних стандартів фінансової звітності. Цей процес розвитку пов'язаний із розширенням зв'язків України у світовому просторі. Ураховуючи те, що система МСФЗ являє собою досить складний і динамічний механізм, її розвиток пов'язаний не тільки з переходом країни на міжнародні стандарти, а і з наявністю сучасної системи аудиту, відповідної інфраструктури ринку (ринок цінних паперів, ринки за видами активів, розвиток системи оцінок), а також зі зміною законодавчої бази [5, с. 275].

Отже, стан та рівень розвитку бухгалтерського обліку визначається тим середовищем, в якому він функціонує. Методологічні принципи його організації та ведення залежать від соціальних, політичних і економічних умов окремої країни. Визначені моделі бухгалтерського обліку на міжнародному рівні свідчать

про специфіку та особливості організаційно-методичних аспектів обліку в різних країнах світу, що ускладнює процес порозуміння та взаємоузгодженості показників в формах звітності під час співпраці. З цього приводу, в світовій практиці спостерігається тенденція поширення застосування міжнародних стандартів Фінансової Звітності, що так необхідно в умовах активного розширення зовнішньоекономічних зв'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Концепції та парадигми у розвитку теорії та методології обліку : навч. посіб. [В.М. Савченко, О.В. Юрченко, Л.В. Кононенко та ін.] ; за ред. В.М. Савченко. Кропивницький : 2022. 269 с. С. 43-79.
2. Орел О.О. Вплив світових моделей на розвиток національних систем бухгалтерського обліку і фінансової звітності в Україні. *Modern directions of theoretical and applied researches*. 2016. №1. С. 222-228.
3. Островерха Р.Е. Організація обліку: навч. посіб: 2-ге вид. перероб. та доп. Київ: «Центр учбової літератури». 2012. 255 с.
4. Смірнова І.В., Смірнова Н.В. Сучасний стан використання МСФЗ в Україні // *Облік і контроль в управлінні підприємницькою діяльністю: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції 19-20 вересні 2017 р. К.: Ексклюзив – Систем, 2017. С. 161-164.*
5. Товкун Л.В. Міжнародні стандарти фінансової звітності: особливості впровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 272-275.
6. Шпак В.А. Підходи до розвитку бухгалтерського обліку. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Економічні науки». 2017. № 1. С. 80-84.

Олена Степанова

старша наукова співробітниця сектору економічних досліджень лабораторії економічних, товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків, Україна

РЕАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНИХ ПОЛОЖЕНЬ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Зростання добробуту населення, в тому числі і пенсіонерів, Урядом України прийнято як пріоритетний напрямок розвитку соціальної сфери. Для реалізації поставлених задач в Україні проведено перший етап пенсійної реформи, який розпочався з 1 жовтня 2017 року осучасненням раніше призначених пенсій. Урядом запропоновано проведення перерахунку розміру пенсії відповідно до рівня інфляції і зростання зарплат в Україні, який визначено ч.2 статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 N 1058-IV [1].

Практичний досвід проведення експертиз з перерахунку розміру пенсій свідчить про те, що при перерахунку розміру пенсій працівники управлінь пенсійного фонду в деяких випадках на свій розсуд застосовують норми пенсійного законодавства, що призводить до порушення прав громадян на гідне матеріальне забезпечення в старості.

У 2017 році Урядом України розпочато одну з найважливіших реформ останніх років – пенсійну. Важливою складовою пенсійної реформи є осучаснення пенсій, тобто їх обов'язковий автоматичний перерахунок відповідно до рівня інфляції і зростання середньої заробітної плати в Україні, з якої сплачено страхові внески, та яка враховується для обчислення пенсії.

Для реалізації першого етапу пенсійної реформи Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03.10.2017 N 2148-VIII [2] Прикінцеві положення Закону [1] доповнено пунктом 4³, яким визначено, що пенсії, призначені відповідно до Закону [1] з 1 жовтня 2017 року перераховуються із застосуванням середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, обчисленої як середній показник за 2014, 2015 та 2016 роки із застосуванням величини оцінки одного року страхового стажу в розмірі 1 %.

Формула перерахунку пенсій враховує стаж (роки сплати соціальних внесків), рівень зарплати, яку отримував пенсіонер, і рівень середньої зарплати по країні – спеціальний показник для розрахунку пенсійних виплат. І саме цей показник буде щорічно збільшуватись, а отже і збільшуватиметься розмір пенсій.

Продовжуючи проведення пенсійної реформи, у 2019 році Урядом прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Питання проведення індексації пенсій у 2019» від 20.02.2019 N 124 [3], якою затверджено Порядок проведення перерахунку пенсій, відповідно до частини другої статті 42 Закону [1].

Цим Порядком визначено механізм проведення перерахунку раніше призначених пенсій із застосуванням коефіцієнта збільшення показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується для обчислення пенсій. Перерахунку підлягають пенсії, обчислені:

відповідно до Закону [1].;

відповідно до статті 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 796-ХП від 28.02.1991 N 796-ХП (в редакції Закону від 28.02.1991) [4] у розмірі відшкодування фактичних збитків;

з урахуванням заробітку (грошового забезпечення), який визначено відповідно до частини першої статті 43 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 N 2262-ХП [5].

Коефіцієнт збільшення показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується для обчислення пенсії, визначається за формулою:

$$K = \frac{(ЗЦ + ЗЗ) \times 50\%}{100\%} + 1,$$

де ЗЦ - показник зростання споживчих цін за попередній рік (у відсотках);

ЗЗ - показник зростання середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується для обчислення пенсії, порівняно з попереднім роком (у відсотках), що визначається за формулою:

$$ЗЗ = П_{сзп} (1) : П_{сзп} (2) \times 100 \% - 100 \%,$$

де $П_{сзп} (1)$ - показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується для обчислення пенсії, за рік, що передує року, в якому проводиться збільшення;

$П_{сзп} (2)$ - показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується для обчислення пенсії, за рік, що передує року, який є попереднім щодо року, в якому проводиться збільшення.

Розмір коефіцієнта збільшення показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується для обчислення пенсії, та дата перерахунку пенсій визначаються щороку Кабінетом Міністрів України у межах бюджету Пенсійного фонду України.

З врахуванням змін, внесених у Порядок постановою Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 року №849 «Деякі питання підвищення пенсійних виплат для окремих категорій осіб у 2021 році та в подальшому» [6], індексація пенсій, починаючи з 2021 року, проводитиметься щороку з 1 березня.

Враховуючи прийняте законодавство, з 1 березня 2021 року на підставі матеріалів пенсійних справ Пенсійним фондом здійснено автоматичний перерахунок призначених пенсій, тобто проведено осучаснення раніше призначених пенсій.

У 2021 році Кабінетом Міністрів України прийнято постанову «Про додаткові заходи соціального захисту пенсіонерів у 2021 році» від 22.02.2021 №127 [7], якою визначено коефіцієнт збільшення показника середньої заробітної плати в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується при обчисленні пенсії, у розмірі 11% (або 1,11), що відповідає 50% показника зростання споживчих цін за попередній рік + 50% показника зростання середньої заробітної плати в Україні, з якої сплачено страхові внески, за три календарні роки, що передують року, в якому проводиться збільшення.

На коефіцієнт підвищення 1,11 збільшується не загальний розмір пенсії, як це вважає більшість пенсіонерів, а показник середньої заробітної плати в Україні, з якої сплачено страхові внески, та який враховується при обчисленні пенсії. Так, з 1 березня 2019 року було перераховано всі раніше призначені пенсії з врахуванням показника середньої заробітної плати 4404,35 грн. - це показник середньої заробітної плати в Україні за 2014-2016 роки 3764,40 грн., збільшений на 17%. В 2020 році зазначений показник проіндексовано на 11% і він становив 4888,83 грн. (4404,35x1,11), а в 2021 році – ще на 11% і показник середньої заробітної плати для перерахунку пенсії склав 5426,60 грн. (4888,83 x 1,11).

У разі, коли розмір підвищення в результаті перерахунку пенсії не досягає 100 гривень, встановлюється доплата до пенсії у сумі, що не вистачає до зазначеного розміру, яка враховується і під час подальших перерахунків пенсії.

Формула перерахунку пенсій залишається незмінною. Вона застосовувалась для осучаснення пенсій в жовтні 2017, за нею розраховуються новопризначені пенсії. За нею і в подальшому будуть автоматично переглядатися розміри пенсій кожного року.

Розмір пенсії за віком визначено статтею 27 Закону [1] за формулою:

$P = Z_p \times K_c$, де:

P - розмір пенсії, у гривнях;

Z_p - заробітна плата (дохід) застрахованої особи, визначена відповідно до статті 40 Закону [1], з якої обчислюється пенсія, у гривнях;

K_c - коефіцієнт страхового стажу застрахованої особи, визначений відповідно до статті 25 Закону [1].

Тобто формула перерахунку пенсій враховує стаж (роки сплати соціальних внесків), рівень зарплати, яку отримував пенсіонер, і рівень середньої зарплати по країні – спеціальний показник для розрахунку пенсійних виплат. І саме цей показник буде щорічно збільшуватись, а отже і збільшуватимуться розміри пенсій.

В результаті перерахунку з 01.03.2021 розмір основної, базової частини пенсії збільшився лише на 72,67грн., що на 27,33грн. (100,00-72,67) не досягає 100 гривень - мінімального підвищення пенсій як то передбачено Законом України [2]. Таким чином, з 01.03.2021 до основної, базової частини пенсії додається 27,33грн. і розмір основної, базової частини пенсії складатиме 760,66грн. (733,33+27,33).

Пенсійним фондом України з 1 березня 2021 року проведено автоматичний перерахунок пенсій відповідно до рівня інфляції і зростання зарплат в Україні, тобто здійснено подальше осучаснення рівня пенсій.

По прогнозам Міністерства соціальної політики України пенсії збільшаться в середньому на 11-17% що складає понад 484 гривень. Таке підвищення пенсій відбудеться для 8,1 мільйонів пенсіонерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 N 1058-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення: 02.12.2022).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 N 2148-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19> (дата звернення: 02.12.2022).
3. Питання проведення індексації пенсій у 2019: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.02.2019 N 124 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2019-п> (дата звернення: 02.12.2022).
4. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 N 796-ХП URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12> (дата звернення: 02.12.2022).
5. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 N 2262-ХП URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12> (дата звернення: 02.12.2022).
6. Деякі питання підвищення пенсійних виплат для окремих категорій осіб у 2021 році та в подальшому: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 року №849 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/849-2020> (дата звернення: 02.12.2022).
7. Про додаткові заходи соціального захисту пенсіонерів у 2021 році: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.2021 №127 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2021> (дата звернення: 02.12.2022).

Ольга Ткаченко

судова експертка сектору економічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Кропивницький, Україна

Юлія Олефір

головна судова експертка сектору товарознавчих та гемологічних досліджень відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна

Дмитро Бандурко

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії» з галузі знань 07 – Управління та адміністрування за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування», Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький, Україна

ДОКАЗИ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИ ПЕРЕВІРЦІ ОПЕРАЦІЙ З НЕМОНЕТАРНИМИ ОБОРОТНИМИ АКТИВАМИ

Активи підприємства характеризують його діяльність та визначаються специфікою функціонування. За монетарною ознакою господарські засоби (активи) підприємства поділяють на:

- монетарні;
- немонетарні.

Немонетарні активи – це всі активи, крім грошових коштів, їхніх еквівалентів та дебіторської заборгованості у фіксованій сумі грошей. До монетарних активів підприємства належать грошові кошти, їхні еквіваленти та дебіторська заборгованість у фіксованій сумі [4, с. 39].

У статті 4 НП(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» також наводиться визначення немонетарних активів як всіх активів, крім грошових коштів, їх еквівалентів та дебіторської заборгованості у фіксованій (або визначеній) сумі грошей [2].

Оборотні активи займають суттєву частину у структурі активів будь-якого суб'єкта господарювання, саме тому їм необхідно приділяти значну увагу при проведенні будь-яких перевірок та експертних досліджень. Проведена належним чином перевірка стану активів, порядку їх збереження, схоронності та правильності відображення в обліку дозволяє з'ясувати ефективність їх використання та виявити резерви оптимізації складу та структури. Доцільним також буде проведення дослідження повноти, достовірності та точності відображення операцій із немонетарними оборотними активами в обліку підприємства [2, с. 460].

В якості джерел отримання доказів, при проведенні перевірок операцій із немонетарними оборотними активами суб'єкти контролю повинні використовувати: первинні документи (накладні, видаткові накладні, рахунки-фактури, прибуткові ордери, картка складського обліку, накладні на внутрішнє переміщення, лімітно-забірні картки, акти списання, акти переоцінок, бухгалтерські довідки); облікові аналітичні та синтетичні регістри (матеріальні звіти, накопичувальні відомості, групувальні відомості, Розрахунок транспортно-заготівельних витрат, журнали-ордери до відповідних рахунків, Головна книга); акти інвентаризації та звірювальні відомості; звітність та внутрішні розпорядчі документи щодо регулювання операцій із немонетарними оборотними активами; облікові записи, довідки; плани, кошториси, калькуляції, нормативи, рецептури; матеріали попередніх перевірок; матеріали внутрішнього контролю підприємства; нормативну та інструктивну документацію; результати опитувань, спостережень, підтверджень, аналітичних процедур, як власне своїх, так і працівників підприємства тощо.

При визначенні належності доказів необхідно звертати увагу на такі аспекти: незалежність джерела інформації; компетентність джерела інформації; надійність системи внутрішнього контролю; об'єктивність доказів.

При визначенні достатності доказів суб'єкти контролю повинні враховувати наступні фактори: наявність можливості співставлення висновків, зроблених у результаті використання доказів, отриманих з різних джерел; докази, отримані в письмовій формі є більш доказовими, ніж отримані в усній формі; рівень довіри до неофіційних та допоміжних документів нижчий, ніж до офіційних, проте вони слугують поштовхом до більш досконалої перевірки окремих ділянок операцій із немонетарними оборотними активами; перевіряються як матеріальні, так і нематеріальні докази; приймаються до уваги також й докази, отримані візуальним шляхом; рівень довіри до зовнішніх джерел отримання доказів вищий, ніж до внутрішніх; найбільший рівень довіри мають докази, отримані від третіх осіб [3, с. 139].

При збиранні доказів необхідно враховувати такі критерії:

- немонетарні оборотні активи існують на конкретну дату;
- немонетарні оборотні активи належать підприємству на конкретну дату;
- протягом періоду, що підлягає перевірці, дійсно була здійснена операція чи подія, що стосується підприємства;
- не існує невідображених в обліку немонетарних оборотних активів;
- операції із немонетарними оборотними активами в повному обсязі відображаються в обліку;
- немонетарні оборотні активи відображаються за відповідною вартістю;
- надходження або використання немонетарних оборотних активів відображаються у відповідному періоді;
- позиції фінансової звітності в частині операцій із немонетарними оборотними активами розкриті, класифіковані й описані відповідно до законодавчих вимог.

Якщо при проведенні перевірки операцій із немонетарними оборотними

активами представлено докази неналежної якості, докази щодо певних операцій не зібрано (чи їх недостатньо) або суб'єкту контролю не надано необхідні документи в повному обсязі, то це необхідно відобразити в робочих документах представників органів контролю та звітній документації за результатами перевірки.

При збиранні доказів при перевірці операцій із немонетарними оборотними активами суб'єкти контролю можуть використовувати наступні методи:

перевірка – вивчення первинних документів, бухгалтерських реєстрів, матеріальних звітів тощо з метою встановлення дійсного стану;

спостереження – спосіб контролю за виконаннями іншими особами процедур за безпосередньої участі аудитора з метою об'єктивного сприйняття інформації (наприклад, спостереження за проведенням інвентаризації);

опитування проводиться з метою отримання нової інформації або підтвердження вже зібраних доказів (може здійснюватись формально, неформально, письмово, усно);

підрахунки – арифметична перевірка точності бухгалтерських записів;

підтвердження – спосіб контролю, коли відповіді на запити можуть підтверджувати отриману інформацію;

аналітичні процедури полягають в аналізі співвідношень та тенденцій.

Якщо з яких-небудь причин, а саме: обмеженість у часі перевірки, відмова керівництва підприємства тощо, певний метод не використовувався, про це обов'язково зазначається в робочих документах представників органів контролю та звітній документації за результатами перевірки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств» : Наказ М-ва фінансів України від 07 лип. 1999 р. № 163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99/conv#Text> (дата звернення: 12.12.2022)

2. Пугаченко О., Олефір Ю., Мусієнко О. Оцінка систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю операцій з немонетарними оборотними активами. Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності : збірник матеріалів засідання № 2 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 червня 2022 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2022. С. 460-462

3. Пугаченко О.Б. Організаційні засади аудиту операцій з немонетарними оборотними активами. Економіка: реалії часу. Науковий журнал. 2015. № 2 (18). С. 135-141

4. Садовська І.Б., Божидарнік Т.В., Нагірська К.Є. Бухгалтерський облік: навчальний посібник для вищої школи. К.: Центр учбової літератури, 2013. 688 с.

Напрям № 14
Медична допомога і медична послуга: проблеми і
перспективи правового регулювання

Elżbieta Żywucka-Kozłowska

*assoc. prof. Department of Criminal Procedure and Executive Criminal Law Faculty
of Law and Administration University of Warmia and Mazury in Olsztyn;
Republic of Poland*

Rossana Broniecka

d

r

Katedra Postępowania Karnego i Prawa Karnego Wykonawczego Uniwersytet

WAR MEDICINE CHALLENGES OF THE XXI CENTURY

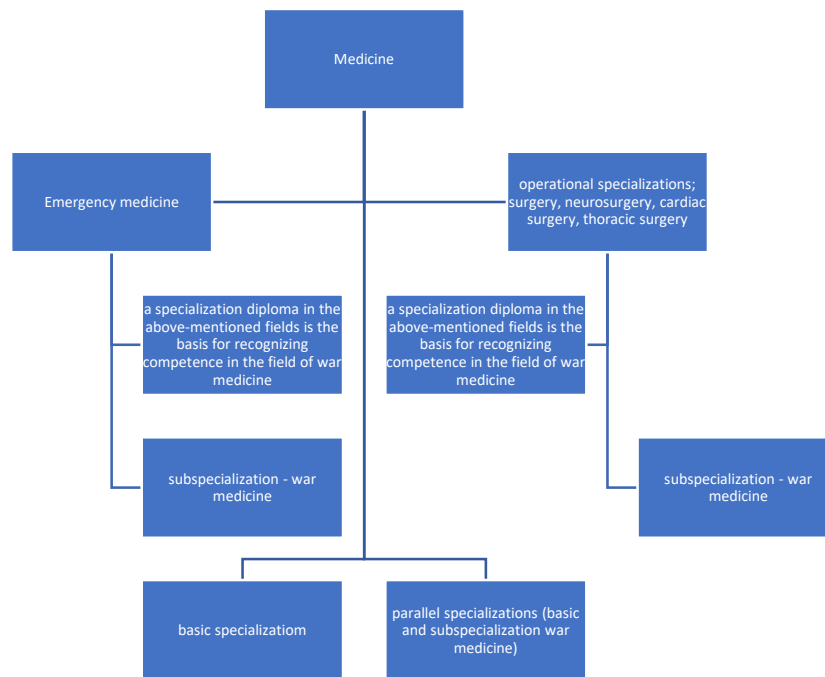
Ever since man began to carry weapons, whatever it could be, it has become a necessity to provide medical assistance to those who have suffered in battles or wars. Mariusz Goniewicz and Krzysztof Goniewicz indicate that already in antiquity state and civic doctors (Greece) were present among the soldiers, and their task was to help the wounded. Modern times, as civilization progressed, brought not only the development of science, but also conflicts, which often resulted in wars. Of course, these were not wars like those of the 20th century, but different, if only because of the type of weapons used by the soldiers, but similar in effects experienced by the combatants. Milos Pawlowski reports that during the Crusades, surgeons “traveled around the battlefield and assessed whether a soldier was alive or dead. They removed arrowheads from the body.” However, to put it mildly, war medicine has become a permanent part of reality. Marcin Kloske and Zygfryd Witkiewicz describe the evolution of chemical weapons, pointing out that in the years 1914-1918 “as a result of the use of combat gases on both sides of the front, 85,000 people died. soldiers, and over 1.2 million were permanently blinded, burned and mentally mutilated.” The world at that time had never seen such huge human losses. The injured required medical attention. The dead were buried, often anonymously. Chemical weapons, like biological and nuclear weapons, are prohibited by the Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction. During World War II, the Germans used poison gas, primarily in concentration camps, to murder prisoners en masse, in particular Poles, Jews and Roma. The number of victims of barbaric treatment, murder and experimentation is in fact not fully known. When KL was liberated, the first people who helped the prisoners were Allied soldiers. practically each survived was eligible for hospital treatment.

After the end of hostilities (World War II), it seemed that wars would never happen again, that no one would ever kill anyone. The 20th century saw the efforts of the international community to eliminate any actions that could be brought about by armed conflicts, and to control the destruction of prohibited weapons. On the other

hand, what was experienced during the war was not forgotten. The need to develop military and civilian medical services in the event of such events was recognized. In Poland, the tradition of training military doctors dates back to the 18th century. Military medicine, as war medicine is now called, is inextricably linked with the armed forces and civilian formations (Civil Defense). At this point, it is impossible not to mention the fundamental goals of modern medicine, namely: treatment, bringing relief in suffering wherever it is possible to help, preventing diseases and creating conditions for a dignified, peaceful death.

All these goals are pursued in modern medicine, provided that doctors are properly prepared to practice and observe the principles of ethics. Unfortunately, in the time of war everything becomes different. The aggressor does not follow any rules, principles. No one needs convincing that today in Ukraine hospitals are being destroyed, which the Soviet soldiers have chosen as their targets - one of many civilian facilities. A doctor in time of war becomes a soldier, although in most cases he does not wear a uniform. He stands at the operating table, saving another life. Others delivers the baby in bunkers, treat the wounded in the streets. War medicine faced one of the greatest challenges of the modern world - the survival of the human species. Threats to use chemical, nuclear or biological weapons do not seem idle. Phosphor weapons (according to the official information of the Ukrainian army) were used by the occupying forces, among others, during the battles for Mariupol. It should be noted that, as never before, there is a need to train doctors in war medicine, not only surgeons, anesthesiologists or emergency medicine specialists, but everyone and without exception. An internist, pediatrician, ophthalmologist or psychiatrist should have elementary knowledge of modern types of weapons, the effects of their use and methods of providing medical assistance in extreme conditions (outside the hospital). It should also be clearly emphasized that the medical staff must be sufficiently trained for such tasks that, in the event of a situation W, they can take action without military support, in accordance with the purpose of emergency services. Many questions arise here, for example about the scope of this field of knowledge (?) or the model of education (?), organization of health care during the war (?). There are many more such questions. In its own way, humanity has recently experienced the covid 19 pandemy, which is an example of how difficult it is to function in special conditions. This experience has become the share of the whole society, and the health service in particular. It was noticed how important the field of medicine is epidemiology, virology, how important it is to isolate patients and quarantine. Until the first vaccinations, no one was sure if he would survive. Even the vaccinated got sick and died. It is the same in war, which, like a pandemic, evolves, carrying new weapons, like a plague. It is only against war that one cannot be vaccinated, one can only fight it in any manner permitted by international law. To nie tylko teatr wojny. Medycyna militarna jawi się w dobie XXI wieku jako specjalizacja satelitarna (druga do pierwotnej) każdego lekarza, także lekarza dentystry. Therefore, it seems reasonable that in the era of the 21st century, which appeared to be a time of peace, wars are once

again much more cruel than centuries ago. From the formal point of view, there are no negative grounds for the introduction of obligatory parallel (or post-specialization) training for physicians in the field of war medicine. The costs of such a solution will certainly not be high, especially since universities have sufficient teaching facilities and staff. Specialist surgeons and emergency medicine specialists could be excluded from the obligation to obtain a sub-specialization (war medicine) due to the competences obtained during the course of education in this field, confirmed by a state exam. It is worth considering the possibility of exempting from compulsory training those doctors who have a specialization diploma in surgery and emergency medicine, but also those who directly took an active part in helping the wounded during the war.

It should also be remembered that despite the constant education of future doctors, many countries still lack medical staff, which translates into a deteriorating health condition of citizens. This phenomenon is observed in many countries of the world, whether there is a war or not. Medically accepted prophylaxis, defined as the prevention of disease, it can also be understood as activity preceding emergencies (such as war). The organization of modern medicine, which is considered to be correct, does not work in the conditions of extreme events. Medical procedures concern only the mode of intervention. They are not adapted to be implemented in a situation of common military threat. It is true that today field hospitals are equipped with many armies of the modern world, but the equipment alone is not enough in a situation of war, which always results in a large number of wounded. The added value and the most important is the medical staff. Such hospitals are dedicated primarily to soldiers, not civilians who are also (or perhaps primarily) victims of warfare. The challenge of the second decade of the XXI century is the modernization of health care in the event of war in such a way as to provide medical assistance, therapy and rehabilitation. It is also

important to implement procedures for identifying corpses unknown in this field of medicine, and developed by forensic medicine and forensic science, taking into account the latest possibilities of determining identity. According to the principle "prevention is better than cure", war medicine should be a specialist field that should never be forgotten.

BIBLIOGRAPHY:

1. Biesaga T., Właściwe i niewłaściwe cele medycyny. *Medycyna Praktyczna*, 2004, nr 159(5).
2. Błaszczyk B., Czernecki R. , Prędoła-Panecka H. , (2008). Profilaktyka pierwotna i wtórna udarów mózgu. *Studia medyczne*, 9.
3. Goniewicz M., Goniewicz K. , Ewolucja systemu ratownictwa medycznego- od starożytności do czasów współczesnych (w:) *Emerg Med Serv*, 2016;III,1.
4. Grabowska J. , Nowicka S. , Kabiesz-Neniczka S. , Opiniowanie o przyczynie zatrucia i śmierci w przypadku badania zwłok wydobytych z pożaru, (w:) *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii* 2007, LVII.
5. Hamera Ł. , Wykorzystanie sztucznej inteligencji do identyfikacji osób poprzez odcisk małżowiny usznej. *Nauka, Badania i Doniesienia Naukowe* 2018, 126.
6. Kloske M., Witkiewicz Z. , Broń chemiczna w XX i XXI wieku Część 1. Bojowe środki trujące do czasów odkrycia środków fosforoorganicznych (w:) *Biuletyn WAT Vol. LXVIII, Nr 3*, 2019.
7. Kurpas D. , Kern J.B. , Jacquet J.P. , Randall-Smith J. , Mroczek B., (2015). Programy promocji zdrowia i profilaktyki chorób–przykłady z Europy i USA. *Family Medicine & Primary Care Review*, (2).
8. Pawłowski M., *Od średniowiecznej medycyny po zdrowie publiczne (Vol. 3)*. Cambridge Stanford Books[brak danych ro roku wydania]
9. Szarpak Ł. (2013). Wiedza dotycząca aseptyki i antyseptyki oraz przestrzeganie ich zasad jako elementy profilaktyki zakażeń w pracy ratownika medycznego. *Med Pr*, 64(2).
10. Szczepaniec M. Badania genetyczne DNA na użytek procesu karnego, *Zeszyty Prawnicze* 2013, nr 13(1).
11. Tryniszewski T. , Sala Tradycji Wojskowej Akademii Medycznej im. gen. dyw. Bolesława Szareckiego w Łodzi (w:) *Kronikarz* , 2003/ 2004, R. 2 (4).
12. Żywucka-Kozłowska E. , *Paznokcie człowieka w perspektywie badań kryminalistycznych*, PTK, Warszawa 2020.
13. Żywucka-Kozłowska E. , *Anatomia kryminalistyczna*, Olsztyn 2021.

Рафат Аббасов

*студент 3-го курсу НАТ «Карагандинський університет імені академіка
Є.А. Букетова» м. Караганда, Республіка Казахстан*

*Наукові керівники: **Ботагоз Аманжолова** - кандидатка юридичних наук,
асоційована професорка, професорка кафедри кримінального права, процесу та
криміналістики юридичного факультету НАТ «Карагандинський університет
імені академіка Є.А. Букетова» м. Караганда, Республіка Казахстан;
Айнагуль Римханова - PhD, професорка кафедри спеціальної та інклюзивної
освіти НАТ «Карагандинський університет імені академіка Є.А. Букетова»,
керівник Ресурсного центру інклюзивної освіти,
м. Караганда, Республіка Казахстан*

ІНКЛЮЗИВНА ВИЩА ОСВІТА ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН

Інклюзивна освіта – це освітній процес, спрямований на усунення бар'єрів та включення всіх осіб з особливими освітніми потребами у процес навчання, а також їх соціальна адаптація з метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти.

Поняття «інклюзивна освіта» (від французької *inclusif* – «включає в себе» або від латинською *include* – «включати») або включена освіта, дає визначення процесу навчання дітей/осіб, що мають особливі освітні потреби в умовах загальноосвітніх організацій разом з однолітками з нормотипним розвитком. Основною ідеологією інклюзивної освіти є виключення дискримінацій за ознакою наявності особливих потреб у життєдіяльності та створення доступного освітнього середовища для дітей/осіб з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю [1].

Здобуття вищої освіти молодими людьми з інвалідністю або іншими особливими потребами є однією з основних та невід'ємних умов їх успішної соціалізації, забезпечення повноцінної участі в житті суспільства, ефективної самореалізації в різних видах професійної та соціальної діяльності, що закріплено в низці міжнародних правових актів.

Розвиток інклюзивної освіти неможливий без удосконалення інклюзивної політики та практики впровадження інклюзивних цінностей у систему освіти. Казахстанські спеціалісти сфери освіти розглядають інклюзивну освіту як компонент інклюзивної політики держави загалом. З метою реалізації інклюзивної політики держави створено нормативно-правову основу для впровадження інклюзивної освіти, яка включає законодавчі та нормативно-правові акти міжнародного, урядового, відомчого та регіонального рівнів [2-7].

Реалізація прав осіб з інвалідністю на основі міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів вирішує питання психологічного, педагогічного, соціального та економічного характерів, що свідчать про важливість людського ресурсу. Наприклад, інклюзивна освіта дуже вигідна для держави, адже особи з інвалідністю, здобувши освіту, досягають самореалізації, здобувши психологічну підтримку, стають повноцінно розвиненими особистостями, при цьому вони зможуть успішно соціалізуватися і, нарешті, зможуть стати

самозайнятими, що є величезним плюсом для держави. Умови ринку швидко змінюються та інтенсивно розвиваються, тому країна не може охопити всіх людей з обмеженими можливостями, тому згодом основна частина інвалідів стає економічно неактивними громадянами, які розраховують лише на адресну соціальну допомогу [8, 9].

Проблема інклюзивної освіти як об'єкт дослідження широко і активно розглядається в сучасній науці у зв'язку з інтенсивним впровадженням та розвитком інклюзії у всіх сферах життя суспільства. Доказом чого є нові поняття «інклюзивна політика», «інклюзивна економіка», «інклюзивна культура», «інклюзивна педагогіка», «інклюзивна освіта» та «інклюзивна готовність».

Дослідження, присвячені питанням інклюзивної освіти у ВНЗ, а саме навчанню студентів з інвалідністю багатоаспектні, розглядають цю проблему з різних сторін у різних умовах освітніх систем різних країн [10-19].

Крім наукових досліджень в Казахстані інтенсивно здійснюються роботи в організаційно-методичному та консультативно-просвітницькому плані: за даними Ресурсного консультативного центру з інклюзивної освіти для вищих навчальних закладів Республіки Казахстан та психології особистості, наразі створено банк даних про студентів з інвалідністю у вищих навчальних закладах Республіки Казахстан, створено ресурсні центри інклюзивної освіти, розроблено відповідні комплексні плани щодо створення у зазначених закладах соціально-середовищних умов для навчання студентів-інвалідів. Наприклад, на 2019 рік частка вищих навчальних закладів, які створили рівні умови та безбар'єрний доступ для навчання студентів з особливими освітніми потребами, становила 100% [20].

Аналіз досліджень авторів далекого та ближнього зарубіжжя а також вітчизняних учених, що працювали над проблемами вищої освіти студентів з інвалідністю засвідчив, що для здобуття повноцінної та якісної освіти студентами даної категорій перед вузами ставиться завдання – «забезпечити громадян з обмеженими можливостями у розвитку спеціальними умовами для одержання ними освіти для подальшої успішної конкуренції випускників-інвалідів на ринку праці та ефективного виконання ними професійних обов'язків перед вищими навчальними закладами Республіки Казахстан» [21].

Вважаємо, що можливо зробити попередній висновок, що у зв'язку з впровадженням та розвитком інклюзивної освіти в Республіці Казахстан створено нормативно-правову базу, яка регулює діяльність освітніх організацій з урахуванням психологічних, педагогічних, соціальних, медичних та фінансово-економічних засад. Аналізуючи нормативно-правову базу інклюзивної освіти можна з упевненістю стверджувати, що в країні ст. 24. Конвенція ООН про права інвалідів реалізується повністю.

У процесі професійної вищої освіти студенти зі статусом інвалідності мають можливість реалізувати свої права в рівних умовах зі здоровими однолітками, крім того, мають пільги та заходи підтримки на законодавчій основі. Під час навчання такі особи отримують необхідну підтримку для підвищення ефективності їхнього навчання відповідно до внутрішніх правил вищих закладів освіти, маломобільні групи забезпечені необхідними технічними, архітектурними пристроями, передбачені заходи щодо соціальної

адаптації та соціального розвитку. Щодо альтернативних засобів комунікації, зокрема, оволодіння азбукою Брайля, дактильно-жестовою мовою, то студенти, які мають порушення мови чи зору вступають до вузів вже зі сформованими навичками альтернативної мови, тому такий процес навчання не є потрібним. Якщо у вищому навчальному закладові комплектуються групи з осіб з однаковими порушеннями, наприклад, для групи студентів з тотальною глухотою, за необхідності запрошуються викладачі, які володіють жестовою та дактильною мовою спілкування.

Проте в даній сфері існують і проблеми різного характеру. Так за даними Міністерства освіти і науки Республіки Казахстан, у 2021 році 400 осіб із 130 тисяч тих, хто здавав єдине національне тестування (ЄНТ), мали інвалідність. Цього року кількість людей з обмеженими можливостями, які бажають здобути вищу освіту, скоротилася майже у шість разів. Дослідники та громадські активісти пов'язують це з тим станом, що до навчання таких дітей досить часто не зовсім підготовлені вищі навчальні заклади та/або чиновники, відповідальні за даний напрям роботи. «Необхідно зазначити, що у наших середніх спеціальних та вищих навчальних закладах практично немає центрів підтримки людей з інвалідністю. Зазвичай у вищих розвинених країн такі центри є. Просто підтримувати психологічно, підтримувати юридично. Вказувати вищому чи середньому спеціальному навчальному закладу, що ще потрібно зробити для того, щоб просто був ще й фізичний доступ до цієї установи», – вважає депутат мажилісу Ірина Смірнова [22].

За словами фахівців, окрім технічного оснащення навчальних закладів потрібні і викладачі зі знанням специфіки роботи з дітьми з особливими потребами.

На сьогодні казахське суспільство дедалі більше починає визнавати права інвалідів та розвивається стійка тенденція масових проявів толерантності до осіб, які мають ті чи інші недоліки розвитку чи здоров'я. Непоодинокі випадки, коли здорові молоді люди виступають із закликами вивчення жестової мови на підтримку людей з глухотою, щоб уникнути дискомфортного стану цих осіб серед здорових людей. Це свідчить про повну трансформацію свідомості суспільства на користь осіб із обмеженими можливостями.

Дискримінація осіб з обмеженими фізичними, сенсорними, розумовими та психічними можливостями щодо доступу до працевлаштування, освіти, медичної допомоги та інших державних послуг забороняється законом, але дослідниками в окремих випадках спостерігався значний рівень дискримінації. Також правозахисники були стурбовані прогалинами у законодавстві країни, зокрема чинне законодавство не дає чіткого визначення дискримінації, що унеможливорює захист прав осіб з інвалідністю, особливо у випадках непрямой дискримінації. Уряд вжив заходів для усунення деяких бар'єрів для осіб з обмеженими можливостями, у тому числі щодо забезпечення доступу до інформації. Проте представники низки незалежних правозахисних організацій наголошували на тому, що законодавство про людей з обмеженими можливостями в нашій державі реалізовується не повною мірою. Вони також наголосили на неефективності окремих державних програм, які були лише декларативними, а їх реалізація часто супроводжувалася корупцією та

непрофесіоналізмом.

Отже, нормативні документи, прийняті на користь інклюзивної освіти на міжнародному та національному рівні, покликані реалізувати права осіб, які можуть бути піддані дискримінації за різними ознаками – від інвалідності до приналежності до груп меншин або соціально вразливого стану. Мета даних документів – кардинально змінити суспільну свідомість, цінності, принципи і, як наслідок, освітні системи.

У свою чергу, від інклюзивної освіти очікується значна суспільна вигода, яка полягає в тому, що за допомогою інклюзії в навчанні можна досягти більшої соціальної інтеграції осіб з інвалідністю, тим самим зменшуючи стигматизацію, при цьому здорові діти/люди вчаться визнавати відмінності та виявляти толерантність, що призводить до соціальної згуртованості учнів.

Також слід зазначити, що ст. 24 Конвенції ООН про права інвалідів реалізована за допомогою інклюзивної освітньої політики Республіки Казахстан, забезпечуючи доступність до освітнього середовища на всіх рівнях освіти з урахуванням особливих освітніх потреб учнів з їх можливостей і здібностей, гарантується державою, пріоритетом якого є людський ресурс, проте існують проблеми правозастосування на виконавчому рівні, які необхідно усунути в найближчий час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Инклюзивное образование. Энциклопедия ньюсмейкеров. URL: https://news_enc.academic.ru (дата обращения: 20.11.2022).
2. Конвенция о правах инвалидов. Принята резолюцией № 61/106 Генеральной Ассамблеи от 13 декабря 2006 года.
3. Международная классификация функционирования, ограниченный жизнедеятельности и здоровья (МКФ), одобренная IV сессией Всемирной ассамблеи здравоохранения 22 мая 2001 года (резолюция WHA 54,21).
4. О ратификации Конвенции о правах инвалидов: Закон Республики Казахстан от 20 февраля 2015 года № 288-V ЗРК.
5. О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан: Закон Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2021 г.).
6. О специальных социальных услугах: Закон Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.05.2020 г.).
7. Инструктивно-методическое письмо по обеспечению программно-техническими средствами рабочих мест детей-инвалидов, обучающихся на дому (№ 02-5/365 от 6 апреля 2011 г.).
8. Рымханова А.Р. Психолого-педагогические основы подготовки студентов педагогических специальностей к профессиональной деятельности в условиях инклюзивного образования: дис. ... док. фил. (PhD). 2019. 163 с.
9. Рымханова А.Р., Тебенова К.С., Мусеева Г.Н. и др. К вопросу готовности преподавателя вуза к обучению студентов с особыми образовательными потребностями. Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2016. № 3-4. С. 673-676.
10. Shepler D.K., Woosley S.A. Understanding the Early Integration

Experiences of College Students with Disabilities. *Journal of Postsecondary Education and Disability*. 2012. T. 25. N 1. P. 37-50.

11. Smith N.V. Factors that Predict Social Integration among Students with Disabilities in Higher Education. Dissertation School of Educational Studies. - Claremont Graduate University. 2015. P. 41-55.

12. Marshak L., Wieren T.V., Ferrell D.R, Swiss L, Dugan C. Exploring Barriers to College Student Use of Disability Services and Accommodations. *Journal of Postsecondary Education and Disability*. 2010. Vol. 22. N 3. P.151-162.

13. Audrey A. Trainor Mary E. Morningstar and Angela Murray. Characteristics of Transition Planning and Services for Students With High Incidence Disabilities// *Learning Disability Quarterly*. 2016. Vol. 39(2). P. 113-124.

14. Collins M.E., Carol T.M. Higher Education and Psychiatric Disabilities: National Survey of Campus Disability Services // *American Journal of Orthopsychiatry*. 2005. Vol. 75. № 2. P. 304-315.

15. Sanderson A. Disabled Students in Transition: A tale of two sectors' failure to communicate. *Journal of Further and Higher Education*. 2001. №25: 2. P. 227-240.

16. Barnes C. Disability, higher education and the inclusive society// *British Journal of Sociology of Education*. 2007. Vol. 28. №1. P. 135-145.

17. Caton S. & Kagan C. Comparing transition expectations of young people with moderate learning disabilities with other vulnerable youth and with their non-disabled counterparts. *Disability & Society*. 2007. №22:5. P. 473-488.

18. Harnett M. An exploration of the personal journeys of disabled students during the first year of Higher Education (HE). Thesis submitted to Cardiff Metropolitan University in partial fulfilment for the degree of Doctor of Philosophy. Cardiff School of Education Cardiff Metropolitan University. 2016. P.320-335.

19. Heiman T., Precel K. Students with learning disabilities in higher education: Academic strategies profile. *Journal of learning disabilities*. 2003. T. 36. №. 3. P. 248-258.

20. Мовкебаева З.А. Инклюзивное образование в вузах Казахстана. URL: (дата обращения: 19.11.2022).

21. Мовкебаева З.А. Модернизация программ высшего образования с учетом потребностей лиц, имеющих инвалидность. *Специальное образование: традиции и инновации: матер. V Межд. научно-практич. конф. (г. Минск, 2016)*. С. 22-25.

22. В Уральске слепому абитуриенту на ЕНТ предложили задания с графиками и иллюстрациями. *Informburo: новости Казахстана*. URL: <https://bit.ly/3GmljqP> (дата обращения: 20.11.2022).

Олена Бабкіна

докторка медичних наук, професорка, завідувачка організаційно-методичним відділом Київського міського клінічного бюро судово-медичної експертизи, професорка кафедри патофізіології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, м. Київ, Україна

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

У низці нормативно-законодавчих документів України зазначено, що у разі порушення законних прав і інтересів громадян/пацієнтів у сфері охорони здоров'я відповідні державні, громадські або інші органи, підприємства, установи та організації, їх посадові особи і громадяни зобов'язані вжити заходів щодо поновлення порушених прав, захисту законних інтересів та відшкодування заподіяної шкоди. Правовий статус людини і громадянина визначається сукупністю прав, свобод і обов'язків, якими людина і громадянин наділяється як суб'єкт правовідносин, що виникають у процесі всіх видів правових норм. В ст. 49 Конституції України зазначено, що одним з найважливіших завдань нашої держави є надання кваліфікованої медичної допомоги населенню: «Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування», що також підкреслено в низці статей Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», а саме *статті 5,6,7,8,9,33* [1,2]. Вельми актуальним також є вивчення та дотримання медичними працівниками всіх змін в законодавстві України стосовно надання медичної допомоги на період дії воєнного стану в Україні та протягом шести місяців після його припинення чи скасування, в тому числі внесених змін 29.07.2022 року Верховною Радою України у статтю 33 «Забезпечення надання медичної допомоги» Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», тощо [2,3,4].

Судовий захист права на охорону здоров'я здійснюється у порядку, встановленому законодавством України. Непрофесійні дії медичного персоналу можуть бути підставою для притягнення лікаря або іншого медичного працівника до адміністративної, дисциплінарної або кримінальної відповідальності. Кримінальна відповідальність лікаря настає за злочини, передбачені в Кримінальному Кодексі (КК) України [5]. Відносно медичних працівників злочином буде таке їх небезпечне діяння або бездіяльність, що призводять до шкоди здоров'я окремої особи або групи населення, а саме: ненадання допомоги хворому; незаконне проведення абортів; умисне або необережне ушкодження; умисне або необережне вбивство. Законодавство України, а також відомчі нормативні акти Міністерства охорони здоров'я зобов'язують медичних працівників надавати медичну допомогу особам, які постраждали від нещасних випадків або раптово захворіли в будь-який час і в будь-якому місці. Відповідальність за ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами, надати таку допомогу, якщо йому завідомо відомо, що це може мати

тяжкі наслідки для хворого, передбачена в *статті 139 КК*. Ненадання медичної допомоги хворому виражається в тому, що лікар або інший медичний працівник не виконує в конкретних умовах дій, які спрямовані на порятунок життя або полегшення страждань хворого. Це можуть бути дії як безпосередньо медичного характеру (зупинка кровотечі, штучне дихання, тощо), так і в подальших діях (доставка в лікувальний заклад, виклик швидкої допомоги, тощо). Поважними причинами ненадання медичної допомоги можуть бути такі: хвороба або крайня перевтома медичного працівника, неможливість в момент виклику залишити іншого важкохворого.

В останній час значно збільшилась кількість кримінальних проваджень, внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 140 КК України з приводу неналежного виконання своїх професійних обов'язків медичними працівниками внаслідок недбалого та несумлінного ставлення до своїх професійних обов'язків, що досить часто призводить до тяжких наслідків у пацієнтів. Ці наслідки можуть виражатися в смерті хворого, заподіянні шкоди хворому у вигляді ушкоджень різного ступеня тяжкості. Якщо наслідком протиправних дій лікаря при виконанні ним професійних обов'язків буде смерть хворого, лікар може бути притягнутий до відповідальності за *статтею 115* (умисне вбивство), за *статтею 119* (вбивство через необережність). Якщо ж наслідки неправомірних дій лікаря обмежуються різним ступенем шкоди здоров'я, лікар несе відповідальність за умисне або необережне заподіяння тяжких, середньої тяжкості або легких тілесних ушкоджень (*статті 121, 122, 125*).

Відповідальність за умисне або необережне вбивство, а також за заподіяння тілесних ушкоджень, може наступити в результаті незаконного застосування деяких нових методів діагностики і лікування. У медичній практиці дозволяється застосування тільки таких методів діагностики, лікування і профілактики, які дозволені Міністерством охорони здоров'я України. Наприклад, до даної групи злочинів відноситься зараження пацієнтів ВІЛ-інфекцією. Небезпека при цьому полягає в тому, що інфікована людина може тривалий час не знати про це і при недотриманні правил обережності складати небезпеку для оточуючих (*стаття 130*). Незаконне проведення абортів (*стаття 134*) полягає в діях, які зводяться до переривання вагітності у жінки іншою людиною, яка не має спеціальної медичної освіти. Закон передбачає штучне переривання вагітності. Проведення абортів дозволено тільки в лікувальних установах. Всі інші випадки проведення абортів вважаються незаконними і кримінальними. Кримінальна відповідальність не настає тільки в тих випадках, коли медичний працівник, який проводив аборт, діяв в умовах крайньої необхідності, тобто робив цю операцію за життєвими показаннями.

Відповідальність за порушення прав пацієнта у вигляді проведення клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди пацієнта або його законного представника, або стосовно неповнолітнього чи недієздатного, якщо ці дії спричинили смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки передбачені *статтею*

141 КК України. Також існує низка статей, в яких передбачена кримінальна відповідальність за інші злочини, а саме: *стаття 142*: Незаконне проведення дослідів над людиною (незаконне проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я); *стаття 143*: Порухення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (умисне порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини, що спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого; вилучення у людини шляхом примушування або обману її анатомічних матеріалів з метою їх трансплантації; дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного, незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини); *стаття 144*: Насильницьке донорство (насильницьке або шляхом обману вилучення крові у людини з метою використання її як донора).

Слід акцентувати увагу на необхідності дотримання медичними працівниками лікарської таємниці про стан здоров'я пацієнта, що чітко зазначено в статті 391 згідно якої «пацієнт має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при його медичному обстеженні. Забороняється вимагати та надавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування пацієнта». Кримінальна відповідальність за незаконне розголошення лікарської таємниці (умисне розголошення лікарської таємниці особою, якій вона стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків, якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки) передбачена *статтею 145*.

Порушення правил виробництва, виготовлення, переробки, зберігання, обліку, відпуску, реалізації, продажу, розподілу, перевезення, пересилання, придбання, використання, ввезення або вивезення, знищення наркотичних речовин або психотропних засобів і т.д. - кримінальне діяння за *статтями 307-320*. До кримінальних злочинів проти здоров'я населення відносяться: порушення правил боротьби з епідемією (*стаття 325*). При цьому варто зазначити, що лікар несе кримінальну відповідальність як у разі неналежного виконання встановлених санітарно-гігієнічних і протиепічних правил, так і в разі їх невиконання, тобто, в результаті власної бездіяльності.

Найбільш частим посадовими злочином є зловживання владою або своїм службовим становищем (*стаття 364*). Наприклад, при визначенні непрацездатності, інвалідності, придатності до військової служби і т.д. Перевищення влади і службових повноважень (*стаття 365*) стосовно діяльності медичних працівників виявляються в діях, що входять в компетенцію вищої посадової особи, дії, які можуть бути здійснені лише колегіально і т.д. Службове підроблення – це внесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення документів, а також складання і видача завідомо неправдивих документів (*стаття 366*). Відносно медичних працівників такими документами можуть бути історії хвороби, медична книжка, амбулаторний журнал, різні медичні довідки і т.д.

Висновки. Судовий захист права на охорону здоров'я здійснюється у порядку, встановленому законодавством. Своєчасна діагностика, правильно обрана тактика і методи лікування, індивідуальний підхід до кожного хворого, використання нових технологій значно підвищить якість лікувально-профілактичної роботи та зменшить кількість кримінальних проваджень та судових справ відносно медичних працівників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://bit.ly/3VRIGNx> (дата звернення: 21.11.2022).
2. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (Відомості Верховної Ради України, 1993 р., № 4, ст. 19 із наступними змінами) {Вводиться в дію Постановою ВР № 2802-ХІІ від 19.11.92, ВВР, 1993, № 4, ст.20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 21.11.2022).
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення надання медичної допомоги». Документ 2327-ІХ, чинний, поточна редакція прийнята 01.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2347-20#n8> (дата звернення: 21.11.2022).
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення доступності медичної та реабілітаційної допомоги у період дії воєнного стану» Документ 2494-ІХ, чинний, поточна редакція прийнята 29.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-20#n6> (дата звернення: 21.11.2022).
5. Кримінальний Кодекс України: URL: <https://bit.ly/3ZfVArH> (дата звернення: 21.11.2022).

Інна Бреус

студентка 5-го курсу групи 5-1 м спеціальності «Медицина» Донецького національного медичного університету, м. Кропивницький, Україна

Самі Абуватфа

асистент кафедри внутрішньої медицини № 4 Донецького національного медичного університету, м. Кропивницький, Україна

Науковий керівник: Людмила Суховірська – кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри медичної фізики та інформаційних технологій, декан медичного факультету № 2 Донецького національного медичного університету, м. Кропивницький, Україна;

МЕДИЧНА ДОПОМОГА І МЕДИЧНА ПОСЛУГА: КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ ТА ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ

Важливим напрямком діяльності в Україні є охорона здоров'я. Держава відповідає за збільшення тривалості життя та підтримку здоров'я українців. Політику охорони здоров'я, дотримання правил її виконання створює держава. Забезпечення доступної кваліфікованої медичної допомоги, запровадження нових ефективних механізмів фінансування та управління у сфері охорони здоров'я, створення умов для формування здорового способу життя кожного громадянина України гарантує Конституція та закони України.

«Медична допомога» – діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами, відповідно до Закону України «Про внесення змін до основ законодавства України про охорону здоров'я щодо удосконалення надання медичної допомоги» (із змінами, внесеними згідно із Законом № 2168-VIII (2168-19) від 19.10.2017, ВВР, 2018, № 5, ст.31) [1].

Види медичної допомоги: перша медична допомога, долікарська (фельдшерська) медична допомога; перша лікарська; кваліфікована медична допомога.

Охорони здоров'я – це галузь надання послуг. Конституція України ст. 49: «Закріплює право кожного на охорону здоров'я та медичну допомогу, зміст яких, становить право на медичні послуги» [2].

За визначенням Антонова С.В. «медична послуга» – це вид професійної або господарської діяльності медичних закладів (організацій), фізичних осіб-підприємців, які займаються приватною юридичною практикою, що включає застосування спеціальних заходів стосовно здоров'я (результатом яких є поліпшення загального стану, функціонування окремих органів або систем організму людини) чи спрямованих на досягнення певних естетичних змін зовнішності [3].

Поняття «медична послуга», на даний час, залишається не визначеним ні в нормативних актах, ні в медичній літературі.

Гіжеський В.К., Головченко В.В., Ковальський В.С. дають визначення «медичній послугі» – технологічний процес, що виходить за межі медичної допомоги та надається на платній основі на прохання фізичної особи [3].

Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних і комунальних закладах охорони здоров'я та вищих навчальних медичних закладах» № 1138 від 17.09.1996 (зі змінами № 369 від 14.04.2009) де поняття «медична допомога» та «медична послуга» відрізнялися для пацієнта наявністю ціни [4].

Критерієм поділу понять «медична допомога» та «медична послуга» є місце надання послуг та механізм фінансування оплати за їх надання.

Конституції України ч.3 ст.49: «У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична послуга надається безоплатно», як виключення, у комунальних некомерційних закладах може бути окремо затверджений перелік платних послуг, який розміщений на офіційному сайті закладу [2].

На сьогодні, закладам приватної форми власності дозволено заключати договір з Національною службою здоров'я України (НСЗУ). За наявності такого договору українці можуть отримати медичну допомогу безкоштовно в приватних закладах охорони здоров'я. НСЗУ заплатить за «медичну послугу» для пацієнта.

Розглядаючи статистичні данні на кінець 2021 року, договори з НСЗУ, мають 500 лікарів (фізична особа – підприємець) та 271 приватний медичний заклад – 25 %, закладів України, які надають медичні послуги.

Ці лікувальні медичні заклади охорони здоров'я надають медичні послуги безкоштовно і в повному обсязі в межах пакетів, за якими вони уклали контракти. Для цього потрібно пацієнту укласти Декларацію з сімейним лікарем, терапевтом чи педіатром, який працює як фізична особа – підприємець або з приватним закладом охорони здоров'я.

Медичну послугу отримати безкоштовно в приватним закладом охорони здоров'я можна за таким алгоритмом:

- отримати електронне направлення від сімейного лікаря;
- обрати медичний заклад, який надає потрібну медичну допомогу і має договір з НСЗУ за цим пакетом [6].

В правовому полі «медичну допомогу» і «медичні послуги» розрізняють за режимом правового регулювання. Надання «медичної допомоги» регулюється нормами публічного права, надання «медичних послуг» – нормами приватного права.

«Медична послуга»: надається тільки на підставі договору; на підставах, відмінних від договору, медична послуга не надається; за відсутності договору медична послуга надається не як медична послуга [3].

Висновок. «Медична допомога» і «медична послуга» поняття, які проявляють сутність поняття «медичне обслуговування». Обслуговування може бути на різних умовах: оплатне (засноване на договорі) або безкоштовне і

регулюється Конституцією України, Законами України та Постановами Кабінету Міністрів України та іншими нормативними документами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо удосконалення надання медичної допомоги» (із змінами, внесеними згідно із Законом № 2168-VIII (2168-19) від 19.10.2017, ВВР, 2018, № 5, ст.31). [Електронний ресурс] // 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3611-17#Text> (дата звернення: 12.12.2022).
2. Конституції України [Електронний ресурс] // 2019. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/108578> (дата звернення: 12.12.2022).
3. Медичні послуги в Україні безоплатно [Електронний ресурс] // 2022. URL: <http://surl.li/eccsy> (дата звернення: 12.12.2022).
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних і комунальних закладах охорони здоров'я та вищих навчальних медичних закладах» [Електронний ресурс] // 2009. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/187369_590820 (дата звернення: 12.12.2022).
5. Розвиток приватного сектору в системі охорони здоров'я [Електронний ресурс] // 2022. URL: <http://surl.li/eccsw> (дата звернення: 12.12.2022).
6. Урядовий портал – НСЗУ: Пацієнти можуть отримати медичну допомогу у приватних медзакладах безоплатно [Електронний ресурс] // 2022. URL: <http://surl.li/eccrv> (дата звернення: 12.12.2022).

Напрям № 15

Проблемні питання діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану

Аліна Бабенко

здобувачка вищої освіти третього освітньо-наукового рівня (доктор філософії з Права) Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», помічник судді Жовтневого районного суду м. Харкова, м. Харків, Україна

Науковий керівник: Наталія Філіпенко – докторка юридичних наук, доцентка, професорка закладу вищої освіти кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

ПРІОРИТЕТ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Здійснення правосуддя судами в умовах воєнного стану є важливим та необхідним, адже саме на суди покладено конституційну функцію захисту прав і свобод громадян, яке не може підлягати обмеженню навіть під час воєнного часу. Обставини, у яких ми перебуваємо останні кілька років – спочатку пандемія, потім повномасштабна війна, і як наслідок, брак фінансування системи правосуддя, змушують ще активніше впроваджувати повноцінне електронне судочинство в Україні. Передусім, це питання економії державних коштів та зменшення часу розгляду справ у судах. І безумовно, це питання більш доступного та відкритого правосуддя, такого, яке відповідає інтересам суспільства та вимогам часу.

Попри брак належного фінансування, впровадження електронного судочинства в Україні триває. Цей напрямок є одним із пріоритетів у роботі Комітету Верховної Ради з питань правової політики та відповідає Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки [1], затвердженій Президентом.

Ця Стратегія передбачає покращення доступу до правосуддя, зокрема, через впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника процесу.

Для зручності повідомлень про розгляд судових справ та призначені засідання, у липні цього року ухвалено зміни, які дозволяють суду інформувати учасників судового процесу про розгляд їх справ через «Дію». Тепер не потрібно чекати паперові повістки, йти до поштамту, витратити купу часу, достатньо зайти у додаток. Це один із кроків до покращення доступу до правосуддя.

Ще один важливий крок - реєстрація Законопроекту № 7574-д [2], який так само сприяє розвитку електронних комунікацій із судом та прибирає зайві

папери. Законопроектом передбачена обов'язкова реєстрація електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі (ЄСІТС), яку було введено майже рік тому для всіх адвокатів, нотаріусів, виконавців, арбітражних керуючих та судових експертів, державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб державного та комунального сектору. На сьогоднішній день більшість так і не спромоглася цього зробити. Зокрема тому, що крім формального обов'язку, не передбачено будь-яких важелів чи стимулів, які спонукали б до активного використання Електронного суду. Не було та наразі немає серйозних правових наслідків і будь-якої, хоча б найменшої, відповідальності за невиконання такого обов'язку. Тому суди продовжують направляти таким особам всі виклики, повістки та судові рішення в паперовій формі, що тягне за собою значну витрату як коштів, так і часу.

Вирішення цієї проблеми можливе за допомогою реальних процесуальних наслідків для тих осіб, які не виконують вимоги закону. Зокрема, у разі звернення такої особи до суду її процесуальні документи можуть бути залишені судом без руху або взагалі повернуті. Крім того, пропонується поширити обов'язок створення електронних кабінетів для всіх юридичних осіб, а також на фізичних осіб-підприємців. Зрештою це буде стимулювати добросовісних учасників створити електронний кабінет. А суди нарешті отримають можливість обмінюватися з такими особами процесуальними документами в електронній формі, позбувшись паперового тягаря.

Перехід учасників судових процесів до Електронного суду буде корисним для всіх. Зміни відчують і громадяни, і судді. З одного боку, це суттєво пришвидшить розгляд судових справ, адже учасникам не потрібно буде тижнями очікувати на своє судове рішення, яке суд направив поштою. Достатньо буде відкрити електронний кабінет і отримати рішення за декілька хвилин.

З іншого боку, і що дуже важливо, це буде значною економією державних коштів. Адже зараз це дуже велика стаття витрат, грошей на яку у судах постійно бракує, особливо в умовах війни. Широке використання Електронного суду заощадить витрати на папір та канцелярію, марки та поштові відправлення. В масштабі країни це сотні мільйонів гривень, які можна буде спрямувати на інші потреби – відбудову зруйнованих та пошкоджених судових приміщень, достойні зарплати апарату тощо.

Звичайно, побудова повноцінної системи електронного судочинства потребує й інших кроків у цьому напрямку, зокрема, запуску решти модулів ЄСІТС, таких як сучасна система діловодства, реєстр виконавчих документів, електронний архів тощо, потреба в яких давно назріла.

На сьогодні суттєвого зрушення в питанні впровадження дистанційного правосуддя немає, однак робота над цим триває. Можливість здійснення правосуддя в дистанційному режимі необхідна не тільки у зв'язку з пандемією та війною, а й з огляду на важливість позитивного розвитку судової системи. До того ж це значно покращить ситуацію з доступом до правосуддя для учасників процесу.

Нещодавно Єврокомісія з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ) оприлюднила звіт щодо діяльності судових систем у державах-членах Ради Європи. Він складений на основі даних за 2020 рік, проте його результати показують, що за ефективністю впровадження цифровізації судів Україна переганяє навіть такі країни, як Велика Британія, Шотландія, Болгарія, Голландія. Але на жаль, поки ще не дотягує до таких діджиталізованих держав як Латвія, Естонія, Польща, Туреччина. Проте українські суди можуть їх наздогнати, адже маємо для цього бажання та потенціал [3].

Судді, ризикуючи своїм здоров'ям і життям здійснюють правосуддя у містах, де лунають вибухи. Повномасштабне російське військове вторгнення в Україну та введення воєнного стану на всій території держави, безумовно, вплинуло на процес здійснення правосуддя. Проте, живучі в реаліях сьогодення, бачимо, що важко забезпечити безперебійну діяльність державних інституцій так, як це було в Україні у мирний час. Однак, держава намагається налагодити й забезпечити стабільну роботу її органів.

Українські суди, як і вся наша держава, працюють в умовах довготривалих «віялових» та аварійних відключень електроенергії. Розпочато процес оснащення судів системами StarLink від компанії SpaceX, які забезпечують стале функціонування необхідних інформаційних ресурсів. В умовах відключення мережі Інтернет внаслідок пошкодження інфраструктури провайдера, суди будуть мати змогу відновити належне функціонування мереж передачі даних. Наразі в розпорядженні територіальних управлінь Державної судової адміністрації України є по дві одиниці терміналів Старлінк для використання судами в області. Наявна кількість терміналів на сьогодні може забезпечити резервний канал зв'язку лише на випадок нечисельних аварійних відключень (в одному-двох судах одночасно). За умови, якщо такі випадки у різних судах трапляються у проміжках часу не частіше, ніж раз в одну-дві доби (для можливості своєчасного переміщення обладнання між судами). Тобто два термінали Старлінк в області дійсно можуть стати в нагоді для забезпечення тимчасового відновлення зв'язку, але лише на випадок нечисельних (не масових) пошкоджень каналів зв'язку на території області [4].

Станції Starlink для свого функціонування також потребують наявності електрики. А наявність альтернативного джерела електропостачання (генератора) в умовах повної відсутності зовнішнього електропостачання зможе дозволити проводити судові засідання навіть у режимі відео-конференцій, за умови наявності доступу серверів суду до мережі Інтернет, повністю забезпечити безперебійну роботу. Однак, через брак фінансування переважна кількість судів на сьогодні, на жаль, не забезпечена генераторами чи іншими джерелами резервного електроживлення. Для можливості забезпечення судів засобами резервного електроживлення, зважаючи на відсутність бюджетного фінансування, Державна судова адміністрація України звертається за допомогою до міжнародних донорів

Так, спільними зусиллями нам вдасться втілити те, до чого ми рухаємось. І в Україні буде повноцінна система електронного судочинства, перша у світі за ефективністю та зручністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затверджена Указом Президента України від 11 червня 2021 року №231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> (дата звернення: 15.11.2022).
2. Законопроект 7574-д від 11.10.2022 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі представниками правничих професій, юридичними особами та фізичними особами-підприємцями. URL: <https://bit.ly/3ZfdomF> (дата звернення: 15.11.2022).
3. Онлайн-видання REALIST.ONLINE. Стаття Голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики Дениса Маслова.
4. Прес-служба ДСА України. URL.: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/press-centr/news/1345632/> (дата звернення: 15.11.2022).

Олег Батюк

*доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри державної безпеки
Волинського національного університету імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ДОСВІД КРАЇН-ЛІДЕРІВ

Актуальність теми обумовлена тим, що серед основних пріоритетів Української держави, в умовах повномасштабної війни росії проти України, та постійних ворожих атак, є повноцінний захист об'єктів критичної інфраструктури (ОКІ) та об'єктів критичної інформаційної інфраструктури (ОКІІ), які на них розміщені. Так 4 листопада 2022 року Президент України Володимир Зеленський підписав ухвалений 18 жовтня 2022 року Верховною Радою закон, що вносить низку змін до деяких законів України щодо формування та реалізації державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури [1]. Були внесені зміни до Закону України "Про критичну інфраструктуру" від 16 листопада 2021 року № 1882-IX [2], до Закону України "Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України" 23 лютого 2006 року № 3475-IV [3].

Зауважимо, що відповідно до Закону [1], Держспецзв'язок здійснюватиме повноваження уповноваженого органу з питань захисту критичної інфраструктури України під час дії воєнного стану, а також протягом 12 місяців після його припинення чи скасування. Як визначено на офіційному сайті Держспецзв'язок служба має всі необхідні інструменти, технічну базу та достатній кадровий потенціал для ефективного виконання покладених на неї нових завдань щодо забезпечення системної роботи у сфері захисту ОКІ та ОКІІ. Держспецзв'язку докладатиме максимум зусиль для ефективної взаємодії з іншими суб'єктами національної системи захисту критичної інфраструктури. "Вже триває робота над створенням переліку ОКІ. Також буде сформовано та наповнено реєстр об'єктів критичної інформаційної інфраструктури. Це дасть можливість проаналізувати рівень їхньої захищеності та посилити стійкість там, де необхідно, ефективніше виявляти загрози та запобігати їм, забезпечувати постійний і надійний захист таких об'єктів" [4].

Доцільно зауважити, піонером у розробці та запровадженні концепції критичної інфраструктури (КІ) та її захисту (безпеки) є Сполучені Штати Америки. Саме у цій країні вперше, у 1996 р., було надано визначення терміну "критична інфраструктура", яке у подальшому зазнавало змін, набувши свого остаточного вигляду невдовзі після терористичних атак 11 вересня 2001 р., а саме — 23 жовтня 2001 р., коли був прийнятий закон, відомий як USA PATRIOT Act [5]. Відповідно до цього закону визначення терміну "критична інфраструктура" однозначно вказує на безпосередній зв'язок між станом КІ та національною внутрішньою безпекою. Заявлений у законі зв'язок між внутрішньою безпекою

та станом захисту (безпеки) КІ було оформлено і реалізовано через прийняття ряду пов'язаних з цією проблематикою нормативно-правових актів, а також шляхом запровадження відповідних змін у структурі державних органів, розподілі відповідальності, повноважень і функцій між ними та їх партнерами (у т.ч. у приватному секторі) тощо.

На наш погляд, саме Сполучені Штати продовжують зберігати свої лідерські позиції у цій сфері, у т.ч. завдяки застосуванню апробованих на інших напрямках сучасних управлінських підходів, удосконаленню інформаційно-аналітичної підтримки процесу прийняття рішень, використанню новітніх технологій та активному поширенню різноманітних форм і форматів підготовки кадрів і населення задля забезпечення захисту та стійкості КІ тощо.

Більш того, США усвідомили необхідність не тільки забезпечення безпеки та стійкості КІ, але й ланцюжків постачання критичних матеріалів, ресурсів, технологій та послуг, поширюючи опрацьований підхід і на інші складові забезпечення національної безпеки і стійкості [6].

Інші розвинені країни світу широко використовують напрацьовані у США підходи, звичайно, враховуючи при цьому власну національну специфіку. Деякі приклади взаємозв'язку національної (державної) безпеки та захисту (безпеки), а також стійкості КІ для кількох розвинених країн доцільно також проаналізувати.

На міжнародному рівні проблематика захисту (безпеки) КІ включена до порядку денного ряду структур і організацій, серед яких для цілей даного дослідження найбільший інтерес представляють підходи НАТО і ЄС, членства в яких Україна прагне набути, а також Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка наразі об'єднує 35 розвинених країн світу, що поділяють ідеї ринкової економіки та представницької демократії.

У Федеративній Республіці Німеччина визначення терміну КІ надається у Національній стратегії захисту критичної інфраструктури [7] відповідно до Національної стратегії захисту критичної інфраструктури ФРН забезпечення захисту інфраструктури є ключовим завданням для заходів, спрямованих на досягнення безпекової готовності, яких вживають промисловість і урядові органи, та є центральною проблемою, на розв'язання якої націлена безпекова політика країни.

Що стосується організаційно-управлінського аспекту взаємозв'язку захисту (безпеки) КІ та національної (державної) безпеки у ФРН, координатором діяльності із забезпечення захисту КІ на національному рівні є Федеральне міністерство внутрішніх справ (The Federal Ministry of Interior), до компетенції якого віднесена публічна безпека, яка включає захист громадян від насильства, злочинності, тероризму та екстремізму, контршпіонаж та захист конституційного ладу.

До складу міністерства входять ряд спеціалізованих центрів (центри з протидії тероризму та екстремізму), а також агентств – Федеральна поліція, Офіс федеральної кримінальної поліції, Федеральний офіс захисту конституції, які відіграють ключову роль у забезпеченні безпекової політики ФРН. Що

стосується КІ, координаційну роль у цій сфері відіграють Федеральний офіс з цивільного захисту та допомоги при стихійних лихах (Federal Office for Civil Protection and Disaster Assistance) та Федеральний офіс інформаційної безпеки (Federal Office for Information Security), підпорядковані міністерству.

Доцільно зауважити й про досвід Республіки Польща. У польському законі «Про кризове управління» (від 26 квітня 2007 р.) [8] під критичною інфраструктурою розуміються системи та взаємозалежні функціональні об'єкти цих систем, включаючи будівлі, установки, обладнання, а також ключові для безпеки держави та її громадян послуги, які надаються для забезпечення ефективного функціонування органів державної влади, а також інших установ та підприємств.

Зауважимо, що сучасна Польща є державою, політичне керівництво якої достатньо швидко реагує на зміни у безпековому середовищі як у глобальному, так і у регіональному вимірах. Завдяки цьому в останні роки польське законодавство щодо КІ перебуває у процесі динамічного розвитку, у ході якого здійснюється перехід від концепції забезпечення захисту (безпеки) КІ до забезпечення її стійкості у рамках досягнення національної стійкості. При подальшому обговоренні слід мати на увазі дуже тісний зв'язок між цима напрямками діяльності.

Після основоположного закону РП у цій сфері, а саме закону «Про кризове управління», у даному контексті слід виділити регуляторний акт Уряду РП «Про національну програму захисту критичної інфраструктури» [9], який було прийнято на виконання згаданого закону. Зокрема, вже у §1 документа визначено, що цей регуляторний акт встановлює «спосіб виконання обов'язків та співпраці у рамках Національної програми захисту критичної інфраструктури між державними органами та службами, відповідальними за національну безпеку та власниками і операторами будівель, обладнання, установок та служб надання послуг, поіменованих надалі «операторами критичної інфраструктури».

На наш погляд, важливим етапом розвитку підходів до забезпечення захисту КІ у РП стало включення до Стратегії національної безпеки Республіки Польща 2014/14 низки положень щодо захисту КІ. Загалом цей документ визначив такі стратегічні напрями діяльності у сфері (національної) безпеки: оборонна діяльність, захисна діяльність та діяльність у сфері соціально-економічної безпеки. З точки зору ілюстрації зв'язку між захистом КІ та національною безпекою виділимо, зокрема пункти 80 та 86 розділу 3.2. Захисна діяльність.

Згідно з п. 80, "сутністю захисної діяльності є забезпечення умов, які дозволяють підтримувати конституційний лад, загальну стабільність держави, забезпечувати публічну безпеку та суспільний порядок, надавати доступ як до загальних, так і до індивідуальних фізичних або віртуальних ресурсів, а також забезпечувати функціонування критичної інфраструктури".

На наше глибоке переконання, захисні дії в РП щодо КІ поставлені в один ряд із забезпеченням стабільності держави, публічної безпеки і суспільного порядку. Натомість у п. 86 Стратегії стверджується, що "вкрай важливо

забезпечити умови для захисту критичної інфраструктури. Інфраструктура охоплює ключові системи та елементи, що гарантують безпеку держави та її громадян, а також ефективне функціонування органів державного управління, інститутів та бізнесу. Варто зауважити, що у новій стратегії нацбезпеки РП підкреслено роль комунікаційних систем, які визначені як «ключовий компонент в системі національної безпеки і в заходах з підготовки до управління у кризових ситуаціях, що, таким чином, робить їх важливим елементом національної критичної інфраструктури».

Очевидно, що у зв'язку із недавнім прийняттям Стратегії національної безпеки Республіки Польща 2020, у подальшому слід очікувати і певних змін у підходах до забезпечення захисту КІ в країні, але на даний момент усі цитовані вище нормативно-правові акти, що є основоположними для цієї сфери у РП, залишаються чинними.

Більш детальні огляди національних підходів показують, що типовою є ситуація, коли взаємозв'язок між питаннями захисту (безпеки) КІ та національної (внутрішньої, державної) безпеки встановлюється у національних законодавствах вже при визначенні терміну «критична інфраструктура». І навіть, коли цей взаємозв'язок не сформульований у дефініції терміну в явному вигляді, його легко можна виявити через розгляд тих функцій, які виконує КІ, і тих послуг, які вона забезпечує для підтримання повсякденного життя населення, сталого існування суспільних і державних інститутів [10].

З початку 2014 року анексії АР Крим та частини Донецької і Луганських областей у розвинених країнах світу посилюється тенденція щодо розширення контексту заходів, пов'язаних із забезпеченням функціонування КІ: питання захисту (безпеки) КІ розглядаються разом із питаннями її стійкості. При цьому, зауважимо, питанням забезпечення стійкості приділяється дедалі більше уваги у порівнянні з питаннями захисту.

Як висновок зазначимо, що в умовах воєнного стану зміщення акценту проблематики обумовлене тим, що сучасне безпекове середовище характеризується появою нових загроз та небезпек на тлі швидких процесів еволюції та трансформації реальних воєнних загроз. Також слід ураховувати можливість випадків їх різноманітних комбінацій. За умов воєнного часу, жодна створена система захисту (безпеки) не може у повній мірі забезпечити захист від усіх загроз і небезпек. Адже поки триває повномасштабна війна на території України розбудова системи захисту, потребує нагального посилення задля можливості розрахування воєнних, терористичних та екологічних загроз і небезпек майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо повноважень уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури України» від 18.10.2022 р. [Електронний ресурс]. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2684-20#Text> (дата звернення 08.12.2022).
2. Закону України "Про критичну інфраструктуру" від 16 листопада

2021 року № 1882-IX р. [Електронний ресурс]. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text> (дата звернення 08.12.2022).

3. Закону України "Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України" 23 лютого 2006 року № 3475-IV [Електронний ресурс]. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#n329> (дата звернення 08.12.2022).

4. Захист об'єктів критичної інфраструктури буде посилений Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. 04.11.2022 [Електронний ресурс]. – URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/zakhist-ob-yektiv-kritichnoyi-infrastrukturi-bude-posilenii> (дата звернення 08.12.2022).

5. The USA PATRIOT Act (Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001.[2] [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.congress.gov/107/plaws/pub156/PLAW-107pub156.pdf> (дата звернення 08.12.2022).

6. Executive Order on Delegating Authority Under the DPA with Respect to Food Supply Chain Resources During the National Emergency Caused by the Outbreak of COVID-19. [Електронний ресурс]. – URL: <https://bit.ly/3VU87Oq> (дата звернення 08.12.2022).

7. National Strategy for Critical Infrastructure Protection (CIP Strategy) (17.06.2009) [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.kritis.bund.de/SharedDocs/Downloads/Kritis/EN/CIP-Strategy.pdf> (дата звернення 08.12.2022).

8. ACT of 26 April 2007 on Crisis Management (consolidated text). Journal of Laws] of 2013, item 1166 and of 2015, of 2013, item 1166 and of 2015, item 1485 – hereinafter referred to as: “the Act on Crisis Management”. [Електронний ресурс]. – URL : http://rcb.gov.pl/wp-content/uploads/WERYF_-ACT_Crisis_Management_English-1.pdf (дата звернення 08.12.2022)

9. 541 Regulation of the Council of Ministers of 30 April 2010 on National Critical Infrastructure Protection Programme [Електронний ресурс]. – URL: <https://bit.ly/3ZkNNJh> (дата звернення 08.12.2022).

10. Державна система захисту критичної інфраструктури в системі забезпечення національної безпеки: аналіт. доп. за ред. О.М. Суходолі. Київ : НІСД, 2020. 28 с.

Олександр Канюк

студент 4-го курсу групи 1091-П Львівської академії

Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

Науковий керівник: Лілія Єрмоленко-Князева – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права та правового регулювання авіаційної діяльності Львівської академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

24 лютого 2022 року Президентом України Володимиром Зеленським був підписаний Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». За даний документ було проголосовано 300 депутатами. Згідно даному указу, воєнний стан запроваджувався з 5:30 24 лютого 2022 року строком на 30 діб. Дане рішення було ухвалено у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони й відповідно до українського законодавства. Відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», органи місцевого самоврядування і надалі здійснюватимуть повноваження, які зазначені в Конституції України, а також іншими законами та нормативно-правовими актами. Щодо військового командування, в даному випадку, органи місцевого самоврядування разом із Міністерством внутрішніх справ України мають забезпечувати заходи й повноваження, які сприятимуть забезпеченню оборони України, захист безпеки населення та діяти в інтересах держави.

Важливо зазначити, що під час запровадження даних заходів можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації. Рішення про їх утворення приймається Президентом України за поданням обласних державних адміністрацій або військового командування. Безпосереднє керівництво військовими адміністраціями здійснюють їхні начальники. Вони діють на населених пунктах, де були утворені з метою забезпечення захисту населення та території. Тобто, якщо на місцевості, де ведуться бойові дії, запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану покладається безпосередньо на військове командування та військові адміністрації.

Віктор Залізнюк вказує, що на сьогодні, згідно чинного закону, військові адміністрації населених пунктів фактично формуються «з нуля» з військовослужбовців військових формувань, правоохоронних органів, служби цивільного захисту, працівників, які уклали з Генеральним штабом Збройних сил України трудовий договір. На його думку, це логічно, адже кожна місцева рада має законний мандат на представлення інтересів членів громади.

Відповідно до статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади,

органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, такі заходи правового режиму воєнного стану:

1) встановлювати (посилювати) охорону об'єктів державного значення, об'єктів державного значення національної транспортної системи України та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і вводити особливий режим їх роботи. Порядок встановлення (посилення) охорони таких об'єктів та їх перелік, що із введенням воєнного стану підлягають охороні, а також порядок особливого режиму їх роботи затверджуються Кабінетом Міністрів України;

2) запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії воєнного стану, та залучати їх в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт, що виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення і не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки осіб. За працівниками, залученими до виконання суспільно корисних робіт, на час виконання таких робіт зберігається попереднє місце роботи (посада). Порядок залучення працездатних осіб в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт та питання їхнього соціального захисту з урахуванням вимог закону визначаються Кабінетом Міністрів України;

3) використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю;

4) примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка;

5) запроваджувати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світломаскування;

6) встановлювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів;

7) перевіряти у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, документи у осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів,

багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України;

8) забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів;

9) порушувати у порядку, визначеному Конституцією та законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення;

10) встановлювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан;

11) регулювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, роботу постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації, а також використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення; забороняти роботу приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі;

12) у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян електронне комунікаційне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку;

13) забороняти у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, торгівлю зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі;

14) встановлювати особливий режим у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

15) вилучати у підприємств, установ і організацій навчальну та бойову техніку, вибухові, радіоактивні речовини і матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини;

16) забороняти громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Службі безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки України, змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара або керівника відповідного

органу Служби безпеки України чи Служби зовнішньої розвідки України; обмежувати проходження альтернативної (невійськової) служби;

19) проводити евакуацію населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення, згідно з переліком, що затверджується Кабінетом Міністрів України;

20) запроваджувати у разі необхідності у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, нормоване забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами;

Варто приділяти увагу проекту Закону «Про внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо функціонування місцевого самоврядування у період дії воєнного стану" (№7269). Даний законопроект охоплює питання щодо функціонування військових адміністрацій, врегулювання роботи органів місцевого самоврядування.

Одноосібні рішення голів громад тепер можливі в таких напрямках:

передача коштів з місцевого бюджету на потреби ЗСУ;

створення установ для надання безоплатної первинної правової допомоги;

боротьба зі стихійними лихами та епідеміями;

поводження з небезпечними відходами;

звільнення земельних ділянок комунальної власності від незаконно розміщених тимчасових споруд;

обстеження будівель і споруд пошкоджених внаслідок бойових дій;

демонтажу будівель і споруд, які за результатами обстеження визнані аварійно небезпечними і такими, що становлять загрозу життю людей.

Повноваження обласних/районних рад, відповідно до законопроекту, може перебирати на себе відповідна ОВА/РВА у разі:

окупації або оточення адміністративного центру;

відповідного рішення Президента, якщо воно підтримане голосуванням Верховної Ради.

У разі прийняття Парламентом за поданням Президента рішення, начальники ОВА/РВА отримують такий додатковий функціонал:

виконавчий апарат районної та обласної ради підпорядковується начальнику відповідної військової адміністрації;

комунальні підприємства, установи та організації, засновані на базі майна спільної власності територіальних громад району або області, підпорядковуються відповідній військовій адміністрації

управління об'єктами спільної власності територіальних громад району та/або області здійснюється начальником відповідної районної та/або обласної військової адміністрації;

призначення осіб на посади та звільнення з посад, які здійснюються начальником районної військової адміністрації, погоджуються з начальником відповідної обласної військової адміністрації;

начальник обласної військової адміністрації, начальник районної військової адміністрації за погодженням з начальником відповідної обласної

військової адміністрації може увільняти від виконання посадових обов'язків працівників виконавчого апарату районної та/або обласної ради (для таких працівників оголошується простій або здійснюється їх переведення на рівнозначну чи нижчу посаду).

Таким чином, і військові адміністрації, і військово-цивільні адміністрації це є тимчасові державні органи, які призначаються президентом України на відповідній території. Але військові адміністрації керуються Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII і мають на меті забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян на відповідній території України, тоді як військово-цивільні адміністрації керуються Законом України «Про військово-цивільні адміністрації» від 03.02.2015 № 141-VIII, і мають на меті виконання повноважень місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у випадках, встановлених Законом № 141, в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації, зокрема в районі проведення антитерористичної операції. Варто звернути увагу на те, що повноваження військово-цивільних адміністрацій населених пунктів, районних, обласних військово-цивільних адміністрацій припиняються у день відкриття першої сесії новообраної ради, а також згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» у випадку утворення відповідної військової адміністрації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 06.12.2022).
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Дата оновлення: 29.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 07.12.2022).
3. Закон України «Про органи місцевого самоврядування» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Дата оновлення: 19.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 06.12.2022).
4. Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» від 03.02.2015 р. № 141-VIII. Дата оновлення: 20.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (дата звернення 06.12.2022).
5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо функціонування місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» від 12.05.2022 р. № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text> (дата звернення: 07.12.2022).

Надія Поплавська

старша судова експертка сектору будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності відділу товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Житомирського НДЕКЦ МВС України, м. Житомир, Україна

СОЦІАЛЬНЕ, ТИМЧАСОВЕ І КРИЗОВЕ ЖИТЛО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НА ДЕРЖАВНОМУ ТА МІСЦЕВОМУ РІВНЯХ

У ході реформи місцевого самоврядування 12 червня 2020 року Кабінет Міністрів України затвердив новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня. Відповідно до розпорядження Уряду, в Україні було сформовано 1469 територіальних громад на всій території країни. Це стало важливим досягненням реформи децентралізації, оскільки дало змогу посилити роль місцевого самоврядування шляхом впровадження принципу субсидіарності. 25 жовтня 2020 року вперше пройшли місцеві вибори до рад територіальних громад на новій адміністративно-територіальній основі.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році спровокувало найбільшу житлову кризу в історії нашої країни. За даними Міністерства розвитку громад і територій, станом на початок липня 2022 року російські війська зруйнували або пошкодили приблизно 116 тис. будинків. За даними ООН, близько 7,7 мільйона людей були вимушені залишити свої домівки та переїхали в Україну. Це виявило деякі недоліки української житлової політики, які існували до того. Водночас нинішня житлова криза – це можливість переосмислити пріоритети житлової політики та оновити її принципи [1, с.17].

Мета статті – з'ясувати питання реалізації малозабезпеченими та постраждалими в наслідок війни особами права на соціальний захист в Україні.

Відповідно до ст. 47 Конституції України, кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожен повинен мати змогу побудувати житло, придбати його або орендувати.

Але ще до війни в Україні не було системного підходу до забезпечення людей житлом. Процес будівництва часто був ризикованим для потенційних покупців, а нове будівництво часто мало корупційний елемент.

Європейський досвід демонструє системний підхід до розвитку фонду соціального житла. У деяких країнах ЄС фонд соціального житла становить до 25% від загальної кількості та формується на основі «соціальної доступності».

Приклади європейських країн свідчать про системну роботу з проєктування соціального житла, яка велася протягом десятиліть під впливом різноманітних економічних та інституційних обставин. Проєктування таких будинків в Європі не припиняється донині.

Усі розглянуті способи надання житла державою можна назвати соціальним житлом у широкому розумінні. Водночас законодавство України не

включає до правової категорії соціального житла всі види житла, які можна віднести до соціального житла як аналітичної категорії.

Для вивчення особливостей житлово-побутових умов багато зроблено українськими вченими та дослідниками інших країн присвячено вивченню кількісних характеристик. Тому праця В. М. Новікова (В.М. Новиков) є науково-аналітичною працею, яка включає: На міжрегіональному та регіональному рівнях у сфері функціонування та фінансування закладів освіти, охорони здоров'я, культури, відпочинку та туризму, житлово-комунального господарства. Житло в ієрархії потреб людини описано в роботі С. В. Полякової. Важливу частину своїх досліджень В.С. Шишкін присвятив сучасному стану житлово-побутових умов в Україні [1, с.24].

На думку закордонних науковців, через наплив мігрантів за останнє десятиліття питання забезпечення житлом переміщених осіб є найбільш дослідженим в ЄС. Так, С. Дотсіта А. Ламлі-Сапанські досліджували вплив соціальних пілг на забезпечення житлом біженців в Італії. С. Брострем (S. Brorström) і А. Дід-Ріх (A.Diedrich) проаналізували забезпечення житлом іммігрантів у Швеції. Адам Франческа, Стефані Фьобкер, Даніела Імані 126 ISSN 2072-9480. Демографічні та соціально-економічні. 2022, № 3 (49) А.Х. Реут, Ю. Л. Когатко (D.Imani), Кармела Фаффенбах (K. Paffenbach), Гюнтер Вайс (G. Weiss), Клаус-Ч. Вігандт (K. Wiegandt) досліджували проблему інтеграція біженців у німецький ринок сільського житла. У Канаді Мохаммад Бахаш, Ріма Тарраф, Еман Арнаут, Сінді Браун, Сара Бенбоута Сагіда Еніхум досліджували проблему житлової нестабільності серед сирійських біженців [2, с.114].

Сьогодні, попри війну, яка триває, в Україні вже ведуться активні роботи з відновлення інфраструктури, насамперед для забезпечення доступу мешканців до житла. Основним засобом вирішення житлових проблем внутрішньо переміщених осіб та осіб, переміщених в наслідок бойових дій, є самостійна державна допомога (у тому числі завдяки міжнародній допомозі через волонтерів, будівельні та інші організації, меценатство та пожертви). На обох рівнях є підходи, які дозволяють тимчасово чи постійно вирішувати житлові проблеми [3, с.125].

У квітні 2022 року Офіс президента оголосив про плани закупівлі та будівництва соціального житла для професійно-технічного навчання, яке залишиться у державній власності, і що дозволить відновити зруйноване житло та повернути людей у свої домівки Як тільки буде передано соціальне житло до держави.

29 квітня Кабінет Міністрів України ухвалив постанову про встановлення порядку житлового фонду для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб. У документі йдеться про придбання встановленого житла, а також будівництво нового житла (за механізмом субвенції) за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Рішення створює можливість забезпечити людей комфортним житлом, в якому вони зможуть прожити не менше року. У постанові зазначено, що

тимчасове житло приватизації не підлягає. Це означає, що таке будівництво може розширити фонд некомерційного житла в перспективі.

Постанова дозволяє використовувати кошти не лише державного чи місцевих бюджетів, а й добровільні внески міжнародних донорів, фізичних чи юридичних осіб. Попри це в Офісі президента повідомили, що будівництво та купівля житла до 2022 року фінансуватиметься з державного бюджету. Є ризик нестачі коштів. Навіть якщо цьогорічну схему буде повністю реалізовано, вона забезпечить житлом лише частину людей, і потрібно буде докласти зусиль для пошуку альтернатив. Одним із варіантів залишається інструмент військової квартирної повинності, який регулюється законом «Про правовий режим воєнного стану». Завдяки цьому механізму вільні квартири в новобудовах можна використовувати для тимчасового поселення людей, які втратили житло. Йдеться про тимчасову привабливість будинків новобудови, які раніше пустували або не були продані.

Розподіл житла за рахунок коштів Фонду здійснюватиметься серед сімей-подавачів, потреба в житлі яких оцінюватиметься за бальною системою (бали нараховуватимуться за кількістю дітей, осіб з інвалідністю, населення пенсійного віку та малозабезпеченого населення). Також буде враховано рівень доходу). З одного боку, це дозволить забезпечити житлом найбільш незахищених верств населення. З іншого боку, такий цільовий підхід може виключити тих, хто офіційно не може вважатися малозабезпеченим або не може накопичити достатньо балів, щоб самостійно купити чи орендувати житло. Зрештою, така система ускладнює отримання тимчасового житла, оскільки людям доведеться збирати велику кількість документів, щоб продемонструвати терміновість їхньої потреби в житлі [4, с.52].

Проте є кілька ризиків, пов'язаних із запропонованим резолюцією механізмом. Перш за все, це вартість житла, яке держава планує викупити у забудовників. У постанові зазначено, що вона не повинна перевищувати середньообласну вартість будівництва житла, яку визначає Мінрегіон. Міста з населенням понад 300 тис. збільшилися в 1,75 разів, а всі інші населені пункти - в 1,5 разів.

За даними ОП, держава повинна буде забезпечити близько 600 тис. квартир для переселенців. До кінця року планувалося побудувати 30 тис. квартир загальною вартістю 36 млрд грн. Для забезпечення житлових потреб 186 тис. переселенців планувалося надати понад 53 тис. квартир. Соціальне житло купується та будується за пільговими цінами [5, с. 25].

В умовах воєнного стану також важливо, щоб органи місцевого самоврядування виконували свій обов'язок щодо своєчасного оприлюднення на офіційних веб-сайтах важливої публічної інформації, наприклад, щодо надання гуманітарної допомоги, житла для ВПО та/або реєстрації тимчасового житла для ВПО, соціальний захист, рішення про реєстрацію, наявність інформації про притулок.

Пропозиції:

1. Об'єднати фонди соціального і тимчасового житла та створити єдиний фонд соціального житла у публічній власності.
2. Створити Єдиний державний реєстр громадян, які потребують поліпшення житлових умов, замість низки окремих обліків і «черг».
3. Переглянути критерії та процедури надання соціального і тимчасового житла, щоб вони не виключали нікого з тих, хто реально потребує допомоги з житлом.
4. Удосконалити систему управління соціальним житлом на місцевому рівні, зокрема через створення для цього окремих комунальних установ, підвищення кваліфікації, створення можливостей для міжнародного обміну досвідом і поширення найкращих практик.
5. Прийняти державну програму розвитку соціального житла і збільшити державну підтримку громад, щоб вони могли ефективно наповнювати фонд соціального житла й управляти ним.
7. Створити Єдиний державний реєстр соціального житла, який міститиме дані про все наявне соціальне житло в Україні.
8. Розробити і прийняти нову Концепцію державної житлової політики в Україні, а на її основі оновити інше житлове законодавство.
9. Продовжити і посилити державну підтримку громад, спрямовану на створення системи кризового житла для людей, які зазнали гендерно зумовленого насильства, зокрема через механізм субсидій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шокурова Н.В. Етапи розвитку ринку житлової нерухомості. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/13358579.pdf> (дата зверення: 03.12.2022).
2. Гудзь П.В., Шарова С.В. Теорія і практика розвитку нерухомості регіону: монографія / ЗНТУ. Запоріжжя: Акцент Інвест-трейд, 2014. 246 с.
3. Шкурупій О.В., Білоброва Т.О. Циклічність розвитку ринку нерухомості: сучасний контекст: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2012. 190 с.
4. Буркун І.Г. Особливості розвитку і проблеми функціонування регіональних ринків житлової нерухомості. Економіка та держава. 2010. № 4. С. 66-69.
5. Павлов К.В. Змістова характеристика функціонування регіональних ринків нерухомості. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2017. № 1 (9). С. 102-109.

Сергій Сидоренко

*здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук
Університету сучасних знань, м. Київ, Україна*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ УПОВНОВАЖЕНОГО З ПИТАНЬ ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ ЗА ОСОБЛИВИХ ОБСТАВИН

Наслідком акту агресії з боку Російської Федерації, який світовою спільнотою визнається як війна проти України та її населення, є те, що щоденно значна кількість сімей на території нашої держави втрачає комунікацію зі своїми близькими родичами через бойові дії чи окупацію території. Офіційно оприлюднюється інформація щодо майже 14 тисяч справ із розшуку осіб, зниклих безвісти [1], чиє зникнення пов'язане з особливими обставинами, до яких відповідно до Преамбули Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» (далі - Закон) відносяться: 1) збройний конфлікт, 2) воєнні дії, 3) тимчасова окупація частини території України, 4) надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру [2].

Тож питання ефективного функціонування суб'єкта, уповноваженого реалізовувати пошук зниклих безвісти осіб, що пов'язано з особливими обставинами, набуває все більшої уваги з боку суспільства та потребує відповідного правового забезпечення і наявності дієвого механізму реалізації.

Нещодавно в Україні запроваджено інститут Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, який відповідно до Закону [2] та Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання виконання Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» [3] є посадовою особою Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України – центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України.

В умовах воєнного стану інститут Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, запроваджено на зміну ліквідованої Комісії з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (далі – Комісія), яка була створена на підставі зазначеного вище Закону, Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про утворення Комісії з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» [4] та діяла як постійно діючий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України, а також координувала діяльність державних органів, що уповноважені на облік, розшук зниклих безвісти осіб, в тому числі на територіях проведення антитерористичної операції та збройного конфлікту зокрема. До складу зазначеної Комісії входили представники Національної поліції України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України, Міністерства оборони України. Комісія була держателем Реєстру, створеного для збирання, накопичення, централізації і обліку інформації та відомостей про осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, які необхідні для ефективного розшуку таких осіб. Адміністратором Реєстру було державне підприємство, яке

належало до сфери управління Міністерства юстиції України та було уповноважене останнім на ведення такого Реєстру. На думку В. Коломієць, інститут Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, вбачається необхідною новелою з огляду на невизначений правовий статус Комісії та її неспроможність належним чином розпочати свою діяльність і виконання покладених на неї обов'язків [5].

На підставі зазначеного, можна стверджувати, що в умовах оголошеного воєнного стану в Україні набувають всебічної актуальності питання інформаційної взаємодії між державними інституціями, які уповноважені здійснювати облік та розшук осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, зокрема: Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерства юстиції України, Міністерства оборони України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства цифрової трансформації України та іншими.

На Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, покладаються повноваження стосовно координації розшуку осіб, які зникли безвісти за особливих обставин, та пов'язаних з цим питань.

Проблемним аспектом належного функціонування Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, на наш погляд, вбачається те, що лише 29 серпня 2022 року, тобто лише через чотири місяці з моменту запровадження інституту Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, було затверджено Положення про Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин [6], що уповільнює облік інформації про осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Наразі власником зазначеного Реєстру та володільцем інформації в ньому відповідно до п. 3 зазначеного Положення є Міністерство внутрішніх справ України, що уособлює державу Україну, і забезпечує здійснення організаційного та нормативно-правового функціонування Реєстру; адміністратором Реєстру є державне підприємство, що належить до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України.

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо, що наразі викликом сьогодення є нагальна потреба інтенсифікації своєчасної реалізації заходів щодо захисту прав та законних інтересів осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Котенок О. В Україні наразі шукають понад 4,3 тисячі зниклих безвісти. *Укрінформ*. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3583194-v-ukraini-narazi-sukaut-ponad-43-tisaci-zniklih-bezvisti.html> (дата звернення: 05.12.2022).
2. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12.07.2018 р. № 2505-VIII. Дата оновлення 27.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text> (дата звернення: 06.12.2022).
3. Деякі питання виконання Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» : Постанова Кабінету Міністрів України

від 29.04.2022 р. № 511. Дата оновлення 07.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/511-2022-%D0%BF#n12> (дата звернення: 06.12.2022).

4. Про утворення Комісії з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.04.2019 р. № 248-р. (втратило чинність). Дата оновлення 07.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.12.2022).

5. Коломієць В. В Україні буде діяти інститут Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин – Уряд ухвалив відповідний закон. Новини Міністерства юстиції України. Дата оновлення 15.04.2022. URL: <https://bit.ly/3GmS5Hk> (дата звернення: 06.12.2022).

6. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 29.08.2022 р. № 535. Дата оновлення 02.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.12.2022).

Ангеліна Солдатенко

студентка 4-го курсу групи 1091П Льотної академії Національного авіаційного університету, м.Кропивницький, Україна

Науковий керівник: Любов Мошняга – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права та соціально-гуманітарних наук Льотної академії Національного авіаційного університету, м.Кропивницький, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Війна докорінно змінила підхід законодавця до регулювання та організації трудових відносин, які в свою чергу закріплені на рівні Конституції України, особливо у статті 64, яка проголосила, що конституційні права і свободи людини та права громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, встановлених Законом України. Однак вони можуть бути встановлені в умовах війни або надзвичайного стану із зазначенням строку дії цих обмежень[1].

Загалом зміни торкнулися трудового права та трудових правовідносин, у першу чергу, це стосується тимчасово окупованих територій на яких ведуться бойові дії або поблизу них.

Через ситуацію яка склалася Верховна Рада України (далі – ВРУ), 15 березня 2022 року ухвалила Закон України №2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»(далі- ЗУ №2136-IX). Саме в ньому йдеться мова про особливості трудових відносин працівників підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, на період дії воєнного стану[2].

Відповідно в ст.24 КЗпП трудовий договір повинен укладатися у письмовій формі, але тепер у ЗУ №2136-IX передбачено, що форма трудового договору вирішується за згодою сторін.

Також, передбачається залучення до виконання роботи нових працівників, для усунення кадрового дефіциту та браку робочої сили, у тому числі внаслідок фактичної відсутності працівників, які евакуювалися в іншу місцевість, перебувають у відпустці, простої, тимчасово втратили працездатність або місцезнаходження яких тимчасово невідоме, роботодавець може укласти з новими працівниками строкові трудові договори у період дії воєнного стану або на період заміщення тимчасово відсутнього працівника.

Ч. 3 ст. 13 ЗУ №2136-IX визначає, що відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам на час призупинення дії трудового у повному обсязі покладається на державу, що здійснює військову агресію проти України[2].

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про державну службу» право на державну службу належить повнолітнім громадянам України, які вільно володіють державною мовою відповідно до рівня, визначеного Державною

комісією з національного мовного стандарту та мають вищу освіту не нижче: ступінь магістра, бакалавра або молодшого спеціаліста[3].

З метою добору осіб, здатних професійно виконувати службові обов'язки, проводиться конкурс на зайняття вакантної посади державного службовця відповідно до Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державних службовців, затвердженого Кабінетом Міністрів України. Конкурс проводиться відповідно до вимог щодо професійної кваліфікації кандидата на зайняття вакантної посади державного службовця, визначеної в установленому законодавством порядку, за результатами оцінювання його особистих досягнень, знань, умінь та навичок, морально-ділових якостей.

Повторний конкурс може бути оголошено також у разі: 1) порушення умов та/або порядку проведення конкурсу, що могло істотно вплинути на його результат; 2) якщо це не встановлено за результатами конкурсу кандидат на посаду; 3) визначення обмежень щодо вступу на державну службу переможця конкурсу та відсутності інших за результатами конкурсу на зайняття посади в органах державного управління; 4) відмови нагородженого від виконання обов'язків державного службовця або відсутності кандидатур, визначених комісією чи конкурсною комісією для розгляду суб'єктом призначення чи керівником державного службовця для визначення переможця конкурсу[3].

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» від 12 травня 2022 року № 2259-IX [3] внесені зміни до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» після чого протягом терміну дії воєнного стану особи призначаються на службові посади, посади в органи місцевого самоврядування, посади керівників суб'єктів управління державного сектору економіки, комунальних підприємств, установи, організації керівником державної служби або суб'єктом призначення, сільський, селищний, міський голова, районний, районний у місті голова, губернської управи, начальник відповідного військового управління без відбір, обов'язковість якого визначена законом, на підставі подана заява, заповнена особова картка встановленого зразка та документи, які підтверджують наявність у цих осіб громадянства України, освіти та стаж роботи відповідно до вимог законодавства, зазначених щодо відповідні посади.

Особи, звільнені з посад державної служби та служби в органах місцевого самоврядування у період дії воєнного стану, протягом одного року після 70 припинення чи скасування воєнного стану можуть бути прийняті на рівнозначні або нижчі посади державної служби та служби в органах місцевого самоврядування без проведення конкурсу[4].

Від моменту прийняття рішення про оголошення конкурсу до фактичної можливості виконання працівником своїх трудових обов'язків в середньому проходить 2-3 тижні. В умовах відсутності доступу до мережі Інтернет, проблем із функціонуванням онлайн-ресурсів державних органів така процедура виглядає надто формалізованою. Наприклад, Пенсійний фонд України реалізує державну політику у сфері загальнообов'язкового пенсійного страхування, забезпечує

своєчасне та повне фінансування та виплату пенсій. Відсутність або брак відповідного персоналу може спричинити затримки чи інші перешкоди в нарахуванні пенсій, які можуть бути чи не єдиним джерелом доходу для найбільш незахищених верств населення – людей похилого віку.

З введенням воєнного стану на всій території України виникла необхідність врегулювати питання функціонування місцевого самоврядування в цей період. Відповідно, Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану», який постановляє внести зміни до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо функціонування місцевого самоврядування. Зазначений закон має на меті врегулювати особливості здійснення повноважень органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану та спростити процедури прийняття кадрових рішень щодо посад в органи місцевого самоврядування[5].

Зазначений Закон також вносить певні зміни до прийняття актів органів місцевого самоврядування та сільських, селищних, міських голів на період дії воєнного стану, спрощуючи процедури прийняття на службу: – при прийнятті на службу не потрібно проводити конкурси, подавати декларацію, проводити спеціальну перевірку, подавати документ про підтвердження рівня володіння державною мовою. Проведення цих процедур та подання документів переноситься на мирний час; – на акти органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб не поширюються вимоги щодо оприлюднення проєктів актів за Законом України «Про доступ до публічної інформації», а також закони України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про державну допомогу суб'єктам господарювання»[6].

Отже, слід зазначити, що війна зрушила з місця робочий механізм нашої країни, який злагоджено функціонував у різних сферах, особливо у сфері державного управління. Багато співробітників виїхали за кордон, інші залишилися розвивати нашу економіку, деякі пішли захищати кордони нашої країни. Але треба розуміти, що зазначений механізм повинен працювати в будь-яких умовах воєнного стану, тому наразі необхідно накопичення особового складу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр/conv#Text> (дата звернення: 06.12.2022).
2. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-ІХ. Дата оновлення: 19.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20/conv#Text> (дата звернення: 06.12.2022).
3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. Дата оновлення: 07.05.2022. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 07.12.2022).

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 року № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text> (дата звернення: 07.12.2022).
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Дата оновлення: 29.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 08.12.2022).
6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Дата оновлення: 19.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.12.2022).

Сергій Чорний

*аспірант Науково-дослідного інституту публічного права,
м. Київ, Україна*

ПРЕДМЕТНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НЦБ ІНТЕРПОЛУ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Підставами для міжнародного співробітництва в рамках Інтерполу є:

- розшук особи з метою екстрадиції;
- отримання інформації про особу, яка підозрюється у вчиненні злочину;
- інформування правоохоронних органів інших держав про протиправну діяльність особи;
- встановлення місцезнаходження осіб, зниклих безвісти;
- встановлення місцезнаходження свідків або потерпілих;
- ідентифікація осіб та невпізнаних трупів;
- встановлення місцезнаходження та ідентифікація речей;
- отримання інформації про спосіб вчинення злочину, відомостей про дії осіб, події та обставини, що мають відношення до вчиненого злочину;
- вилучення заборонених речовин та предметів;
- отримання інформації про протиправну діяльність організованих злочинних груп та злочинних організацій, а також їх членів;
- отримання аналітичної, наукової, статистичної та довідкової інформації з питань правоохоронної діяльності[1, с. 22].

Відповідно міжнародне співробітництво в сфері протидії злочинності реалізується, як зазначалось вище, шляхом подання запитів. Запит повинен містити: ім'я (найменування) запитувача, поштову адресу або адресу електронної пошти, а також номер засобу зв'язку, якщо такий є; загальний опис інформації або вид, назву, реквізити чи зміст документа, щодо якого зроблено запит, якщо запитувачу це відомо; підпис і дату за умови подання запиту в письмовій формі. При надходженні запиту до органу, підрозділу МВС працівник спеціального структурного підрозділу (відповідальна особа), який (яка) організовує в установленому порядку доступ до публічної інформації, невідкладно реєструє запит та надсилає в установленому порядку для подальшого розгляду його керівництвом. Після розгляду запиту керівництвом невідкладно, але не пізніше ніж на другий робочий день з дня отримання запиту, надсилає оригінал запиту керівникам структурних підрозділів для виконання відповідно до компетенції. Структурні підрозділи - співвиконавці не пізніше ніж за два дні до закінчення строку надають головному виконавцю запиту інформацію та/або проєкт відповіді у межах своєї компетенції. Посадова особа, яка визначена головним виконавцем запиту, не пізніше ніж за день до закінчення строку виконання запиту надає керівництву проєкт відповіді запитувачу [42; 43]. Відповідь на надісланий запит надається протягом п'яти робочих днів з дня його отримання. Інформація з обмеженим доступом запитувачу не надається. Строки

надання відповіді на запит можуть бути скорочені, якщо запит пов'язано з захистом життя чи свободи особи, якості харчових продуктів і предметів побуту, надзвичайних ситуацій, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян аварій, катастроф, для захисту інформації щодо стану навколишнього природного середовища. Ці обставини спонукають до пришвидшення надання відповідей на такі запити, їх надають протягом 48 годин з дня отримання. Відповіді на запити з великим обсягом інформації можуть бути продовжені на 20 робочих днів із обґрунтуванням такого продовження.

Національне центральне бюро Інтерполу може відмовити у виконанні запиту (частково чи повністю):

- запит не стосується компетенції Інтерполу;
- запит має політичний, релігійний, расовий, військовий зміст;
- надання відповіді на запит порушить суверенітет та безпеку нашої держави, або держави, куди надсилається запит;
- надання відповіді на запит порушить права людини;
- у разі, якщо запит оформлено з порушеннями вимог законодавства;
- не надаються відповіді на запити фізичних осіб.

Треба зазначити, що відомості про відкриття фізичними особами, в тому числі громадянами України, та юридичними особами фінансових рахунків у зарубіжних банках, а також рух коштів ними становлять, як правило, банківську чи комерційну таємницю і можуть повідомлятися іноземними правоохоронними органами лише після розгляду офіційного звернення Генеральної прокуратури України верховним органом юстиції (прокуратури) запитуваної держави в порядку надання правової допомоги в кримінальній справі [1, с. 23].

Під час надсилання запиту щодо проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, пов'язаних з розкриттям злочинів, пов'язаних з господарською діяльністю, через Національне центральне бюро Інтерполу можна одержувати з Генерального Секретаріату або Національне центральне бюро Інтерполу в зарубіжних країнах таку інформацію:

- офіційні назви комерційних структур та інших юридичних осіб – суб'єктів господарської діяльності, розташованих за кордоном;
- дату їх реєстрації у відповідних державних органах, юридичну адресу, номери телефонів та інших телекомунікаційних засобів;
- прізвища та імена керівників таких структур;
- основні напрями діяльності;
- розміри статутного капіталу;
- відомості про припинення діяльності;
- відомості кримінального характеру стосовно їх керівників та інших працівників[1, с. 44].

При розслідуванні кримінальних справ пов'язаних з виготовленням підроблених грошових знаків, правоохоронні органи, через Національне центральне бюро Інтерполу можна одержувати з Генерального Секретаріату або Національне центральне бюро Інтерполу в зарубіжних країнах таку інформацію:

- назву країни та грошового знаку;

кількість купюр та їх номінальну вартість;
спосіб підробки;
індикатив (у випадку, якщо аналогічні підробки були зареєстровані раніше);
обставини вилучення;
номер кримінальної, оперативно-розшукової справи, матеріалу перевірки та орган, у провадженні якого вона перебуває;
дані про особу (осіб), у якої (яких) були вилучені фальшиві грошові знаки.

У справах щодо попередження, розкриття, та розслідування злочинів, пов'язаних з транспортними засобами, правоохоронні органи, використовуючи канали Національного центрального бюро Інтерполу, мають можливість:

- запитати відомості про власника транспортного засобу, зареєстрованого за кордоном;
- запитати інформацію про дату та місце взяття на облік транспортного засобу чи зняття з обліку;
- перевірити транспортний засіб за обліками викраденого автотранспорту в зарубіжних країнах;
- ідентифікувати іноземний автомобіль чи його номерні знаки;
- оголосити міжнародний розшук викраденого в Україні транспортного засобу, поставити його на облік у Генеральному Секретаріаті Інтерполу та в правоохоронних органах інших держав – членів Організації;
- ідентифікувати реєстраційні документи транспортного засобу;
- обмінюватись інформацією про порядок повернення викраденого транспортного засобу законному власникові.

У запитах на перевірку транспортного засобу каналами Інтерполу зазначають:

- марку (модель) транспортного засобу, що перевіряється, рік його випуску та колір;
- повний ідентифікаційний номер (VIN), що складається із сімнадцяти значної комбінації цифр і літер у латинській транскрипції (наприклад, WDB 172 804 1R 549 042), а також номер двигуна;
- результати криміналістичного дослідження щодо встановлення дійсного ідентифікаційного номера (VIN) і номера двигуна;
- відомості про власника транспортного засобу та документи, на підставі яких його зареєстровано в Україні;
- підстави проведення перевірки та обґрунтування необхідності звернення до іноземних правоохоронних органів;
- дату, місце та обставини затримання транспортного засобу, відомості стосовно обставин його можливого викрадення та переправлення за кордон;
- реєстраційний номер кримінальної, оперативно-розшукової справи, матеріалів перевірки, дату їх порушення (заведення) та орган, у якому вони перебувають;
- місцезнаходження транспортного засобу та його технічний стан.

Під час проведення оперативно-розшукових та слідчих дій з розкриття злочинів, пов'язаних з культурними цінностями та предметами антикваріату, правоохоронні органи України мають можливість одержати каналами Інтерполу відомості про:

підозрюваних і обвинувачених та їх зв'язки;

місцеперебування або проживання підозрюваних та обвинувачених, що виїхали за кордон (за наявності повних анкетних даних на них та відомостей про виїзд у конкретну країну);

наявність та юридичну (або фактичну) адресу фірми (компанії), магазинів, що спеціалізуються на торгівлі культурними цінностями;

виставлення конкретних творів мистецтва на відомих аукціонах (Сотбі, Крісті та ін.);

ідентифікацію викраденого чи вилученого предмета.

У справах, що стосуються незаконного обігу наркотиків, правоохоронні органи України за відповідними запитами мають можливість одержати з Генерального секретаріату Інтерполу та Національних центральних бюро Інтерполу зарубіжних країн інформацію про:

осіб, які проходять у справах стосовно незаконного обігу наркотиків;

злочинні угруповання, які спеціалізуються на наркобізнесі;

факти вилучення наркотиків;

основні види наркотичних засобів і психотропних речовин, що перебувають у незаконному обігу;

нові види наркотиків, що з'явилися в обігу;

методи нелегального виготовлення наркотиків, найпоширеніші способи упаковки, виявлені підпільні лабораторії;

канали транспортування та методи приховування;

міжнародні конференції, симпозіуми, робочі зустрічі та інші наради по лінії Інтерполу з проблем боротьби з незаконним обігом наркотиків та психотропних речовин, періодичні видання, підготовлені Генеральним секретаріатом Інтерполу з цих питань;

статистичні огляди та правозастосовну діяльність (аналіз вилучених наркотичних речовин, тенденції у боротьбі з наркобізнесом, інформаційні матеріали про діяльність спеціальних служб поліції різних країн тощо) [1 с. 28].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гаврилук В.І., Дубина В.І., Данилюк М.П. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України на напрямку протидії торгівлі людьми. К.: Цифра, 2007. 175 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ СУДОВО- ЕКСПЕРТНОЇ ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

**Збірник матеріалів
засідання № 4 постійно діючої Міжнародної
науково-практичної конференції
(м. Кропивницький, 16 грудня 2022 року)**

Редактор Коломоєць О.Д.

Верстка Чудна С.М.

Зверстано в ТОВ «Центрально-Українське видавництво»
Україна, 25006, м. Кропивницький, вул. Т. Карпи, 69
т.: (0522) 24-25-96, 0979641741, ел. пошта: zuv2@ukr.net

Надруковано на власному обладнанні Кіровоградського НДЕКЦ МВС

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції від
15.12.2011 р., серія ДК № 4234

Підписано до друку 30.12.2022 р. Формат 60x84 1/16
Папір офсетний.
Гарнітура Cambria
Ум. друк, арк. 6,6
Наклад 200 примірників.